This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 8101.33.40

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT
CLASS OF 1828

ГЛАСНИК

ДРУШТВА СРБСКЕ СЛОВЕСНОСТИ.

СВЕЗКА. XVII.

У БЕОГРАДУ,
у државној штампарији
1863.

~~IX.228~~
Slav 8101.33.40

HARVARD COLLEGE
MAY 25 1933
LIBRARY

Minot fund.

3417
49.152
8.33

САДРЖАЈ.

Страна

1. Климатологија — Владимира Јовановића 1
2. Кратки преглед Хеглове Философије — А. Васиљевића. 183
3. О вештицама — Д. Матића 281
4. О васпитању у Америци по Лабуле-у — М. Милићевића. 301
5. Два стара рукописа 315
6. Извештаі о радњи Друштва српске словесности за 1862. год. 318
7. Некролози 329

НАУКА

о

АТМОСФЕРИ И ПРОМЕНАМА У АТМОСФЕРИ, И О ЊИХОВОМ ЗНАЧАЈУ ЗА РАСТИЊЕ.

УВОД.

У науци о саставу и животу растиња (в. XVI. св. Гласника, стр. 43—106) казато ie, да растиње ниie ништа друго, већ *производ сiедињења вечитих пратварака у извесним околинама*, па ie уз то напоменуто, *да су атмосфера и земља растињу наiближе околине.*

Сад ie задатак наш, да промотримо те околине.

Ми одпочињемо таi задатак проматрањем *атмосфере, као iедне од наiближих околина растиња.*

НАУКА
о
АТМОСФЕРИ И ПРОМЕНАМА У АТМОСФЕРИ, И О ЊИХОВОМ ЗНАЧАІУ ЗА РАСТИЊЕ.

§. 1.

Ваздух, коіи свуд унаоколо земљу окружава, назива се *атмосфера*, од грчке речи *атмос (пара)* и *сфера (округ)*.

Атмосфера іе смеса од разних гасова. Она се не шири без краіа, већ іе њена висина срачуњена, по неким на 5 до 11, по другима и до 13 и 15 ђеографиских миља. Своіом целином атмосфера притискуіе на земљу, као што и своіим горњим слоіевима притискуіе на своіе ниже слоіеве. Наіпосле, стање атмосфере ниіе вазда іеднако, већ се у атмосфери догађаіу промене, н. пр. светлост и помрчина, топлота и ладноћа, тишина и ветар, ведрина и облачина, суша и киша и т. д.

И тако ми ћемо проматрати:

I. Састав атмосфере.

II. Промене у атмосфери.

III. Колико зависи растиње од атмосфере и од промена у атмосфери.

I.

САСТАВ АТМОСФЕРЕ.

§. 2.

Атмосфера іе смеса од разних гасова. Понеких од тих гасова има само мало у атмосфери, а некима се мера врло често мења, тако да се састав атмосфере своди обично на размеру само оних гасова, коіи се налазе у знатниіоі и доста сталноі мери у ваздуху.

Као *главни* саставни делови атмосфере сматраіу се:

1) азот,
2) кисник,
3) водена пара,
4) угленична киселина.

Уз њих се налазе као *случаіни* делови атмосфере:

5) амониіак,

6) угљо-воднички гас (сіедињење угљеника са водником),

7) сумпоро-воднички гас (сіедињење сумпора са водником),

8) фосфоро-воднички гас (сіедињење фосфора са водником),

9) Ситне органичке, као и безорганичке ствари.

Подпуно чист и сув ваздух састоіи се управо из *азота* и *кисника*. Та два гаса смешана су у овоі размери: у 100 делова ваздуха по тежини, н. пр.

у 100 ока, има 77 ока азота а 23 оке кисника; а по просторниі у 100 делова ваздуха рачуна се 79 делова азота а 21 део кисника. Та размера азота и кисника у саставу атмосфере нигде се немења, каква іе на іедном месту таква іе свугде.

Водена пара износи у средњу руку $1._4$ по просторниі, а $1._{03}$ по тежини, у 100 делова ваздуха. Но та мера мења се по месту и времену, као што ћемо то видети на свом месту.

Угљенична киселина износи, у средњу руку, $0._1$ по просторниі, а $0._{10}$ по тежини, у 100 делова ваздуха.

Амониіака, као и *угљо-водничког*, *сумпоро-водничког* и *фосфоро-водничког гаса* има само помало у атмосфери. У осталом мера њихова тако іе промењива, да се она, бар досад, ниіе могла срачунати.

Мера *органичких* и *безорганичких ствари* такође іе врло незнатна и случаіна. Те ствари подижу се са гасовима и паром, или ветром са земље у атмосферу. Неке од њих нису ни од какве штете, а неке су по себи опасне за живот. Онима што нису од штете припадаіу: *цветни прашак* и *разне минералске ствари;* а опаснима припадаіу таконазв. *маіазме* и *контагиіе*, коіе се праве нарочито по блатним и мочарним местима, при трулењу органичких тела, па се отуд по атмосфери разносе.

Размера азота, кисника и угљеничне киселине у саставу атмосфере сматра се дакле іедино као стална. Ако по рачуну Маршановом узмемо, да укупна атмосфера износи свега 5,263623,000000,000000 килограма*): онда има у атмосфери свега:

*) 1 килограм износи $0._{7821}$ оке.

азота	4,049621	билиона килограма
кисника	2,210633	
угљен. киселине	9969	
	5,263623	билиона килограма.

§. 3.

Од саставних делова атмосфере, *угљеничка киселина*, *водена пара* и *амониіак* имаіу суштаствени значаі за развитак растиња. То су главни извори, из коіих растиње црпе своіу органичку грађу. (в. §§. 42. 43. 44. 45. 46. у „*науци о саставу и животу растиња*" у XVI. свезки Гласника.) Овде іе питање: кад растиње непрестано црпе своіу органичку грађу из атмосфере, да-ли се и одкуд накнађуіе атмосфери то, што іоі растиње одузима.

Проматрачи природе одговараіу на то питање овако: У природи нема никад мира, већ іе вечити обрт пратварака, вечита узаімност између органичког и безорганичког света. Н. пр. растиње удисава *угљеничку киселину* из атмосфере, а издисава чист *кисник* У исто време животиња удисава чист *кисник* из атмосфере, а издисава у атмосферу *угљеничку киселину*. Што растиње у себе прима, то дакле животиня из себе одлучуіе; што растиње из себе одлучуіе, то животиња у себе прима. Но несамо при *животињском диханју*, већ и при *врењу*, при *горењу*, *сгоревању*, *трулењу* и *распадању органичких тела уобште*, узима се *кисник* из атмосфере, а издаіе *угљеничка киселина* у атмосферу. — С друге стране, атмосферски *амониіак* служи као рана растињу, а растиње іе рана животињи, но при труљењу изметака од живе животиње (н. пр. мокраће), као и остатака од мртве животиње постаіе опет

амониіак, и таі изветрава у атмосферу. И тако се може рећи: амониіак прелази из атмосфере у растиње, из растиња у животињу, а из животиње опет у атмосферу. Накратко поред вечитог обрта пратварака, поред узаімности између растиња и животиње, и између органичког света и безорганичког, атмосфера іе неисцрпива у своме саставу уобште, она іе вазда онака, кака треба да іе, па да у њоі може обстати органички свет поред безорганичког и у органичком растиње поред животиње, и животиња поред растиња.

II.

ПРОМЕНЕ У АТМОСФЕРИ.

§. 4.

Промене у атмосфери своде се поглавито на ове поіаве:

А. *Светлост.*
Б. *Топлота.*
В. *Ветар.*
Г. *Накупљање водене паре и њено таложење.*
Д. *Атмосферски притисак.*
Е. *Електрика и магнетика.*
Ж. *Ватрене поіаве.*

§. 5.

Све промене у атмосфери називаіу се укупно *клима.*

Наука о тим променама и о природним законима по коіима оне биваіу, назива се *климатологиіа*, или *метеорологиіа* (од грчке речи *метеорос*, коіа у свом првашњем значењу обухвата све што по атмосфери лебди, тако да су и атмосферске промене назване *метеори*). —

Климатологиіа као наука развила се тек у новиіе време, на основу *хемиіе* и *физике.* Као главни основатељ те науке сматра се *А. Хумболт*, али *Дове* іе први свестрано и целоставно (систематично)

представио климатологниу. Но њеном развитку припомогли су и *Валенберг* и *Шау;* даље *Сосир*, *Декандол*, *Лавоазиіе*, *Гаі Лузак*, *Деви*, *Далтон*, *Бертолет*, *Дима*, *Шиблер*, *Либиг*, *Бусингол*, *Кемц Кунцек Кет'ле* и др.

§. 6.

Некада се мислило, да су неке од напред споменутих поіава, а имено: *светлост, топлота, електрика и магнетика* нешто изван ствари. Данас іе скоро обште уверење, да се сва хемиска и физичка радња састоіи у *покретању*, па да и топлота и светлост и електрика и магнетика нису ништа друго већ *засебна стања телесног покретања.*

Покретање оснива се на *привлачењу*, а привлачење іе іедно од обштих своіства тела. —

На основу узаімног привлачења, сіединаваіу се *атоми* (наіситниіа, наіпростиіа телца, коіа се немогу даље ситнити, или се бар у физики и хемиіи іош незнаіу средства за њихову дељивост). Сіедињени у мале гомилице атоми се називаіу *молекули* или *сложени атоми.* Молекулима, или сложеним атомима, припада опет своіство, да се узаімно привлаче и сіедињиваіу у склапове, какви нам се представљаіу у већим *сложеним телима.* На и сложена тела привлаче іедно друго. То іе узрок што се држе у свези како саставни делови великих небеских тела у своіоі целини, тако и сама небеска тела међу собом.

Привлачење између *іеднаких атома* познато іе под именом: *кохезиіа.*

Привлачење између *разних атома* назива се *хемиско привлачење.*

Привлачење између молекула (сложених атома) познато іе под именом: *адхезиіа.*

Привлачење између сложених тела зове се *гравитациіа (тежина)*.

Кад би на свету био само *іедан цигли* атом: тада небн било привлачења, па дакле ни покретања. Али чим се укажу *два* атома одма постаіе привлачење, и услед тога покретање. У свету од неброіених атома и њихових сіедињења, важи као наіобштији закон покретања ово: кад іедан атом (или тело) у свом покретању нанђе на други атом (или тело) што ниіе у покретању: тада онаі атом (или тело), што іе већ у покретању, неможе проіурити кроз непокренути атом (или тело); іер іе непробоіан сваки атом (или тело); али почем узрок покретања траіе: то покренути атом приобштава своіе стање (покретање) и овом другом атому (или телу) што небеше у покрету, те се сад и он покреће.

И тако покретање, поставше на основу привлачења, приобштава се од атома атому, од тела телу.

По себи се разуме, да се сила привлачења мора све даље простирати, што іе више атома уіедињено те заіедно раде. С тога се и гравитациіа, као уіедињена привлачна сила неброіених атома, простире даље него адхезиіа, у коіоі раде много мање атома; а адхезиіа простире се даље него кохезиіа или хемисиу сродство, где раде само прости атоми, те се због њихове малешности и њихова радња (привлачење) само на незнатну даљину простирати може.

Од іеднако-іаких, али противно-управљених привлачења и покретаніа постаіе *равнотежа*, или *мир*, т. і. стање противно покретању — непокретање. —

Савршени (абсолутни) мир, коіи неби представљао споменуту равнотежу, могао би се замислити само кад би био іедан іедини атом на свету, као

што напред напоменусмо; чим има више атома, одма постаіе привлачење и услед тога покретање.

То што смо довде о покретању казали, огледа се као општи закон и у светлости и у топлоти и у електрики и у магнетики.

А кад се узме на ум, да покретање постаіе несамо на основу привлачења, већ и прибиштавањем, и да оно, ма како постало, може бити различно (између іедиаких атома, између разних атома, између сложених атома, између већих сложених тела), и наіпосле, кад се помисли, да више видова покретања у іедно исто време могу радити на непокренуто тело, онда іе лако разумети одкуд овакква разноструктвоcть покретања, какка нам се указуіе у *светлости*, *топлоти*, *електрики* и *магнетики*, о коіима іе овде реч.

А. Светлост.

§. 7.

Светлост се сматра као *трепетаіуће покретање атома*, од ког долази іасноћа и могућност, да видимо свет око себе.

Светлост постаіе при свакоі *механичкоі* и *хемискоі радњи* у природи.

Тако се светлост указуіе, *кад се отвори іедна о другу тару или удараіу*. Н. пр. *сунчана светлост* постаіе по своі прилици од трења сунчане атмосфере о светски ваздух. То се обіашњава овако: Сунце се сматра као тавно тело, моіе има своіу собствену атмосферу, и коіе се (заіедно са своіом атмосфером) обрће око себе (за $25^1/_2$ дана по іедамут.) Почем нема доказа, да се чисти ваздух непростире и изван наше атмосфере, и да он као

такозв. светски ваздух недошире до сунчане атмосфере: то се може веровати, да се сунчана атмосфера у своме обртању (уз обртање сунца) тарео светски ваздух. На свакоі точки, где сунчана атмосфера додира светски ваздух постаіе оно трепетаіуће покретање, коіе се у пламенима од зракова као *светлост* и *топлота* даље приобштава и осећа. — Светлост што се указуіе при кресању, ковању, разбіању и туцању тврдих тела, (кремена, шећера, соли и т. д.) долази такође од тарења или ударања тела о тело. Осим тога, светлост се развніа и *топлотом* и *електриком*, као што ћемо то на свом месту казати. — Што се тиче хемиске радње, светлост постаіе на основу *привлачења и сіедињавања разних пратварака*. Тако светљење фосфора у мраку (фосфоресцовање) долази од сіедињавања фосфора са кисеником. Светљење извесних бубица (инсекта) као и растиња сматра се такође као тихо сіедињавање разних пратварака са кисеником. Па и она светлост што се указуіе као пламен при горењу тела, долази од сіедињавања кисеника са угљеником и водником из састава горећих ствари; и т. д.

§. 8.

Од сваке точке, на коіоі іедном светлост постане, приобштава се светлост на све стране. Као свако покретање, тако и светлост може се распростирати само приобштавањем од атома атому и од тела телу. Просторніа атома или тела, кроз коіу се светлост приобштавањем распростире назива се *средина*.

Распростирање светлости има своіу међу, као што и средине кроз коіе се светлост приобштава имаіу своіу просторніу.

Правац разпростирања светлости зависи од каквоће средине.

Кроз средину у коіоі су атоми іедиако наређани, светлост се свагда неспречно, у правоі линіи распростире. Свака права линіа, коіом се светлост од іедне светлеће точке неспречно даље распростире, назива се *зрак светлости*. Проће-ли светлост кроз іедну средину и доће-ли она до друге средине, у коіоі су атоми другачніе слежени: онда се она на међи између две неіедиаке средине цепа тако, да се іедан део њен опет враћа у стару средину, а други се приобштава кроз нову средину. Први део светлости (што іе повраћен у стару средину) цепа се ипак на двоіе: іедна грана њена сніа (приобштава се) на све стране од оне точке, од коіе се на међи између двеіу неіедиаких средина светлост враћа, и тако та точка постаіе видна; а друга грана одбніа се (приобштава се) од површніа међе све іедним извесним правцем и допире до ока проматрача, као да би се она точка одиуд светлост извире заіиста у том правцу налазила, тако да се и облик те точке у том правцу види. Такво одбніање светлости опажа се правилно на сваком равном (глатком) површніу и назива се *огледање* или *рефлекциіа*. Н. пр. огледало (као равно површніе) одбніа светлост, коіа му од предмета долази, и показуіе облик тих предмета баш као да би они у самом огледалу били. — Други део светлости што се приобштава кроз нову средину подлежи оваквом закону: Ако іе светлост коіоі таі део припада дошла *правце* (одвесно) до међе споменутих средина: онда исти део задржава своі стари правац и у новоі средини. Ако-ли іе светлост дошла *косо* на међу између двеіу неіедиаких средина: онда њен део коіи се приобштава кроз нову средину правилно одступа од оног прав-

ца, коіим се у староі средини распростирала светлост. То одступање назива се *преламање светлости*. Мутућност іедне средине (или тела), да промене правац светлости коіа се косо простире до те средине, назива се *могућност преламања*. Преламање светлости или промене њеног правца при прелазу из іедне средине у другу, све іе знатније, што косніе светлост долази на међу између тих средина. А кад светлост *одвећ ково* долази до споменуте међе: онда се она и нецена више тако, да іедан део њен пробніе у другу средину, већ се она тада сва *натраг одбніа (рефлектуіе)* онако, као што се одбніа од равног површніа (огледала). — Цепање светлости на два дела, од коіих се іедан опет натраг одбніа, а други преламе, бива на сваком прелазу на іедне средине у другу, као и при свакоі промени начина и правца коіим су сложени атоми у іедноі истоі средини. Па и преломљена светлост, чим доспе до нове међе, и она се цепа тако, да се іедна грана њена опет натраг староі међи одбніа, а друга и преко нове међе простире. У овом случаіу она светлост, што се од нове међе опет староі међи одбніа, простире се натраг оним истим правцем, коіим іе дошла, и кад дође на стару међу она се ту прелама тако, да се и кроз стару средину опет старим правцем враћа.

§. 9.

После тога, што смо о одбніању (рефлектовању) и преламању светлости казали, лако іе схватити следеће: У своме приобштавању кроз тела (средине), у коіима су атоми у разним правцима наређани и наслагани, светлост мора се од сваког новог слоіа или гомилице атома нешто натраг од-

биiати. И заиста доведе-ли се светлост н. пр. у какву прачну собу, на какво дебело и дугачко стакло: онда се то стакло изнутра скоро по свима точкама осветли. То iе доказ, да се светлост, коiа iе у стакло продрла, од сваке нове гомилице или слоiа атома понешто натраг одбиiа. Таквим одбиiањем светлост се слаби, и то наравно све знатниiе, што iе дужи пут коiи она пролази кроз такву средину, у коiоi су атоми у разним правцима и редовима сложени. С тога се исто одбиiање, као слабење светлости у самоi унутрашњости тела, назива *гутање светлости*, или *абсорбциiа светлости*.

Кад светлост, и пошто прође кроз неко тело, има iош толико iачине, да iе око осети, и да се предмет, од ког она долази, види у своме облику и своiоi боiи: тада се каже, да iе то тело *провидно* или *прозрачно*, *(да пропушта светлост)*. А она тела, у коiима се светлост толико слаби, да се њима, над она стоiе између точке од куд светлост долази и ока проматрачевог, спречуiе виђење и осветљење других предмета: називаiу се *непровидна* или *непрозрачна (она непропуштаiу светлост)*.

§. 10.

Светлост се обично распростире у праменима, коiи се састоiе из сiедињених зракова. Проматрањем сазнало се, да се сваки прамен светлости при преламању разчлањуiе на разне зраке, од коiих сваки за себе представља другачиiу боiу. Гди се прикупе сви зраци од iедног прамена светлости, ту се они упоређуiу тако, да се сваки у своiоi боiи укаже овим редом:

Црвена боiа.
Боiа као у поморанџе.

Бледо-жута боіа.
Зелена боіа.
Плава боіа.
Загасито плава боіа (као чивит).
Љубичаста боіа.

Ти зраци разне боіе непрелемаіу се сви іеднако, кад из іедне средине у другу продиру, већ се они и у томе разликуіу. Зраци љубичасте боіе наізнатниіе се преламаіу; а зраци црвене боіе наімање. Сіедине-ли се сви ти зраци опет у іедан прамен, онда таі прамен издаіе белу светлост. Одузме-ли се іедан зрак (іедна боіа) или сасвим или у већоі мери: онда заоставши зраци издаіу неку смесу боіа, коіа одма постане бела, чим се одузети зрак опет осталима припусти. Тако н. пр. ако се іедном прамену светлости одузме сав онаі зрак што издаіе црвену боіу, као и сав онаі, што издаіе боіу као у поморанџе, па наіпосле и сав онаі љубичасте боіе: онда заоставши зраци, а имено: зелен, жут и плав, издаіу укупно зелену боіу.

Почем су у мрану сва тела без боіе, и само пошто се осветле, она издаіу боіу: то се сматра, да боіа тела долази од светлости што се од њих одбиіа и допире до ока проматрача. И тако тела, коіа све зраке разне боіе у іеднакоі мери натраг одбиіаіу, издаіу белу боіу. Напротив тела коіа зраке извесне боіе нарочито натраг одбиіаіу, а све остале понаівише гутаіу (абсорбуіу), издаіу боіу оних зракова, коіе ока нарочито натраг одбиіаіу. Она тела коіа више зракова разне боіе натраг одбиіаіу, издаіу онакву боіу, какву издаіе смеса тих зракова.

§. 11.

Тиме, што смо довде о светлости казали, даіу се обіаснити све ноіаве што од светлости долазе, и што нам се тако често пред очи стављаіу. Ми ћемо овде напоменути наіобштніе од тих поіава, а имено:

1) Светлост дана.
3) Плаветнило неба.
3) Румен зоре и вечера.
4) Сумрачак.
5) Трепетаіуће играње звезда.
6) Одсвдање у ваздуху.
7) Дуга.
8) Светли венац или коло око сунца, око месеца, или око звезда.

Светлост дана.

§. 12.

Светлост дана обіасњава се овако:

Амосферски ваздух по себи іе врло прозрачан, тако да можемо видети све предмете, од коіих светлост кроз њега допире до наших очніу. Али опет таі ваздух непропушта савршено зраке светлости кроз себе, већ се ти зраци у сваком новом слоіу ваздуха одбніаіу и преламаіу, премда у незнатноі мери, и отуд се после на све стране распростиру. Тако бива и са сунчаном светлости, коіа сваки дан атмосферу пролази. Само іедан део од те светлости допире до површніа земље; а други део нешто се одбніа натраг од слоіева ваздуха, коіи су по правилу све гушћи што су нижи,

а іош више од водних меурића из коіих се магла и облаци састоіе, а нешто се самим ваздухом абсорбуіе. Но и од тих натраг одбиіених зракова многи доспеваіу до земље, ма да међутим и по двапут, па и више пута, биваіу натраг одбиіани (рефлектовани). Шта више и іедан део од зракова коіи на земљу падаіу, па их земља натраг одбиіа, ипак се одбиіа од атмосфере на земљу. На основу тог одбиіања светлости од атмосфере на све стране, постаіе сва атмосфера тако осветљена, да нам светлост од-свуда долази. У тако обштем осветљењу атмосфере, основаном на своіству њеном да сунчане зраке на све стране одбиіа, састоіи се дакле *светлост дана*.

Почем се светлост на свом путу кроз атмосферу од сваког новог слоіа нешто натраг одбиіа и тим слаби: то се и оне точке од коіих светлост долази све слабиіе виде што дужи пут светлост од њих па кроз атмосферу пролази. Отуд долази то, што нам осветљени предмети іеднаке величине и уіедно исто доба дана изгледаіу све неіасниіи, што су даље од нас, тако да их на извесноі даљини наіпосле никако више невидимо. — Прозрачност атмосфере нестоіи све на іедноі мери, већ се она мења воденом паром, маглом, прашином, димом и другим стварима, коіе се са земље подижу и по атмосфери разносе, као што нам іе то из свакидањег искуства познато.

Плаветнило неба.

§. 13.

У плаветнилу неба невидимо ништа друго, већ боіу самог ваздуха, коме припада своіство,

да натраг одбиіа нарочито плаве зраке светлости. На томе своіству ваздуха оснива се и оно плаветнило брегова, шума и других предмета, што нам се представља кад те предмете из далека гледамо, особито кад іе ваздух мање провидан.

Плаветнило неба ниіе свагда іеднако, већ іе некад іасниіе, некад загаситиіе, некад іе опет беличасто, а често сасвим бело. Те промене небеског плаветнила долазе поглавито од водних меурића у ваздуху. Водни меурићи (из коіих се магла и облаци састоіе) имаіу своіство, да одбиіаіу натраг белу светлост. Што іе више, дакле, таквих меурића у ваздуху, тим блеђе постаіе плаветнило неба, и наіпосле кад се нагомила врло много тих меурића у ваздуху, небо изгледа бело скоро као млеко, или као да би каком нежном белом завесом навучено било. И обратно, што іе чистиіе небо од споменутих водних меурића: тим іе іасниіе и загаситиіе плаветнило неба.

Румен зоре и вечера.

§. 14.

Румен зоре и вечера прелива се између златожуте, іасноцрвене и загаситоцрвене боіе. Та румен обіасњава се овако: кад іе сунце на виделу (као што іе свагда при залазењу и при рађању): тада његови зраци што до нас допиру пролазе далеки пут кроз атмосферу. На том далеком путу одбиіа се натраг (према сунцу) велики део плавих зракова, а до нашег ока допиру поглавито само жути и црвени зраци, те нам све око нас изгледа осветљено светлошћу поморанџине боіе. Томе

припомаже' іош што се и водена пара налази у атмосфери. Іер и та пара при извесноі мери своіе густине има своіство да натраг одбиіа поглавито зраке поморанџине боіе. Вечерња румен обично іе живља од іутрење румени. То долази отуда, што се облаци пред залазак сунца спуштаіу ниже и распаіаіу тако, да се водним меурићима, коіи од њих долазе, повећава вечерња румен. Напротив пред излазак сунца, на ведром времену, сталожи се много паре као роса, те се утолико ослаби румен зоре.

Облаци, коіи се затеку при залазку сунца, изгледаіу такође румени. Па се тако румене и голи врхови планина, те изгледаіу често као усиіани.

Сумрачак.

§ 15.

Пошто сунце са хоризонта (видела) заће, оно неможе више осветљивати предмете на виделу. Али атмосферски ваздух што іе над хоризонтом осветљуіе се сунчаном светлости іош за неко време и после захода сунца. Од осветљене атмосфере простире се светлост и с ове стране хоризонта. Но што хоризонт даље измиче од сунца, то іе и та светлост слабиіа, докле іе наіпосле сасвим нестане. И тако за сунчаном светлости никад недолази напречац мрак, већ све мало-по-мало; као што и обратно: за мраком светлост недолази нагло већ изтиха. Такав прелаз од светлости мраку назива се *сумрачак вечерњи*, а од мрака светлости, *сумрачак іутарњи (свитање)*.

Трепетаіуће играње звезда.

§. 16.

Под трепетаіућим играњем звезда разумева се оца поіава, при коіоі видимо, да звезде у трепетању своіе место оставе, па се опет брзо натраг врате; притом се опажаіу и промене у іачини светлости, па понекад и у самоі боіи. То долази отуда, што се светлост у различним слоіевима ваздуха различно прелама, па нам се од таке мене (неіеднакости) преламања светлости чини, да звезде у трепетању играіу (иду с іедног места на друго и опет натраг).

Огледање у ваздуху.

§. 17.

На неіеднакости преламања светлости у разним слоіевима ваздуха оснива се и таконазв. *огледање у ваздуху*, при чему видимо ликове даљних предмети у атмосферском ваздуху као у огледалу. Такви ликови називаіу се *ваздушни ликови*. Они се виђаіу нарочито на широким песковитим равницама. Кад се ту сува земља сунчаном светлости іако загреіе, онда се њоме загрева и оближњи ваздух. Загреіани ваздух као рећи и лакши иде у вис, а на његово место долази ладниіи, гушћи ваздух из околине. Услед тога накупе се око загреіане земље такви слоіеви ваздуха, коіи су, почињући од површиіа земље па до неке извесне, обично врло незнатне, висине, све гушћи, затим іе њихова густина донекле све іеднака, а отуд на више све рећа, као што іе обично у атмосфери ваздух све рећи, што

ie дали од површиіа земље. Кад се дакле на тоі равници и ври такном стању атмосфере налази какав проматрач, па баци поглед н. пр. на какво дрво иза ног се види іедан део неба: тада он види прво прави лик тог дрвета, као што се таі лик осветљуіе оним зрацима, коіи се управо од сваке точке дрвета одбіаіу; али он види у исто време и други, стрмоглављен лик тог дрвета, окружен изврнутим ликом оног дела неба што іе иза споменутог дрвета, онако, као што се и у бистроі види стрмоглавце виде ликови предмета. Такво огледање предмета у ваздуху обіасњава се овако: зраци светлости расипаіу се од сваке точке осветљеног дрвета на све стране; они коіи продиру кроз слоіеве ваздуха разне густине преламаіу се на свакоі међи, и услед тог преламања узимаіу све косіи правац и све су слабіи, тако да наіпосле немогу даље продирати, већ се од извесног слоіа ваздуха подпуно натраг одбніаіу (рефлектуіу). Од тог одбніања долази дакле то, што проматрач поред правог лика дрвета, види и онаі други, ваздушни лик његов.

Наічешће се опажаіу ваздушни ликови у доњем Египту, где су простране равнине испресецане негде-где са малим брежуљцима, на коіима су подигнута села, ради сачувања од поплаве Нила. Іутром и вечером виде се ти предмети у свом обичном лику; али кад сунчани зраци земљу припеку, а ветра ни одкуда нема, настане огледање у ваздуху. Проматрач из даљине види села и под њима њихов ваздушни лик, а невиди земљу на коіоі су; она му се представљаіу као острова, окружена неким великим іезером. Тихом струіом мешаіу се неіеднако загреіани слоіеви ваздуха на земљи, и то се представља проматрачу тако, као да види, да се већ и таласа површиніе іезера. Али што ближе проматрач селу долази, све даље измиче іезеро; дође-ли и до

самог села, он види да ту никаквог іезера нема; али друго удаљено село представља му се окружено іезером, као и оно прво над га іе издалека гледао. Преповеда се, да іе тим начином упорна и жедна воіска француска често била обманута у Египту, те іе трчала за водом, коіа іоі се издалека представљала око села и других предмета, но кад іе дошла до тих места видела іе да тамо нема никакве воде. — Ваздушни лимови ваћаіу се и на мору на врло тихом времену.

Дуга.

§. 18.

Дуга се опажа, кад проматрач има пред собом кишни облак, а за собом сунце. У том случаіу сунчани зраци одбніаіу се (рефлектуіу се) несамо од површніа кишних капљица, већ и у њиховоі унутрашњости. И од оних зракова што у саме кишне капљице продиру, па се ту преламаіу и опет натраг одбніаіу, постаіе дуга као шара, у коіоі се преливаіу све боіе светлости у пругама, од коіих іе љубичаста оздо, а црвена озго.

Светли венац, или коло око сунца, око месеца и око звезда.

§. 19.

Кад іе облачно време виде се понекад око сунца или око месеца, као и око понеких звезда, *венци или кола*, у коіих се преливаіу онакве боіе као у дуге.

Њихов постанак оснива се на преламању светлости у ситним воденим меурићима или леденицима, што по атмосфери лебде.

Б. Топлота.

§. 20.

Топлота се обіасњава као *повишено покретање атома* (наіситнiих саставних делова) у ствари.

Као такво покретање топлота се указуіе:

1) На основу *хемиское привлачења*, кад се разне пратварке сіедињаваіу. Отуд долази н. пр. топлота у органичком телу (у ком се хемиске пратварке непрестано сіедињаваіу), као и топлота коіа се развніа при горењу тела (кад се кисник с угљеником и водником сіедињава), и т. п.

2) *Кад се ствари іедна о другу тру или удараіу.* Тако смо напред видели, како топлота (као и светлост) постаіе од трења сунчане атмосфере о светски ваздух; тако дивљици тарењем дрва о дрво праве ватру; тако се ковањем, вртењем, буцењем и т. д. прави топлота.

3) Топлота се развніа и *уз светлост*, и *уз електрику*, и уобште при свакоі *механичкоі* и *хемичкоі* радњи, као и светлост.

4) На *основу проношења*. Кад се іедна точка или іедна страна ствари загреіе; онда се стање топлоте од те загреіане точке, или стране, проноси кроз сву ствар, докле све њене точке непостану іеднако топле. Тако исто и кад іедна ствар, коіа се већ налази у топлоти, (за коіу се каже, да іе *топла*) дође у додир са другом ствари коіа ниіе топла: онда се стање топле ствари проноси и кроз

другу ствар, све од точке до точке, докле се обе те ствари неизіедначе у топлоти. На и кад две ствари неіеднаке топлоте доћу у додир, тада се од оне што іе топлиіа проноси вишак топлоте кроз другу ствар, докле се обе у топлоти неизіедначе.

Пронашање топлоте има своіу међу, као што и ствари кроз коіе се топлота проноси имаіу своіу просторниіу.

У своме пронашању кроз разна тела топлота подлежи променама као и светлост.

Кроз тела, у коіима су атоми у іедном правцу наређани, топлота се распростире у правим линиіама, коіе се зову *зраци топлоте*, и коіе подлеже истим законима коіима подлеже и зраци светлости; а кроз тела у коіима су атоми у разним правцима наслагани, сила топлоте слаби се сваком новом гомилицом или слоіем атома, као што смо то казали и за светлост у §§. 8. и 9.

§. 21.

Ма како топлота постала, она показуіе іеднаке знаке. Од тих знакова наівише пада у очи *растезање ствари*. То долази отуда, што се топлота састоіи у повишеном покретању атома (наіситниіих саставних делова у ствари). Да се ти атоми ни у обичном стању ствари недодируіу, већ да су у неком одстоіању іедан од другог, то се доказуіе овим: што се ствари могу збніати на мању просторниіу; што се разне течности, кад се смешаіу, узаімно пробніаіу; што тврда тела упніаіу течности и гасове. Постави-ли се дакле іедна ствар у топло стање, т. і. настане-ли повишено покретање њених атома: онда се ови размичу даље іедан од другог, и све даље, што іе знатниіе њихово покре-

тање. А што се даље атоми у іедноі ствари іедан од другог размичу, тим знатніе се мора растезати просторніа те ствари, тим лабавніа постаіе и свеза атома, коіа се оснива на њиховом своіству да се узаімно привлаче (почем се то привлачење због малепности атома само на незнатну даљину простире). И заіиста ми видимо, да се ствари све знатніе растежу што су топлніе, и да се тим растезањем све знатніе лабави њихов склап, тако, да се наіпосле (извесном мером топлоте) и саме ствари промену, или разоре. т. і. тврде ствари или се преведу у течности, а течности у гасове (н. п. лед у воду, а вода у пару), или се оне хемиски растворе.

§. 22.

Растезање ствари што долази од топлоте, служи као средство за мерење топлоте.

На том основу удешава се таконазвани *термометар (топломер)*.

Наіобичніи су *термометри са живом.*

Такви термометри састоіе се из іедне стаклене цеви, коіа іе обично око 6—10 палаца дугачка, и коіоі іе унутрашња шупљина узана као игла, али іе свом дужином цеви на свима местима іеднаке ширине. Та цев издувана іе на іедном краіу у куглицу (тако да има облик натегице). Иста куглица напуни се чистом живом, па онда се загреіе. Загреіана жива растеже се кроз сву цев, а кад дотера до отвореног краіа цеви: цев се на том краіу затопи тако, да у њоі остане сама жива без ваздуха. Пошто се тако затопљена цев постави на обичну топлоту, жива се у њоі опет сведе на мање просторніе, н. пр. на трећину или четвртину шупљине цеви. Повећа-ли се топлота на месту, где се іедан такав термометар налази,

онда жива у цеви опет у вис иде; попусту-ли топлота, она се опет доле слеже, скупља. Кад се жива у термометру растеже, у вис пење: онда се каже: *топлота расти;* а кад се она скупља, ниже слеже: онда се каже: *топлота пада.* — Да би се растезање и скупљање, подизање и слегање живе у термометру и броіем означити могло, подели се термометерска цев на *іединакс делове — степене.* То подељење назива се *скала (мерило)* и удешава се овако:

1) Лед се топи свагда на іеднакоі топлоти. Кад се дакле термометар тури у лед коіи се одкрављуіе, онда се жива у цеви слеже, докле незастане на іедноі точки, од коіе ниже неиде. Та точка означи се іедном чертицом, као *точка одкрављивања леда*, или као *точка слеђивања* (іер се вода смрзава на истоі точки, од коіе се лед одкрављуіе).

2) Под іеднаким притиском ваздуха и у іеднаком суду вода кључа свагда на іедноі истоі мери топлоте. Кад се дакле у пару од кључаіуће воде тури термометар тако, да његова куглица додира површніе воде, а остали іе део у пари, коіа іе као и кључаіућа вода врела: онда се жива пење до неке точке, па ту застане. Та точка означи се такође чертицом, као *точка кључања* (*кувања*).

Пошто се те две точке назначе, онда они степени што стоіе над точком слеђивања, називаіу се *степени топлоте* и означуіу се овим знаком: +; а они степени што су испод те точке, зову се *степени ладноће* и означуіу се овим знаком: — .

Подељење термометра иніе свугде іеднако. — У Немачкоі наіобичніи су термометри *Реомирови.* У тих термометра подељено іе место између точке слеђивања и кључања на 80 равних делова. Точка слеђивања означена іе са 0, точка кључања броіем 80; а цев се дели и на даље степене, како испод 0 тако и преко 80. —

У Француској и Италији, као и у научним пословима, употребљуіе се најчешће *Целзиусов* (или десетични) термометар. Ту іе место између точке слеђивања и точке кључања подељено на 100 іеднаких делова; точка кључања означена іе броіем 100, а точка слеђивања са 0. Дељење термометерске цеви на степене продужава се како испод 0, тако и преко 100. — У Инглеској служе се познатије *Фаренхаіт-овим* термометром. Фаренхаітово подељење разликуіе се од предидућих подељења тиме, што на точки слеђивања стои броі 32, а на точки кључања броі 32 + 180 (= 212).

Степени топлоте или ладноће означуіу се: по *Реомировом* термометру са *R* (*Р*); по *Целзиусовом* термометру са *C* (*Ц*); а по Фаренхаітовом термометру са *F* (*Ф*).

Преводење степена іедног термометра у степене другог термометра бива овако:

Неки броі *Реомирових* степена преводи се: у *Целзиусове* степене, кад га помножимо са $\frac{5}{4}$; а у *Фаренхаітове*, ако га помножимо са $\frac{9}{4}$ па онда додамо 32.

Целзиусови степени преводе се у *Реомирове*, ако се дани броі помножи са $\frac{4}{5}$; а у *Фаренхаітове*, ако се дани броі помножи са $\frac{9}{5}$ па онда се дода 32.

Фаренхаітови степени преводе се у *Реомирове*, кад се од даног броіа одузму 32, па се остатак помножи са $\frac{4}{9}$; а у *Целзиусове*, ако се од даног броіа одузму 32, па се остатак помножи са $\frac{5}{9}$. —

За сво наведено преводење удешени су ови образци:

Ма коіи броі степена, да реченo *n*, биће:

I) $n^0\ R = \frac{5}{4}\ n^0\ C = (\frac{9}{4}\ n^0 + 32)^0\ F$

II) $n^0\ C = \frac{4}{5}\ n^0\ R = (\frac{9}{5}\ n^0 + 32)\ F$

III) $n^0\ F = \frac{4}{9}\ (n^0 - 32)\ R = \frac{5}{9}\ (n^0 - 32)^0\ C.$

Почем се жива на — 40° *C* залеђава: то се за мерење даљих степена ладноће употребљуіу термометри, у коіима на место живе ради цриеви шпиритус

(алкохол) који се лако неслеђава. А за мерење степена топлоте преко точке на којої жива кључа, служи растезање ваздуха. — Іош се радило, да се на основу растезања тврдих ствари, нарочито челика, предругоіаче термометри, али се у томе досад није много успело.

§. 23.

Степени топлоте и ладноће називаіу се укупно: *температура*. Сва разлика између топлоте и ладноће састои се у различноі мери покретања атома у ствари. Као што смо казали, да іе топлота *повишено* покретање: тако можемо рећи, да іе ладноћа спуштена, или незнатна мера покретања тих атома. И ако се топлота, као повишено покретање атома, испољава растезањем ствари: ладноћа, као *спуштено покретање атома*, испољава се *скупљањем (збиіањем на мању просторніу)* ствари. У осталом, топлота и ладноћа представљаіу две противности, коіе само живцима осећати можемо, а неможемо их точно исказати.

Овде іе место да ближе обіаснимо *растезање ствари топлотом и збиіање њихово ладноћом.*

У §. 21. казалисмо, да растезање топлих ствари долази отуда, што се атоми ни у обичном стању ствари недодируіу, а повишеним покретањем (топлотом) они се све даље разичу іедан од другог. Али іе питање: одкуд долази то, да атоми, коіи се узаіамно привлаче, стоіе у стварима у извесном одстоіању а недодируіу се? Данас іе обште мишљење, да се атоми у стварима уздржаваіу од међусобног додира, држе у извесноі даљини іедан од другог, *равнотежом (непокретношћу)*, коіа постаіе од *іеднако і аких* али *противно-управљених привлачења*. А пошто се правац привлачења мења, разним ређањем и слагањем атома у телима, то іе казато

у §. 6. (стр. 8. 9. и 10.). Споменута равнотежа атома с почетка ie стална, т. i. она се мења под притиском, развлачењем, увртањем, и уобште повећаним покретањем, али чим престане такво покретање, она се поврћа у право стање. Из томе се оснива *еластичност* (растезање и опет скупљање) ствари. Но та еластичност има своiу међу, и кад онакво покретање, какним се мења стање равнотеже атома, прелази ту међу: равнотежа остаie у споменутом стању, т. i. атоми остаiу ближе збиени или даље размакнути у телу, те и све постаie скупљено или растегнуто. Међутим и то споменуто стање равнотеже, другачiим рођењем атома постаie обично опет стално. Наiпосле и споменуто стање равнотеже има своiу међу, па кад онакво покретање, какним се стање равнотеже мења, и ту међу прелази: онда се равнотежа атома сасвим поремећава и тело се руши. Стање равнотеже, или узаiмног одстоiања наiситниiих саставних делова у стварима (атома), своди се на ову троiакост: *тврдоћа*, *течност* и *гас* (*пара*). Кад ie исти броi атома збиiен на мање просторниe, њихова ie целина чврћа (гушћа), него кад ie таi броi атома на више просторниe размакнут. У *тврдим* стварима атоми су *гушће* збиени него у *течностима*, а у течностима гушће него у *гасовима*. Зато и iесу тврде ствари *чврсте и густе*, течности су *житке*, а гасови *редки*. У тврдим стварима атоми се iаче привлаче, iер су они ту ближи iедан другоме; у течностима привлаче се они слабниe, и у гасовима наiслабниe, почем су они у течностима даљи, а у гасовима iош даљи iедан од другог. С тога се и у iачоi свези држе атоми у тврдим, а у лабавниоi у течним, и у наiлабавниоi у гасовитим стварима.

Сва та стања равнотеже, или узаiмног одстоiања атома огледаiу се на *топлим* и *ладним* стварима. Топлотом, као повишеним покретањем, равнотежа атома све се знатниe потреса и мења; атоми се све даље

равничу іедан од другог, те и њихово узаіимно привлачење постаіе све слабиіе, а с тим и њихова узаіимна свеза све забавніа. Тако се топлотом тврде ствари наіпре растежу, па наіпосле из тврдог у течно, а из течног у гасовито стање преводе. И обратно разлађивањем, као попуштањем повишеног покретања, гасови се згушњаваіу у течности, течности се збиіаіу у тврде ствари (смрзаіу се), а растегнуте тврде ствари опет се скупљаіу (збегаваіу). Тако се топлота представља као растезање, жвђење и ређење, а ладноћа као скупљање, збиіање и згушњавање ствари. Но кад топлота, као повишено покретање, преноси меру у коіоі се равно тежа атома мења: равнотежа се та сасвим поремећава. И тако ми видимо, да се ствари топлотом наіпосле спаљуіу — растураіу.

§. 24.

Топлота коіу на земљи осећамо долази од трења сунчане атмосфере са светским ваздухом, као што смо напред напоменули, и отуд се кроз нашу атмосферу распростире у правцима од зракова

По ономе, што смо напред казали о проналажењу и распростирању зракова, *топлоти се мора све іаче осећати, што има више зракова и што дуже без престанка ови траіу.*

На основу томе лако іе обіаснити: *зашто се температура атмосфере несамо преко године, већ и преко дан' мења; као и зашто іе она на разним точкама земље различна.*

§. 25.

Пре свега зна се, како се земља обрће око себе и око сунца.

У обртању *око себе* земља сваком своіом точком излази на сунце, па опет се одриче од њега; или као што се у обичном животу каже: сунце се на свакоі точки земље рађа и залази. Време за коіе се сунце непрекидно на небу види са іедне исте точке земље, назива се *дан*, а време за коіе іе та точка од сунца одкренута, зове се *ноћ*. Даању се укаже сунце наіпре ниже, па онда се све више пење докле недоспе до іедне наівише точке, са коіе опет силази све ниже докле наіпосле незађе. Кад се сунце укаже, велимо да іе *іутро;* кад іе оно на наівишоі точки, кажемо да іе *подне;* а кад залази, говоримо да іе *вече*.

Што іе ниже сунце према коіоі точки земље: тим косніе иду зраци од њега на ту точку; што іе оно више нид неком точком, тим правніе иду зраци од њега на ту точку. Што правніе зраци на коіу точку долазе: тим се слабніе они одбніаіу и преламаіу, те их се више на ту точку скупља, а што іе више зракова на іедноі точки: тим іача ту и топлота мора бити. И обратно, што косніе зраци од сунца на коіу точку долазе: тим се іаче они преламаіу и одбніаіу (в. §. 8.) и утолико их се мање на ту точку скупља; а уколико их мање где има, утолико іе ту наравно и топлота мања.

Сад іе лако обіаснити, зашто се таконазвана сунчана топлота преко дан мења. Іутром и вечером, кад сунце ниже стои, иду врло косо зраци од њега на земљу; у подне долазе они скоро правце (одвесно): с тога іе, по правилу, и топлота слабніа іутром и вечером, а іача у подне.

§. 26.

У своме обртању *око сунца*, земља непрестано мења своіе место спрам сунца. На тоі промени

оснива се ово: што на извесноі точки земље нису дани и ноћи вазда іеднаки, већ све дужаіу или крачаіу, како кад земља спрам сунца долази; и што и на іедну исту точку земље некад правніе, а некад косніе иду зраци од сунца, као што се та точка домиче сунцу или одмиче од њега. На неіеднакости дана и на неіеднакости правца коіим долазе зраци од сунца у разна времена, осниваіу се код нас главне промене температуре преко године, а имено: *пролеће*, *лето*, *іесен* и *зима*.

Та неіеднакост температуре обіасњава се овако: Што іе коіа точка земље даља од сунца: тим несамо што правніе иду зраци од сунца на ту точку, већ тим су ту и дани дужи, а ноћи краће; и обратно.

Напред смо видели, колико іе іача топлота онде, где зраци од сунца правніе долазе. Остаіе нам іош да видимо, какав последак има дужина дана.

Земља незадржава стално топлоту, што іоі се приобштава зрацима од сунца, већ іе, по закону пронашања, приобштава ваздуху, коіи іе, као рђавніи топломоша, вазда ладніи од површніа њеног. Услед тога, топлота се може развніати на земљи само дотле, докле іоі придолазе зраци од сунца. Међутим, ноћу земља само губи ону топлоту коіу преко дан прими, а недобніа ни одкуд накнаду зато. И заиста ми опажамо, да іе топлота све нижа од залазка па до излазка сунца.

Дакле, што су дуже ноћи а краћи дани на іедноі точки земље: тим іе на тоі точки односно мање примање а веће издавање топлоте; што су дужи дани, а краће ноћи: тим іе веће примање а мање издавање топлоте. С тога іе у првом случаіу температура све нижа, а у посљедњем случаіу све виша. У нас су н. пр. лети дани дужи, и зраци од сунца иду правніе; а зими су дани краћи и зраци

од сунца косиіи; па іе у нас и температура лети виша, а зими нижа.

§. 27.

Поред тога, што се зна, да се земља обрће око себе и око сунца, познато іе іош и ово: да іе она *округла, а на полусима нешто стиљена*, и да іе на своіоі стази око сунца *косо положена*.

Због таког облика и положаіа земље, немогу све њене точке у исто време іеднако спрам сунца стаіати; већ су іедне ближе сунцу, а друге су даље од њега, іедне су дуже изложене непрекидном утицаіу зракова од сунца, а над другима се сунце за краће време указуіе. Зато и оне промене у дужини дана и у правцу зракова од сунца нису іеднаке на свима точкама земље, већ су различне на разним местима.

Услед свега наведеног сунчана топлота неіеднако іе подељена на површиіу земље, тако да се на томе разликуіу поглавито ових пет кругова:

іедан жарки поіас,
два умерена поіаса, и
два ладна поіаса.

Почем се земља око себе обрће, то се замишља кроз њену средину іедна права линиіа као осовина, око коіе то обртање бива. Та замишљена линиіа назива се *земљина осовина*. Краіне точке замишљене земљине осовине називаіу се *полуси (северан и іужан полус)*. Іош се замишљаіу око површиіа округле земље све саме линиіе као кругови. Наішири круг коіи опасуіе земљу по средини — у іеднакоі даљини од обадваіу полуса — назива се *равнитељ (екватор)*, іер се њиме

дели земља на две равне половине: на *іужну* и на *северну половину*. — Равнитељ се деле на 360 іеднаких делова, коіи се називаіу *степени*. Сваки таі степен износи 15 миља. Између свака два степена замишља се по іедан круг, провучен кроз оба полуса, тако да се земља опасуіе тим круговима уздуж, као обручима коіи иду унакрст равнитељу. Ти кругови, коіима се такорећи унакрст пресеца равнитељ и коіи се провлаче кроз полусе, називаіу се *меридиіани*. Њих има свега 180, почем се они замишљаіу између свака два степена равнитеља, а равнитељ има као што рекосмо 360 степена. Броіење меридиіана мора се одпочети на некоі опредељеноі точки. Тако су грчки ђеографи замишљали *први меридиіан* преко *Ферро-а*, іедног од канарских острова на атлантском мору, на западном приморіу Африке, па су отуд после броіили даље меридиіане. То су грчки ђеографи чинили с тога, што су мислили, да іе острово Ферро било краіња точка света. Али данашњи ђеографи замишљаіу своі први меридиіан преко главне точке проматрања у своіоі земљи. На пр. у Инглескоі замишља се први меридиіан преко Гринунча; у Францускоі преко Париза; у Америци преко Уашингтона и т. д. Сви су меридиіани, наравно, іеднаке величине. Одстоіање іедног меридиіана од изабраног првог меридиіана назива се његова дужина. Та дужина служи за означење положаіа іедног места на површиіу земље. Али том дужином само се означава одстоіање од првог меридиіана а не и одстоіање од равнитеља. За меру одстоіања од равнитеља служи подељење првог меридиіана на 90 равних делова са обе стране равнитеља, т. іе, на свакоі половини земље. Ти делови називаіу се *степени ширине*. Између таквих степена ширине замишљаіу се кругови, коіи *паралелно (напоредо)* са равнитељем опасуіу земљу. Ти кругови називаіу се *паралелни* (напоредни) *кругови* (а могли би се звати и *попречни*, за разлику од меридиіана као кругова *уздуж*).

Паралелни кругови наравно све су ужи што су ближи полусу, а све шири што су ближи равнитељу. — Одстоіање од равнитеља назива се *ђеографиска ширина*. Ђеографска ширина дели се на *іужну* и на *северну*, као што се и земља дели на іужну и на северну половину. — Онаі поіас земље, што обухвата самог равнитеља, па се преко тога и са іужне и са северне стране простире до $23^1/_2$ степена, назива се *жарки (трописки) поіас*. За жарким поіасом долазе *два умерена поіаса*, од коіих се сваки, іедан на іужноі а други на северноі половини земље, шири од $23^1/_2$ па до $66^1/_2$ степена. За умереним поіасима долазе наіпосле два *ладна поіаса*, іедан на іужноі, а други на северноі половини земље, и сваки се простире од $66^1/_2$ степена па до полуса. Укупна ширина жарког поіаса износи $3._7$ милиона квадратних миља; ширина обадваіух умерених поіаса износи укупно $4._8$ милиона кв. м.; а ширина обадваіу ладних поіаса износи $0._3$ милиона кв. миља.

§. 28.

Над сваким местом *жарког поіаса* види се сунце у подне по два пута преко године на *зениту* (над теменом стоіећег човека) тако, да тада на том месту сунчани зраци правце (одвесно) на земљу падаіу. Само на границама жарког поіаса види се сунце на зениту іедан пут у години. У осталом положаі жарког поіаса према сунцу никад се немења толико, да сунчани зраци неби правце или скоро правце на таі поіас падали; као ни толико, да би ту могло бити знатниіих промена у дужини дана. Тако на равнитељу траіе дан преко целе године по 12 сахата, па толико траіе тамо и ноћ. Према умереним поіасима показуіу се неке промене у дужини дана, али су оне тако незнатне да ни на

самоі граници жарког поіаса наідужи дан нетраіе више од 13 сахата. И тако се жарки поіас одликуіе іаком светлости и високом температуром коіа се у течаіу године врло незнатно мења. Тамо се разликуіу само два годишња времена: *сушно или жарко*, и *кишовито годишње време*. Кишовито време настаіе пре-дишто ће се сунце у подне на зениту видети и одвесни зраци загрозити да спале свет растиња. Кишовито време траіе по неколико месеци, али и у том времену киша престаіе по коіи сахат, па и по неколико дана. У кишовито време навуку се на небо густи, црни облаци, из коіих се киша (названа *трвписка киша*) нао из кабла излива; осим тога, и олуіе и оркани силно бесне, те све то ужасава људе и животињу. Али као да се кишовитим временом подмлађуіе природа, іер чим оно прође, одма оживи по пољу буіно и густо растиње.

§. 29.

У умереним поіасима сунце се нигда ни над іедним местом невиди на самом зениту, али се оно око половине іедног опредељеног дана у години тим даље одмакне од зенита іедног места, што іе то место од равнитеља даље. Дужина дана расти на северном умереном поіасу од 21. (9.) Марта, кад іе дужина дана равна дужини ноћи, па до 21. (9.) Іунніа, кад іе дан наідужи. После тога, дан іе све краћи, 21. (9.) Септемвра по други пут іе дужина дана равна дужини ноћи, а 21. (9.) Декембра дан іе наікраћи. На іужном умереном поіасу расти дужина дана у оно време, кад она на северном умереном поіасу опада. — Промене у дужини дана на умереним поіасима све су знатніе, што іе коіе место од равнитеља даље. Тако на граници умерених поіаса према жарком поіасу, та промена износи само не-

што више од іедног сахата; а на граници умерених поіаса према ладним поіасима траіе наідужи дан 24 сахата, као што тамо толико траіе и наідужа ноћ. На осталим местима умерених поіаса наідужи дан, као и наідужа ноћ траіе мање од 24, а дуже од 13 сахата. Услед знатних промена у дужини дана, промена у висини сунца и у правцу зракова што од сунца иду: знатно се мења у умереним поіасима и температура. На основу споменутих промена разликуіу се у умереним поіасевима четири годишња времена: *пролеће*, *лето*, *іесен* и *зима*. У іужном умереном поіасу настаіе пролеће онда, кад у северном іесен одпочиње, а лето онда, кад у северном зима настаіе. Близу жарког поіаса температура се іош незнатно мења, с тога іе тамо зима врло кратка и управо се тамо и невна ни за какву сурову зиму, већ се зна само за такве дане, какви су код нас обично у пролеће и у іесен; али што се даље од жарког поіаса (од равнитеља) иде, све се знатніе мења температура, све іе дужа зима, и све се іасніе разликуіу четири годишња времена. Близу ладних поіаса лето іе врло кратко, и тек због дужине дана развніа се тамо іош нека топлота, поред коіе само неко растиње успевати може. — У умереним поіасима дели се година по променама температуре тако, да наітоплиіи месец долази усред лета, а наіладниіи усред зиме. На северном умереном поіасу, где и ми живимо, зима обухвата: *Децембар*, *Іануар* и *Фебруар*; пролеће: *Март*, *Априли* и *Маі*; лето: *Іуни*, *Іули* и *Август*; іесен: *Септембар*, *Октобар* и *Новембир*. Од *половине Іануара* температура само се незнатно повисуіе; у *Априлу* и *Маіу* повисуіе се она нагло, докле у *Іулиіу* своіу наівишу меру недостигне; затим она опет пада до 21. Іануара, над своіу наінижу меру достиже. —

§. 30.

У ладним поіасима над сваким местом види се сунце на небу у време своіе наізнатніе висине дуже од 24 сахата; што се ближе полусима долази, оно се све дуже без престанка на небу види, тако да на неким местима по неколико недеља незалази, на некима незалази оно по неколико месеци, а на самим полусима сміа оно непрестано за шест месеци; премда и за сву другу половину године тамо непрестано траіе ноћ. Но поред свег дугог траіања свог, зраци од сунца немогу развити знатну топлоту у ладним поіасима, а то с тога, што они врло косо падаіу, као код нас на измаку іесени и у зиму, па се іош и честом маглом и густим ладним ваздухом слабе, тако да сва топлота коіа од њих долази іедва достиже и за само крављење леда. Услед тога у ладним поіасима разликуіу се само два годишња времена: *врло оштра и дуготраіна зима*, у коіоі се на леденом мору нагомиливаіу читава брда од леда, и *кратко лето са незнатном топлотом*, поред коіе се само близу умерених поіаса понеко растиње развити може.

§. 31.

Кад топлота земног површніа зависи од правца зракова коін од сунца иду и од дужине дана: онда би требало *да све точке на іеднакоі ђеографискоі ширини имаіу іеднаку топлоту*, іер су на таквим точкама подпуно іеднаке промене и у правцу речених зракова и у дужини дана. Али и на іеднакоі ђеографискоі ширини показуіе се у ствари велика разлика у температури разних точака. Тако іе н. пр. на северноі половини земље уобште топлніе, него на іужноі; на континенту (сталноі сувоі земљи)

северне половине топлиіе іе у источним земљама него у западним на іеднакоі ђеографискоі ширини и т. д.

Одкуд та разлика?

Различност температуре на разним точкама іедне исте ђеографиске ширине обіасњава се *узроцима места*, а имено:

1) Што састав и облик суве земље ниіе свугде іеднак.

2) Што просторіа воде и просторіа суве земље нису свугде іеднако размерене.

3) Што и морске струіе имаіу утицаіа на температуру.

4) Што све точке іеднаке ђеографиске ширине местоіе и на іеднакоі висини над морским површиіем.

5) Што на разним точкама іеднаке ђеографиске ширине различан ветар дува.

6) Што суседна клима ниіе свугде іеднака. —

Ми ћемо све те узроке изближе промотрити.

§. 32.

1) Неіеднакост састава и облика суве земље.

Напред смо казали, како сва тела непроносе іеднако топлоту, већ се у том погледу разликуіу добре и рђаве топлоноше.

Та разлика огледа се и на саставу земље, коіи као што іе познато, ниіе свугде іеднак. Тако н. пр. *црница*, земља у коіоі има много трулећих органичких остатака, лако се и брзо загрева. *Пескуша* и *степовита* земља такође се брзо загреваіу, Па и *кречовита* земља лако прима и проноси топлоту. С тога се таке земље, као боље топлоноше даћу брзо и іако загреваіу, али се и ноћу брзо и іако разлаћуіу. *Иловача* се загрева теже, него споменуте зе-

мље. Уобште *измрвљена* земља брже се и іаче загрева, него *чврста* ледина или земља са крупним бусенима. Па онда у *подводну* земљу, где се вода устаіава и неодтиче даље, топлота много теже продире (в. §. 33.) него у *оцедиту* земљу. Наіпосле, земље *црне боіе* примаіу боље топлоту, него земље *светле боіе*. То іе пољопривредницима из искуства познато. Тако н. пр. баштовани знаіу, како *црна* тела имаіу своіу боіу отуд што подпунніе примаіу зраке, па посипаіу прахом од угљена земљу, на коіоі негуіу онакво растиње, коме треба доста топлоте (н. пр. бостан); или праве дрвене и црне наслоне, те уз њих пружаіу и привезуіу гране од извесних воћака, коіима такође треба доста топлоте (н. пр. гране од каісніа и бресака).

Могућност земље да се загреіе зависи много и од тога: да-ли іе она на свом површніу *влга*, или іе *растињем покривена*. На голу земљу долазе зраци од сунца непосредно, те іе іаче загреваіу и изсушуіу. Другачніе іе где іе земља урађена и густим растињем застрта. Ту зраци од сунца недолазе непосредно на земљу, іер іе растиње засењава. Осим тога, растиње са своіим лишћем прави много веће површніе, него онаі део голе земље што іе под њим, те се оно утолико іаче разлаћуіе, почем у додиру са ладнніим ваздухом приобштава томе топлоту на свакоі точки свог површніа. Даље из живог растиња непрестано испарава влага кроз шупљике лишћа. (в. §. 65. *науке о саставу и животу растиња* у XVI. Гласнику.) Тиме се околини смањуіе топлота, почем се на испаравање влаге много топлоте троши. Наіпосле тиме, што кроз своіе лишће и зелене делове непрестано увлачи у себе водену пару из ваздуха (в. §. 45. предспоменуте науке у XVI Гл.), растиње задржава и сгушњава облаке, и учешћава кишу, па тиме и водене

изворе у околини снажи. Услед свега наведеног растиње смањуіе температуру места. Али с друге стране оно и спречуіе нагло разлађење земље, почем своіим површніем одбніа опет на земљу знатан део од оне топлоте, коіу земља (по закону приобштавања) издаіе, и почем оно (нарочито у виду шума) заштићуіе противу разлађуіућих ветрова. И тако се може казати у обште, да се растињем умерава топлота преко дан и преко лета, а ублажава ладноћа преко ноћ и у ладниіа годишња времена; даље растиње спречуіе нагло испаравање кишнице и остале влаге (увлачећи іе у себе своіим кореном и лишћем). Но што смањуіе топлоту, растиње іе од користи за топлніе пределе, а од штете за ладниіе пределе; а што задржава облаке и влагу, растиње іе благосов за планинске пределе (у коіима оно іош и буіно одтицање кишнице спречуіе), као и за жарке (н. пр. Африканске) земље; али не и за доњне и равнице са много воде. — Утицаі растиња на температуру нарочито іе осведочен крчењем шума на извесним местима. Тако се у *Грчкоі* и *Шпанскоі* истребљењем шума на неким планинама учинило, те су тамо ослабили или и сасвим усахнули водени извори, а настала іе већа топлота и суша, као и знатніа и наглніа промена између дневне и ноћне температуре, због чега іе и онамошња земља неплодна постала. А и код нас, у *Србіи*, где су некад шуме износиле скоро две трећине пределне просторніе, опажаіу се чешће и наглніе промене у клими, одкако су изсечени знатніи делови шума, а гола земља ниіе у одговараіућоі мери растињем приновљена.

Наіпосле могућност земног површніа да се загреіе зависи и од његовог облика т. і. од тога, дали іе оно *равно* или іе *бреговито*, и ако іе бреговито, какав правац брегови имаіу, и іе-су ли они

шумом обрасли. У нашим пределима кад сунце наівише стоіи (9. Іунніа) иду зраци од њега косміе на равнице, него на іужне одкосе планина, таконазв. *присоіе* (на коіе зраци скоро правце долазе); с тога се присоіи и іаче загреваіу (те су и за винограде бољи) него равнице. На северне одкосе планина, таконазв. *осоіе*, иду сунчани зраци іош косиіе, него на равнице; зато іе на осоіима и топлота уобште мања. За суседна места (у овим пределима) кад се планине од запада северу и истоку простиру, оне служе као заклон противу студених ветрова и тиме знатно подпомажу топлоту на заклоњеним местима. Простирули се од истока іугу и западу, оне праве ладовину и смањуіу топлоту. Кад су шумом и осталим растињем застрте, планине привлаче водену пару и доносе кишу: но њима се често облаци задржаваіу тако, да се іедноі страни суседства односи киша, докле се та другоі доноси. — О утицаіу планина, нарочито као висина, на стање температуре, говорићемо ниже.

§. 33.

2) Неіедника размера воде и суве земље.

Вода іе рђавніи топлоноша него земља. Она своіим равним површиіем (огледалом, водоравњем) одбніа (рефлектуіе) више, а прима мање зракова топлоте коіи долазе од сунца, него земља. Али своіим равним површиіем вода у равноі мери отешчава и издавање топлоте, из топлніих дубљих слоіева у ладниіи окружни ваздух. И тако вода се свагда спорніе и теже загрева, него земља; и пошто се іедном загреіе, она се и спорніе и теже разлађуіе, него земља. Осим тога вода се на свом површиіу непрестано претвара у пару; а почем се за испаравање воде изисгуіе знатниіа топлота, коіоі извор мора бити наравно у наіближоі

околини (то іест у самом површном слоіу воде и у ваздуху што іе у додиру с тим слоіем): те се тим испаравањем ускорава разлађивање те околине. Разлади-ли се на таі начин іедан површни слоі воде, онда он постане гушћи и утолико тежи, те пада дубље, а на његово место пење се нижи слоі топлніе воде. Али у додиру са ладніім ваздухом, и услед даљег испаравања воде, разлади се наскоро и таі слоі, па и он, поставши гушћи и тежи, пада дубље; а на његово место подиже се опет топлніі слоі воде, коіи іе дубље лежао. Тако се вода непрестано на свом површніу претвара у пару и тиме разлађуіе; њени разлађени слоіеви непрестано се са површніа спуштаіу доле, а на њихово место долазе топлніі слоіеви из дубљине. Топлніі слоіеви, долазећи из дубљине на површніе непрестано приобштаваіу нешто од вишка своіе топлоте ладніім ваздуху над собом. — Услед тога ноћу и зими топлота ваздуха над водом дуже траіе, него топлота ваздуха над сувом земљом, тако да ваздух са воде као топлиіи, и утолико рећи (растегнутніі), па следовательно и лакши, непрестано се подиже у висину према сувоі земљи, а ладніі, и утолико гушћи и тежи, ваздух са суве земље непрестано струіи оздо према води да попуни место оног топлніег ваздуха што се отуд увис подигао. О тоі струіи ваздуха, коіа постаіе на основу неіедиакости његове на разним суседним точкама, ми ћемо говорити и ниже, кад будемо обіасњавали како ветар постаіе.

§. 34.

Спуштање разлађене воде са површніа у дубљину и уздизање топлніе воде из дубљине на површніе, може траіати само дотле, докле вода недостигне наівећу меру своіе густине, т. і. докле се она неразлади до 3° *R*. Таквом ладноћом вода се

претвара у лед — сирзава се. Лед се хвата наіпре на површиіу воде, а што ладноћа дуже траіе, он се све дубље простире. Но то подебљивање леда бива врло споро, іер іе лед као и вода врло рђав топлоноша, па као што топлоту споља унутра лако неприма, тако іе ни из слоіева испод себе непроноси лако напоље. С тога се дубоке и тихе воде само после дуге и оштре ладноће могу заледити, іер треба много времена, па да се много воде сведе на наівећу меру густине.

§. 35.

На основу тога што напред споменуемо, клима оних земаља коіе су близу великих вода мора бити другачіа него што іе клима оних земаља, коіе су далеко од великих вода. А имено: због спориіег и тежег загревања, али и спориіег и тежег разлађивања, и услед испаравања воде, нигде у суседству великих вода нема онако наглих и знатних промена у температури, каквих има у пределима коіи су далеко од великих вода. У пределима близу великих вода, на острвима и у приморіама, дању и лети мања іе саразмерно топлота, а ноћу и зими мања іе ладноћа; напротив у пределима далеко од великих вода саразмерно іе већа и наглиіа разлика у температури дана и ноћи и у температури лета и зиме. Споменутоі равномерности дневне и ноћне, летње и зимње температуре у пределима близу великих вода припомаже іош и ово: што се великим водама и жарки и студени ветрови умераваіу, и што они кад дуваіу преко воде односе са собом у суседне сувоземне пределе и водену пару, те отуд и у атмосфери тих предела има више водене паре и облака, а што іе више паре и облака у атмосфери, тим више се њоме спречуіе ноћу и зими раз-

лаћеве земље, а даљу и лети блажи припека; другим речима тим ће іедначиіа бити мера топлоте у разна доба године.

§. 36.

Према описаноі разлици, клима оних земаља, коіе су далеко од великих вода, и коіе су изложене великим и наглим променама температуре, назива се *ексцесивна (нагла)*, или *континентска (континент* назива се стална сува земља за разлику од острова); а клима у пределима близу великих вода, на островима и у приморіама, назива се *морска* или *островска клима.*

Почем іе Европа испресецана морем и морским заливима, то іе и њена клима уобште више морска него континентска.

§. 37.

3) Морске струіе.

Осим наведених своіства великих вода, имаіу утицаіа на суседну климу іош и *морске струіе*, коіе биваіу овако:

Кад се море у жарком поіасу загреіе, оно се растегне, као што се и свако тело топлотом растеже. У том растезању море се у жарком поіасу подиже у вис знатніе, него у суседним ладніім поіасима. Но море неможе остати уздигнуто на іедном месту, већ се оно, по закону течности, мора разливати према местима где ниже стоіи. И тако вода на површиіу мора тече непрестано од жарког поіаса (од равнитеља) према ладніім поіасима (како према северном тако и према іужном полусу), и таі ток мора назива се *екваторска морска струіа.*

Но кад се вода са загреіаног предела мора слива у ладниіе пределе: тада се у овим посљедњим повећава притисак коіи долази од горњих слоіева на ниже. На таі начин у ладниіим поіасима горњи слоіеви морски коіима придолази вода од жарког поіаса, потискуіу доље слоіеве у топлиіи предел мора где іе екваторском струіом смањен притисак од горњих слоіева. И тако у дубљини мора тече друга струіа, у правцу од полуса према равнитељу, (противно првоі струіи што иде површиіем од равнитеља полусима) и та друга струіа назива се *полуска морска струіа.*

Екваторска струіа, коіа тече од жарког поіаса према полусима, доноси са собом и већу топлоту у ладниіе пределе.

§. 38.

Осим споменутих струіа, струіи море на своіоі површини іош и на основу брзине, са коіом се земља око себе обрће. Као што іе познато, земља се за 24 сахата по іедан пут око себе обрне, и то правцем од запада према истоку. У том обртању свака точка на површиіу земље прави своі круг. Од свиіу тих кругова наівећи іе онаі на равнитељу, а остали кругови све су мањи, што су даље од равнитеља точке, коіе их праве. Али сви ти кругови завршуіу се за іеднако време, т. і. сваки за 24 сахата. Услед тога точке на равнитељу мораіу се наібрже покретати, а све даље точке тим спориіе, што су даље од равнитеља. Па и морска вода у жарком поіасу мора се обртати брже од запада према истоку, него у северним пределима. Но почем море са жарког поіаса н. пр. на северноі половини земље струіи северном полусу: то оно тежи уіедно, да се и према истоку покреће онако брзо, као што се

(у обртању земље око себе) покрећу точке површиніа у жарком поіасу. Та тежња заостаіе у морскоі води и пошто она доспе на већу ђеографиску ширину, тако, да се она и ту брже покреће истоку него вода коіа се затекла на самоі тоі ширини. Из тог бржег покретања према истоку, и оног струіења према северу постаіе *средња струіа*, коіа иде наіпре северо-истоку, затим се на већоі ђеографискоі ширини (где іе већа разлика у брзини обртања) управља више самом *истоку*. Из тих узрока постаіе таконазв. *голфска струіа* на атлантиском мору.

Голфском струіом доводи се топла морска вода од Бахаме (у западноі Индиіи) па према обалама Аірландске и Норвегиіе. Зато се те земље и одликуіу блажом зимом, што и за осталу Европу добротворне последице има.

§. 39.

Наіпосле има особитог значаіа за суседну климу и северно ледено море. Кад се на северу у пролеће крене лед са река, коіе утичу у ледено северно море, као и лед што се хвата уз обале морске: тада споменуто море излива своіу ладниіу воду у ниже пределе према іугу. Том струіом обара се температура североисточног дела Америке, па се ладноћа што отуд долази и у самоі Европи осећа, кад се ладним северо-западним ветровима пролеће и почетак лета устукну. —

Уосталом, морске струіе, коіе се осниваіу на различности температуре, мењаіу се многостручно у свом правцу, нешто обликом и правцем морских обала, нешто другим струіама, коіе се осниваіу и на разлици у густини морске воде у разним пределима.

§. 40.

4) Висина над морским површиєм.

Што се више над морским површиєм у вис пење, све іе нижа температура. То се обіасњава овако: као рђав топлоноша ваздух уобште врло споро и тежко проноси топлоту кроз своіу целину, и то све теже и спорніе, што іе рећи и чистіи. Но што іе виши, ваздух іе по правилу све рећи и чистіи, а што іе нижи он іе све гушћи и мутніи, почем због привлачне силе земље горњи слоіеви његови притискуіу доње слоіеве и тиме их збиіаіу. И тако што іе виши ваздух над морским површиєм, све іе мања топлота његова. Али на већоі висини ваздух мора бити ладніи и с тога, што се он поглавито загрева оним зрацима топлоте, коіи се од земног површиіа одбиіаіу и приобштаваіу, а само нешто непосредним зрацима од сунца: па іе природно, да он, као рђав топлоноша, буде све топлиіи што іе ближи главном извору своіе топлоте, т. і. земном површиіу, а све ладниіи што іе даљи од тог извора.

§. 41.

Као што іе познато, да се загреіани ваздух као рећи и лакши у вис пење, а да ладниіи као гушћи и тежи ниже иде: тако би се могло помислити, да ваздух мора бити све топлиіи што іе виши. Али, што се више подиже топал ваздух, тим іе под мањим притиском од горњих слоіева, а што іе мањи притисак, тим се знатніе шири ваздух; и наіпосле, што се знатніе шири ваздух, тим више топлоте треба му из наіближе околине. И тако, на место да узвишенніим слоіевима већу топлоту прида, за-

греіан ваздух кад се оздо у вис шири, може им снаѣивати топлоту.

§. 42.

Па и само површніе земље има све нижу температуру, што іе оно узвишеніе над морским површніем. То долази отуда: што іе атмосфера па узвишеніім местима рећа, а понаівише и чистіа, па као таква она прима и даље проноси скоро сву топлоту коіу земља непрестано издаіе, и скоро ништа од те топлоте натраг неодбіа; докле се у долинама, где іе атмосфера гушћа и облачніа, одбіа од исте опет на земљу знатан део оне топлоте што од земље долази. Наіпосле, ако се узвишеніе точке земље и загреіу: ваздух, коіи с њима на іеднакоі висини стоіи, као рђавніи топлоноша има нижу температуру, па му оне, по закону приобштавања топлоте, издаіу своіу топлоту. Тако ту постаіе ваздушна струіа (ветар), коіом загреіани ваздух са узвишеніих точака земље иде у ладніе околине, и на његово место долази ладніи суседни ваздух, коіи се опет ладніім суседним ваздухом замењуіе пошто се загреіе и т. д. Таква струіа ваздуха на узвишеніім точкама земље траіе непрестано, и то іе узрок нижоі температури тих места.

§. 43.

По неіеднакости температуре на неіеднакоі висини над морским површніем, разликуіе се и *долинска клима* од *климе планинске*.

У умереним поіасима где ми живимо, температура наглніе и знатніе опада на планинама, него у долинама. Разлика између дневне и ноћне топлоте наравно іе све знатніа, што іе већа пла-

нина. Брег коіи се усамљено у вис подиже, неможе се никад на своіоі висини знатно загреіати, почем га са свиіу страна окружуіе ваздух, па му таі као рђавиіи топлоноша непрестано топлоту смањуіе. Али планина коіа се простире и шири као узвишена равнина, може се много іаче загреіати, почем се прво на веће површиіе и више зракова топлоте од сунца прикупљаіу, а друго са већом просториіом земље и већи део ваздуха стоіи у додиру, те ни ваздушне струіе нису ту нагле онако, као на усамљеним бреговима, над коіима се сваки час загреіани ваздух другим ладниіим замењуіе. Но на планинама уобште, због ређег ваздуха и мањег ваздушног притиска, земља издаіе топлоту наглиіе, него у долинама. С тога се на планинама температура спусти ноћу толико, да много растиње, коіе іе дању іош крепко изгледало, осване сасвим увело, па и усеви на планинама врло често страдаіу од ладноће, нарочито у ведрим ноћима у пролеће и у іесен.

§. 44.

5) Утицаі ветра на климу места.

И од іачине и правца ветра много зависи клима іедног места. Іаким ветровима и честим олуіинама разлађуіе се ваздух; іужним и іугозападним ветровима гомилаіу се у наше пределе водена пара и облаци, чиме се у лето слабе зраци топлоте коіи од сунца на земљу иду, а у зиму напротив спречуіе се њихово одбиіање од земље и разлађивање места. Североисточни и западни ветрови сушни су, њима се разведрава небо, чиме се у лето подпомаже велика припека, а у зиму велика лад-

ноћа. Но о утицаіу ветра на промену температуре ми ћемо пространніе говорити у одељку о ветру.

§. 45.

6) Суседна клима.

Топлота коіа се на іедном месту развніе, проноси се кроз површніе земље и у ладніе суседство. Тако места умерених поіаса, што леже близу жарког поіаса, примаіу нешто топлоте и од тог суседног поіаса; а она места умерених поіаса, коіа леже близу ладних поіаса, приобштаваіу нешто своіе топлоте ладніем суседству. Осим тога, утицаі суседне климе посредуіе се и ваздушним струіама, т. і. ветровима, почем се њима н. пр. загреіан ваздух у ладніе, или ладніи ваздух у топлніе суседство преноси.

Подкљење топлоте на површніу земље.

§. 46.

Из узрока коіе смо напред поброіали, топлота се немења іеднако на свима точкама іеднаке ђеографиске ширине, већ различно на разним точкама. Тако линніа коіа сіедињава наітоплніе точке на земном површніу, са средњом годишњом температуром $= + 28^0$ *C*, и коіа се назива *равнитељ топлоте*, неподудара се подпуно са равнитељем земље, већ одступа од њега, понаівише северно. Друга опет линніа, коіа сіедињава точке са средњом годишњом температуром $= + 15^0$ *C* иде преко нове Калифорніе према Азорима, додира Европу на међи Шпанске и Пуртугалске, отуд се пружа преко Римске области према Касписком мору, даље се спу-

шта према іугу и додира источно приморіе Азиіе код острова Нифона. Трећа линиіа са средњом годишњом температуром = + 10° *C* пружа се од западњег приморіа Америке у нови Албион према новом Іорку (41° сев. шир.), отуд се подиже северно и достиже наівећу ширину код Лондона (52° с. ш.); даље се повлачи поред Франкфурта (50° с. ш.) и Беча (48° с. ш.) према Астрахану (46° с. ш.) и достиже у пустињи Шамо (42° с. ш.) своі наіiужниіи зенит. —

Такве линиіе, коіе сіедињаваіу точке са іеднаком годишњом температуром, називаіу се (по Хумболту) *изотерме.*

Свака изотерма представља криву линиіу и свака има два северна и два іужна зенита. Њихови северни зенити означуіу се западним приморіама Европе и Америке, а њихови іужни зенити леже у источно-северноі Америки и у унутрашњости Азиіе. И тако су Европа и западна Америка по правилу много топлиіе на іеднакоі ђеографискоі ширини, него источна Америка и особито унутрашњост Азиіе. Дакле ни у старом ни у новом свету опадање температуре неодговара растењу ђеографиске ширине; шта више, по Хумболту, између 40° и 50° сев. шир. температура много знатниіе опада, него іужниіе, близу равнитеља, и северниіе, према полусима.

Линиіе коіе представљаіу точке са іеднаком средњом летњом температуром, називаіу се *изотере;* а линиіе са іеднаком средњом зимном температуром називаіу се *изохимене.*

Како се мења атмосферска температура уобште, по досадашњим искуствима.

§. 47.

Брижљивим проматрањем температуре на многим местима и кроз много година, дознало се ово:

1) Сваког дана опажа се нека *наівиша* и нека *наінижа* температура. Часови, кад повишена температура почиње опадати, и низка подизати се, мењаіу се скоро сваки дан. — По правилу, наінижа іе температура предшто ће се сунце родити (на 20 минута пре излазка сунца); а наівиша іе по подне између 12 и 1 *зими*, а између 2 и 3 сахата *лети*.

2) Средња мена температуре преко дан наімања іе у Декембру, а наізнатніа у Априлу; она расти дакле од Декембра до Априла, а од тог доба опет пада. — На сњем мору мање се мења температура преко дан, него на сувоі земљи.

3) Средња годишња температура скоро се нигде немења; іер њена промена у разне године невзноси више од 1 до 2° *R*.

4) У умереном северном поіасу, где и ми живимо, обично іе наітоплніи месец Іули, а наіладниіи Іануари.

5) Од времена наівеће ладноће неповишава се из дана у дан средња температура дана, већ она чешће показуіе *уступк* или *застанак*.

6) Знатне мене обичне годишње температе распростиру се свагда на знатне просторніе, али никад преко іедне целе половине земље.

7) Значаіно іе, што се на северноі половини земље правцем од севера према іугу разликуіу две половине, на коіима се у іедно исто време указуіу противне мене обичне годишње топлоте. Тако се по правилу у Европи и Азиіи іеднако мења обична

годишња топлота, а у Америки противно. Из тог поіава закључуіе се, да іе сваке године у іедно исто време и топлота іеднака; само іе она на земноі површини неіеднако подељена.

8) Промене температуре на іужноі половини земље слабо су познате. Но уобште се зна, да іе іужна половина земље ладниіа него северна. Іер на іужноі половини море надмаша суву земљу, докле на северноі сува земља надмаша море; а познато іе, како се сува земља загрева лакше и іаче, него море. На северноі половини простире се лед 9 степени од полуса; а на іужноі 18 до 20°, па іош и даље на неким местима.

Наівећу топлоту до данас проматрао іе *Буркхард* у горњем Египту, где іе термометар показивао $+47_5$ °*R*, а наівећу ладноћу нашао іе *Бак* у север. Америки, где іе термометер показивао — 56° *R*. — По *Медлер-овом* рачуну основаном на искуствима, коіа су кроз 110 година у разним местима Европе прикупљана —: наітоплиіе іе доба године од 16. (4.) Іулиіа до 10. Августа (29. Іулиіа); — 30. (18.) Іулиіа наітоплиіи іе дан („Св. Илинске врућине!"), а 6. Іануара (25. Децембра) наіладниіи. Од 19. (7.) до 22. (10.) Іануара обично іе іош велика ладноћа. Средња мера годишње топлоте пада у Априлу и у Октобру (понаіниже 24. (12.) Априла и 21. (9.) Октобра). — Средња температура онаква іе 12. Марта (посљедњег Фебруара), каква іе и 4. Марта (20—21. Фебруара). Тек у Априлу настаіе брзо растење топлоте. Као наізначаіниіи изузетак сматра се ладноћа од 9—12. Маіа (од 27. до 30. Априла), и то су наіопасниіи дани за іужно растење. — У 100 година падала іе температура 70 пута између 9. и 12. Маіа, а повишавала се само 40 пута. Та ладноћа оснива се (по Медлер-у) на одкрављивању леда на северу, осим тога нагомилава се іош и огромни снег по пољима. На ту ладноћу од

носи се ваљда и наша народна прича о „Марту и бабини іарићима.“ —

Средња температура іедног дана рачуна се овако: проматра се и записуіе стање термометра сваког сахата. После се записке свиіу часова саберу, таі збир подели се са 24 (колико іе сахата у іедном дану), па количник, што се тако добніе, представља *средњу температуру дана.* Но искуством се доказало, да се средња температура дана може и краћим путем пронаћи, а то овако: проматра се и записуіе стање термометра само у неке часове, записани броіеви (степени) помноже се броіем, коіи показуіе колико іе сахата протекло, од іедне до друге записке; тако добивени производи саберу се, па се њихов збир подели са 24, и тада количник показуіе средњу дневну температуру. Или, наіпосле, промотри се и запише стање термометра у више *одговараіућих* часова: наібоље у 4 и 10 сахата пре подне, и у 4 и 10 сахата у вече, па се од тих записака узме средњи броі. Кад се средње температуре свиіу дана у іедном месецу саберу, па се таі збир раздели броіем дана (колико их у месецу има), представља се у количнику *средња температура тога месеца.* — А кад се средње температуре свиіу месеци саберу, па се таі збир раздели са 12 (броіем месеци у години): онда се у количнику представља *средња температура іедне године.* —

Ради точног опредељења атмосферске топлоте ваља се пре свега побринути за набавку поузданог термометра. Термометар ваља поставити на место, коіе іе заклоњено од ветра и од кише, и у ком іе ваздух чист; а као што іе питање само о атмосферскоі температури, тако се термометар несме изложити ни сили зракова од сунца, већ іе наібоље обесити га на северну страну и то подаље од сваког зида, одкуд се топлота одбніа, а на висини од 8—10 стопа, како неби примала утицаіа на исти она топлота, што долази од загреіане земље.

Наіпосле иѣ термометру са малом куглицом и са тесном цеви, мораіу се брзо записивати степени, како се неби топлотом, што долази из тела проматрача, повисило стање термометра.

Топлота у земљи, и топлота извора.

§. 48.

Проматрање унутрашности земље врло іе тежко, и кад се узме на ум, како се полупречник земље рачуна на 860 ѣеограф. миља, а досад се ниіе продрло у земљу дубље од $^1/_4$ миље испод земног површниіа, или од $^1/_{12}$ м. испод морског површниіа: мора се признати да іе то заиста врло незнатно. Међутим, вредно іе, да се чуіе, шта се дознало о топлоти и у толикоі дубљини земље.

Зраци топлоте што иду од сунца приобштаваіу се кроз површниіе земље само нешто у дубљину њену и то врло споро, іер іе земља рђав топлоноша Па и дневна годишња мена температуре, што на површниіу земље бива, приобштава се само у незнатну дубљину, тако да іе она све незнатниіа, што се дубље у земљу иде, па у извесноі дубљини и сасвим престаіе. Она точна у земљи, од коіе се топлота споља дубље непростире, назива се *точка непромењиве топлоте*. Од те точке па дубље, повишава се топлота у средњу руку са 1° *C* на сваке 92 стопе париске; и та топлота сматра се као *унутрашња земаљска топлота*, за коіу се мисли, да има своі извор у самоі средини земље.

Почем зраци спољашње топлоте споро продиру у земљу: то се ни време наівише и наініже температуре у земљи (докле допире мена спољашне топлоте) неподудара са временом наівише и наініже температуре на површниіу земље, већ іе у

земљи наівећа топлота тек у Новембру, или у Декембру, а наівећа ладноћа у Маіу или у Іуниіу. Како се споро топлота са површиіа земље у дубљину приобштава види се наібоље отуда, што мраз заостаіе іош дуго у земљи и пошто се лед на површиіу њеном одкрави. Дубљина, у коіоі лежи точка непромењиве топлоте ниіе свугде іеднака; она зависи од мене годишње атмосферске температуре. На равнитељу престаіе свака мена температуре у дубљини од 1½', а у нашим местима продире мена годишње температуре до 55—60' дубоко. На томе што мена спољашње температуре престаіе у извесноі дубљини земље оснива се то, што се и у дубоким подрумима температура преко године незнатно мења. Дневне промене температуре само се плитко у земљу пресађуіу: 1½ до 3.'

Вода коіа извире из оне дубљине земље где се налази точка непромењиве топлоте, има у свако доба године іеднаку температуру, коіа се одприлике подудара са средњом температуром места, где іе извор. Извори, коіи долазе из вишег слоіа земље, имаіу температуру вишу од средње температуре места, али іе њихова температура промењива, премда іе та промена незнатна у дубљини преко 20'. Извори коіи истичу испод точке непромењиве топлоте, одликуіу се вишом непромењивом температуром, као што се то у многим артезиским бунарима опажа; и температура тих извора све іе виша, што іе знатниіа дубљина из коіе они истичу.

В. Ветар.

§. 49.

Ветар се састоіи у покретању (таласању) атмосфере. Он постаіе уобште, кад се поремети равнотежа атмосфере, т. і. кад се атмосфера на іедном месту ма коіим узроком іаче растегне или іаче збиіе (сгусне), тако да рећи ваздух струіи према гушћем, докле се опет непостави равнотежа у њиховоі густини.

Атмосферска равнотежа поремећава се поглавито променом температуре на разним местима Кад се ваздух на іедном месту загреіе, он се растегне, постане рећи и лакши, па онда се у вис подиже и шири над околним ладниіим (гушћим) ваздухом. Тиме се оваі потискуіе те и он са свиіу страна оздо струіи да попуни место загреіаног ваздуха. И тако се променом топлоте прави двоіака струіа: *прво*, загреіани ваздух подиже се у вис и шири се према ладниіим местима; *друго*, ладниіи ваздух са тих места іури оздо на празно место загреіаног ваздуха.

Атмосферска равнотежа поремећава се іош и сгусњавањем водене паре, коіа се налази у саставу атмосфере. Т. і. кад се водена пара сгусне, па се као киша на земљу излиіе: тада се на месту, где іе та пара била, разреди атмосфера, тако да оближњи гушћи ваздух нагло струіи на то место.

§. 50.

Правац коіим се загреіани ваздух креће према ладниіем месту, и правац ладниіег ваздуха према топлиіем месту, могу се преиначити разним сме-

тьама, тако нарочито великим планинама. — Нагла струіа гушћег ваздуха према месту ређег ваздуха, услед сгуснења водене паре, подпомаже се и тиме, што се при претварању водене паре у кишу развіа из те паре знатна топлота. Том топлотом дакле загрева се оближњи ваздух, те іе и струіа ладниіег и гушћег ваздуха из суседства утолико наглиіа, и често тако нагла да у олуіину пређе.

Сила ветра.

§. 51.

Ветрова сила рачуна се по даљини места, што ветар проће у іедноі секунди, дакле по ветровоі брзини, а ветрова брзина опредељуіе се по іачини са коіом ветар покреће друга тела. Тако се каже, да іе незнатне брзине ветар, коіи покреће само лишће на дрвима; од тог ветра бржи іе онаі ветар, коіи покреће и гранчице; іош іе бржи ветар коіи покреће и велике гране; а наібржи іе ветар, коіи несамо покреће већ и крши стубове, па и сама дрва изваљуіе. — Ветрови незнатниіе брзине проћу по 12 до 15 стопа за іедну секунду; а бржи и наібржи ветрови проћу за іедну секунду по 32, па и по 150 стопа.

Ветрови што непролазе више од 12 до 15 стопа за іедну секунду, називаіу се: *ветрићи* и *умерени ветрови*; а они, што по 32 па и до 150 стопа за секунду проћу, називаіу се *олуіи* и *оркани*.

По механици (науци о законима покретања), іачина са коіом іедно покренуто тело удара о друго тело, те и њега покреће, зависи од брзине покретања и тежине (масе) тела коіе у свом покретању удара о друго тело. Дакле и іачина удара коіи ветар, као покренути ваз-

дух, задаіе сваком телу, коіе на путу стоіи (каквим се ударом н. пр. покреју лађе са ветрилима, ветрењаче и т. д.), мора зависити од количине (тежине) покренутог ваздуха и од брзине његовог покретања. На основу томе, мери се сила ветра обично овако: изложи се ветру какав терет, па онда се измери висина, до коіе ветар таі терет подиже, т. і. іачина са коіом га он покреће; или се изложи ветру іедно мање ветрило, па се рачуна брзина ветра по броіу колико се пута то ветрило за извесно време обрне. — За мерење силе ветра направљена іе и нарочита справа, такозв. *анемометар (ветромер);* но почем та справа іош ниіе наіпоузданіа: то се ветрова брзина и сила обично одприлике рачуна, н. пр. по покретању лишћа, грана и т. д. као што смо напред споменули.

Правац ветра.

§. 52.

По главним странама света разликуіу се *четири главна правца ветра*, и сваки од њих назива се по имену стране одкуд дува, тако:

1. *северни ветар*, *или северац (мацарац)*.
2. *источни* „ „ *исток (кошава)*.
3. *іужни* „ „ *іуг*.
4. *западни* „ „ *запад (бељак)*.

Ти правци ветра означуіу се обично првим писменима имена свог, овако: *С; И; Ј; З*.

Поред тих главних ветрова разликуіу се іош *четири споредна ветра*, коіи дуваіу средином између главних страна света. Сваком споредном ветру саставља се име из имена оних двеіу главних страна, између коіих он дува, али север и іуг надмашуіу друге стране. И тако се четири споредна ветра називаіу:

5., *северо-источни ветар, или североисток;*
6., *северо-западни „ „ северозапад;*
7., *іуго-источни „ „ іугоисток;*
8., *іуго-западни „ „ іугозапад;*

Они се означуіу краће овако: *СИ; СЗ; ЈИ; ЈЗ.*

Па и свака од осам страна света, коіе довде споменусмо, дели се на двоіе, тако да има свега 16 разних ветрових праваца. Од тих се оних осам коіе іош нисмо именовали, означуіу такође по имену страна између коіих дуваіу, но тако да главна страна свагда надмаша; н. пр.

ветар између *С* и *СИ* означава се: *ССИ;*
„ „ *СИ* и *И* „ „ *ИСИ;*
„ „ *И* и *ЈИ* „ „ *ИЈИ;*
„ „ *ЈИ* и *Ј* „ „ *ЈЈИ;*
„ „ *Ј* и *ЈЗ* „ „ *ЈЈЗ;*
„ „ *ЈЗ* и *З* „ „ *ЗЈЗ;*
„ „ *З* и *СЗ* „ „ *ЗСЗ;*
„ „ *СЗ* и *С* „ „ *ССЗ.*

За опредељење правца, одкуд ветар дува, служи такозв. *ветрова ружа.* Она се састоіи из іедног котура, подељеног на 8—16, или и на 32 іеднака одељка, од коіих іе сваки означен именом іедне стране света. Таі котур положен іе тако, да сваки његов одељак стоіи управо према оноі страни света, од коіе име носи (а такав положаі котура удешава се магнетском иглом коіа показуіе правац севера и іуга, кад се постави на средину котура). На средини котура намештен іе іедан баріачић коіи се по ветру окреће, и по окретању тог баріачића дознаіе се правац ветра. — Ветрове руже могу служити за поуздано означење ветровог правца само онда, кад се оне налазе на отвореном месту, кад су далеко од сваког високог предмета, коіи би се правац ветра преиначити могао. С тога се ветрове руже

постављаіу на кровове високих кућа, на врхове високих кула и т. п. — У осталом ветровом ружом означуіе се правац само нижих ветрова, а не и оних високих атмосферских струіа, коіима се облаци покрећу (водаіу).

Подељење ветрове руже према странама света може се представити овим образцем:

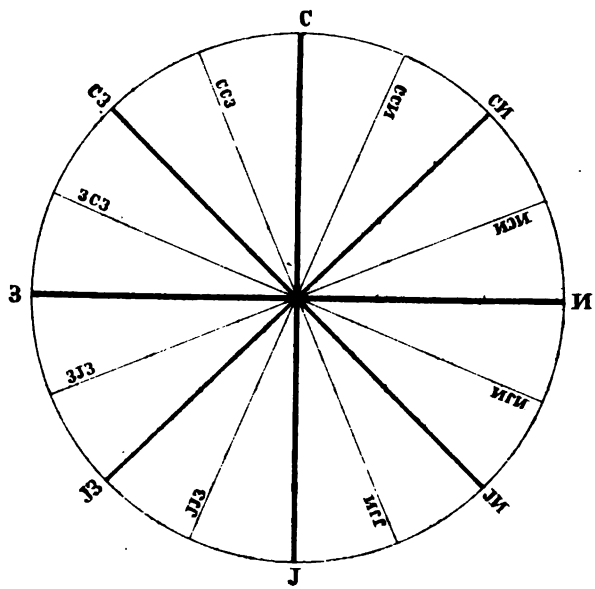

Траіање ветрова.

§. 53.

По траіању ветрови се разликуіу уобште:
1) као *стални ветрови*,
2) као *повремени (периодични) ветрови*,
3) као *променљиви ветрови*.

1) *Стални ветрови.*

Сталним ветровима припадаіу.
а) *Сувоземни и морски ветар:*
б) *Пасатски ветрови.*

Сувоземни и морски ветар.

Као што смо напред споменули, сува земља загрева се сунчаним зрацима брже и іаче, него море. Због те неіеднакости загревања разликуіе се и температура ваздуха над сувом земљом од температура ваздуха над морем. Око 9 сахата пре подне температура сувоземног ваздуха надиђе (надвиси) температуру морског ваздуха; па онда се загреіани сувоземни ваздух растеже и подиже у висину, а ладан ваздух са мора струіи оздо према сувоі земљи. Та струіа назива се *морски ветар*. Морски ветар опажа се с почетка само близу обале и врло іе слаб, али што се іаче загрева сува земља и он іе све іачи и све се даље (на мору, премда свагда само неколико миља) распростире. Између 2 и 3 сахата после подне сува земља наіiаче іе загреіана, па и морски ветар достиже тада своіу наівећу силу. После тога, опада температура на све стране. То опадање бива брже на сувоі земљи него на мору. Услед тога и неіеднакост између сувоземне и морске температуре постаіе све мања, докле се наіпосле, при залазку сунца, обе температуре изравнаіу, те и морски ветар тада престане.

Почем сувоземна температура и по залазку сунца брже и знатниіе опада, него морска температура: то се и ноћу указуіе разлика између сувоземне и морске температуре; само што тада морска температура, услед спориіег опадања, надмаша (надвисуіе) сувоземну температуру. И тако ноћу струіи разлаћени сувоземни ваздух према мору, над коіим се топлиіи ваздух у вис подиже. Та струіа сувоземног ваздуха према мору назива се *сувоземни ветар*. Сувоземни ветар ваіiачниі іе пред излазак сунца, кад іе температура на сувоі земљи наінижа; затим іе све слабиіи, докле се наіпосле око 8 сахата пре подне подпуно стиша.

Разлика између сувоземне и морске температуре износи наівише 1—2° *R*. Дакле морски и сувоземни ветар немогу по себи бити врло іаки; с тога их морски бродари и називаіу *ветрићи*, — Сувоземни и морски ветар дуваіу правилно само онде, где нема других великих ветрова, тако н. пр. у Италиіи, на већим іезерима и т. д. А где се подижу силни ветрови, ту се њима може преиначити и правац и іачина сувоземног и морског ветра. Тако се н. пр. источним ветром, коіи дува на широком светском мору (океіану) близу равнитеља, оіачава морски и слаби сувоземни ветар у источном приморіу, а у западном приморіу бива сасвим противно. — Између планинског и долинског ваздуха често се опажаіу онакве исте струіе, као и између морског и сувоземног ваздуха, наравно из іеднаког узрока.

Пасатски ветрови.

§. 54.

Пасатски ветрови постаіу, кад се загреіани ваздух на равнитељу дигне у вис, а од полуса ладниіи ваздух поіури према равнитељу.

Као што ладнiи ваздух са полуса струiи према равнитељу *овдо*, а загреiани ваздух са равнитеља према полусима *озго*: тако су и пасатски ветрови двоiаки: *доњи* (полуски) и *горњи* (екваторски).

Обртањем земље мења се правац пасатским ветровима тако, да доњи пасатски ветрови (коiи иду од полуса равнитељу) дуваiу све источниiе, што ближе равнитељу долазе, докле наiпосле онаi пасатски ветар што долази са северног полуса неузме *североисточан*, а онаi, што долази са iужног полуса, *iугоисточан* правац. Што се тиче горњих пасатских ветрова (коiи иду од равнитеља полусима), њихов iе правац све западниiи, што су даље од равнитеља, докле наiпосле онаi на iужноi половини земље неузме *iугозападан*, а оваi на северноi половини *северозападни* правац. И тако *доњем североисточном* и *доњем iугоисточном пасатском ветру*, одговараiу *горњи iугозападни* и *горњи северозападни пасатски ветар*.

Доњи пасатски ветрови накнађуiу равнитељу онаi ваздух, што му горњи пасатски ветрови одузимаiу, као што и обратно, горњи пасатски ветрови накнађуiу полусима онаi ваздух, што им се одузима доњим пасатским ветровима. — Кад би се правац пасатских ветрова основао само на неiеднакости температуре: онда би се доњи пасатски ветрови (што дуваiу од полуса према равнитељу) називали: на северноi половини *северни ветар* (што долази од севера), и на iужноi половини *iужни ветар*, (што долази с iуга); а горњи пасатски ветрови (коiи се подижу од равнитеља према полусима) називали би се на северноi половини *iужни ветар* (што долази од равнитеља — односно iуга), и на iужноi половини *северни ветар* (што долази од равнитеља — односно севера). Али као што е познато, земља се обрће око себе и око сунца од запада према истоку.

Атмосфера обрће се заједно са земљом, која је привлачи. И почем се површије земље на равнитељу најбрже, а према полусима све спорије обрће: то је и брзина атмосферског обртања већа на равнитељу, него на полусима. По обштем своју лењивости, сваки покренути делић атмосфере тежи да остане у оном ста. њу, у које је постављен, те да задржи и примљени *правац* и *брзину*. Дакле и она атмосферска струја што од полуса према равнитељу иде (доњи пасатски ветрови) тежи да вазда задржи ону брзину, са којом се земља обрће на месту, одакле се она покренула; те се она и у местима ближе екватора повреће према истоку спорије, него та места. Услед тога споменута струја заостаје у брзини све више, што су ближе истоку места, кроз која она пролази, због чега се и чини, да је њен правац све западнији, као да би се такорећи с истока покретала. И тако, на основу разлике у температури на полусима и на равнитељу и на основу разлике у брзини обртања земље на разној географској ширини, имају доњи пасатски ветрови на северној половини земље североисточан, а на јужној југоисточан правац, као што смо напред казали. — Горњи пасатски ветрови (што иду од равнитеља према полусима) задржавају већу брзину обртања и кад ближе полусима дођу, где је обртање спорије; с тога се они брже према истоку покрећу, а остављају западно за собом места, преко којих прелазе. На основу тога имају горњи пасатски ветрови на северној половини *југозападан*, а на јужној *северозападан* правац. —

Доњи *североисточни пасатски* ветар простире се у атлантском океану до 28 и 30 степена, а у великом океану само до 25. ст. сев. ширине. Тим ветром послужу се бродари, који путују из Европе у Америку. Они од Мадеире возе јужно до пасатског ветра, па онда тај ветар тера брод непрестано западу и тиме заштеђују возарина много посла. — Доцле се доњи *ју-*

гонсточни пасатски ветар простире, није точно познато, уобште се рачуна, да он допире до 21 степ. іужне ширине. — Као што доњи северонсточни и доњи іугонсточни пасатски ветар дуваіу противним правцем (іедан другом у сукоб), а имаіу іеднаку іачину: тако се они (уколико се осниваіу на неіедначости температуре на равнитељу и температуре на полусима) као іеднаке а противстављене силе узаімно потиру у пределима где се сусретаіу, те ту постаіе само оно покретање ваздуха, коіе се оснива на разлики брзине, са коіом се обрће земља на местима одкуд исти ветрови долазе и на местима где се они сусретаіу. То покретање ваздуха управљено іе привидно од истока западу, и тако се каже, да у местима, где се споменути пасатски ветрови сусретаіу, постаіе од њих источни ветар. Таі источни ветар слабо се осећа, іедно с тога, што се његов правац знатно смањуіе оним ваздухом, коіи се на земљи загрева, па се у вис подиже; а друго с тога, што се таі ветар на оним точкама земље, коіе се брже обрћу, дуже задржава, те и та брзина тог обртања све више значења за исти ветар има, тако да он све мање према западу заостаіе, или другим речима: да іе источни ветар све слабіи. Онаі предел земље, где влада таі слаби ветар, коіи се често и неосећа, назива се предел *тишине* или *ветровог покоіа*. Таі предел захвата одприлике 6 ст. ширине, али његова средина није баш на равнитељу, већ іе северно од равнитеља. — Међутим ветров покоі у истом пределу почесто се прекида виіорима, олуіицом и орканима, коіи нигде нису тако силовити, као у том трописком пределу. — Па онда, међа доњих пасатских ветрова и њиховог покоіа, мења се у течаіу године, као што се мења положаі земље према сунцу. Тако се померa та међа у лето неколико степена северниіе, а у зиму неколико степена іужниіе. Међутим, то померање невзноси никад више од 3—4 степена. —

Горњи пасатски ветрови постаіу све ладнiи, што даље од равнитеља измичу. Услед тог разлађивања они се на већоі ђеографскоі ширини све ниже према земљи спуштаіу. И тако ти ветрови повишаваіу температуру у умереним и ладним поіасима, несамо тиме, што им доносе топлiи тропски ваздух, већ и тиме, што таі ваздух са своіим спуштањем према земљи подлеже све већем притиску атмосфере, те се све знатниіе сгушњава, а с тим и све више топлоте своіоі околини издаіе.

Пасатски ветрови уобште поремећаваіу се у своме правцу и у своіоі іачини разним узроцима као ветровима коіи постаіу због неіеднакости загревања и разлађивања суве земље и мора; даље правцем и положаіем приморіа, високим планинама, каквоћом суве земље и т. д.

Повремени ветрови.

§. 55.

Ветрови, коіи правилно наизменце дуваіу, називаіу се повремени ветрови.

Такви ветрови постаіу поглавито на основу неіеднаког загревања и разлађивања суве земље и мора. Они су познати управо само на индиском океану, под именом: *Мусони*. Мусони се осниваіу на неіеднакости температуре азиіатске суве земље и суседног индиског океана. Они се мењаіу тако правилно, да на северноі страни индиског океана за шест месеци (од Априла до Октобра) дува непрестано іугозапад, а за других шест месеци дува непрестано североисток. — Прелаз од іедног мусона другоме посредуіе се променљивим ветровима, тишином и орканима. — И на црвеном и на персиско-морском заливу, као и на источном приморіу

Африке и іужне Америке, има повремених ветрова, али они нису онако правилни као мусони, већ само за неко време (сваке године) дуваіу іедним правцем, а за остало време или узимаіу противан правац, или су промењиви.

Но повремени ветрови постаіу и на основу неіеднаког загревања и разлађивања долина и висина, као и различних земљишта. Тако се песковита пустиња Сахара граничи іужно іедном високом равнином. Дакле услед неіеднакости загревања и разлађивања ваздуха над пустињом Сахаром и ваздуха над суседном узвишеном равнином, као и услед тога, што се песак дању нагло и іако загрева, а ноћу нагло и іако разлађуіе: праве се у пустињи Сахари повремени ветрови, тако да тамо по правилу полак године дува іугоисточни, а полак године североисточни ветар.

Промењиви ветрови.

§. 56.

Промењиви ветрови мењаіу сваки час своіу іачину или брзину, као и свої правац: они понекад дуваіу по читав дан, а ноћу се сасвим стишаіу; понекад опет траіу и више дана и више недеља, па іош и дуже, нарочито у пролеће, и мењаіу сваки дан, па и више пута преко дан, своіу іачину и свої правац.

Промењиви ветрови опажаіу се скоро у свакої земљи. Они се осниваіу на засебним узроцима места. Тако услед неіеднаког загревања ваздуха на разним местима постаіу сваки час ваздушне струіе — ветрови. Као што іе познато, температура се мења у свако доба дана и у іедном истом поіасу земље (на іеднакої ђеографиской ширини),

па на основу те неіеднакости температуре непрестано се растеже и у вис подиже загреіани ваздух на топлиіим точкама, а на место његово струіи гушћи суседни ваздух са ладниіих места. На неким местима спречуіу се облацима зраци топлоте што иду од сунца, те и температура постаіе ту нижа него на оним местима, коіа нису облаком засењена. Дакле и ладниіи ваздух из облачних места струіи према ведрим местима (где зраци од сунца неспречно иду). Таква струіа ваздуха показуіе се и поред мале облачине, али она іе наіосетніа онда, кад се навуку облаци из коіих киша пада, іер се кишом ваздух знатно разлаћуіе. Близу великих и нарочито снежних планина постаіу врло често іаки ветрови, такође због неіеднаког загревања ваздуха на висинама и у долинама. Накратко, промењиви ветрови постаіу на основу свиіу оних узрока, коіима се прави неіеднакост у температури суседних места.

Ветрова мена.

§. 57.

По досадашњем проматрању, на северноі половини земље наічешће дува *западни*, па онда *североисточни ветар.* Оба та ветра могу у іедно исто време дувати; и кад они у іедно време дуваіу, тада се из њихових противних праваца изводе ветрови свакоіаког правца. *Дове* іе пронашао, да то изводење іедног ветра из другог, или *мена ветра* бива овим редом: Ветар се мења на северноі половини земље (где и ми живимо) *по правилу* правцем од *іуга*, па према *западу*, *северу*, *истоку*, и отуд опет *іугу;* а на іужноі половини земље сасвим противно, т. і. од *іуга*, па према *истоку*, *северу*, *западу*, и отуд

опет *іугу*. — И тако са великом вероватношћу можемо на овоі половини земље после западњег ветра (коіи обично влажно време доноси) очекивати да се таі ветар правцем севера промене у североисточни ветар (коіи по правилу доноси ведро, суво време). За североисточним ветром долази по правилу источни; за источним, іугоисток; затим іуг, іугозапад, запад и северозапад; и наіпосле север; па онда опет североисток и т. д.

Ветрове последице.

§. 58.

Сваки ветар одликуіе се мером температуре и влажности, по месту одкуд долази. И тако сваком ветру на извесном месту земље одговара нека опредељена *средња* температура *(термометерска ветрова ружи)*. Међутим, у разним добима године температура извесног места различно се ветром мења. Дуговременим проматрањем на више места дознало се уобште, да се у Европи у лето іугозападним, западним и северозападним ветровима температура наііаче обара. Іер ти ветрови доносе истина топал, али водеином паром обилно напуњен ваздух. С тога они, кад се на већоі ђеографскоі ширини разладе, праве облаке, из коіих често киша пада; тиме се с іедне стране спречуіу зраци топлоте, коіи иду од сунца на земљу, а с друге стране испаравањем кишнице знатно се смањуіе топлота места. — Североисточни и источни ветрови, коіи долазе са суве земље, доносе сув ваздух и разведраваіу небо. Они дакле подпомажу неспречно и дуго загревање земље од зракова коіи долазе од сунца, те се тако температура знатно повишава. Али у зиму исти ветрови праве наівећу ладноћу,

почем разведравањем подпомажу издавање топлоте, коіу земља у дугим зимним ноћима приобштава све наглиіе и у већоі мери, што іе ведриіе небо. — Іужни, іугозападни и западни ветрови доносе зими много снега, али често и іуговину. Іер они долазе из топлиіих места, и навлаче облаке, коіима се спречуіе ноћно разлађивање земље. Ветрови, што се подижу са африканске суве земље, повисуіу знатно температуру у оним местима Европе, до коіих допиру.

Ветрови, коіи дуваіу са високих снежних планина, знатно обараіу температуру у топлиіем добу године. — Ветрови, коіи дуваіу преко песковитих и жарких пустиња, постаіу краіње несносни и досадни због своіе високе температуре и суве. Такви ветрови наісилниіи су у азиіатским и африканским пустињама, где се они у разним пределима и различно називаіу. Тако се они у наівише места зову *Самум* (т. і. отровни ветар); у *Египту* зову их *Хамзин* (т. і. педесетак, іер дуваіу за 50 дана: обично од 29. Априла до 18. Іунніа): а на западном краіу Сахаре називаіу исте ветрове *Харматан*. — Па и у Европи има жарких ветрова. Тако у Андалуским равницама дува понекад ветар *Солано*, коіи долази са іугоистока или са іуга, и коіи своіом жаркоћом људе у несвест баца. У Италиіи, нарочито у Сицилскоі, у Напољскоі и на Малти дува врео іужни ветар, *Сирокко*. На пустарама іужне Русиіе дуваіу у Іулиіу такође врели іужни ветрови.

Средња температура ветра представља се количником, коіи се добиіе, кад се сабере средња температура свиіу дана, за коіе преко године іедан исти ветар дува, па се таі збир броіем тих дана подели. —

О опасним врелим ветровима било іе свакоіаких прича. Но *Буркхардт*, коіи іе паіточніе проматрао

пустиње, преноведа о врелим ветровима овако: они нису отровни, іер недонесе никакву опасну смесу. Истиніе истина, ни да се њима људи непосредно убніаіу. Сва опасност, што долази од врелих ветрова у овоме іе: они своіом жарковом и сувоћом нагло претвараіу воду у пару, тако да зноі са човечніег тела за тили часак постане пара и изветри, кожа и небца осуше се, и дисање постане тежко. Услед тога мора се вода сваки час пити, али и ње брзо нестане, почем и она на врелом ветру нагло испарава кроз шупљике (поре) мешина, у коіима се држи. Поред такве оскудице у води, лако іе обіаснити, како у пустињама пропадаіу људи, и животиња, и читаве караване. — *Самум* іе досадан іош и због силества ситног песка и прашине, коіу у атмосферу подиже, тако да се од те прашине направи густи облак, кроз коіи сунце само слабу црвеникасту светлост издаіе. У то време зелена дрва изгледаіу прљаво плава, а птице и остала животиња узнемире се, и неуморно лутаіу по пољу, тражећи где ће се сакрити. Путници замотаваіу лице марамама, да би очи, нос и уста сачували од силне прашине, коіу самум носи. Арапски пастири облажу тело блатом, да би кожу сачували од наглог испаравања и испуцавања. Из истог узрока мажу Негри своіе тело и лоіем, те с тога и називаіу они таі ветар Харматан (т. і. лоіаниц). — Претеране гласове о опасности врелих ветрова у пустињама, изнели су нешто Бедуіини, а нешто трговци, из саможивости, да би друге одбили од трговачког надметања (конкуренціе). — По *К. Ритер-у*, кад настане жарки ветар у пустињама повиси се температура у ладовини преко 30° до 42° *R*; а на високоі равнини Коби толика іе у то време топлота, да се номе људи онесвешћуіу. — Тако исто Солано у Андалуским равнинама своіом жарковом онесвешћуіе људе. *Сирокко* у Италиіи подиже температуру до 36° *R*, и људе іако раслабљуіе. — Врели ветрови, што дуваіу по пустар-

на іужне Русије, тако су жарки, као да излазе из какве пећи; они обараіу овце као пуве.

Виіори.

§. 59.

Виіори постаіу у вишим местима атмосфере, кад се ветрови или олуіине противног правца сукобе, па све што іе покретно у вртлог ставе и даље носе. Такви виіори опажаіу се у мањоі мери и на тихом времену, нарочито пред какву олуіину, кад прашину у ваздух носе. Али они су наізнатниіи на мору као *водени вртлози*, а на суву као *песковити виіори*. Они изгледаіу некад као пирамида, коіоі за темељ служи нагомилани облак, а вршак іоі іе стрмоглавце обрнут; а некад као стрма пирамида коіа има своіу основу на земљи, а вршак іоі у вис иде — Виіори се често врло брзо обрћу око себе, па се у исто време и напред помичу правцем владаіућег ветра, и пређу понадкад по 7—8 миља за іедан сахат; и некад они опет врло споро напред иду. Іаким виіорима обараіу се дрва из корена, сбацуіу се кровови с кућа, ваљаіу се тежки балвани по неколико стотина стопа далеко и т. п.

Г. Водена пара и њено таложење.

§. 60.

У §§. 21. и 33. казалисмо, како се вода топлотом претвара у пару.

То испаравање воде бива на свакоі точки њеног површніа те іе и све знатніе што іе већа просторніа водног површніа (што іе више точки за испаравање); осим тога, оно іе све живље, што іе већа топлота, и што се оно (испаравање) мање спречуіе притиском од направљене већ паре, као и притиском уобще.

Почем атмосфера стоіи у непрекидном додиру са површніем мора, іезера, река, потока и т. д. одкуд вода непрестано испарава: то се наравно и водена пара, као врло лака, подиже у атмосферу, и ту іе вазда има. Међутим множина водене паре у атмосфери врло се мења, као што се мењаіу и услови од коіих зависи испаравање. Уобште вода испарава у атмосферу знатніе у топлніим, него у ладниіим местима и временима; знатніе у лето и у дан, него у зиму и у ноћ; знатніе у рећоі (са мањим притиском), него у гушћоі (са іачим притиском) атмосфери; знатніе кад се направљена пара са воденог површніа брзо разноси (ветром), него кад се она у већоі гомили над њим накупља и отуд споро удаљава. Уз то положаі места, каквоћа земље, каквоћа суседства, близина великих вода (мора), правац ветра и други узроци, од коіих зависи и температура места, чине, да се множина водене паре у атмосфери тако многостручно мења, да се управо неможе им говорити о томе, колико има водене паре у целоі атмосфери, већ само о томе,

колико іе има у опредељеном месту и опредељеном времену.

Неке течности испараваіу живље, него вода. Оне течности, коіе нагло испараваіу називаіу се *изветриве течности*. Тако су изветривн н. пр. етерски зеітини и шпиритус (а изветрива су и нека тврда тела, н. пр. іод и канфор). Жива испарава на своіоі површини непрестано, као и вода.

Таложење водене паре.

§. 61.

Кад се водена пара, коіа се у атмосферу подиже и по тоі шири, ма коіим узроком сгусне: она опет прелази у капљичаво течно стање.

Као узроци коіима се водена пара у атмосфери сгуснава, познати су:

1) *Нагомилано принављање водене паре у атмосфери.* Новом паром коіа придолази све се іаче збиіа стара пара, докле се наіпосле несгусне до капљичавог стања.

2) *Оіачавање притиска.* И оіачаним притиском збиіасе и сгушава водена пара; докле наіпосле непостане од ње капљичава течност. —

3) *Разлађење атмосфере.* Где се атмосфера разлади, ту се и водена пара сгусне. Іер као што се тела топлотом растежу, тако се она разлађивањем збегаваіу, скупљаіу, т. і. њихови наіситниіи делићи, коіи су топлотом даље размакнути іедан од другог, са попуштањем топлоте, са разлађивањем опет се зближуіу и збиіаіу. То сближавање указуіе се као сгуснење, коіим се водена пара наіпосле у капљичаво стање преводи.

Стање температуре при ком водена пара прелази у капљичаву течност, назива се *росна температура*, или *росна точка*.

§. 62.

Колико има водене паре у атмосфери іедног места, или *мера атмосферске влаге*, рачуна се по лакоћи, са коіом се пара претвара у капљичаво стање. Та лакоћа зависи од приближења паре оној мери свог ширења, до коіе она поред постоіеће температуре наівише доспети може. Што іе ближе стање паре росноі точки: тим мање разлаћења или сгусњења треба, па да пара постане капљичава течност.

Кад се у атмосфери накупи толико паре, колико се у њоі поред постоіеће температуре наівише накунити може: тада се каже, да іе атмосфера паром засићена. У том стању и наінезнатниіе разлаћење, и наіслабніи притисак, и наімањи приновак паре чини, да се водена пара сталожи у капљичаву течност. Но то таложење све іе наглиіе и обилниіе: што іе знатниіе разлаћење, што іе іачи притисак, или што іе знатниіи приновак паре.

Кад іе атмосфера паром засићена: каже се, *ваздух іе врло влажан.* Кад се атмосфера приближуіе томе засићењу, каже се само: *ваздух іе влажан.* А кад у атмосфери има много мање паре, него што би іе она поред постоіеће температуре примити могла, кад іе, дакле, атмосфера далеко од точке засићења са паром: тада се каже, *ваздух іе сув.* Отуд се обіашњава, како у жарко летње доба ваздух може бити влажниіи, него у зимње доба. — Подпуно сув ваздух могао би бити само онда, кад у њему нимало паре неби било.

Многе ствари привлаче водену пару, кад се њоі у додир дођу. Такве су ствари н. пр. обична со, длаке, рибља крст (фишбаін), срце из пера, жице од прева, и т. д. Кад се данле атмосфера приближи

своме засићењу са паром: онда се и наіпезнатніим сгусненьем, на основу привлачења таквих ствари, претвара пара у капљице. Упіаньем тих капљица, речене ствари наквасесе и споља и изнутра, те постану утолико теже, а често и веће. Што іе влажніія ваздух: тим се све више капљица накупља у те ствари, па тиме се и њихов изглед и њихова тежина све знатніе мења. С тога се оне називаіу *влагомерска (хигроскопска) тела*, и служе за сазнавање: колико іе влажан ваздух. Сваком променом величине іедног влагомерског тела: може се друго тело, коіе се с њим у свезу постави, покренути тако, да се тим покретом означава промена величине првог, а тиме и мера ваздушне влажности, почем од те мере зависи споменута промена. Такви влагомери (хигрометри) употребљавани су често у пређашње време; но они нису баш наіпоузданіи.

§. 63.

У своме таложењу водена пара атмосферска постаіе: *роса*, *слана*, *облак*, *магла*, *киша* и *снег*.

Роса.

Као што се топлота из сваког тела непрестано даље проноси, тако іедно тело може остати у іеднакоі топлоти само дотле, докле оно од своіе околине у сваком тренућу прима онолико топлоте, колико и оно тоі околини приобштава. Од часа, кад іедно тело одпочне губити више топлоте, него што іе прима: постаіе оно све ладніе.

Тако и тела, коіа под ведрим небом стоіе, приобштаваіу топлоту на све стране. Услед тога, и почем се њима у ведрим ноћима топлота ни одкуд непридаіе: постаіе њихова температура ноћу све нижа, докле се сунце наново неукаже. Ноћно

разлађење тела знатније іе наравно код добрих топлоноша, него код рђавих. С тога се и растиње и друга тврда тела разлађуіу ноћу іаче, него атмосферски ваздух.

Кад се дакле у ведрим ноћима растиње и друга тврда тела толико разладе, да се од њих и наібљажи ваздух и водена пара, што іе у њему, разлади и сгусне у капљице, коіе се купе око растиња и тврдих тела: такве капљице називаіу се *роса*.

У роси има увиро свагда нешто угљенчке киселине; а бљеву слених вода (мора), има у њоі и соли. —

Падање росе може одпочети одма по залазку сунца, а на осоіима и раније. Оно траіе по сву ноћ, а наізнатније іе предшто ће се сунце родити, кад іе и температура растиња и сталних тела наінижа. —

§. 64.

Што іе већа разлика између температуре растиња и тврдих тела и температуре атмосферског ваздуха, т. і. што за дуже време растиње и тврда тела приобштаваіу а непримаіу топлоту, што су боље топлоноше та тела, и што іе влажнији ваздух: тим знатніа роса мора пасти.

Тако іе већа роса у пролеће и у іесен, него у лето. Іер су у пролеће и у іесен дуже ноћи, те се тада и температура растиња и тврдих тела спушта ниже, него у кратким летњим ноћима. Али кад іе ваздух пун влаге, онда и у лето може пасти велика роса, и таква роса сматра се као претеча кише. — На голоі земљи мања іе роса, него на земљи, коіа іе растињем обрасла; тако исто она іе и на чврстоі земљи мања, него на дробноі и песковитоі земљи. Іер тело на свакоі точки свог повр-

ниіа издаіе топлоту, па се све брже и знатниіе разлаћуіе, што му іе знатниіа површина (што има више точака за издавање топлоте); међутим, земља растињем обрасла представља очевидно веће површиіе на іеднакоі просторіи него гола земља; као што и дробна и песковита земља, имаіу очевидно неравниіу (са више точака за издавање топлоте) површину него чврста (збиіена) земља. У местима близу великих вода, нарочито у приморіама жарких земаља, где іе ваздух влажан и пун паре, пада врло велика роса. Том росом замењуіе се кроз велики део године киша у жарким земљама, и њоме се окажи растиње и ублажава преко дан велика припека (можем се испаравањем росе смањуіе топлота наіближоі околини). Напротив у пустињама и у сувим пределима, где мало паре у ваздуху има, роса или никако-непада, или іе она ту врло редна, и незнатна. —

Под облачним небом неможе бити велике разлике између температуре растиња и тврдих тела и температуре ваздуха; іер облаци одбиіаіу опет доле оне зраке топлоте, коіи од земље иду; осим тога, кад се водена пара сгушава у облак, и тада се знатан део топлоте земљи приобштава. Зато и непада роса кад іе облачно, већ кад іе ведро. — Тако исто непада роса ни на ветру, или ако іе пре ветра пала, одма іе нестане, чим ветар дуне. Іер ветар приводи тврдим телима све нова ваздух и пару, те им се опет накнађуіе изгубљена топлота, тако, да се њихова температура неможе спустити испод температуре ваздуха. Па онда, ветром се убрзава испаравање, те и оних росних капљица, коіе су пале, брзо нестаіе. — На основу тога и у долинама мора падати већа роса, него на висинама. Іер чим се на висини од разлаћених тврдих тела и оближњи ваздух разлади, одма се таі ваздух сгу-

сне, отежа и спусти у долину; а на његово место дође нов неразлађени ваздух, који као топлији у неколико накнађуіе изгубљену топлоту тврдим телима, с коіима іе у додиру. И тако на висини између температуре тврдих тела и температуре околног ваздуха неможе бити онолике разлике, као у долини, где тела на тихом времену све са истим ваздухом у додиру стоіе. Тиме се обіасњава зашто и на ниским стварима, н. пр. на трави пре и више росе има, него на високим стварима (н. пр. дрвима). — На ствари, коіе се налазе у заклону такође неможе пасти велика роса. Іер топлота, коіу заклоњена тела издаіу, одбіа им се опет натраг од њиховог заклона. С тога и на оно биље, што се налази под високим дрвима (н. пр. у шумама) мање росе пада, него на биље у слободном пољу; као што и у баштицама, ограђеним високим зидовима, мање росе има, него на слободним местима.

Слана.

§. 65.

Смрзнута роса назива се *слана*.

Роса се смрзава, кад се она тврда тела, на коіа она пада, разладе испод топломерске нуле (точке смрзавања). У своме смрзавању, роса се претвара у ледене иглице, коіе се састављаіу на углове (с почетка од 60°), те издаіу врло лепе облике.

Све што повећава разлику између температуре тврдих тела и температуре околног ваздуха, све то подпомаже слану; а све што смањуіе ту разлику, све то спречуіе слану.

§. 66.

У пролеће и у іесен, кад су дани краћи, а ноћи дуже, температура тврдих тела подиже се у дан само неколико степени над точком смрзавања, па се у дугим ноћима лако спушта испод те точке. У том случаіу росне капљице, што падну на разлађена тврда тела смрзаваіу се, и отуд постаіе слана. — Тако исто у ведроі и тихоі ноћи, као и на висцама, іаче се разлађуіу тврда тела, па и слана лакше постаіе, него у противном случаіу. — Наіпосле слана постаіе, и кад после дуже ладноће настане топао и влажан ветар. Іер кад у том случаіу водена пара дође у додир са тврдим телима, коіа су задржала своіу пређашњу ладноћу, она се сгусњава у капљице коіе се и смрзаваіу: докле се наіпосле топлиіим ваздухом незагреіу и тврда тела, коіа се налазе на слободном пољу.

Магла и облак.

§. 66.

Магла и *облак* састоіе се из велике гомиле наіситниіх водених меурића, коіи по ваздуху плове и провидност његову смањуіу. Они постаіу кад се влажан ваздух на све стране разлади тако, да се по свему њему водена пара у наіситниіе меуриће сгусне. Разлика између магле и облака само іе у овоме: магла се гомила на површиіу земље; а облак се виіе високо по атмосфери. Иначе, између магле и облака нема никакве суштаствене разлике.

Могло би се рећи: магла іе *облак на земљи;* или облак іе *магла на висини.*

§. 67.

Магла траіе, докле се у ситним капљама на земљу неслегне; или докле се топлиіим ваздухом — пошто се сунце роди — опет у пару непретвори, или се као облак увис неподигне. У лето магла се лако разилази, али у іесен и у зиму немогу іе зраци топлоте коіи долазе од сунца свагда надвладати, већ понекад она траіе по читав дан, па и дуже.

Кад се магла на земљу слегне: онда се њоме знатно смањи ваздушна влажност, те се можемо надати лепом времену; али кад се она увис подигне: онда се њоме могу остали облаци толико стуепути, да из њих киша падне.

§. 68.

Облаци међу собом разликуіу се по облику, по висини и по боіи.

Облик облака зависи од мере и начина нагомилања водених капљица, из коіих се он састоіи. У том погледу разликуіу се ови *поглавити видови:*

1) *Періави облаци* (коіе морнари називаіу *мачиіи реп*). Они се указуіу после дугог лепог времена, као нежне беле пруге на плавом небу; час су кончасти или поврчасти, час бичевити или періави, час опет мрежасто преплетени и укрштени; а свагда се врло високо виіу. — Кад су періави облаци на іедном краіу врхати, а на другом ћубасти: они се називаіу *ветрилке*, іер њихов врх обично показуіе одкуд ветар дува.

2) *Густи (нагомилани, збшіени) облаци (летња облачина, памучни дењкови* као што их морнари зову). Они постаіу нарочито у топло доба године и у подне, кад вода нагло испарава, и кад се топал

ваздух нагло у вис подиже; и изгледаіу као полукружни брегови, или, кад их сунце осветли, представљаіу се у гомилама као снежне планине.

3) *Пластав облак* изгледа као разширена магла, или као магла срубљена и с іедне и с друге стране, коіа се у вече слеже на ливаде и на воду, а изіутра, пошто се сунце роди, опет се разилази.

Кад се *періави облаци* укажу у пругама више нагомиланим, него за себе одељеним: знак іе, да іе атмосфера влажна, или да на оноі висини, где су ти облаци, дува влажан ваздух, те се и киши надати можемо. — *Густих облака* наівише има у наітопліе доба дана, затим их све више нестаіе, докле се око залазка сунца небо сасвим неизведри; почем се густи облаци спусте у топліе слоіеве ваздуха, па се ту опет у пару претворе. Докле год ти облаци имаіу полукружан вид, нетреба се боіати кише; они су свагда знак само незнатног покретања ваздуха. —

§. 69.

Осим споменутих главних облака, разликуіу се по облику іош и ови *споредни видови* (коіи су или прелаз іедног главног облака у други, или су сіедињење главних облака):

1) *Періаво-густи облаци*, коіи представљаіу прелаз періавог облака у густи облак. Они се састоіе из многих округластих и високих облачића, коіи се зову и *овчице*. У летње вечери, показуіу се често врло велики, и са свиіу страна лепо срубљени періаво-густи облаци.

5) *Періаво-пластави облаци* одликуіу се своіим далеким раширењем, своіом незнатном густином. Кад се укажу у зениту, представљаіу іедан пласт, гаденут од многих ситних облачића, али кад су на краіу видног неба (на хоризонту), па им се

само попречна страна види: изгледаіу као нека густа, далеко пружена бразда. Често се и сво небо навуче періаво-пластавим облаком, као каквим белим застиром, коіи се све више сгушћава, докле се наіпосле незбніе у сиви облак са кончастим окраіцима, те у даљини изгледа као густа магла. Из тог облака пада киша, због чега се он и назива *кишни облак*. — Они облаци, што нам се на залазку сунца често указуіу у оноі велмчаствено боіи, припадаіу обично періаво-пластавим облацима.

6) *Пругасти или угомилани густи облаци* изгледаіу као састављени из густих и пластавих облака, али се могу сматрати и као прелаз густих облака у кишни облак.

Періаво-густи облаци сматраіу се после дужег влажног времена као знаци повољніе мене. — Из *кишног облака* пада обично тиха киша, коіа дуго траіе и надалеко се простире *(пределна киша)*. Ту кишу доноси обично топли влажни ветар (іуг). Таі дува с почетка по висини, правећи періаве облаке, коіи се после с ветром све ниже спуштаіу, докле се наіпосле несаставе у обшти кишни облак.

§. 70.

По висини, на коіоі се налазе, облаци се врло разликуіу. Као што се досад опажало:

1) Наівише се подижу періави облаци. Њихова висина рачуна се у средњу руку око 20.000 стопа над земљом; а они се могу узвисити и до іедну миљу.

2) Ниже се виіу густи облаци. Њихова средња висина своди се на 500 стопа. У лето подижу се они над сувом земљом од 3000 до 10.000 стопа високо, а над светским морем од 2700 до 4200 стопа.

3) Обично се врло ниско виіу кишни и уобште влажни облаци. Њихова висина мења се између 1500 и 5000 стопа.

Почем на висини періавих облака температура атмосфере врло ниско (испод нуле) стоіи: то іе сва прилика, да се ти облаци састоіе из ситних леденица; што се потврђуіе и блештећом белоћом њиховом. — Кишни и влажни облаци, пошто изгубе нешто од своіе влаге, те постану рећи, подижу се и на већу висину.

Као што су у лето, због іедничаіег подељења топлоте, ветрови са страна слабиіи него у остала годишња времена: тако се у лето топле струіе ваздуха а уз њих и облаци неспречниіе и даље у вис подижу, него у зиму. У жарком поіасу облаци се из истог узрока виіу по већоі висини, него код нас. По *Хумболту* виіу се облаци у жарком поіасу око 9—10 иљада стопа високо, У Шваіцарскоі оливиаіу густи облаци врхове планина већ на висини од 5000 стопа. Што іе даљи облак: он изгледа све мањи као и свака друга ствар, кад іе у даљини.

§. 71.

Боіа облака зависи од њиховог положаіа спрам сунца и спрам онога, ко их гледа; као и од њихове густине.

Густи облаци купе у себе зраке светлости, те изгледаіу мрачни; редки облаци пропуштаіу те зраке, те изгледаіу беличасти.

Од оних облака што су на краіу видног неба (на хоризонту) може нам само слабачка светлост доћи; с тога они изгледаіу тавни.

Киша и снег.

§. 72.

Киша постаіе из облака, кад онаі капље на ваздух коіи іе влагом засићен, па се његови меурићи сгусну у веће капље, коіе на земљу падаіу и узпут све крупниіе постаіу.

Због ваздушног одпора ситне кишне капље немогу врло брзо на земљу падати. Али кад падаіу са знатне висине, оне се на основу сгушавања влажног ваздуха узпут повећаіу, па нагло на земљу падаіу (у тропискимм пределима тако нагло, да се осећа удар од њих на голоі човечніоі кожи).

Крупна киша, коіа врло нагло — буіно пада, назива се *пљусак (плаговита киша, буіица)*. А кад киша из облака у млазевима, као у потоцима, и са страховитом брзином на земљу іури: то се зове *провала облака*.

Киша, коіа у ситнијим капљама и споро на земљу пада, назива се *тиха киша*. А за кишу, коіа врло споро и у врло ситним капљицама пада, каже се да *сипи, ромиња* или *роси*.

Кишње капље с почетка су тако ситне, да оне и недоспу до земље, већ се у топлиіем доњем ваздуху опет у пару претворе, ако само таі ваздух мніе засићен воденом паром. Но ако іе доњи ваздух засићен воденом паром: онда се кишне капљице повећаваіу, пролазећи кроз танан ваздух. Іер почем оне долазе са висине где іе ладније: то се и водена пара нижег, топлиіег, ваздуха мора око њих таложити као и око сваког ладног тела, и тиме их повећавати. То повећавање биће наравно све знатніе (киша све крупніа), што дуже кишне капље кроз топлиіи влажни ваздух пролазе, и што іе таі ваздух пуниіи водене паре. Тако су кишне

капље на високим бреговима много ситније, него у долинама; тако су оне у лето, особито у почетку кише, много крупније, него у ладније доба године, кад нема велике разлике између температуре горњег и температуре доњег ваздуха; као што су и у жарком поіасу кишне капље много крупније (њихов пречник често 1 палац износи), него на знатниіоі ѣеографиско ширини. Из истог узрока и *пласовите кише* падаіу чешће у тропским пределима, а само у лето у умереним поіасима. — Таконазв. *провала облака* постаіе обично, кад се какав виски облак заустави каквом планином, тако да се неможе даље кретати. У том случаіу водени неурњи облака збиіу се у кишне капље, коіе се често сліиу у млазеве, те као потоци нагло на земљу іуре. Но провала облака догађа се често и на равницама, кад два ветра противног правца какав облак притисну. —

Понекад се ветром равнесу и на врло знатну висину подигну ситне органичке ствари, н. пр. цветни прашак и т. д. Те ствари помешаіу се често са кишним капљицама, те им боіу придаіу, тако да киша изгледа жута, или црвена и т. д И за такву кишу каже прости свет, да іе *сумпорска* или *крвава киша*. Іаким ветровима могу се и крупније ствари у већоі гомили са земље у вис подићи, па отуд кишом опет доле снети. — А мислило се да и нека ситна животиња са кишом пада. Но то мишљење постало іе нарочито отуда, што се опазило, да се ситне жабице после кише на све стране указуіу. Међутим зна се, како те жабице непадаіу у киши, већ леже на земљи, обично у прашину запретане, па кад после дуже суше киша падне, оне се пробуде и гомилама на виделе изађу. Има и некаквих мишева, што се после кише по пољу указуіу. Али познате наіситније животињице (инфузорије), тако су лаке, да се заіиста с воденом паром могу у вис однети, па тек с кишом на земљу снети. — У осталом кишница ни за себе ниіе подиуво чиста вода, већ у њоі

ина свакоіаких ствари, као: креча, калиі, гвожђа, мангана, соли, сумпорске киселине, угљеничне киселине, амониіака и т. д. И те ствари подижу се у атмосферу са земље или ветром, или уз пару, уз дим и т. п.; пошто се амониіак и угљенична киселина у саставу атмосфере правилно налазе, те се отуд кишом на земљу сносе.

§. 73.

Снег постаіе, кад се водена пара на ниској температури у таложењу смрзава.

Као што іе познато, облаци се понаівише виіу по висини, где іе температура тако ниска, да се ту водени меурићи, из коіих се облак састоіи, могу следити у ситне кристалиће. Таки кристалићи називаіу се *снег*. Они постаіу све крупниіи у своме падању на земљу, као и кишне капљице, кад іе само и у доњем ваздуху температура ниска.

Снежни кристалићи различно изгледаіу, а понаівише имаіу облик шестозрачне звездице. — У њима има доста ваздуха. То іе узрок, што снег зраке светлости натраг одбиіа, те издаіе онако засењаваіућу белоћу.

Понекад и у снегу има растиљских ствари, коіе му придаіу црвену боіу.

Кад іе доњи ваздух топао, тада се у њему топе снежни кристалићи, кои долазе из ладног горњег ваздуха, и у том случаіу доспеваіу они као кишне капље на земљу. Отуда се обіасњава: зашто у іедно исто време на равници киша, а на високим планинама снег пада; као и то, што у топлим шестима и у топла времена снег непада, иако се облаци виіу по висини, где іе температура врло ниска (испод точке смрзавања) —

Понекад особито у почетку пролећа и у іесен снежни кристалићи немогу да се подпуно одкраше у доњем ваздуху, већ се сливаіу у непровидна зрна и падаіу на земљу као такозв. *крупа (цигани)*. А често се кишне капљице, падаіући из облака, тек у доњем (ладном) ваздуху смрзну у ситна непровидна зрна. То бива нарочито зими, кад после дуге ладноће дуне у горњоі атмосфери іужни ветар, коіи кишу носи, те се тако кишне капље у ладниіем доњем ваздуху смрзаваіу; но то бива и кад се іужни ветар, коіи іе кишу донео напречац замени ладним северним ветром, коіи ниско дува.

§. 74.

По досадашњим искуствима, може се уобште казати: где има много влаге у атмосфери: ту има и много кише и снега.

И тако:

1) Влага из атмосфере све се у већоі мери као вода (кишница и снежница) на земљу слива, што іе коіе место ближе равнитељу или мору.

2) Но мера те влаге ниіе ни на іедном истом месту сваке године іеднака, већ се она по годинама мења.

3) Услед тога годишња мера споменуте влаге може се рачунати само у *средњу руку*: т. і. она се проматра за више година, па се узме средњи броі из броіева, коіи представљаіу мере влаге од засебних година.

4) Годишња мера влаге, сталожене из атмосфере на земљу, различно іе подељена на разна годишња времена (наравно на већоі ђеографскоі ширини, где има разних годишњих времена), и та разлика ниіе іеднака на свима местима.

5) Годишња мера сталожене влаге из атмосфере независи само од броіа влажних дана у го-

дини, већ и од множине влаге што се у сваком талогу излиіе

6) На основу местних одношаіа, годишња мера сталожене влаге може негде бити много знатниіа, него што би по ѣеографиской ширини била; а може бити и много незнатниіа, као што се може догодити, и то, да атмосферска влага никако и непада на земљу.

§. 75.

Дакле у жарком поіасу уобште атмосферска влага слива се на земљу у наівећоі мери. Ту киша пада повремено, тако да се ту разликуіу *кишна* и *сушна времена*, или као што Индиіани на Ориноку кажу: *сунчана* и *облачна времена*. — Између 4° и 9° с. ширине повлачи се іедан поіасић око земље, у ком скоро непрестано киша пада. — У умереним поіасевима пада киша кроз сва годишња времена, но само неіеднако у разна годишња времена, и то некад у іедно, а некад у друго доба године наівише. У Србиіи су обично у іесен и у пролеће наівеће кише. Близу мора и великих вода, дакле у приморіама и на островима по правилу веће су кише, него у местима удаљеним од мора и од великих вода. Тако се н. пр. нашло, да се мера кишнице у инглеским приморіама разликуіе од мере кишнице у немачким равницама као 21 : 12. — Што се тиче броіа кишних дана и множине засебних талога, у обште се зна: да іе више кишних дана, да чешће киша пада онде, где се температура чешће и знатниіе мења; а у іедно исто време излива се више кише на дубљим местима, него на вишим, ночем се кишне капљице све знатниіе повећаваіу, што ниже падаіу. Броі кишних дана на северноі половини земље све іе већи од іуга према северу.

Тако се у средњу руку рачуна: у іужноі Европи 120, у средњоі Европи 146, а у северноі 180 кишних дана. То се приписуіе томе, што се према северу и температура све чешће и знатніе мења. Али на іугу се облаци виіу више, а на северу ниже, па су и кишне напљице (и снежни кристалићи) крупнііи на іугу него на северу. С тога се на іугу и слива атмосферска влага у већоі мери, него на северу, нако іе броі кишних дана на северу већи. Тако се на равнитељу за 78 кишних дана излиіе кишнице у средњу руку 88 палаца (дубоко); а у Петробургу у (Русніи) за 168 кишних дана излиіе се на земљу у средњу руку само 17 палаца атмосферске влаге. —

У Београду било іе у години

1853 и 1854.

	кишних дана	мера кишнице	кишних дана	мера кишнице
За сву год.	132	521.$_2$ пар. лин.	124	421.$_1$ пар. лин.
У зиму	31	75.$_0$ „ „	36	103.$_1$ „ „
У пролеће	45	147.$_3$ „ „	29	45.$_8$ „ „
У лето	26	173.$_4$ „ „	35	184.$_4$ „ „
У іесен	26	92.$_2$ „ „	25	126.$_3$ „ „

(В. „Державопис Сербиіе," написао и издао Владимир Іакшић, прва свезка 1855. стр. 44 и 46.)

§. 76.

О засебним местним одношаіима зна се оволико: у местима, коіа су високим планинама заклоњена противу ветрова: запада, іугозапада или се-

верозапада, слива се атмосферска влага преко године у мањоі мери; па ту іе мањи и броі кишних дана. Іер кад ти влажни ветрови доћу до високих планина: онда се на планинским врховима разлади и облак, те се ту и наівећи део његов у талогу излиіе, тако да се само мало влаге може пренети у она места, коіа леже источно од планине. — Па и шуме имаіу велики утицаі на множину влажних атмосферских талога: іер се шумама с іедне стране подпомаже сгусњавање атмосферске паре а с друге стране правилниіе се прикупљаіу атмосферски талози почем шумска земља у великоі мери упиіа влагу, па іе задржава колико треба растињу, а сувишак се излива на подножіу брега у изворе, из тих се разлива у поточиће, овима се опет даља земља напојава, и они често утичу у веће реке, и т. д. Неброіена искуства сведоче, да се истребљењем шума, може нанети суша іедном месту. „Истребљењем шуме, коіом су застрти врхови и стране планина, спрема се будућим нараштаіима ова двоіака невоља: оскудица у гориву и оскудица у води," вели Хумболт. — Па онда, где у недостатку воде (река, іезера и т. д.) мало има водене паре у іако загреіаном ваздуху, тако, да се ту неможе киша направити, ни кад се температура ниско спусти, или где се температура врло незнатно мења, или наіпосле, где се облаци сувим ветровима растеруіу: ту су или незнатни талози водене паре, или их никако и нема. Тако на канарским острвима непадне киша често ни за две године; неки предели Шпанске такође су скоро сасвим без кише; као што нема кише ни у Лими; ни у неким африканским, азиіатским и іугоамериканским пустарама и пустињама и т. д.

Кишомер.

§. 77.

Кишомер (омброметар назива се справа, коіом се мери колико іе кише пало. Наіпростніи кишомер састоіи се из іедног ваљкастог суда од тенеће, у коіи іе углављен други суд іеднаке величине, али са даном изведеним као левак. У оваі горњи суд пада киша и пролази кроз левак у доњи суд. У доњем суду намештена іе с іедне стране и изведена у вис права стаклена цева, коіа іе подељена на палце и линиіе, тако да у тоі цеви кишница стоіи свагда на оноі истоі висини на коіоі стоіи и у доњем суду, с коіим іе иста цев у свези. Кад се дакле, наспе нешто воде у такву справу и назначи висина те воде у стакленоі цеви, па се онда справа мете на поље под небо, далеко од дрва и других предмета, од коіих би се вода у њу сливати могла: може се после сваке кише знати, колико іе висина воде у стакленоі цеви нападаном кишницом приновљена. По томе се рачуна, колико би палаца или линиіа износила висина кишнице, кад би она пала на какву савршену равнину, па би се на тоі равнини одржала, а неби прокапала у земљу, нити би се претворила у пару. Та висина кишнице помножена са броіем квадратних стопа оног места, на коіе іе киша пала, означава меру кишнице, или другим речима, броі квадратних стопа воде, коіе би се накупило на то место од падаіуће кише.

§. 78.

Колико іе кишнице за месец или за годину нападало дознаіе се свагда, кад се кишомером определи, колико би се земља надкрила водом из-

ливеном у киши, коіа іе пала за іедан месец или за іедну годину, кад би се она свугде онако накупила, као у кишомеру. Почем вода испарава на површиніу стаклене цеви: то ће се точніе определити колико іе кишнице пало за іедан месец и т. д., ако се стање воде у кишомеру из дана у дан проматра и назначуіе. Но кишомер несме бити врло мали, да се неби препунио кишницом.

Д. Атмосферски притисак.

§. 78.

Атмосферски притисак долази отуда што земља привлачи атмосферу. Іер то привлачење чини да атмосфера, као и сваки саставни делић њен, тежи земљи, да има своіу тежину: па том тежином притискуіе она од озго па доле. Притисак атмосфере све іе незнатниіи од точке до точке (наниже). То іе по себи іасно: сваки делић атмосфере носи терет оног делића, што іе над њим, дакле іе и мање обтерећен, те утолико и мањи притисак чини, што іе на већоі висини у целини атмосферскоі (т. і. што мање над собом, а више под собом саставних делића од атмосфере има).

Притисак атмосфере осведочава се овако:

Узме се стаклена цев, коіа іе дугачка 30 цоли (палаца), и коіоі іе унутрашња шупљина шира од 1 линиіе. Та цев затопи се на іедном краіу и напуни чистом живом. Затим се отворени краі палцем запуши, па се цев обрне и загњури у іедан живом напуњени суд тако, да горе дође затопљени а доле палцем запушени краі њен. И то се све тако пажљиво сврши, да нимало ваздуха у цев неуђе. Пошто се палцем запушеии краі цеви загњури у живу, у споменутом суду: палац се извуче испод цеви. Тада се жива у цеви спусти толико, да она одприлике остане 28 цоли високо над површиіем живе у отвореном суду. Та висина живе у цеви над површиіем живе у суду, служи дакле као мера за притисак атмосфере. Іер атмосфера притискуіе и на површиіе живе у цеви коіоі горњи краі ниіе отворен, већ іе затопљен. Кад атмо-

сфера неби притискивала на површиіе живе у отвореном суду: жива би се у цеви (пошто се измакне палац испод доњег краіа цеви) морала спустити толико, да њено површиіе буде на іеднакоі висини са површином живе у суду. Али поред притиска атмосфере на површиіе живе у отвореном суду, жива у цеви мора се држати на оноі висини до коіе се потискуіе тим притиском. И тако кад се у наведеном случаіу жива у цеви дугачкоі 30 цоли, спусти само за 2 цола: онда іе она празнина у горњем краіу цеви безваздушна, а онаі живин стуб, коіи стоіи 28 цоли високо над површиіем живе у отвореном суду, држи равнотежу атмосфери, т. іњегова висина одговара іачини атмосферског притиска.

§. 79.

Као што іе стање атмосфере промењиво, тако се мења и њен притисак. Са сваком променом атмосферског притиска мења се и висина живиног стуба у споменутоі цеви. Ради опредељења тих промена намести се са стране у истоі цеви іедна мера (скала) од метала, подељена на цолове и на линиіе. На тоі мери налази се и іедна сказаљка, названа *нониус*, коіом се могу мерити іош и десетине іедне линиіе. Уз то іе и дно суда, у ком се цев налази, покретљиво тако, да се површина живе у том суду може свагда довести под точку, од коіе се мера почиње. (Кад іе речени суд од стакла, онда ту точку — нулу — представља вршак іедне стаклене куглице, намештене на заклопцу суда; а подизањем или спуштањем судићевог дна, помоћу іедног шраітова, може се таі вршак дотеривати до живиног површиіа.)

Таква справа за мерење атмосферског притиска назива се *барометар* (мера за атмосферски при-

тисак). Висина живиног стуба у барометарскоі цеви назива се уобиче *барометарско стање.*

Висина живиног стуба у барометарскоі цеви може се подужити несамо оіачиним атмосферским притиском, већ и повећаном топлотом коіом се свако тело растеже. С тога се при проматрању барометра мора узети на ум и утицаі топлоте. Искуством се дознало, да се на сваки степен топлоте (по Реомировом термометру) подужава живин стуб у барометарскоі цеви са $\frac{1}{4440}$ оне дужине, коіу показуіе на температури $= 0^0$. И тако се пре свега пронађе стање барометра поред температуре $= 0^0$. После кад год се проматра стање барометра: онда се виђена мера висине живиног стуба подели са 4440, па се количник помножи са мером (броіем степена) живине температуре у време тога проматрања. Ако іе температура у време проматрања над 0^0; онда се добивени производ одузме од виђене мере висине живиног стуба, па таі остатак показуіе барометарско стање, сведено на температуру $= 0^0$; ако-ли іе у време проматрања температура испод нуле, онда се добивени производ сабере са виђеном мером висине живиног стуба, па таі збир показуіе барометарско стање сведено на температуру $= 0^0$. Такво рачунење назива се *сводење (редуцирање) барометарског стања на температуру* $= 0^0$. Ако предпоставимо да іе виђена мера висине живиног стуба $= a$: а броі степена температуре у време проматрања $= б$: онда то сводење можемо представити овим образцима:

I. Кад іе температура, у време проматрања, над нулом:

$$a - \left(\frac{1}{4440} \times б\right) = a - \frac{1б}{4440}.$$

II. Кад іе температура, у време проматрања, испод нуле:

$$a + \left(\frac{1}{4440} \times б\right) = a + \frac{1б}{4440}.$$ — А ради іош то-

чиніег опредељења барометарског стања, ваљало би узети на ум и растезање металне скале, услед загревања.

§. 80.

Почем живин стуб дугачак 28 цоли а у ширини іедног квадратног цола, има 16 фунти тежине: то и притисак атмосфере износи на сваки квадратни цол 16 фунти; а на сваку квадратну стопу 23 центе. Као што се у іедноі ђеографиской миљи рачунаіу 521,800.000 париских кв. стопа: тако атмосферски притисак износи на сваку квадратну миљу 23 × 521,800.000 центи, т. і. преко 12.000 милиона центи.

Површина земље рачуна се обично преко 9 милиона квадратних миља. По горњем рачуну мора атмосфера притискивати на толику површину тежином преко 100.000 билиона центи; или по *Маршан-у* 5,263623,000000,000000 килограма. — Притисак атмосфере на тело іедног одраслог човека, износи више од 40.000 фунти, іер тело одраслог човека износи преко 20 квадр. стопа. Али свака точка атмосфере притискуіе іа друге точке и озго и оздо, и с лева и с десна, іеднаком силом, као и те точке на њу. Услед тога атмосферски притисак іеднак іе са сваіу страна; а почем у самом телу човечніем има ваздуха и почем іе таі унутрашњи ваздух у слободном обрту са спољашњим ваздухом: то притисак споменутог ваздуха у телу човечніем држи равнотежу притиску оног ваздуха што споља на тело притискуіе, и на тоі равнотежи оснива се могућност живог човека, да издржи толики терет од атмосфере. Но ако какву животињу ставимо под таковазвану ваздушну црпаљку, па том црпаљком исцрпимо ваздух коіи речену животињу окружава, па тиме и њетов притисак одбиіемо: тада унутрашњи ваздух истина

неможе брзо сав из тела да изиђе, али се он на све стране по телу шири, и почем нема притиска од спољашњега ваздуха: то ее сад опажа сила притиска од тог унутрашњег ваздуха. Тим притиском животиња се угуши и надува, тако да іоі жиле попуцаіу. — На високим бреговима попушта такође притисак од спољашњег ваздуха (почем іе таі ваздух све ређи, што іе узвишенніи над морским површіем); а путиници преповедаіу, како им іе на високим бреговима текла крв из ушніу и носа, наравно услед прскања нежних жилица на основу іачег, притиска од ваздуха коіи се налази у телу.

Мена барометарског стања.

§. 81.

Барометарско стање мења се као што се и стање атмосфере мења. Та мена у главноме іе двоіака: *правилна* и *неправилна*. *Правилна мена барометарског стања* или *правилна барометарска мена* обнавља се *повремено (периодично)* у течаіу іедног дана, као и у течаіу іедне године, те се с тога назива и *повремена барометарска мена*. Она стоіи у свези са променама температуре, коіе зависе од положаіа земље спрам сунца, и може се наілакше сазнати на местима, где су промене температуре понаіправилніе, као н. пр. на равнитељу (екватору). Што се даље иде од равнитеља, тим се све знатніе опажа правилна мена температуре, па іе и правилне барометарске мене све теже определити. *Неправилна мена барометарског стања* или *неправилна барометарска мена* долази од промена температуре, коіе зависе од случаіних узрока места.

У барометарскоі мени уобште рачуна се нарочито *наівише стање (максимум)*, *барометра*, или стање од ког жива у цеви почиње опет ниже па-

дати; и *наінише стање (минимум) барометра*, или стање од ког жива почиње опет у вис пењати се. Но іош іе значаінніе таконазв. *средње барометарске стање*, или *барометарска средина*.

При правилноі барометарскоі мени опредељава се *барометарска средина іедног дана*, ако се барометарско стање сваког часа назначи, па се збир свиіу тако назначених броіева подели са 24 (броіем сахата у іедном дану): количник показуіе барометарску средину дана. По искуству барометарско стање у подне доста се подудара са барометарском средином дана. А іош се точніе подудара са том средином оно стање барометра, коіе налазимо, кад назначимо барометарско стање у 9 сахата уіутру, у 12 сахата у подне, у 3 сахата после подне и у 9 сахата у вече, па збир тих назначења поделимо са 4. *Барометарска средина іедног месеца* израчуњава се, кад се збир барометарских средина свиіу дана у месецу подели са 30 (броіем тих дана); као што се и *барометарска средина іедне године* изналази, кад се збир барометарских средина свиіу месеци у години подели са 12 (броіем тих месеци).

При неправилноі мени барометарског стања, коіа іе нарочито у умереним и ладним поіасима значаіна, рачуна се разлика између наівише и наінише дневне барометарске средине у іедном месецу, као средња барометарска мена тог месеца, а средња мера од свиіу дванаіест средњих барометарских мена представља *средњу барометарску мену*.

Свеза барометарске мене са меном времена.

§. 82.

Мена барометарског стања стоіи у свези са меном времена. По досадањем искуству, брзо и на-

гло падање живе у барометру означава, да се знатно пореметила равнотежа атмосфере, и сматра се као претеча буріе. Морнари врло брижљиво мотре барометар, те се по њему зарана спремаіу противу буріе. Али жива у барометру може нагло падати и кад се атмосферска пара іако сталожи. С тога се тако падање сматра и као претеча влажног времена. — Правац ветра има особити утицаі на мену барометарског стања. Тако *іуго-западни ветар*, као повратни пасат, топал іе; а као што долази преко океіана он іе и влажан. Са наступањем тог ветра пада жива у барометру и обично настаіе киша. *Северо-источни ветар* долази из ладних предела преко Сибира и Русніе, те іе ладан и сув. Њиме се подиже жива у барометру и обично разведрава време. Пење-ли се дакле жива у барометру: онда іе то уобште знак северног ветра и ведрог времена; пада-ли она: онда іе то знак іуговог ветра и влажног времена. Но од тога има често изузетака. *Іуго-западни ветар* кад дуне после дугог траіања *северо-источног ветра*, недоноси одма кишу, а колико ће времена проћи па да буде кише, то зависи од тога, колико водене паре таі ветар са собом доноси, а колико іе на месту затиче. У зиму іугозападни ветар налази по правилу мало паре у ваздуху, али он загрева ваздух и прави га способниіим за примање паре, и тако често прођу и по три дана, докле он причини кишу. У лето укаже се таі ветар свагда наіпре у наівишим слоіевима ваздуха, загреіе те слоіеве и прави их способниіим за примање водене паре. Тим начином он изнаіпре разведрава небо, почем сва пара из доњих слоіева ваздуха одлази у горње; али наскоро постану из те паре облаци из коіих киша пада. *Северо-источни* ветар дува ниже, он разлаћуіе ваздух, прави га мање способним за примање водене паре,

и кад іе у њему много паре он подпомаже таложење њено. То таложење може да буде с почетка буіно, али оно никад дуго нетраіе (наівише 3 дана). Затим се небо разведрава. И тако таі ветар стеруіе водену пару доле, па онда доноси лепо време. У зиму доноси он врло често снег, па за тим ведрину и іаку ладноћу; а у лето кишу, па онда ведро и топло време. Но северо-источни ветар доноси често одма с почетка чисто време, нарочито кад у ваздуху нема много паре. Окрене-ли се он на *северо-запад:* онда нам долази ладан и влажан, зими доноси снег наизменце, а лети кишицу. Свакоіако се дакле види, да іе само по положаіу Европе топли іугозападни ветар уіедно и влажан, а ладни североисточни ветар уіедно и сув. Даље се искуством потврдило, да барометар означава пре свега правац ветра, али да растење живе у барометру неозначава свагда лепо време. Но ако и дође киша са северо-источним ветром, за њом долази ведро време, и уобште поред високог стања барометра неможе се рачунати на северо-западни, већ на североисточни ветар. Наіпосле падање живе у барометру означава истина често, али не свагда, кишу, и та киша недолази пре, него што споменуто падање престане.

Е. Електрика и магнетика.

§. 83.

Као *електричне поіаве* сматраіу се:

1) олуіа;

2) муње са грмлавином и громовима;

3) туча;

4) магнетика;

5) полуска светлост.

Мисли се, да све те поіаве долазе од таконазв. *електрике.*

Под *електриком* разумемо ми *нагло и силно покретање и привлачење.*

Електрика се изводи, као и свако покретање, механичким и хемиским радњама; тако: *тарењем, притиском, ударом, додиром неіедначих тела;* даље *топлотом*, *светлошћу* и *магнетиком*, као што се обратно и ови видови покретања (топлота, светлост и магнетика) електриком изводе. Али електрика има и своіе особитости. Те особитости наілакше се проматраіу, кад се іедна шипка црвеног воска (печата) протре вуненом или свиленом крпом. Тада се опажа следеће:

1) Протрти црвени восак привлачи већ из неке даљине лаке ствари (н. пр.) ситну парчад: од артиіе, од зовине сржи, од пера и т п.), докле се с њима недодирне, а пошто таі додир буде, лаке ствари опет одпадаіу од споменутог воска.

2) Кад се црвени восак у помрчини іаче таре, он издаіе светлаце.

3) У исто време он издаіе и мирис онакав, какав се осећа кад фосфор гори.

4) Кад се протртом црвеном воску прикучи прст, он избиіа праштеће светлаце.

5) Принесемо-ли му руку или лице, он привлачи ситне длачице с тих делова тела, и то при-

влачење производи у нама неко трвење, неки потрес.

То су знаци електрике. Такви знаци виђени су наіпре (на 600 година пре Христа) на протртом ћилибару, коіи се грчки зове *електрон*, па іе отуд узето име *електрика*.

§. 84.

Кад се на неком телу укажу знаци електрике, каже се да іе то тело *електрично*, или у *електричном стању*.

Електрично стање тела наілакше се разпознаіе по *привлачењу* и *одбиіању*. Ти знаци опажаіу се чим настане и наінезнатніе електрично стање. Остали електрични знаци указуіу се само при знатніем електричном стању.

§. 85.

Електрично тело приобштава своіе електрично стање и другим телима. То приобштавање ниіе свугде іеднако. Нека тела примаіу и даље проносе електричност лакше или брже; друга опет теже или спорніе. Тела, коіа електрично стање брзо примаіу и кроз целину своіу проносе, па га и брзо даље приобштаваіу, називаіу се *добри електроноше*: она тела, коіа тежко и споро примаіу електрично стање, а пошто га іедном приме, она га упорно у себи држе, зову се *рђави електроноше*. Тако су н. пр. *метали* (понаівише), *угљен* (коіи іе добро сгорео), *живо растиње* и *животиња*, *влажна земља*, *киселине*, *соли*, *течности* и *водена пара* добри; а *смоле*, *стакло*, *свила*, *длаке*, *періе*, *сув ваздух* и т. п. рђави електроноше.

Іедним електричним телом може се већ из даљине пробудити електрично стање у добром електроноши. Утицаі електричног тела на доброг електроношу све іе слабіи, што іе оно даље, тако да

таі утицаі на извесноі даљини сасвим престаіе. Даљина до коіе се простире утицаі електричног тела на доброг електроноШу, зависи од іачине (силе) електричног стања.

У добром електроноши може се електричво стање од даљег приобштавања уздржати, ако се он огради каквим сасвим рђавим електроношом, т. і. ако се оно усами, *изолира*, од добрих електроноша.

§. 38.

Опажа се, да се нека електрична тела узаімно привлаче, а друга узаімно одбніаіу. Отуд се изводи, да іе електрично стање двоіако, и узима се, да се узаімно одбніаіу тела, коіа су у іеднаком електричном стању, а узаімно се привлаче тела, коіа су у неіеднаком електричном стању. Двоіакост електричног стања опажа се несамо међу разним телима, већ и у іедном истом телу. Ако оба електрична стања, сіедињена у іедном истом телу, имаіу іеднаку силу: онда се она узаімно потиру, или, као што се у науци каже, *неутралишу*.

§. 87.

Свугде где се електрика развиіе, укажу се оба електрична стања, и оба у таком одношаіу, да се она сіедињењем потиру.

Кад се електрика іедног тела сіедињава са неіеднаком електриком из наіближе околине: тада се то сіедињавање пресађуіе све од точке до точке. Тако пресађивање назива се *електрична струіа*. Електрична струіа неиде међу свима телима са іеднаком лакоћом и брзином, већ различно, као што іе различан и састав у разних тела.

§. 88.

После тога, што смо казали о електрици уобште можемо прећи на засебне електричне поіаве, коіе напред споменусмо.

Све те поіаве доводе се од електрике атмосфере и земље. Као главни извор тоі електрики сматра се тарење сунчане атмосфере о светски ваздух, као што смо казали, да іе то главни извор о топлоти и светлости (в. §. 7). Но развніање електрике у атмосфери доводи се у свезу іош и са овим изворима:

1) Оно долази и од међусобног тарења водних меурића, из коіих се облак и магла састоіе, што бива нарочито онда, кед се они ветром покрећу.

2) Електрика се развніа и при испаравању воде, у коіоі су распоіене разне ствари, нарочито соли.

3) Она се принавља и развитком растиња. Електрика, коіа се у овом случаіу развніа, уноси се са кисеником (коіи из растиња непрестано излази) у атмосферу.

4) И при горењу органичких ствари развніа се електрика и проноси са угљеничком киселином у атмосферу.

5) Више њих проматрача нашли су, да се електрика развніа и кад се водена пара таложи, тако кад постаіе роса, или магла, или облак, киша и т. д. и то се доказуіе тиме, што іе сваки водни меурић у магли и облаку електричан, као што іе електрична и свака капљица росе, или кише коіа из облака пада.

А по своі прилици, има и других извора за електрику атмосфере, само што они іош нису познати.

Из наведеног лако іе обіаснити, како се електрика мора живље развніати лети, него зими. У лето се буіније развніа растиње, знатније испараваіу воде, гушћа іе водена пара у ваздуху, и чешће таложење њено, па іе тада и електрика у атмосфери знатніа. Тиме се обіасњава, зашто ми у нашим пределима виђамо извесне електричне поіаве обично само у лето, а врло редко у зиму.

Олуіа.

§. 89.

Електрика атмосферска наісилниіе се развиіа у *олуіи*.

Под нашим небом диже се олуіа наічешће у лето. Тада она постаіе обично овако: Кад су атмосфера и земља у влажном стању, а врема іе ведро и тихо, без ветра: земља се іако загреіе. Од земље проноси се топлота у наіближе слоіеве ваздуха. Пошто се ти слоіеви ваздуха загреіу пењу се они нагло у вис, а уз њих се и водена пара уздиже са површниа земље у ладниіе горње пределе ваздуха. Доспевши у те ладне пределе водена пара сгусњава се у водене меурићe, од коіих се праве облаци. А они загреіани слоіеви ваздуха, уз коіе се водена пара у вис подиже, іуре тако нагло, да се уздигну много даље, него што би требало па да се може обновити равнотежа у атмосфери. Услед тога, у горња места кроз коіа ти слоіеви ваздуха іуре, продире са стране и други ладниіи ваздух, и таі, као гушћи ниже пада. Кад се продирање тог ладниіег ваздуха са стране подпомаже іош и каквим іаким ветром, коіи дува у горњим пределима ваздуха, тада се таі ладниіи ваздух све наглиіе слеже. И од тих ладниіих слоіева ваздуха, што озго доле іуре долази оно што се зове *олуіа*

У олуіи дува свагда силан ветар. Тим ветром прашина се у вртлог ставља и у вис подиже, атмосфера се помрачуіе, понекад се и дрва из корена изваљуіу, па и кровови с кућа скидаіу. Осим тога, споменути ладниіи слоіеви ваздуха спуштаіући се озго нагло, праве буіни пљусак или мећаву, као и тучу, уз што се и електрика у знатноі мери развиіа и указуіе са *муњама* и *громовима*.

Облак из ког ветар при олуіи дува, назива се *олуіни облак*. Он іе с почетка мален, али се брзо рашири и постане густ, те издаіе црну боіу; обично іе округао и носи се ниско, али некад и по неколико хиљада стопа високо. У олуіином облаку опажа се живо покретање, неки мањи облачићи са стране лете, да се с њим споіе; а други, обично нижи, одваіаіу се од њега. Узима се, да іе олуіни облак све електричниіи, што іе гушћи.

Тишина у атмосфери, влажност ваздуха и земље сматраіу се као необходни услови олуіе. То особито стање атмосфере пред олуіу познато іе у лето као *запара*. Несносна врућина што се при запари осећа, долази нешто отуда, што іе тада атмосфера прозрачниіа, те сунчани зраци са већом силом на земљу падаіу, а нешто отуда, што због влажности ваздуха и у недостатку ветра, неможе да брзо испарави зноі са нашег тела, те нема ни оног добротворног разлађења, какво іе нужно на врућини, и какво бива кад има ветра, ма и наіманьег, и кад іе ваздух сув. Неки мисле, да запара долази іош и отуда, што іе пред олуіу ваздух врло електричан, па та електричност има особити утицаі на човечаіе живце. — Олуіа се наічешће догађа одма по подне. То се обіашњава овако: по подне кад іе наіжешћа топлота, тада има у доњем ваздуху наівише водене паре, тада се и таі ваздух наібрже у вис пење, па тада и олуіа са пљуском наібрже постаіе. — У жарком трописком поіасу олуіа се подиже из дана у дан, докле траіе кишовито време; ту она постаіе због наглог пењања доњег ваздуха. У склоповима планина олуіа постаіе, кад се онаі ваздух, што се из загреіаних долина у вис пење, подигне над планинску косу, па се ту са каквим ладним ветром сукоби. А у планинама подиже се олуіа и онда, кад се каквим іаким ветром погисне у вис топли ваздух на подножиіу

планине. За олуіом долази обично ведро време, но олуіа се често кроз више дана обнавља. Пљусак постаіе при олуіи чим ладнніи ваздух нагло продре у загреіани ваздух. — У лето прави се олуіа повекад и наглом мевом ветрова, коіи су врло неіеднаке температуре. — Да велика топлота иніе необходни услов за постанак олуіе, види се отуд, што олуіа и зими често бива. Зимне олуіе подижу се нарочито у пределима, где у ваздуху има много влаге, тако нарочито у приморіу. Ако іе мало паре у атмосфери, може зими само на іаком ветру бити нагле и іаке олуіе, са муњама и грмљавином и са мећавом или пљуском; премда та олуіа ниіе никад оноліка колико іе у лето. Уосталом олуіа іе на разним местима и у различна времена тако неіеднака, да іош дуго треба проматрати іе, па да се она поузданніе обіаснити може.

Муњк и громови — грмљавина.

§. 90.

Муња іе електрични светлац, коіи се указуіе кад се електрика іедног облака сіедњава кроз ваздух са електриком другог облака или земље. Муња іе сдружена са праском. Звук што од те праске чуіемо, назива се *гром*. Продужава-ли се сіедњавање неіеднаких електрика између облака: онда постаіе *грмљавина*. У грмљавини ми нечуіемо само звук коіи муњу прати, већ чуіемо и његов одіек (ехо), т. і. и онаі звук коіи се нешто од других облака, нешто од предмета на земљи разлеже (одбиіа), па због дужег пута коіи пролази, доцниіе допире до ува. Тако у планинама, где има много таквих предмета, од коіих се звук разлеже (одбиіа), гром іе много силниіи и његов звук дуже се чуіе, него у равницама, где нема толико предмета за одбиіање звука.

§. 91.

Живост муње и іачина грома зависе од множине електрика, коіе се сіедињаваіу.

Муња и гром постану свагда у іедно време, али муња се много пре види него што се гром чуіе. То долази отуда, што се светлост проноси много брже од звука. За іедну секунду прође светлост по више од 40 хиљада миља, тако да светлост муње допире до ока у исти тренутак, кад и постане; а звук прође за іедну секунду тек 1050 стопа, тако да се чуіе свагда позниіе, него што се види муња, с коіом іе у истовреме постао.

Даљина из коіе муња и гром долазе, може се докучити, кад се броі секунда, коіи протеку између муње и грома, помножи са 1050.

§. 92.

Муња и гром, као и електрика уобште, узимаіу увек пут наінезнатниіег одпора. Они иду за наібољим електроношама. Тако се муњом и громом гађаіу, топе и разносе метали, као врло добре електроноше, обараіу у несвест бацаіу и убиіаіу људи и животиња, као добре електроноше. Рђави електроноше, коіе муња на свом путу срета, крше се и руше, или се запаљуіу.

Кад муња и гром до земље доспу, они се шире по површиіу земље, где іе то површиіе добар електроноша. Где іе површиіе земље рђав електроноша, али іе у дубљини какав добар електроноша: ту муња и гром пробиіаіу у дубљину за добрим електроношом, топећи и спаљуіући тела, кроз коіа продиру.

У песку се често налазе ствари, коіе су муњом и громом стопљене у цеви. Таке ствари познате су код нас под именом *еромова стрелица*, или *стрелица*.

§. 93.

Североамериканац *Франклин*, коіи іе први у 1752. доказао, да у атмосфери електрике има и да су муња и гром електричне поіаве, пронашао іе и средство, коіим се електрика може свести из облака управо у земљу, а да се избегне опасност. Та средства састоіе се из наібољих електроноша, коіи се поставе на наівиша места каквог зданніа, тако, да га они са неколико стопа надвисе, и да се електрика из облака кроз њих, без прекидања и наікраћим путем, управо у земљу своди.

Средства за сводење електрике из облака у земљу позната су код нас под именом „*магнети*“ или „*громовође.*“ Те громовође састоіе се

1) Из *іедне іаке шипке од гвожђа за привлачење грома.* Та шипка има често више врхова, коіи су или позлаћени, или су од платине направљени, да неби захрђали. Она іе по 3 до 4 стопе узвишена над наівишим делова зданніа.

2) Из *іедне геоздене жице за сводење електрике у земљу.* Та жица дебела іе за полак палца. Она се спушта од предспоменуте гвоздене шипке и води наікраћим путем у какво влажно место у земљи. На место гвоздене жице боље іе употребити жицу од бакара, колико с тога што іе бакар бољи електроноша него гвожђе, толико и с тога што он и мање захрђава него гвожђе.

Сила таквог громовође простире се само на известан круг. Полупречник тог круга рачуна се на основу искуства, двапут ополико, колико износи висина оне шипке што служи за привлачење електрике. Износи ли висина те шипке н. пр. 12 стопа: онда се њоме заштићуіу само 24 стопе просторніе унаоколо. На врло велмким градама, мора се дакле наместити више громовођа, па да се оне

сачуваіу од грома. У том случаіу усаде се на разне наівише точке сграде више шипки за привлачење електрике, и све те шипке жицом се међу собом сіедине. На сваке две шипке рачуна се по іедна заіедничка жица за сводење електрике у земљу.

На крововима од метала нетребаіу шипке, већ су довољне и саме жице за сводење електрике из облака у земљу. Те жице наместе се по крову и спусте отуд у земљу тако, да се њима кров и земља постане у непрекидну и наіближу свезу. Где се налази бунар у близини, ту іе наібоље спустити жицу у бунар. Нема-ли никако воде уз здаиніе, онда се жица мора провлачити кроз олуке угљеном напуњене, докле се недоведе до каква влажна места. — Ако средства, коіа служе за сводење грома из облака у земљу, нису удешена као што треба, њима се поставља здаиніе само у већу опасност, почем она привлаче муњу и гром, а нису згодна и да их безопасним учине. Прекине-ли се жица на ком месту, онда іе опасност да ће се на том месту привучена електрика сіедињавати са неіеднаком електриком наіближих предмета, и да ће се тадо запалити загориве ствари, коіе се ту деде.

Опасност од грома избегава се уобште овако: човеку ваља пазити, да при грмљавини небуде тамо, где би он своіим телом надмашао висину оближњих предмета; али у исто време неваља стаіати ни близу наівишег предмета, н. пр. близу каквог врло високог дрвета, близу врло доброг електроноше, н. пр. близу металних олука на крововима, или близу звона, близу гвоздених преплета на прозорима, близу пећи и димњака што се пуше, почем ту муња и гром наілакше гађаіу; наіпосле неваља при грмљавини ни брзо трчати или возити се, іер се тиме повећава исправање, а пара іе добар електроноша.

Туча.

§. 94.

Мисли се, да и туча постаіе силом електрике, па се и она рачуна међу електричне поіаве. Међутим, постанак туче іош ниіе разіасњен, само се зна: да при падању туче атмосферска електрика показуіе знатну іачину.

Туча се састоіи из ледних зрна. Та зрна обично су колико лешњици, често су и ситниіа; ама она могу бити и крупниіа од лешњика, могу бити крупна као ораси, па и као кокошниіа іаіца. У своме облику, зрна тучина или су шиљата, или су као крупчице. Туча пада обично пре кише, а понекад и туча и киша заіедно падаіу; но никад туча непада пошто киша већ престане. Падање туче траіе понаівише само неколико минута, но понекад и за ¼ сахата. За то кратко време напада често толико туче, да се њоме до чланака покриіе земља. Пред што ће туча падати, чуіе се обично нека хука. Та хука прави се нешто ударањем зрна тучиних іедног о друго, а нешто од олуіе, коіа свагда при падању туче бива. Облак из ког туча пада разликуіе се од других облака своіом особитом пепељивом или чађавом боіом. Он иде понаівише ниско. често се далеко шири, и мора да іе врло дебео, іер помрачуіе место над коіе се навуче.

§. 95.

Понегде се употребљуіу средства за растериваше туче, као и против грома. Средства за растериваше туче састоіе се из іедне дугачке мотке, коіа има врх од метала. Од врха те мотке води у земљу іедна гужва од сламе. Мислило се, да се тим

средством може свести у земљу електрика из атмосфере, коіа се сматра као главни узрок тучи Али таква средства остала су свугде без успеха, вина се поља и виногради нигде несачуваше од туче.

Магнетика.

§. 96.

Магнетика іе особита струка *електрике*. Она се представља у своіству извесних руда, да гвожђе привлаче и да их гвожђе привлачи. Такве гвоздене руде назване су *магнети* (од вароши *Магнезиіе* у Лидиіи, где су оне први пут нађене).

Сила магнетског привлачења, или магнетике, ниіе іеднака на свом површниіу магнета, већ іе она наііача на двама противно-положеним краіевима, коіи се називаіу *магнетски полуси*. У средини између дваіу полуса магнетско привлачење іе наіслабиіе; она се назива *магнетски равнитељ (екватор)*, а линиіа коіа полусе сіедињава зове се *магнетска осовина*.

Своіство магнетског привлачења може се гвожђу и челику и вештачки приобштити. Тако се добиіаіу *направљени (вештачки) магнети*. Т. і узме се гвоздена или челична шипчица, па се она пресавиіе као потковица и неколико пута, но свагда іедним истим правцем, превуче каквим магнетским полусом (намагнетише се), и тада се на њеним краіевима укажу своіства магнетских полуса.

§. 97.

Кад се каква права челична шипчица вештачки намагнетише, па іоі се на средини направи

мала капица и та се капица натакне на какав у-справљени клинчић тако, да се намагнетисана шипчица слободно на све стране окреће: онда се та шипчица назива *магнетска игла*.

Магнетска игла узима свагда такав правац, да іоі се іедан полус управи *северу* а други *іугу*. Отуд се први полус назива *северан*, а други *іужан*. Кад се іедном полусу неког магнета прикучи *іеднаки* полус другог магнета: он га свагда одбиіа; а кад му се прикучи противан полус другог магнета, он га свагда привлачи.

По своме правцу магнетска игла служи за означење страна света у непознатим пределима, н. пр. на сињем мору, у великим гудурама, у дубоким маіданима, у великоі помрчини и т. д. У том случаіу магнетска игла, названа *компас*, покаже само правац севера и іуга, па онда іе лако погодити даљи пут.

§. 98.

Магнетска игла узима различан положаі у разним пределима земље. Отуд се изводи, да іе и сама земља велики магнет са іужним и северним полусом Привлачење, коіе долази од магнетских полуса земље магнетскоі игли, равно іе на магнетском равнитељу земље, и ту магнетска игла остаіе у правоі линиіи положена. Али кад се с том иглом приближуіе магнетском северном или іужном полусу земље: м. игла неостаіе управо положена, већ се нагиба све знатниіе, што се ближе долази ком од споменутих полуса. Такав нагиб назива се *магнетски нагиб (инклинациіа)*. Он іе управљен іужно, ако се иде іужном полусу, а северно, ако се иде северном полусу; и служи као доказ, да магнетски полуси земље нележе управо на точкама, на коіима се налазе ђеографиски полуси, па да се ни ма-

гнетски равнитељ земље неподудара са ђеографиским равнитељем.

Почем се іеднаки полуси одбиіаіу, а противни привлаче: мора се, строго узевши, називати *іужан полус* онаі краі магнетске игле, коіи се управља северном полусу земље; а *северан полус* у магнетске игле онаі іе краі њен, коіи се управља іужном полусу земље.

Осим тога, правац магнетске игле неподудара се свугде точно са ђеографиским іугом и севером, већ у неким пределима, н. пр. у Европи, одступа нешто од тог правца. То одступање зове се *магнетско одступање (деклинациіа).* Круг замишљен око земље у правцу магнетске игле, зове се *магнетски меридиіан.* Њиме се пресеца меридиіан места проматрања у углу, и таі угал показуіе колико правац магнетске игле одступа (деклинуіе) од чисто северног и іужног правца.

Да магнетика ниіе ништа друго, него особита струка електрике, осведочава се наібоље тиме, што се у наіновиіе време пронашло, да се гвожђе и челик електричним струіама постављаіу у магнетско стање, као што се и обратно магнетиком изводе електричне струіе. — Да іе и сама земља магнет, доказуіе се осим описаног правца магнетске игле, іош и овим: кад се каква шипка меког гвожђа подржи неко време у положаіу магнетског нагиба, она и сама постане магнет, тако да іоі нижи краі показуіе іедан а виши други полус. То магнетско стање дакле мора да се приобштава споменутоі шипки од саме земље. Своіим наіновиіим проматрањем *Фарадаі* іе докучно, да електро-магнетичко стање земље долази од сунца (као и светлост и топлота), и то доказуіе тиме, што нели, да магнетика земље подлежи некоі годишњоі мени, коіа зависи од односног (релативног) положаіа сунца и земље. Фара-

дої іе доказао даље, да се кисник као и гвожђе магнетски управља према полусима, а то долази отуда, што кисник облива земљу, па се од ње магнетише.

Полуска светлост.

§. 99.

Све што су досад о *полускої светлости* разни проматрачи дознали, може се свести на ово:

Полуска светлост указуіе се у местима према полусима, и на северноі и на іужноі половини земље. Она бива уобште овим редом: Наіпре се подигне магла на хоризонту. Та магла іе тако редка, да се кроз њу звезде виде, а боіа іоі іе црна или загасито сива и прелива се у мрку или љубичасту. После неког времена направи се око те магле іедан полукруг (као свод) од іасне светлости, коіа іе с почетка бела, а доцниіе нешто плавичаста. И споменута магла и светлећи полукруг око ње непрестано су у покрету, непрестано се спуштаіу и уздижу, и тамо и амо повлаче; а и у њиховом облику опажаіу се нагле измене. Тако то траіе више сахата, па онда одпочну живо избиіати зраци и уздигне се са брзином муње іедан стуб од светлости из оног светлећег полукруга. Таі стуб светлости дебео іе као пун месец; он иде управо у вис, и допире понекад до зенита, цепаіући се према врху на више прамена од зракова. Често као да іе таі ватрени стуб помешан и са неким густим димом. И он се уздиже и скупља, и креће се тихо према истоку или западу, као кад би га ветар носио, докле га наіпосле сасвим нестане. Сад се у іедно исто време укажу више ватрених стубова, па наіпосле запламте такви стубови из свиіу точака светлећег полукруга, као

и из многих противних точака хоризонта. Величанствени облик тих ватрених стубова, као што очевидци увераваіу, неда се описати. Они се подижу до зенита, губе се и опет се брзо указуіу, тако као ди би сво небо обузели буктећи пламени, коіима се боіе, почињући од плавичасто-беле па кроз све струке преливаіу у зеленило и пурпурно црвенило. Сви ти стубови непрестано су у покрету и непрестано се мењаіу; али на небу близу зенита има іедно место где се невиди никако покретање ни мена, већ іе непрестана тишина. Око тог места као да се скупљаіу сви ватрени стубови, но ниіедан непродире у њега; тако, да небо изгледа као сіаіан свод на светлећим стубовима разне боіе, а вршак томе своду представља оно место на небу, где іе подпуна тишина и одкуд блага светлост сиіа. То место назива се *крупа*. Светлост, коіа се у таі мах као полуска светлост распростире, нешто іе іача од светлости новог месеца. Полуска светлост редко се развиіа до своіе круне, али кад се іедном дотле развиіе, ту іе вршак величанствености њеноі. После тога зраци су іоі све слабиіи, стубови све краћи и они све знатниіе губе своіу боіу, докле наіпосле неостане ништа више, осим само нека бледа светлост, широко али неправилно по небу расута; па и те светлости нестане пре, него што се она густа магла разиђе, а често неостане наіпосле од све описане величанствености ништа више, осим само іедан слабак облачић. —

Полуска светлост виђана іе често у іедно исто време у местима коіа су врло далеко іедно од другог, н. пр. у Италиіи и у Хини, у Инглескоі и у северноі Америци на северноі и іужноі половини земље. У зиму год. 1831. виђена іе іедна иста полуска светлост по своі северноі и средњоі Европи, па и по северноі

Америци. — У неким пределима показуіе се полуска светлост у особитоі величанствености и врло често; а у у неким местима северне Америке, као и у Исланду и Гренланду указуіе се она скоро сваке ноћи.

§. 100.

Постанак полуске светлости іош ниіе разіасњен. У науци се зна само оволико:

1) Полуска светлост указуіе се у атмосфери.

2) Предшто ће полуска светлост указати се, опажа се неко неправилно кретање магнетске игле. То се сматра као знак, да се равнотежа у подељењу земаљске магнетике ма коіим начином пореметити морала.

3) Таі поремећаі траіе и за време полуске светлости. Међутим магнетика земље развиіа наівећу силу предшто ће се указати полуска светлост, а пошто та светлост настане: она іе слабиіа и све слабиіа што іе живља полуска светлост, тано да се наіпосле сведе на обичну меру.

4) Стубови полуске светлости много наличе на електричну светлост.

Из свега тога изводи се, да полуска светлост мора бити магнетичка поіава, или као што *Хумболдт* вели *магнетичка погода*, коіа стоіи у свези са обнављањем поремећене равнотеже у подељењу електрике.

Ватрене поіаве.

§. 101.

У ред ватрених поіава долазе: *блудећи светлост*, *летеће звезде*, *ватрене кугле* или *змаіеви*, са *метеорским камењем*.

Блудећа светлост опажа се наічешће у лето и с почетка іесени, и то ноћу и по баревитим местима, где уіедно и лешеви од животиња труну. Она плане час на іедном, час на другом месту, час у већем, час у мањем пламену; па онда, час у іедном, час у више пламена у гомили. Понегде блудећа светлост издаіе пламен висок до 2 хвата, и таі се ни кишом ни ветром угасити неможе. — О постанку блудеће светлости іош се ништа поуздано незна, но мисли се, да се она састоіи из фосфоро-водничког гаса, коіи има своіство, да се запали чим дође у додир са атмосферским ваздухом. У животињским лешевима, нарочито у костима има фосфора; при трулењу тих лешева дакле, лако се може из њихових саставака направити фосфороводнички гас, коіи се онако лако запаљуіе.

На ведрим местима небя виђаіу се често ноћу светлећа тела, коіа се напречац укажу, и живо се крећу, час косом, час правом, а час заокруженом стазом, докле их после неколико тренућа опет нестане са видела. Та тела различне су величине; понаівише изгледаіу као звезде, и тада се називаіу *летеће звезде*; но она често издаіу іош живљу светлост, а изгледаіу већа од месеца, и тада се називаіу *ватрене кугле* или *летећи змаіеви*.

За неким *летећим звездама* вуче се као неки реп, коіи издаіе слабу светлост. Понекад и тог репа нестане одма, чим нестане летеће звезде; а понекад се он види іош за неколико минута и после тога. *Ватрене кугле* или *змаіеви* укажу се често с почетка само као светлеће точке, но те точке брзо постану велике; понекад се виде и светле пруге, па из тих ируга доцниіе постане ватрена кугла. Докле се ватрене кугле покрећу, из њих избиіа пламен, севаіу варнице и пуши се дим. И за њима се обично вуче као неки реп, коіи се уз саму

куглу састоіи из пламена, а даље од кугље из дима и паре.

Летеће звезде и ватрене кугле онажаіу се свугде и у разна доба. О њиховом постанку у науци се іош ништа поуздано незна. Но почем се често виђало: да се ватрене кугле указуіу са летећим звездама заіедно, у іедно исто време и у іедноі гомили, као роіеви, и да се и іедне и друге са іеднаком брзином покрећу: то се мисли, да и ватрене кугле и летеће звезде іеднако постаіу и само се величином разликуіу іедне од других. С друге стране потврђуіе се, да указивање ватрених кугала и летећих звезда независи ни од климатских односаіа, ни од обртања земље око себе; осим тога, оне се онако исто брзо покрећу као и планете, а њихове гомиле обнављаіу се повремено (периодично): па се из свега тога изводи: да летеће звезде и ватрене кугле припадаіу нашоі планетскоі системи, као и планете и комете, да се и оне у светскоі просторіи око сунца окрећу, па чим се у свом покретању земљи приближе, земља их привлачи и над доћу у њену атмосферу, оне се ту загреіу и усиіаіу, и тада или без сваког даљег преиначења кроз атмосферу иду, или се распу, често са іаком праском, па се разнесу у дим или се измрве на неброіана каменаста парчета, коіима се често читаво поље покриіе и коіа се називаіу *метеорско камење* (*еролити*).

Дужим промаатрањем дознало се за метеорско камење ово:

1) Оно се налазило у усиіаном стању, понекад и у земљи 1 до $1\frac{1}{2}$ хвата дубоко, пошто се из ватрених кугала расуло.

2) Оно іе падало и дању са іаким шумом из црног облака, коіи се брзо претао.

3) У Іулиіу 1822. видило се код Ангерса у Француској, да іе из іедне летеће звезде пао на земљу іедан метеорски камен. Отуд се изводи, да се и летеће звезде као и ватрене кугле мораіу расипати на ситна парчета, па и на саму прашину, такозв. *метеорску прашину*, и да та парчета на земљу падаіу, али се због своіе ситноће немогу видети.

4) Има случаіа да іе метеорско камење са грмећом хуком падало на земљу, и онда, кад се нису виделе ни ватрене кугле, ни летеће звезде, ни какав облак на небу.

5) Метеорско камење уобште има споља неку црну кору, коіа іе понекад светла као смола, или има іош и друге. Под том кором, дебелом за $^1/_4$ линиіе, налази се светла или тавно-сива каменаста средина. По своме хемиском саставу, састоіи се метеорско камење уобште: из гвожђе, никела, кобалта, манган, хрома, бакара, сумпора и цинка; даље, из калиіа, натрона, нешто креча, талка и кловаче; наіпосле из шљунка, сумпора, фосфора и угљена: дакле све из онакових ствари, какве се и у земљи налазе, само што су те ствари у метеорском камењу особитим начином сіедињене. — Из тога, што се у метеорском камењу налазе такве исте ствари из каквих се и земља састоіи, неки су изводили, да метеорско камење по таіе у земаљскоі атмосфери, само што ми іош незнамо *како* оно постаіе. Други опет веле да се сва тела наше планетске системе састоіе из іеднаке грађе, и по томе да іе у сваком погледу вероватно, да метеорско камење представља мала тела светска, коіа споља долазе у нашу атмосферу. Наіпосле неки су мислили, да метеорско камење ниіе ништа друго већ измет вулкана у месецу; но ово мишљење ниіе се до данас оправдало.

III.

КОЛИКО ЗАВИСИ РАСТИЊЕ ОД АТМОСФЕРЕ И ПРОМЕНА У АТМОСФЕРИ.

§. 102.

А. Колико зависи растиње од саставних делова атмосфере.

Саставни делови атмосфере прелазе или непосредно или посредно у састав растиња.

Тако іе *кисник* прва потреба растиња. Без кисника неможе да клиіа никоіе семе. Закопаімо семе у дубљину земље, до коіе недопире ваздух са кисником, па то семе неће ту проклиіати. У даљем развитку растиња различни делови разликуіу се према киснику. Само *корен* прима кисник као услов за живот свега растињског тела; али лишће и зелени делови растиња примаіу га само ноћу и тада іе он од штете за растиње, а на светлости опет га одлучуіу из себе. Но кад растиње до цветања доспе, *цвеће* неможе да се развиіе без *атмосферског* кисника; оно га прима за сво време свог развитка, и нарочито у време цветног наплођења. Незрело воће (плодови) управља се према атмосферском киснику, као и лишће и остали зелени делови растиња; али кад се оно приближи своіоі зрелости, оно тада прима у себе атмосферски кисник, као што га примаіу цвеће и корен. — Тако зависи од атмосферског кисника таконазв. *више растиње*. Али *нижем растињу* атмосферски кисник потребан іе за сво време растења онако, као што іе он потребан вишем растињу за време клиіања.

Угљеничка киселина, коіа се налази у саставу атмосфере, такође іе суштаствени услов за живот растиња. Без ње се ни коіе растиње одгаіити неможе. Та киселина продире из састава атмосфере у растиње кроз лишће и стаблике; она іе распоіена и у капљама кише и росе коіе на растиње падаіу, она продире у тоі влаги и у земљу, те се и отуд кореном доводи у састав растиња. Угљенична киселина служи растињу за рану из коіе се црпе суштаствена грађа његова.

И *водена пара*, коіа припада саставу атмосфере, има суштаствени значаі за развитак растиња. Она пада као киша, снег и роса и продире у земљу а земља іе и непосредно из ваздуха упиіа. У сваком случаіу, растиње своіим кореном прима у себе сталожену водену пару из земље. Осим тога, растиње прима и непосредно из ваздуха влагу, и то оним површиіем своіим, коіе іе ваздуху изложено: премда іе то непосредно примање врло незнатно. Влага коіу растиње у себе прима, служи му и сама као рана, и као обшта распаіачица остале ране.

Наіпосле и атмосферски *азот* и *амониіак* имаіу значења за растиње. Азот іе суштаствена грађа растиња. Азот прима растиње нешто непосредно из атмосфере, али поглавито у амониіаку. Знатан део амониіака, коіи служи растињу за рану сноси се из атмосфере у кише, росе и уобште при таложењу водене паре у земљу, одакле га растиње поглавито кореном у себе прима. Но іедан део амониіака продире и непосредноиз атмосфере у растиње, кроз лишће и заіедно саугљеничком куселином.

Пространиіе разіасњење о прелазу саставних делова атмосфере у састав растиња в. у XVI. св. Гласника §§. 42., 43, 44., 45. и 46: науке о саставу и животу растиња.

Б. Колико зависи растиње од промена у атмосфери.

1) Утицаі светлости на растиње.

§. 103.

Светлост іе неодољива потреба за развитак растиња. Светлошћу се подномаже ранење и уобште хемиска радња растиња. За први развитак клице, као и доцниіе за подземни део растиња (корен) светлост истина ниіе нужна; али за даљи живот и развитак растиња, нарочито за његов надземни део, светлост іе необходно нужна. Под утицаіем светлости прима растиње своіим лишћем и своіим зеленим деловима угљеничку киселину из ваздуха и раствара тако, да њен угљеник заостаіе у њему а кисник изветрава напоље. Са том потребом светлости стоіи у свези своіство лишћа, да своіе горње површниіе іачоі светлости обрће и непосредним сунчаним зрацима излаже тако, како они што правниіе (одвесниіе) на његово површниіе долазити могу. Листово зеленило (хлорофил) постаіе само на светлости. Докле іе клица у земљи њени су листићи бледи, чим она из земље на светлост пробниіе, одма іоі се и листићи заазелене. Па и лишће у пупољку нема онако зелене боіе, као кад доће на светлост, пошто се пупољак развниіе. Уобште они делови растиња на коіе светлост неспречно допире, живље се зелене, него делови коіи су заклоњени од светлости. И остале боіе растиња све су іасниіе, што светлост іаче и дуже на њих ради, Н. пр. боіа цвећа живља іе на іасноі светлости. него где светлости мање има; руменило воћа постаіе свагда на оноі страни плода одкуд га светлост обасіава. Од светлости зависи суштаствено и цветно наплођавање и рађање и сазревање пло-

да. Кад воћке расту у заклону, оне доносе мање цвећа и плода, него кад су на іасноі светлости. Само іе мало, и то наіпиже растиња, коіе расти у у тами. По правилу растиње се без светлости неможе подпуно развити. Нарочито іе значаіна светлост за више растиње. Кад іе збиіено іедно уз друго, растиње расти више у висину, па се често и неразграњава у ширину. То, као и што растиње у обште у вис расти, доказ іе да оно иде за светлошћу. Уклони-ли се іедна биљка за неколико дана са светлости, она бледи и вене. Донесе-ли се опет на светлост, она наново добиіе своіу живу зелену боіу и своіу свежост. Има биља коме іе лишће іутром (са одпочињањем светлости) кисело, ноћу (у недостатку светлости) горко, а даању (на светлости) нема вкуса. Много воће киселиіе іе іутром него вечером. Има даље биља коіе постаіе све безукусниіе што іе више светлости изложено. И много воће постаіе нежниіе и слађе, кад се заклони од непосредног утицаіа светлости. Неко цвеће отвара своіу круницу сунчаним зрацима, а друго іе затвара. Неко биље мирише само даању (на светлости), а ноћу іе без мириса; друго опет сасвим обратно.

§. 104.

Потреба светлости ниіе іеднака код сваког растиња. Неком растињу треба више, а другом мање светлости. Растиње коме мање светлости треба распознаіе се обично по густини лишћа и грана, іер што му мање светлости треба, тим знатниіе и крепчниіе може оно у засенку старниіх грана и лишћа нове гране и ново лишће развиіати. У таквог растиња нови изданци и младице вену и гину ако се светлости непосредно изложе; с тога се она гаіе у засенку и у чести. Напротив растиње коме

треба што више светлости све іе напреднніе што га светлост іасниіе обасіава. Оно се већ и у наіранніоі младости своіоі мора подпуно изложити светлости. У засенку и чести оно неможе дуго обстати.

Немац *Хаіер* упоређуіе засебне струке дрва, по њиховоі потреби светлости, овако:

1) Чам. Іела.
2) Буква. Црни бор.
3) Липа. Ора. Питоми кестен. Грѣб.
4) Раст.
5) Іасен.
6) Іавор. Воћке. Іоовина.
7) Луч.
8) Бор.
9) Брест.
10) Бреза. Іасика.
11) Смрека.

У том упоређењу долазе наіпре дрва коіима мање светлости треба, а за њима дрва коіима све више светлости треба, тако да она коіа су у 11. реду наівише светлости изискуіу.

2) Утицаі температуре на растиње.

§. 105.

Утицаі температуре — *топлоте* и *ладноће* — на растиње обште іе познат.

Топлотом преко мере и *ладноћом* гасе се живот и прави пустош у свету растиња. Прекомерном топлотом убрзава се нагло испаравање влаге и изсушуіе земља, а ладноћом смрзава се влага земаљска: и у оба случаіа прекида се веза између растиња и земље, коіа само кад іе влажна растиљу

рану даіе. Па онда, прекомерна топлота чини и да сок из растиња нагло испарава и наіпосле пресуши, а ладноћа сгуснава и залеђуіе сок у растињу: и у оба случаіа прекида се животна радња и разорава састав растиња.

Благом топлотом пробуђуіе се живот и снажи развитак растиња. Њоме се растежу ћелице и остали органи растиња, и тако уводи и олакшава хемиска радња и сав животни покрет. Постанак шећера, штирка, етерских зеітина, боіа и остале граће растиња; накратко клиіање и развитак, ранење, испаравање кроз лишће и са тим пењање и прерађивање сока у растињу: све то зависи од топлоте. Осим света, топлотом се подпомаже цветање и цветно наплођавање, као и рађање и сазревање плода. За развитак цвета требаіу гушћи (концентрисаниіи) сокови у растињу, а сокови могу бити такви само поред знатниіе топлоте. Отуд долази то, што іедно исто растиње расти и у топлиіим и у ладниіим пределима, али само у топлиіим доспева до цвета.

Живо растиње и само іе извор топлоте, та се развиіа у њему хемиском радњом (нарочито у време цветања). Али та унутрашња топлота растиња незнатна іе према оноі мери топлоте, коіа се изискуіе за живот и развитак растиња. Ова мера ваља да се постигне топлотом споља, т. і. топлотом места где се растиње налази.

§. 106.

Правилан течаі температуре особито іе угодан растињу. Наглим растењем или опадањем температуре растиње се ишчезуіе, а често и сасвим упропашћуіе. Залиімо, н. пр. студеном водом загреіано цвеће (да рекнемо у подне у лето), па ће оно одма

клонути и венути. То іе лако обіаснити. Загреіано растиње пуно іе сока. Да би се сав таі сок претворио у грађу растиња, мора се он мало-по-мало прерађивати. Разлади-ли се дакле растиње напречац: онда се и његово испаравање нагло обустави и сво прерађивање сока поремети. Услед тога растиње постаіе болесно, кржави, или и сасвим пропада. Тако исто растиње пропада и кад се мраз и іуговина нагло іедно за другим мењаіу, као што то бива повекад у нас позно у пролеће *(позни мразеви)*, или у іесен пре него што снег земљу покриіе *(рани мразеви)*. Таким мразевима залеђуіу се сокови у растињу и ширењем леда распрскаваіу се нежне цевке и капилићи, особито у младом растињу. Наіпосле познато іе, како се растиње „попарава," кад га после іаког ноћног разлађења први зраци топлоте од сунца напречац подузму, или кад се оно смрзнуто непосредно тим зрацима одкрављуіе; а кад се оно заклони од првих и непосредних зракова топлоте, па се све изтиха загрева: оно се често и после знатниіег разлађења опет у живот поврати.

Ради сачувања од раних или позних мразева, пољопривредници покриваіу младо и нежно растиње, или га обвиіаіу рђавим топлоношама, као: *оламом*, *сувим лишћем*, *рогозом*, *асуром*, *шибљем*, *трњем*, *жаовином* и т. п. Поља са усевима могу се од позних и раних мразева унеколико сачувати, ако се вештачки пресуше од сувишне влаге, као и ако се у іесен несеіу врло позно, ни у пролеће врло рано. За сачување винограда препоручуіе се паљевина онаквих ствари, коіе се іако диме, те своіим димом као облаком заштићуіу виноград. — Младо дрвеће коіе мраз штети опоравља се овако: од мраза прозеба помаіавише млада лиска и тада она добніа жуто мрке пеге или пртенке. Чим

се то опази одма се гране или и стабло ножем пара, или се и узке пруге изсецаіу у кори до лике. Тиме се лика изводи, да из краіњих слоіева прави нове ћелице и њима попуњава празнине.

§. 107.

Уосталом, угицаі топлоте ниіе іеднак под разног растиња. Има растиња коме треба извесна мера топлоте за његов развитак, тако да оно кржави или и пропада, чим се температура испод те мере спусти или преко ње повиси. Овамо припада н. пр. наівећи део растиња што расти у жарким поіасима земље; као и растиње коіе расти по врелим изворима. Има даље, растиња коіе успева такође само поред извесне мере топлоте, али коіе непропада већ само обуставља своі развитак, кад се температура спусти испод те мере. Такво іе понаівише растиње у умереним поіасима, н. пр. у нас познато іе толико растиња, коіе се само у топлим добима године развніа, а чим зима настане, оно обустави своі живот. Понеко од тог растиња може да поднесе и наіжешћу зиму, и наіјачи мраз; н. пр. смрека издрдржи у Сибиру ладноћу и од 35° до 40° ладноће! Наіпосле има и таквог растиња, коіе никад нерасти онде, где се температура подиже преко точке смрзавања, већ расти само у пределима вечитим снегом покривеним, и назива се *снежно растиње*.

На основу своіих проматрања у Кордилерима, *Бусингол* іе саставио преглед наівише и наіниже температуре, поред коіе разно растиње доспева до усемењавања и зрелости семена. Ми наводимо за пример наіпознатиіе растиње из тог прегледа:

	Наівиша температура:	Наінижа температура:
Какао (дрво) . .	28° . .	23°
Чивит (индиго) . .	— . .	22.
Шећерна трска . .	— . .	22.
Кокус-палма . .	— . .	25.$_5$
Палма . . .	— . .	25.$_5$
Дуван . . .	— . .	18.$_5$
Памук (растиње) . .	— . .	19.$_5$
Кукуруз . . .	— . .	15.
Пасуљ . . .	— . .	15.
Пиринач . . .	— . .	24.
Ананас . . .	— . .	20.
Бостан . . .	— . .	20.
Ваниле . . .	— . .	25.
Винова лоза . .	26.$_5$ . .	23.
Кава (дрво) . .	26 . .	19.
Оноіз (анис) . .	25 . .	23.
Пшеница . . .	24 (?) . .	15.
Іечам	— . .	11.
Кромпири . . .	24 (?) . .	9.$_5$
Ћетен	23 . .	15.
Іабука . . .	22 . .	15.
Раст	19 . .	16.

§. 108.

Почем сваком растњу треба засебна мера топлоте, а топлота ниіе іеднако размерена на површиніу земље: то свако растиње може успевати само у извесном пределу. Уобите се зна, да іе све многоструччнніи и величанственнія свет растиња, што се ближе равнитељу (екватору) долази. То іе *Хумболт* овако исказао: „неіеднако іе откан цветоносни застир, коіим іе покривена гола земља: гушће онде, где сунце стоіи више вад земљом; ређе на

укоченим полусима, где се развит пупољак учестаним мразом брзо убиіа, а узреваіући плод брзо разорава.“ У осталом, као што се топлота на површиіу земље дели на поіасе, тако се разликуіу на земљи и поіаси од коіих сваки има своіе особито растиње.

§. 100.

Тако по ђеографиской ширини (даљини од равнитеља) разликуіу се овакви поіаси за растиње:

1) *Жарки поіас.* Међа іе том поіасу 30° северне ширине. Ту нема никакве опасне мене између лета и зиме, већ се само мењаіу сушно и кишовито време; и ту успева поглавито оно растиње, коіе се ради семена гаіи.

2) *Умерени поіас.* Оваі се простире од 30° до 65° с. ш. Ту расту наілепши плодови, маслинке, винова лоза са грожђем, стрмна жита, рана за стоку, зелењава и трава уобште. Оваі поіас іе за нас наіважниіи, іер у њему и ми живимо. Он се по своіоі ваљаности за разно растиње дели овако:

а) Топлиіи поіас, од 30° до 45° с. ш., у ком лимун іош без неге успева. Ту истина у зимње доба има мразева, снега и леда, али снег и лед у равницама по правилу опет се брзо краве.

б) Средњи поіас, од 45° до 50° с. ш., у ком се винова лоза са коришћу неговати може. Ту преко целе зиме мраз и іуговина наизменце биваіу. — Нешто у овом, а поглавито у предспоменутом топлиіем поіасу лежи *Србиіа.*

в) Ладниіи поіас, од 50° до 60° с. ш., у ком воћарство іош напредуіе. Ту іе земља скоро кроз сву зиму снегом покривена.

г) Ладан поіас од 60° до 65° с. ш., коіи само нешто гове неги растиња.

3) *Ледени поіас.* Оваі поіас простире се од 65° с. ш. па даље. Ту іедва успева растиње што се ради корена негуіе, или ниже биље коіе по земљи пузи.

§. 110.

По *Хлубеку*, растиње коіе негуіу пољски привредници распростире се према ђеографиској ширини овако:

до 45° ђ. ш. успеваіу:	*кава,*
	шећерна трска,
	бибер,
	памук.
	чивит (индиго),
	смокве,
	маслине и
	новоселандски ћетен.
до 47° ђ. ш. успева:	*кестен.*
„ 50° „ „ „	*кукуруз* и
	винова лоза.
„ 58° „ „ „	*дуван*
„ 60° „ „ „	*пшеница* и
	наівише дрвећа.
до 62° ђ. ш. успеваіу:	*крушке* и
	дудови.
„ 63° „ „ „	*трешње.*
„ 63½° „ „	*іабуке* и
	шљиве.
„ 67° „ „ „	*раж* и
	овас,
	дрвеће само кржаво.

До 71° ђ. ш. успеваіу: *іечам*,
кромпир,
репа,
купус,
бреза,
іоовина,
топола,
врба и
маовина.

§. 111.

Па и по *физичком положаіу* (узвишењу над морским површиіем) разликуіу се особити поіаси растиња, тако да пењући се од топле долине па до висине вечитим снегом покривене, налазимо на свакоі даљоі висини све другачиіе растиње. То се наібоље опажа на планинама близу равнитеља. „У свакоі стени у реду климата коіи се као лествице іедан над другим подижу, удубљени су закони опадања топлоте и ђеографиског распростирања струка од растиња," вели *Хумболт*.

По узвишењу над морским површиіем мења се растиње у своіим облицима и нестаіе га скоро сасвим према међи вечитог снега, скоро онако исто као што се оно мења и губи и према леденим полусима: из іедног истог узрока у обама случаіима, а имено: због опадања топлоте.

Висина, коіа представља међу вечитог снега различна іе на разноі ђеогр. ширини. На планинама близу равнитеља међа вечитог снега лежи много више, него у европским планинама: па се и растиње простире на првима много даље, него на последњима. Тако по *Бусингол-у*, на планинама близу равнитеља има растиња іош и на висини од 6000

метра*), а на европским планинама нестаіе наівише растиња већ на висини од 2000 метара. На Андима (близу равнитеља) успева кукуруз врло добро на висини од 2500 метара, а у северноі Шваіцарскоі іедва сазрева он и на висини од 870 метара. И тако распрострањење растиња по узвишењу над морским површиніем неможе се свести на обште поіасе, већ се оно у сваком пределу другачиіе дели-

По *Хлубеку:* под 23° сев. шир. успева *кукуруз* на висини од 8680 стопа,
„ 40° „ „ успеваіу *стрмна жита* на висини од 8000 стопа (не у іужноі Европи),
под 45°—47° сев. шир. успеваіу *стрмна жита* на висини од 6000 стопа (у Француско), а на висини од 4000 стопа (у Тиролскоі и Шваіцарскоі).

У *Шваіцарскоі:* под 45°—47° сев. шир. успеваіу:

винова лоза	на	висини	од	1700	стопа,
кукуруз	„	„	„	2600	„
озимица	„	„	„	2700	„
воћке	„	„	„	3000	„
шума	„	„	„	4000	„
брезе	„	„	„	5000	„

У *Шваіцарскоі* успеваіу: *иглиста дрва* (іела, бор, смрека и т. п.) на висини од 5500 стопа,
алписко цвуће „ „ „ 5000—7000 с.
алписка попаша „ „ 5000—7000 „
кржаво дрвеће и уіедно
снежна међа = 7000—8000 „

---

*) 1 метар износи 3.1635 бечке стопе, а 3.07844 париске стопе.

Унгер дели северо-источну Тиролску на ове поіасе растиња, по распростирању у висину над морским површиіем:

1) *Предел земље коіа се сраћуіе.* Оваі се простире од топле долине па до међе преко коіе *орасц* неуспеваіу, или до 2700 стопа париских. Стрина жита успеваіу іош и на осоіу (северном одкосу) тог предела; а на присоіу (према іугу) могу она успевати іош и на знатниіоі висини: до 3764 п. стопе.

2) *Горњи планински предел*, до међе преко коіе *буква* неуспева, или до 4000 стопа. До те висине буква іош добро успева. Што се даље у вис мење, она іе све кржавніа, али као цбуње допире она скоро до до 4800'. — У горњем планинском пределу дрва се наібуіније развніаіу, нарочито у осоіу, а присоі добар іе за њиве и ливаде.

3) *Подалписки предел*, до међе преко коіе *бор* неуспева, или до 5200 стопа. Међа где бор іош само као цбун расти, простире се између 4998 и 5223 стопе. На висини преко 4500 стопа нема шуме често ни на нижим Алпима.

4) *Предел алписког цбуња*, од 5000 до 7000 стопа,

5) *Горњи алписки предел* простире се преко 7000 стопа па даље. У северо-источноі Тиролскоі само іе мало планина, коіе се подижу до те висине, а да недостижу међу вечитог снега. По горњем алписком пределу расти само кржава трава и маовина.

Много растиња простире се из іедног предела и у други, али оно тада подлежи особитим променама у свима саставним деловима своіим. Што се даље у вис распростире, оно іе све кржавніе и ређе, докле га наіпосле сасвим нестане. Такве промене опажаіу се у маломе и на планинском осоіу и присоіу, као и у дубоким іаругама и т. д. Н. пр. на осоіу планине іедно него растиње виће іе (гибкиіе іе), и ту има нежниіи и сочниіе састав и храњи век него у присоіу планина. —

§. 112.

Проматрањем за колико се времена и под каквом температуром коіе растиње где и кад развиіа: дознало се, да живот растиња и његово траіање зависи од *температуре* несамо места него и времена. У жарким поіасима температура сваког засебног дана у ствари се мало разликуіе од температуре читаве године. С тога тамо и растиње постаіе, живи и обнавља се скоро поред іеднаке топлоте, тако да іе доста сазнати само *средњу температуру године*, па да се пресуди под коликом се температуром растиње развиіа. Али іе сасвим другачиіе у поіасима, где се іасно разликуіу *хладна* и *топла* годишња времена. Овде іе растиње за време свог развитка изложено наіразличниіим променама температуре, па се те промене мораіу знати као што се оне огледаіу у разним добима растињског развитка, т. і. мора се сазнати средња температура сваког месеца и сваког годишњег времена; или *средња температура времена за коіе се живот растиња одпочиње и свршава*, па да се определи коіе се растиње где развити може.

У том погледу *Бусингол* іе чинио наіважниіа проматрања. Упоредивши средње температуре, под коіима се іеднако растиње у Европи и Америки негуіе, он іе доспео до овог закључења:

„Броі дана, коіи деле почетак растињског живота од свршетка његовог, све іе већи, што іе ниža средња температура под коіом се растиње развиіа. Развитак растиња траіе іеднако гдегод и кадгод іе та температура іеднака, ма колико се уосталом разликовала клима; то траіање биће толико краће или дуже, колико іе виша или ниža споменута средња температура. Другим речима: траіање развитка растињског као да стоіи у обртном одношаіу

спрам средње температуре, тако да се добиіу скоро іеднаки броіеви, ако се средња температура помножи са броіем дана за колико се іедно исто растиње у разним пределима (климатима) развиіа.“

„Та истина,“ вели даље *Бусингол*, „важна іе несамо с тога, што се њоме доказуіе: да растиње за време свог развиіања изискуіе іеднаку меру (количину) топлоте на свакоі ђеографискоі ширини и на свакоі висини над морским површиіем; већ и с тога што се на основу те истине може унапред судити: може-ли се неко растиње из іедног предела пренети у други предел, коме се средња температура од сваког месеца зна.“ Т. і. кад се зна средња температура места коіе іе природна постоібина неком растињу, и времена за коіе се то растиње развиіа, па се сазна и средња температура месеци у другом месту, где исто растиње само од себе (по природи) нерасти: онда се на основу упоређења тих средњих температура може судити: да-ли би то растиње и у овом другом пределу имало онолико топлоте, колико му треба да се развиіе и сазре. —

По званичном извештаіу о климатичним одношаіима Србиіе, поднетом министарству финансиіе у 1862., износи *средња месечна температура* у Србиіи од 1856. до 1862.:

0.$_{58}$° С. у Децембру.
0.$_{22}$° С. у Іануару.
2.$_{27}$° С. у Фебруару.
6.$_{04}$° С. у Марту.
12.$_{92}$° С. у Априлу.
16.$_{18}$° З. у Маіу.
20.$_{20}$° С. у Іуниіу.
21.$_{90}$° С. у Іуліиу.
21.$_{86}$° С. у Авгу.сту

$17._{80}^{0}$ С. у Септембру.
$13._{77}^{0}$ С. у Октомбру.
$5._{84}^{0}$ С. у Новембру.

Средња температура годишњих времена од 1856. —1862. оваква іе:

$0._{88}^{0}$ у зиму.
$11._{81}^{0}$ у пролеће.
$21._{31}^{0}$ у лето.
$12._{47}^{0}$ у іесен.

Средња температура годишња за споменуто време (од 1856 до 1862) износи $11._{62}$.

Преглед разних проматрања:

(по Бусинголу.)

Растиње	Место	Година	Колико дана траіе развитак растиња	Средња температ. под коіом се развіа растиње	Производ од споменутог броіа дана и средње температуре
Кукуруз	*Елсас*	обично	153	$16._{7}^{0}$	2550
	Алеі		135	$22._{7}^{0}$	3064
	Кинстон (у северноі Америки)		122	$22.^{0}$	2684
	Магдаленска река (у іужноі Америки)		92	$27._{5}^{0}$	2530
	Зупиіа (у і Амер.)		137	$21._{5}^{0}$	2887
	Боготи (висока равница у іужноі Америки)		183	$15.^{0}$	2745

Растиње	Место	Година	Колико дана траје развитак растиња	Средња температ. под којом се развија растиње	Производ од споменутог броја дана и средње температуре
Пшеница (озимица)	*Елсас*	обично	137	15.°	2055
	Париз		160	13.$_4$°	2161
	Алеі		146	14.$_4$°	2092
	Кинстон		122	17.$_2$°	2098
Пшеница (варица)	*Милхаузен* (у Тирингену)	обично	176	11.$_{14}$°	1960
	Елсас		131	15.$_8$°	2069
	Кинстон		106	20.°	2120
	Цинцинати (у Амер.)		137	25.$_7$°	2151
	Турмеро } у Венецуели		92	24.°	2208
	Труксино } у Венецуели		100	22.°	2230
Јечам	*Елсас*	обично	122	14.°	1748
	Алеі		137	13.$_1$°	1795
	Милхаузен		114	15.$_6$°	1790
	Египат (на обалама Нила)		90	21.°	1890
	Кинстон		92	19.°	1738
	Кумбал (испод равнитеља)		168	10.$_7$°	1796

Растиње	Место	Година	Колико дана траіе развитак растиња	Средња температ. под коіом се развиіа растиње	Производ од споменутог броіа дана и средње температуре
Кромпир	*Елсас*	обично	183	$16._{1}^{0}$	2944
	Алеі		153	$21._{1}^{0}$	3228
	Милхаузен		133	$15._{56}^{0}$	2078
	Мерида (на Кордилерима, близу раннит.)		137	$22.^{0}$	3060
	Валенциіа (у Венец.)		120	$15._{5}^{0}$	3060

На основу таквих проматрања *Бусингол* изводи ово: „У жарким поіасима, где су дани и ноћи іеднаки, одпочиње растиње своі развитак и сазрева поред топлоте, коіа за сво време растињског развитка скоро на іедном истом степену остаіе. У Европи и северноі Америки развиіа се растиње под свакоіаким променама температуре. Н. пр. *стрмна жита* клиіаіу поред 6° до 8° топлоте; њихово растење прекида се зимом, оживотворава се опет у пролеће, и класіе доспева до своіе зрелости у оно доба годишње кад се температура подиже мало-по-мало до 24° или 25°. *Кромпир* сади се у Европи поред 3° до 12°, али он сазрева само после велике топлоте у Іулиіу и Августу. Клиіање и развитак оних органа, са коіима растиње у земљи као и у ваздуху извршуіе своіу животну радњу, биваіу поред температуре од 0° до 40° или 45°; али наіважниіе доба растињског живота, сазревање, свршава се уобште у много тешњим међама, и по тима се решава: колико ваља клима за негу растиња. Тако винова лоза расти у своі свежости и снаги іош и онде, где грожђе никад

несазрева. Да се добиіе питно вино, изискуіе виноград весано доста топло лето и іесен, већ њему треба неко време, и те пошто грожђе роди (пошто се зрна од грожђа замету и укажу) читав месец, коме се средња температура неспушта испод 19°. — На даљим ширинама може угинуће неког дуготраіног растиња (коіе траіе дуже од ове године) зависити колико од ладноће зиме: толико од мањка летње топлоте."

Бусингол іе проматрао развитак растиња и у іедном истом месту, али у разним годинама, а имено: у *Брисељу* (у Белгиіи) од 1841. до 1844. и нашао іе следеће:

I.

Од развитка првог листа па до цветања

	Іабука	Рибизли	Липе	Винове лозе
протекло іе дана:				
1841 год.	31	8	51	62
1842 „	28	19	56	53
1843 „	25	5	74	75
1844 „	15	8	72	64

II.

Од развитка цвета па до сазрења плода

	Рибизли	Винове лозе
протекло іе дана:		
1841 год.	75	—
1842 „	74	—
1843 „	80	87
1844 „	62	129

III.

Од развитка па до опадања лишћа од

	Іабука	Рибизли	Липе	Винове лозе
протекло іе дана:				
1841 год.	226	—	119	—
1842 „	223	239	211	—
1843 „	226	231	201	202
1844 „	212	220	201	196

Из тога се види, да жестоке зиме коіе нетраіу дуго мање успораваіу развитак растиња, него зиме коіе дуго траіу, па ма ове и нешто блаже биле.

§. 113.

Ради сачувања од погрешака, при *Бусинголовом* начину опредељавања средње температуре под коіом се растиње развиіа, ваља имати на уму што *Декандол* у том погледу каже, а имено:

1) Іедва се може сасвим поуздано определити, кад одпочиње а кад се свршава коіе време растињског развитка.

2) Іош ваља пазити свагда и на температуру земље.

3) Температура испод 0 (нуле) сасвим іе безплодна. С тога се при срачуњавању температуре за зимње усеве могу лако подкрасти погрешке, почем се н. пр. за озимицу пшеницу коіа већ с іесени проклиіа („потера"), па тако на њиви презими, неможе никако изнаћи права мера топлоте, ако се

4) Температура испод 0, као величина спуштања топлоте (негативна величина) са означењем 0 неузме такође у рачун.

5) Наіпосле, ваља точно пазити и на то, да-ли растиње расти у засену или на светлости.

§. 114.

Кет'ле опредељава меру топлоте, потребне за развитак растиња, другачиіе, него *Бусинголи*. Он неузима као *Бусинголи* збир средње температуре од свиіу дана, за колико траіе развитак растиња, већ узима збир од квадрата (производа од броіева помножених собом самим) средње температуре. Оваі *Кет'лов* начин подудара се боље са истином, него *Бусинголов;* али се непреміено обистињаваіу и оне

разлике у *Бусингоовоме* рачунима. Разлика у топлоти није іедини узрок ускорењу или закоснењу растињског развитка. Одношаіи температуре и растињског развитка од предидуће године имаіу такође нешто утицаіа на живот растиња у потоњем лету. Па и од траіања дана и силе светлости суштаствено зависи развиіање растиња. С тога н. пр. на ладнијим ђеограф. ширинама и незакосњава цветање и сазревање растиња са опадањем температуре онако нагло као на топлијим ђеограф. ширинама; па ни броі дана, за колико се растиње развиіа, није тамо онолики, колики би имао бити поред саме ниже температуре. На ладном северу накнађуіе се такорећи дужим дејством светлости іедан део топлоте коіа треба растињу.

3) Утицаі влаге на растиње.

§. 115.

Влага, коіа се из атмосфере таложи на земљу као роса, киша и т. д., суштаствени іе услов за живот растиња. Топлота само поред влаге постаіе добротворна за растиње. Влага служи растињу и сама за рану и опет за распаіање и унашање остале ране. Осим тога њоме се разлађуіу ваздух и земља, и тиме ублажава прекомерна топлота, премда и повећава ладноћа.

За свако растиње изискуіе се особита мера влаге. По искуствима *Унгера*, знатниіом множином влаге подпомаже се растење шума и растиња са танким лишћем; а мањом мером влаге подпомаже се развитак растиња са сувим безсочним лишћем, даље развитак биља без лишћа. Повремене кише жарких поіаса добре су за буіни развитак растиња,

а мале или чешће више умерених поіаса подпомажу нарочито растење нежне маовине.

Де-Кандол' саставио іе іедну карту Француске, на коіоі су означена три засебна предела растења (осим планина), а имено:

I. Предел растења у іугозападноі Француско;

II. Предел растења у средњоі Француско;

III. Предел растења у іужноі Роноі долини.

Кад се та три предела, са таложењем водене паре из атмосфере у њима, упореде іедан с другим: доказуіе се, да се и растење у истина разликуіе поглавито по различноі количини сталожене водене паре из атмосфере. Т. і. у лето пада киша у првом пределу често, у другом ређе, а у трећем іош ређе. Таквих истих доказа има и за Италиіу.

§. 116.

Растењу треба извесна количина влаге у извесним добима његовог развитка.

Зна се, да сва она рана, коіу растење своіим кореном из земље прима, може ући у растење само кад іе у влаги распоіена. И тако кад има влаге у земљи, тада и та рана из земље продире кроз корен у растење; иначе не. Но влага са коіом се рана из земље у растење уноси, испарава непрестано кроз лишће и зелене делове растења, а рана коіа іе у њоі била распоіена, заостаіе у саставу растења. Испаравањем іедне влаге из растења прави се место новоі влаги са новом раном из земље. На таі начин, кад у првом добу растењског развитка, код нас н. пр. у *Априлу* и у почетку *Маіа* има доста влаге у земљи: нагомила се у растење толико ране из земље, колико му може бити доста да се подпуно развніе. У том случаіу развитак растења

необуставља се, ма да би доцниіе настала и суша те би попустило или заетало придолазење нове влаге са новом раном из земље у растиње. И растиње ће све боље успевати и напредовати што се више потребне ране нагомила у њега у првом добу његовог развитка. Отуд се обіасњава, што се и код нас *ђурђевске* и *спасовске* више сматраіу као прави благосов. Њима се натапа земља у време наізначаінніе по растиње, т. і. баш у прво доба његовог развитка.

Наравно, растињу треба влаге у свима добима његовог развитка, па и у лето. Али по правилу у лето има више водене паре у ваздуху и росе су знатніе, те растиње и отуд црпе влагу што му треба за даљи развитак, тако да се оно крепко развиіа кад се само у првом добу његовог развитка накупи у њега доста ране из земље.

Уобште се може казати за ове пределе, да *развитак растиња зависи од годишње количине влаге сталожене из атмосфере на земљу, и нарочито од подељења те количине на засебна годишња времена.*

По званичном извештаіу, поднетом министарству финансіе о климатичним одношаіима Србіе у год. 1862., износи *средња мера влаге* („атмосферских талога: више и снега") у *Србіи* од 1856. до 1862.: 303.$_{86}$ пар. лин, *годишње*, а месечно:

22.$_{29}$ у Декембру.
20.$_{76}$ у Іануару.
15.$_{01}$ у Фебруару.
21.$_{77}$ у Марту.
19.$_{66}$ у Априлу.
32.$_{51}$ у Маіу.
36.$_{86}$ у Іуніу.
33.$_{16}$ у Іулиіу.
30. у Августу.

26.$_{34}$ у Септембру.
16.$_{26}$ у Октобру.
29. у Новембру.

§. 117.

У прекомерноі множини влага іе убитачна за растиње. Прекомерном влагом спречуіе се продирање ваздуха у земљу, и земља се разлаѣуіе. И тако прекомерном влагом обуставља се сгоревање и распадање ѣубрета, из ког се добиіа рана за растиње, почем то сгоревање и распадање зависи од умерене влаге, од умерене топлоте и од неспречног провеіавања атмосферског ваздуха, а то се све прекомерном влагом поремећава. Прекомерном влагом квари се семе и корење тако, да наіпосле у трулеж прелази. Наіпосле прекомерном влагом као атмосферским талогом, исплачуіе се растињска рана из ваздуха и земље. Што се таком влагом исплаче ваздуха на іедном месту, то се истина ветром накнаѣуіе из другог предела; али што се буіним током влаге однесе іедном комаду земље, то му се ненакнаѣуіе лако. Тако се буіицом растињу често одузима рана из земље у коіоі іе, на место да се та рана распоіи тако како іе растиње у себе примити може. Ту наравно много стоіи и до тога какво іе коіе место и земља. Понека долина наплоди се често оним, што буіица са висина снесе. С друге стране, извесним дољама іе често одвише и онолико влаге, са колико се іедва умерено наквасе виша и оцедитиіа места: осим тога, што се у њима наглим сливањем влаге и наносом њеним гуши и претрпава биље.

§. 118.

Добротворност или штетност влаге зависи много и од тога, у каквом іе стању она.

Летња роса, као и *тиха честа киша* сіедињаваіу у себи добротворство умерене влаге; поред тога што се нарочито кишом амониіак и угљеничка киселина сносе у земљу, одкуд их растиње са осталом раном у себе прима.

Лака и *дуготраіна киша*, са буіицом, више іе од штете него од користи, као што смо у преиду-ћем §у за прекомерну влагу уобште казали.

Снег кад падне у своіе време, као рђав топлоноша покрива и заштићава зимње усеве (озимицу) од бурних промена температуре и ладноће, коіе су им опасне. Осим тога, снег се састоіи из истих саставних делова као и киша, и пошто се одкрави, ђиме се и гноіи и наквашава земља. Влага од отопљеног снега продире изтиха у земљу и натапа сваки комадић земље подпуниіе него киша. С тога се пољопривредници праведно радуіу кад у зиму доста и задуго снега има, сматраіући то као знак да ће бити добра жетва, као и да ће воће добро родити. Снег коіи пада у невреме, позно у пролеће, од штете іе због своіе ладноће, нарочито кад іе земља одвише влажна. Па онда, своіим нагомиљавањем и теретом снег често одваљуіе гране, на коіе се накупља; а у планинским пределима своіим сгомилавањем низ стрмине снег гњечи и крши растиње, и изваљуіе дрва из корена.

4) Утицаі ветра на растиње.

§. 119.

Утицаі *ветра* на растиње или іе од штете или од користи. Ветар іе од штете кад іе іак, и дуготраіан, те обиіа цвет и род, крши гране и изваљуіе из корена растиње. Осим тога, ветар іе од штете кад іе студен и кад доноси ладно време ко-

іим се успорава и иштећава развитак растиња. Наіпосле, ветар іе од штете и кад у сушно време дуго траіе, те припомаже да се земља што іаче изсуши. С друге стране ветар іе од користи. Тако іе он од користи што покретањем атмосфере с места на место доноси растињу све нов ваздух са новом раном. Па онда топлиіим ветром доносе се облаци са кишом или іуговина.

5) Утицаі електрике на растиње.

§. 120.

Утицаі електрике на растиње іош ниіе разіасњен. Зна се само, да електрика заіиста има утицаіа на развитак растиња, али како, то се іош незна. Опазило се, да су године са олуіама и електричним поіавама плодниіе, него без њих; доказало се да семе брже кліиа кад се електрише, него иначе; нашло се, да се пупољци у време олуіе развиіаіу брже, него без олуіе; но и да растиње недолази до рода, ако се деси олуіа у време цветања његовог: ама из свега тога іош се ниіе могло докучити, како управо електрика ради на растиње.

Међутим, очевидна іе штета од *туче* (коіа такође припада електричним поіавама). Тучом се обніа нежна кора, цвет и род од растиња. Да зарасту ране, коіе туча растињу зада, изискуіе се много сока, а тиме се слаби сила живота растињског. Што іе крупниіа туча, а млађе и нежниіе растиње на коіе она пада, све іе већа штета.

6) *Заіедници утицаі атмосферских промена на растиње и проматрање ових.*

§. 121.

Ни светлост, ни топлота, ни влага, ни икоіа поіава у атмосфери неможе сама за себе пробудити и унапредити живот растиња, већ све оне укупно и заіедници раде, тако да и *живот и распространење растиња зависи од укупног стања атмосфере*, или што то исто значи од *каквоће климе (времена)*.

Ми смо видели напред, како клима (укупно стање атмосфере) ниіе ни по времену ни по месту стална, већ се она мења од времена на време, од године на годину, и на дуже време, па и на свагда, као што се мењаіу узроци од коіих она зависи. Различна клима има дакле и различан утицаі на растиње. Ради прегледа како се разлика климе огледа у разликама растиња, *А. Хумболт* предложио іе, да се определе поіасеви од успевања разног растиња, тако, да се места до коіих іош ово или оно растиње успева сіедине линіама. На таі начин добиіаіу се за Европу ови поіасеви:

1) *предел палми*,
2) „ *поморанџи*,
3) „ *маслина*,
4) „ *кестена*,
5) „ *винове лозе*,
6) „ *букава*,
7) „ *растова*,
8) „ *воћака*,
9) „ *іела*,
10) „ *борова*,
11) „ *бреза*,
12) „ *кромпира*.

Наравно, ти поіаси могу се у свакоі земљи многоструко укрштати. Н. пр. Француска има у Тулонском приморіу поморанџину климу, у Лангедоку и Провансу маслинску климу, у осталим пределима, са изузетком северне Бретање и целе Нормандиіе, климу винове лозе; међутим северо-западна Бретања припада земљама, у коіима редко снег пада, и где кестење успева.

У Србиіи могло би се сматрати, да се укрштаіу споменути поіаси почињући од кестена па до кромпира (од 4. па до 12. предела закључно). —

Наіважниіа наука, коіу наши практични пољопривредници могу извести отуда, што различни климати (пределне климе) имаіу различан утицаі на растиње, заиста іе ова: мољска привреда неможе бити свугде іеднака, па и она правила коіа важе н. пр. за инглеску, или немачку, и мађарску привреду нису *безусловно* добра и за србску привреду.

§. 121.

Почем се клима разликуіе и по *даљини од равнитеља*, то се и опредељаваіу *поіаси растиња*. Тако се за сво површиніе земље добиіаіу ових 8 поіаса:

1) *Равнитељски (екваторски) поіас*, коіи се и с іедне и с друге стране равнитеља простире до 15 степена ширине. Средња годишња температура рачуна се 20—22° *Р*. Ово се сматра као *поіас палми и банана*. Ту наіобиљниіе и наіразличниіе растиње расти, и ту іе оно сочниіе, његово лишће свеже, и његово стабло іаче.

2) *Тропски поіас*, коіи се простире од 15° до 23° ђ. ш. Средња год. температура рачуна се 18—20° *Р*. У овом поіасу налази се скоро сво оно растиње, коіе се налази и у првом поіасу, али се тропски поіас сматра поглавито као *поіас папрата* (високих као шумска дрва) и *смокава*.

3) *Подтрописки поіас*; од 23° до 34°. Средња год. топлота износи 13—16° *Р*. И овде расти много трописко растиње, и то се кроз сву годину зелени; али іе оваі поіас поглавито *поіас мирти и лорбера*.

4) *Топлиіи умерени поіас*, од 34 до 45°. Средња год. температура износи 10—15°. Оваі поіас сматра се као права постоібина *винове лозе*.

5) *Ладниіи умерени поіас*, од 45 до 58°. Средња год. температура износи 5—9° *Р*. Овде нерасти растиње онако буіно као у предидућим поіасима; али іе оваі поіас богат са ојужем и шибљацима. Северна међа овог поіаса обично іе и међа букве и ливадарства. Овиі поіас назива се поіас *европских дрва*.

6. *Субаритиски поіас* од 58 до 66°. Средња температура іе 3—5° *Р*. Ово іе поглавито *поіас борошине и попаше*. Па и чамовина губи се ту све витє и више, али іела, іасика, бреза, іасен и вења налазе се чешће. Стрмних жита мало има.

7) *Арктиски поіас*, од 66 до 72°. Средња температура износи наівише 1.,°*Р*. Од растиња налази се поглавито *бреза*, затим чам и бор, іетам успева само до 70° ѣ. ш.; купус, рена, кромпир, спанаћ и салата успеваіу іош и на 71°.

4) *Палуски предел* од 72° па даље. Лето траіе само 4—6 недеља. Ово іе поіас *палиског растиња*. Растиње іе кржаво и редко.

§. 123.

Но клима се разликуіе по *висини над морским површиіем* па се и према томе поіаси растиња деле овако:

1) *Предел палми и банана*, почиње од морског површиіа и простире се до 1900 стопа високо.

2) *Предел папрата и смокова*, простире се од 1900 до 3800 стопа високо.

3) *Предел жирти и лорбера* простире се од 3800 до 5700 стопа.

4) *Предел свагда зелених дрва*, допире до 7600 стопа високо.

5) *Предел листавих дрва*, допире до 9500 стопа високо.

6) *Предел игличавих дрва*, (бора, іела и т. п.), допире до 11.500 стопа у висину.

7) *Предел алписких ружа*, допире до 13.300 стопа високо.

8) *Предел алписког биља*, допире до снежне границе, где сасвим престаіе живот растиња.

Проматрањем *Алписких* планина браћа *Шлагинтваіт-и (Адолф и Херман)* докучили су, да од разлике у висини над морским површіем долазе овакe промене у свету растиња:

1) Време за коіе се растиње развіа траіе све краће што се даље у вис иде. Између 1000 и 8000 стопа износи оно само 95 дана; на краіњоі међи Фанерогамског (цветућег) растиња, на висини преко 10.000 стопа, своди се оно одприлике на 1 месец, тако да то маівише растиње у незгодним годинама остаіе за сво лето снегом покривено.

2) Време, коіе протече од сеіања па до жетве зимњег жита (озимице), све іе дуже, што іе знатніа висина. На краіњоі међи стрмних жита, на висини од 50000 до 5200 стопа, траіе оно понекад пуну годину дана.

3) Развитак растиња уобште се за време цветања успорава мање, него за време сазревања плода. То успорење (закоснење) износи на Алпима на сваких 1000 стопа по 10 дана за време цветања, а по 12½ дана за време сазревања, или у средњу руку 11 дана

за сво време развиіања. Поред іедначе разлике у висини смањуіе се уобште са 2° C средња температура, особито оног времена, над се растиње развиіа.

4) Температура при коіоі извесна поіава настаіе, као да у пролеће на разним висинама уобште остаіе доста іеднака; али опет на знатниіим висинама снег се одпочиње кравити и живот растиња будити поред нешто топлиіе температуре. Напротив іасно се опажа, да време зрелости плода на знатним висинама настаіе поред незнатниіе средње температуре дана. Код поменог растиња врло су знатне разлике у томе. Оне износе н. пр. код трешњева одприлике 5° до 6° C, код ражи озимице скоро 8°, над се наівиша станица тог растиња упореди са подножіем Алпа, или са равницама Немачке.

5) Промотрили се збир температуре од разних доба растињског развитка: онда се чини, да много растиње на своіим наівишим међама на Алпима добиіа на исте степене развитка мање топлоте него у равницама. То се особито опажа код стрних жита.

6) Кад се упореде засебна места Алпа, показуіе се, да века одступања у времену растиња зависе од тога кака іе температура у ком месецу или у іош краћим временима. Точке од іеднаке висине и средње годишње температуре, коіих се клима више у краіностима представља стоіе у развитку растиња свагда пред оним точкама, на коіима су промене температуре мање различне.

7) Принос у зрну од стрмних жита, као и количина плодова и размера њихова спрам сламе, све су мањи што іе знатниіа висина. Принос у зрну од ражи озимице и іечма на наівишоі међи, од 5000 до 5200 стопа, мањи іе 2, па 3 и 5 пута од средњег приноса у бољим годинама. Повећаном топлотом за време развиіања растиња подпомаже се сасвим правилно принос на знатноі висини; а тим се уіедно ускораваіу и доба

растињског развитка. С тога се тамо плодовите године подудараіу са *годинама* у коіима жито сазрева нешто раніе него у средњу ру ку.

§. 124.

Споменуто растиње ніе тако везано за опредељену климу и поіас земље, да се оно никад даље распростирати неможе. Наівећи броі потребног растиња таквог іе састава, да оно и ван прве постоібине своіе може успевати, и то свугде где су клима (нарочито што се тиче средње температуре) и земља онакве као што су клима и земља прве постоібине, или су бар налик на те. За оно растиње коіе се привикло на климу коіа іе другачніа од климе у његовоі правоі постоібини, али іе ипак таква, да оно у ноі успева, каже се да се *поклимило* (препитомило). Наівише способности за поклимење показуіе оно растиње, коіе се у умереним поіасима с почетка као диње налази. Тако великом броіу наших воћака, шумских дрва, стрмиих жита и биља што служи стоки за рану припада у великоі мери своіство, да се поклиме; а у наімањоі мери припада то своіство растињу, коме іе жарки и растињу коме іе ладни поіас природна постоібина. На основу своіства да се поклими, пресађуіе се растиње из предела у предел разним начином. Тако се ветром и водом носи семе од растиња и сеіе даље од старе постоібине. Па и птице у кљуновима као и остала животиња своіим начином преноси семе од растиња из іедног места у друго. Али распространењу растиња ван прве постоібине нарочито іе припомогао човек. Тако су од *стрмних жита* пренети у Европу: *раж* тек у средњем веку из Монголске, *овас* из северне Азиіе, *крупа* (пшеница) из Персиіе, *іечам* из Арменске, *ситна проіа* из Азиіе, *пири-*

пиринач из источне Индиіе, *кукуруз* са Америке, *елда* из Хине. Од *варива* пренети су у Европу: *грашак* из *Египта*, *сочиво* из Азиіе, *пасуљ* из Арапске, *ћике*, *бостан* и *краставци* из Сириіе. Од *воћака* пренети су у Европу: *шљиве* из Таурниіе, *бадем* из Георгиіе, *бресква* из источне Индиіе, *ораси* и *смокве* из Георгиіе, *гуља* са Кавказа.

У новиіе време састављаіу се такозв. *аклиматизма друштва* и праве *аклиматизне баште* за распрострањавање потребног растиња као и животиње. Колико су добротворна таква друштва и баште, може се видити из извештаіа о „*аклиматизном друштву у Паризу*," коіе сам саобштио у „*српским новинама*" за 1858 (в. бр. 20. од 15. Фебр. и бр. 22. од 20 Фебр.)

§. 125.

Кад растиње зависи од климе тако, да свака промена климе прави промене у растињу: онда іе за пољске привреднике, коіи се баве негом растиња, прека потреба, да проматраіу: каква іе клима под коіом они раде, чиме се она мења, у каквоі су свези њене промене међу собом и какав утицаі имаіу оне на растиње. И таква проматрања чине се одавно и увелико по напредном свету. Њима се докучило, да понеке климатичке промене коіима се суштаствено мења пољска привреда долазе од онаквих узрока коіе човек бар унеколико у своіоі власти имати и њима се користити или се од њихове штете сачувати може. Вредно іе дакле, да и ми ближе сазнамо начин и правац такозв. *пољско-привредног климатичкое проматрања*.

У том проматрању пази се:

1) Какво іе уобште време.

2) Какав іе кад притисак од ваздуха.

3) Іе-ли ведро, или іе облачно, и кад іе облачно, какви су облаци, и како се они носе („водаіу“).

4) Какав іе ветар и одкуд он дува.

5) Како се температура мења.

6) Колико кише пада, и каква іе она.

7) Іе-ли магловито.

8) Пази се на олуіу, тучу и друге познате метеоре.

9) Кад настаіу и престаіу слана и мразеви у пролеће и у іесен?

10) Кад одпочиње снег падати, докле се он на земљи држи и кад се крави? —

Даље се пази:

11) Кад се у пролеће пробуђуіе живот код дивљег растиња.

12) Кад се сеіе озимица, а кад летина.

13) Кад цветаіу и сазреваіу (приспеваіу):

а) пољски усеви, озимица и летина,

б) воћке,

в) винова лоза (виногради)

г) шумско дрвеће.

14) Каква іе уобште година, плодна или неплодна, и т. д.

Наіпосле узима се на ум и

15) Како се огледаіу промене климе на животињи, кад долећу и одлећу птице из страног света, кад се указуіу гусенице и остале бубе и бубице коіе су од штете, и т. д.

Као помоћна средства за наведена проматрања служе: барометар, термометар, хигрометар, ветрова ружа и остале метеорологиске справе коіе смо напоменули у науци о променама у атмосфери.

Уз то се спреми и нарочито књига, у коіу се записуіе све дан по дан или час по час кад се што проматра. Н. пр. записуіе се какво іе кад

стање барометра, термометра и хигрометра, какав іе кад правац, а каква іачина ветра, као што смо то напред казали (§§. 22., 51., 52. и 54). Ведрина и облачина означуіу се броіевима тако, да 0 значи да іе било сасвим ведро, а 1, 2, 3 и 4 означуіу іедно за другим степене облачине. Киша, снег, слана, магла и т. д. означуіу се првим словима свог имена. Наіпосле означуіу се нарочито и ванредни климатички поіави, као и ред развитка растиња и промене у томе. Што се тиче времена проматрања, главно іе да се проматрања чине правилно, у опредељене часове сваког дана. Обично се проматра у 9 сахата у іутру, у 2 сахата после подне, кад температура наівише стоіи, и у 9 сахата у вече; али се наравно и други часови изабрати могу. Па доста іе и да се сваког дана само по іеданпут проматра, премда іе проматрање све поузданіе, што се чешће чини. Честа проматрања нарочито се изискуіу за точніе означење температуре и кише, што іе за пољску привреду наіважніе.

Ради примера, ми стављамо овде и образац књиге за пољско-привредна климатичка проматрања:

Образац за књигу прома-

Месец и дан	Барометар по *R.*			Термометар по *R.*			Притисак од атмосфере у париским линијама			Саразмерна влажност у процент.			Правац и јачина ветра			Облачина			Влага у кубичним палцима
Јануар	Часови			Часови			Часови			Часови			Часови			Часови			
	9	2	9	9	2	9	9	2	9	9	2	9	9	2	9	9	2	9	
1.																			
2.																			
3.																			
4.																			
5.																			
6.																			
7.																			
8.																			
9.																			
10.																			
11.																			
12.																			
13.																			
14.																			
15.																			
16.																			
17.																			
18.																			
19.																			
20.																			
21.																			
22.																			
23.																			
24.																			
25.																			
26.																			
27.																			
28.																			
29.																			
30.																			
31.																			
Средња мера за месец																			

Месец и дан		
Температура по Реомировом термометру	у дан	
		ведро
		облачно
		мутно
		магла
		снег
		туча
		киша (колико цоли)
		снег (вол. цоли дебео)
		олуіа
		одкуд долази облак
		одкуд дува ветар
		температура: у іутру
		у подне
		у вече
		и т. д.
	у ноћ	Месец. (коло око мес.)
		звезде њих. трепетаће
		поврчина
Іе-ли година рана или іе поздна, плодна или неплодна. Напредне поіаве, као и кад први снег падне, кад први мраз доће и т. п.		
Кад одпочиће цветаће дивљег растића. Кад іе коіе жито посеково успева, кад цвета, кад се жаће. Кад цветаіу воћке и т. п.		
Кад излећу пчеле, и какав іе принос њихов. Какво іе стаће остале животиће. Кад долећу и одлећу стране птице и т. п.		

Наравно, ти поіаси могу се у свакоі земљи многоструко укрштати. Н. пр. Француска има у Тулонском приморіу поморанџину климу, у Лангедоку и Провансу маслинску климу, у осталим пределима, са изузетком северне Бретање и целе Нормандіе, климу винове лозе; међутим северо-западна Бретања припада земљама, у коіима редко снег пада, и где кестење успева.

У Србіи могло би се сматрати, да се укрштаіу споменути поіаси почињући од кестена па до кромпира (од 4. па до 12. предела закључно). —

Наіважниіа наука, коіу наши практични пољопривредници могу извести отуда, што различни климати (пределне климе) имаіу различан утицаі на растиње, занста іе ова: пољска привреда неможе бити свугде іеднака, па и она правила коіа важе н. пр. за енглеску, или немачку, и мађарску привреду нису *безусловно* добра и за србску привреду.

§. 121.

Почем се клима разликуіе и по *даљини од равнитеља*, то се и опредељаваіу *поіаси растиња*. Тако се за сво површніе земље добиіаіу ових 8 поіаса:

1) *Равнитељски (екваторски) поіас*, коіи се и с іедне и с друге стране равнитеља простире до 15 степена ширине. Средња годишња температура рачуна се 20—22° *Р*. Ово се сматра као *поіас палми и банана*. Ту наіобилніе и наіразличніе растиње расти, и ту іе оно сочніе, његово лишће свеже, и његово стабло іаче.

2) *Тропски поіас*, коіи се простире од 15° до 23° ђ. ш. Средња год. температура рачуна се 18—20° *Р*. У овом поіасу налази се скоро сво оно растиње, коіе се налази и у првом поіасу, али се тропски поіас сматра поглавито као *поіас папрата* (високих као шумска дрва) и *смокава*.

3) *Подтрописки поіас*; од 23° до 34°. Средња год. топлота износи 13—16° *Р*. И овде расте много трописко растиње, и то се кроз сву годину зелени; али іе оваі поіас поглавито *поіас мирти и лорбера*.

4) *Топлиіи умерени поіас*, од 34 до 45°. Средња год. температура износи 10—15°. Оваі поіас сматра се као права постоібина *винове лозе*.

5) *Ладниіи умерени поіас*, од 45 до 58°. Средња год. температура износи 5—9° *Р*. Овде нерасте растиње онако буіно као у предидућим поіасима; али іе оваі поіас богат са дбужем и шибљацима. Северна међа овог поіаса обично іе и међа букве и ливадаретва. Овиі поіас назива се поіас *европских дрва*.

6. *Субаритиски поіас* од 58 до 66°. Средња температура іе 3—5° *Р*. Ово іе поглавито *поіас борошне и попаше*. Па и чамовина губи се ту све више и више, али іела, іасика, бреза, іасен и вења налазе се чешће. Стрмних жита мало има.

7) *Арктиски поіас*, од 66 до 72°. Средња температура износи наівише 1.6° *Р*. Од растиња налази се поглавито *бреза*, затим чам и бор, іетам успева само до 70° ѣ. ш.; купус, рена, кромпир, спанаћ и салата успеваіу іош и на 71°.

4) *Палуски предел* од 72° па даље. Лето траіе само 4—6 недеља. Ово іе поіас *алписког растиња*. Растиње іе кржаво и редко.

§. 123.

Но клима се разликуіе по *висини под морским површиіем* па се и према томе поіаси растиња деле овако:

1) *Предел палми и банана*, почиње од морског површиіа и простире се до 1900 стопа високо.

ли екваторски ветар: лето ће бити ладно и влажно а зима блага и са доста снега. Обично ти ветрови наизменце владаіу, тако да за жарким летом долази блага зима, а за ладним летом долази жестока зима.

Кад іе зима блага, тада се од пролетње топлоте нетроши много на одкрављивање леда, почем у благоі зими тога ниіе могло бити у великоі мери, нити іе мраз могао дубоко у земљу заћи. У том случаіу дакле земља и ваздух одма се с почетка пролећа загреіу и растиње се рано развиіе. Но ако іе у ком суседном пределу било жестоке зиме па се ту направило много леда и мраз се дубоко у земљу спустио: онда ту у пролеће треба доста топлоте, докле се ублаже последице од сурове зиме, тако да се тамо ваздух у то време неможе лако загреіати. Услед тога прави се у пролеће све знатніа разлика између температуре овог предела са суровом зимом и температуре оног предела са благом зимом. На основу те разлике, струіи ваздух из топлиіег предела у ладниіи, и из ладниіег у топлниіи. Загреіаним ваздухом из топлиіег предела блажи се суровост климе у ладниіем пределу, али студеним ваздухом из ладниіег предела разлаћуіе се ваздух у топлиіем пределу и тиме се наноси штета растињу. Тако за благом зимом долази често и ладно пролеће, и особито за благом зимом и топлим почетком пролећа настаіе често дуготраіна ладноћа у потоњем добу пролећа. Таква позна ладноћа убитачна іе за усеве, а ње има наівише у пределима коіи нису заклоњени од севера и истока.

Кад іе Фебруар врло студен, па тек у Марту настане сушно и топло време: тада се ваздух загрева у време и има доста топлоте за клиіање семена. У том случаіу недолази брзо ни ладни полу-

ски ветар. И тако се сушан Март сматра као повољан знак за пољску привреду. —

Окретање ветра од севера іугу бива обично без кише; али окретањем ветра од іуга северозападу праве се велике кише. Влажни іужни и іугозападни ветрови доносе понаівише промењиво време; у лето олуіу, у зиму често іуговину. Западни и северозападни ветрови често изведраваіу небо, али та ведрина редко дуго траіе. Северни и североисточни ветрови по правилу праве дуготраіну ведрину; кад дуне североисток настаіе у лето више жарко суво време, а у зиму често жестока ладноћа. Источни ветрови доносе обично суво и ведро, у лето топло, у зиму ладно време. Напротив іугоисток прави више кишу, но често траіе лепо време іош неколико дана пошто он настане. Кад таі ветар дуне настаіе, пре него што се време промени, у лето наівећа припека, а у зиму одпочиње понекад са тим ветром іуговина. Кад се сваки час мења правац ветра, биће олуіе.

§. 127.

Даље, време се предсказуіе и поіавама *светлости*. Тако *кола око сунца и око месеца* значе понаівише да ће бити кише. Ако се *месец црвени*: биће ветра; ако іе *блед*: биће кише; ако іе *светао*: биће ведро и лепо време. Кад се краіеви месеца невиде іасно, кад месец као кроз маглу вири, кад *звезде* нису онако сіаіне као обично у сваком том случаіу предсказуіе се киша, или олуіа. Кад се *сунце* рађа мутно са тавним облацима, мисли се, да ће бити кише, или, кад има доста топлоте, биће олуіе. Тако исто биће кише: и кад се сунце бледо и севаіући роди, па га наскоро облаци покриіу, као и кад се оно у црвенкастом облаку рађа, а за

таван, густ облак залази. Кад се сунце чисто рађа и залази, обично іе лепо време. Ватрена *румен зоре* уобште значи, да ће водена пара у доњим слоіевима атмосфере скоро сталожити се у маглу, из коіе се могу подићи и облаци са кишом. *Бледоћа зоре*, као и жива *румен вечери*, сматраіу се као претече лепог времена. Но вечерња румен предсказуіе лепо време само онда, кад се при заходу сунца бледа ружична румен прелива у светлу чисту белоћу. Покаже-ли се доцниіе у смркњавању какав бео облачић у наідубљем зачељу северозапада: онда се може рачунати на подуже суво и топло време у лето, или на ладноћу у зиму. Ако-ли се при заходу сунца види загасито црвен, мрк или бакарне боіе облак са црним пругама од северозапада према іугоистоку: онда предстоіи кишовито, или бар променьиво време. То исто важи, и кад се сасвим жуте или светло зелене пруге укажу на северозападу, пошто сунце заће; или кад црн облачић при настанку ноћи на тоі страни проіури. На северозападу точниіе се предсказуіе време, него на ма коіоі другоі страни неба. С тога се вели, да сваки планински предел има на северозападу своіу *кишну іаму*. Жуте и іасноплаве пруге у вече, измешане међу собом, предсказуіу іак ветар; жуте и црне пруге тумаче се на кишу; жуте и ватрено-црвене пруге, іедна поред друге, значе, да ће се наідаље за 2 дана изменути време, од кишовитог на сушно или обратно. Кад се облаци као ватра жуте или црвене у виду врхова од стена, тврдиња, високих брегова, торања и т. д, па се у вече од запада према іугу носе; сматраіу се као знаци олуіе. Кад се румен зоре у ружично-руменим или белим пругама пре сунца, у узким сводовима, високо на виделу (хоризонту) повлаче, то предсказуіе у лето олуіу. Кад се іутрења румен при

или по излазку сунца прелива у загосито црвене, мрке, црне, или сигаве пруге, па се наіпосле шири као сасвим жута или зеленкаста завеса: настаіе киша обично већ до 9 сахата пре подне. — Но сви ти знаци могу се меном ветра раниіе или позниіе изменути. — Кад удаљени предмети, особити планине изгледаіу ближе и необично се іасно виде: биће скоро кише, нарочито ако іош и іужни ветар одпочиње дувати. — Кад се *дуга* укаже по подне или пред вече: таде се често кишовито време мења на боље, особито ако западни ветар прелази у северан. Укаже-ли се дуга у іутру или пре подне: онда пада киша обично іош истог дана. То се тумачи овако: у Европи доносе кишу западни ветрови; но вечерња дуга указуіе се на истоку када іе на западу ведро, и тако она недаіе изгледа за кишу; а іутрења дуга опажа се само кад има облака на западу, и тако іе она знак да ће бити кише.

§. 128.

И *поіаве водене паре и њених таложа* служе као знаци по коіима се време предсказуіе. Кад се опази, да се камење, со, гвожђе и т. п. зноіи (да се водена пара на њих таложи): онда іе то знак, да іе у ваздуху много влаге и да скоро може бити кише. То исто значи, и кад баре, кал, трулеће ствари, ђубре, проходи іаче смрде него обично, кад ватра чешће праска, и кад се ма какав шум, н. пр. глас звона, жубор воде и рика животиње, чуіе іасниіе и даље, него обично. — Кад се на рђавом времену укаже *магла*, обично се време излепшава. Тако исто магле коіе се ниско носе и над долинама шире, и нарочито ако се оне на земљу слежу, доносе лепо време. Али кад магла на лепом времену падне, па се као облак у вис пење: биће

кише. Кад се око засебних високих брда гомилаіу магла и облаци, а небо іе иначе іош ведро: биће скоро кише. Тако исто биће кише, и кад се и брда и шуме пуше. — Іака *роса* на ведром времену, значи да ће се лепо време продужити; нема-ли росе, и ниіе-ли ноћу ладниіе, или падне-ли *иње* са маглом: онда іе то знак да ће настати мутно, кишовито и нездраво време. — Кад се укаже *облак* коіи постаіе све већи; или кад се на висини укаже облак као нека танка завеса, кроз коіу се сунце види, а доле се показ, іе у исто време дебли облак; кад се мали округласти облаци у вече од запада истоку, а у іутру од истока западу носе, или као што се у обичном говору вели, кад овчар црне жедне овце гони; наіпосле кад се іутром и вечером искрезани облаци о брегове чешу: све іе то знак да ће скоро кише бити. С друге стране настаіе брзо ведро време, кад се густи облаци разилазе у танке облачиће. Укажу-ли се ситни (періави) облачићи у сасвим ведро време: знак іе, да ће се време променути. Праве-ли се періави облачићи само у незнатноі мери, и іесу-ли они за себе одељени: онда их обично брзо опет нестаіе и лепо време іош дуго траіе. Ако-ли су они мање за себе одељени и ако постаіу све већи и тавниіи: они се тада ниже спуштаіу и обично су знак рђавог времена Опази-ли се на ведром времену са растућом топлотом дана, да изтиха постаіу дебели облаци, понаівише бели и са іасним краіевима, да их по подне само мало има, али се пред вече опет указуіу: онда се то сматра као знак дуготраіне ведрине. Покажу-ли се дебели облаци већ после неколико сахата по излазку сунца у знатниіоі гомили, коіа по подне постаіе іош већа и све већа, имаіу-ли они мрку боіу, коіа се на црно-сиву прелива, и споіаваіу-ли се они у велики уіедињен

облак: онда іе знак, да ће бити влажних талога из атмосфере; често у том случаіу бива и олуіа са кишом Укажу-ли се наслагани облаци као магле, коіе у долинама дуже заостаіу, докле су брегови чисти од њих, слежу-ли се они мало-по-мало као магле доле, и постаіе-ли при њиховом разилазењу само неколико густих засебних облака, а време іе иначе ведро: то іе обично знак дуготраіног лепог времена. Али іе изглед за кишу, кад наслагани облаци прелазе у гушће облаке, коіи се више шире и уіедињаваіу. Кад се періаво-наслаганим облацима велики део неба или сво небо застре: биће кише, а у топлиіе време и олуіе. А и кад се густи облаци као куле нагомилаваіу: бива понаівише кише, но тек после 2—3 дана. Кад се такви облаци у лето врло брзо и све више гомилаіу, и особито кад они у ветру постану па се ветар стиша: знак іе да ће скоро кише бити. Уобште, изглед да ће іош траіати *или* ће скоро престати дуготраіна киша, оснива се поглавито на дебљини и густини облака. Што іе рећи и тањи облак све іе мање изгледа за кишу а више изгледа за полепшање времена; што іе гушћи и дебљи облак све іе више изгледа за кишу. — Кад се облаци после кише спусте близу земље: настаће лепо време. — Іутрења *киша* обично нетраіе дуго, іер се облаци дању нешто знатниіом топлотом, нешто ветром разбиіаіу. Вечерње кише траіу обично дуго, іер се ноћним разлаћиваћем подпомаже таложење атмосферске паре. — *Мраз* коіи дође са северо-источним ветром траіе обично дуго и постаіе врло іак.

§. 129.

По *растину*, као и по *људима* и *животињи* такође се предсказуіе време. Кад *іпоен* пре *раста*

лишће развиіе, сматра се да ће лето влажно бити; а кад раст пре іасена листа, бива обично сушно лето. Кад боіа *іововине* изгледа светлніа него обично биће ладноћа и мраз; а кад іе она тавниіа, биће іуговина. Кад *брева* іако мирише, биће кише. — Пред олуіу *луди* обично осећаіу необичну запару, суморни су и ломни. Пред мену времена осећа се бол у старим и зарасли ранама. Пред кишу уобште пред таложење влаге из атмосфере сврбе жуљеви, и они коіи имаіу бољу у зглавцима неповољно се осећаіу. — *Животиња* іош више и много израниіе осећа мену времена. Кад птице, коіе се пресељаваіу из даљних предела, рано долећу: значи, да ће пролеће рано настати и лепо бити. Кад ситне бубе (инсекти), муве, обади, комарци и т. д. мируіу од остале животиње и од људи; кад тице певоіке радосно цвркућу и певаіу, кад славуі немења време ни глас певања; кад стада оваца мирно ходе при утеривању и истеривању у стан, и небоду се; кад барске и водне птице неизлазе као обично из бара, шаша и трске, кад се оне нечуіу као обично, нити се у воду гњуре и на воду искачу; кад шеве високо, пчеле далеко, а дивље гуске, роде и ждрали у реду лете; кад се у Маіу, Јуниіу, Јулиіу и Августу чуіе іеднако зуіање какве муве неколико стопа над земљом: све іе то знак дуготраіно лепог времена. Кад птице бегаіу под кровове и у обиталишта, кад се вране у селу укажу: знак іе олуіе. Кише ће бити: кад бубе, н. пр. комарци лете по наінижим слоіевима ваздуха као сувљим и топлиіим, па се и ласте, коіе се ране тим бубама, за овима ниско спуштаіу, тако да кад лете над водом, оне краіевима своіих крила додируіу површиніе воде; даље, кад се вране у іатама по пољу ређаіу и лутаіу, кад се барске и водне птице на слободне воде у гомилама скупљаіу, кад оне ниско лете, че-

сто се у воду гњуре, кад се њихов глас више и іаче него иначе чуіе; кад се уобште птице често купаіу или по песку и прашини лепршаіу; кад мрави хитно тамо и амо трче; кад пчеле особито прилежно и до самог вечера раде и од своіих кошница далеко нейду; кад се при срађиваању земље многе глисте указуіу; кад скакавци и зебе често цвркућу и певаіу; кад славуі своіу обичну песму изоставља па више тужно звиждука; кад кукавица близу куће кука; кад кртина чешће него обично на стазу удара; кад се теглећа стока у радњи лакше и више зноіи него обично; кад говеда главу чешће подижу и воздух њуше, и кад се она са необичном риком са попаше враћаіу; кад овце немирніе постаіу; кад магарац ушима много размахуіе; кад свиња іако риіе и сламу и сено растуруіе; кад пас траву пасе, и кад се олењи и често у земљу гребе и копа; кад се мачке више него обично лижу и гладе („умиваіу"); кад мишеви чешће цвче; кад петли одма по заходу сунца поіу (кукуречу); кад кокошке немирно прашину расчепркаваіу; кад патке и гуске лете са необичном креком у воду; кад се голубови често купаіу и много позніе у іатима натраг долећу; кад тице певоіке ћуте и лењиве су; кад гаврани гачу, вране крекећу и морске кокоши крече више него обично; кад се глас од совуљаге и пауна ноћу врло често чуіе; кад ждрали и дивље гуске врло растурено по ваздуху лете; кад жабе чешће крекећу; кад рибе плиће у води плове, и често на воду искачу; кад глисте чешће него обично на видело излазе; кад мрави своіа іаіца и чауре чешће носаіу; кад муве, комарци и друге ситне бубе іако коњу; кад раци чешће из воде излазе. — Али наіпоузданіе предсказуіу време ове животиње:

1) *Пиiавице* коiе се држе у стаклу. На ведром и лепом времену пиiавице се укотуре и леже мирно на дну стакла. Кад киша пада, оне испузе на врх стакла, и ту остаiу докле време непостане сталио. Пред ветар пиiавице се са особитом брзином по води витлаiу, и редко се умире докле ветар недуне. Пред олуiу, грмљавину или кишу, пиiавице измиле из воде неколико дана унапред и грчевито се превиiаiу. Кад iе мраз, оне као и на лепом летњем времену леже мирно на дну; кад iе снег, оне се баве на врху стакла као и кад iе киша.

2) *Пчеле*. Кад на лепом времену пчеле збуњено и лутаiући лете, као да немогу да потреве отвор кроз коiи из кошнице излећу и опет натраг улећу: биће кише за 24 сахата. Ако iе мало пчела, коiе тако збуњено лете: киша ће брзо проћи; има ли их више: киша ће дуже траiати; боцкаiу-ли и деру-ли кошницу пчеле, облетаiу-ли оне страшљиво око кошнице пре него што улете: знак iе да ће влажно време дуго траiати. Кад пчеле необично рано у лепо време покољу своiе трутове (мужiаке): то iе знак велике и дуготраiне влаге.

3) *Гргеч*. Ова риба има iака пераiа на леђима. У тим пераiима налази се свагда позно у iесен iедна црна белега (флека), коiа у течаiу времена мења своiе место, некад iе остраг у пераiима према репу, некад напред према глави, некад у средини. Кад iе та белега остраг, знак iе да ће бити блага зима: кад iе она напред, биће жестока зима; и кад iе она више у среди, зима iе обично промењива.

4) *Паук*. Што раниiе паук своiу паучину напољу прави, тим раниiе настаiе лепо време, особито кад он ширину њену према северу или западу испреда. Кад паук тихо и уредно паучину испреда: то iе знак дуготраiног лепог времена; кад он показуiе неку итњу и своiу радњу тако рећи смотава:

знак іе да лепо време неће дуго траіати. Кад паук брижљиво своіу паучину чисти: биће суво, тихо, време и запара; али кад он више жица увлачи, као да би провеіавао паучину: биће ветра, и то іош истог дана, ако паук итно ради. Мируіе-ли паук у средини своіе мреже са скупљеним ногама: знак іе, да ће лепо време дуго траіати; остаіе-ли он тако и кад киша падне: знак іе да ће се време опет брзо изведрити. Ако ли паук недржи ноге скупљене, већ пружене као да ће скакати: биће припеке и олуіе, али закратко. Остави-ли паук ширину паучине и смести-ли се у каквом углу главних жица, и ако іе паучина разређена и понегде раздрта: биће олуіе са жестоком кишом. Врати-ли се паук опет да оправља своіу паучину: знак іе да ће бити више ведрих дана. Разапиње-ли паук више мрежа у неком одстоіању іедне од друге, а у разним правцима: тада се по премештању паука из іедне мреже у другу може предсказати одкуд ће какво време настати. — Кад *обични паук* у зиму своіу паучину опет на старом месту исиреда: неможе се очекивати више благо време. Разапиње-ли он своіу паучину недалеко од пећи: биће іош іаке зиме; упути-ли се он према прозору: биће іуговине. Ако се он позно у іесен у своіоі паучини окрене іугу: ладноћа ће іош траіати. Нестане-ли напречац жица, коіе су пред правом станицом његовом измрежане: настаће скоро лепо време. Окрене-ли паук у своіоі станици главу напоље: знак іе да іе рђаво време іош далеко, и тим даље, што іе више напољу паукова глава. Ако-ли се паук у своіу станици унутра окренуо, а нетроши никакав пљен: биће кише и сурових ладних дана. Тако исто биће кише: и кад се налазе многе муве похватане и спремљене за будући потрошак, али су іош непачете.

5) *Зелена жабица*, над се држи у води у стаклу, у коме се налазе мале дрвене лествице. Пред лепо време, жабица се пење високо уз мердевине; а пред кишу и у време кише она се бави у води и чешће крекеће. —

§. 130.

Има и *вештачких средстава*, за предсказивање времена, таконазв. *бароскопа*. Н. пр. узме се 6 талова *камфора*, 1 тал *салитре* и 1 тал *нишадора*, и све се то у шпириту распоіи, па онда се тим распоіом какво стакленце са узаним грлићем напуни, баш до самог грлића. Затим се то стакло зачепи и запечати тако, да ваздух неможе унутра провеіавати, па се обеси и остави на слободном воздуху. Што іе бистрніи распоі у том стаклу, тим іе ведрнія ваздух. Што се више и іедначиіе укристалисава он на дну стакла: тим ће већа ладноћа бити. Кад се пењу и горе вешаіу жице у распоіу: биће ветра у горњим пределима ваздуха. Ситне бобице по распоіу: предсказуіу кишу, маглу или снег. Ако іе распоі мутан и са звездицама изшаран: биће олуіе и што дуже мутноћа траіе тим ће ранніе настати то време. Велике по распоіу пловеће жилице предсказуіу облачину. Кад се у зиму при сунчаноі светлости показуіу звезде у стаклу: биће снега. Кад стакло сасвим слободно стоіи, па се покажу нежне и дугуљасте кристалне гомилице, као облачићи: знак іе да ће бити ветра од оне стране, на коіоі се то указуіе. На лепом времену течност іе бистра, на рђавом времену мути се она, па мутном времену она се угомилава, а на іаком мразу слеђава се она на површиіу. — И *кисело млеко* служи као бароскоп. За ту цел оно се држи у лонцу, или у другом суду од земље. Што се беље и масниіе сгрушало

млеко горе држи: тим іе сталниіе време; одпочне-ли оно доле слегати се а сурутка горе излазити: биће кише. Што се више сурутка над млеком разлива, тим ће више кише бити и дуже ће она траіати, и обратно. —

§. 131.

Предсказивање времена по барометру (такође вештачком средству). Кад жива у барометарскоі цеви нагло расти или пада: променуће се време брзо, али не на дуго; расте-ли или пада-ли она изтиха: време ће се променути доцниіе али дуготраіно. Кад се жива у падању или растењу колеба и брзо мења: то іе знак промењивог времена. Жива у барометру стоіи високо по правилу: кад іе време ведро и стално, кад дува исток или северосток (ветар), кад іе ладноћа и мраз, и после великих бурних ветрова. Она стоіи ниско понаівише кад іе тихо време и кад се оно кише клони, кад дува жесток ветар и без кише, а кад дуваіу іуг и іугзапад. Наівеће разлике у висини барометарске живе показуіу се према полусима, а наінезнатниіе близу равнитеља, где іе та висина скоро непромењива; па онда, веће су разлике у споменутоі висини (у стању барометра) кад іе ведро и кад дуваіу северни ветрови, а мање кад іе мутно и кад дуваіу іужни ветрови; наіпосле оне су веће у зиму а мање у лето. Наінепоузданіи су знаци барометра у време изіедначења дана и ноћи у пролеће и у іесен. Растење и падање живе у барометру може се свести на ова искуства: *Растење* живе знак іе уобште лепог, ведрог и сувог времена. Ако жива у іутру у 9 сахата стоіи наівише, око подне нешто пада, а увече опет стоіи као и у іутру: знак іе да ће лепо време настати и дуго траіати. Ако одма чим се жива одпочне пењати, настане лепо време:

оне неће дуго траіати. Кад жива неколико дана непрестано расти, па тек после 2 или 3 дана (пошто іе одпочело растење живе) настане лепо време: оно ће дуго траіати. Кад на рђавом времену жива іако и високо расти и то на 2—3 дана пре него што се изведри: знак іе дуготраіног лепог времена. Кад жива после кише врло нагло расти: биће за неколико дана іош више кише, начочито кад дува іуг. Ако после многе кише жива само мало и изихарасти: може се надати лепом времену, па ма и іуг дувао. Кад по престанку кише и пошто се изведри, жива расти, а ветар се више северу обрће: може се доста поуздано очекивати лепо време. Кад на лепом времену и поред северног ветра жива високо стоіи и непрестано расти: тада неће бити кише пре, него што се ветар опет іугу обрне. За іуговом кишом редко настаіе стално лепо време пре, него што жива високо расти и ветар преко запада северу пређе. Ако се за време кише ветар од іуга западу или северу обрће, а жива као обично растити одпочиње: киша ће скоро престати. Кад у зиму жива расти: растиће и ладноћа. Кад поред дуготраіног мраза жива расти: падаће снег. Кад у Марту жива необично високо расти: бива обично сушно лето, или бар сушно пролеће. — *Падање* барометарске живе уобште, знак іе мутног, влажног и бурног времена. Кад жива дању расти, а ноћу и іутром пада: биће промењиво време. Ако одма чим одпочне жива падати, настане киша: ова неће дуго траіати. Кад киша неколико дана пада, па тек после 2 или 3 дана (пошто іе падање одпочело) настане киша: ова ће дуго траіати. Кад на лепом времену жива врло ниско стоіи и тако остане 2 или 3 дана пре кише: знак іе да ће бити много влаге и жестоких ветрова. Кад у лето на запари жива брзо пада, а ветар са іуга дува: биће

скоро грмљавине са буром и кишом. Ако у зиму на ладноћи жива пада: настаіе обично іуговина. Кад возно у іесен на недром времену; поред іужног ветра и у ладно іутро жива пада; биће скоро кише или снега. Кад ветар управо од іуга дува, а жива пада: биће кише. Кад поред северног ветра жива пада: биће кише. Кад іе у іутру небо врло црвено, па онда се наоблачи и жива пада: биће кише или снега, може бити іош истог дана. Кад има коло око месеца а жива пада: биће кише или снега. Кад у време росе без кише жива пада, а ветар се од севера нешто іугу обрће: биће влаге и топле магле. Кад жива іако пада, а ненастаіе рђаво време: мора бити да іе у то доба на другим доста удаљеним местима рђаво време.

§. 132.

Предсказивање времена по *мени месеца*. Познато іе одавно, да іе месец узрок одливу и приливу мора, и да се то повремено љуљање мора управља по положаіу месеца; оно іе веће кад іе месец нов и пун него кад іе на виделу прва и последња четврт његова, веће кад іе месец ближе земљи, него кад іе он даље од ње. Но да-ли од мене месеца и мена времена зависи тако као стање мора: о томе се іош различно суди. Признато іе, да се привлачење од месеца дотиче атмосфере земаљске, али іе то привлачење врло незнатно, тако да се оно другим іачим привлачењима у атмосфери скоро свагда потире. Свакоіако іе неизвесно, да-ли и колико мена времена од месеца зависи. Међутим *Хершел* іе поставио ова правила: Што се ближе око новоћи, и што се пре после новоћи месец у своіоі мени, четвртина и пуноі светлости указуіе: тим

лепше іе време у лето. Што іе мена месеца даља од поноћи и ближа половини дана: тим іе горе време. То исто важи и за зиму, само се тада іош више пази на ветар.

Настаје-ли мена месеца између		*биће време*	
		у лето	*у зиму*
2—4 сахата	после поноћи:	промењиво	променљиво
4—6 „		„	„
6—8 „		лепо, ако дува *северо-запад*; кишовито, ако дува *іуг*;	ведро и ладно, кад дува *северо-исток*; кишовито и снежно, кад дува *іугозапад*;
8—10 с.	пре поноћи	„	„
10—12 „		лепо;	ведро и мраз;
12— 2 „		„	мраз, осим ако дува *іуг*;
2— 4 „		ладно са кишом;	снежно и бурно;
4— 6 „		кишовито;	„
6— 8 „		ветровито и кишовито;	бурно;
8—10 „		промењиво;	кишовито кад дува *запад*;
10—12 „		често кишовито;	снежно, кад дува *іугозапад*; ладно и ветровито.

Неки веруіу да *мена месеца има утицаіа и на растиње.* У новиіе време доказуіе се, да іе таі утицаі колико неизвестан, толико спорадан. Међутим опажа се ово: Дрва коіа се оборе у време пуног месеца, пуцаіу и труле много лакше и уобиче

мање ваљаіу за употребљење и грађевину, него дрва коіа се одсеку у друга времена. — Растиње коіе у недостатку светлости остане бледо, постаіе на месечини опет зелено. — Воћке и плодови сазреваіу раниіе, ако су месечини изложени. — Извесно растиње успева боље кад се посеіе у време растења месеца, него кад се посеіе у време опадања његова. Тако све што расти у вис, у зелен, лишће и стабло, као: салата, купус и т. д. ваља сеіати у време између новог месеца и прве четврти; ако ли се то сеіе докле траіе стари месец, іако ће трулити. Све што цвета, као: крин, ружу, каранфиљ, лалу и остало цвеће, ваља сеіати у време између прве четврти и пунога месеца. Тада посеіано цвеће цвета позниіе или дуже. Све што носи семе и плод, као: іарицу пшеницу, іечам, сочиво, конопљу, и т. д. ваља сеіати кад месец опада. Све што у корен расти, као: репу, роткву, мркву, лук и т. д. ваља сеіати у време између последње четврти и новог месеца. Каламљење дрвећа ваља предузимати само кад месец расти. Краставци и лубенице ако се сеіу кад месец расти, дуго цветаіу, али мало плода доносе.

§. 133.

Іош остаіе, да споменемо и познатиіе пољско-привредне пословице, коіе се односе на време, а осниваіу се на светским искуствима. Те су:

1) Ко рано сеіе, има време пред собом; ко позно сеіе, има време за собом.

2) Рано семе редко омаша, а позно често.

3) Ко сеіе у зиму редко а у лето густо, таі нетреба да пошируіе своіе житнице.

4) Кад жито о Вратоломниу сазрева, нетреба итати са озимицом.

5) Сеі грашак кад цветаіу дивље руже, овас кад букве цветаіу, іечам кад раст листа.

6) Ко сеіе іечам и раж у прашину, овас у блато, пшеницу у бусен: таі ће имати свега доста,

7) Жито, коіе іе тихо и позно сазревало, и ниче споро и тихо.

8) Боље іе неколико дана пре, него неколико дана после жњети.

9) Кад раж у Маіу редко стоіи, биће скупа.

10) У цвету раж нетрпи ладноћу.

11) Кад бреза ресе изда, време іе да се іечам сеіе.

12) Ситна проіа немари за кишу кад класа.

13) Виновоі лози, пасуљу и кукурузу ниіе никад одвећ топло (само кад ниіе суша, іер топлота без влаге непомаже).

14) Влага прави траву.

15) Април треба да даде Маіу половину траве.

16) Време се познаіе по ветру, (отац по детету, господар по слуги).

17) Сеі од свега понешто, іер све непропада у исто време.

18) Кад іе у Іануару мало воде, биће много вина. Кад іе Іануар топал, нек іе Бог милостив.

19) Сиіа-ли сунце на Сретениіе; биће добра жетва. Кад іе Фебруар топал, ускрс іе ладан.

20) Ако зима устима неуіеде, ошинуће репом.

21) Мартова прашина доноси траву и лишће. Март држи плуг за ручицу; затим долази Април, па га опет на страну оставља.

22) За сушан Април немаре сељани; али април-

ска киша њима іе по вољи. Св. Ђурађ и Марко често се прозле

23) Кад Маі ниіе ни врло ладан ни врло влажан, биће пуни и житнице и подруми.

24) Северац (ветар) у Іуниіу свеіава жито у земљу.

25) Сушан Іули носи добро вино.

26) Ако іе почетак Августа леп, биће много и добра вина. Какав іе краі Августа, таква ће сва іесен бити.

27) Септембарска киша добра іе за усеве и лозу. Ако птице из страних земаља неодлете пре Миіоља-дне: зима ће позна бити.

28) Кад іе много магле у Октобру, биће много снега у зиму. Кад лишће у Октобру неће да одпадне: биће идуће године много гусеница а мало воћа.

29) Грмљавина у Новамбру значи, да ће бити много жита. Кад се о св. Мрати гуске по леду тоциљаіу, мораіу оне о божићу по блату газити.

30) Бео божић, зелен ускрс. Зелен божић, бео ускрс.

31) Бог те сачувао ведра Божића.

32) Боље іе Божић кужан, него іужан.

33) Дуни іуже по Божићу пете,
Нехвала ти кад буде девете (недеље).

34) Ако лето недаде, іесен нема чеса.

35) Ветар кад хоће да престане, онда наівећма душе.

36) Пред зору се мрзне.

37) Грàд (туча) іе ка' и воіска.

38) Непостоіан; као Март месец.

39) Свети Лука, снег захука.

40) Свети Мрата, снег за врата

41) Свети Тома тера планинке дом.

42) Зимноі ведрини и летњоі облачини ниіе веровати.

43) Време временом ваља да прође.

ИЗРАДИО

Владимир Јовановић,

редовни члан српског друштва за науку, приват. професор велике школе у Београду.

КРАТКИ ПРЕГЛЕД ХЕГЛОВЕ ФИЛОСОФИЈЕ.

Данас іе већ то постало општим уверењем, да се ни іедна наука неможе обрађивати као наука, ако се у њу неунесе философски елемент, т. і. ако се писац неузвиси на степен обштег философиског проматрања онога предмета о коме пише. С тога іе данас философско образовање постало необходно сваком књижевнику, коіи хоће да посвети себе обрађивању ма коіе науке. Али при свем том, што іе данас тако призната потреба философиіе, ипак она има своіих противника, као што их іе увек имала. Така іе чудна судбина те науке! Ніедном науком нису се људи радніе занимали, а међутим ни на іедну нису више викали него на философиіу. Наравно, да то обадвоіе служи само на част тоі науци. Ми овде нећемо, а ниіе ни потребе, разлагати мишљење свиіу противника философиіе, само ћемо обратити пажњу на новиіе, да се види од какве су научне вредности њихови разлози.

Неки данас поричу философиіу, као науку, с том цели, што желе подићи важност стручном или специіалном знању. Они мисле да се дотле неможе подићи важност стручном знању, док се необиіе важност општем философском знању. Ограниченост тога мишљења лако іе сказити и на први поглед; іер нити стручно знање само по себи, нити

философско само по себи може обстати, или бар имати какве научне вредности. Прво неби се никад могло узвисити на степен науке без другога, а друго опет неби имало у себи ништа темељног без првога. По томе кад се побиіа важност іедноме, онда се у исто време побиіа важност и другоме. Накратко: ніедна се наука неможе користити тиме, што ће баіага обарати друге науке; іер свака наука одговара правоі потреби човека, а све скупа служе подпуном развитку његова живота.

Други опет нападаіу на философиіу у име данашњег материіализма, мислећи да іе материіализам плод савременог успеха природних наука. Ко тако мисли, таі неразуме ни шта іе философиіа уопште, ни шта іе материіализам засебно, іер материіализам ниіе ништа друго, него іедан метод и то нижи метод саме философиіе. По томе осуђивати философиіу уопште, а хвалити іедан нижи метод њен, то іе безсмислица. Што іе данас материіализам учинио неки успех, то независи нимало од развитка природних наука, већ то іе сасвим случаіна ствар. У данашње доба, доба борбе старих и нових начела живота, овладао іе код присталица старих начела неки страх од живог тока идеіе, па се стараіу да сав друштвени живот ставе у форме механизма; іер им іе лакше изаћи на краі са мртвим процесом механизма, него са живим процесом мисли. Па како іе код тих присталица старих начела іош готово сва материіална снага у рукама, то и материіализам, кога су они заступници, показао іе неки привидни успех. Али ма какав био успех материіализма, он неможе спречити живи ток идеіе, нити може дуго обстати: іер резултат његовог развитка іесте *скептицизам*, коіи пориче сваку науку.

Напоследку трећи пребацуіу философиіи то, да она нема баіаги свога предмета. „Све науке, веле они, имаіу своі предмет, а шта іе предмет философиіе?“ Тако често питаіу противници философиіе, као да развитак свести човечанске ниіе достоіан предмет науке. Знање ниіе ништа друго, већ савлађивање противности између предмета и мишљења. То савлађивање іесте процес ума, а таі процес ума и іесте предмет философиіе, или боље рећи сама философиіа. По томе ко пориче философиіу, таі пориче ум; ко се одказуіе од философиіе, таі се одказуіе од ума.

По овоме што смо досад казали, могу већ читаоци пресудити од какве су важности разлози данашњих противника философиіе. С тога се ми нећемо више око тога бавити: само ћемо напоменути іош то, да іе данас смешно порицати и наімањи поіав у животу вселене, а камо-ли іедну науку, коіа іе учинила наівећу услугу развитку човештва, рушећи столетне предрасуде и крчећи пут свима наукама.

Напоследну било какому драго, тек сваки ће признати ту истину, да іедан народ, ако доиста тежи подпуном развитку; треба да познаіе савремено стање свиіу изука; іер све науке, тек у скупу своме представљаіу подпуни и свестрани развитак човештва. По томе колико іе потребно народу нашем познати савремено стање других наука, толико му іе исто потребно, ако не више, познати и савремено стање философиіе. Сазнаваіући ту потребу, ми смо наумили да представимо нашем читаіућем свету резултате, до коіих іе дошла у новиіе доба филогофска наука. С том цели ми смо пре свега обратили пажњу на философиіу Хеглову; іер она іе наібољи представник данашњег стања философиіе. Како подпуним развитком своіих начела, коіа

су проникла кроз све граме научног живота, тако и савршенством своіих дефиниціа, (опредељена) без коіих се неможе данас обићи готово ниіедна наука, а нарочито своіим научним методом, она іе имала такав огроман уплив на науку и уопшто саврему образованост, да без знања те системе, или бар основних начела њених, ниіе могуће одговорити како ваља на многа захтевања данашње науке, нити разумети многе поіаве савремене образованости. А међутим код нас слабо іе ко познат са том системом, па баш и они, коіи се строго занимаіу науком. Наравно, да томе ниіе узрок немарност према философиіи и философском образовању, већ то, што људи нису имали прилике да учиме то познанство. С тога смо уверени, да оваі наш преглед Хеглове философиіе неће бити сувишан у нашоі књижевности.

Пре него што почнемо излагати Хеглову систему морамо приметити нешто о томе, што су неки извикали, да іе Хегла тешко, или готово немогуће разумети. Хеглова система представља іедну дивну целину у коіоі све поіединости тако логично іедна из друге извиру и іедна другу обіашњаваіу, да се іедна без друге ни разумети неда, већ само у целини. С тога іе Хегла у поіединостима тешко и готово немогуће разумети; али у целини он іе іасан и разумљив. Наравно ни іедну науку неможе разумети како треба онаі, коіи нимало ниіе зато спреман, т. і. коіи ниіе познат са развитком те науке. Међутим ми смо се старали да у овом прегледу своме представимо основна начела Хеглове философиіе, што іе год могуће іасниіе. Колико смо у томе успели, нека пресуде људи, коіи таі посао разумеіу.

Хеглова ie философиia плод новиiег покрета, коiи ie дат философиiи, *Кантом*, *Фихтеiом* и *Шелингом*. Кант ie доказивао да ie суштина ствари неприступна нашем знању, iер немамо начина, коiим би ie испознати могли. Категориie ума могу се само применити на поiаве ствари, коie и познаiемо, а никако немогу и на њихову суштину. Кад се примене на суштину, онда се пада у противословље, коie се неда ничим размрсити. Таким начином Кант ie раздeлио ствар на двоie: на *поiав* и *суштину*, па каже да iедно познаiемо, а друо не, као да се ствар може другчиie iављати, него што ie она по своiоi суштини. Но било то како му драго, еле из тог начела Кантовог: да ми можемо знати само поiаве ствари, а не и њихову суштину, поникла ie идеiалистичка система Фихтеiова.

Кад ми неможемо знати суштину ствари, већ само то како се она нама iавља или представља: то значи, ми знамо о ствари само то, што сами о њоi мислимо, знамо наше мишљење. Кад дакле iедна половина *Кантове ствари* т. i. њен *поiав*, ниie ништа друго, него наше мишљење, онда ie лако било доћи до тог закључења, да и друга половина ствари, т. i. њена *суштина*, ниie такође ништа друго, већ наше мишљење, да и суштина ствари непостоiи за себе, него и њу полаже наше мишљење, као што ie на то закључење и дошао Фихте. *Ништа друго доиста непостоiи, осим нашег мишљења, нашег iа.* То ie основно начело философске системе Фихтеiове. Но та система, по своiоi iедностраности, ниie имала великог успеха: много ie већи успех имала система Шелингова, коiа ie такође развиiена из поменутог начела Кантовог.

Главна мисао философиie Шелингове ово ie: *све форме бића, како идеiалног тако и материiалног представљаiу само двоiини развитак iедног начела, а*

то іе абсолутна истоветност (System--Identität). Кант іе раскинуо свезу између наше познаваіуће способности и постоіећих предмета, а Шелинг се старао да утврди ту свезу на основу абсолутне истоветности.

Неможемо порећи величину Шелингове мисли, коіу он ту исказуіе; али приметити морамо, да и његова *абсолутна истоветност*, на коіоіоі он мисли утврдити хармониіу између мишљења и материіе, сама нема довољног основа. У место да тражи сагласност између мишљења и предмета у іасности и разговетности самог мишљења іер оно іе іедини пут, коіим се та сагласност постићи може; он тражи у некоі другоі способности, коіу назива *умним гледањем*. Потоме он никако ниіе могао изіедначити суштину ствари са мишљењем, іер с поімом о абсолутноі истоветности, као нечем спољном, изван мишљења, суштина ствари могла іе увек остати нешто више, него што се умним оком видети даіе. А уз то Шелинг ниіе могао дати ни правилног метода, іер незна се каквису начини познавања те нове способности умног гледања. Поправити те недостатке науке Шелингове и била іе цел философиіе Хеглове. Главна мисао философиіе Хеглове она іе иста што и код Шелинга, а то іе: да се може познати суштина ствари, или истина, само треба узети прави пут, коіи томе води. Идеіа абсолутне истоветности, као предмет умног гледања, ниіе имала у том гледању таке форме, у коіоі би се предмет подударао с њом. Потоме Хегл показуіе у самом кретању мишљења форме, коіе се подпуно подудараіу са постоіећим предметима. а како се постоіећи предмети подудараіу са мишљењем, онда они и іесу то само кретеље мишљења. Таким начином основна мисао Хеглова ово іе: *суштину ствари несамо да іе могуће познати, него се она іош и подпуно подудара са мишљењем.*

Сад би већ одма могли да почнемо излагати систему Хеглову, али ћемо се іош мало забавити са *феноменологиіом духа*, коіа управо служи за увод његовоі философиіи.

Феноменологиіа духа.

Феноменологиіа духа пази само како се наша свест постепено развиіа сама собом, по унутрашњем побуђењу, како се постепено удубљава у противположне њоі предмете, да њима овлада и сазна своіу истоветност с њима у форми мишљења. Кад дух дође до тог степена развитка, онда престаіе феноменологиіа духа и настаіе дух абсолутни, свршавасе круг чувственог знања и настаіе круг истине, као познанство предмета са самим собом у форми мишљења, као знање ума о самом себи, или *спекулативна философиіа*. Зато се и зове феноменологиіа духа, што разсматра дух у његовим поіавима, или боље рећи ограничену свест човека, као не савршену форму абсолутног духа. Три су степена, коіа пролази свест или феноменологички дух док дође до истине или абсолутног духа: 1. *свест*; 2. *самосвест*; и 3. *ум* или поіам духа.

1) Свест.

Први поіав свести тоіе чувствена извесност (sinnliche Gevissheit). Она се разликуіе од опажања тиме, што при опажању и ако іе предмет различан од онога што опажа, опет ту разлику неполаже субіект самим актом опажања: напротив у чувственоі извесности субіект полаже ту разлику и свестан іе о њоі. Други виши степен свести іесте *сматрање*, а трећи *суђење*.

а) Чувствена извесност.

Предмети чувствене извесности постоіе у одређеном простору и времену *„овде“*, *„сад“*. Но сваки предмет те чувствене извесности при свем том што іе опредељен простором и временом, опет іе непостоіан и свеіедно прелази у нешто опште. Основ, по коме опредељено *„овде“* *„сад“* прелази у неопредељено *„овде“*, *„сад“*, налази се у истоветности *општег* и *поіединог* како у предметима чувствене извесности, тако и у свести. Сви предмети іесу іединични ю у исто време они су и општег своіства. Та болест, например, као іединична *„овде“* іесте у исто време и нешто опште, као болести и многовидно као: главобоља, костобоља и т. д. Та множина њених предиката пориче њену іединичност.

б) Сматрање.

Сматрање незадовољава се виђењем и мирисањем іединичних предмета, већ оно стара се сазнати их у свези, у іединству. Чувствена известност може казати да нешто бива, но казати да нешто бива необходно при извесним условима, може само сматрање: потоме што ми у овом последњем случаіу необходно скупљамо многе поіаве у нешто што іе іедно и стављамо их под какав општи закон. Из тога се види да сматрање прво има посао са ствари, као скупом іединичних знакова, одвоіених од других подобних скупова. Поіам о ствари при сматрању добиіа се описивањем, т. і. поброіавањем суштествених и одлучавањем несуштествених знакова. Резултат сматрања іесте *опит*, као представник начела *општег*, коіе садржи у себи множину іединица. Но у том спаіању поіединог и општег нема іош правог іедништва: іер ту іе поіедино іош противстављено општем. Отуда противусловље, ра-

да изравнања кога свест прелази од сматрања на виши степен, а тоіе: *суђење*.

Суђење или судећа свест.

Суђење стара се изравнати предходећа противусловља; оно признаіе да іе предмет само поіав, а свеопшта, унутрашња страна предмета средсреда тога поіава, или његов одблесак (рефлексіа). Унутрашње и свеопште с іедне стране, а спољашње и поіедино с друге, већ не противуслове іедно другом у суђењу, као у сматрању. Унутрашња страна предмета под суђења ниіе ништа друго, него уништена многовидност чувствене страке и таким начином само одлучна (абстрактна) истоветност предмета; али у тоі истоветности суђење полаже за основ разлику, коіа іе увек себи равна и постоіана у промени поіава. Одатле се рађа поіам о сили; іер сила іе нешто унутрашње-што се непрестано исказуіе у разним поіавима и у свима тим поіавима равна іе себи. Унутрашње іединство између одлучне истоветности предмета и њихових поіава изражава се поімом *закона*. С поімом о *закону*, као нечем таком, у чему се подудара унутрашње са спољашњим, свест прелази на други степен развитка, коіи Хегл назива *самосвест*; іер тако іединство може бити само у нашем мишљењу, коіе само у себи садржи многовидност своіих поіава. Наша свест о себи тако іе споіена са предметом и његовом многовидношћу, да га уноси у себе и постаіе с њим іедно.

2) Самосвест.

Самосвест, као одлучна истоветност, подпрпута іе такође двоіности, као што іе била у по-

четку чувствена извесност, само што іе ова двоіност другчиіа од оне прве. Свест имала іе пред собом противност разних страна предмета, а самосвест има пред собом само множину предмета, коіе противуставља себи и тежи да доведе у іединство не разнородне предмете, већ своіу субіективну страну са обіективном.

а) Тежња.

Тежња поіавља се наіпре у томе, што субіет пориче неке стране предмета, коіе жели утрошити, па онда уништава и његову засебност у сљед чега субіект већ прелази границу своіе непосредности и признаіе себе за іединицу, т. і. да іе он іедно, цигло.

б) Јединичност и неіединичност, или признање іединичности код других.

Право старање о себи предпоставља противположност несамо спољних предмета, већ и друге іединице. Кад се сретнемо с другом іединицом (личности), ми се боримо с њом дотле, докле непризнамо да су њена права равна нашим. Таким начином уништава се међу іединицама индивидуална разлика и на место ње долази равенство, іеднако мишљење іедно о другом, или признање іедно друго за іединицу (личност). Кад самосвест дође до тог признања, онда она прелази на степен свеопште самосвести.

в) Свеопшта самосвест.

Свеопшта самосвест-тоіе знање о своіоі іединичности у другим іединицама, тоіе, тако рећи, свеопшти одіек многих іединица друг к другу. На степену те свеопште самосвести, сваки живи с пуним

уверењем о себи и у исто време с уверењем да га и друга признаіу за то, зашто он сам себе признаіе. На свеопштоі самосвести основа се биће фамилиіа, отачбине, држава, љубави, приіатељства и т. д. Таким начином свеопшта самосвест іесте іединство самосвести и свести. Кад дођемо до свеопште самосвести, ми признаіемо у себи то исто, што и ван себе. Ту се іављаіу све іединице у іедно, а по томе и нестаіе међу њима разлике. То остварено іединство између субіекта и обіекта, та іеднакост под коіу се доводе све іединице и іесте *ум*.

3) Ум.

Свест на првом степену своме дошла іе до тог убеђења, да предметни свет ниіе ништа друго, него свет идеіални, іер закон іе іедно исто, што и поіав. На степену самосвести уништава се таі призрак, та сенка, да іе баіаги суштина друге духовне іединице различна од наше. Таким начином пошто су субіект и обіект ослободили се од свега, што им ниіе своіствено, пошто су обе стране, тако рећи, прешле іедна у другу, онда іе и сваке противности међу њима нестало. Начело мисліће или субіект дошло іе постепено до тог убеђења, да његове мисли имаіу обіективни значаі, или истину; другим речима: да предмети у свима своіим опредељењима (bestimungen) имаіу исту садржину, коіу и свест у своіим самоопредељењима. Човек узвишана се на степен свеопште свести о вселеноі и, тако рећи, говори іоі: „*ти си ја, а ја сам ти: ја смо и ти једно исто*“. Том умношћу и свеопштом свешћу свршава се феноменологични дух. На место личног убеђења, ми сад имамо истину свеопшту, божанствену. Кроз три степена, коіа пролази ум: *веру*, *просвету и абсолутно или савршено знање*, развиіа се

само основна мисао уша, а то іе: *іединство између онога, који познаје и предмета, што се непознаваі.* Последњи и виши степен мисли іесте савршено знање или наука, іер ту іе форма и садржина іедно исто. Савршено знање іесте знање о себи самом.

Из те феноменалогиіе духа, као увода у философску науку, рађа се и задатак философиіе, а то іе: *показати како се таі безусловни ум, коіим се свршава развитак свести, постепено организира или остварава у вселеноі.* На основу тог унутрашњег процеса іедне исте идеіе, философска наука дели се на три дела. Ти делови іесу ови:

1. *Логика*, или наука о идеіи каква іе она у себи и за себе.

2. *Философиіа природе*, или наука о идеіи каква іе она у другом бићу, или кад сазнаіе себе ван себе.

3, *Философија духа*, или наука о идеіи каква іе она кад се враћа из другог биће себи самоі, т. і. кад сазнаіе да іе она іедна иста и у себи и ван себе.

I. Логика.

Предмет Логике Хеглове ниіе формално мишљење, коіе находи у себи готове форме и законе, већ чиста идеіа, коіа своіим развитком сама даіе себи форме и законе, или боље рећи: предмет логике Хеглове іесте размишљавање о нечему. Размишљавање даіе то исто што и мишљење, узето као способност духа, т. і. даіе нешто свеопште, само што овде то свеопште има други карактер; оно ту представља оно што іе суштествено, представља суштину предмета, или оно, што іе у њему истинито; іер истина не да іе се наіедаиут, већ

наіпре морамо размислити о предмету, док нађемо његову суштину. Дакле само помоћу размишљења постизавамо прави знача предмета, или тако названу истину обіективну, незадовољаваіући се истином субіективном, т. і. тиме, што се само нама чиня да іе истинито. Тако, например, закон, по ком се управљаіу светила небеска, није нам написан непосредно на небу, него смо морали наіпре размишљавати док смо га познали. Таі закон, коіи смо таким начином познали, т. і. путем размишљавања и іесте обіективна истина. Кад іе дакле тако, т. і. кад ми помоћу размишљавања постизавамо закон, суштину предмета, то значи да размишљавање мења непосредну форму предмета, коіу нам даіе осећање, сматрање и представа и само помоћу те промене права суштина предмета постаіе приступна нашем познавању. Та промена бива у томе, што ми размишљавањем подижемо поіедине пред таве, коіе добиіамо чувством, на степен свеопштега, где оне нису више за нас поіедине. Кад іе таким начином права природа предмета само потоме приступна моме знању, што на њу има уплива моі дух, то онда ту праву природу ствари треба сматрати за производ мога духа, или моіе слободне радње. Другим речма: размишљавање іесте и субіективна радња или способност духа и обіективна радња, т. і. така радња, коіе іе резултат *обіективна истина.*

Из овога што смо досад казали о мишљењу, іасно іе, да се Логика подудара са Метафизиком, науком о предмету, коіи се садржи у мишљењу, коіе и іесте права суштина ствари и да су форме мишљења тако исто своіствене предмету, као и самом мишљењу. Кад ми истину добиіамо само радњом мишљења, то значи, да истина и није ништа друго, него процес (развитак) тога самог мишљења, склад његове радње. Међутим многи другчиіе схваћаіу

таі односаі између мишљења и предмета, и од те разлике произлазе разне теорміе односно метода или начина познавања истине, као: *метод догматични*, *емпирични*, *критички и метод непосредног знања*.

После тога Хегл потанко претреса све те методе и опровргава их, т. і. доказуіе да су то лажни методи, па онда излаже своі, коіи стоіи у свези са оним, што іе напред речено о мишљењу. Три су степена, кроз коіа Хегл проводи своі логички метод, а на име:

1. *Одлучавања или расуђивања.*
2. *Диіалектични или негативно-умни.*
3. *Спекулативни или позитивно-умни.*

То нису делови, но само унутрашњи моменти и основни елементи мишљења, т. і. сваког поіма, сваке истине.

1. На првом степену логичног мишљења, т. і. на одлучном, све што мишљење усваіа има карактер опредељени, по ком се оно разликуіе од свега другога. Премда се и ту тражи *опште*, али то опште нема іош карактера истино општег. На том степену мишљење само одлучава опште и држи га, као представу рода одвоіеног од видова, коіи іош нису одвоіени, али неуме пронаћи њихову унутрашњу свезу. Дакле то іе опште тако противстоіно своіим поіединостима, коіе се под њим налазе, као што су те поіединости противстоіне іедна другоі. Ко се обустави на том степену мишљења, таі долази до резултата, коіи све руше како у животу тако и у науци. Іер свакоі истини, сваком правилу, по сили тог одлучног мишљења, може се противставити друго њему равно, а недаіе се ту никакве могућности, да се може схватити прави, истинити

њихов одношаї. Но и без тог одлучног мишљења неможе бити; без њега неби било ништа темељног и опредељеног ни у науци, ни у искуству, ни у животу.

2. Други степен логичког мишљења іесте *диіалектични* или *негативно-умни*. На том степену логичко мишљење, имаіући у виду резултате предходног степена, долази до тога, до чега обично доводи іедностраност, т. і. пориче те іедностраности, а по томе и резултат іе његов *одрицателни* или *негативни*. Но то диіалектичко мишљење треба разликовати од диіалектичке вештине мешати поіме и доказивати, да іе резултат одлучног мишљења само сенка; диіалектика ниіе вештина играти се са речма.

3. Трећи и виши степен логичког мишљења іесте *спекулативни* или *позитивно-умни*. Кад іе по смислу диіалектичког мишљења, своіство свега, што постоіи, тако, да се іедно пориче нечим другим и да іедно прелази у друго, то значи да обе противности имаіу нешто іеднако међу собом и да се могу споіити и саставити нешто *треће*, коіе ниіе нешто одвоіито од њих: напротив то *треће* налази се у живоі свези са тим двема противностима и у њему се огледа то, што те две противности имаіу іеднако и што им даіе могућност прелазити іедно у друго. Дакле спекулативно мишљење иде даље од диіалектичког, оно оставља за собом постављања диіалектичког мишљења, но не изузима их сасвим, іер резултат спекулативног мишљења ниіе нешто одвоіито од њих, но то исто, што се креће по тим трима степенима мишљења. Истина, вели Хегл, и іесте то само кретање мишљења кроз три степена. *)

---

*) Види Encicleped. стр. 152.

У Логици развиіаіу се свеопшти поіми о стварма, коіи се напоследку доводе у іедну свеопшту целину или идеіу. У том развитку има три степена: *А. Биће*; *Б. Суштина; В. Поіам идеіе.*

Начело од кога почиње Логика и уопште сва философиіа, мора бити врло оскудно по своіоі садржини; іер ни у мишљењу, ни ван њега нема готовог, датог предмета. Предмет или истина постизава се постепено кретањем или развитком самог мишљења. У сваком почетку предмет само *іесте*, с почетка ми само то знамо о предмету да он *іесте*. Кад би у самом почетку предмет био нешто више, онда то неби био почетак. По томе први поіам, с кога почиње логичко мишљење, іесте поіам о *бићу*.

А. Наука о Бићу.

Чисто биће — то іе чиста, ничим неиспуњена, мисао о бићу. То биће има три степена: 1. *Каквоћа;* 2. *Коликоћа:* 3. *Мера.*

1. Каквоћа.

а) Биће.

Чисто биће, као што смо више видели, іесте почетак, по томе што іе то биће неопредељена, непосредна мисао, а почетак увек мора бити нешто неопредељено, непосредно. *Биће*, као начело свега постоіећег, сматрала іе *Елеатска школа.**)

Кад добро промотримо то биће виде ћемо, да іе оно чиста одлучност, нешто абсолутно негативно, а абсолутно негативно — то іе свеіедно што и *ништа*

---

*) Види Encicl. §. 86.

Чисто биће нити ie живот нити смрт, нити добро нити зло. Све ie ово нешто опредељено, нешто више, чега нема у чистом бићу. *Ништа*, као начело свега постоiећег, сматрала ie *Будиска школа.* *)

Кад ie *ништа* то исто, што и *биће*, онда значи, да нема ни iедног ни другог, већ има нешто треће, као њихов израз, њихова истина, нешто тако, у чему се огледа и iедно и друго. То треће више и iесте *бивање или рађање* (werden). У њему се, по речима Хегла, огледа оно, што има истинитог у *бићу* и *небићу* и van njega они су само iедан призрак, сенка. *Бивање* има два момента. Кад се ништа или небиће замени са бићем, то ie онда рађање; кад се пак биће замени са небићем, то ie онда смрт, уништење. То мешање бића и небића iесте *ток, бивање.* **)

б) Суштествовање (Dasein).

Но и само бивање, по своioj несталности, носи у себи семе новог противусловља, коie се мири на вишем степену. *У бивању* биће и небиће редом замењуiу iедно друго и посредством те замене долазе у iединство, у коме iсчезава њихова противност. Таким начином резултат бивања iесте *суштествовање*, у коме ie оно, што ie позитивно, споiено са оним, што ie негативно, биће са небићем. Што суштествуiе, то суштествуiе *гдегод* и *кадгод* и са неким средствима, а не свуда и свагда, — дакле увек са неким ограничењем. У след тога свако суштествовање носи у себи семе свога уништења. Два састава елемента — биће и небиће — одмењуiући iедно друго и том променом изражаваiући суштествовање, даiу

*) Види Encicl. §. 87.
**) Види Encicl. §. 88, стр. 176.

му развитак и у исто време полажу му границе, даіу му смрт. Суштествовање има следеће моменте

а) Суштествовање — то іе опредељено биће, а непосредна, суштествуіућа опредељеност іесте то, што ми зовемо *каквоћа*. Таким начином сваки суштествуіући предмет іест *нешто* биће усвоіим границама; те границе и даіуму ease — опредељеност, у том смислу оно іе ствар (res, ding), *нешто реално*. По тоі категорѳіи у Богу поричу свако ограничење и зову га: Ens realissimum.

б) Промена. Више смо видели, да граница да іе ствари биће, а о ствари у њемам границама неможесе ништа више казати, него само то, да она іесте. Дакле то чему се она противставља непосредно споіено іе с њом рушећи њено биће. Потоме свака іе ствар: 1. *коначна*; 2. променљива. Отуда се рађа:

в) Безконачна промена. Ствар, поставши чрез промену нешто друго, она іе зато опет нешто и потоме опет іе подвргнута промени. Таким начином коначно добиіа безконачни развитак. Коначно, тако рећи, упиње се да постане безконачно, но непостизава праву безконачност, Тек што се огресе іедних окова, оно налази себи друге. То іе привидна безконачност, а не права. Она се у математици зове: progressum in infinitum.

Но шта то значи, чему тежи та безконачна промена? Кад *нешто іедно* стане према *нечему другом*, онда и оно прво *нешто* іесте такође друго према овом другом, као што іе друго према првом. Таким начином свако то *нешто* прелазећи у *друго* сусрета се само са собом. Таі односаі према себи самом, коіи се исказуіе прелазом у друго, и іесте *права, истинита безконачност*. Ту се биће наново поставља, но са другим вишим своіством, као порицање самог порицања и іесте биће за себе (für sich sein). Другим речма:

то друго, коим постаіе безконачно у промени, ниіе ван безконачног, већ у њему самом и іесте управо оно исто; дакле прелазећи к њнему *безконачно сусрета се само са собом*. Потоме и безконачно, као што га узима одлучно мишљење, т. і. као противположност коначном, іесте такође коначно, почем се сусрета са *нечим другим*, што га ограничава. Права безконачност іесте само идеіалност коначног.

в) Биће за себе.

Биће за себе, т. і. у том смислу како оно стоіи према себи самом, іесте *непосредност* и уз то така непосредност, коіа сама за себе постоіи и изузима све што іе друго. Биће за себе ниіе нешто неопредељено, али и његова опредељеност ниіе у томе, што оно разликуіе нешто іедно од нечега другог, већ опредељност безконачна, коіа уништава у себи сваку разлику іедног од другог: *Биће за себе* іеста биће безконачно, али се оно неналази ван коначног, ван нечега другог, већ у том другом, у том коначном налази само себе. За пример таког бића можемо узети наше — *ја*. —

У бићу за себе треба разликовати ово: *а) идеіално іединство*. Над биће засебе исказуіе непосредни и негативни одношаі према себи и кад у *другом* оно стоіи само према себи, то онда оно мора бити у іедници са собом, мора бити *іединицом* или нечим таким, што іе безразлично по себи, што изузима све што іе друго. Такав іе поглед на безусловно код Елеатске школе и у Лаібница о Богу, као врховноі понади.

б) Реалну множину. Порицање, изузимање іедног доводи до разликовања тог іедног од нечега другог. Но то *друго* ниіе опет нешто различно од *іедног*, већ истоветно с њим; іер нешто сасвим

друго било би без узрока, а два безконачна немогу бити. И тако у порицању и саморазликовању іединице, бића, тако рећи, њено распачавање, допуштење многих іединица, или множине, у коіоі свако друго іесте іединица. У множини нема никакве стварне разлике од іединице: множина іе безконачно рађање іединица. Тако іе сматрао одношаі іединица према множини Проклес. А Левцип и Демокрит сматрали су множину, као нешто одвоіито од іединице. Та мисао служила іе за основ њиховом учењу о атомима или пратваркама. Ту исту мисао узео іе Русо за основ свога учења о држави и Лаібниц свога учења о вселеноі.

д) Свеколикост (све). У множини свако *іедно* то іе исто што и *друго іедно*, а то значи, да у негативном одношаіу іединица садржи се и њихов позитивни одношаі, т. і. да има међу њима и свезе, по коіоі се оне привлаче іедна другоі и постаіу нешто іедно. То іединство множине и іесте *свеколикост*. Та *свеколикост*, као целина укупна, а не идеіална, іесте основно начело *Пантеіиста*.

У истоветности привлачења и раскидивања или распарчавања, *биће за себе*, тако рећи, престаіе и іавља се као нешто, што іе безразлично. Кад тако *биће за себе* постане безразлично, онда *каквоћа* прелази у *коликоћу*.

2. Коликоћа.

а) Коликоћа іе чисто биће, али њена опредељеност нема унутрашње свезе са бићем, већ она іе према њему безразлична. У *каквоћи* опредељеност іе увек истоветна са њеним бићем, тако да кад ми уништимо опредељено своіство ствари, онда ће нестати и саме ствари: напротив, *коликоћа* се може мењати, а да се непромени никакво своіство ствари. Кад се у *коликоћи* обрати пажња на подпуно ра-

венство многих ієдиница, коіе састављаіу количоћу, онда се добиіа поіам о протегнутоі *величини*. Кад се пак искључиво обрати пажња на те исте ієдинице, као на границу количоће, онда се добиіа поіам о *разделивости* или *дискретности*. А кад се постигне разлика између непрекидности и раздељивости, онда се добиіа поіам о *количини* опредељеноі или величини (das Quantum).

б) Количина опредељена (das Quantum) биіа онда, кад се чиста количоћа представи ограниченом. Таким начином величина у опште цепасе на многе величине и свака од них према другоі ієсте ієдинство, а према сама себи ієсте множина. У том смислу величина іе *броі*. Но ма како ми сматрали *величину*, она се увек представља, или као непрекидно ієдинство, или као скуп ієдиница, у ком оне стоіе ієдна по краі друге.

в) Но будући іе граница опредељене количине или величине споіена са целином саме величине, то величина, тако рећи, скупља се сама у себе и постаіе величина *напрегнута* или *степен*. У степену количоћа ступа у свезу са каквоћом. Каквоћа кад іе опредељена количоћом, па се служи њом да себе покаже, онда іе то *мера*.

3. Мера.

Мера іе ієдинство каквоће и количоће. Све има своіу меру и у границама своіе мере обдржава своіу природу.

а) С почетка каквоћа и количоћа представљаіу се у непосредноі свези ієдна с другом; ту се оне рекло би губе ієдна у другоі: каквоћа прима на се карактер безразличне количоће, а количоћа карактер опредељене каквоће. То се опажа на оним предметима за коіе іе бити или неби рекло би

свеіедно. Таки су сви предмети, што припадаіу природи неорганичкоі.

б) Но оба елемента-каквоћа *и* коликоћа исказуіу сами собом и своіу разлику и могу се тако рећи оделити іедно од другог. С почетка каквоћа ствари показуіе се равнодушна према промени границе у коликоћи, но та равнодушност одма престаіе, како се прекорачи извесна *мера*. Пређашња каквоћа постепено, или наіедапут прелази у другу. Тако, например, *гомила* зрна, мало-помало престаће бити *гомила*, ако ми станемо дуго одузимати іедно по іедно зрно. Дакле каквоћа ствари обдржава се извесном њеном коликоћом, а како се та мера прекорачи, онда ствар добиіа другу каквоћу и тако може ићи до безконачности. За пример таког кретања *мере* до безконачности, можемо навести низ *тонова*; они се могу безконачно повишавати или понижавати, само ако се буде умножавао или умањавао броі потреса, коіи производе звукове.

У виду таке *мере* — у абсолутном значаіу представљао іе себи сво биће Шелинг. Он іе мислио, да се ствари разликуіу међу собом по коликоћи, а не каквоћи, па іе с тога сматрао васелену као равнотежу духовне и материіалне стране.

Б. Суштина.

Суштина заузима средину међу бићем и неімом и служи за прелаз іедно другом. До сад смо видели, да іе биће све іеднако прелазило у разне опредељености, коіе су изузимале іедна другу. Но у мери, у свагдашњем іединству њеном са собом самом, све те опредељености, коіе су порицале опште биће, наново се поричу и тако рећи губе се у бићу, или прелазе у нешто тако, што іе увек

іеднако. То што іе увек іеднако кроз све промене, кроз све опредељености и іесте *суштина*. Таким начином *суштина* іе више од чистог, непосредног бића, іер садржи у себи и све опредељености, коіе су порицале опште биће и порицање тих самих опредељености. Главна іе разлика између *суштине* и *бића* та, што суштина носи у себи и поіам односаіа и рефлекса, т. і. мисли се тако, како она стоіи према нечему другом и како се огледа у том другом. Дакле суштина іе биће, коіе се само у себи огледа. Суштина има три степена: *1. суштина, као основ суштествовања; 2. суштина, као поіава*; *3. суштина, као истина.*

1. Суштина као основ суштествовања.

Из тога, што смо до сад о бићу казали, види се да суштина излази из бића; но у суштини биће, посредством порицања себе, враћа се, тако рећи, само себи. Потоме суштина ниіе ништа друго, него односаі бића к себи у том смислу, што таі односаі к себи іесте у исто време и односаі к другоме, само што іе таі односаі непосредан, іер га полаже сама суштина. Биће чрез своіу диіалектику, т. і. у своме развитку, губи се у нечему другом, но и непостоіи другчиіе, већ као суштина, коіа іе израз односаіа к себи самоі. Из тога се види, да биће, по своіоі іедностраности, т. і. по своіоі непосредности, долази у категориіи суштине до нечега, што га пориче, т. і. долази до *поіава*. Другим речма: будући да непосредност бића не може бити правим поімом и само по себи прелази у поіам суштине, или у односаі к себи самом: то значи, да сама непосредност ниіе ништа више него *поіав*, нешто негативно према суштини. Дакле суштина іе биће, само што то биће ниіе више непо-

средмо, већ тако коіе се іавља и то іавља онако како оно іесте, како се огледа у другоме и од другога у себи.

Говорећи о суштини, каква іе она сама у себи, Хегл находи у њоі следеће моменте или степене: *а) истоветност* или огледање себе у себи; *б) различиіе; в) основ.*

а) Суштина, будући сама себи равна у разности ноіава, с почетка се показуіе као одлучна истоветност свиіу ствари. Држећи се тог іедностраног поіма о истоветности, многи мисле да іе суштина Божиіа абсолутна истоветност.

б) Но то іе само одлучна или формална истоветност. А будући да праве истоветности у суштини може бити само по средством нечега другог, што іе изузима: то значи, да она има у себи нешто у чему се огледа, има неистоветност, или *различиіе.* Но то *различиіе* неуноси се у суштину од некуд са стране; суштина іе то, што само себе у себи разликуіе. То различиіе, коіе увек стоіи у простоти суштине, пораћа њено унутрашње противословље, коіе она хоће да победи. Потоме разности, коіе се налазе у суштини нису нешто самостално, што независи іедно од другога, већ њихов іе одношаі сасвим другчиіи: свака та разност неможе се односити к себи, а да се у исто време неодноси и другоме. Кад іе тако, онда суштествена разлика, іесте разлика нечега, што само по себи ниіе различно и што представља истоветност (напр. два полуса, два електрицитета). Таким начином суштина се опредељава, као нешто што се односи само к себи, што носи у себи іедно и друго, себе и друго. С тим опредељењем шта іе суштина у себи, добніа се то, што ми зовемо *основ.*

в) Основ (Grund) ниіе ништа друго, него іединство истоветности и разлике. У основу обе

противположности састављаіу целину (Totalität); потоме што основ ниіе ништа друго, него оно, што он іесте у ономе, што се на њему оснива: основ нестоіи одвоінто и, тако рећи, за лећима онога, што се на њему оснива. Ту целину, до коіе долази основ, можемо назвати *суштествованьем* (Existens). Та истоветност основа и онога, што се на њему оснива, била іе основна мисао код *Неоплатоника, Кабалиста и Филона.*

б) Суштествованье.

Суштествованье то іе непосредно іединство између онога, што се огледа у себи и онога, што се огледа у другоме *). Под именом суштествованьа треба разумети укупност свиіу ствари, од коіих су неке самосталне и независне іедна од друге, а друге су зависне и добиіаіу своі живот са стране. Све што постоіи то, или іе основ, или іе оно што се на њему оснива.

в) Ствар.

Све што суштествуіе по себи има у себи и своі основ, а то што се на њему оснива іесте ствар; іер ствар іе подпуни развитак свиіу своіих основа и суштествованьа. Ми обично говоримо, да извесна своіства ствари проистичу из њеног основа: но будући би ствар без своіих своіства престала бити то што іе и преобратила би се у нешто, што іе празно, без садржини: то и обратно можемо рећи, да су своіства ствари и њени основи. Такав ред основа, коіи у подпуноі целини своіоі производе суштествованье предмета или ствари, зову се *услови.* Кад су сви услови, онда се предмет оства-

*) Encicl. §. 150.

рава, као нешто, што іе условљено, а у самоі ствари предмет сам полаже све те услове. Потоме и ако іе ствар, као што вели Кант, нешто у себи, она ипак іесте само то, што іе по изразу свога одношаіа према другим стварма, што іе по своіоі свези с њима. Ми говоримо ствар има своіу каквоћу, т. і. има таке опредељености, покоіима она неостаіе нешто завиіено у себи, већ се односи к нечему другоме. Накратко: ствар іе целина, или іединство основа и суштествованьа, или одношаіа к себи и одношаіе к нечему другоме. По своме одношаіу к нечему другоме, ствар има у себи разности, по коіима она постаіе конкретна или опредељена ствар.

Непосредно іединство суштествованьа то іе *материіа*, коіа у томе мислу узета мора бити равнодушна према сваком опредељењу, или другим речма: сви видови материіе, из коіих се саставља ствар, представљаіу іедну исту материіу. Разне опредељености и одношаі њихов међу собом, коіе оне имаіу у ствари, стоіе тако реће против материіе и одвоіито од ње. Те опредељености и састављаіу форму. Неопредељена, безконачна материіа іесте то исто, што и ствар у себи, само што она последња іесте нешто одлучно, без свезе са оним што постоіи стварно, а материіа има места као нешто постоіеће не само према себи, но и према другоме, према форми. *) С тога нити може бити самосталне материіе, одвоіите од форме, нити форме без материіе. Но ствар, при свем том, као целина, као подпуни израз материіе и форме, носи у себи противословље. С іедне стране, по свом негативном іединству, ствар іе форма, у коіоі іе материіа опредељена и сведена на степен

*) Encicl. §. 152.

своіства; с друге опет стране, та иста ствар састављена іе из материіе и тако рећи, утемељава се на материіи, коіа, по сили одношаіа ствари према себи самоі, мора бити и самостална и несамостална, т. і. мора бити променљива. Материіа и своіства то утврђуіу се у ствари, то поричу се. На основу тог противусловља, ствар іе тако биће, коіе непосредно потврђуіе и пориче себе, или другим речма: ствар іе *поіав*.

Из погрешног схваћања одношаіа између порицања и потврђивања материіе у ствари, признато іе у физики іедно своіство материіе, кога она нема, а то іе: *шупљикавост* (Porasitas).

2. Поіав.

Суштина мора се іављати; она неможе остати на томе, да се сама у себи огледа (Reflexion in sich). То іављање суштине исказуіе се у томе, што оно наизменце пориче то іедну, то другу своіу страну: то своіу одлучну истоветност, то разновидност своіе форме, даваіући им наизменце карактер непосредности, самосталности. Кад дакле іедна иста свар то потврђуіе, то пориче іедну ма коіу своіу страну — материіу или форму и придаіе наизменце то іедноі, то другоі карактер самосталности, и кад таі прелаз материіе у форму и форме у материіу іесте то, што се зове іављање: онда значи, да суштина неналази се изван поіава, него іе она у томе самом поіаву.

Премда іе у поіаву сама суштина, опет зато поіав нема у себи самом свога начела, већ іе то начело у нечему другом. Дакле поіав ниіе то исто, што и призрак, сенка. Поіав іе права непосредност биће, с коіег он скида привидну самосталност и своди на степен просте суштине.

Што поіав има карактер непосредности и реко би нестоіи ни према чему другом, то іе дело безконачне благости, коіа поіединим моментима свога рефлекса или самоогледања, да іе могућност суштествовати непосредно и осећати радост бића. Но будући іе благост дело суштине, а суштина држи на себи поіаве, то іе онда тоі суштини, осим благости, своіствено и могућство над поіавима. Напоследку ньоі іе своіствена іош и правда, іер кад се год догоди какав преврат у поіавима, она увек показуіе, да су то само поіави, а не што непосредно, самостално.

Кант іе први обратио пажњу на значаі поіава и іош више показао разлике између философског и обичног погледа на поіаве. Но он іе у томе стао на пола пута, сматраіући поіаве са субіективног гледишта и разумеваіући суштину под именом „*ствар у себи*," ван поіава. Отуда іе код њега произашло двоіство (дуализам). С іедне стране умственост, а с друге чувственост; с іедне стране Бог, а с друге свет. Пристаіући уз Канта, да поіавима (феноменима) ниіе своіствена реалност, или самостални значаі, Хегл додаіе, да поред свега тога, суштина исказуіе се и познаіе само у поіавима и да іе поіав необходно своіство суштине.

Поіав има три саставна дела: *а)* он представља целину свега што ми видимо, цео свет. Но будући да све то, што ми видимо мора имати своі основ: то *б)* отуда постоіу, тако рећи . два света: іедан свет спољних поіава, — други унутрашње форме закона поіава. *в)* Даље та два света ступаіу у одношаі, по сили кога исказуіе се њихова истоветност.

а) Свет поіава. Поіав има своіу самосталност; он іе само іедан момент форме, коіа прима у себе материіу, као іедну од своіих опредељености, но

и та основна форма такође іе извесна опредељеност, тако да поіав ниіе ништа друго, него непрекидно, безконачно посредоване између суштествованьа, коіе има опредељену форму и суштествованьа, коіе незанисн од форме. Сав обим таких поіава саставља собом оваі видими коначни свет, у ком се ствари узаімно іедна у другоі огледаіу.

б) Садржаі и форма. Из тога, што смо вишеказали, види се, да састав овог видимог света, кога се делови іедан у другом огледаіу, іесте целина подпуно завршена, а одношаі њен према себи самоі саставља њену садржину. Одношаі іе феномена сасвим опредељен; он има форму у себи самом и у сљед те истоветности, форма саставља у њему суштествену основу, подпору. Таким начином форма постаіе садржином, и у развитом опредељеном виду законом поіава. С тога нити може бити садржине без форме, нити форме без садржине. Може се іош, вели Хегл, одвоіити садржина од форме, говорећи, на пример: садржина неке књиге добра, но форма неваља; али то незначи да књига нема форме, него да књига нема правилне форме, коіа би одговарала предмету. А правилна форма та іе, коіа чини садржину онаком кака іе. Но при свем том іединству садржине и форме, поіав, као опредељено суштествоване, да іе опредељеност и іедном и другом и по томе их разликуіе іедно од другог, па ради изравнаньа те разлике, доводи их до категориіе *одношаіа*, у коме обе те стране добніаіу опредељени карактер.

б) Одношаі. Одношаі іе опредељени, општи карактер сваког поіава. Ништа несуштествуіе само по себи, одлучно, већ суштествуіе у одношаіу према нечему другоме и баш таі одношаі іесте, по речма Хегла, истина сваког суштествованьа, т. і. по сили тог одношаіа свако суштествоване по-

стаіе то. што оно іесте. Но све, што стоіи у одношаіу, кора се односити не само к нечему другоме, но и к себи самом. Потоме одношаі има сљедеће степене:

а) Одношаі целога и његових делова. Први вид одношаіа — то іе одно шаі целога и његових делова. У том одношаіу садржина іе сама целина, коіа се обдржава своіим деловима, коіи су іоі противположни. Делови се разликуіу међу собом и сваки іе за себе нешто самостално: међутим, с друге опет стране, делови могу бити то, што су само у истоветоветном одношаіу іедан другоме, или у саставу своіе целине, а таіе целина нешто противположно деловима, нешто што их пориче.

Таким начином у одношаіу целога и његових делова налази се противословље, а то показуіе да таі одношаі ниіе прави, т. і. да у ствари ниіе то, што се показуіе даіе у идеіи. По идеіи цело іе то, што има своіе делове, но кад ми у ствари хоћемо да покажемо те делове, онда уништимо цело. За пример да узмемо *сат*: то іе нешто цело, іер има у себи много делова, но кад ми у ствари покажемо те делове, т. і. одвоіимо сваки за себе, онда нема више *сата*, целога нестаіе.

Да би се измирила та противност, одношаі иде даље и іавља се у другоі вишоі форми. Наравно и таі одношаі може бити неистинит, али неистинито ниіе то, што непостоіи, већ то што неодговара своіоі идеіи, своіоі природи и потоме носи у себи заметак уништења.

б) Одношаі силе и њеног поіављивања.

Категориіа одношаіа не исказуіе се сва у одношаіу целог и његових делова, већ она прелази на виши степен, а то іе: одношаі силе и њеног

поіављивања. У том одношаіу, цело остаіе и присвоіим правим деловима и обратно делови стоіе и при своіоі правоі целини. Код *силе* свака точка носи у себи карактер целога и у том целом обдржава своіу разлику. *Сила* пориче своіе биће у себи ради другог бића, т. і. ради окога, што се поіављуіе; а то друго биће, то што се поіављуіе, пориче опет у себи своіе биће ради силе. Та два акта сваког тренутка споіена су у сили, а потоме іе њоі, као кругу, своіствена безконачност, поравнање с одношаіем целога и његових делова.

Но и одношаі силе и њеног поіављивања такође іе ограничен, премда у другом смислу, а не у оном, у ком іе ограничен одношаі целога и делова. Та ограниченост одношаіа силе и њеног поіављивања показуіе се у томе, што сила тражи побуђења за своіу радњу са стране, ван себе (на пр. магнетизам тражи гвожђе, коіе има своіа своіства као: тежину, боіу и т. д. коіа су равнодушна према магнетизму). По тоі ограничености силе и њеног поіављивања Богу недоликуіе предикат тике силе. Сила іе ниже цели, коіа сама себе опредељава. С тога се и говори сила іе слепа Слепоћа њена показу се у тоі разлики између поіављивања силе и њеног побуђења; она нема у себи побуђења, нити зна за њега, с тога іе слепа *).

Обично се говори, да се незна шта іе сила већ зна се шта іе њено деіство, њено поіављивање; но то іе погрешно, іер силе и нема ван свога деіства или поіављивања. Сама сила ниіе нешто неизвесно, већ неизвесно іе іединство њене садржине, коіа по своіоі ограничености добиіа опредељеност са стране **). Сила іе така целина, ко-

*) Encicl. §. 136.
**) Encicl. §. 151.

іоі іе своіствен негативни одношаі према себи самоі, или коіоі іе своіствено поіављиваље помоћу одваіања, раскидавања себе саме или тога, што се у њоі налази. Но будући да огледаље себе у себи самом (Reflexion in sich) іесте у исто време и огледаље у другоме (Reflexion in anderes), то поіављиваље иміе ништа друго него средњи термин, посредством кога сила постаіе силом. Њеним поіављивањем пориче се двоіина страна, т. і. придаіе се іединство њеноі садржини. Таким начином одношаі силе и њеног поіављивања узвишава се на степен *унутрашњег* и *споља шњег*.

6) *Унутрашњост* — то іе огледаље себе у себи, а *споља шњост* — то іе огледаље себе у другоме. Дакле обе те стране іесу іедно исто; њихово іединство исказуіе се у кретању саме силе, као іединству огледања у себи и у другоме. Отуда долази прво то: да *споља шњост* по садржини своіоі іесте то исто, што и *унутрашњост*, да поіав има у себи само то, што има у суштини и да у суштини нема ништа што се неби исказало у поіаву. Друго, да іе та противположност међу њима само у смислу одлучавања истоветности и разлике, а у самоі ствари *унутрашње* и *споља шње* — то су моменти іене исте форме и потоме кад ми нешто признамо за *унутрашње*, оно ее одма претвори у споља шње и обратно. Дете іе разумно само унутрашње, т. і. по могућности: дакле оно іе расумно *споља шње*. Оно ради што іе необходно, неразумеваіући смисла тога што ради, већ обавештав а се о томе од других, дакле споља. Кад се те одлучности унутрашњег и споља шњег уништаваіу прелазом іедног у друго, то су оне онда у своіоі оделитости само сенка суштине, а у самоі ствари њихови іе садржина сама њихова истоветност и притом истоветност непосредна. Така истоветност уну-

трашњег и спољашњег јесте то, што се зове *действителност*, т. ј. то, што у самој ствари постоји — *јавност*.

3. Действителност или јавност.

Действителност — то је јединство суштине и појава, унутрашњег и спољашњег. Појављивање действителности такође је действително и та действителност обдржава свој карактер, своју суштину, само под условом спољног суштествовања. Действителност или енергија била је основна мисао Аристотељеве философије.

Погрешно чине они, вели Хегл, који раздваају мисао и дело и противполажу једно другом, па говоре: „Та је и та мисао добра, но она се неможе остварити.“ Ко тако говори са убеђењем да говори истину, тај неразуме ни шта је мисао, ни шта је дело, т. ј. незна правог значаја њиховог. Идеја или мисао непостоји само у нашој глави и притом она није тако безснажна, да очекује своје суштествовање од нас, дали ћемо ми допустити да она суштествује, или не. Напротив, идеја или мисао већ је сама по себи сила; она је действителност. С друге опет стране и та действителност идеје није тако неприступна и неразумљива, као што обично мисле неки *практици*.

Действителност, као конкретно јединство унутрашњег и спољашњег развија у себи њихова својства појединце, одлучно, дотле, докле их несједини у вишем саставу. Другим речма: премда је действителност сама суштина, која се исказује у појавима, опет зато ми можемо гледати на унутрашњу страну њену, као на нешто, што је самостално, одвојито једно од другога, и тада у том кругу действителности, ми налазимо нове степене, нове поиме, раздробљавајући наипре действителност на њене де-

лове, а после изравнаваіући те раздробљене делове на вишем степену бића.

Кад се унутрашња страна деіствителности узме одвоіито од спољашње, онда се добиіа то, што се зове *могућност*. Отуда се обіасњава поіам о могућности, као нечем таком, што предпоставља своіе суштествовање само при суштествовању нечега другог.

Кад се опет спољашња страна деіствителности узме одвоіито од унутрашње, онда се добиіа представа *случаіности*, као нечега таког, што може бити и небити, или што ниіе суштествено.

Но будући да се све случаіности узаімно осниваіу іедна на другоі, то у само ствари нема ништа друго, осим іедне деіствителности, коіа показуіе своіу суштину у поіавима. Та унутрашња свеза подпуне деіствителности, коіа обувата собом сво разновидно биће, коіе се у своіим деловима представља, као нешто оделито, самостално, іесте то, што се зове *необходност*.

Но будући да се *необходност* негуби у томе, што се показуіе као случаіност, већ уништава се његова самосталност: то значи да обе стране — унутрашња и спољашња налазе се у нераздељивом іединству. Безконачни ред случаіности ниіе ништа друго него израз, или постепено остваравање іедног унутрашњег истоветног начела, или могућности; а унутрашња могућност ниіе опет ништа друго, него ред тих случаіности, коіе узаімно іедна другу условљаваіу.

Необходно начело, коіе носи у себи све те случаіности, іесте то што се зове *субстанциіа*, а случаіности изгубивши, при новом субстанциіалном одношаіу, своіу самосталност претвараіу се у то, што се зове *промена* (modus). Промена нити іе

што самостално, независно, нити што случаіно, већ то, што производи сама *субстанциіа.*

Кад дакле све промене нису ништа друго него сама субстанциіа, коіа се у њима остварава, онда свака та поіедина промена добніа вид субстанциіе, само непозитивне, већ негативне. Отуда бива поіам *узрока* и *деіства.* Од тих двеіу страна, коіе се необходношћу доводе у одношаі, іедна іе делателна субстанциіа или узрок, а друга іе пасивна или деіство.

Из поіма о деіству и узроку бива поіам о узаімном деіствовању. Свако деіство има своіе деіство и сваки узрок има свої узрок. Дакле сваки узрок у том реду іесте деіство и свако деіство іесте узрок. У реду тог узаімног деіствовања и узаімне зависимости ствари, престаіе њихова самосталност, па дакле и множина субстанциіа. Само іе іедна субстанциіа или *абсолутно*, коіе своіим деіством пориче себе као субстанциіу (т. і. у своіим променама) и тим актом порицања поставља себе.

Ако іе дакле іедна субстанц іа, то она суштествуіе не само у себи, но и ради себе, т. і. у свему што та субстанциіа поставља, као своіе промене, као нешто различно од ње, она има у виду само себе и у свему, што іе различно од ње, она развніа само себе. То значи да необходност субстанциіе прелази већ у *слободу поіма:* іер поіам іе то, што обдржава разновидност у іединству ради себе. *)

Поіам.

Из тога што смо досад казали види се, да Хегл под *поімом* неразуме производ нашег мишљења, већ уопште *ум*, начело стваралуће како у

*) Encicl. §. 143.

предметима тако и у нама. Накратко: *поіам* іе така целина, у коіоі сваки момент њен іесте и подпуни представник њен. Наука о суштини дошла іе до узаімног рада, у коме іе све и узрок и деі ство; у коіоі све поіединости садрже у себи истоветност у целоме.

Но таі резултат до ког іе дошао развитак суштине ниіе више своіствен суштини; то прелази њене границе и ступа на виши степен логичке идеіе. Своіство категорніе биħа, или идеіе у њеноі непосредности, состоіи се у томе, што свака њена промена добиіа опредељени карактер, без огледања у другоме; ту све бива непосредно и сва диіалектика састоіи се у томе, што іедно прелази у друго. Своіство промена суштине другчиіе іе; те промене недобиіаіу своі карактер непосредно, већ чрез огледање у њечему-другоме; без тог огледања у њечему другоме неби се могла суштина огледати ни у самоі себи, почем іе она нешто, што іе само у себи затворено. Своіство поіма и његовог диіалектичког кретања нити іе у прелазу іедног у друго, као код *биħа*, нити іе у огледању себе у одношаіу к нечему другоме као код *суштине*, већ у деіствителном постављању ван себе тога, што іе у себи, у могућности. Суштини іе своіствено огледање (reflexion), а поіму іе своіствен развитак *). Тако іе, напр. кретање дрвета, коіе расте из свога семена. У развитку своме поіам неизлази из себе и не прелази у нешто друго, већ представља іедну исту садржину, само у другом виду. Потоме придев (предикат) поіма іесте *слобода* **); за њега нема ништа друго, што би било различно од њега. То значи, да поіам неопредељава се и неограничава

*) Encicl. §. 153.
*) Encicl. §. 159.

ничим другим, већ самим собом. Наука о поіму има три дела или степена: *а) поіам субіективни; б) поіам обіективни или предмет; в) идеіа*, као іединство субіекта и обіекта.

а) Поіам субіективни.

Под тим именом Хегл разуме то, што се обично у Логикама зове поіам, само одвоіито од предмета, од садржаіа. Субіективни поіам обухвата цело наше разумевање, обухвата троіаку радњу као: *поіам, разсуду закључење ума* *).

Први степен поіма іесте поіам у тесном смислу те речи, или *поіам субіективни, формални*. Он има три стране или момента: *свеопште*, *засебно* и *іединично*.

Свеопште іе чисто биће, коіе увек стоіи само према себи, увек само себи равно, само са собом истоветно, при свима своіим опредељеностима и поіединостима. Оно іе то исто, што и наше *іа* наша свест — у смислу одвоіитом од сваког њеног опредељеног стања. Потоме *свеопште* незначи то, што множина, скуп многих своіства, — у таком смислу оно би било само іедна празна одлучност; *свеопште* іе суштествена страна свега, штогод живи. Смисао тога свеопштег има, например, законодавна власт у Руссо-а (Volonté général, а не volonté de tous), човек и Бог у свету Христіанском — противположно свету іазическом **).

Но будући да свеопште неможе остати само у себи, но своди у себи нешто друго к истовет-

---

*) Треба приметити, да Хегл и ако каже *субіективни* поіам, опет зато тај іе поіам и у предметима и не само да іесте, већ и саставља њихов живот. Форма поіма то іе опрдељење *абсолутног — Бога*.

**) Encicl. §. 164.

ности: то значи, да се оно развиіа у разности или има у себи нешто *засебно*. Та *засебност*, коіу има *опште*, може се одвоіити и противставити њему, кад се то, што іе засебно одели од онога, што іе опште у самоі ствари, онда бива несаобразност лица са његовим назначењем, лаж у животу његовом.

Но као што *засебног* нема ван *општег*, нити општег ван засебног, то значи да они мораіу бити у іединству. То іединство њихово іесте *іединичност*, *идивидуалност*. Кад дакле свеопште и засебно непостоіе іедно ван другог, него у іединству, а њихово іединство іесте нешто цело, іединично: то се онда може рећи, да свеопште постизава своіу деіствителност само у іединичности и у њему се само сіедњава са засебним. Тако, например, нити има одлучне пстоветности *іа*, нити пак има способности, склоности, жеље, као засебности, без опредељења іединичне личности. Другим речма: нити има свеопште разумне воље, нити њене засебности закона, без іединичности, где се оне іедна у другоі огледаіу, т. і. без *државе*. —

У поіму, као нечем таком, што има живота, сви су ти моменти у іедно и налазе се іедно у другоме. Дакле само іе поіму, као живом іединству та три момента, своіствена *конкретност* *). Но у таком абсолутном смислу конкретан іе само дух; іер он іедан све прониче собом. Све остало конкретно іе само односно. *Свеопште*, *засебно* и *іединично*, кад се узму одлучно, онда су то исто, што *истоветност*, *разлика* и *основ*. Свеопште истоветно іе у том смислу, што садржи у себи и засебно и іединично; засебно іе разлика у том смислу, што іе оно уіедно и свеопште и іединично; напоследку іединично іе

---

*) Encicl. § 104.

основ у том смислу, што оно обухвата у себи и *род* и *вид* *).

Други степен субіективног духа іесте *равсуда* или *разсуђивање*. У поіму, као іединству, сви су моменти: опште, засебно и іединично споіени или сливени. Кад би поіам остао на том степену сливености, онда би све било само у іедноі могућности. Но поіам ниіе тако немоћан, вели Хегл, да остане само при томе, па да буде равнодушан према своіим моментима, већ он поставља и с іедињава те моменте у самом делу. Унутрашња необходност, по коіоі се деле моменти поіма и постављаіу као разности, налази се у моменту іединичности или индивидуалности. Разлагање или одваіање тога, што има засебног код поіма и іесте *расуда* или *расуђивање* (Urtheil) **).

Да би се моменти поіма могли представити одвоіито, па после да би се могли опет споіити, за тоіе потребно *равсуђивање*: разсуђивање самим радом своіим поставља моменте као разности и разности као *моменте*.

Сви предмети садрже у себи, у своіоі индивидуалности: *опште* и *засебно*. Потоме карактер расуђивања своіствен іе само свету коначном. У њему се може свагда оделити, одвоіити *опште* од *засебног*, например: живот од организма, род од индивидума.

Деоба расуда код Хегла неоснива се на сравњивању њихових видова, већ на кретању саме расуде према своіоі цели, своіоі идеіи. У том кретању расуда мора тежити и томе, да сіедини *опште*, *засебно* и *іединично*, та три момента, коіи су се показали оделито, но и у своіоі оделитости показали

*) Encicl. §. 144.
**) Encicl. §. 165.

склоност к іединству. А да би их расуда привела томе іединству, потребно іе да субіект, као нешто *индивидуално*, *іединично* покаже у самоі формули расуђивања то, шта има у себи *опште* и *засебно*; а придев или предикат, као нешто *опште*, покаже то, шта има у себи *засебно* и *іединично*. Што год више расуда буде развиіала у своіим деловима то іединство, т. і. што год буде више обелодањивала троіако своіство сваког од тих делова, то ће све савршениіи бити вид саме расуде, то ће она све више приближавати се *закључењу ума*, као подпуно развитоі расуди. Дакле видови расуде осниваће се на кретаню логичне идеіе, коіа у своме развитку показуіе, тако рећи, сама себе. Таких степена у развитку логичке идеіе има три: *биће*, *суштина* и *поіам*. Према томе и расуда биће троіак іе; категориіи биће одговара *а) расуда каквоће*; категориіи суштине одговара *б) расуда одношаіа* и *необходности*; категориіи поіма одгова *в*) *расуда поіма*.

а) У категориіи биће логичка идеіа прима опредељености непосредно, као да су оне ван њега, па она само прелази од једне к другоі, например: *биће* у *ништа-небиће*; *прво* у *друго* и т. д. Тако исто бива и с расудама каквоће: придев утвуђуіе се или пориче у субіекту непосредно у тоі самоі расуди, непоказуіући самом форми расуде, да субіект доиста има или нема своіства — *засебног* и *свеопштег*, а придев своіства — *свеопштег* и *іединичног*, непоказуіе се ни то, да су они сіедињени по своіоі суштини у самом животу, или као што Хегл каже у самоі истини. Така іе, на пример, *расуда*: „та іе боіа плава“, „то іе тело слабо.“

б) У категориіи суштине свака определљност идеіе бива у усљед одношаіа њеног према чему другом. По томе и у расудама одношаіа да іе се субіекту придев само на основу његовог одношаіа

к нечему другом. Придев у такоі расуди показуіе каквоћу субіекта, али не каквоћу непосредну, већ таку, коіа се рађа из одношаіа субіекта к другим предметима.

Така е *расуда*: „Ова іе биљка полезна, лековита.“ *опште*, под коіе се доводи *іединично*, има само различан карактер, а то значи, да іе свеза међу субіектом и придевом само спољна, односна, по коіоі придев може приличити, а може не приличити субіекту.

Други виши род расуде одношаіа бива онда, кад іе субіект, по значаю своме, равн придеву. Таким начином на том вишем степену расуде одношаіа, свеза између субіекта и придева ниіе односна, већ необходна. Таке расуде зову се *расуде необходне*. Тако іе на пример ова *расуда*: „Злато іе метал.“

Расуде необходности троіаке су: *категоричне условне и раздељива*. У овоі последњоі подпуно се исказуіу сва три момента, т. і. *свеопште*, *засебно* и *іединично*. Така іе *расуда*, на пример, ова: „поіетски производи или су лириски, или епски, или драмски.“ Ту су обе стране истоветне; *род* іе у целини *видова*, а целина іе *видова род*. Тако іединство *свеопштег* и *засебног* іесте *поіам* и по томе даље долази *расуда поіма*, или така расуда, у коіоі су већ сва три момента поіма *іединично*, *засебно* и *свеопште* *).

У *расуди поіма* садржина іе сам поіам, целина у њеноі іедничноі форми, или *свеопште* у подпуном свом опредељењу.

У самом почетку те теориіе о расудама, ми смо видели, да савршенство или развитак расуде зависи од тога, у какоі се мери покаже у њима

*) Encicl. §. 175.

іединство она три момента. У суштини сви су они састављали іедан поіам и сваки іе од њих садржавао у себи остале. Тако и у савршеноі расуди сваки момент мора садржавати у себи све остале, а по томе и њихову унутрашњу, нераскидљиву свезу.

Први вид расуде поіма іесте таі, у коме придев служи субіеку одношаіем *засебног* к *општем*. и показуіе њихову сагласност или несагласност. Така іе, на пример, *расуда* ова: „То іе дело добро.“ Ту іе показат одношаі или свеза *засебногъ* или *дела* са *општим* или *добром*; али ниіе показато по чему та свеза одношаіа *општег* и *засебног*, мора бити у том субіекту, т. і. ниіе показато да субіект садржи у себи *засебност-то дело*. Така расуда зове се: *ассерторичком*, а као што у њоі свеза између субіекта и одношаіа *засебног* и *општег* ниіе у придеву необходна: то іе онда: *расуда проблематичка*. Последњи вид расуде поіма іесте наісавршениіа расуда и служи прелазом к силогизму. У тоі расуди, субіекту се такође даіе *засебно*, коіе іе поглавито своіство његовог бића, а уіедно има унутрашњу свезу са родом и саставља своіство придева. Така іе расуда сљедећа: „Та кућа (іединично) на таі начин саграђена (род), прекрасна іе *(засебно)*.“ Така расуда зове се: *аподиктичком*.

У тоі расуди субіект и придев садрже у себи цело расуђивање. Ту се полаже іединство субіекта и придева, или сам поіам, коіи допуњава собом пређашњу просту свезу, изражену глаголом „*іесте*.“ Кад сваки од тих момента расуде, — одношаі *засебног* к *обштем* и *іединичног* к *засебном*, добиіе опредељени развитак и кад на таі начин свеза постане іавном (деіствителном), а не формалном свезом іединичног са општим посредством засебног, онда се разговетно показуіу три момента поіма:

,*единичноі опште* и *засебно* и њихова свеза, — и расуда прелази на *закључење ума* *). —

Трећи степен поіма іесте *закључење ума.*

Закључењу ума (у одношаіу) своіствено іе да закључава од познатог *засебног* многих іединичних предмета к такоі *засебности* свиіу тих предмета к њновом *општем.* Основ том *закључењу ума* іесте *индукциіа* и *аналогиіа.* Но како таі основ ниіе увек сигуран, — признаіе за *опште* множину, — то и закључење ума свеза іединичног са општим ниіе сасвим подпуна.

Право закључење ума јесте закључење необходности. У том умозакључењу субіекту се даіе такав придев, при коіем немогу бити други придеви, т. і. такав придев, коіи іе истоветан са субіектом. Ту іе субіект, тако рећи, истоветан сам са собом. Сва диіалектика, или развитак умозакључења, показуіе прво то, да іе сваки момент умозакључења, будући целим умозакључењем, истетан са општим моментима; друго, да субіект све више и више изіедначаваіући се са своіим придевом, напоследку постаіе с њим іедно и таким начином субіект сіедињаваіући се са своіим придевом, он се сіедињава са собом самим. Тако остварење (реализирање) поіма, или такав степен његовог развитка, на ком се *опште* іавља као іедна целина, коіе су и саме разности такође целине, — тако, велим, остварење поіма, постаіе іединство, добиіа непосредност, коіа іе своіствена бићу. Та целина, у том виду, іесте то, што се зове: *предмет* (обіект).

Предмет.

Предмет (обіект) іе непосредно биће, па за то іе он равнодушан према свима своіим разностима и

*) Encicl. §. 178—189.

њиховом іединству. На основу те безразличности, те равнодушности, предмет се распада на разности, од коіих свака може бити нешто цело. Отуда противусловље између самосталности и несамосталности тих разности. Може се рећи да іе само іедан предмет и то іе: *безусловно-Бог* и да іе много предмета — *сав свет* и његови делови. *Безусловно*, као предмет, сматрао іе Лаібниц. Ако іе *монада*. много то одкуда њихово іединство, кад оне немаіу узаіамног одношаіа? Ако поіам требуіе да то іединство, буде, онда мора бити іедна *монада*. Одкуда после њихова множина? Тако іе противусловље у Лаібницовоі философиіи. Представљање Бога, као предмет, води, по речма Хегла, суіеверниіу и робском страху. Ту іе баш разлика између іазичког и христиіанског учења о Богу. Предмет или обіективност има три степена развитка: *а) механизам б) хемизам* и *в) целисходност*. Ти степени осниваіу се на изравнању противусловља, коіе іе своіствено предмету.

а) Предмет (обіект) *механички* опредељен іе онда, кад га сматрамо, као нешто непосредно, равнодушно. Тада іе његово унутрашње іединство само іедна *сложност*, а одношаі другим предметима *спољашњи*. Таі механички одношаі предмета Хегл назива *формалним*. Такав іе поглед на ствари наінижи. Њиме ниіе могуће обіаснити све предмете; но и он има своіе место и не само у природи неорганичкоі, већ и у органичкоі, па и самом, човеку, нарочито кад га издаіу његове силе; на пример: у болести при слабом стомаку осећа се неки терет у желудцу; при унутрашњем нерасположењу духа осећа се терет у члановима тела и т. д.

Но осим тог нижег механичког одношаіа међу предметима, Хегл представља іош два виша вида механизма, а то іе: *диференции* и *абсолутни*. У том

диферентном механизму іедан предмет деіствуіе на други, као средсреда на површину, но и та средсреда, од своіе стране, такође зависи од друге средсреде и таким начином іавља се много односно-самосталних и односно-несамосталних предмета. У *абсосолутном* механизму деіствуіе самостална средсреда на несамостална тела околине.

б) У абсолутном механизму независност многих предмета већ се угушуіе узаімним іодношаіем њиховим међу собом и обштом средсредом; таким начином крчи се пут новом виду предмета и новом њиховом одношаіу, а то іе *хемичном*. У заіедничкоі радњи предмета, као средсреда и површина (периферија) сваки од њих добіа своіу определеност од другог предмета. Но како у хемиском процесу спољашњи одношаі огледа се у унутрашњости предмета, тако хемиски одношаі може се назвати: *динамичким* или унутрашњим. Сваки предмет, као цели поіам садржи у себи други предмет и односи се к њему; но опет, по механичком одношаіу будући равнодушни, то они противстављаіу іедан другом своіе разности; али почем іе сваки цели поіам, то они теже прећи іедан у други. Састављаіући две краіности те тажње, предмети сусретаіу се у непокретноі средини, коіа им даіе могућност да іедан другог проничу. Производ те радње іесте неутралност противних страна у средини (— о†). Но неутралност, заузимаіући средину међу двема краіностима (наприм. у линіи магнитноі), као цели поіам стоіи іош против, или нам тих предмета из коіих іе произишла, а потоме она неодговара поіму. Поіам, као унутрашње іединство, мора бити слободан од те спољашности, коіа іе своіствена неутралности. С тога іе пориче, као одвоіити предмет и почиње суштествовати ради себе, прима своіства слободног, целисходног реда

ствари или постаіе цел. Поіам остварава се подпуниіе у предметима, коіи постоіе с цели, него тамо, где влада механички одношаі. Остварени поіам саобразно с цели, саставља већ прелаз к идеіи.

в) Целисходност. Цел іе, по Хеглу, поіам, коіи іе посредством порицања непосредности предмета, дошао већ до слободе, или себе самог и стао суштествовати не само у себи но и ради себе. Поіам као цел, т. і. кад іе слободан од свега спољног, непосредног, има карактер субіективни; он іе нешто одлучно, а предмет іе нешто противположно њему и слободно од њега. С друге опет стране, та узаіамна противположност међу поімом, као субіектом или цели и предметом, нема места, потоме што субіективност іесте само іедна страна поіма и према самом поіму; он садржи сам у себи сву реалност (*свеопште*, *засебно* и *іединично*), а предмет, коіи се предпоставља, има реалност само идеіалну и сам іе по себи ништаван. Отуда се рађа противусловље међу истоветношћу поіма са самим собом и међу предметом, коіи му се противставља. Радња поіма, коіом се уништава то противсловље, іесте то, што се зове *остваравање цели*.

Посредством те радње поіам или цел производи у самом себи разност (или своі предмет) и уіедно уништава ту разност тежећи к самом себи *). Том истоветношћу почетка и краіа одликуіе се коначни узрок од узрока делателног, у коме та истоветност непостоіи. Наіближим примером целисходне радње, или поіма у предмету, може служити свако побуђење, сваки инстикт. Побуђење тоіе противусловље у живећем предмету и радња, коіом се то противусловље уништава променом іедностраности обадвеіу страна субіекта и предмета. Докле

*) Кпсіі. §. 204.

год ми будемо сматрали цел у смислу непосредном (т. і. не у предмету, већ чрез предмет), дотле ћесе она нама представљати као нешто спољно, а сам поіам као нешто противположно датом предмету. Сматраіући с тог гледишта предмети показуіу нам се у том виду, да немаіу цели у себи, већ ван себе. Отуда Теодицеіа, коіа проповеда узаімну корист предмета, или њихову корист за човека *). Но прави іе смисао целисходности други. Целисходност іе *умозакључење* у самим предметима, кога се чланови нераспадаіу на засебни субіект, засебни обіект и засебну радњу, као на формалну само посредницу међу њима, већ они су самим животом с іедињени у іедно цело и проникнути іедно другим. Субіект іе с іедне стране предмет, а с друге стране он се с іедињава с нечим средњим — радњом, а то іе целисходна радња самог субіекта или предмет, коіи се доводи под идеіу цели **).

Из узрока таке огруглости, таке подпуности тог умозакључења, сваки члан његов іесте уіедно *опште*, *засебно* и *іединично*. То кретање, као прелаз цели у идеіу, има три степена: *аа) цел субіективна; бб) цел коіа се остварава*; *вв) цел коіа іе остварена.*

аа) У субіективноі цели, као подпуном умозакључењу, моменти: *опште*, *засебно* и *іединично* састављаіу іедан поіам, потоме што индивидуум или іединично, *прво*: опредељаваіући себе, дели себе, т. і да іе себи као нечем општем опредељену садржину и извесну цел, и у исто време уноси у себе противположност субіекта и предмета; *друго*: обраћаіући се к себи и видећи да ниіе доста само іедне субіективности поіма, у сравнењу са унутрашњом

*) Encicl. §. 205.
**) Encicl. §. 206.

целности своіом, и таким начином тежи к нечему спољном, стараіући се да тиме допуни себе [1]).

бб) Та радња, коіа іе тако окренута к спољном свету, као іединичност односи се непосредно к предмету и савлађуіе њиме као средством. Дакле средина или средњи термин те целисходности саставља унутрашњу силу поіма, његову радњу, с коіом іе непосредно сіедињен предмет као средство. Тако, например, душа влада телом и исказуіе се у њему [2]).

вв) Целисходна радња іош іе све окренута к спољном свету, потоме што цел іош ниіе истоветна са предметом. Таі предмет іош іе само материіал, коіи треба сіединити с цели. Круг тог спољног материіала саставља процес механички и хемички. — Остварена цел то іе іединство између субіекта и обіекта, премда у том іединству субіект и обіект само се неутрализираіу, одлучаваіу од своіих засебних своіства, а цел као слободни поіам увек остаіе у предмету; іер поіам садржаваіући у себи: *опште, засебно и іединично* саставља іедину и циглу садржину целисходне радње [3]).

Но у коначним, ограниченим одношаіима, или ограниченоі целисходности, цел іе и после остварења свога раздвоіена, као што іе била и до остварења. У извесном материіалу остварава се само од споља позитивна форма, коіа іе, због ограничене садржине своіе, іоште случаіна. С тога и остварена цел од своіе страке постаіе само предметом и средством. Отуда бива безконачна промена средства и цели [4]).

---

[1]) Encicl. §. 207.
[2]) Encicl. §. 208.
[3]) Encicl. §. 211.
[4]) Encicl. §. 212.

Но при свем том, што се цел подпуно не остварава у ограничноі целисходноі радњи, самим уништењем іедностране субіективности и привидне самосталности предмета, остваравасе поіам, као унутрашња, сакривена суштина предмета, и због тог уништавања свога, предмет, као нешто страно и слободно од поіма, сасвим іе ништаван и немоћан. А кад іе тако, онда противположности између форме и садржине сасвим нестаіе. Таі сами поіам, коіи іе цел и формална или формираіућа радња, саставља сам себи и садржину. Тим процесом поіма, цел, као іединство субіективне и обіективне стране, бивши дотле само у себи, настаіе већ сад суштествовати и ради себе, или остваравасе сама идеіа.

Ограниченост или коначност цели показуіе се у томе, што материіали, коіи се употребљуіу за средство остваравања, постаіу само привидно целисходни, а у суштини (у себи) они су поіам, каіи іе, као цел, остварен у предмету, онда то значи, да іе предмет показао своіу праву унутрашњу природу. Предметни свет-тоіе, тако рећи, завеса, под коіом су сакривени поіми. У ограниченом, коначном реду ствари неможе се тражити подпуног остварења цели. Али то небива с тога, што се сама цел неда постићи, већ то бива од нашег погледа на свет, од наше умствене погрешке-од илузиіе. Таіна іе остварења цели у іединству, у порицању те илузиіе *).

В. Идеја.

Довде іе Хегл ишао за развитком поіма и предмета одвоіито, па іе и іедна и друга странка сама за себе показала се неподпуном, показала се да неодговара подпуно истини. Истина іе у себи и ради

*) Encicl. §. 213.

себе, безусловно іединство поіма и предмета, а то іе: *идеіа*. Страна, коіа одговара поіму, или његова идеіална садржина састоіи се у самом поіму и његовим опредељеностима, а оно што іе реално, или садржина реална састоіи се у том самом развитку, коіе оно даіе себи у форми спољног бића *).

Опредељење безусловног, коме се до сад ишло развитком целе Логике, само іе такође безусловно; іер идеіа нити се к чему односи, нити се с чим сравњава. Идеіа іе сама истина, а истина іе сагласност спољних предмета са представама. Идеіа іе субстанциіа и у исто време субіект, дух, іер она све то, што из себе изводи, приводи опет к себи. По своіоі двоіакоі радњи, она іе сматрање себе саме, она іе поіам коіи у себи види своі предмет и с друге стране она іе предмет, коіи сам себе признаіе за цел и предмет цели.

Идеіи, по суштини њеноі, своіствено іе кретање (процес), іер она као безусловно порицање има у себи диіалектичко своіство. Кретање то састоіи се у томе што поіам, као опште и као іединично сам даіе себи предмет и противуставља себе том предмету. Даље састоіи се іош и у томе, што идеіа, као субстанциіа, приводи своіу спољност к своіоі субіективности.

Кад іе дакле идеіа кретање (процес), онда њоі ниіе своіствено да буде само іединство коначног и безконачног, мишљења и бића; іер іединство іе нешто одлучно, нешто што нема у себи живота. Даље, кад іе идеіа субіективност, онда іоі опет ниіе своіствено то іединство; іер у том смислу идеіа би била само субстанциіа, била само непокретни основ; узаімна сагласност мишљења и бића, коначног и безконачног, свршавала би се неутралисањем.

*) Encicl. §. 214.

Међутим у идеіи, због њеног негативног іединства, безконачно, субіективност и мишљење, представљаіу собом коначно, предмет, биће. Идеіа као процес, као непрестано произвођење и савлађивање предмета, пролази три степена: *а) живот*; *б) знање*, после чега она се показуіе као: *в) безусловна идеіа.*

а) Живот. Идеіа у непосредном, т. і. несвесном виду, іесте живот: поіам, коіи іе остварен у телу, у виду душе (а не духа). Према спољности тела, поіам или душа, іесте непосредна свеопштост. Поіам даіе и засебност телу, іер оно нема друге разности, осим те, коіа истиче из поіма и саставља његову опредељеност; напоследну у ноіму као безусловном порицању свега што іе друо, садржи се іединичност. Поіам сам даіе развитак (диіалектику) своме предмету (или телу); делови његови премда се представљаіу засебно, али у самоі ствари они припадаіу іедном субіетку. Делови тела у самоі ствари служе и као цел и као средство іедно другом. Због те непосредности идеіе у животу она узима вид суштества што живи, што се недели и што іе засебно. Од те непосредности идеіе у животу, или од тога, што іединство поіма и предмета ниіе подпуно, несазнаіе себе таким, непостоіи ради себе, бива коначност живота, или бива то, да се душа и тело могу оделити іедно од другога. То оделење іесте смрт. Но тек после смрти обе стране добиіаіу значаі делова; дакле прави смисао душа и тело имаіу онда, кад су у свези. —

Живо суштество іесте тако закључење ума, кога саставни делови іесу такође системе и закључења ума *) и састављаіу іедан развитак (процес). У том развитку има три степена: *аа)*, *осећаіност*, или радња, коіа се окреће унутрашњости самог

*) Encicleped. §. 215—218.

суштества, т. і. радња коіа се враћа унутрашњости онога што ради; *бб) раздражљивост*, или радња, коіа потреса све делове живог суштества и узбуђуіе их те узаімно деіствуіу іедно на друго; *вв), расплођавање* или рађање, као резултат двеіу преходећих страна *).

Оваі трећи процес састоіи се у томе, што живо суштество обдржава собом род. У том процесу рода животно іе род у себи или субстанциіално свеопште; засебност тога свеопштега іесте одношаі іеднога субіекта према другоме у своме роду; расуђивање (Urtheil) састоіи се у одношаіу рода према тим противположностима, іединичностима — разлика пола.

Но као што іе живот непосредна форма идеіе, тако производ родовог процеса распада се на две стране: с іедне стране — живо суштество, коіе би требало да буде непосредно, іављасе као нешто посредно, по стредством рођења; с друге онет стране — оно, због те саме непосредности и негативног одношаіа према свеопштем, према роду, исчезава у њему. Іединичност или неделимо постаіе и плод и жртва рода; Од њега му долази и живот и смрт. У томе, што живо суштество іесте род у себи и потоме за себе непосредно постоіи, као неделимо, іединично, налази се његово унутрашње противусловље, коіе се мора уништити. Идеіа уништава то противусловље смрћу іединичних и прелази на виши степен бића, на коме и род или свеопште има други одношаі према субіекту. Уништивши непосредност свога іављања, у ком іе идеіи своіствено бити само у себи идеіа постизава сама себе, она настаіе суштествовати као род, поіам не само у себи, но и ради себе — у знању.

*) Encicl. §. 218, 219 и 220.

б) Знање (erkennen). Знање у почетку своме, као израз другог степена идеіе, кад она постоіи за себе, іесте радња ума, коіом се уништава противност између субіекта и обіекта, да се задовољи безусловно уверење идеіе, да іе спољни свет истоветан с њом. Накратко, радња ума у савлађивању или уништавању те противности и іесте знање *)

Но то знање, коіе се добиіа путем уништавања противположности између субіекта и обіекта, ниіе по мишљењу Хегла подпуно. Та неподпуност показуіе се *прво* у томе, што знање на том степену пориче іедностраност субіективности и уноси у представе и мишљење предмете спољног света и стара се задовољити одлучно уверење спољном садржином; *друго* показуіе се у обратноі радњи, т. і. у томе, што пориче іедностраност обіективног света, коме, као скупу случаіних поіава и ништаоних форми, унутрашња страна као іедино истинита и стварна даіе од себе извесно опредељење. Прво бива у радњи теоретичноі и іесте знање у правом смислу, а друго у радњи практичноі и іесте тежња воље остварити добро **)

Знање у правом смислу.

Коначност знања, као што смо више видели, показуіе се у томе, што идеіа дошавши по средством смрти до саме себе, распадасе сама у себи, или разликуіе у себи род, своште и субіект, па онда по сили тог самог разликовања, она одликуіе себе од спољног света, кога биће іош само предпостаља. Све саставне стране идеіе на том степену знања опредељаваіу се одношаіем, а не поі-

*) Encicl. §. 223.
**) Encicl. §. 224.

мом. Материја или предмет, који се поставља познаваіућом силом, мора бити подвргнут процесу сравнивања, а међутим таі процес задовољава се само тиме, што уноси садржину, као нешто спољно, у форме поіма, коіе се такође представљаіу као нешто спољно према тоі примљеноі садржини. Така радња своіствена іе разуму. Његова іе истина ограничена, коначна; а безконачни поіам стоіи према њему негде на другоі страни, па се неда постићи. Коначност тога знања показуіе се у томе, што субіект уподобљава себе чистоі табли коіа само прима готове цифре, што се са стране на њу меће. Дакле одношаі субіета према предмету (обіекту) ту іе пасиван (страдателан).

То знање добиіа се двоіаким путем: први іе пут или начин таі, кад субіект прилаже своіу формалну и празну истоветност разним предметима природе — и тада іе то метод *аналитични*. У том случаіу или се готов предмет, као нешто конкретно, расчлањава и његовим своіствима напр: разумности, слободи, да іе карактер свеопштости; или се оставља конкретно као основ и помоћу одлучавања несуштествених знакова, саставља конкретно, опште — род, напр: поіам о сили , Закону и. т. д. *).

Други іе пут противположан првоме. Ту се свеопштем, коіе іе пре само било неком формалном истоветношћу, даіе опредељеност. Ту познаваіућа способност боље познаіе своіство поіма и саставне стране његове, премда ни то познавање ниіе іош подпуно. Таі начин или метод познавања іесте метод *синтетични*. Таі метод почиње своіу радњу од готове, већ дате свеопштости, но та свеопштост ниіе одлучна, без садржине, већ она има у себи извесну опредељеност самог поіма. Моменту све-

*) Encicl. §. 227—231.

општости утом методу одговара *опредељење*; моменту засебности — *раздељење*; моменту јединичности — *теореме*, у коима метод синтетични расматра опште, које је било изражено у опредељењу, у његовим односајима сазнавајући те односаје као истоветне. Необходност тих односаја показује се у доказима, у коима свагда има потребу теорема. [1]) Таким начином знање у доказима долази постепено до убеђења о субјекту и то таком убеђењу, које је противно ономе, како је у почетку било. Дотле је субјект означавао нешто опште, одлучно, што се допуњавало и опредељавало са стране, споља; но у доказима субјект сам опредељава дати спољни предмет, јер он сам у себи тражи основ и суштину предмета. Признавајући у доказима необходност нечега, субјект долази до тога, што је опредељено само у себи и ради себе, што није дато од некуд са стране, већ пребива у њему самом. Он већ више нетежи томе, да допуни и изглади своју једностраност, позајмљујући предмете од света спољног, објективног, но обратно тежи да својом субјективношћу допуни и изглади једностраност света објективног. У том правцу знање претвара се у *вољу*. [2])

Воља. Главно начело, које покреће вољу јесте *благо;* а благо јесте субјективна идеја, која није опредељења спољним, субјективним светом, већ носи сама у себи своје опредељење, т. ј. у њој је и побуђење и цел тога, што произлази из воље Она тежи само томе, да сама себи да опредељени развитак, а то значи, да постигне јединство теоретичне и практичне идеје. [3])

---

[1]) Види Encicl. §. 232.
[2]) Види Encicl. §. 233.
[3]) Види Encicl. §. 234.

Таким начином прави синсао добра састоіи се у томе, што оно свесно поставља себе, као іединство идеіе теоретичне и практичне, што у свету обіективном идеіа не само постоіи у себи и ради себе, него іош остварава себе као цел. Таі вечни живот, враћаіући се к себи путем раздваіања и коначног знања, живот, коіи іе постао истоветан с поімом помоћу радње самог поіма, іесте *спекулативна* или *безусловна идеіа*

Безусловна или абсолутна идеіа, као іединство субіективне и обіективне идеіе, іесте поіам идеіе. Предмет његов іесте идеіа са свима своіим предходећим определењима (Bestimmungen). То іединство іесте безусловна истина, идеіа сама о себи мислећа и то само мислећа, логична *)

Но будући да у абсолутноі идеіи нема ништа, што неби било њена своіина, нема ніедне определености, коіу она неби проницала собом: то іе онда она чиста форма поіма, коіа има у себи своіу садржину. Та іе садржина у системи Логике; а форма іе у методу, у определеном знању идеіе о значаіу своіих момента.

Моменти спекулативног метода іесу ови:

а) почетак, *б) кретање* или *развитак в) крај*. У сваком од тих момента сіедињаваіу се оба іедностранa метода коначног знања, т. і. аналитични и синтетични и састављаіу іедан *абсолутни метод* *).

Почетак іе оно, што идеіа наіпре поставља да она іесте. А као што таі почетак ниіе нешто

---

*) Encicl. §. тамо.
**) Encicl. §. 138.

Примедба: Кад іе већ дошла реч до безусловне идеіе може ко помислити, да ће се сад тек да каже, шта іе та идеіа; но она по Хеглу ниіе ништа друго, него онаі процес самоопределења, коіи іе ондосад прошла.

готово, са стране узето, већ ie у самоi идеiи: то се он неможе другчиiе оправдати или доказати, осим развитком саме идеiе. Кад идеiа своiим развитком доказуiе оно, што ie она била у почетку, то значи да она своiим развитком долази до онога, од чега ie почела и по томе да ie резултат њеног развитка оно исто, што ie она била у почетку; другим речма: да ie крai њеног развитка раван почетку.

Почàтак ie идеiе чисто биће, а резултат ie такође биће, но ово ie биће *природа* *).

II. ФИЛОСОФИIА ПРИРОДЕ.

Предмет философиiе природе iесте идеiа у форми другог бића, т. i. кад она сазнаiе себе или себе. Но као што идеiа у природи суштествуiе у спољном одношаiу према себи, то ie природи своiствена спољност и не само према идеiи и њеном субiективном суштествовању у нама, но и према самоi себи. Спољност ie суштествено своiство природе **). Узрок прелазка логичке идеiе у поiам природе, налази се у самоi идеи. Кад ie идеiа своiим диiалектичким развитком сазнала себе, као безусловну садржину сваког бића, онда по том сазнању она иниiе више логичка идеiа, већ подпуна деiствителност. Та деiствителност или друго биће, произлазећи из идеiе и будући њоме проникнуто, саставља тако рећи спољну слику идеiе. Природа, као израз идеiе, садржи у себи те исте определености, те исте степене, коiе смо видели у чистом мишљењу, с том само разликом, што у логичком мишљењу те определености биле су само идеiални

*) Encicl. §. 244.
**) Encicl. §. 245, 246.

степени идеіе, а у природи све те опредељености састављаіу свака за себе засебно суштествовање.

Из узрока засебности и спољности своіих опредељења, природа изгледа као случаіно и необходно биће; іер мисао іе само унутрашња свеза природе, а разне стране њене, коіе идеіа поставља у узаіамни одношаі, увек се показуіу као нешто самостално у међусобном одношаіу. Постепеност свиіу грана природе састоіи се у томе, што поіам савлађуіе спољност природе, да би напоследку воспоставио себе или своіу истоветност, коіа іе нарушена у природи.

На сљедствености оних опредељења или степена, коіе мишљење налази у природи, оснива се деоба философиіе природе на три дела: *а) механика, б) физика* и *в) органика.*

а) Механика.

Механика расматра природу, као остварену идеіу у наівећоі спољности, у виду механизма. Механика има три степена: *а*) Наіпре она сматра механичку природу по њеноі колиноћи, али не као стварно, материіално биће, већ као идеіалну спољност, коіа тек што іе изашла из чисте идеіе, па іош носи карактер идеіални. То іе тако рећи, математична природа. Код ње іе и непрекидност, нераздељивост, што іе своіствено идеіи и сложност или разлагање, што іе ствоіствено природи. Та страна природе іесте простор; то іе сама идеіа у слици непосредног бића; іер простор іе истоветност у самоі истоветности, коіа непостоіи у мисли, већ у самом свету. У простору свака опредељена точка „онде" и одвоіена іе од осталих точки и истоветна іе с њима. Раздељивост точки у чистом простору іесте уіедно и њихова непрекидност (іединство).

Раздељивост простора іесте, тако рећи, споредно своіство, іер у пуостору надвлађуіе непрекидност (іединство). Ове или оне *точке* и нема у простору: те точке даіе простору време. Но и време, коіе поставља те *точке* (пункте), само их уништава, потоме што у времену те точке не постоіе мирно іедна покраі друге, већ се постено сливаіу іедна у другу.

б) Кретање. Кад се уіедини простор и време онда бива кретање, развитак. У кретању све іедтако се поставља іединство и противположност двеіу страна страна (момента) његових — простора и времена. Као што у Логици резултат биће (werden) іесте суштествовање (Dasein), тако и резултат кретања или видимог уіедињења простора и времена, іесте *материја*. У њеноі чврстоћи огледа се непрекидност простора, а у сложности — раздељивост времена. Свака *точка*, свако „*овде*" у саставу, по необходном требовању поіма, односи се другоі *точки*, другом „*овде*": то іе *протег*. А по сили чврстоће, іедна точка изузима другу — то іе *одпонаі*.

Множина іединица непрестано теже да у протегу саставе *іедно*; али при своі тоі тежњи оне остаіу іедна ван друге. Та непрестана тежња іединица к іединству, а међутим њихова непрестана самосталност — іесте *тежина*. У *тежини* подпуно се остварава поіам *материје*. Свака точка материје притискуіе другу и све теже, тако рећи, ко ће пре допрети до центра тежине, али увек остаіу іедна ван друге *).

б) Коначни механизам. Будући да свака іединица или точка (атом) деіствуіе и одбніаіући и привлачећи и себи друге іединице, то она по-

*) Encicl. §.

стаіе средсреда њихова и одбніа од себе друге таке средсреде іединица, као своіу границу. На том основу *материіа* ниіе іедна слупана маса, већ образуіе много засебних маса или тела. Таі момент засебности у природи обдржава се законом механичким.

Но због своіе спољности и равнодушніа іедне према другоі, те масе показуіу у себи само *коначни механизам*, т. і. кретање и стаіање сваког тела зависи од другог тела, а овога од трећега и т. д. до безконачности; а подпуног и уіедињеног кретања у целоі системи тела, нема іош у овом коначном механизму.

Кретање ту се увек обіасњава спољним узроком, а тако исто и стаіање представља се као посљедица непокретности материіе. Сва тела с іедне стране притискуіу іедно друго и, по своіоі непокретности, одбніаіу іедно друго; с друге опет стране она теже у падању постиђи іединство са своіим абсолутним (савршеним) центром тежине. Као што смо више видели кретање іе іединство времена и простора: дакле кретање іе помножење времена са самим собом; другим речма: простор, коіи пролази падаіуће тело мери се квадратима времена, а брзина падаіућег тела у његовом току, мери се квадратима простора. У бацању сіедињава се удар с падањем, — почетак с краіем, али то бива случаіно и по томе, ако тела, коіа су на таі начин покренута у правоі линніи, узимаіу криву линніу параболу, опет она немогу у свом кретању представити круглу линніу, у коіоі би се почетак с краіем подпуно саставио. Круглу линніу као наісавршенніе кретање, постизаваіу тала у *абсолутноі механики*.

Абсолутна механика расматра узаіамни одношаі тела, коіа састављаіу подпуну систему, у коіоі се савршено остварава поіам кретања, као іединство

привлачења и одбијања. У падању надвлађуіе момент привлачења; ту іе іедно тело самостално, а друго несамостално и само се односи к другом телу. Момент одбіаіа надвлађуіе у системи у системи непокретних звезда. А где се та два момента — привлачење и одбіаіе — налазе у савршеноі (абсолутноі) истоветности, тамо се подпуно остварава поіам кретања, а то бива у сунчанрі системи. Ту іе свако тело, као део целе системе, и центар и површина; — центар само у себи, а периферіа према своме главноме центру. Таким начином сунчана іе система наісавршеније умозакључење, како само може бити у сфери механике. Као што іе код логике наісавршеније оно умозакључење, у коме сваки термин или момент његов, има у себи све остале моменте (свеште, засебно и іединично), тако исто и код сунчане системе сва тела имаіу у себи и привлачење и одбіаіе, и тежеће к сунцу, посредуіу іедно другом у тоі тежњи. — *)

б) Физика.

Абсолутна механика спроводи нас до физике Предмет іе те механике, као што смо видели, такав колични одношаі тела, у коме свако од њих будући засебним центром и движући се око своіе осовине, у исто време опредељава се одношаіем к општем центру, и централна тела показуіу своіу радњу само помоћу одношаіа к телима површине. Таким начином вештество непоказуіе се више равнодушно іедно према другом у своіим деловима, већ као форма хармоничног узаімног одношаіа центра и површине. Сила центра деіствуіе на сваку точку површине, али то деіство условљава се засеб-

*) Види Encicl. §, 270.

пим биħем површине; свако опет биħе површине живи засебним животом и у исто време оно може обстати само при тежњи к центру. Вештество, будући проникнуто таком формом, оставља већ своіства коликоħе и прима насе своіства. Каквоħе, или прелази у сферу физике.

У механики превлаħуіе категориіа биħа, а у физици категориіа суштине. *)

Физика дели се на три дела:

а) Физика опште индивидуалности (неделимости) говори наіпре о *светлости*, као материіи, коіа іе истоветна са собом самом, и о ономе што представља светлост, као: *сунцу*, *звездама*, *кометама*, месецу и напоследку о земљи с њеним елементима и метеорологичким поіавама.

б) Физика поједине индивидуалности говори о борби индивидуалности с тежином. Земља као скуп форми, садржи у себи материіу свиіу форми. Потоме на њоі тешко неорганично вештество ступа у одношаі с формом, коіоі іе своіствено давати опредељени вид неопредељеноі материіи.

Форма опредељава материіу троіаким начином:

а) У односноі тежини тела, форма опредељава масу; іер ту іе различан само одношаі обима према тежини.

б) У механичком одношаіу два тела међу собом, форма такоħе саставља основ њихове разлике. Чврстоħа тела и његов одпор другоме телу, показуіе се као колични састав, коіи долази од извесне каквоħе. У самом попуштању чврстоħе тела и саставу іеднога с другим, што бива на разни на-

*) Види Encicl. §. 270—271.

чин кад се разруши тело, опажа се његов унутрашњи састав; таі се састав оснива на каквоћи. Другчиіе се руши крто, другчиіе коіе іе састављено из линиіа, а другчиіе опет оно, коіе се састоіи из слоіева.

в) Напоследку тело добиіа на ново своіу форму и после механичког деіства на њега другог тела, на основу еластичности. Спољни израз те форме и іављање себе у потресима судараіућег се воздуха, іесте *звук*. Напоследку савршено разрушење материіе и безусловно попуштање њено форми, іесте *топлота*.

г) Физика подпуне индивидуалности показуіе како се материіа, коіа іе подвргута форми, у сфери неорганичке физике, опредељава мимо закона тежине. Чинитељи при таком опредељавању или формирању тела, іесу: *магнетизам*, *електривам* и *хемизам*.

Но и то опредељење іош ниіе савршено, іер ту іе увек оно, што іе опредељено, нешто друго, према оном што га опредељава; оно се непоказуіе као средсреда целе радње іедног субіекта, већ као подељење те радње на многе субіекте. Кад се опредељење и разложење свршава у іедном субіекту, тако да он сам себи служи за цел, или даіе он сам и почетак и средина и краі, онда се іавља органички производ природе, или живот и физика прелази у *органику*. *)

в) Органика

Органички живот има три степена:

а) Први степен саставља *геологички организам*. У том организму субіект и његов процес налазе

*) Види Encicl. §. 272.—336.

се іедно ван другога; іер процес представља нешто што іе прошло, а сами субјект представља остатак тога процеса. —

б) Други степен саставља *организам растиња*, у коме сваки део, сваки пункт представља цели организам. У своме развитку (расту) растиње производи нове индивидууме (неделиме іединице) С тога код њега нема подпуно развитог іединства; живот његов увек стоіи, тако рећи, ван њега. На том основу процес рода представља једно исто, што и процес вида или индивидуалног живота [1])

в) Трећи степен органичке природе саставља *животни организам*. У њему се подиже живот из праха (распаднућа) предходећег степена, ради іединства, т. і. враћа се іединици коіа постоіи ради себе и процес рода одваіа се од индивидуалног живота. Но као што у животном индивидууму, при одељењу индивидуалног процеса од процеса рода, нема іош праве истоветности іеднога с другим, то индивидиуум неодговара подпуно своме роду и изазива против себе његову рушећу силу. Почетак тога деіства іесте болест, а краі — смрт. У болести показуіе се да индивидуум у самоі ствари неодговара своме роду, па смрћу уништава та несоразмерност и животни индивидуум прелази у идеіу рода, у нешто опште, идеіално. Смрт іе прелаз іестаства к духу. [2])

III. ФИЛОСОФИІА ДУХА. [3])

Свеопште (род) помоћу смрти постизава истоветност са собом, али та іе истоветност одлуч-

---

[1]) Encicl. §. 343—349.

[2]) Encicl. §. 350—376.

[3]) Примедба: Са овим трећим делом Хеглове философиіе могли су се познати читаоци Гласника по оном

на; у њоі се она противположеност између непосредности іединица (неделимих) и свеопштости њиховог рода, уништава само по форми, т. і. не ради тога самог субіекта, коіи умире. То показуіе да поіам неналази себи подпуног израза у царству животиња. Поіму, као што вели Хегл, своіствено іе іединство онога што іе опште и онога што іе засебно и то у іедном истом субіекту. Само у субіекту с таким іединством поіам постизава себе.

Такав субіект іесте *дух*. У духу логичка идеіа, коіа се изразила у природи, враћа се к себи самоі; узрок свиіу природних промена идеіа налази само у себи и то, што іе до сад било предмет, сад се преобраћа у субіект, поіам. Дух іе истоветност са собом: истоветност онога, што се непрестано іавља у природи, са оним што пребива у себи. Духу іе своіствена *слобода*, чега нема у природи. Потоме све слике, коіе узима на се дух, неналазе се іедна ван друге или поред друге, већ све скупа састављаіу іедан процес духа, коіи пролази те слике редом, докле нествори подпуно њихово іединство у себи — на вишем степену свога израза

По слободи, коіа іе своіствена духу, он ниіе нешто непосредно, готово и предпостављено, већ он сам мора наіпре начинити себе тиме, што он іесте. С тога дух почиње своі развитак одношаіем к природи и свезом с њоме, даіе може постепено сазнати, као своіе предпостављење и узвисити се до своіе субстанциіе — на степен абсолутног духа. У том кретању дух пролази три степена: *а*) сте-

---

саставу г. Д. Матића: „кратки преглед историчног развитка начела, права, морала и државе“ што іе штампан у III. књизи. У том саставу огледа се дух Хеглове философиіе.

пен *субіективног духа*, затим *б) обіективног* и напоследку *в) абсолутног*, као іединства субіекта и обіекта.

а) Субіективни дух.

Дух уопште ниіе ништа друго, него истина природе. Произлазећи из природе, дух сазнаіе напоследку, да іе природу предпоставио он сам, да іе природа његово предпостављење, но до тога сазнања он долази само постепено· Дух, као субіективност, премда с іедне стране садржи у себи идеіалност свиіу опредељења (Bestimmungen) као душа света, у коіоі іе усредсређен живот природе; но с друге опет стране и он сам, као душа индивидуална, опредељава се нечим другим. —

Тако іе опште своіство субіективног духа. Наука о субіективном духу дели се такође на три дела:

Први-Антропологиіа расматра субіективни дух, какав іе он сам у себи, у свом непосредном виду, — или док іе он іош тако рећи сливен с природом и од ње зависи.

Други-Феноменологиіа духа расматра субіективни дух у његовом бићу за себе с двоіаком свешћу, или кад он показуіе две стране свести.

Предмет *трећег дела-Психологиіе* іесте душа, коіа сама себе опредељава и помоћу свести добиіа могућност да постане субіект. *)

а) Антропологиіа.

Антропологиіа расматра непрестани ток оних промена или опредељења, коіе добиіа дух од при-

*) Види Encicl. §. 387.

роде у своме телу. Будући зависан од природе и од ње добиіаіући своіу опредељеност, дух постоіи напре као душа. Да би дошао до своіе слободе, дух почиње своі развитак од таког стања, коіе ниіе слободно.

Живот душе, док іе у крилу природе, почиње се његовим правим и реко би непромењивим своіствима, коіа му природа даіе.

Та своіства іесу општа и засебна. Општа су она, коіа зависе од живота вселене. Положаі земље у системи планетноі преимућствено подпомаже суштествовање духа. Но земља іе морала претрпети многе преврате, док іе постала достоіним храном духа. Последица тих преврата іесте дух; но у самоі ствари он іе услов духа, или дух іе предпостављен самим духом.

б) Осим тих општих своіства, дух има іош и засебна своіства, коіа зависе од поіедних своіства извесног племена, места, народа и напоследку од разлике пола — мушкиња и женскиња.

в) Напоследку општа и засебна страна духа сіедињаваіу се и іављаіу у опредељеноі іедничноі форми индивидума (личности), у његовим нагонима, темпераменту, таленту, женіу и т д.

бб) Индивидум (личност неделимост) іесте целина, коіа у себи садржи своіства племена, народа, темперамента и пола. На том основу личност ниіе везана за іедно своіство, већ може прелазити од іедних к другима. — Та права луча слободе показуіе се у променама, коіе пролази душа то кад живо суштество расте, то кад оно спава или се налази у будном стању.

Спавање и будно стање то су таки моменти живота, у коіима се непрестано мењаіу и тако рећи боре у човеку две стране: іестествена и духовна. Обе те стране сливаіу се и проничу до свести у

животу, коіи Хегл назива *магичким*. Све жице, коіе нас вежу са природом и коіе су растављене на моменте времена, споіене су у том магичком стању. Ту спада: *предосећање*, *магнетизам* и *лудило*. Степени таког стања зависе од тога, у каквоі іе мери іедина свест раздељена на двоіе. У стању магнетизма іестествени живот личности стоіи тако рећи прикован к свести другога лица, таким начином іедно лице реко би дели се на двоіе, но наівећа двоіност показуіе се у стању лудила.

ве) Кад двоіност личности дође до наівишег степена, онда се свршава прелом у животу, после кога долази се до іединства, долази до победе духа над природом и до правог утврђења духа са іединством свести у телу. Тада дух прониче собом тело и присуствуіе у њему, као у своме органу. То уіедињење духа и тела утврђуіе се: *а)* тиме, што дух навикава служити се своіим органима; *б)* тиме, што дух подпуно и суштествено прониче сво тело, као што то описуіе физиогномика; *в)* радњом, коіу чини душа у кретању тела. Кад душа сазре у телу и почне владати њиме, онда се ослобођава од првашњег стања свога, коіе іе опредељено било телом, и почиње односити се к себи, као слободна свеопштост, као *іа*, одлучаваіући себе од свега спољног. Така унутрашња двоіност и іединство духа у себи и одликовање себе од свега што іе према њему, као свеопштости, спољно, іесте свест — предмет феноменологніе. *)

б) Феноменологніа.

Феноменологніа духа заузима средину између Антропологніе и Психологніе. **)

---

*) Encicl. §. 387—412.
**) Encicl. §. 413.

Свест, као средњи термин међу Антропологиіом и Психологиіом, пролази три степена:

аа) Свест као свест, т. і. као непосредност, у коіоі се наіпре іавља *чувствена известност*, затим *сматрање* и напоследку *расуђивање*.

бб) Самосвест, коіа признаваіући друге личности и свеопшту свест узвишава се на степен ума.

вв) Кад човек помоћу свеопште самосвести дође до тог убеђења, да све то, што постоіи ван њега, нема у себи ништа више, до оно што он има у себи и што он опредељава своіом субіективношћу, онда та субіективност самосвести, то биће свеопштега у другоме ради себе, іесте ум, или у себи и ради себе вечнопостоіећа истина.

Самосвест, коіа іе већ проникнута уверењем, да су сва њена опредељења (Bestimmungen) стварна и суштествена іедино зато, што су та опредељења њене мисли; така самосвест іесте истина, коіа сазнаіе себе, или дух; потоме што та самосвест има уверење у своіоі безконачноі свеопштости, у своіоі способности опредељавати све своим, поімом, као своіом унутрашњом формом. *)

в) Психологиіа.

Предмет Психологиіе іесте дух, а дух као сазнаваіућа себе целина, као подпуност свиіу непосредних своіства душе, іесте іединство или истина душе и свести.

Кретање духа іесте развитак, іер дух іе, као сазнаваіућа себе истина, сам у себи опредељен и у себе има своіу цел, дакле у свом кретању непрелази у нешто друго, но само по форми прелази у іавност, али и у іавности остаіе увек при себи.

---

*) Encicl. §. 414—439.

Тано кретање іесте то, што ми зовемо *развитак* *). Дух, као сазнаваіућа себе истина, оправдава іединство своіе идеіалности, или субіективности са предметом двоіаким начином: или предмет налази у себи и држи га као своіу собственост, као нешто што у њему постоіи, или га слободном радњом поставља ван себе, као нешто, што іе његов створ, што іе од њега произашло. У првом смислу радња духа зове се *теоретична*, а у другом *практична*.*)

У теоретичкоі радњи дух наіпре прима предмете природе чувством као нешто іединично неделимо.

Но дух по природи своіоі іесте свеопштост, па зато он и іединичне предмете подиже у сферу свеопштости, неуништаваіући међутим њихову чувствену садржину. Та радња духа іесте уображење.

Напоследку кад се чувствена страна предмета сасвим уклони и духу предстане само унутрашња страна предмета, као његова суштина, онда то іе мишљење.

На том степену радње духа, свеопшта суштина ствари іесте производ знања. Ту већ дух прониче скроз све то, што му се пре іављало као нешто друго; сад он у томе другом види самога себе и признаіе дасе он у своіоі теоретичкоі радњи опредељава сам собом, или другим речма: да долази до *слободе*. —

Кад мишљење сазна, да іе оно субстанциіа ствари, извор деіствителности, онда іе оно воља, или дух *практични*—предмет другог дела Психологиіе.

Као што іе у теоретичкоі радњи духа почетак био од чувства, тако и у практичноі почетак іе од

---

*) Encicl. §. 440—442.
**) Encicl. §. 443—444.

чувствене воље, коіа ниіе ништа друго, него тежња подмирити ову или ону потребу.

За тим дух доказуіе произвол, по коме он бира ову или ону потребу да іе намири.

Но ни у првоі, ни у другоі радњи практичног духа, т. і. ни у тежњи подмирити разне потребе, ни у избору тих потреба, нема іош праве слободе. У тоі радњи дух іош зависи од природних нагона и жели нешто друго, а не себе. Права слобода показуіе се или постаіе тада, над дух у самоі тежњи жели не нагон, не предмет, већ слободу, т. іе жели исказати самога себе, жели развитак свога суштества. Та слобода, коіа жели само слободу, іесте обіективни дух, или остварена слобода духа у самом предмету.*)

У тоі радњи дух не тежи предмету, као нечему што се разлику од њега, већ тежи да изрази себе, да оствари своі ум у предмету.

б) Обіективни дух.

Слобода, жеље слободе тоіе обіективни дух коіи тако рећи образуіе, организира из себе царство у ње тота ума, тога умственог начела, коіе саставља суштину духа. Или другим речма: Слободна воља, коіа сама у себи има своіе унутрашње определење и цел, изнаси себе у спољност — постаіећи свет, кога саставни делови іесу: поіедине антропологичке потребе, спољни предмети природе и узаіамни одношаі іедничних воља, коіе знаіу то, да су различне. Но преваздећи у таі спољни свет, слободна воља негубисе у њему. Изнаіући цел своіу у себи самоі и будући слободним поімом, или тежећи да увек буде за себе, она постепено преображава

*) Encicl. §. 469—481.

таі спољни свет све дотле, доиле он напоследку непостане такав, да подпуно одговори поіму ума.

Таким начином у том устроіавању царства ума, коначни дух почиње мало — помало ослобођавати се од своіе коначности, своіе субіективности, као нечега, што иміе самостално, и приближава се области вечног, обсолутног духа.

Обіективни дух [illegible] и абсолутног духа. Три су степена, коіа пролази обіективни дух у своме развитку: *а) Право — одлучно; б) Морал; в) Наравственост* или наравствени дружтвени живот. *)

а) Право — одлучно.

Воља, у почетку своіе тежње за слободом, іесте воља непосредна, іединична, или *лице*, коіе изузима све што іе друго према њему, изузима свако друго іединично лице. Неприкосновест таког лица іесте *формално* или *одлучно право*.

Но та непосредна воља даіе и изразу своме непосредност, коіа іе њена сопственост, никоме неприступна, као и лице. Предмет собствености може бити само ствар, или то у чему нема ни ума ни воље.

У непосредном спољном изразу своме іедна воља долази у додир с другом. Но будући су обе те воље іеднако неприкосновене, то и границе тога непосредног израза мораіу су определити узаімним сагласніем непосредних воља или произвола. То бива у договору. Предмет договора може бити само то, што зависи од произвола, а не сама разумна воља, или такав предмет, коіи суштествено припада њоі.

---

*) Encicl. §. 482.

Воља іединична, или произвол има своі основ у вољи разумноі и слободноі и потоме може сагласавати се с њом. Њихово сагласиіе или несагласиіе — то іе сасвим случаіна ствар; іер произвол нема правиле и свесне форме за своіу радњу. Због те случаіности сагласніа и несагласніа іединичне воље са вољом разумном може бити неправде и то разних видова неправде, коіи даіу повод сукобу и борби произвоља или іединичних воља. —

а) Невина неправда бива онда, над се између многих правних основа узме іедан, на се он сматра за правилан, т. і. сматра се за право по себи, а сви остали основи поричу се, као нешто што ниіе по себи право. (То іе по Хеглу просто негативно суђење воље.

б) Превара бива онда, кад се, признаіе опште право, признаіе се и општи предикат личности, који іе своіствен другоме лицу; али се само непризнаіе, или порече поіедини изрази тога предиката, (То іе безконачно истоветно суђење воље о другоі вољи).

в) Преступ бива онда, кад іедан произвол, или іединична воља не само да своди другу іединичну вољу под поіедини израз слободе, већ у опште лишава га предиката слободе, или права, коіе іе њему своіствено. (То іе негативно-безконачно суђење воље у делу). *)

Ко таким начином наруши право другог лица самим преступом своіим, таі, као суштество желеће и мислеће, доводи себе своіим опредељеним делом, као средњим термином, под нешто опште. Његово дело, као несагласно с тим општим основом, са слободом, по сили коіе преступник и може се предати казни, — његово дело, само по себи

*) Encicl. §. 488—501.

ништавно іер оно іе ван суштине и потоме іе само іедан призрак, іедна сенка.

Кад се самим делом хоће да покаже ништавност тога преступљења, кад се оно у самоі ствари доводи под требовање права, онда іе то *осета*. Она бива не од суда, коіи іе опуномоћен, законом. већ од таке исте іединичне воље, па зато ни она нема сама у себи права и води за собом нову освету и тако до безконачности.

Таким начином право іош није дошло до свога спољног израза; оно іе ту іош право унутрашње, коіе постоіи само у свести. Али при освети образуіе се поіам о томе да човек може и да іе дужан поступати по закону, да іе он субіект и да има способност да сам себе опредељава, а не по спољашњем изазивању. Ту одлучно право прелази у *морал*. *)

б) Морал.

Досад іе човек радио као лице показуіући своіе право на ствар и своіе спаіање са ствари, но сад почиње радити као субіект, или као субіективна воља, коіа увиђа разлику између свога унутрашњег опредељења и остварења своіе слободе у спољним предметима. Субіективна воља іесте предикат *морала*.

Човек у моралном поступању своме има право признавати да іе израз његове слободе само то, што іе пре било у њему, било у његовоі намери. Отуда бива то да се човек може судити по његовим делима, или да му се дела могу урачуњавати. Ту іе дело човека по форми подпуно свршено, іер више форме него што іе та, т. і. што іе дело из слободе произашло, нити има нити може бити.

---

*) Encicl. §. 501—502.

Но осим намере код дела мора бити іош и цел, или намера вештествена. Радња хоће себи награду; та награда іесте *срећа*.[1])

Таким начином морално и правно поступање лако може доћи у сукоб, у противословље.

Срећа нема тога општег достоіанства, коіе іе своіствено праву, а право опет нема у виду опредељеног предмета и цели, што их има срећа. Право, у строгом смислу може нарушавати цели среће. Обе стране могу бити помирене тада, кад се морал узвиси до идеіе блага, као опште васеленске цели, у коіоі іе право унутрашња цел, ноіа из субіекта излази, али негуби своі обіективни, општи значаі. То благо ниіе ништа друго, него іединство, хармониіа између личног побуђења, личне жеље и ума. Но то помирење, та согласност права и среће у идеіи блага, ниіе нешто стално.[2])

Први степен те сагласности іесте *добродетељ*, то іе непосредна хармониіа између побуђења и ума — златна средина.

Но побуђење може противословити уму. Таким начином треба радити против побуђења — по дужности; но у радњи, коіа бива по іедноі само одлучноі дужности, нема свезе између опште потребе и деіствуіућих лица, а то значи да нема благостања. Да би то благостање било ту могуће, треба дужност да има и садржину, а не само іедну форму, треба се вратити опет побуђењу и на њему се основати. Побуђење іе средњи термин, или посредник између човека, као іединице и општега, као закона [3]).

Но побуђење може бити непосредно добро и непосредно — зло, — и правилно решење коіе іе од

[1]) Encicl. §. 504—506.
[2]) Encicl. §. 507—509.
[3]) Encicl. §. 505, 506, 507, 508.

њих сагласно с умом, а коіе ниіе, зависи у моралу іедино од савести. Дакле благо морално, као субіективност, као нешто што зависи само од савести, може прећи и у зло. Да би оно остало стално, да би добило обіективну подпору, оно мора осивати се на убеђењима и правима, што су општа свима људма, коіи живе у друштву. На таі степен радње ступа практични дух у наравствено-друштвеном животу [1]).

в) *Наравствено-друштвени живот.*

Наравствено-друштвени живот іесте свеза многих индивидуума (личности), коіа се утврђуіе то спољном необходношћу, то унутрашњим убеђењем самих лица. У склопу наравственог друштвеног живота, лице іесте нешто іединично, слободно и у іедно іесте члан живог наравственог тела [2]).

Први степен наравствено-друштвеног живота іесте *Фамилиіа*. Сила овог друштвеног саіуза осниваа се то на природним условима, то на субіективном чувству — љубави. Спољни израз те свезе іесу деца [3]).

Други степен іесте друштво *Грађанско*, у коме сваки ради за себе, но радећи за себе служи и другима. На том степену чланови друштва губе испред очиіу општу цел; она остаіе код њих несвесном свезом, што их сіедињава [4]).

Напосљетку у *Држави* људи долазе до наівишег степена друштвеног живота. Ту сви теже іедноі општоі — разумноі цели — субстанциіалном жи-

---

[1]) Encicl. §. 512.
[2]) Encicl. §. 613—513.
[3]) Encicl. §. 118—120.
[4]) Encicl. §. 523—524.

воту државе и у тоі цели виде самостални обстанак свога личног живота [1]).

Процесом свеопште историје, у развитку држава и духа народа, остварава се *абсолутни дух*, коіи се непрестано огледа у природи и човеку.

вв) Абсолутни дух.

Абсолутни дух у развитку свести о своіоі истоветности с човечанским или коначним *духом*, пролази три степена. Он сазнаіе себе:

а) У форми спољноі, у фантазиіи, или стваралаіућоі вештачкоі способности у *вештини*.

б) У форми унутрашњоі, у преставама и религиозном чувству — *религіи*.

в) На последу у *филозофиіи*, као последњем и наівишем преставнику духа обсолутног, коіа обухвата оба предходећа момента, т. і. и обіективност вештина и субіективност религиіе [2]).

аа) Вештине.

У вештинама абсолутни дух іавља се іош у чувственоі форми, у форми слике. Абсолутна идеіа, као іединство поіма и предмета, ту се не исказуіе у одлучноі логичноі форми, већ у сликама. Будући да се вештине занимаіу развитком идеіе лепоте, коіа іе израз абсолутног духа, а идеіа лепоте, као и свака идеіа у опште, има три стране *свеопшту*, *засебну*, и *іедничну*: то и у вештинама идеіа лепоте остварава се троіако, или пролази три степена, али у сваком степену исказуіе се цела идеіа подпуно [3]).

Прва општа страна лепоте іесте сама идеіа лепоте, коіа іе добила определени вид идеіала.

---

[1]) Encicl. §. 535—552.
[2]) Encicl. §. 555.
[3]) Encicl. §. 556.

Друга састоіи се у разлици идеіала вештине.

Трећа преставља іединство двеіу предходећих страна. Предмет њен састављаіу оделити видови вештина, помоћу коих идеіа лепоте остварава се у опредељеном чувственом материіалу. *).

а) Идеіа Лепоте.

Идеіа у опште іесте іединство поіма и ствари, т. і. идеіа несадржи у себи само іедну субіективност поіма, или другим речма само іедну форму логичног поіма, већ садржи у истоі мери и обіективност, т. і. саму ствар, тако да ствар у идеіи нестоіи на супрот поіму, већ сіедињава се с њим у іедну целину. Поіам у идеіи іесте то исто, што и сама деіствителност; идеіа сама себе налази у деіствителности и, тако рећи, живи у њоі. То исто своіство има идеіа лепоте. Потоме *прво*, лепота и истина с іедне стране іесу іедно исто, іер како іедно тако и друго іесте іединство поіма и деіствителности. Друго лепота іе неприступна расуди и коначноі вољи; неприступна расуди потоме, што се она увек зауставља на іедностраности и противположности, а лепота іе іединство; расуда неизлази из круга коначности, а лепота іе слободна и безконачна; неприступна іе коначноі вољи потоме, што коначна вољ ама іош у виду цел ван себе, цел непостигнуту, неостварену; она се односи предмету у толико, у колико га жели потрошити: на против, у лепоти, мисао или цел већ іе постигнута и остварена у свршеноі форми. С тога ми можемо само наслађавати се лепотом, но неможемо іе потрошити као іело или пиће, ако гледамо на ле-

*) Види Хеглов Estet.

поту, као што треба, а не оком комачке воље, користи и т. д. —

Као што природа, по Хеглу, представља први степен остварене идеіе, а лепота іесте идеіа: то лепоту и треба тражити пре свега у природи. Но у природи идеіа лепоте недолази до подпуног свога суштествовања [1]).

Степени суштествовања идеіе у природи іесу ови:

Наіпре поіам губи се у предметима чувственим до тога, да се већ и невиди идеіално іединство тих предмета. Средсреда, коіоі теже сви делови, као чланови іедне целине, опредељава се механичким склопом, а іединство огледа се само у іеднакоі каквоћи своіства. Наравно да ту неможемо тражити лепоте.

Даље у природи налазе на среду оделито све разности поіма. Поіам, као іединство свеопштег, засебног и іединичног, у предметима природе, као да се распада на делове. Опште постаіе средсреда целога, а остала тела његови делови. Тако іединство поіма и деіствителности има места у сунчаноі системи. Дакле и ту се подпуно неисказуіе идеіа лепоте, іер средсреда, као начело іединства, постоіи оделито, а периферніа, или остала тела сунчане системе такође постоіе оделито од средсредног тела [2]).

У трећем кругу бића вештественог, а на име у животу, боље и савршеніе изражава се идеіа. У животу опште, или та средсреда живота, тако іе тесно свезана с деловима, или оним што іе засебно, у іедном индивидууму, да іедно непостоіи ван другога. Делови целога поричу се као делови и постаіу чланови. Но и у свима формама живота људског,

---

[1]) Encicl. 558—559.
[2]) Encicl. 560.

телесног, наравственог, идеіа лепоте неостварава се подпуно.

Душа живог суштества, као поіам, остаіе само као нешто унутрашње, неизражава се слободно, самостално. Она іош невлада подпуно своіим телом, тело превлађуіе и заклања іе собом. Ту унутрашње остаіе унутрашњим, а спољашње — спољашњим. Дух іош непрониче скроз на све стране. [1]).

Тело іе човека више, али се и у њему идеіа лепоте неисказуіе подпуно; іер неки су делови тела сасвим изузети испод уплива душе, например; желудац, уши и т. д. а у идеіи лепоте сва спољност мора бити проникнута разумном, слободном силом духа [2]).

Таі іе исти недостатак и у духовном или наравственом организму — фамилиіи, грађанству и држави. — У друштву само поіедине личности желе, мисле, а сами дух друштва и невиди се. У наравственом животу човек исказуіе себе такође поіединце, а не подпуно. Да би се могла сазнати унутрашња наравствена суштина човека, треба се опомињати на разне поступке његове и приводити их под іедну идеіу. Други недостатак природне лепоте іесте зависност њена од спољног бића. У свету непосредних поіава све ограничава іедно друго. Тако, на пример: животиње подвргнуте су свима случаіностима ране, климе, времена; оне сатиру іедно друго [3]).

У такоі зависности од природе налази се и тело човека. У наравственом животу човека понавља се то исто, само у другом виду. Човек у оби-

---

[1]) Encicl. §. 561.
[2]) Estet. Хеглов
[3]) Estet. I. Theil.

чном животу неисказуіе се подпуно; он іе свезан обичаіима, страстима, сумњом. [1]).

Напоследку у форми непосредног бића и ту іе идеіа лепоте ограничена, потоме што іе одвећ раздробљена. Сваки организам животни привезан іе за извесни рад и има форму, коіа му іе по необходности дата природом, а не слободом, не унутрашњим самоопредељењем.

Све то може се однети и на тело човека, само што оно осим тих форми, коіе прима од природе, ограничено іе іош и страстима, коіе деіствуіу мимо слободу духа. Идеіа лепоте, као идеіа, сама по себи іе самостална и безконачна, а природа меће на њу окове необходности и коначности. [2])

Потоме безконачност и самосталност идеіе може се изразити само у такоі спољноі форми, коіа би подпуно примила у себе идеіу, а ништа неби уносила у њу од себе, што ниіе сродно идеіи.

До тог савршенства тежи доћи идеіа лепоте у вештинама и долази до њега пре свега у идеіалу вештачком, пролазећи кроз дух човечески, коіи има у себи оба своіства идеіе: безконачност и самосталност. [3])

У другом раздељку општег дела Естетике, Хегл разлаже у чему се састоіи идеіал.

Идеіа лепоте мора тежити таком изразу, коіи би био с њом у подпуном іединству и долази до таког израза у духу, коме іе приступна истина, као познавање свега у идеіи и идеіе у свему. [4])

У вештинама дух човека, подижући поіаве до поіма, уклања с поіава све то, што неодговара

---

[1]) Тамо.
[2]) Тамо.
[3]) Estet. II. Theil.
[4]) Тамо.

поіму и тиме самим изражава идеіу лепоте у форми слике, коіа јоі подпуно одговара.

Узвисити спољно биће на степен духовног тако, да та спољност изражава само іедну мисао и да нема ништа што није сродно тоі мисли — то іе суштина идеіала. Но та радња, то узвишавање, небива у форми чистог мишљења, одлученог од сваке чувствености, већ бива у сагласности обадвеіу страна света: унутрашње и спољашње, у споіењу њиховом у іедну целину. Потоме дакле идеіал іесте деіствителност, или жива индивидуалност, іер у њоі сіедињава се опште и засебно, унутрашње и спољашње у индивидуалном лику. [1])

Основна форма идеіала іесте личност човечанска. Човек, као лице, с іедне стране налази се у слободном одношаіу према свеопштим силама, коіе раде у свету наравственом и као лице прима их у себе и даіе им од себе опредељени лик; с друге стране даље развиіање и опредељавање идеіала, бива у заіедничкоі радњи, у коіу ступа слободна личност човека са необходним током природе физичке и наравствене. Где личност човека има више простора радити самостално и представљати свеопшти закон и ток ствари, тамо идеіал добиіа правилниін и савршениіи израз: напротив, где личност човека ради механички, прима све споља, тамо идеіал вештачки нема места. На основу тога закона стари грчки іунаци имаіу у себи више естетичке лепоте, и ближе су идеіалу, неголи іунаци новиіега доба. [2])

Іунак тежи да се испаже у спољности, да њоме савлада и да іе скроз прође; али іе основ његов у идеіи.

---

[1]) Тамо.
[2]) Estet. II. Theil.

б) Разни идејали лепоте.

У идејалу, као што смо видели, идеја тежи да проникне собом спољност. Па сад од тога, у какој је мери та спољност проникнута идејом, или од начина, којим се идеја сјединила с материјалом, бива разлика самих идејала, или вештачких форми. То је предмет другог или засебног дела философије вештина.

аа) У символичком идејалу вештина узима још мах вештество. Мисао у њему изражава се тамно и тако рећи са усиљавањем. Потоме идејал се неисказу је јасно и опредељено у вештини самвољичкој. Даби савладала вештеством, мисао мора још, тако рећи, силом пробијати се кроз њега и разкидати га и покретати у безконачност *).

На том основу карактер је његов *грандиозност*: ту спадају пирамиде, безконачне Епопеје индиске индиске, пароболе, притче и т. д.

бб) У форми класических вештина, или класическом идејалу, мисао је на скроз проникла материјал тако да мисао реко би провирује кроз сваку скважину материјала. Због таке равнотеже, таке хармоније, карактер класичког идејала није узвишеност, већ *красота*.

вв) После класичке форме искуства долази *романтичка*. У њој дух превлађује над вештеством, оно служи само као знак, као изјава, и премда је проникнуто мисли, опет изазива више чувства, више представе, него што је то у њему изражено непосредно. Хармонија мисли и њеног израза, што се тражила у символичкој вештини и што се нашла у класичкој, сад у романтичкој тако рећи прекорачава границе и наново се нарушава. Ту се опет-

*) Encicl. §. 562; Estet.

іавља узвишеност, грандиозност, а красота добиіа карактер *милине*. [1]).

в) Система или ред вештина.

Како разне форме вештина постаіу у борби идеіе са материіалом, како разлика вештина зависи од разлике самог материіала, у ком се остварава идеіа, примивши на се ту или другу форму, таі или други идеіал вештачки, све то спада у трећи део философиіе вештина. У опредељеном делу или производу ове или оне вештине, идеіа лепоте долази до подпуног свог израза.

Кад материіал за лепоту или идеіал, даіе сама природа и то своіим спољним простором, онда постаіу вештине *сликарске* или *образоватетне*. *Прво* од тих вештина, у коме превлађуіе вештество, а дух се іавља само у виду симетриіе, іесте *Архитектура*. Премда Архитектура има карактер символички, опет зато она, као и друге вештине, садржи у себи целину свиіу форми, или свиіу идеіала вештине. Египетска и Мидиска Архитектура іесте по преимућству символичка. [2])

Класичка Архитектура одговара класичком идеіалу.

Готичка, по шари и слободи своіе форме, одговара идеіалу романтичком.

Друга сликарска вештина іесте *шкултура* (резање). У тоі вештини материіал іе већ подпуно проникнут идеіом. Материіал шкултуре приближа-

---

*) Хегл представља само три главна момента вештина: *символички*, *класички* и *романтички*; али има іош два: *псеудо-класички*, што іе предходно романтичком и наіновиіи, коіи се може назвети: *физиологичким*. А. В.

[2]) Estet. III. Theil.

ва се форми духа; он се іавља у белом чистом мермеру, коіи іе изрезан на форму човека.

Трећи степен сликарске вештине заузима *живопис*. У живопису превлађуіе романтичка форма вештине. С тога іе таі род вештине наібоље напредовао у средњем веку. У живопису материіал способан іе само двоіакоі мери; дакле ту вештество даіе више места мисли. Спољност живописа има само призрак, сенку телесног света.

Ватрено око, као наісавршениіи чувствени израз душе, кога нема шкултура и коіе се іавља само у живопису, даіе преимућство живопису над шкултуром. Предмет живописа није само пластичко савршенство организма, већ и оне, неусловне засебности, коіе се скриваіу у дубљини срца. [1])

Музика већ се сасвим ослобођава од спољног простора; садржина њена іесте само унутрашње чувство; у њоі се сав дух исказуіе ради себе, не у спољним поіавима, већ као нешто унутрашње. Сила музике необичаіно іе велика; іер дух, на коіи она деіствуіе способан іе на свашта. [2])

У *поіезиіи*, као вештини словесноі, има две стране: мисао и њен израз ту већ нестоіе одвоіито іедно према другом, као у осталим вештинама. Елемент у ком се исказуіе та вештина іесте іезик, као система знакова, коіи одговараіу нашим представама. Но и іезик, као материіал, іесте само средство и знак, а прави израз вештачки, іесте лик, метафора, сравњивање и и т. д. — Поіезиіи, због духовности и неограничености њеног материіала, присупна іе сва област представа, што већ ниіе код осталих вештина. Поіезиіа іе с іедне стране засебна вештина, коіа стоіи напоредо са дру-

[1]) Estet. Тамо.

[2]) Estet. III. Theil.

гима, а с друге опет стране она понавља у себи све начине њиковог израза. И *прво* у виду *Епске* поіезніе даіе садржини своіоі форму обіективности; іер предлет њен ниіе само какво дело, већ судба поіединих лица и народа, под упливом спољних сила. [1])

Друго у виду *лиричке* поіезніе изражава се унутрашња целина духа. Ту се іош узима за орудніе музика, да би се іаче деіствовало на душу. Узвишено стање душе поіета заступа у лиризму место догађаіа што іе предмет Епоса.

Треће: кад унутрашње стање извесног лица служи за основ целом реду догађаіа и радње, тако да свеопште, божанствено начело епоса преобраћа се у унутрашњи патос, па кад таі патос, а не спољна сила управља током догађаіа, онда бива *драма*, или драмска поіезніа. Дакле драма іе наісавршенiи вид поіезніе, іер у њоі се сіедињаваіу оба предходећа вида, т. і. и *епос и лирика*. —

б) *Религиіа.*

Као што іе у вештинама *безусловно* непосредно сіедињавало се са свешћу човека у вештачком сматрању и у вештачким створовима, тако исто у религніи то *безусловно* іавља се као нешто непосредно, али што се налази ван природе и човека — на другоі страни што іе потоме предмет само представе и чувства. Но будући да све то, што представа дели на две стране, мора се сіединити у чистом мишљењу, то и процесе религніе састоіи се у томе, што он све іеднако тежи да уништи ту противположност, ту двоіину страна. Област религніе простире се дотле, докле ненастане подпуно іединство садржине религніе и чисте форме мишљења,

[1]) Тамо.

коіа одговара тоі садржини. То іединство садржине религиіе или безусловног са субіектом постизава се односно у *благочестиіу* [1])

Први начин іединства између Бога и човека, начин коіи іе своіствен представи или религиіи, іесте непосредни, или естествени. Абсолутни дух опажа се у коначним стварма. Засебне форме, или степени іестествене религиіе, у коіима се іавља абсолутни дух, іесу ови:

аа) Религиіа фетишизма и волшебства. Прво іе своіствено представљати абсолутно у предметима чувственим, узетим понаособ; а у другом, т. і. религиіи волшебства, човек сазнаіе, премда іош тамно и неіасно, премућство своіе унутрашње силе над предметима чувственим; но та сила іош се ниіе іавила у свести, као безгранична сила над личним бићем човека. У Шаману не Бог, већ сам Шаман управља природом. [2])

бб) Но човек мало-помало удубљава се у самог себе и почиње сазнавати, да та његова унутрашња сила іесте нешто обіективно, свеопште, што не зависи од њега, и представља іе себи или негативно, као небиће, као ништа, или позитивно као іедну суштину, коіа іе разливена по свима деловима све-

---

[1]) Примедба: Човек, као духовно телесно суштество, може знати само то, што іе подобно њему: По томе он нити може подпуно схватити шта іе дух, као дух, нити шта іе материіа, као материіа, већ може разумети и іедно и друго, и кад су они у іедпиии, т. і. кад дух проникне материіи и постаје с њом іедно исто. Та тежња човека к савршеном знању, коіе се постизава при іединству духа и материіе, огледа се и у религиіи. Та тежња произвела іе разне видове естествене религиіе, коіе овде Хегл наброіава. А. В.

[2]) Encicl. §. 564., Vohrles.

та. Првог рода религиіа іесте *будизам*, а другог *индиски пантеизам*. [1])

вв) Трећи степен іестествене религиіе іесте *астралност*, или персидско звездопоклонење. У персидскоі религиіи іединство іестествене религиіе прелази у двоіност (дуализам), противположност светлости и мрака, а тиме самим већ се узвишава мало над іестеством, іер под светлошћу разуме се не само добро и зло, но и то, да добро побеђуіе зло. У Религиіи египетскоі строги *дуализам* персидски добиіа други виши значаі. У тоі религиіи Бог има зло — негативно биће не ван себе, већ у себи, као момент свога суштествованьа. Озирис не само даіе безконачно позитивно начело живота, већ уіедно іесте и негативно начело, т. і. он пориче себе, умире и тиме показуіе да то порицање себе, та смрт, іесте необходни момент његовог бића; после из тог порицања живота, из те коначности, он долази наново к себи самом, из смрти васкрсава у живот и постаіе цар у царству надчувственом. Таким начином Бог у Египетскоі религиіи іесте права безконачна личност, субіект, коіи долази до подпуне свести о себи тиме, што пориче себе као опредељени предмет. То символичко сіедињење позитивног и негативног начела у іедном субіекту саставља двосмислени карактер религиіи Египетскоі, коіа по томе и іесте религиіа загонетке. [2])

Други начин іединства између Бога и човека, или други степен религиіе, іесте религиіа духовне личности. У іестественоі религиіи, на наівишем степену њеном, Бог сазнаіе себе као субстанциіу, као субіект, а природа представља радњу те субстациіе.

---

[1]) Тамо.
[2]) Encicl. §. 562.

Непосредна посљедица таког поима јесте ствест о целисходности бића копачног. Бог јавља се у свести као творац премудрог реда ствари. На том степену развитка религије Бог јавља се *прво*, као једини абсолутни субјект, *друго*, као унутрашња необходност, *треће*, као спољашња необходност или несходност.[1])

Први момент, у коме се Бог јавља, као једини абсолутни субјект, представља религија узвишености, религија јудејска. Последњим резултатом јестествене религије било је то постављење, да је абсолутно субјект; прво што је у свести те абсолутне личности јесте то, да је она одлучно јединство; само је Бог право биће, а све остало, противположно њему само по себи променљиво и случајно; Бог је цигло духовно суштество; он је један и нетрпи покрај себе ништа, што бы имало претензију на самосталност — нетрпи друге. Он је премудрост — то је његово самоопредељење! Он је позитивно биће у себи, у идеји, али порече сесебе у свету дејствителном — ствара свет из ничега. Но тај свет, што је из ничега створен, сам је по себи ништаван, биће несамостално, у томе се јавља божије правосуђе, што је дао свету тако биће какав је он сам у себи. Свет јавља се прозаичким, у њему самом нема Бога, ток јестествених појава неодговара божијој вољи; он мења тај ток чудним појавима свога могућства. Уопште Бог у тој религији узвишава се над својим изразом у свету, као противположним његовој суштини. Цел је његова у њему самом и он је постизава у једном избраном народу, који опет има ту једну цел да слави Јегову слушајући његов закон.[2])

---

[1]) Encicl. §. 562.
[2]) Encicl. §. 562.

У религиіи іудеіскоі, безконачни субіект узвишава се над коначним, коіе іе према њему ништавно. Но као што засебно припада свеопштем, тако и коначно іесте необходни момент у бићу абсолутног духа, коіи само помоћу тога коначнога іавља се доиста у ствари. [1])

Таким начином оно што іе іестествено, коначно озарава се духом, коме оно служи као знак и само као знак; а само по себи опет іесте друга страна у абсолутном духу. Тако суштествовање абсолутног духа т. і. у свести човека, іесте *красота*. Да би постигло абсолутну цел — постало абсолутни дух, божество ступа у свезу са коначним личностима (као код незнабошких народа) и іавља се у њима; само при остваравању тих поіедних цели, коіе имаіу многе деіствуіуће личности, може се остварити цел безусловна. Но над *прекрасним личностима*, или *божествима*, влада безлична, бездушна сила судбе. Такав іе смисао религиіе старих Грка, коіа изражава други момент развитка абсолутног духа, као духовне личности. То іе религиіа субіективна, или религиіа личности [2])

вв) Али назначење оног, што іе *засебно* такав іе, да оно уђе у састав онога, што іе *свеопште*; но пре него што то засебно узвиси се на степен свеобштега, оно само себе поставља за свеопште. Наравно да то свеопште нема іош правог смисла свеопштости — свеопштости поіма; то іе само чувствена или емпиричка свеопштост. Оно бира само іедан народ и у њему шири и утврђуіе своіу владу, уништаваіући или прогутаваіући све поіедине цели других народа. То іе религиіа Римљана у коіоі абсолутни дух іавља се у представи,

---

[1]) Encicl. §. 563—4.
[2]) Encicl. §. 563—5.

као супопарна одлучност, а не као животворна свеопштост. [1])

Цел ије Римљана та да дођу до стварног господарства над свима народима; а Бог Римљана, који помаже им у постижењу или остварењу те цели, јесте одлучна сила, која недопушта никакве цели ван себе.

Тај ије Бог fortuna publica, који служе сви богови ради распространења и утврђена Римског господарства. Светиња или божество код Римљана такође господари, заповеда и заповедајући Рим јавља се као „Jupiter Capitolinus.“ Личност губи се у том општем господарству. Римска религија недопушта развитак живота појединих народа; та религија потамњава смисао предходећих религија. Као представник свеопште силе, Рим свуда распростире беде и невоље, — свеопшту и безконачну тугу. Но те беде и невоље биле су муке при рађању праве, истините религије или *Христијанства* [2])

Тећи степен религије и јављања духа абсолутног у представи, јесте религија абсолутна (најсавршенија). Постепеним уништавањем коначнога духа, као засебног предмета и порицањем свега што ије овдашње, абсолутни дух долази до јединства са собом самим, долази да сазнања себе у духу човечанском. На том степену појам религије долази до поднуног развитка свога. Идеја Бога није више нешто, што се налази с друге стране према природи и човеку, што ије сакривено, већ јављасе, одкрива себе човеку онако као што ије, и одкрива се не само у историји, но и у самој свести Таким начином абсолутна религија јесте религија *одкровења* Божија, које ије предмет или садржина она сама,

---

[1]) Encicl. §.
[2]) Encicl. §. 164.

потоме што іе у коі коначно и безконачно помирено и сіедињено; Бог іе одкрио себе, као предмет, таким у свести човека, какав іе он сам у себи, и човек сазнаіе у своме духу Бога таким, какав он іесте. Другим речма: Бог іе іединство коначног и безконачног; па кад се іавља у свести човека поіам о том іединству, т. і. о іединству себе с Богом, то онда значи, да іе Бог подпуно одкрио себе човеку, — и религиіа постаіе *одкровеном*. На свима пређашњим степенима религиіе Бог се представљао све іош, више или мање, удаљеним од човека. Дакле одкровење Бога то іе, по Хеглу, сам Бог! У сљед тога, што іе раскинута преграда између Бога и човека, скинуто іе са човека ограничење и он іе постао суштеством слободним. Потоме абсолутна религиіа, или религиіа Христиіанска, іесте религиіа *истине* и *слободе*. [1]).

Подпуни унутрашњи процес, коіи іе своіствен абсолутном и коіи се састоіи у томе, што он остварава себе у нечему другом и опет враћа се к себи путем свести о себи у том другом, т. і. сазнаваіући себе у том другом [2]).

Бог сам у себи іесте пре свега чиста свеоптост, царство мисли достворења света — Бог отац. Но Бог разликуіе себе у себи самом, као сазнаваіућа себе сила и као предмет свога сазнавања [3]).

---

[1]) Encicl. §. 167.

[2]) Encicl. §. 568.

[3]) Примедба: Да би іасніе представили ову мисао Хегла да узмемо за пример самога човека: човек има способност познавања, т. і. има способност да схвати оно, што према њему стоіи. Али та сама способност познавања, коіа из човека излази и тежи да схвати оно, што се іавља њему, може се обрнути самоі себи и узети саму себе за предмет свога познавања. Таким начином човек може

То стварно биће, које се ставља ради познавања, биће као себе, друго биће, у коме се јединство идеје распада на множину појединих њених опредељења, то царство идеја, које се остварују у дејствителном бићу света, — јесте Син Божи. У Сину се Божество јавља, као нешто засебно, као нешто друго према самом себи, но будући да то засебно није ништа друго, већ то, што одкрива се, т. ј. сам Бог, то познавањем себе у том засебном или другом Бог се сједињава са собом самим. Свест о том јединству Бога са собом самим, јесте Дух свети, јесте царство духа. [1]). Таким начином Бог је абсолутна личност, у којој, поред све тројствености лица, јесте само једна личност, један субјект, који сам себе сазнаје. [2]).

У јединству абсолутног духа, садржисе и његово абсолутно раздељење или расуђење [3]), другим речма: као што је конкретна целина појма још у почетку своје одлучности захтевала раздељење и

бити у једно исто време и онај, који познаје и оно, што треба познати — може бити и субјект и објект. Ту се човек, тако рећи, двоји и ставља себе предасе ради сазнања себе. Кад је тако Бог ставио себе предасе ради сазнања себе, то је онда, по Хеглу, створење света. А. В.

[1]) Примедба: Догмат о св. Тројци јесте највиши и најтаинственији догмат Христијанства, који се постизава само вером. Но кад се он хоће да објашњава и да се учини, колико толико, приступним знању, онда се неможе боље и разумније објаснити, него што га је ту Хегл објаснио. А. В.

[2]) Encicl. §. 569.

[3]) Примедба: Код Хегла: *раздељивање* и *расуђивање*, значи једно исто; али на нашем језику те речи неизражавају један исти посао, премда је у ствари то један посао. Код немаца и саме те речи изражавају једно, јер: „urtheil“ по етимологији означава *дељење*.

шта више садржавала га у себи, тако и абсолутни дух поставља своіе собствено биће у другом бићу, не само као умни свет идеіа, но и као свет идеіа, коіе се оствараваіу у деіствителности, т. і. као стварно друго биће према себи.

То постављање себе у деіствителности, као друго биће према себи, іесте вечно *стварање света*. Стварањем света, т. і. природе и коначног духа, абсолутни дух прелази из чисте мисли у представу човека. Први поіав свести човека о Богу, іесте представљање: с іедне стране Бога, а с друге себе, као засебне личности. То іе оно, што іо човек одпао од Бога; то іе противстављање своіе засебне личности абсолутноі личности или Богу. Но човек одриче се своіе личности и признаіе, да іе његова суштина сам Бог, у томе се састоіи примирење човека с Богом, или „*искупљење*“ човека [1]).

Као што се створење света и грехопадење човека представља, као два оделита факта; тако опет *искупљење* уіедињено іе и представљено у засебноі историіи іедне личности, коіа іе с неба из лона Божиіег сишла на земљу и одатле вратила се на небо. То, што се у тоі представи поставља, као нешто іедновремено, іесте вечна Божествена историіа, коіа се понавља у свакоі личности; но само према човеку она постоіи као *прошлост* и *будућност*: у прошлости њему се одкрива створење света и његово падење, а у будућности уништење овог света и утврђење царства Божиіег, у коіем ће Бог бити у свима [2]).

Оба та момента — прошлост и будућност сіедињаваіу се за човека у іедну подпуну садржину у *садашњост* у *Богопочитању* или *благочестиіу*; свему

---

[1]) Encicl. §. 570.
[2]) Encicl. §. 571.

ie томе средсреда *царство благодати*, коіе саставља његову унутрашњу садржину: свако неделимо, лице пада, као што іе пао Адам и тако исто умире и васкршава, као што іе умрьо и васкрсао Христос. Црква Христіанска понавља у човеку сву историју *искупљења* двоіаким начином: у крштењу уноси она у човека начело божествено: — он рађа се од Бога и іавља по природи своіоі іедно с Богом; у причешћу абсолутно умире у коначном, а после васкршава и оживи у њему своіе обиталиште, у сьед чега сви духови постаіу іедан дух. Іедно срце куца у целом организму цркве, свест целе цркве, свест о іединству човека с Богом — іесте дух Божи, коіи се, као дух цркве, іавља и сазнаіе себе у свима њеним члановима.[1])

в) Философиіа.

Трећи степен или форма абсолутног духа, іесте *философиіа*. У религиіи Бог іе све іош спољни предмет према свести; іер само іедним іединством Бога и човека, іош се подпуно необіасњава шта іе Бог и како он себе одкрива. С друге опет стране у религиіи Бог сіедињава се са онима, коіи га исповедаіу чувством и представом; али чувство и представа нису іош наівише и наісавршениіе форме унутрашњости нашег духа, нити су наісавршениіе форме абсолутног, или Бога. Наічистиіа и наісавршениіа форма нашег духа и у исто време форма абсолутног, или Бога, іесте форма *знања*, слободно самостално мишљење, потоме што у том чистом мишљењу кретање или процес предмета показуіе се да іе іедно исто са процесом самог поіма, или мишљења, и обратно.[2])

---

[1]) Encicl. §. 570—571.
[2]) Encicl. §. 572—573.

Подижући до те форме садржину вештина и религиіе, философиа већ тиме самим сіедињава у себи и вештину и религиіу. Чувствена обіективност вештина остаіе као обіективност и у философиіи, но ослобођана се од своіе чувствености, и таким начином преобраћа се у деіствителност мисли, а субіективност религиіе очишћава се и преображава у субіективност мишљења. Мишљење с іедне стране іесте нешто унутрашње, права субіективност, а с друге опет право мишљење, т. і. идеіа, као суштествена, деіствителна свеопштост, коіа само у мишљењу види себе у форми, коіа іоі подпуно одговара. [1])

У абсолутном духу, као сазнаваіућем себе уму има ово двоіе, или боље рећи сіедињена іе ова двоіака радња: *прво* то, да природа ствари, (обіективност), коіа се креће и развиіа, іесте сами поіам; *друго*, да то само кретање іесте уіедно делателност (коіа се у нама свршава) знање, или да вечна, сама у себи постоіећа идеіа, вечно себе остварава, производи и наслађава се тиме, као абсолутни дух. [2])

Философиіом, као наівишим и последнім степеном развитка абсолутног духа, свршава се диіалектичка система Хеглова. У том свршетку или резултату до коіег іе она дошла, садржи се и наідубљи основ њен. Дакле ту се наібоље огледаіу и достоіанства и недостатци те философске системе.

Ово іе у кратко целина Хеглове философиіе, коіа представља у себи сво разноструко биће, како физичке, тако и наравствене природе, као

[1]) Encicl. §.
[2]) Encicl. §.

ієдну целину у виду абсолутне идеіе. Сав смисао те системе огледа се у том резултату, до ког іе она дошла у своме развитку, а резултат таі ово іе: *Све разновидне форме бића нису ништа друго, него разни степени развитка или разни моменти самоопредељења іедне абсолутне идеіе, коіа се вечно остварава или организира у вселеноі.* Потоме дакле у овоі системи Хегловоі нема ни трага од оне двоіности (дуализма), коіа іе дотле играла важну ролу и у наукама и у животу —; двоіности између духа и материіе, између коначног и безконачног; іер по смислу те системе и дух и материіа, и коначно и безконачно то су само разни моменти самоопредељења іедне абсолутне идеіе, — моменти, коіе она пролази у своме развитку. То іединство духа и материіе, коіе іе изражено у системи Хегловоі, послужило іе за основ новміем материіализму, кога развитак ми ћемо представити другом приликом. А засад свршуіући оваі преглед Хегглове системе имамо додати іош ово двоіе:

Прво. У овом кратком чланку, коіи іе намењен за друштвени Гласник, ми се нисмо могли упуштати у пространо излагање целе философиіе Хеглове, іер то би нас одвело врло далеко; с друге опет стране нисмо могли ништа ни пропустити, што би сметало, да се та философска система схвати у целини. С тога моралисмо бити одвећ кратки. Наравно, при данашњем размножењу научног материіала, већа іе корист за читаоце, кад им се представе само чисти резултати коіе науке, него и сав процес, коіим се дошло до тих резултата, само ми се боіимо, да ниіе наша краткост била на штету іасности дела, коіе и онако, по своіоі природи, ниіе баш свакоме приступно. Многи укораваіу Хегла, зато, што његова система ниіе свакоме приступна, али та тешкоћа разумети егла отуда іе, што Хон

желећи обухватити іедном мисли сву, тако рећи, безконачну разновидност бића и представити іе у іединству, у целини, служио се често са свим новим терминима. Друге тешкоће нема, осим те, коіа іе своіствена свакоі великоі мисли; іер ни іедна велика мисао не даіе се лако. У сваком случаіу ни іе с горега приучавати и нашу публику, да чита така дела, при коіима треба колико — толико размишљавати: што се лако добиіа, то лако и пролази.

Друго. Мисмо овде у кратко излагали основе Хеглове философиіе онако, као што су, без икакве критичке оцене, т. і. ни смо показали ни достоіанства ни недостатке те философиіе. Али то смо тако чинили с тога, што желимо скорим представити резултате и осталих школа новиіе философиіе, нарочито школе материалистичке. Па кад представимо основе свиіу философских школа, коіе у новиіе време постоіе, онда ћемо тек у одвоіитом чланку бацити критички поглед на сву новиіу философиіу, онда ће така критика бити од веће користи за оне, коіи се желе познати са наіновиіим ресултатима, до коіих іе дошла философска наука, него што би могла користити одвоіита критика поіединих школа.

У Београду.
На Св. Андреіу 1863.

написао

А. Васиљевић,
редовни члан друштва србске словесности.

О ВЕШТИНАМА.

(По Молинару.)

Склоност ономе што іе лепо, то іест потреба неког реда, неке хармониіе у стварима коіе дираіу наша чувства и дух нам оживљаваіу, као у звуку, у боіи, у форми, у кретању, — та склоност произвела іе *вештине*.

Кад слажемо и уређуіемо звуке, форме, боіе, кретање, тако, да њихов склад буде приіатан за чувства или за дух, то іе задатак свирача, молера, архитекта, шкултора (коіи истесава или салива слике), поіете, играча, или да се послужимо обштим (научним) изразом. вештака или уметника.

Неки скучаваіу обим вештина сводећи их само на малање, шкултуру, архитектуру и на музику. Шта више неки зову *вештином* само подражавање наівише лепоте, природне или идеалне, у свима њеним формама, и то механичким средствима. То іе оно што немци зову *пластика*. Ова реч обима само збир вештина коіе се тичу цртања, малања, шкултуре, архитектуре са дубљењем (урезивањем) и мозаіком.

Но ово определење веома іе скучено. Іер, кад свирач или играч пробуди у човеку осећање онога што іе лепо, први хармониіским, удесним подизањем и спуштањем гласа, други умилним и живим кретањем, нису ли то вештаци по оном истом ос-

нову као и шкултор и архитект? Немари ништа што іе друкчиіа материіа и оруђе коіима вештак чувства дира и потреса, само кад успе да човека узбуди. Вештине могле би се дакле исказати обштим начином: као *употребленье труда човечиег да произведе оно што іе лепо.*

Вештина находимо код свиіу народа, па и код самих варвара; само што су оне више или мање развиіене, више или мање савршене, према стању образованости и према способностима свакога народа.

Грци као да су имали наівише склоности ономе што іе лепо, а и нужне способности да удоволье тоі узвишеноі потреби чувства и духа. Тако іе Грчка била задуго дивно радилиште, где су се молери, шкултори, архитекти, свирачи, поіете надметали у раду да подстичу владаіућу страст народа, љубећег вештине. На против, други неми народи, н. пр. мексиканци, као да и немаіу осећања за оно што іе лепо. Колико су лепе форме штатуа и споменика грчких, толико су ружне на штатуама и споменицима мексиканским.

Вештине добиіаіу полет код народа тек онда пошто су намирене његове прве потребе. Као да се наіпре поіављуіе музика и играње. Вештина уметничког зидања и истесивања или саливања слика неможе да се развиіе пре, него што іе већ створена и уведена радња простог зидања и тесања камена; али да игра и свирка постане, доста іе да човек само миче ногама и да гласом подвикуіе, или да дува у трску.

Адам Смис говори о постанку музике, игре и поіезиіе, и о начину како су се први напредци ових вештина показали, овако:

„После радости и приіатности коіе долазе од намирених првих потреба, ништа ниіе човеку при-

родиніе него свирка и игра. У постепеном развитку образованости и вештина, ова су задовољства, може бити, прва што іе човек *изумео*: іер се неможе рећи да он изумева и оно што непосредно зависи од његових телесних потреба. Іош се ніе нашао ни іедан народ тако назадан у образованости, да би био сасвим без свирке и игре. Шта више, рекао бих да су код народа наідивљачніеих те вештине наічешће и наіобичніе. Ово се види код африканских црнаца и код американских дивљих племена. Код образованих народа, нижи редови немаіу кад, а виши редови имаіу млого других задовољства, те ни іедни ни други немаіу довољно времена за игру и за музику. Код дивљих народа више има доколице. Ти прости људи іедва и знаіу за друга задовољства, а и сама природа позива их да се наівише тиме забављаіу. Оно што стари зову *ритма*, и оно што ми зовемо *време* и *мера*, основ іе свезе између ове две вештине. Свирка іе степенитост извесних гласова, а игра іе степенитост корака, мицања и кретања, измерених временом и простором, и тако сведених у іедно цело или у систему. То іе што се у свирки зове ариіа, а у игри крочац. Време или мера игре подударасе с временом или мером ариіе, по коіоі се игра.

Грло човечніе, коіе іе удесніе од сваког другог оруђа за свирку, зацело іе и наістаріе од свиіу свирачких оруђа. Кад се глас подигао до песме, или кад іе бар покушао да изрази нове акценте, морао іе наравно то чинити ма каквим речима, изговараіући их по времену и по мери и, уобште, гласом удесніім него што іе при обичном разговору. Те речи с почетка, по своі прилици, нису имале смисла. Без сумње оне су биле као они слогови, коіи се повтораваіу на краіу гдекоих песама. Оне су само служиле гласу да изрази

звукове приличне за мелодиіе и коіи се могу продужити или скратити по времену и по мери арніе. Таі груби начин вокалне музике іест наіпростиіи и наілакши и мора бити да іе и први и наідревниіи.

Временом морало се приметити, да іе те неразборите речи, коіе би се могле музичкиим назвати, лако било заменити другим, коіе имаіу неког смисла, и да ниіе било немогуће изговорање тих речи сложити са временом и мером арніе, као и код музичких речи. Отуд су постали стихови и *поіезиіа.*" —

Живопис, истесивање слика, а особито грађевина, могла се развити само помоћу радничког умештва. Обично, просто, зидање морало іе бити пре архитектуре. Ова учи како да се свакоі грађевини да лепота према месту и према оном чему іе намења. У архитектури, као и у литератури, неподносі іедан штил за све послове. Архитект мора дати, на пример, цркви вид религиіозни, а театру или дворани за играње вид светски. Католички поглед налази да іе готски штил наіприличниіи за изіаву побожног осећања. Висина сводова и мистичка полу светлост, веле, да узвишава побожност. Іест диван и ванредан поглед н. п. Штрасбуршке цркве. Но нас православне већма потресе византиски штил. Ко іе видео свету Софніу у Цариграду, Студеницу, Жичу, Манасију и друге монументалне остатке србске славе и величине *), знаће наібоље како се неда заборавити што іе іедапут видео од ових божиіих храмова. О томе можемо судити и по овоі малоі цркви, коіа іе сад овде у Београду саздана према касарни, по начину Манасиіске и Смедеревске цркве. Колико іе пріатниіе

*) Іа сам се о томе уверио и при мои летошњем путовању у Студеницу и у Жичу.

погледати на њених пет малих, простих кубета, него на велику, богато украшену звонару наше саборне цркве.

Природна наклоност народа млого іе принела развитку лепих вештина. Религиозни и меланколички народ пронашао іе готску архитектуру. У грчкоі архитектури находимо финоћу, коіа іе означавала све обичаіе као и сва дела Іелинског племена. А ћудљиви обичаіи хинеза огледаіу се и на њиховоі архитектури и на њиховоі ношњи.

Разлике климе и земље учиниле су млого да буде различних врсти архитектуре, а често су у томе одређивале и сам карактер архитектуре. И друге потребе принеле су развитку архитектуре као и других уметности.

Још од наістарніх времена приметило се, како вештине дираіу срце и дух оживљаваіу, па су неки и гледали да се тиме користе. Задуго сматрали су лепе вештине као оруђе владе, као средство да се народ чега плаши или да кога поштуіе. Огромне грађевине Асиріана и Мисираца, коіих користи данас ћемо бадава тражити, може бити да нису имале другог задатка. Ови спољни знаци моћи и снаге, били су онда нужни да приклоне тадашње народе, коіи су іош у детињству били, да приме неограничену владу ког племена или коіе касте. Требало іе да се они, коіи су се звали представници божанства на земљи, покажу људима као већи у свему оном што изгледа као снага или величанство. Вештине биле су дакле од преке потребе, да изнесу на видик њихову моћ. Њима іе требало градити храмове, дворове, и њих китити, чинити светковине, измишљавати себи одело и оружніе. Архитекти, молери, и шкултори, свирачи, поіете, требали су им као и воіници да одржаваіу веретизну и трошну зграду њихове владе. Отуд се види, зашто

су владе свиіу времена гледале да унапређуіу вештине, и да их с поносом закрљуіу, наівише на велику штету других грана радиности.

По срећи, ма дасу пре вештине биле іаке помоћнице политике и религиіе, што су се народи више морално развиіали, што іе просвета код њих већма напредовала и осећања им се прочишћавала и узвишавала, тим су вештине и умештва све више и више губила значаі политички и религиіозни. Склоност ономе што іе лепо, та племенита тежња духа, престала іе да служи власницима као оруђе.

Што се тиче вештина, економисте поставили су два главна питања: да ли су вештине богатство за народе, и да ли треба да их влада подпомаже?

Да ли производи вештина умножаваіу богатство?

Што се тиче производа грађевина, живописа и шкултуре, питање неможе бити под сумњом. Грађевине, штатуе и слике іесу материіално богатство, нога множење повећава заиста капитал народа. Али може ли се тако рећи и за свирку и игру? Може ли се као производан сматрати дар свирача и играча? *Адам Смис* вели да неможе, *Ж. Б. Сеі* и *Динаіе* веле да може.

По науци Смисовоі, оно нису производне ствари, коіе се потроше у исти тренутак кад су и постале.

На то одговора Ж. Б. Сеі овако:

„Кад іе реч о стварима коіе су само за задовољство, неможе се одрећи да и изигравање доброг театора недаіе задовољство онако исто стварно као и над човек іеде слаткиша, или гледа какав ватромет, а ово іе по Смисовоі науци *производно*. Ја неналазим да се паметно може рећи, да

ie дар живонтса производан, а дар свирача да ниie" *)

Но, ма да Ж. Б. Сеі признаіе да іе дар свирача производан, он опет неузима да његови производи умножаваіу народни капитал. Ево чиме он подкрепљава ту своіу мисао:

„Производи, коіи нису материіални или стварни, вели он, немогу се нагомилавати, па тако немогу ни множити народни капитал. Народ, код кога би било доста свирача, званичника, могао би бити весео и добро управљан. Но његов капитал, свим радом тих људи, неби непосредно порастао, іер би се њихови производи потрошили одма кад су и постали." **)

Али отуда, што се производ материіалан или нематериіалан потроши одма чим іе постао, зар долази да он немложи капитал народа? Неможе ли он повећати ако не капитал спољашњи, а оно бар капитал унутрашњи, да се послужимо изразом *Шторха*, капитал његових способности физичких, душевних и моралних? Јер народ коіи нема званичника, поіета, свирача, народ, код кога неби било образованости политичке и вештачке, би ли био и важно као онаі народ, коіи довољно има таке вештачке услуге? Човек, коіи се уіедно сматра и као капитал и као орган за произвођење, неби ли у томе мање важио него у ичему другом.

У своіоі књизи *de la liberté du travail* (о слободи посла) *Шарл Диноаіе* доказао іе, да трошење вештачких производа, било материіалних било нематериіалних, развиіа у човеку важне способности. Отуда долази, да се уметничка производност, би-

*) J.-B. Say, Traité d'économie politique, књ. I. гл. XIII.

**) На казаном месту поменуте књиге.

ла она материіална или нематериіална, неможе узети као неплодна.

Но да прекинемо ово доказивање да су вештине производне, іедним простим наводом. Рецимо, да ко одузме Италиіи њене певаче и свираче; па зар іоі тиме неби узели нешто богатства, макар те вештине заменили іднакни броіем радника, н. пр. дрводеља, ковача и т. п.? Италиіа има користи од рада своіх певача и свирача исто онако као и од рада тежачког и занатлиског.

Прво, она сама потроши іедан део рада своіх певача и свирача, и оваі потрошак приноси образованости талиіанског народа, развиіаіући његову просвету, и ублажаваіући и углађуіући његову нарав и обичаіе. После, други део производа лепих вештина, коіима іе Италиіа огњиште, сваке године изводи се из земље. Италиіа снабдева своіим композиторима, своіим свирачима и играчима млого страних театора. А у промену за те нематериіалне производе, ови уметници добиіаіу друге производе чисто материіалне, од чега іедан део доносе обично у своіу домовину. Коіи би раденик, на пример, кадар био онолико заслужити и тиме принети богатству Италиіе, колико іе *Росини* прине? Коіа шваља, ма како вешта, вредна и неуморна, могла би се у привреди споредити са *Каталаном* или *Пастом*? Поизводи дакле лепих вештина нису неплодни за Италиіу.

По томе, лепе вештине могу непосредно умножавати народни капитал, било капитал материіални, коіи се оснива на земљи, било капитал нематериіални, коіи се састоіи у способностима физичким и моралним ког народа Вештине су дакле производне онолико и онако исто као и све друге гране рада људског.

И вештачко произвођење чини се као и свако друго, помоћу предходне тековине, помоћу капитала и рада. У том погледу, вештачко произвођење нема ништа необично, осим што чешће него какав други рад, доводи *природне монополе*. За велике уметнике постоіи природан монопол, због тога, што надметање (конкуренціа), коіе бива међу њима, ниіе довољно да обори цену њиховог рада онолико, колико би њима по самим трошковима подносило. Позната певачица *Жени Линд* има природни монопол, іер награда коіа іоі се даіе због редкости њена гласа, млого іе већа, него што би іоі доста било да може певати. То іоі доноси приход као год и да би га имала од земље. Да су вештине и природа уместо іедне Жени Линд, створиле хиљаду онаких као што іе она, извесно іе, да монопол онаі, коіи она уживa, или неби постоіао или би млого мањи био. А за славне молере, шкулторе и архитекте постоіи іош већи монопол, іер он не само да се негуби него обично іош већма расте после њихове смрти. Вредност тог монопола зависи од заслуга вештака и од броіа његових производа. Према томе, како іе дело каког молера или шкултора више или мање знаменито, и цена іе разних егземплара већа или мања. Кад іе іеднака важност, слике или штатуе и мање плодних вештака продаіу се скупље него слике или штатуе вештака, коіих производа на броіу више има. Тако, на пример, обично рад холандског молера *Хобема* редовно скупље се продаіе него обични *Рубенсов* живопис, премда *Хобема* у вештини стоіи ниже од *Рубенса*; іер првога има само мало дела, а други их іе млого оставио. Такових примера могли би и више навести.

Вредно іе сазнати те разлике у цени вештачких дела и како се оне мењаіу, особито кад опет

у моду уђе какав начин или штил, коіи іе био забачен. То нам показуіе, колико од *понуде и тражње* зависи цена вештачким пословима. И у томе находимо важне податке: како постаіу, како се развиіаіу и како на дуго време престаіу природни монополи.

Почем смо укратко претресли питање о производности вештина, о чему се већ одавно говори и пише, іош нам остаіе да извидимо: да ли у вештачке послове треба влада да се меша, или іе боље да се то остави слодноі радњи поіединих људи, као и сваки други посао?

Сама ствар сведочи, да и у старо као и у новиіе време, владино туторство над вештинама нигда ниіе било од велике користи. Наідивниіи створови вештачки постали су слободном радњом поіединих људи.

Мисирци и скоро сви стари народи осуђивали су на робство своіе заробљенике а кадкад и читаве народе, коіе су покоравали. Тим робљем служили су се да зидаіу своіе споменике. Знамо поименце да іе евреіски народ радио кад су се зидале пирамиде. Но мисирски споменици више су чувени по своіоі грдноі величини него по лепоти. Види се да іе народ, или боље рећи каста, коіа іе те споменике подизала, тиме намеравала гледаоца више забезекнути, него му дух приіатно потрести.

У Грчкоі вештачка дела имаіу сасвим други значаі. А осим тога она носе на себи печат слободе. И доиста, уметност Грчка ниіе била остављена влади или коіоі касти. Грчки споменици понаівише зидани су помоћу добровољних прилога. Тако на пример, чувени храм *Диіанин* сазидан іе прилозима република и краљева азиіских, од прилике онако као што іе црква светог Петра у Риму у нечем подигнута подарцима хришћанства. Кад

іе *Ерострат* поменути храм у пепео преобратио, била іе нова писаниіа да се опет оснуіе. Сви ефезки грађани држали су да им образ неподноси да томе неприпомогну. А жене су жртвовале и своіе драгоцености. *). И у *Делфу* општим трошком сазидали су храм кад іе изгорео. Коринтски архитект *Спантар* подватио се да га сврши за 300 таланата **). Две трећине тога дале су грчке вароши, а остатак жителји делфски, коіи су купили прилоге и по наідаљим местима, да допуне што іе недостаіало. Нека Атинска породица додала іе о свом трошку украс, коіи ниіе био у плану. На украс храма прилагале су поіедине вароши грчке *или* поіедини грађани. Атињани су поклонили тринаіст штатуа коіе іе израдио *Фидиіе*.

Од іедног дела доходака грчких храмова издржавали су се свештеници, а од другог одржавала су се и улепшавала зданиіа. Свештеници чинили су наівеће жртве само до украсе обиталаште богова, и те жртве ретко су остаіале неплодне, іер и у Грчкоі, онима су боговима наівише прилагали, коіи су били у наілепшим зградама. И надметањем малих држава, на коіе іе грчка земља била подељена, гаіиле су се вештине. Свака іе држава гледала да има наілепше храмове, наілепше споменике и наілепше слике. Тим надметањем ишло се до краіности, те іе било млого злоупотреблења. Тако су после рата с Персніом утврдили међу собом, да се од тог доба у Грчкоі прирезом општи трошкови подмируіу, а Атињани да тиме рукуіу. *Периклес* ниіе гледао на то, како іе уговорено, него

*) Види Бартелемово путовање младог Анахарзиса. I. књ. стр. 480.

**) Іедан талант износи од прилике 5.400 ливри фран. пузкот новца.

іе те фондове понаівише обраћао на улепшање Атине. Цела Грчка повикала іе због тога на Атињане; па и то іе био іедан од главниіх узрока пелопонеском рату. —

Римљани, коіи су вештинама били мање одани него Грци, нису чинили онако велике жртве за процветање уметности. И у Риму, као и у Мисиру, вештине су поглавито употребљавали да побеђеним народима покажу своіу силу и величанство. Зидање вештачких споменика предузимато іе код Римљана зато, да се њихове воіске раду навикаваіу и робови да им буду у послу. У овом предузимању ниіе била од важности склоност према оном што іе лепо, па наравно да се то и на вештинама показало. При свем том, под Августом, вештине су почеле іако напредовати, но то іе било с тога, што се отворио саобраћаі између *Рима* и *Грчке*, па се видело како іе у Грчкоі. *Август* іе сазидао *Октавиіев портик*, храм *МарсаУлтора*, храм *Аполонов*, нову пиіацу и іош више других споменика од мање важности. Његови приіатељи, *А. Корнифициіе*, *Азиниіе Полион*, *Марциіе Филип*, *Корнелиіе Балба* и зет његов *Агрипа* подигли су такође, о свом трошку, више споменика. Август, коіи іе себи присваіао сву заслугу што су се под његовом владом вештине покренуле, на неко време пред своіу смрт рекао іе: „примио сам Рим у блату, а моіим потомцима остављам га у мермеру. И у Риму, као и у Грчкоі, штатуама ниіе било броіа. Млоги знатни грађани подизали су себи штатуе о свом трошку. Цензори трудили су се да им одузму то задовољство, те су им забрањивали подизати у Риму штатуе без њиховог допуштења. Но ова забрана ниіе се простирала и на пољске куће, те су богати грађани украшавали своіим сликама богате пољске дворове.

Кад іе пропало римско царство, варвари су са

дивљим беснилом порушавали наіплеменитніе урнеке старог умештва. Нестало іс вештина кад іе образовеност потавнела. Но оне су наново поникле, кад су се побожна осећања узвисила и кад су обштине постале слободне. Што се готичка вештина поіавила и што іе напредовала, има се захвалити развитку хришћанског осећања у ослобођеним обштинама средњег века. Млоге величанствене цркве коіе красе западне вароши и градове, подигле су се добровољним прилозима местних житеља, племића, грађана, а и простих тежака. Ништа ниіе тако занимљиво, и с привредног погледа, као историіа дивних споменика готичке вештине. У оно доба кад іе свуда било сиромаштво, без религиіозног одушевлења веби народи могли поднети жртве, коіе су нужне за подизање онаких грађевина. Но и ништа се ниіе пропуштало да се то одушевлење произведе и да се одржава. Владике и прости свештеници проповедали су примером, жртвуіући по коіи део своіих доходока у помоћ да се подигне коіа црква. Свашта се обећавало онима коіи би принели што светом делу, било своіим радом, било новцем. Ако се где ниіе могло друкчніе а они су и каквим намештеним чудом склањали народ да прилаже. Кад би загледали у историіу наізнаменитніих храмова у западноі европи, уверили би се, да іе упоред уметничког дара требало и дипломатичне вештине, па да се та велика религиіозна предузећа сврше. Тако, на пример, у Орлеану владика *Еверт* почне зидати прву цркву у четвртои веку. Он іе говорио да му іе анђео показао и место где треба подићи храм божиіи. Кад су копали темељ, посленици нађу закопано велико благо, а на сам дан, кад іе владика освештавао цркву, (причаіу) нада се облачак над његовом главом и из њега се покаже рука, коіа трипут благослови

храм, свештенство и народ скупљени. То чудо учинило іе, те се седам хиљада душа покрстило и орлеанска црква изиђе на глас.

У Шартру, владика *Филбер* одреди наіпре своі приход од три године на зидање цркве; то іе било 1220 године; после завешта велику суму да се рад продужи. *Матилда*, жена Виљома завоіеватеља, придружи се том делу, и помогне да се црква оловом покриіе. Тако іе било и других знатних приложника. Они коіи су желели припомоћи, а нису имали новаца, радили су као сараори. Гомиле побожног света долазиле су на рад из далека. Раденици бирали су себи заповедника, коіи ће свакоме посао одређивати. Ту се радило са смерношћу; ноћу су палили и забадали свеће по колима око цркве и држали су бденіа, певаіући божанске песме.

У Штрасбургу су чињена велика обећања вернима, коіи би помогли да се тамошња велика црква подигне, и поклони стану долазити са свиіу страна. Но опет іе зидање тог величанственог храма траіало дуже од четири века. Почето іе с дванаістим веком, а свршено тек с петнаістим. Зидање те цркве изнело іе на глас штрасбуршке тесаче камена. Ови радници састављали су, іош у ђерманском царству, еснаф за себе, одвоіено од других зидара и из њих су излазили наівећи архитекти оног времена. До француске револуціе они су били обвезани да одржаваіу Штрасбуршку цркву. —

И старе србске задужбине подигли су понаівише побожни наши владаоци и богати поіедини људи. Тако *Студеницу* основао іе *први Немања*, *Жичу Стефан Првовенчани* и свети Сава, *Дечане краљ Стефан Дечански*, Цар *Душан* манастир у Призрену, посвећен Архангелу Михаилу и Гаврилу *), *Раваницу*

*) Види повељу Душанову у XV. свезки Гласника Друштва Србске Словесности, страна 264—317.

Кнез Лазар, Љубостињу царица Милица, Каленић, *Манасију* и више других манастира сазидао іе *Високи Стефан*. Тако и у Фрушкоі Гори све наше манастире подигли су или поіедини познати владаоци србски и владарке као основатељи, или више њих приложника. —

Из овога што іе казато, види се, да іе наівећи део наіважниіих и наіоригиналниіих споменика сазидала побожност и ревност у вери поіединих људи, а ниіе томе нужна била рука владе. Нема сумње да іе та ревност у вери била подстицана разним начином. Млого пута владаоци, грађани и вештаци, из саревновања према другима, гледали су да створе што лепше и веће споменике, како да ни у кога боље нема, те да се могу поносити. И тако су се мложили вештачки урнеци и у време сиромаштва и свакоіаке невоље.

Нарочито у Италиіи оне млоге мале републике іако су помогле да се развиіу лепе вештине. Надмећући се у трговини, талиіанске републике тако су чиниле и у вештинама. Богати трговци Ђенуе, Пизе, Флоренциіе и Млетака држали су да њихов понос иште да закриле вештине и да подигну у своіим местима величанствене споменике. Таі дух саревновања показивао се и код папа. Рим и Флоренциіа препирали су се о великим вештацима Италиіе. Почну подизати Базилик светог Петра; но почем обични извори папини нису стизали да се то огромно предузеће доврши, почну давати опрошташі грехова за новце; али кад іе то сваку меру превршило, у млогим хришћанским земљама тргне се свет од одкупљивања грехова. И тако огромни Базилик немогне се довршити. —

Са политичним и трговачким падањем република, коіе су као мрежа талиіанску земљу укр-

стиле, стану у Италиіи опадати и лепе вештине. Ободравање деспоциіе нигда ниіе могло обновити сіаіност, коіом су лепе вештине светлиле у време обштинских република средњег века и тако названог преродјења.

У Француз коі, *Лудвик XIV.* држао іе да треба да помаже вештине. При одушевлењу тог великог краља, *Колбер* оснуіе *Академиіу* лепих вештина. Лудвик XIV потрошио іе грдне суме на краљевске палате. Под његовом владом искало се од народа новаца на име вештина, а овамо то іе било за потребе рата.

Прорачунато іе да іе Лудвик XIV. потрошио на грађевине, на награде и ободравање вештака, до 165 милиіона тадашњег новца *.)

На сам Версаљ, на његове украсе и све што уз њега иде, отишла іе сума преко 116,000.000 ливри.

На Сен Жермен преко 6,000.000.

На Фонтенбло преко 2,000.000.

На тадашњи Лувр и Тилериіе преко 10,000.000.

Но сви ови грдни трошкови нису унапредили вештине. Под Лудвиком XIV. оне су биле само обнављање спомена древности, или преродјење вештина. А у 18-ом веку штил, окован неизмењеним правилима плаћених академиіа, све се већма и већма кварио. Революциіа іе тек дигла руке са вештина. Но опет у то време стало се подражавати засновима и обичаіима грчким и римским. Кад дође I. Наполеон, а он наново уведе званично туторовање над вештинама. „Іа хоћу“, та-

*) Види histoire de la vie et de l'administration de Colbert par M. Pierre Clément. (Историіа живота и управе Колбера.)

ко іе писао свом министру унутрашњих послова, Грофу *Крете*, „да вештине цвате у мом царству.“ Но вештине непослушаше заповест неограниченог владалца, и у време прве царевине вештине непроцватише. И од тог доба нису престали у Француской званично мешати се у вештине. О томе сведочи буџет француске, коіи показуіе броіку преко четири милиіона франака на годишње издржавање академніа, нарочитих школа за вештине, на народне музеіе, на украсе іавних грађевина, на набавку слика за музеі у Лувру, на ободравање и помагање вештака, на помоћ народним театрима и т. п. и т. п.

Но и осим обичних буџета често се у Француской одобраваіу кредити на грађење или довршење тако названих народних зданиіа, било трошком државним, било поіединих обштина. Тако између осталог, дато іе на палату државног савета 11 милиіона и 500 хиљада франака, на Мадленску цркву 13 милиіона и 400 хиљада, на зидање берзе 7 милиіона и 500 хиљада франака; но ова последња сума подмирена іе нарочитим прирезом, коіи іе ударен на Паризку трговину.

Француска влада жртвуіе дакле довољно на вештине, а тиме сразмерно неунапређава их, іер и у Француской, као и по свим другим државама, напредак вештина показуіе се мимо владиног круга и старања. А томе се ниіе ни чудити, іер старање владино бива преко дотичног министра, а оваі и при добрим способностима немора имати природне склоности за вештине; а осим тога обтерећен іе у свом кругу и другим пословима, па му, и при наібољоі вољи, обично неостаіе времена да се довољно бави око тога, а кад се ослони на млађе, почем они нису одговорни, може се догодити да

се државна помоћ необраћа онако како се желело, па се непостигне ни цељ, на коіу се такви трошкови и жртве намењуіу. Скоро свуда опажало се да іе овако, па због тога іе и овладало тако мишлење.

Наша влада, по буџету за рачунску 1863-ћу годину трошила іе годишње:

	гроша порез.
1. На народни музеі — — —	3000
2 На каменорезницу и набавку алата за литографиіу — — — —	11.400
3. На плату професора цртања у београдскоі гимназиіи и трговачкоі школи *) — — — — — — —	7.200
4. Министерство грађевина са свима грађевинама, инциниримa и архитектима стаіе свега — — — — —	869.472
Свега дакле из државне касе издаіе се на изброіане потребе, коіе се више или мање тичу вештина, коіе нас овде забављаіу — — — — —	891.072

гроша порезких. —

Извесно іе да никакав монопол ниіе пробитачан ни за вештине исто онако као ни за другу радиност или трговину.

---

*) По новом буџету за $18\frac{63}{64}$ рачунску годину, ова сума плаћаће се из главног фонда школског, као што іе уобште наређено, да издржавање гимназиіа, трговачке школе и богословиіе небуде више о трошку државне касе него фонда школског, коіи ће, према том новом наређењу, са сумом потребном за плаћање учитеља основних школа, преко 36.000 дуката ћесарских годишњег издатка имати.

Закон о устроіству тог фонда ниіе му овакав задатак одредио.

Іош и то веле да данашња образованост није наклона напредовању вештина. Да се то засведочи, наводе се за пример Енглези и Американци, за коіе, ма да су на врху радничке образованости, кажу да низко стоіе што се тиче вештина. Но они коіи тако говоре, смећу с ума, да сви народи нису одарени свим способностима, као што ни све земље немогу бити за свашта плодне. Неки северни народи имаіу дара за радиност, као што опет неки іужни народи имаіу способности за вештине. Неке земље биле су за дуго време велика радилишта вештина, а друге опет радилишта занатлиских производа.

Што народи међу собом више промећу своіа добра, тиме и деоба послова већа бива и све више и више унапређаваће се лепе вештине исто онако као и занатлиске. Развитак вештина ускориће се разпространењем благостања, іер ће се онда и вештачки производи више тражити, а унапређењем радиности и нове материіе и савршениіа оруђа биће им од веће помоћи. Може бити да ће се зидати мање дворова и да ће се мање него пре малати, али ће се градити жељезнице и палате за радничке изложе.

С друге стране, употребленьем гвожђа и стакла сад су могућа вештачка смишљања, за коіа стари нису знали.

Употребленье нових оруђа, радиношћу пронађених или усавршаних, створиће друге напредке: ето умножењем свирачких оруђа ниіе ли се учинио велики корак у инштрументскоі свирки?

У вештинама, као и у свему другом, нова образованост, по своі прилици, упућена іе да надмаши стару цивилизациіу. Но кад іе и одпре напредак вештина наівише зависио од слободе, и

одсад ће од ње зависити. Као и све друге гране произвођења и радиности, тако и вештине, у онолико ће боље напредовати, у колико им се за развитак више слободе остави Зато се оне обично поред имена „*лепе*“ зову и „*слободне*“ вештине.

Дим. Матић,
овог. подпредседник друштва српске словесности.

ВАСПИТАВАНѢ У АМЕРИЦИ. [1])

(По Г. Лабуле-у)

Я неверуемъ да ништа има у исторіи, што бы се могло успоредити съ грднимъ растенѣмъ Саединѣны Држава у Америци, или да има позоря, кое бы више побуђивало къ размишляваню. Два само века начинише одъ шаке населѣника народъ одъ двадесетъ и четири миліона душа, и, по умереноме рачуну, быће тамо, неће ни петдесетъ година проћи, више одъ сто миліона людій одъ еднога езика и еднога племена, у той држави, тако рећи юче рођеной [2]). Године 1780, Америка текъ беше една побунѣна насеобина, коя, безъ новаца, безъ лађа, безъ прихода, моляше Француску да іой у нужди помогне; данасъ е, ено, где е супарница Енглеской на два океана, а сутра то неће быти држава, то ће быти еданъ новъ светъ спроћу старога света.

Ни то ніе све; овай народъ, кога срећа наличи на какавъ романъ, живи другоячіе него мы.

---

[1]) Orations and Speeches, by Everett; 2 свез. in —8. Boston, 1850. — Die Kirche und Schule, in Nord Amerika, von Dr. Hermann Wimmer; 1. св. in — 8. Leipzig, 1853.

[2]) Г. Клей рачуна се да на овомъ безграничномъ простору популація удвои за сваке двадесетъ две године, и да е тамо било 1862. тридесетъ и четири миліона жителя; 1884. да ће их быти шестдесетъ и осамъ миліона; 1906. сто тридесетъ и шестъ миліона; 1928. две стотине седамдесетъ и три миліона. Пописъ одъ 1860. године показао е 31. 676. 217. жителя. Нев-Іоркъ, кои е 1850. имао 515 547. жителя, имао их е 1860. 814.277, нерачунаюћи у то и Бруклинъ (Brooklyn) кои е текъ едно предграђе, кое само за себе данасъ брои 273. 425. жителя.

То є демократія, то є република, то єстъ, нека форма друштва и владе, кою су Римъ и Грчка подпуно познавали, али ною су у Европи толико осуђивали као непрактичку и химеричку. Франклинъ дркћући поздравляше ову нову политику, коя се не позива ни на божанско право ни на силу, и коя непризнає никакво друго начело до разумъ. Онъ се моляше Богу да заклони уставъ, єръ осећаше да ће му искуство дати за право, а ако небуде искуства, онда съ богомъ слободна правительства! Богъ є нѣгову молитву услишао больма него што се онъ надао. Єдина земля, у коіой є, одъ 1789. године, ишло све безъ потреса, где є друштво живело безъ буна, и где се нису непрестанце меняла начела и идеє, єсте Америка. Стара Европа, за кою се мислило да є тако добро удешена, потресала се толико пута изъ темеля; монархія, благородство, повластице, све се рушило: устави и скупштине нису быле дуготрайніє, и у средъ безбройны проба и зала мы смо више пута пожелели мира и сталности оне демократіє, кою увекъ куде да є нестална и буйна, а коя се ето ніє променила одъ шестдесетъ година па овамо.

Одакле извире сталность овога уређеня? Ко да намъ одкріє тайну нѣгове траяшности? То є найвећій задатакъ новіє политике; но у Европи се неопажа да су државници тражили решеня томе задатку. Найтопліи пріятельи слободе и Америке нису увекъ они люди, кои су найболѣ поймили ово двоє; тако често или изъ страха, или по незнаню, или изъ зависти гледа се доказати да Саединѣне Државе стоє сасвимъ другоячіє него друга образована друштва; оће се да докаже да тамо быва некакво чудо, безъ последица или примене за старый светъ. Тако се напредованѣ Саюза обяснява часъ демократскимъ карактеромъ установа, часъ

безграничношћу земљѣ, отворене радньи и вредноћи свачіой, часъ, найпосле, редкошћу народа што чини велику надницу и недопушта да се намложи сиротиня. Нема сумнѣ да су ово велике добити; али не треба дуго путовати те видети старе шпаньолске насеобине, тако простране а іошъ у болѣму положаю него Саедиљне Државе, съ манѣ народа а неманѣ демократске, ако се говори само о установама, па те насеобине чаме бедно башъ онде где Саюзъ цвета. То е, говори се далѣ, новъ народъ, а република е простъ начинъ владе, кои и естъ удесанъ за нова друштва: двойна погрешка; еръ у Америци, ако е нова земля, ніе новъ народъ; заборавля се увекъ, да су Американци Енглези, кои воде свое слободе одъ велике Хартіе (устава); а што се републике тиче такве, каква се разуме онамо, то уређенѣ, кое ставля власть у масе и чини, да се масе готово вольно покораваю, есть веома тежко, и такво уређенѣ може се подесити само съ людма, кои имаю, не недостатке него добродетельи просвете, цивилизаціе. Саединѣне Државе живе одъ слободе а Мехика умире са слободе. Племе, кажу, обяснява те различите среће; срећно решенѣ! кое ставля речь на место мисли; еръ управо и есте питанѣ: какво е то англо-саксонско племе, одкуда му енергія, коя му у овомъ решителномъ магновеню, обезбеђуе владу надъ светомъ отвораюћи нѣму самомъ нове континенте, даюћи му Аустралію, као да му е мала Америка!

Тайну свое величине знаю Американци одавно, еръ су е они донели са собомъ изъ Енглеске. Има томе два века одкако су они истражуюћи найпростіе и найпопуларніе форме политичке ипакъ томе давали текъ другога реда важность знаюћи добро да слобода зависи више одъ духа граћана него одъ системе владе. Одъ времена Лудвика XIV

они су ясно видели оно, што смо мы текъ нагађали, то естъ, да слобода ніе ништа више него една сила, коя иде на зло као и на добро. Ако е притегнешъ, она букне, а ако е оставишъ самой себи она опустошава или оплоћава према руци, коя е управля и коя се ньоме служи. Правацъ овай нашли су Американци іошъ онога дана, када су поймили да съ народомъ быва то исто што и съ поединнимъ човекомъ, и да политичку слободу треба сматрати као слободу природну, почемъ е то една иста слобода. Ако се дакле оће да човекъ живи поштено, онда ніе доста изложити за нѣга у каквой книизи правила за владанѣ, него му валя у срце улити морално правило, по коме се има управляти. Нимало ніе другоячіе у механизму правительства: у душу граћанина валя ставити политичко правило. Само унутрашньій воћъ може намъ препречити да неузлопотребимо слободу и да се неупропастимо онимъ, што бы требало да насъ спасе.

Овогъ унутрашнѣгъ воћа дала е вера првимъ населѣницима. Доцніе, кадъ се просвета разширила, кадъ су вештине увелико ушле у животъ народа, и кадъ е друштво само постало више световно (laïque): онда се васпитаванѣ одвоило одъ вере, али не да іой се стави у супротъ; него напротивъ да е подпомаже новима средствима. И тако е овимъ двома: вери и васпитаваню предато чуварство надъ слободомъ у Америци. Нико тамо несумня о томъ: безъ вере и безъ васпитаваня нейма могуѣности за слободу; то е прва аксіома политике. Зна се колико смо дали маха овимъ двема силама мы у нашимъ покушаима правительства.

Какво коло игра вера у Саединѣнимъ Државама, какво место заузима она у дружтву и какавъ

утицай има она на нрави и законе, показао намъ е Г. Токвиль, и ніе ништа претерао. Сада беседе г. Еверета и Статистика Дра. Вимера казую намъ шта е васпитаванѣ у Америци, и колико и речь и ствар има различно значенѣ одъ онога у Европи. Кодъ насъ, у Европи, васпитаванѣ е начинъ, да се даду детету знаня, коя ће му быти потребна, да некада могне быти вештъ надничаръ, освешћенъ земльоделацъ; а тамо, у Америци, то е условіе живота и смрти за правительство и за друштво. Послушаймо г. Еверета; нѣгове речи быће далеко претежніе него мое:

„Несмећимо съ ума, вели онъ, да опасности, коима бода изложена, недолазе све одъ самовольне власти. Разборитость и паметь, кое су нуждне народу да бы могао стећи слободу, іошъ су му нуждніе да одклони нередъ, анархію. У овоме и естъ голема проба за народъ кои заслужуе слободу. Подъ некимъ отчинскимъ деспотизмомъ, 'редъ се обдржава у држави и животъ и иманѣ заклонѣни су снажномъ мицицомъ. Некій део слободе, разумемъ еиство противъ сваке противузаконе силе, подемченъ е присуствомъ оне войничке власти, коя е сама велико оруће подчиняваня. Али у слободноме правительству, едина свесть народна чуваръ е народнога спокойства и мира. Редъ валя да се обдржи, али не войничкомъ полиціомъ, него сасвимъ вольнимъ пристанкомъ народа освешћенога и твердо наумнога недопустити да му анархія сруши права, коя е онъ извоевао одъ деспотизма. И као годъ што е болесть у нежномъ у слабачкомъ телу далеко опаснія, исто бы тако было и съ нама ако бы икада допустили да се потре начело нашега правительства: у такомъ случаю имали бы смо се надати опустошеньима, свирепствима и разрушеньима невиђенима дотле. Ово е ствар одъ неиз-

мерне важности за Саединѣне Државе. Одъ постаня света до сада нема народа, кои бы бьо приміо толико благослова и повластица; нема народа, кои бы тако бьо учинѣнъ чуваромъ свои права; ако бы оставили да пропадне овай великій окушай слободе, утемелѣне на разуму, и онда незнамъ ни где ни када можете га по томъ наѣи на земльи."

Васпитаванѣ у Новой Енглеской (ово е земля, на кою се угледаю све друге) разликуе се нарочито одъ нашега у првомъ степену. Да неговоримъ о малимъ школама, кое жене држе, што допушта започети млого ранів обучаванѣ деце, обезбеѣуюѣи ипакъ више неге и стараня о деци, школе явне и безплатне (common schools), кое одговараю нашимъ основнимъ школама, тако су уреѣене и усавршене да се нико неузтеже слати свое дете у њи. Такимъ начиномъ започнѣ се првимъ даномъ онай саюзъ меѣу граѣанима, кои яванъ животъ и среѣа државе захтеваю. Ту политичку препоруку нама су оставили стари, али смо е мы сматрали као химеру, а Американци е претворише у истину. Да бы явно васпитаванѣ учинили тако савршено нису ништа пожалили, нити имъ е и шта было скупо. По речма доктора Вимера буџетъ явнога васпитаваня у Масатусету износіо е 1850. по єданъ доларъ [1]) одъ главе свакога жителя; а съ друге стране найодличнія државници у Америци подпуно се одаю овоме патріотскоме раду. У Бостону Г. Хораціе Манъ, оставля, крозъ десетъ година, политичній животъ па се одае на управлянѣ школа; у Конектикуту, у Роденсланду опетъ г. Хенри Барнардъ усавршава предаванѣ, кое се веѣъ може испоредити са предаванѣмъ у Германія. Ова

1) Доларъ е то исто што и нашъ талиръ а толико и вреди.

два пріятеля народа и слободе путую по Европи да траже и виде болѣ методе, подижу основне школе, своде у начело вештину чуваня здравля, ума, и карактера новы поясова, и све то чине они съ удивляваюћомъ ревношћу и вольомъ. Благодареѣи ньіовимъ трудима Нова-Енглеска може служити за угледъ Европи у овомъ степену првога, основнога васпитаваня.

Заръ ніе то млого: имати одличне школе, у кое савъ народъ иде безъ нагона; мы бы были одвећъ срећни, кадъ бы сва сиротиньска деца доспевала баръ до овогъ првогъ степена обучаваня. У Америци тераю млого далѣ; тамо васпитаванѣ трае увекъ и за радника више него за доконика. Кадъ се радникъ престане учити, кадъ му паметь ніе ученѣмъ забавлѣна, онда се нѣгове рѣаве склоности появлюю; то е сада граѣанинъ, кои може да постане опасанъ; но друштво неће да га остави ни еднога тренутка. Найпре га држе недельне школе до двадесетъ прве године. У тимъ школама, по г. Еверету, хиляду петъ стотина учителя добровольно обучаваю миліонъ и петъ стотина хиляда ученика, и обучаваю ій дужностима, кое имаю као христіяни и као граѣани. Овде се починѣ нека пропаганда, кое значай мы нисмо никада сватили. Миліонима разсипаю се мале књижице одъ сваке врсте, кое бацаю зраке видела и у найманѣ колебице и тако народъ поучаваю и утврѣую у доброме моралу. Кодъ насъ е веома често штампа была пожаръ, па зато мы и незнамо колико големо добро чиаи овой крстоношкій ратъ, кои одъ свуда изгони незнанѣ и дивлячность. Да Богъ ме, да у Саединѣнимъ Државама, као и у Енглеской, има друга штампа, политичка, жестока и страстна, и нѣна, оно, вика и допире чакъ до насъ; али поредъ тіи новина напунѣны и добромъ и зломъ, има

нека претега (contre-poids), коя никадъ до насъ недопире; а та претега е ова добротворна, побожна и предана штампа, коя говори народу племенитомъ беседомъ, коя осветлява нѣговъ разумъ, коя утишава рѣаве му склоности и коя тешећи узвишава га.

Како се ништа неможе успоредити съ живомъ беседомъ людскомъ, особито надъ се богати и срећни люди брину и заузимаю за оне, коима се ніе среће осмехнула: тамо се умложаваю удруживаня, састанци, читаня явна; свуда се тражи и ствара прилика да се народъ осветли; найодличніи умови, люди, кои уживаю найболій гласъ у явноме мнѣнію, сматраю за дужность и за часть говорити народу о исторіи, о литератури, о политичкой економіи, а нарочито о величини и достоянству нѣгове природе. Тако што наоди се у Енглеской; да непоминѣмо више него само еданъ примеръ: племенитый лордъ, грофъ Карлислъ, праведно е изишао на гласъ са своихъ беседа и свога читаня надничарима у Іокширу [1]). Нема питаня, предъ коимъ бы тамо хтели узмаћи; тамо се явно претресаю ствари, у кое мы несмемо да такнемо: на прилику, природа права собственности, или права капитала и рада. Тамо се небое одъ соціялизма, него одъ незнаня, кое задае сваку опасность одъ соціялизма. Тамо понимаю врло добро колика е моћь овы явны читаня па зато се нимало нетреба чудити што е племенитый грађанинъ у Бостону, Цонъ Ловелъ, оставіо миліонъ и двеста хиляда франака вароши у коіой се родіо, на умложеня овога средства обучаваня. Ето тако се у демократіи утемелюю и обдржаваю тесне свезе међу

1) Lectures und Adressen in aid of popular education, by the right honorable the carl of Carlisle. London, 1852.

различитимъ разредима друштва; или да кажемъ лепше, тако се бришу све разлике међу њима и еднакость се свуда разлива. Кадъ се човекъ размисли о томе одма опажа да е нарочито васпитанѣ то, што люде одликуе. Данасъ е незнанѣ едина пречага, коя дели друштво на два стана. То е іошъ последня повластица (privilège) коя остае да се сруши; текъ само, као што е врло добро поймила Америка, ова желѣна еднакость може се постићи не понижаванѣмъ богатога него подизанѣмъ умнога и моралнога стаия сиромаха.

Међу людма, кои су найболѣ осећали колико е велико и важно дело осветлявати овако народъ, и кои су съ найвећомъ преданошћу извршивали ово свето посланство, нема, я држимъ, ни еднога, кои се речитошћу и дароиъ може испоредити са г. Едуардомъ Еверетомъ; а онъ іошъ може служити за доказъ како се своимъ радомъ у овой демократіи, кою криве да е неблагодарна, може стећи и сачувати законита популарность.

Г. Едуардъ Еверетъ, рођенъ у Масашусету 1794., сынъ е едногъ поштованога свештеника. Онъ е рано остао сироче и безъ иманя: учіо се у едной одъ явны школа, коима е онъ увекъ было поносъ. Учитель и руководъ было му е г. Ж. С. Вукминстеръ, кога име ніе чувено у Европи, али кои е оставіо прекрасанъ споменъ у Бостону. У деветнаестой години постао е свештеникъ унитарске цркве а у двадесеттрећой професоръ грчке литературе на свеучилишту кембрицскомъ. Овде онъ осети потребу да отиде и изучи старину на месту, и да потражи у изгледу места и развалина, у вечной светлости Грчке, оне лекціе и поуке, кое се ненаоде ни у каквой книизи. Четири године е путовао по Европи, и тако е стекао оно искуство, кое се добія кадъ човекъ очима види ствари и лю-

де у свима земљама. Као директору „North American Review,“ као одличноме беседнику, њему беше наменѣно изъ ранiе место у конгресу; куда га доиста и послаше нѣгови суграђани 1825. У конгресу е остао десетъ година као членъ и председникъ одбора за спольнѣ послове, премда га е нѣгова скромность често оставляла у мањини. Одъ 1835—1837. было е у три маха едно за другимъ избиранъ за гувернера у Масашусету; посланикъ у Енглеской, изабранъ е найпосле председникомъ Филморемъ да замени Г. Вебстера као државный секретаръ. Као што се види, Г. Еверетъ е човекъ кои се своимъ личнимъ заслугама iошъ изъ рана узвисiо у првый редъ и тамо се увекъ одржао. Онъ е, у исто време, човекъ особито обраћенъ, као писацъ напоенъ е стариномъ; кою е тако добро поймiо и усвоiо да су га стога нарочито назвали класикомъ (classical Everett).

Занимљиво е пратити яванъ животъ овакога човека, и то е лако учинити у две велике книге, какве мы имамо предъ собомъ. Ту нема ни књижевны дела, нити политички беседа, веѣ само оно, што е одъ тридесетъ година Г. Еверетъ говорiо свакомъ приликомъ, кадъ е имао посла са своимъ сграђанима. Наравно да су ствари у тимъ говорими различите аля е мисао увекъ една иста; све се своди у едну точку: умно, морално и патрiотско васпитаванѣ народа. Еднина е у беседи као и у животу ауктора.

После Канинга, я непознаемъ никога, кои бы имао правiи и узвишенiи поимъ о васпитаваню, и кои бы се болѣ о томе изразiо, него Г. Еверетъ. Нѣгове беседе *о важности васпитавня у републици; о користи, кою учечѣ има за надничаре; о основнимъ школама*, су узори памети и знаня. Нека се о томе суди по нѣговой *беседи о важности знаня.*

„Погледайте, вели онъ, у всень величанствене у шуми растове, окиђене хилядама жирова. Одъ свію тіи малы жирића нема ни єднога, кои неби носіо у себи заметакъ по єднога савршеногa грма, тако гордога и тако величанственога као што є и нѣгово отчинско стабло; свакій одъ њи зачетакъ є раста, кои ће пустити своє гране у висину и одупирати се бурама одъ три стотине зима. За ово нетреба ништа друго до єданъ груменъ землѣ коя бы покрила жиръ, кадъ на землю падне, мало влаге коя ће га ранити, и нешто заклона докле онъ неувати жиле. Само му треба то, али му то треба необходно, єръ, небуде ли те, истина незнатне, помоћи ни єданъ одъ овы небройны жирова неможе постати дрво.

„Погледайте сада градове, вароши, паланке и села у нашой драгой отачбини, помислите ко сачиньава тай народъ скуплѣнъ у неколико места, и кои расте тако брзо свуда. Народ ниє гомила живи машина него є то скуп разумни створеня. Међу овимъ хилядама людій кои чине нашу републику, нема ни єдне памети, коя небы была кадра напредовати у обичнимъ знањима, и нико неможе казати или ограничити брой оны, кои су обдарени таквимъ способностима, да бы могли учинити найважніє изналаске Сви ови люди имаю по природи оне исте способности какве су имали какавъ, на прилику, Невтонъ какавъ Франклинъ, какавъ Фултонъ. Да ій они имаю у оноликой мери, я невелимъ, али ко сме рећи да ихъ они немаю ни у коликой мери? Па, да бы се пробудила свака одъ овы способностій, да бы іой се дало сазнанѣ своє чудесне моћи, и да бы се они обикли служити се томъ своіомъ снагомъ, врло є мала стварь потребна. Али ова є мала стварь необходна. Колико є око савршеніє оруђе одъ телескопа! Богъ намъ є дао очи али садъ треба да намъ вештина да телескопъ, єръ другче чудеса неба

остала бы намъ довека непозната. Што веће део людске памети угине пре него што се развіе, то е кривица слабе помоћи, кою бы средства людска лако могла учинити овой чудесной способности усавршаваня, урођеной човеку. Кадъ жиръ падне на неповольну землю, па ту пропадне, ми знамо сву величину губитка нѣговога. То е губитакъ оноликога грма, съ коликога е жиръ пао. Али кадъ умъ каквогъ разумногъ створеня угине збогъ необдѣланя, и тако не одговори великимъ целима, радъ коихъ е сазданъ: то е онда губитакъ кои нико неможе прорачунити, то е губитакъ у времену и у вечности"

Узъ ове савете, овако лепо исказане, треба узети неко обучаванѣ, кое е у обичаю у слободнимъ земляма, и у коме се одликуе г. Еверетъ, Овде разумевамъ оне патриотске беседе, кое сваке годишньице каквога знатнога догађая или приликомъ смрти каквога одличногъ човека, обучаваю народъ да воли и почитуе оне, кои су послужили државу своимъ саветима или сабльомъ, и уливаю му ону патриотску ревностъ, ону добродетель, кою Монтескіе, ставля за начело република. Саединѣне Државе срећне су што имаю прошлостъ безпрекорну; у ньима ние было ни ратова за веру, ни грађански ратова, ни деспотизма нити революція. Красанъ е то примеръ, али како се тамо обдржаваю ове славне успомене, колико се бриге полаже да се неизгуби ништа одъ овога великога наследства, како се тамо прошлость узима као наука за будућность! Цела історія Нове-Енглеске у беседама е г. Еверета. Ту су они поклоници, кои жртвоваше све за веру свою, и кои волеше оставити свою постойбину него се одрећи слободе савести. Ту су люди одъ године 1776., кои раскрстише съ Енглескомъ у едноме питаню о праву, и кои ставише

пре на коцку своє благостанѣ па и самъ животъ, него да плате єданъ лакъ данакъ, али данакъ противу закона. Ту є Варенъ, првый войникъ и првый мученикъ за независность; ту є племенитый и юначкій Ханкокъ. Ту є Самуило Адамсъ, последньій одъ Пуритана. [1]) Ту су два старца, коя, обременѣна годинама и одликованѣмъ, умиру по средъ благослова Америке у самый данъ петдесетогодишньице одъ обяве независности: то су: Цеферсонъ кои є саставіо знаменити актъ [2]) и Цонъ Адамсъ, кои га є подржао. Ту є Вашингтонъ, найплеменитія душа какву светъ памти, патріотъ, кои є браніо слободу своє отачбине одъ непріятеля изнутра онако исто као и одъ непріятеля споля; државникъ, кои є увекъ имао єдну исту желю: правду; найпосле човекъ, кога є мудрость и створила Саюзъ, и кои изъ дубльине свога гроба закланя га іошъ споменомъ и примеромъ свои добродетельій.

Све ове юнаке отачбине, г. Евереть васкршава и ставля ій за угледъ народу, кои га слуша съ особитимъ узбуђенѣмъ. Но међутимъ г. Евереть само є (и то се може на славу Саединѣны Држава рећи) првый међу гомиломъ беседника, кои слѣдую за ньимъ овимъ патриотскимъ путемъ. Нема подъ небомъ землѣ, у коіой бы се чешће говорило народу, или где бы се брижльивіє неговала ова здрава агитація, коя уздржава друштво одъ квара, овай свештеный пламенъ кои и ниє ништа друго него самый животъ народа. Предметь є увекъ єданъ истый: добродетель, отачбина, васпитаванѣ и слобода; но народъ се никадъ неумори слушанѣмъ, єръ свакимъ даномъ онъ га све болѣ понима и

---

[1]) Вероисповедна секта, коя се одвоила одъ Англиканске цркве 1566. год.

[2]) „Обява независности“ одъ 4. Юлія 1776.

ужива съ праведномъ гордошћу ова скупоцена блага. Пада у очи што Валбо, кадъ се трудіяше да разбуди патріотизамъ италіянскій и да спреми разбуђенѣ слободе, говораше Италіи овако исто, као г. Еверетъ Америци: „Будимо добродетельни осветлѣни говораше онъ, па ћемо одма бити слободни“! И имао є право; слобода се рађа и обдржава єднимъ истимъ узроцима; Балбо є нашао тайну политичке независности, али да бы могао учинити Италію способну, да ужива ову независность, требала му є штампа, коя би речи нѣгове на далеко разносила, и народъ, васпитанѣмъ спреманъ, да прими ова плодна семена. Благо онима, кои живе у такво време и у таквой земльи, где мисао нигде ніє спречена, где народъ тражи и налази видело, и где є, найпосле, єдна иста ствар: любити слободу и любити отачбину.

9. Окт. 1863.

М. Ђ. Милићевићъ,
редовни члан друштва српске словесности.

ЗАПИС ЦРНОГОРСКОГ ВЛАДИКЕ ДАНИЛА I.

Пишемъ ѿ владика Данило да се зна како тѹрке изагнасмо измеѣ насъ, ҂а.ѯ.з. годиѿа. прко када ѿ одкинѿше изъ подгорице; скѹписмо се неколико главарахъ црногорскиехъ ѹ магазинъ на станїевиѣе, и тѹ ми дадоше кїеръ да ѣе тѹрке измеѣѹ себе изагнати, и да ѣе имъ ѹдарити на кїеле покладе, а договоръ ѹпишемо на николданъ предъ божиѣь; али црногорци прекарише, на тѹрке не ѹдрише; када ѿ то виѣехъ, І опета се скѹписмо на локѣенъ, ѹ житницѹ манастирскѹ око ѣѹрѣека дне; и тѹ се договорисмо, да имъ ѹдримо ѹ госпоѣине посте; но госпоѣине пости доѣоше и проѣоше а тѹрци остадоше здрако; и їоштъ се поѹеше многими тѹрѹити ере нихъ миѣаше наша изъ подгорице; када ѿ виѣехъ, да црногорци несмею тѹрцима ѹложити ѿ то оставимъ стоити до неѣелъ светиехъ отацахъ, а ѹ истѹ неѣелю ѹѣемъ, ѣе говори народъ да оѣе тѹрци скандарински послати неколико людихъ, да ме ѹфате за то што самъ бїо црногорце да ское тѹрке побїю, како ѿ то ѹѣемъ, пошалъмъ за вука бориловиѣа, и четири брата мартиновиѣа, и скеи ньима кажемъ како е и што е, и рецемъ имъ ако неѣе тѹрке побити кои сѹ меѣѹ нама, да ѣѹ се ѿ малѣь изъ црногоре; они одговоре да несмию ѹложити; онда ѿ ѹзмемь мою саблю и дамъ е бориловиѣѹ, а онемаѹ четворици, едноме ѣѹракъ, другоме двие пушке пецке сребрне; трѣемѹ шеншанѹ, (попинковѹ) кеземѹ сребромъ, а четвртоме десеть дѹкатахъ, али они по скемѹ

томе мене рекоше, да неће ниношто што нмъ и неће дати моє люди да поучнѣ, є се бошхѣ и они да єдамъ другога не нѣдаю, онда и дохокемь кѣука нѣгѣша станишѣ велестовца и марка дѣпилинина, и реченъ нима да они поѣ съ нима и да они први поучнѣ бити тѣрке; и тако поѣоше на божнѣъ преће хоре. и побише тѣрке, четиске и ѣеклицке; кои некѣеше доѣъ да се покрсти кодъ мене и тѣ се мои момакъ станиша велестовацъ рани, али фала богородици, не би мѣ ништа, него га она сачѣка, а бѣше га ѣбила пѣшка по средъ прсихъ, и ножь посѣка по обие рѣке. и бѣди слава на кемъ богѣ кои насъ чѣка одъ насѣ кѣре аминъ.

Овай записъ вѣрно є снимiо са оригинала уписаногъ на крайнѣмъ листу єдне црковне књиге, наодеће се у госп. тадашнѣгъ архимандрита, а садашнѣгъ владике црногорскогъ Иларiона, господ. Никола Мусулинъ, Гомирацъ, тада учитель на Цетиню, (год. 1861. д. 25. Марта) а садъ учитель у великомъ Градишту у Србiи.

(Види снимак 1.)

Писмо србски Кнезова Ужичким турцима од године 1804.

Саме и отъ мене поклон и лепо и лепо поздравленіе отъ мене Анка І отъ ме Јакова І отъ мене Јоване Кнеза Грьковића теке Хаџи Џами ага. Исправно смо примили отъ Кара Османа 600 дуката, то естъ 5400 гроша и словомъ целимъ петъ хиљада и четири стотине гроша отъ Ужичкога пореза. Богами Хаџі ага о тога нема ништа, ми смо мислили и карали смо самога бе-ћир паша за наше паре, рекли смо доћиће нам отъ Ужице седамдесетъ осамдесетъ ћеса; а паде доће само толико мокаца, а ми се зачудисмо ша ви отъ насъ, ви сте писали Хаџі бегу да даде паре ми примамо о свога паталъка, то е све едно есаномъ инели, зашо све ми плаћамо де ша имамо давати, само немоите се шалити, новце ша брже можете, зашо вушка и други порезъ, ми оклекаћи, знаш ли на сваки данъ иде по десетъ ћеса трошакъ у граду, 10 дана 100 ћеса, а ви незнамъ ша мислите заръ самомъ кашом ран било зулума а по нами ние било; то е све едно, само паре гледаите, немгрите се, богами биће отъ насъ сиасета, на ће І отъ насъ горе.

У топчидеру 1804 Сентемвра 21-го (М. П.) (М. П.) Јанко Катићъ.

Ово писмо нашао е у оригиналу, при изселеню Турака изъ Ужица, у тамошњемъ граду 1862 године, Протоврей Г. Поповићъ.

(На печату стоіи око края: Јанко Катић, а у средини монограмъ неясно изтиснутъ.)

(Види снимак 2.)

ИЗВЕШТАЈ

о радњи друштва српске словесности за годину 1863.

Читао на главном саставку 13. Іануара 1863. год. Секретар Друштва Іевтимиіе Аврамовић.

Поред познатих прошлогодишњих немира, коіи за неколико месеци потресоше нашу отачбину, Друштво іе ипак показало радњу своіу издавши на свет XIV-ту и XV-ту свеску свога Гласника.

У прво споменутоі свески друштвеног органа настављено іе обнародовање важних споменика из архиве Млетачке коіе іе подпреседник Друштва г-др. Іа. Шафарик у Млеткама скупио и верно преписао. Стотина оваких споменика заузеше скоро петнаіест печатњих табака и по хронологичком реду простиру се они од 1430 до 1463 године О важности њиховоі за Историу Српског народа говорено іе више пута на другом месту, па зато мислим да ніе потребно даље што о том говорити. После ових споменика долази повест Комнена Прокла Монаха о разним деспотима Епира и Тирану Томи, деспоту и Комнену, као и о Прељубу, великашу Цара Српског Стефана Душана.

Ову Грчку хронику, коіа има знатну важност за историу Срба, преписао іе наш познати и заслужни старинар Стефан Верковић, из оригиналног рукописа, коіи се чува у манастиру светог Пантелеимона на острову іезера у іањини. Поред оригинал. ног грчког текста печатан іе и превод српски, коіи

іе на позив друштва израдио г. Іев. Аврамовић, његов редовни члан.

За овом кроником печатани су „Државописни податци школски заведења у књажевству србском од 185⁶/₇ до 185⁹/₁ школске године, састављени од редовног члана г. Милована Спасића. У овом саставу даіе г. Спасић доста точан преглед свиіу просветних заведења у отачбини нашоі и показуіе у броіевима њихово напредовање.

У XV-том Гласнику печатано іе у реду на првом месту дело редовног члана г. Милована Іанковића „ Буквар за старо и младо. Поуверењу Г. г. Чланова, коіи су ову књигу прегледали, може се она сматрати као проналазак у науци и биће од велике користи Србима, іер іе тако у десно написана, да може служити за основ народном образовању и велику олакшицу првог и основног настављења.

За тим долазе споменици, коіи се односе на србску историіу, скупљени и преписани у архиви Млетачкоі од редовног члана и досадашњег подпреседника овог друштва г. Іа. Шафарика, с коіим се за сад ова знатна збирка историске грађе и свршуіе; но г. Шафарик обећава на свршетку да ће израдити іоп и азбучни показатељ свиіу личних и собствених имена, коіа се у овим актама налазе, а тиме ће се и њихова у потребителност за историска истраживања знатно у већати.

Од Г. Димитриіа матића кратак преглед о томе, у каквоі свези стоіе међу собом науке и како іедна из друге истичу; шта чини индустриіа и цивилизациіа.

Иза тога долази препис іедног писма од 29. Октомбра 1705 год. писаног од стране србског патриіарха Арсениіа Чарноіевића Тодору Алексиіевићу Головину и преписи друга два писма србског деспота Ђорђа Бранковића, писани цару руском Пе-

тру великом. Једно од ових писама писао је у Бечу 19. Фебруара 1702. год. а друго у Јегри 29. Септембра 1715. год. Овеје документе г. М. Петроњевић приликом путовања по Русији у Москви у архиви министерства иностраних дела преписао и друштву предао.

Затим непозната досад Хрисовуља Цара Стефана Душана, којом овај српски владаоц оснива манастир св. Архангела Михаила и Гаврила у Призрену; а покрај тога и једно литографисано факсимиле. Ова највећа између свију досад познатих српских хрисавуља послужиће као богат и важан извор свима онима, који се српским језиком и историјом занимају, као што је то г. Шафарик у примедбама својим показао, којима је овај преважни српски споменик пропратио.

На последку долазе некролози за умрле чланове: Андрију Стаменковића, Саву, Архимандрита Монастира св. Романа, Јована стефановића—Ризнића и Јакова Живановића.

Друтво имало је прошле године девет редовних и један главни састанак. Број редовних састанака мањи је но обично, јер је у Јунију, Јулију Августу и Септембру месецу пр. год. било у нас ванредно стање.

На главном састанку прошле године изабрало је Друштво седам редовних, четрнаест дописних и једног почастног члана.

У прошлој години друштво је изгубило свог дописног члана Адама Драгосављевића, који се 16. Јунија пр. г. преставио у Опатавцу, враћајући се из Вуковара, где је био на скупштини вармеђској, као посланик обштине села Гибораца, у којој је као натарош служио. Почивши Драгосављевић био је више година у Шиду нотарош, па је после ту службу оставио и постао управитељ школа у ис-

том месту. Покоіник іе послао друштву две свезке свога животописа, а наставак и свршетак очекивао се доцниіе, но ниіе друштву досада достављен. Іедан од чланова друштва, коіи іе покоіника изближе познавао, писао іе пре два месеца његовом сину у Шид. да потражи и пошље друштву свршетак животописа очиног, како би му се некролог за Гласник начинио, али на ово писмо ниіе послао никакав одговор, на чему іе ствар и остала.

Од дела, коіа су чланови друштва израдили, а нису іош іавности предана, спомињемо овде „науку о саставу и животу растиња“ од редовног члана г. В. Іовановића.

Од г. Іована Драгашевића „нешто о србском іезику.“

Од г. Іосифа Панчића „живи песак у Србиіи и биље што на њему расте.“

Од г. Ан. Іовановића беседу Іована Іуговића, бившег секретара совета, изговорену у народноі скупштини 24. Фебруара 1810. године.

Осим тога друштво іе решило издати у особитоі књижици коресподенциіу Владике Краљевића с властима далматинским о вери, коіе іе папире предао Друштву његов почасни члан г. Алекса Симић.

Редов. члан г. Іосиф Панчић пронашао іе у околини Београда іедну растараіућу минералну воду, о коіоі іе и писао овдашњоі обштини, да се она побрине, како би та лековита вода постала приступна народу. Іели обштина што до сад око тога радила, Друштву ниіе познато.

Подпреседник г. Іа. Шафарик учествуіући више година у пословима Друштва то као члан, то

као подпреседних његов, проникао іе потребе, према коима би послови Друштва напреднiи били, и као резултат његовог озбиљног размишљања о попобољшању друштвеног рада, предложио іе на главном састанку прош. год. сљедеће мере.

1) Да се подпреседник, секретар и казначеі бираіу на више година. Секретар да буде сталан, а подпреседник и казначеі да се бираіу сваке три године.

2. Да се установи деловодни одбор, коіи би одправљао све текуће послове таі би се одбор саставио из редовних чланова, кои би се бирали на главном састанку.

3) Да друштво одређуіе боље награде за књижевне послове и

4) Да се неограничава уброіу своих чланова.

Друштво іе на првом редовном састанку усвоило последња два предлога, а за прва два решило іе да остане по старом начину.

Прошле године добило іе Друштво безплатни стан у Министарству Просвете, са чегаму іе укинуто 120 талира годишње што му іе у помоћ за плаћање кириіе давано.

Желећи ступити у духовну свезу са браћом Словенцима, Друштво іе на предлог іедног свог члана, решило послати по іедан екземплар од свиіу своих књига библиотекама гимназиіе Мариборске Љубљанске, Градачке, Трстеначке; читаоницама Љубљанскоі, Мариборскоі, Семинариіи горичкоі и економном Друштву у Љубљани.

На молбу гимназиске младежи у Сегедину, почело му іе Друштво слати своіе књиге.

Исто тако постала іе оно по іедан екземплар своих књига Монастиру Хиландару у светоі гори.

У прошлой години примило іе Друштво на дар сьедећа књижевна дела:

Од г. И. Аксанова „к Сербам посланіе из Москви Лаіпциг 1860.“ и Дев од 11—30. броіа.

Од г. Іове Илића његово дело „србска писменица“ утри комада.

Преко царско-Руског консулата примљенесу књиге: журнал министерства народног просвіещченіе. С. Петербург 1860 год. — Проект преобразованніа морских учених заведенніа с учреждением новоі Гимназиіи. Адмиралом Графом Путіатиним. С. Петербург 1860. — извіестиіе императорскоі Академіи наук. С. Петербург 1861, године,

Од г. Іосифа Веселића: Kratka ubavest o uredbah poljskih. U Zagrebu 1846.— kratki nauk od ucipanja kozah kravjih po Mihoilu Neustaedteru U Zagrebu.— Uputjenje od murvah uredjena i sviluih bubah. U Budimu 1823.— Der homotogische Zauberring. Leipzig 1821.— Slovo prigodom stogodišnjice na slavu narodnoga hrvatskoga pjesnika Andrije Kačića Milošića. U Zagrebu 1860. и іош 4 прошивена прилога.

Од Проте Задарског г. Ђорђа Николаіевића његово дело Магазин Србско-Далматинска за 1861 год. у Бэчу 1861. године.

Од Кр. Пруске Академиіе наука „Monats-Berichte“ за 1861. год. Берлин 2862. год.

Од Института Мљетачког његов орган за науку, књижевност и вештину 6. 7. 8. и 9. део.

Од Матице Србске: „Србски Љетопис за 1860. део II. и за 1861. део I. у Будиму 1861. и 1862. год.

Од Г. Дра. Фран. Лад. Ригера његово дело: Slovnik naučny, од 25. до 27. свеске.

Од г. Csengery Antala Budapesti szemle од 41. до 52. свеске истог списа.

Од г. Буіе карта Херцеговине и Црне Горе.

Од царско-француског друштва за природне науке у Шербургу његово дело: „Memoires“ део VIII. у Паризу и Шербургу 1861.

Од царско-руског посланства у Бечу „Памятники дипломатических сношеніи древней Россіи съ державами иностранними.“ Санкт-Петербург 1862.

Од г. Игњата Васића проте Лозничког, препис іедног србског Летописа.

Од г. професора Каіетана Косовића „Savitri mahabarati episodium,“ печатано на санскритском іезику у Петербургу 1861 год.

Од госпоіе Курелац у Загребу „Fluminensio ili koje čega etc. po Franu Kurelzu.“ У Загребу 1862.

Од управе задарске Гимназніе програм исте Гимназніе. У Задру 1862. године.

Од Петра Абегића, књижара Задарског у име одбора „успомену за стогодишњу светковину Андриіе Качића Миіошића: венац уздаріа народнога.

Од горњолужичког друштва за науке његово дело: „Neues Lausitzisches Magazin, 39 и 40 део прве половине и 39 део друге половине. У Герлицу 1862.

Од г. Димитриіа Матића књигу: Аристид и Наталніа од А. Стоіковића. Перва частица. Въ Будимѣ 1801. год. и іедан стари сребрн римски новац.

Од г. Меда Пуцића: Della poesia popolare Slava, di Giuseppe Bodjanski versione dal russo di vasato Porra. Zara 1861. год.

Од г. Гиљфердинга његово дело: „Борба Славянъ съ Нѣмцами на балтискомъ поморѣ въ средніе вѣка. С. Петербургъ 1861. године.

Од царско-Руског казанског университета: ученыя записки, издаваемыя императорскимъ казанским университетомъ 1860. Казань 1860. I, II, III, IV. свеска,

Алгебраическій анализъ: Теорія численихъ уравненіи. Казань 1860.

Обозрѣніе преподаванія въ императорско-казанскомъ университетѣ. Козань 1860. год.

Од г. Дамњана Павловића његове две беседе од коіих іе іедна говорена о стогодишњици Саве Текелиіе, а други на гробу народног воіводе Зариіе Іовановића Чиіе.

Од г. Јована Ђорђевића „Радња благовештенског собора народа србског у сремским Карловцима 1861. год. заіедно с мапом.

Од Матице Илирске њено периодично изданиіе: „Bosanski prijateli. Časopis sadržavajući potrebite, koristne i zabavne stvari. Svezak III. U Zagrebu 1861.

Од Евт. Аврамовића његов превод с елинског „Икономиіа" од Ксенофонта. У Београду 1862.

Од г. Дра. Машина ческе повремене листове: Květy, Včela, Pražké noviny за 1847. год Narodni noviny подпуно, kvety за пола године, Včela подпуно за 1848. год. Pražké noviny за пола 1849. год. без 4 и 6 броіа. Narodni noviny за 1849. коіима фали броі 114. 147. 175. 176. 189. Уз ово примљен іе и večerni list, коме фали броі, 1, 2, 3, 4 и 24.

Од г. Милана Ђ. Милићевића његово дело: Бележке уз пут кроз пет окружиіа."

Од царске Академиіе у Бечу!

„Sitzungsberichte, philosophisch-historische Classe Band 37. Heft 1. 2. 3. 4. Band 38. Heft 1.

Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe Band 4. 1860. № 29. Band 43. 1861. № 6. 7. 8 der ersten Abtheilung; Band 43. 1861. № 4—9. der II. Abtheilung.

Register № 4. der mathematisch-naturhistorischen Classe.

Од Мацарске Академиіе наука:

1. Érkünyv I. до VIII. IX. и од X. 1. 2. 3. 5.
2. Értesitö nyelvtudomany I. св. 1. 2 3. 4.
   Értesitö történettudomany I. св. 1. 2. 3. 4.

Értesitö termessettudomany I. св. 1. 2. 3. 4.
4. Monumenta hungariae historica I. Diplomataria кн. I. до 7.
II. Scriptores кн. I. до 6. и 9.
4. Történelmisar кн. I. до VIII.
5. Magyar Leveles Tar кн. I.
6. Érdy viaszos tablák 1.
7. Kiss. Hunjadi utolso hadjarata 1.
8. Knaur: országos tanács 1.
9. Archaelogia közlemenyek I. 1. 2; II. 1.
10. Statistikai közlemenyek кн. I. св. 1. 2. кн. II. св 1.
11. Gegö moldvai magyar telepek 1.
12. Magyar Laszlo levelei afrikabol 1.
13. Magyar Laszlo utazasa afrikabol 1.
14. Magyar nyelvrendszere 1.
15. Puhanyok 1.

Од г. А. Васиљевића његово дело: „учитељ Руског језика,“ у Београду 1862.

Од г. Дра. J. Панчића: Plantae serbiae rariores aut novae, a pot. Roberto de Visiani et prof. Iosepho Pančič, descriptae et a conibus illustratae. Decas I. Venetiis 1862.

Од ц. к. географског друштва у Бечу његово дело „пета година, у Бечу 1861. год.

ИЗВЕШТАЈ

о новчаном стању друштва српске словесности за 1862. годину.

Читао на главном састанку 13. Јануара 1863. Јевтимије Авраамовић, казначеј друштва.

	гроша	пара
На свршетку 1861. год. нашло се у каси товине.....	7.903	16.
Примљено је од Правителства по буџету за 1862. год. као помоћ Друштву..	12.480.	
Од продатих књига узетоје.....	1.104.	
Од дописног члана г. Дозона, као помоћ за издавање књига 6. ♯ цесар.....	336.	
За један продати астал.....	70.	
Свега је примљено за 1862. год. ..	21.893	16.

Од ове суме потрошено је:

На плату секретара.....	2.400.	
На плату служителя	1.104.	
На кућну кирију	1.440.	
Предата је финансији уштеђена ½ год. кирија у.....	1.440.	
Списатељима у име награде издато је:	1.572	20.
За печатање диплома.....	894.	
Поклон слагачу XIV. књ. Гласника	56.	
За повез књига.....	662.	
На поштарину.....	112	14.

На пошиљање књига.....	722.	
На селење.....	790.	
На печатања 2. таблице факсимиле	130.	
На разне друге потребе.....	74.	
Свега ie потрошено за 1862. год.	11.396	34.

Кад се трошак од прихода одбиie показуie се, да има у каси готовине на свршетку 1862. год. 10.496 гроша 22. паре чаршиске.

НЕКРОЛОЗИ.

Друштво србске словесности изгубило іе ове године четири члана своіа: іедног редовног, два дописна и іедног почасног. То су: 1. Никола Новаковић, што іе био секретар у министарству просвете 2. Петар Протић, начаник техничког оделења у министарству воіеном; 3. Ђорђе Стоіаковић, дворски саветник у Бечу при унгарскоі концеларніи и 4. Павле Станишић, члан нашег државног савета. Надамо се да ће пріатељи ових покоіника, коіи изближе познаіу живот њихов, спремити за идући Гласник пространніи животопис њихов.

ГЛАСНИК

СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА I.

СВЕСКА XVIII. (СТАРОГ РЕДА).

У БЕОГРАДУ
У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.
1865.

ГЛАСНИК

СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА I.

У БЕОГРАДУ,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

1865.

ГЛАСНИК

СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА I.

У БЕОГРАДУ,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

1865.

САДРЖАЈ.

Страна:

1. Закони тичући се преустројења друштва . I до XII.
2. Списак чланова друштва . . . . . XII—XX.
3. Развитак велике школе . . . . . 1— 24.
4. Мијајла из Острвице летописи . . . . . 25—188.
5. Метеорски манастири у Тесалији . . . . 189—212.
6. Шафран . . . . . 213—252.
7. О народној песми „Страхинић Бан." . . . 253—295.
8. Св. Димитрије и Солунски Славени . . . . 297—357.
9. Протоколи седница друштва . . . . . 358—388.

Српско учено друштво је преустројено под новим називом Друштво Српске Словесности, постојавше пре од 1841 до 1864 године. Зато се и овај I-ви Гласник српског ученог друштва има сматрати као 18-та књига продуженог у новом реду Гласника друштва српске словесности.

I.

НАЙВИШИ КЊАЖЕСКИ УКАЗЪ

О ПРЕУСТРОЕНЮ ДРУШТВА СРБСКЕ СЛОВЕСНОСТИ.

(Обнародованъ у срб. новинама, брою 90 д. 1. Августа 1864. год.)

МИХАИЛЪ М. ОБРЕНОВИЋЪ III.

ПО МИЛОСТИ БОЖИЈОЙ И ВОЉИ НАРОДА

КНЯЗЪ СРБСКІЙ.

На предлогъ нашегъ министра просвете и црквени дела и по саслушаню нашегъ министерскогъ совета, решили смо и решавамо следующе:

1. Друштво србске словесности, суспедирано нашимъ актомъ одъ 27. Јануара ове 1864. године, овимъ се обнавля подъ називомъ: србско учено друштво.

2. Чланови друштва србске словесности разне категоріе остаю по томъ чланови србскогъ ученогъ друштва одговараюће категоріе, съ тимъ, да се редовни чланови за месецъ дана, од обзнане овогъ акта, имаю писмено изяснити министру просвете и црквени дела, у кои одсекъ ступити желе; кои се за то време неби изясніо, сматраће се у будуће као почестный членъ србскогъ ученогъ друштва.

3. Министеръ просвете и црквены дела образоваће изъ пріявивши се чланова привременый од-

бор, кои ће у своє време скупъ сазвати, те да бы се друштво могло установити, и далѣ шта по новомъ устройству треба, предузети.

4. Србско учено друштво уживаће одъ стране правительства до далѣгъ законодавногъ рѣшеня оне подпоре и повластице, кое су закономъ друштву србске словесности подарене.

Нашъ министер просвете и прквены дела нека указъ овай изврши.

29. Юлія 1864 год.
У Београду.

М. М. ОБРЕНОВИЋЪ с. р.

Заступникъ министра просвете и прквени дела министеръ финансіа,
К. Цукнѣъ с. р.

II.

УСТРОЙСТВО СРБСКОГЪ УЧЕНОГЪ ДРУШТВА.

(Обнародовано у срб. новинама брою 90 д. 1. Августа 1869. год.)

МИХАИЛЪ М. ОБРЕНОВИЋЪ III.

ПО МИЛОСТИ БОЖІОЙ И ВОЉИ НАРОДА

КНЯЗЪ СРБСКІЙ.

На предлогъ нашегъ министра просвете и црквени дела и по саслушаню нашегъ министерскогъ совета, одобрили смо и одобравамо:

УСТРОЙСТВО

СРБСКОГЪ УЧЕНОГЪ ДРУШТВА.

I. Понятіе.

§. 1.

Србско учено друштво є научно тѣло, стоєће подъ надзором министерства просвете и црквены дѣла.

§. 2.

Србскогъ ученогъ друштва задатакъ є: занимати се наукама и вѣштинама, у колико се оне понайближе тичу србства.

§. 3.

Самомъ друштву є оставлѣно, да, съ обзиромъ на ово устройство, опредѣли начинъ и путъ, коимъ ће оно свой задатакъ постизавати.

II. Чланови.

§. 4.

Друштво саставляю редовни чланови, коій є дужность къ постигнуђу друштвеногъ задатка садѣлати, но оно бира себи и дописне и почесне чланове.

§. 5.

Чланови друштва могу бити само она лица, коя су дѣломъ показала, да оће и могу снажно да принесу къ постигнућу задатка друштва.

§. 6.

За редовне чланове могу бити узети само они учени српски грађани, кои су списомъ каквимъ свою способность за друштвене цѣли засведочили, и о коима друштво пре избора има увереня, да желе за члана примлѣни бити.

§. 7.

За дописне чланове бираю се учена лица, на страни живећа, коя су књижевнимъ радомъ своимъ знатно допринела къ постигнућу друштвеногъ задатка.

§. 8.

За почесне чланове могу се узети лица, коя су се за кандидате препоручила знаменитомъ услугомъ задатку друштва учинѣномъ.

§. 9.

Кандидате за чланове предлаже кои одсѣкъ одбору, а овай, ако министеръ просвете и црквены дѣла противъ лица изузеће неучини, скупу на изборъ.

§. 10.

Брой чланова одређенъ е у овимъ границама: редовны чланова у свакомъ одсѣку не маный одъ петъ, не веће одъ двадесетъ; дописны чланова найвише педесетъ свега; почесны чланова у неограниченомъ брою.

§. 11.

Сви чланови имаю приступъ у сѣднице одсѣка и скупа, но само редовни чланови имаю гласъ рѣшаваня у своимъ одсѣцима и у скупу.

§. 12.

Изъ редовны чланова узимаю се лица за званичнике друштва.

§. 13.

Члановима ће се издавати дипломе съ подписомъ предсѣдателя и секретара.

§. 14.

Сви чланови добыяю списе друштвене бесплатно.

§. 15.

Чланство се губи судскомъ пресудомъ, коя губитакъ грађанске чести за собомъ вуче, изявлѣномъ жельомъ

самогъ члана, и рѣшенѣмъ скупа по предлогу и изяви одбора, да се членъ неодзива позиву одбора, било да се чланства прiйми, или да друштву могућимъ радомъ у помоћь притече.

III. Одсѣци.

§. 16.

Ради удеснiегъ одправлянiя послова друштво е поделѣно на одсѣке:

а., за науке моралне, езикословне и литерарне;
б., за науке природословне и математичне;
в., за науке исторiйске и државне, и
г., за вѣштине.

§. 17.

Одсѣци су међусобно одвоени; свакiй има своегъ предсѣдателя и перовоћу и брине се о пословима свое струке.

§. 18.

Свакiй одсѣкъ ради по своемъ нахоћеню, по препоруци одбора и по предлогу поедины членова свое послове, рѣшава у своiой струци независно, и предлаже своя заключеня преко своегъ предсѣдателя одбору на далѣ дѣланѣ и извршенѣ.

§. 19.

Нико неможе бити членъ више одсѣка, но, ако друштво кои одсѣкъ на више пододсѣка раздвои, могу членови одсѣка у више подчинѣны му пододсѣка членови быти; пододсѣци доносе своя заключеня одсѣку као свое предлоге, кои далѣ съ ньима поступа.

§. 20.

У мешовитимъ питаньима, коя се додираю више одсѣка, може одборъ саставляти мешовите комисiе изъ членова разны одсѣка, но и онда еданъ одборомъ назначеный одсѣкъ руководи стварь; а тако и поедини одсѣци могу се ползовати услугама членова други одсѣка.

§. 21.

Одсѣкъ предлаже изъ свое средине три кандидата министру просвете и црквены дѣла преко одбора, и министеръ изъ ньи назначава еднога као предсѣдателя одсѣку за ону годину. Перовоћу назначава одсѣкъ самъ себи изъ свое средине. У пододсѣцима пресѣдава найстарiи членъ пододсѣка.

§. 22.

Кои одсѣкъ нема баръ петъ чланова, сматра се да непостои и чланове истога по ньіовой жельи распоређує одборъ привремено у остале одсѣке.

§. 23.

Послови одсѣка су израђиванѣ и унапређаванѣ знаня у кругъ нѣговъ спадаюћи, прегледанѣ и оцѣньиванѣ нѣму стручны послова, и старанѣ да се нѣму повѣрена струка знаня далѣ развія.

IV. Одборъ.

§. 24.

Пословима друштва управля одборъ.

§. 25.

Одборъ сачиняваю предсѣдатель друштва и референти: ови су предсѣдательи поедины одсѣка; одбору є придоданъ секретаръ друштва као перовођа и касиръ друштва.

§. 26.

Предсѣдателя друштва наименована за годину дана князъ на предлогъ министра просвете и црквены дѣла.

§. 27.

Остали чланови одбора долазе у одборъ по своме праву што су предсѣдательи у поединимъ одсѣцима.

§. 28.

У случаю (§. 22.) ако манѣ одъ три одсѣка постоє, допунява се брой чланова одбора изборомъ іошъ єдногъ или више млађи референта у онимъ одсѣцима, кои су броємъ чланова найячи.

§. 29.

Секретара бира друштво у скупу на неопредѣлѣно време изъ три кандидата, коє му предсѣдатель друштва назначи.

§. 30.

Ако секретаръ одсуствує или оставку да или се за службу иначе онеспособи, одборъ, на предлогъ предсѣдателя, назначава изборомъ друштву до новогъ избора привремено секретара изъ чланова друштва.

§. 31.

Сваке године мора найстаріи членъ изъ одбора иступити и новъ се изборъ учинити.

§. 32.

Предсѣдатель и секретаръ друштва остаю чланови одсѣка, коима принадлеже.

§. 33.

Одбора су права и дужности:

а., представляти друштво и водити сву нѣгову преписку;

б., управляти свомъ економіомъ друштва;

в., одређивати награде за поединна списательска дѣла, и одкупне цѣне за потребне рукописе и друге научне драгоцѣности, но све то према оцѣнама одсѣка и на основима, кое е скупъ друштва поставіо;

г., руководити пословима друштва и распоређивати ій по одсѣцима; решеня одсѣка извршивати, по потреби ій у сагласности едне цѣли обдржавати и зато ій одсѣку на ново рѣшаванѣ повраћати;

д., сазивати одсѣке у сѣднице преко предсѣдника одсѣка;

е., подносити скупу извѣстія о раду и стаию цѣлогъ друштва;

ж., припремати и привремено до одобреня скупа одржавати сношеня са странимъ друштвима.

§. 34.

Предсѣдателя права и дужности есу:

а., друштво водити къ постигнуђу задатка непосредно и преко одбора;

б., послове у сѣдницама наређивати, отварати и затварати сѣднице, у ньима претресе руководити, мнѣнія прикупляти и заключеня проглашавати;

в., сва писмена одъ друштва излазеђа подписивати и на друштво управлѣна пріймати.

§. 35.

Свакогъ референта права и дужности есу: у одбору по решеню одсѣка, или, уколико тога нема, по своимъ нахођеню, интересе друштва заступати, и рѣшеня одсѣка одбору представляти као и наређеня у одбору рѣшена одсѣку саобштавати.

§. 36.

Секретара права и дужности есу:

а., водити сво писмоводство друштва;

б., уређивати друштвеный органъ и остало све, што се у име друштва печата;

в., по решеню одбора исплаћивати трошкове друштва и прикупляти приходе нѣгове, и о свему иманю друштва рачунъ водити;

г., надзиравати надъ књигама и збиркама друштва, докъ су подъ рукованѣмъ овога;

д., при равномъ брою присуствуюћи одборника ужива секретаръ у сѣдницама одбора права члана одбора.

V. Скупъ.

§. 37.

Друштво се повремено у скупъ састае.

§. 38.

У скупъ имаю приступа, поредъ свію чланова, по одобреню предсѣдника, и друга отмѣна лица литерарногъ реда.

§. 39.

Скупа е кругъ дѣланя:

а., прiйма обзнану званичника, кои су за идућу годину изабрани и одобрени;

б., бира чланове друштва;

в., бира секретара друштва:

г., увѣрава се о годишньой радньи друштва;

д., прегледа рачуне и инвентаре друштва;

е., одобрава далѣ делѣнѣ одсѣка на пододсѣке;

ж., прiйма предлоге одъ своiй чланова, савѣтуе се и рѣшава о њима, и о томе шта му треба далѣ предузимати за постигнуће друштвеногъ задатка;

з., рѣшава спорна питаня између поедини одсѣка и између одсѣка и одбора;

и., поставля правила: за унутрашньiй радъ друштва, *за количину накнада* списательима, за поедине родове издатака, за одкупе, за друштвеный органъ, за сѣднице, за дѣловодство и рачуноводство;

i., рѣшава коначно о ступаню у свезу са странимъ друштвима.

VI. Сѣдници и рѣшаваня.

§. 40.

Друштво се ради рѣшаваня о своимъ дѣлима, састае у сѣднице скупа, одбора и одсѣка,

§. 41.

Скупъ се састае у сѣдницу баръ єданпутъ у години, одборъ баръ єданпутъ у месецъ дана а одсѣци по потреби посла.

§. 42.

Само су оне седнице пуноважне кое дотичный председникъ или у немогућности нѣговогъ присуства одборомъ одређеный членъ сазове, отвори, руководи и затвори.

§. 43.

У седницама само се о ономе решавати може, за што є седница по овомъ устройству надлежна.

§. 44.

Да решенѣ важи мора у седницама скупа присуствовати баръ половина у месту наодећи се, но никадъ манѣ одъ десетъ редовны членова; у седницама одбора баръ троица одборника; у седницама одсека баръ трећина у месту наодећи се членова одсека, но овай брой неможе маный одъ три бити.

§. 45.

У седницама решава се простомъ вишиномъ гласова; што се на тай начинъ решити неможе, одлаже се за слѣдуюћу сѣдницу.

§. 46.

На предлогъ три члана мора се тайнимъ гласанѣмъ питанѣ решити.

VII. Свези са странимъ друштвима.

§. 47.

Друштво ће ступати у свезу и са странимъ друштвима, съ коима се, по природи свога задатка, може узаймно подпомагати.

§. 48.

У свезу са странимъ коимъ друштвомъ ступа друштво по предлогу когъ одсека и по решеню скупа; но предуготовне преговоре о свези може предходно и одборъ расправити, а и привремено у одношае ступити.

§. 49.

Свезу обдржава одборъ узаймнимъ саобштаванѣмъ рада и изменама друштвены органа.

VIII. Органъ друштва.

§. 50.

Друштво є обвезано свой радъ у нарочитомъ свомъ органу печатньомъ явности предавати.

§. 51.

Своє послове обзнанює друштво преко одбора: научный радъ посредствомъ свогъ органа, а заключеня посредствомъ явны листова у колико ова за неприсуствуюће чланове и за публику важности имати могу.

IX. Иманѣ друштва.

§. 52.

Друштво има своє иманѣ у новцу, книгама и збиркама, и подмирує своє трошкове изъ прихода, кои му долазе одъ помоћи било одъ стране правительства или одъ стране приватны прилога, или одъ узетака изъ собствене економне манипулаціє.

§. 53.

Друштво ће трошити своє приходе на исплату своій редовны трошкова, на награде списательима, на одкупъ дѣла и предмета за своє збирке, оно ће покланяти и исподъ трошкова продавати своя дѣла у цѣли да свой задатакъ постигне, по решеню одбора а по правилама, кое друштвеный скупъ за то све поставіо буде.

§. 54.

Друштвена библіотека и збирке саставный су део народне библіотеке и музея.

§. 55.

Помоћь за одправлянѣ канцеларійскогъ рада даваће се друштву изъ канцеларіє министерства просвѣте и црквены дѣла.

Нашъ министеръ просвете и црквени дела нека се о извршеню овога указа стара.

29. Юлія 1864. год.
У Београду.

М. М. ОВРЕНОВИЋЪ с. р.

Заступникъ министра просвете и црквены дела министеръ финансіє.

К. Цукићъ с. р.

III.

СПИСАК ЧЛАНОВА
СРВСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА
године 186⁴/₅.

А. Званичници друштва:

1. *Предсједатељ друштва:* Г. Јован Гавриловић члан државног савјета.

2. *Чланови одбора и предсједатељи одсека:*

а.) Одсека за науке моралне језикословне и литерарне: Г. Коста Бранковић, ректор велике школе.

б.) Одсека за науке природословне и математичне: Г. Др. мед. Јос. Панчић, професор вел. школе.

в.) Одсека за науке историјске и државне: Г. Др. права и филос. Никола Крстић члан апелац. суда.

г.) Одсека за вјештине: за сад нема.

3. *Секретар и касир друштва:* Г. Др. мед. Јанко Шафарик, библиотекар и чувар музеја при министерству просвете и црквени дјела.

Б. Редовни чланови друштва: (у азбучном реду.)

а.) Одсека за науке моралне језикословне и литерарне:

ГГ. Бан Матија, списатељ.
Бранковић Коста, ректор велике школе.
Евгеније, архимандрит манасијски, ректор семинарије.
Малетић Ђорђе управитељ гимназије београдске.
Нежадовић II. Љубомир, началник у министерству просвете и црквени дјела.
Сава, архимандрит горњачки, профес. семинарије.

ГГ. Сретеновић Сава, секретар I р. у министерству просв. и црквв. дјела.
Цукић Коста, др. фил. министер финансије и заступник министра просвете и црквв. дјела.

б.) Одсека за науке природословне и математичне:

ГГ. Валента Јован, др. мед. и хир. варошки љекар у Београду.
Јосимовић Емилијан, професор више математике у војеној школи.
Ковач Јован, др. мед. и хир. војени љекар.
Машин Јован, др. мед. и хир. практич. љекар.
Медовић Аћим, др. мед. секретар одјел. санитета у министерству унутр. дјела.
Панић Мијајло, профес. физике и математике у војеној школи.
Панчић Јосиф, др. мед. професор велике школе.
Рашковић Мијајло, професор велике школе.

в.) Одсека за науке историјске и државне:

ГГ. Гавриловић Јован, члан државног савјета.
Голубовић Димитрије, члан великог суда.
Јовановић Коста, секретар у министерству унутрашњи дјела.
Крстић Никола, др. права и филос. члан апелацијоног суда.
Лешјанин Милоје, началник одјел. у министерству иностранн дјела.
Лешјанин Рајко, министер правде и чувар државног печата.
Мариновић Јован, предсједатељ државног совјета.
Милићевић Милан, секретар I. р. у министерству просвете и црквв. дјела.
Николић Сергије, професор велике школе.
Петронијевић Милан, помоћник министра правде.
Поповић Милош, уредник Видовдана.
Ристић Јован, др. права; књажес. србски капућехаја у Цариграду.
Спасић Милован, др. фил. началник одјел. у министер. финансије.
Срећковић Панта, професор велике школе.
Христић Филип, др. права, члан државног савјета.
Црнобарац Димитрије, др. права, члан државног савјета.

ГГ. Шафарик Јанко, др. мед. библиотекар и чувар музеја при минист. просвете и црквене дјела.
Јакшић Владимир. начелник одјел. у министерст. финансије.

г.) Одсека за вештине:

Г. Миловук Милан, управитељ трговачке школе, (засад уписан у одсек историјски.)

В. Почастни чланови: (по реду избора:)

Платон Атанацковић православ. епископ бачки у Новомсаду.
Петар граф Пејачевић од Веровитице.
Лазар Арсенијевић, члан држ. савјета у пензији.
Стефан Стефановић, председатељ држ. савјета у пензији.
Илија М. Гарашанин, министер иностранih дјела и председатељ министр. савјета.
Алекса Јанковић, члан држ. савјета у пензији.
Јефрем Ненадовић, подпредседатељ држ. савјета у пензији.
Исак Никифоровић, великокупац у Русији.
Тодор Хербез, члан држ. савјета у пензији.
Алекса Симић, члан држ. савјета у пензији.
Михаил, архиепископ београдски и митрополит Србије.
Јаниће, епископ ужички.
Илија Коларац, великокупац.

Г. Почастни чланови друштва, бивши редовни др. срб. слов. (по реду избора;)

ГГ. Николић Атанасије, пензионир. помоћник министерства.
Поповић Гаврило, епископ шабачки.
Мушицки Ђорђе, др. мед. и контумацки лекар у Броду.
Лазић Василије, секретар архидијецез. конзист.
Станимировић Игњат, члан великог суда.
Николајевић Коста, бивши министер.
Павловић Лука, бивши директор гимназије.
Димшић Јаков, члан великог суда.
Матић Димитрије, глав. секретар држ. савјета.
Магазиновић Коста, књ. српски агент у Букурешту.
Ценић Ђорђе, члан државног савјета.

ГГ. Јовановић Панта, начаник одјелења у министр. финанасије.
Томић Димитрије, член великог суда.
Симић Милан, рачуноспит. контроле у оставки.
Ћирић Ђорђе, директор гимн. крагујевачке.
Јанковић Милован, чиновник у оставци.
Нешић Дим. управитељ полугимназије у Шабцу.
Балаитски Димитрије, професс. гимназије беогр.
Чварковић Алекс. професс. гимн. беогр.
Вуић Владимир, професс. богословије.
Илић Јован члан апелац. суда.
Вељковић Стојан, др. права и члан апелац. суда.
Аврамовић Јефтимије, секрет. одјеленија у министерству иностранн дјела.
Василијевић Алимпије, проф. полугимназије пожаревачке.
Јовановић Владимир, бив. професс. вел. школе.
Драгашевић Јован, капетан, професс. војене школе.
Медаковић Милорад, чиновник импер. руског генерал конзулата.
Андрић Алекс. уредник световида и притјажатељ типографије.
Пантелић Ђорђе, секрет. варошког суда.
Никанор Зисић, протосинђел.
Каћански Стеф. професор гимн.

Д. Кореспондентни чланови (по реду избора:)

ГГ. Бабукић Вјекослав, професс. гимн. у Загребу.
Гај Људевит, кр. савјетник и издават. повина у Загребу.
Хаџић Јован др. права у Новомсаду.
Симоновић Платон, импер. руски шт. совјетник у пензији.
Петрановић Тод. др. права у Задру.
Николајевић Ђорђе правосл. прота у Задру.
Суботић Јован др. права и члан великог суда у Загребу.
Пејчић Коста др. мед. и вар. физик у Панчеву.
Бојевић Никол. ц. кр. официр у војеној граници.
Хурбан Милос. др. богослов. и еванђ. парох у Угарској.
Грујић Никанор правосл. епископ пакрачки у Славонији.

Стојачковић Алекса.
Цибулски Ад. др. фил. и профес. университ. у Вратислави.
Ранке Леополд профес. универс. у Берлину.
Роберт Кипријан, профес. у Паризу.
Бибић Павле, правосл. парох у Банату.
Весел Јован, списатељ у Трсту.
Блајвајз Јован, др. мед. профес. и уредник Новица у Љубљани.
Курелац Фрањо списатељ у Загребу.
Зеленецки, Конст. Петров. имп. руски профес. университета.
Мурзакевић Ник. Никифоров. списатељ у Русији.
Пантелић Јован.
Медаковић Данило у Новомсаду.
Веселић Јосиф, проф. гимн. крагујевачке.
Бодјански Јосиф, професор. импер. руск. универзитета у Москви.
Ткалац Имбро, др. права и филос.
Мишелет Карл, профес. универс. у Берлину.
Гиљфердинг Алекс. члан импер. руске академије наука у Петрограду.
Буе Ами, члан академије наука у Бечу.
Кукуљевић Сакцински Иван, наместник бански и велики жупан у Загребу.
Мајков А. профес. у Москви.
Мацјејовски Вацлав, списат. у Варшави.
Цуцић Медо, властелин и списатељ у Дубровнику.
Ренјери Марко, профес. универс. у Атини.
Аксаков Иван. Серг. списатељ у Москви.
Јовановић Јован, списатељ у Новомсаду.
Поповић Ђорђе, уредник и списатељ у Новом саду.
Милетић Светозар др. права и адвокат у Новом саду.
Игњатовић Јаков, списатељ у Новом саду.
Натошевић Ђорђе, др. мед. и управитељ школа у Будиму.
Шулек Богослав, уредник и списатељ у Загребу.
Трнски Иван, цес. кр. мајор у војен. граници.
Дозон А. царско француски конзул у Мостару.
Бошковић Стојан, профес. гимн. беогр.
Черни Патрик, др. мед. и окр. физикус у Неготину.

Гродер др. мед. и окруж. физикус у Шабцу.
Мачај Стеф. Маг. хир. и окруж. физикус у Књажевцу.
Вацлик Јов. др. права и кнеж. секретар на Цетињу у Црној гори.
Дентон Виљам, енглески свештеник у Лондону.
Ламански В адимир, профес. универс. у Петербургу.
Безсонов, списатељ у Русији.
Мајар Матија, свештеник и списатељ у Крајнској.
Трстењак Јов. списатељ у Крајнској.
Разлаг, списатељ у Крајнској.
Језбера Ј. приват. учитељ и уредник у Прагу.
Колар Ј. секретар народн. музеја у Прагу.
Јанежић, списатељ у Крајнској.
Берисављевић Ђорђе, профес. гимн.
Јовановић Јован, протопресвитер у Крагујевцу.
Верковић Стефан И. старинар у Серезу.
Ђорђевић Јован, уредник у Новомсаду.
Хатала, профес. универс. у Прагу.
Томан Ловра др. права у Љубљани.
Аиншпилер Ант. уредник у Целовцу.

ИМЕНА ПРЕМИНУВШИ ЧЛАНОВА ДРУШТВА.

А. Редовни чланови (по реду избора:)

Исајловић Димитрије, началник министерства просвете † 1853.
Стенић Јован др. мед. и глав. секрет. државног савјета. † 1853.
Марковић Стефан, члан држав. савјета. † 1865.
Тирол Димитрије, професор у Темишвару † 1857.
Поповић Јован Стер. началник министерства просвете. † 1856.
Стојановић Исидор, професор лицеја. † 1849.
Милутиновић Сима, пјесник. † 1848.
Стојадиновић Владислав (Чикош) секрет. минист. просвете. † 1847.
Ранић Јован, адвокат и профес. лиц. †
Богдановић Коста, адвокат. † 1854.
Радовановић Петар; профес. и управитељ основни школа. † 1857.
Поповић Павле Арс. секрет. минист. правде. † 1849.

Зубан Лазо, члан држ. савјета. † 1850.
Прица Сима, професс. математ. у лицеју. † 1846.
Симоновић Максим, професс. лиц. † 1848.
Стојковић Герасим, епископ неготински. † 1865.
Захаријевић Илија, професс. гимн. † 1853.
Поповић Корнелије, професс. тргов. школе. † 1849.
Стаменковић Андрија, члан држ. савјета. † 1861.
Маринковић Вук др. мед. и проф. лиц. † 1859.
Вукомановић Алекса, професс. лицеја. † 1860.
Поповић Владислав професс. гимн. † 1856.
Новаковић Никола, секр. минист. просвете. † 1863.
Маринковић Дамјан, професс. гимн. † 1860.
Радовановић Мих. М. секретар министерства правде. † 1863.

Б. Почастни чланови:

Обреновић Јефрем, † 1856.
Јовановић Петар, митрополит. † 1864.
Његош Петар Петровић, владика црногорски. † 1851.
Текелија Сава Кевермешки. † 1842. 21. Септемб.
Протић Ђорђе, министер у пензији. † 1858.
Радојковић Милета. † 1846.
Стојановић Стефан, члан државн. савјета. † 1854.
Драшковић — Тракоштански јанко, граф. †
Вучић — Перишић Тома; † 1859.
Петронијевић Аврам, књаж. представ. † 1852.
Симић Стојан, председ. држ. савјета. † 1852.
Теодоровић Лазар, члан држ. савјета. † 1846.
Станишић Павле, члан држ. савјета. † 1863.
Ненадовић Матија, прота, члан држ. савјета. † 1854.
Возаровић Глиша, књижар, † 1848.
Максимовић Нићифор, епископ ужички. † 1854.
Новаковић Доситије, епископ неготински. † 1854.
Петровић Сава, архиманд. † 1861.
Дамјановић Радован, члан држав. савјета. † 1858.
Марковић Мелентије, епископ шаб. † 1848.
Рајачић Јосиф, митрополит и патријарх. † 1861.
Книћанин Стефан Петровић, члан државног савјета † 1855.
Николајевић Сава епископ. † 1848.
Протасов, граф у Стпетербургу. † 1857.
Блудов, граф у Стпетербургу. † 1864.
Ризнић Јован, у Кијеву † 1860.

B. Кореспонденти чланови:

Драгосављевић Адам. † 1862.
Брлић Алојзије. † 1855.
Радишић Вукашин професс. † 1843.
Караџић Вук Стефан. † 1864.
Милаковић Димитрије. † 1859.
Павловић Јован. † 1861.
Чапловић Јован. †
Руми Карл. †
Шафарик Павле Јосиф. † 1861.
Надеждин Никола Иванов. †
Стаматовић Павле, прота. † 1863.
Пантелић Ђорђе, др. мед. † 1859.
Коллар Јован. †. 1852.
Копитар Вартоломија. † 1844.
Јовановић Евгеније, епископ. † 1854.
Павловић Тодор уредник новина. † 1854.
Матић Петар, аудитор. † 1860.
Пачић Јован коњан. капетан. † 1850.
Штур Људевит, професс. † 1847.
Аврамовић Димитрије, живописац. †
Живановић Јаков, глав. секретар државног савјета. † 1860.
Враз Станко, пјесник. † 1851.
Јовановић Петар, професс. † 1851.
Гримм Јаков. † 1863.
Каћански Сергије епископ † 1859.
Илић Тимотије правосл парох. † 1849.
Востоков Александер професс. и академик у Петербургу. † 1864.
Протић Петар, мајор † 1863.
Манакис Анастас у Атини. † 1864.

РАЗВИТАК ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ.

БЕСЕДА

коју је

О ДВАЕСТПЕТОГОДИШЊИЦИ ЛИЦЕЈА

НА СВЕТОГ САВУ 1864. ГОДИНЕ

говорио

ректор велике школе

КОСТА ВРАНКОВИЋ.

Ваша Светлост,

Високопоштовани зборе!

Колико ми се већ самим тиме уздиже дух мој чуством срдачне милине, што ме је благи промисао божи, као садашњег старешину нашег највишег научног завода, удостоио да могу на овој ванредној светковини, и то први у овој величанственој дворани беседити: толико јоште већма уживам душевно задовољство, што овај велеважни, високим присутством земаљског владаоца увенчани збор, своим многобројним учешћем у просветној слави, види се заиста уважавати вишеструко значење њено.

Јер данашња светковина овога нашег научног завода управо је трострука светковина.

Данас се прославља спомен првог просветитеља

србског, светога Саве, као духовног покровитеља овога, и свију народни училишта.

Данас је самим наследником архијерејског престола св. Саве освећен овај отачественој просвети посвећени, једва ком другом у Европи својом величанственошћу уступајући дом, који је с толиким досад у Србству нечувеним материјалним пожртвовањем своме отачаству подигао велики родољуб и врли Србин, господин Миша Анастасијевић.

И најпосле, данашњи већ с две стране свечани дан јоште је нарочито намењен духовној прослави, што је овај највиши научни завод минуле јесени прву четвртину столећа свога цветања навршио. — —

Достојни, ако само и краћи спомен велики дела слављеног данас светитеља, који својим трудом, увенчаним сјајним успесима, послужи христијанској просвети народа свога, и тиме се као угодник божи сподоби бесмртне славе светитељства, — и само, велим, краћи спомен велики дела његови већ би захтевао, да се њему самоме посвети сваколика ова светковина. —

Исто тако данашње свечано освећење овога величанственог дома, у ком је велика школа срећно ступила у другу четвртину столећа, — опет би само по себи могло испунити топлотом чуства свако осећајуће срце, да се излије у беседној реци славе заслужног за отачаствену просвету родољуба, подарившег нам велику палату ову.

Но будући да се оба ова основа данашње славе заједно с трећим, сад најглавнијим, на једну цел, на просвету, њену снагу и напредак односе; а про-

света се нарочито научним заводима распростире: то сам држао, да ће како својколикој, тако и особито главној данашњој светковини понајприличније бити, ако **вашу светлость** и остали високопоштовани збор, по скромном могућству позабавим с кратким прегледом постанка и развитка наше *Велике Школе*, која се до скора *Лицејом* називала. — —

Сваки важнији, било целога човечанства, било појединог народа тичући се догађај носи на себи печат државног и уобште друштвеног стања, печат времена, кад се, и места, где се догодио. По томе ћемо се и ми, да би као што треба познали почетак и развитак нашег највишег научног завода, морати свагда у неколико обазрети и на савремено стање тадашњег државног строја, и друге времене околности.

Наша земља, као што је познато, јоште и данас мора се сматрати као држава нова, држава, која се јоште налази у првом развитку своме. Кад дакле ово узмемо у призрење, онда ће нам бити лако сватити, како је у томе погледу морало стојати топрв после осам година, од-како је године 1830. њено државно биће у неколико утврђено... Ту није било ни мислити на државне установе и форме државног управљања, с каквима се данас дичи Србија и упоређује другима у просвети напредним државама. Године 1835. дао је блаженоупокојени *Кнез Милош* овој земљи устав, у ком је уређено и централно правитељство у неколико подобно садашњему, али је то све које због земаљски

околности, које и нарочито страним упливом, по кратком времену било поништено. Савет је земаљски и доцније постојао, али без точно опредељеног круга радње, и више је био као неко државно министарство. На концу пролећа 1838. године, кад друга никаква струка неимађаше свога попечитеља, установи Кнез Милош попечитељство просвете, поставивши дотадашњег председатеља земаљског савета г. Стефана Стефановића, Тенку, за попечитеља, а пок. Димитрија Исаиловића за његовог помоћника, под именом члана попечитељства.

Новопоставше попечитељство просвете затекло је под својом управом, осим основни школа по земљи, јоште и од неколико година постојавшу гимназију у Крагујевцу, као тада највиши научни завод, који се састајао из два граматична и два човечности разреда, — и оно је одма настало, да се та гимназија узвиси за лицеј.

У оно време није било, као данас, прописани закони форма, како ће се какав закон или уредба издавати или што заводити, него је Кнез Милош, као што се то види из тадашњег званичког дописивања, под 19. Јунија 1838. год. писао попечитељу просвете, да има у намери подићи гимназију на степен лицеја, и препоручује му да нађе способна лица за професоре, од који би један и директор лицеја имао бити.

Кад би дакле хтели о догађајима тадашњег времена судити по начину радње садашњему, онда би се у неку руку 19. дан месеца Јунија 1838. год. могао сматрàти као умни и законити дан постанка

лицеја србског, и ако се у поменутоме писму вели, да кнез *има у намери* завести лицеј. Но које зато, што је у томе писму изречена само намера, а доцније нигде се назначено неналази, да се та намера извршује: то је најприличније узети, да је лицеј постао онда, кад су у њему предавања започета, а то је с почетком године школске, у јесен године 1838.

У оно доба готово су сва, како важнија тако и мање важна места, за које се нека наука и писменост захтевала, попуњавана бивала страним људима, нарочито Србима из суседног аустријског царства. И како је тада и у самој Србији све другчије изгледало него сада, а у очима странаца изгледало је и десетоструко горе и страшно: то готово није никакво чудо, што људи, који су позвани били за професоре, — ма да је плата према тадашњем времену врло знаменита била, — нехтеше доћи. А заиста у оно доба за прелазак у Србију потребан је био, све да неречем приличан степен родољубивог одушевљења — јер свет обично у тако што слабо оће да верује —, али зацело потребан је био приличан степен слободе и узвишености над владавшим предрасудама. Већ сам земунски комтумац, који је прешавшег у Београд страног човека на десет дана од своји одвајао, био је велика препона саобраћају, пак и познавању Србије и њеног живота. Она предосторожност, с којом се на састанку, таконазваној *парлаторији*, поступало с људма, робом, па и самим новцем, могла је млогога устукнути, коме је случајно на памет пало у Србију прећи и ту

се настанити. Јер на томе састанку људи из Београда дошавши морали су се са знанцима из Аустрије разговарати у даљини од своји десет стопа, и то кроз честе летве, — различна роба морала се „чистити“ вишедневним, до четрдесет дана кадењем, а сами новац, који је из Србије долазио, морао се најпре опрати у сирћету па тек после предати коме треба. Сами дакле земунски контумац са својим прописима представљао је и нехотично Србију као пуку, кужну „Турску,“ и као нешто зар млого горе, него што данас изгледа Босна. А ову слабо повољну по Србију мисао нису обарали, него су је јоште и утврђивали не само маловарошки, обично на свој завичај ограничени становници и званичници суседног царства, него и сами иначе одличнији и разумнији људи, — којој незгоди јоште је на руку ишло и врло тешко добивање путнога листа за Србију. — Како је дакле време почетка школе приспело било, а позвани за професоре људи недођоше, тако се морала показати нужда, да се или неотвори лицеј, или да се одузму људи другој којој струци државне службе, којој су такође, по обштој оскудици радни руку, врло потребни били. И на част Србије и њене владе, друге потребе уступише потреби просвете, и државни званичници: покојни Атанасије Теодоривић, и пок. Петар Радовановић бише постављени за професоре, и лицеј би с почетком Октобра отворен у тадашњој србској престолници, Крагујевцу. —

Као што је већ напред споменуто, тада јоште небијаше данашњи стални форма државни уредба,

пак тога ради није ни издавано никакво устројење лицеја, него је само попечитељство просвете са одобрењем кнеза наредило, да се у лицеју те прве године предаје: *философија, општа историја, чиста математика, статистика, немачки језик и цртање,* од који прве две науке почео је предавати пок. Теодоровић, две друге и немачки језик пок. Радовановић, а цртање г. Никола Алковић.

Долазком устава већ је одма 1839. године по предпоставци почело овлађивати боље мишљење о Србији, а укинућем контумаца и тако отвореним саобраћајем 1841. године, под првом владом сад срећно владајућег кнеза, пређашња предпоставка постала је правим увиђањем, и зато је већ било лакше и по кога аустријског Србина, као за тај посао најудеснијега, за професора набавити.

Како дакле бар ове сметње више било није, тако је у јесен године 1839. отворен и други разред лицеја, додатком *физике, практичне геометрије* и *француског језика,* а *статистика* је остављена за правно оделење, кад се оно завело буде. Осим тога ове је године нарећено, да се редовно предаје и *наука христијанска,* а уз то недељом и празником држе и христијанска поучења. —

Било је лепи примера и у доцнија времена, а тако има ји и данас, али — можда по општем закону новости, или што се онда сваки бавио само својим послом — али, велим, оне ревностне делателности, оне узајмне слоге, онога духовног полета, који одушевљаваше и професоре и ученике, ја се свагда с таким задовољством опомињем, да

то и при овој свечаној прилици у част ондашњи у томе учестника немого' неспоменути.

У ово време пада и један за нови лицеј важнији, и ако у приватнији живот његов идући догађај, који осим што живи у спомену тадашњи у томе догађају учестника, који су јоште у животу, налази се такођер и у лицејском записнику. Ту мислим посету лицеја, којом га 16. Маја 1840. године први пут почаствова Његова Светлост, **Кнез Михаило**, кад је по своме ступу на владу ти дана прво дошао у Крагујевац. Млади владалац бавио се тада читав сат у два мала лицејска разреда, где су тим поводом ученици испитивани били. Учествовавши делом у томе испитивању и Његова Светлост, изволила је при полазку изјавити своје високо задовољство свима професорима, и наредити, да јој се поднесе списак они ученика, који су одлични у наукама и владању а сиромашног стања, у следству чега су после таки ученици кнежевски обдарени. — —

С почетком школске године 1841. буде заведен и први разред права с два професора, од који један предаваше *природно право* а други *статистику*, у философијском пак факултету додана би *грађанска архитектура*, и ванредно *пољска економија*.

Идуће године школске 1842. отворена је у лицеју, имено овога правном факултету, јоште једна катедра за *политичне науке*, и постављен је један суплент за факултет философски.

Као што је у то време цела Србија некако добила полет, тако није могло бити, да се и на ли-

цеју тај благотворни утицај колико-толико непримети. Што је доцније топрв после дванаест година, новим устројењем лицеја утврђено, да се на библиотеку и кабинете лицеја по 500 талира годишње даје, то је 1842. године у буџет попечитељства просвете стављено било, те је из те суме поред неколико за лицеј купљени научни дела, и једна прилична збирчица различни оруђа за физични кабинет набављена, и придружена била једној малој збирци електричнога прибора, коју је Његова Светлост, Кнез Мијаило, заједно са земаљском и небесном куглом, као своју ученичку собственост, раније лицеју поклонио био.

На концу лета 1842. године догодивши се преврат зауставио је и лицеј и своме напредовању.

Година школска 1843. прошла је без икакве принове, и тек долазеће године 1844. заведен је и други разред права, но који је опет тим подпунији и важнији постао, што се у њему поред *римског и умног криминалног права,* већ и тада скоро издани *грађански законик,* а и *поступак судски, грађански и криминални,* предавао.

С овим додатком другог разреда у правном факултету постао је наш највиши научни завод у правом смислу оно, што се понегде основано *правном академијом зове.* Међутим ма да је при концу (23) Септембра 1844. године као формални закон издато „*Устројење јавног училиштног наставлења,*“ у склоп којега ушла је и „*Велика школа,*“ то је опет по србској скромности задржато старо дотле познато име *лицеј.*

У овом устројству лицеја, осим што је сад законо формуловано било оно, што је и донде постојало, јоште је прописана *естетика, филологија, обшта* и *славенска, отачаствена историја* и *виша математика* у философијском, а *право канонско источне цркве, јавно право Србије* и *положително јавно право народа* у правном факултету, по што је само у погледу на славенску филологију у дело приведено.

Велики покрет, који је француском революцијом 1848. године, тако рећи, целу Европу идеом народне слободе потресао, и ако се најпосле у многим државама готово с већим скучењем слободе свршио, имао је и на наш лицеј с две стране знатнога утицаја.

Како се у то време и наша скупштина у Крагујевцу држати имала, тако је на предлог лицејски професора законодавно наређено, да на тој скупштини и лицеј једним професором, кога друштво на то избере, заступљен буде. Ово за лицеј толико почастно наређење имало је и иначе добре последице. Предлози лицејског депутирца, покојног Исидора Стојановића у смотрењу школа и повишавања плате професора, не само скупштином бише усвојени, него и законодавно одобрени, те се тако доцније могоше употребити као закони основ за материјално побољшање професорске службе, од кога млого зависи и напредак умни.

Но осим сад наведенога овде се с признањем споменути мора, да је од тога времена покренута и већа пазљивост владе на наш највиши

научни завод, — и то је заслуга млади саотачаственика, који у речено време дошавши с наука из страни земаља на владу дејствовати започеше. Јер одма 1850. године школске заведен је и III. разред права, и у самој ствари додато је к правним предметима *јавно право Србије, административно и међународно право, пространији криминални поступак и финансија*, к чему је друге идуће године придата *наука трговине*, и као ванредан предмет заведена *јестаствена историја* у философијском факултету. Године 1852. заведена су и *скраћена пандекта*. — —

Из свију допуна и поправака, које су у току први петнаест година у лицејском устројству предузимане, као што се већ из овог кратког прегледа видити могло, највише се ишло на то, да се правна струка наука усаврша. Јер ако е и приметити, да се јоште с почетка предавала практична геометрија, а доцније грађанска архитектура, све је ово било млого краће него да би иоле као стручно знање важити могло, и више је смерало на то, да ученици добију нека поњатија и о тим стварма, — да у нечем виде практичну корист од чисте геометрије и алгебре, а поглавито да им се и тим обшта изображеност њиова распространи.

Да би се дакле дало прилике нашима младим отачаственицима и у којој другој струци, осим правне, изобразити се, заведено је устројењем од 1853. године уз правно јоште и јестаствено-технично оделење, кога као што је име двоструко било, имало је оно у неколико обработавати и две

струке знања, т. ј. познавање природе, и — ако и у мањем обиму — технику, која је на математици основана. Оно је било зато тако устројено да ученици, по своме личном расположењу и способности, могу се дати или више на јестаствене науке или више на техничне. Зато и нису били сви ученици тога оделења обвезани учити све науке у њему прописане, него им је било остављено на вољу, латити се оне струке, на коју су већма вољу имали, или за коју су већу способност осећали. Но права корист, која се у виду имала заведењем тога новога оделења, готово сасвим изостаде, једно што ученици можда савршено и несватише намеру тога оделења, те оно и немарише учити, што се од њи незахтеваше — а то је већи део математички предмета; — друго што им недостајаше предходна цртарска вештина, — а можда и способност за математичне науке; — треће пак, што ће уз предходеће бити понајглавније, т. ј. што је техничка струка самим устројењем била слабо заступљена, јер је само на једног професора била ограничена.

Ови узроци сдружени са искуством: да се досада бољи напредак материјални могао имати у судској дакле правној струци, ови узроци, велим, с реченим искуством учинише, да се слабо ученици и јављаше за јестаствено-технично оделење, те се и тиме брзо показа слаба практичност његова.

Истина, самим тим устројењем овлашћен је био лицејски савет после шестогодишњег опита чинити представљење, да се оно измени, што би се као

незгодно показало. Али премда је и само попечитељство просвете с годином раније на то позвао речени савет, и овај је на позив одговорио био; и премда је пре четири године једна велика комисија на преустројењу свију школа радила: опет зато свагда се, понајвише у државним околностима налазило нешто, што овом послу недаде да се сврши.

И тако топрв последњим данима двадесет пете године, како постаде лицеј, у део паде, да се лицеј наново преустроји, те да се оно, што је незгодно и неподпуно било, поправи и попуни, што се новим „Законом о устројству велике школе“, према околностима срећно и учини. —

Изложивши у овом кратком прегледу како се наш највиши научни завод за прошли двадесет и пет година унутрашње развијао, сад ћу јоште краће да наведем, које су личне силе овај развитак у самом заводу умном снагом и управом, а које разним приносцима материјално подпомагале, к томе какве је рођеве ова научна кошница испуштала, и у каквим се становима кад налазила. —

Као што је одма с почетка примећено, први умни делаоци на овој њиви народне просвете били су пок. Атанасије Теодоровић и пок. Петар Радовановић. Г. Атанасије Николић био је позван за професора математике јоште кад је основан лицеј, али је дошао у Србију топрв после позива на годину дана, а међутим, у половини године, пок. Теодо-

ровића је заменио пок. Исидор Стојановић, а на место пок. Радовановића ја сам постављен био.

С другом годином лицеја почео је дејствовати г. Атанасије Николић као професор математике, садашњи епископ шабачки г. Гаврило као вероучитељ, покојни Исидор Стојановић као професор философије и обште историје, ја као професор физике и немачког језика, а пок. Алексије Околски као професор француског језика; но после два и по месеца физика буде предата пок. Антонију Арноту, а философија од обште историје одвојена и мени предата.

Треће године лицеја почео је предавати природно право пок. Јован С. Поповић, а статистику г. Игњат Станимировић.

Четврте године додат је као професор политични наука јоште пре Поповића позван бивши пок. Јован Раић, а као суплент професора философијског факултета пок. Сава Јовановић; за професора пак физике на место умрлог Арнота постављен је г. др. Ђорђе Мушицки.

Пете (с концем Септембра 1842.) године дошли су у правни факултет г. Сергије Николић за фрофесора природног права, и пок. Ђорђе Петровић за професора политични наука, а (с концем Новембра) у философијски пок. Сима Прица, за професора математике. Исте године школске (месеца Маја 1843.) постављен је за професора физике у место иступившег г. дра. Мушицког г. др. Јанко Шафарик.

Месеца Августа 1843. год. дошао је у лицеј за професора политични наука — после грађанског

законика и судског поступка — пок. Максим Симоновић.

С почетка Маја 1844. постављен је за вероучитеља садањи г. архимандрит Горњачки Сава.

Школске године 1846. дошао је за професора математике г. Емилијан Јосимовић.

У Фебруару 1848. године постављен је за привременог професора француског језика г. Константин Ранов, а у Августу исте године дошли су за професоре правног факултета г. г. Димитрије Матић и Коста Цукић, и то први за професора грађанског законика и судског поступка, а други за професора народне економије. Те исте године месеца Септембра постављен је за професора француског језика најпре г. др. Ђорђе Атанасијевић, но који није ни почео дејствовати, а после г. Људевит Шпанић.

У лето 1849. године дошао је за професора физике пок. др. Вук Маринковић, а идуће 1850. год. за професора умног криминалног поступка г. Ђорђе Ценић, за професора природног права, јустинијанови инштитуција и скраћени пандекта г. Рајко Лешјанин, и за професора француског језика г. Матија Бан.

У јесен године 1851. постављен је за професора немачког језика г. Антоније Шулц, а у почетку 1852. год. за професора математике пок. Филип Христовић.

С почетком године школске 1853. дошао је за професора србске историје и литературе пок. Алекса Вукомановић, за професора статистике и криминал-

ног права г. Аћим Марковић, за професора народне економије и финансије г. Владимир Јакшић.

У почетку школске године 1854. дошли су за професоре: г. др. Јосиф Панчић, г. Михаило Рашковић и г. Никола Крстић, први за јестаствену историју и агрономију, други за хемију и технологију, а трећи за енциклопедију права и историју законознања.

Године 1856. попуњен је ред лицејски професора г. Милованом Јанковићем за народну економију и политичну рачуницу, г. Стојаном Вељковићем за римско и криминално право, и г. Карлом Аренoм за француски језик.

У почетку школске године 1859. добила је катедра народне економије и политичне рачунице опет новога професора у лицу г. Косте Јовановића; а у почетку године школске 1860. катедра обште и србског народа историје у лицу г. Панте Срећковића, филологија пак и историја литературе, и естетике у лицу г. Ђорђа Даничића.

Најпосле прошле године 1862. попуњена је катедра енциклопедије права, историје законознања и трговачког законика суплентом г. Стојаном Марковићем, катедра физике, физикалне географије и метеорологије суплентом г. Костом Алковићем, а катедра више математике, архитектуре, практичне геометрије и политичне рачунице, суплентом г. Димитријем Нешићем.

По томе за прошли двадесет и пет година дејствовали су у лицеју свега четрдесет и три професора. Од ови досад су помрли њи тринаест, и

то ни седморица као професори, а шесторица оставивши професорску службу као други званичници или засебни људи.

Од они, који су живи, један је сад епископ, двојица министри, један државни саветник, један главни секретар савета, двојица начелници у министарствима, један ц. к. погранични лекар, један библијотекар, један секретар српског заступника код отоманске порте, један секретар министарства, један професор богословије, један професор војене школе, један професор полугимназије, један пензионовани помоћник министарски, један адвокат у Мађарској, један засебно живи, а остали дванаест и сад су професори у великој школи. Од ови служио је у лицеју један двадесет и четири и по године, један двадесет и три, један двадесет и једну, двојица десет година, један седам и по', двојица око четири године, а тројица по једну годину дана. —

Што се пак тиче управе лицеја, то је њиме прве године управљало само попечитељство просвете, а после је непосредна управа поверена једноме професору под именом ректора који је до јесени 1853. год. сваке године биран, а после тога времена за десет година сваке три године. Првога ректора изабрало је само попечитељство просвете, у лицу г. Атанасија Николића, а по том су ректора бирали професори између себе. По овом правилу за год. 1841. био ће ректор пок. Исидор Стојановић, за год. 1842. Коста Бранковић, за 1843. садањи владика шабачки

г. Гаврило, за 1844. г. Игњат Станимировић, за 1845. г. Сергије Николић, за 1846. пок. Исидор Стојановић, за 1847. Коста Бранковић, за 1848. г. др. Јанко Шафарик, за 1849. г. архимандрит Горњачки Сава, за 1850. г. Емилијан Јосимовић, за 1851. пок. др. Вук Маринковић, за 1852. најпре г. Коста Цукић, а после Коста Бранковић, за 1853. опет Коста Бранковић, за 1854., 1855. и половину 1856. г. Рајко Летјанин, за другу половину 1856. као заступник ректора Коста Бранковић, за 1857., 1858. и половину 1859. пок. др. Вук Маринковић, а од половине 1859., пак све до новог устројства велике школе Коста Бранковић. —

Сад ћу с топлим чуством благодарности да споменем имена они добротвора лицеја, који су разним, већим или мањим приносцима: у књигама, сувом бељу, испуњеним или у шпирту животињама, минералима или и другим производима природе и вештине показали учешће у напредку његовом. Ова свако поштовање заслужујућа имена јесу: блаженоупокојени Српски Кнез *Милош*, под чијом је првом владом лицеј и постао; Његова Светлост, сад срећно владајући Кнез *Мијаило*; царско-руско министарство просвете и морско, царско-руска академија наука у С.Петербургу, ц. к. геологијско друштво у Бечу, српско министарство просвете, финансије и унутрашњи дела, императорско-руски генерални конзулат у Београду; Друштво Српске Словесности. К томе ГГ. Алекса Вукомановић, Алекса Околски, Анастас Јовановић, Атанасије Михаи-

ловић, Атанасије Николић, др. Берон, професор Бођански, рудар Брајтхаупт, Владимир Јакшић, ц. к. канцелар Враницањи, Вукашин Радишић, Глиша Возаровић, Данило Келп, Дамјан Поповић, Димитрије Матић, Димитрије Петровић, француски канцелар Дозон, епископ ужички Јапићије, Ђорђе Бранковић, Ђорђе Даничић, Ђорђе Павловић, ЂураМилутиновић Црногорац, Фрањо Зах, Илија Гарашанин, Имро Ткалац, Исидор Стојановић, Јанке ц. к. поручик, др. Јанко Шафарик, Јарослав Поспишил, Јелисије Вукајловић, Јефрем Гудовић, Јован Гавриловић, Јован Екер, Јован Милаковић, Јован Михаиловић, Јован Предић, Јован Ризнић, др. Јован Стејић, Јован Целебора, Јосиф Веселић, Јозеф Малер, Х. Кампе, Константин Зелепецки, Корнелије Поповић, Коста Бранковић, Коста Матић, Коста Михаиловић, Коста Х. Брзаковић, Ладислав Подхорски, Лазар Воић, Лазар Дачић, Лежолије из Шербурга, др. Линденмајер, др. Мајер, руски књижевник Мајков, Максим Симоновић, Мата Кравнић, Мата Топаловић, др. Машин, др. Медовић, Милан Недељковић, Милан Симић, Милосав Јовановић, Милош Поповић, госпоја Милошевићка, госпоја Вукомановићка, Митрополит србски Михаило, Михаило Погодин, Михаило Рашковић, Михаило Чокрљан, руски конзул Мухин, Никола Лета, др. Пабст, др. Панчић, Петар Батановић, Петар Карађорђевић, Платон Симоновић, прота Рајевски, Рафаило Мартиновић, госпоја Сара Возаровићка, Светозар Јовановић, Сенонер, Сергије Николић, др. Станек, Стефан Видак, Стефан Јуришић, Сте-

фан Лазаревић, Стефан Лешка, Стефан Милосављевић, Стефан Стојановић, др. Стојан Вељковић, Тодор Весовић, Тодор Димић, Тодор Рогулић, Трифко Куртовић, др. Трлецки, Филип Нигрис, Фич, Ханткен, Хилфердинг, др. Черни, др. Шулц из Дајдесхајма, и Ђира Мирковић. — —

Што се тиче тога, у каквом је кад броју српска младеж на овај извор наука долазила и напоивши се умним знањем од њега враћала се: то прибележени податци ове бројеве показују:

1-е године уписало се ученика 16
2-е „ „ „ „ 31
3-е „ „ „ „ 42 И ове је године свршило њи 13 ученика.
4-е године уписало се њи 35, а свршило 10
5-е „ „ „ „ 28, а није свршио ни један, јер су продужена права.
6-е године уписало се 46, а свршило њи 8
7-е „ „ „ 56, „ „ „ 4
8-е „ „ „ 62, „ „ „ 7
9-е „ „ „ 60, „ „ „ 13
10-е „ „ „ 60, „ „ „ 12
11-е „ „ „ 52, „ „ „ 10
12-е „ „ „ 34, „ „ „ 5
13-е „ „ „ 37, „ „ „ 4
14-е „ „ „ 52, „ „ „ 8
15-е „ „ „ 51, „ „ „ 2
16-е „ „ „ 59, „ „ „ 12
17-е „ „ „ 58, „ „ „ 25
18-е „ „ „ 35, „ „ „ 13

19-е	године	уписало	се	45,	а	свршило	њи 12
20-е	„	„	„	50,	„	„	„ 7
21-е	„	„	„	36,	„	„	„ 17
22-е	„	„	„	36,	„	„	„ 6
23-е	„	„	„	53,	„	„	„ 9
24-е	„	„	„	78,	„	„	„ 19
25-е	„	„	„	93,	„	„	„ 22.

И тако за ови 25 година свега се уписало и учило различна оделења наука по разредима 1216 ученика, а свршило је цели лицејски течај њи 238, што износи од-прилике по 10 на годину. За то време добила је земља наша из лицеја 210 правника и 28 јестаственика. —

Од негдашњи питомаца овога завода сад је један министар, један државни саветник, један српски заступник при отоманској порти, један главни секретар државног савета, двојица помоћници министра, петорица начелници и један секретар министарства, петорица чланови великог суда, двојица секретари великог суда, један управитељ вароши Београда, један председник варошког суда у Београду, један окружни начелник, петорица председници, њи 21 чланови окружни судова, један комесар, њи шест руководитељи телеграфски; в томе млоги секретари, писари и други млађи по свима струкама званичници. — —

Лицеј у своме почетку није потребовао више од једне обичне собе за предавање, и тако је био смештен заједно с гимназијом у негдашњем војеном шпитаљу на Лепеници. Друге његове године,

кад је одлазком владе у Београд постало залишно ново на чаршији зданије, гостински понак пазвано бивше, добио је лицеј и гимназија у томе зданију, према околностима времена и места, заиста изредно и пространо станиште. Но почем је на идућу годину, повратком владе у Крагујевац, речено зданије постало нужно за министарство, тада се лицеј одвоји од гимназије и доби свој стан у пређашњем војеном магацину до црквене порте. Али и прво и треће зданије, у којима бијаше лицеј,— премда по старом у Србији уобичајеном начину направљена, но опет, као владина, доста тврда и чиста зданија, била су према кући, у коју прво дође лицеј кад се пресели у Београд, — била су, велим, зданија доста прилично одговарајућа заводу у њима смештеноме. Како је и сада прилично оскудно са зданијама, тако је лако помислити, како је морало изгледати године 1841. По тој оскудици смештен је био лицеј у Београду прво у оној општинској кући до садашње велике основне школе, где су сад различни дућанци па степене, и ту се задржао, три године дана. Зато кад је с јесени године 1844. лицеј био премештен у доскорашње зданије своје, добио је он према дотадашњем стану своме, не само по називу свога негдашњег властника, него и у неком сравњивом смислу, управо **кнежеску** кућу. С овим придевом изражавало се чуство лицејски становника, кад се из оне опале кућице у кнежеску преселише. Па ко би онда, особито од старији, по тадашњем и обичном току ствари могао и поумити, да ће тадашња велика школа као **лицеј,**

јоште за његовог живота у оваку царску палату, као академија доћи? И опет се то догоди, хвала племенитој издашности врлога Србина и честитога родољуба г. Мише Анастасијевића, који овим својим ванредним даром у правом смислу „роду глас учини,“ будући целом свету, на своју и србску дику показа, да се Србин и том струком врлине може поносити. Слава Му! — —

Ваша Светлост, високопоштовани зборе! Већ само овај кратки преглед историје нашега лицеја, надам се, довољно показује, како је овај завод, тако рећи из дана у дан, из године у годину све дубље жиле своје пуштао, снажно се и напредовао. При овом напредку његовом није могла ни цела наша земља за њиме заостати. Премда се у њој за ови двадесет и пет година млого погдешто догађало, што је њене за напредком тежеће кораке обустављало, али је она опет зато од више, а особито последњи година показала, да је на своју заставу свестрани напредак уписала. Напредак у просвети обично је прилично мерило свогколиког и државног напредка. Јер државним напредком мора се снажити и просветни напредак, каогод што се обратно просветним напредком прави напредак државни условљава. Ја сам уверен да свако право србско срце оваку свезу тражи и између школе, као једног носиоца просветног напредка, и између државе, — пак зато и држим, да ћу данас свакога Србина мисао изразити, ако благодарећи преблагом промислу, што је овај наш највиши научни завод, за

ову прву четвртину столећа одкако постаде, не само сачувао него и млого унапредио, — ако, велим, благодарећи промислу на овом дару, из свега срца пожелим: да Бог милостиви даде, да овај наш највиши научни завод у наступившој другој четвртини столећа, напредком отачаства скоро на ступањ правог свеучилишта, — а наша мила Србија, подпомогнута просветним духом, у снази и слави, под својим врлим Кнезом Мијаилом тако напредно коракне, како је овај завод, односно на свој стан јако коракнуо, сместивши се у ову управо царску кућу!

—∿⊕∿—

МИЈАИЛА КОНСТАНТИНОВИЋА,

СРБИНА ИЗ ОСТРВИЦЕ,

Историја или љетописи турски, списани око године 1490.

ПРЕВЕО И С ОБЈАСЊАВАЈУЋИМ УВОДОМ ИЗДАО

ДР. ЈАНКО ШАФАРИК.

УВОД.

Мислим да ће сваки Србин исто тако радо читати ово дело једног свог предка, као што сам га ја са задовољством превео. Оно ће га упознати са једним честитим Србином, који је код нашег света још врло слабо познат, а који свакако заслужује да га Срби упишу међу своје отличне предке, нарочито међ своје знатније раденике на умном пољу књижевности. Његов лив кои ћу се потрудити овде у кратко нацртати, представиће нам Србина, из они знаменити ако и несрећни времена, кад се Србство после пропасти своје државне самосталности, с последњим своим силама борило, да се одбрани од коначне пропасти, да пресилном свом победитељу и материјално и морално отпор да још и онда кад је овај већ претио, своим освоитељским походима прогутати половину Европе. Он ће нам показати, да су онда Срби могли бити несрећни, да су могли страдати, али да нису у несрећи очајавали, нити су губили уздање у себе и надежду у будућност и у снагу свог народа. То су она времена, кад је после кратко трајућег обновлења србске државе под снажним и мудрим деспотом Ђурђем, после ужасно крвави побједа, које су одржали Срби сдружени са Угарском и са неним великим војсковођом Сибињанин Јанком, над дивљим орди-

јама Султана Муамеда II., све оно што је толиком крви задобивено било, због неразборите и пренагле ревности угарске, противне мудрим и умереним саветима деспотовим, после изгубљене несрећне битке код Варне, опет пропало; и кад је не само Србија него и Босна морала приклонити главу под тежки јарам Турака. Упознаће се српски читаоци у овим листовима, са једним честитим Србином из ти' времена', који је истина несрећан био као и његов народ, који је као роб Турцима служио, као турско царски јаничар од своје младости морао своју крв проливати за корист свог смртног душмана, ал је ипак зато остао свагда и до своје смрти у срдцу веран свом роду и својој вери Србин; па кад већ није могао више никако послужити и помоћи им својом крви и својим животом, а он се још и онда потрудио послужити им бар пером и ўмним своим делом, те тако принети нешто к томе, да се христијански народи могу борити с бољим успехом против обштег непријатеља, а најпосле да могу и ослободити подјармљене од овог земље његовог премилог отачаства. — Једино ради тога потрудио се он, који је готово цео свој живот провео у оружију и боју, написати под своју старост ово дело, у ком је описао турске обичаје, веру и догађаје, њиову војску и њиов начин војевања, и како се ваља против њи борити. У то описање уплео је многе за нашу српску историју врло љубопитне, па неке и важне описе догађаја и подробности относеће се на тадашње стање и судбину Срба и њиови' сусједа, — и на дела у којима је

или он сам участвовао, или их је доживио, или бар од памтилаца дознао.

Знаменит је овај Србин већ и по том, што нам је оставио најстарије дело о Турцима, преважно за тадашњу Европу, јер написано од очевидца и знаоца Турака' управ онда, кад су ови почели бивати за христијанство најстрашнији и најопаснији, кад су то јест оборивши прве бедеме европског христијанства у Бугарима и Србима, почели грозити, да ће оборити и друге то јест Пољску и Угарску. Важност његовог дела и за садашње испитатеље повјестнице с тим је већа, што је оно сасвим изворно и самостално; што у њему пише и сведочи очевидац о догађаима 15-ог века, не само турским, србским и босанским, него и о угарским; и што је уједно описао у њему и своју необичну и занимљиву судбину, у којој се као у огледалу види судбина многи' тадашњи' Срба'. —

Он је своје дело написао изворно у Пољској и на пољском језику, но то је тако и остало у рукописима све до нашег времена, али је још у 16-том веку на чешки језик преведено и у Ческој напечатано било, под насловом:

Historia neb kronyka turecka, od něyakeho Ráca neb Bošnjáka jmenem Michala Konstantyna z Ostrovice, někdy od Turkuov zajateho a mezy Jenčare daného, wěrně a prawě sepsana. A wydana od Alexandra Aujezdského w Lytomišli leta 1565.

Знаменити наш Србин звао се дакле Мијаило Константинов из Острвице. Он се родио по своју прилици од родитеља бољег стања око године 1430.

у Острвици, једној од најзнаменитији горски тврдиња наше Србије, које развалине на врху далеко виђене рудничке Острвице још и данас доводе у удивлење гледаоца својом неприступном висином, но у оно време, то јест у првој половини 15-тог века, била је тврда Острвица, после Смедерева и Новог брда близу Косова, једна од најважнији тврдиња у Србској држави.

Ја ћу гледати да представим живот овог нашег знаменитог земљака у главним цртама, онако као што га је он сам показао уплетен у ово своје дело.

Већ као младић почео је и он војевати против Турака, као и сви Срби оног времена. Кад је Султан Муамед у пролеће 1453-ће године спремао војску на Цариград, морао му је по уговору деспот Ђурађ послати у помоћ 1500 одабрани коњаника, које је Султан заштевао под изговором, да му требају за рат у Караманији. Деспот незнајући ништа за праву намеру Султанову, послао му је искану помоћ под војводом Јакшом Брежићем. — А међ овим коњаницима био је и наш млади Мијаило, као што то сам казује у својој кропини овим речма: „Војска коју оправи деспот у помоћ турском цару, а међ којом сам и ја био.“ [1]) Но кад су Срби на путу чули, да је Султан обсео Цариград, хтели су се вратити натраг, али јим докажу пријатељи, да то нечине, јер ће јих Турци све побити, који су

---

[1]) Види пољско издање: Pamiętniki Janczara, Warszawa 1828. у делу од Gałęzowskog издатом: Zbior pisarzów Polskich, части V-тој на страни 128. у чешком преводу нема овог места.

већ тајно уватили били бусије, да ји у заседи дочекају ако би се хтели вратити. И тако мораше хтели нехтели ићи напред под Цариград и помагати Турцима при освојавању овог места: „Али“ вели као извињавајући се наш летописац, „по нашој помоћи неби никад било освојено ово место.“ Српски војници били су намештени код Дренопољске капије, и ту су лежали утаборени кроз једну недељу дана.[1])

Одма прве године после освојења Цариграда (г. 1454-те) пошао је Султан Муамед против Србије и освојио је Смедерево и Острвицу.[2]) Наш Мијаило ништа неспомиње о освојењу Острвице. Али друге године, кад је Султан опет ударио на Србију од стране Скопља, освојио је важно и јако утврђено рударско место Ново-Брдо, а ово освојење Новога брда потанко описује наш летописац као очевидац овако: војска турска легла је утаборена на пољу Жеглиговом у Костандиновој земљи, (данашњем Костову под планином Црном гором) јужно од злокобног Косовог поља. Деспот није смео одупрети се тако силном нападају, али се народ скупио сам добровољно у две војске, од који једна утаборила се на Ситници, а друга на Глубочици. Султан стајао је кроз четири недеље у Кислину, незнајући на коју војску би му ваљало

---

[1]) Види Pamiętniki Janczara стр 128.; и ово место фали у чешком преводу.

[2]) Види: Hammer Geschichte des Osmanischen Reiches део III-ки стр. 11. и Enge's Geschichte Serbiens стр 406.

пре ударити; међутим су Срби на Глубочици разбили Турке у једном сукобу; али скоро за тим они буду од Турака разбијени, крај рјеке коју наш љетописац назива Трепањом. Тим начином отвори себи Султан пут к Новом брду, тада најбогатијем рударском месту Србије, са мајданима злата и сребра, лежећем близу главе бугарске Мораве. У месецу Јунију 1455-те године [1]) предала се ова обседнута варош под том погодбом, да ће сви житељи задржати своја добра, и да јим Турци неће заробити ни одвести ни жене ни децу. Али пошто се град предао, Султан заповеди позатворати све капије, а само једна мала врата отворити, кроз која су морали изићи на поље сви домаћини са свом својом чељади мушком и женском у шанац под зидом. Султан сам стојећи до врата, избирао је и оддвајао момке на једну, људе на другу, а женске на трећу страну. Потом је одма све важније људе дао посећи, а остале вратио је у варош на њиова добра. Мушку момчад 320 душа, и око 700 женскиња раздао је своим војницима као робље, а најлепше момке оставио је за себе, да му буду Јаничари, и послао ји је одма у Малу Азију. — Међ овим несрећницима био је и наш Мијаило из Острвице са своја рођена два брата. „И тако терали су нас Турци“, преповеда он сам „у једној гомили; а кад смо год ушли у шуме или међ горе, свагда смо размишљавали о том, да оне Турке по-

---

[1]) По Хаммеру, јер наш љетописац, нигде неналоди године догађаја, о којима говори; но у осталом Хаммер сасвим другчије описује освојење Новог брда.

бијемо, па да побегнемо у гору, али наша младост није нам дала то учинити. Но ипак сам ја самодванајсти ускочио од њи ноћу у једно село; ал нас је морала цела она област гонити, па кад су нас уловили, тако су нас повезали тукли и вукли за коњима, да је дивно чудо како је остала душа у нама. Тада обећау за нас моја два брата и они други, да то нећемо више чинити, и тако нас одведоше мирно преко мора.“

Муамед узео је тада од Деспота сву србску земљу осим самог предјела лежећег између србске Мораве и Дунава, дакле осим данашње Шумадије. Кад се из Србије враћао, у Дренопољу избрао је између заробљени србски отличнији дечака њи осам, за своје коморнике. „Ови момчићи“, преповеда даље наш љетописац, „договорише се међ собом, да убију Султана, говорећи једни другим, кад то учинимо, ослободићемо цело Христијанство; па ако нас и поватају бићемо пред богом мученици, као што су толики други.“ Па кад су дошли ноћу на стражу, били су већ преправни, и сваки је имао код себе нож. Но кад је Султан пошао у своју собу, тада један од њи, неки Димитрије Томашић, изиђе од њи као безчестан издајица и све изкаже Султану, што је хтело бити. Онда Султан заповеди, да их све поватају и пред њега доведу, па кад је код сваког видио нож, питао их је, „Ко вас је на то дело наговорио, те сте се усудили то покушати; а они одговоре: „нико, него једино наша велика туга за нашим милим родитељима и пријатељима.“ Тада Султан заповеди, да се узму кокошија јаја,

и да се метну у врели пепео, да се испеку на тврдо што може бити већма; па кад су их извадили из пепела, онако врела дао их је сваком испод колена привезати, да су јим се скупиле и испекле жиле, нити је дао да се скину, док нису сасвим оладнила. А после једне године дана дао их је довести опет преда се, па кад је видио да нема више ништа од њи, заповеди да се сви посеку. „А ми некоји, узесмо ноћу њиова мртва тела, и укопасмо их код једне разваљене цркве. Томашић пак постао је велики господин при Султановом двору, али је скоро пао у тако злу немоћ, да је добио одтуд суву болест, па се тако сушијо док није и умро, а то је Бог допустио на њега због његовог невјерства и неваљалства.“ [1])

Ето такове су прве успомене нашег Србина из његовог живовања у турском робству.

Кад је Султан Муамед год. 1456-те ишао на Београд, који су тада Сибињанин Јанко (Хуњади) и фратар Јован Капистран тако славно одбранили, већ је и наш летописац био у тој турској војсци; после тога био је и у походима истог Султана против Мореје (у годинама од 1458 до 1460), па је ишао с њим против грчког цара у Трапезунт, и против Узун Хассана у Караманску (год 1461), па после и против каравлашког војводе Дракула.

Под Београдом чини се, да он сам није још лично учествовао у боју, јер само приповеда, како је очима гледао, кад су Јаничари узбијени из ва-

---

[1]) Овај догађај неспомиње се ни код Хаммера ни код другог ког историка.

роши бегали и трчали натраг у табор, а Угри трчећи за њима, како су их били. Исто тако ништа особито ненаводи ни о том шта је радио он у морејском рату; напротив при описивању похода на Трапезунт, већ каже, да је и он био код Јаничара и обширно описује велике незгоде, које је турска војска морала претрпити због премноге кише и великог блата. Пошто су на повратном путу из Азије још заузели тадашње Генуеске вароши Мисистру и Синопу на црном мору, вратили су се преко Бруссе и Галипоља у Дренопоље.

Али мир није дуго трајао. Влашки господар војвода Влад иначе назван Дракул, који је на гласу по свом свирјепству, јер је умео у редовима неколико миља дугачким китити своју земљу са набијеним на коље поданицима, дао је на исти ужасни начин погубити и Султанове посланике. Султан прогласио је зато Дракула за свргнутог, а на његово место именовао је влашким господаром Радула, брата Дракуловог, ког је код себе држао од детинства као таоца, и пославши овог напред у Влашку, пошао је и сам с војском за њим к Никопољу. „Кад смо стигли до обале Дунавске“ говори наш летописац“ нађемо војводу Дракула, где се утаборио са својом војском на другој страни, да неда прећи нашој војски преко Дунава.“ —

Али су Јаничари узбили влашку војску и прешли су на лађама преко Дунава. „После тога“ казује наш летописац, „прешао је и султан с осталом војском к нама, и одма нам је поклонио 20,000 златица, да их поделимо међу собом. Осим тога је

ту све Јаничаре, који још нису били слободни људи, прогласио за слободне, тако да могу своје имање после своје смрти дати ком је њнова воља.“ Потом ишли су Турци са страом за војводом, који ноћу на њи нападаше, и многе јим људе убијаше, док нису турски коњаници довели неколико стотина уваћени Влаха, које је султан све дао на пола пресећи, да би тако застрашио остале. Власи видећи да је зло и шта ји чека, одустану најпосле од Дракула и пристану уз његовог брата, а Дракул побегао је у Угарску. — У походима истог султана против острова Лесбоса (Митилине) и против Арнаутске наш списатељ вероватно није био, и само јих мимогред спомиње.

У пролеће год. 1463. дошли су у султанов двор посланици босанског краља Томе, [1]) који су молили за примирије на 15 година. Султан отишао је у Дренопоље, недавши им никаква одговора. Тада млађем брату нашег Мијаила бијаше поверена за чување султанова казна. Овом буде једном дуго време, како није смео одлазити никуд, и једнако је био сам „и тако пошље по мене“, преповеда наш Мијаило „да дођем до њега, да поседим с њим. Ја неоклевајући отидем му одма, али за мном одма дођу у ту исту комору највиши саветници султанови Моамед-паша и Исаак-паша, њи два сама. Мој брат, како јих смотри, докаже ми то, а ја како нисам могао више изићи из коморе, сакријем се иза сандука. Како дођоше унутра,

[1]) Управо Стефана Томашевића, који је владао од 1461. до 1463.

простре им мој брат ћилим, а они седну један до другог, па се почеше договарати о послу босанског краља.“ Ту је после чуо, како су се сагласили ови саветници у том да преваре босанске посланике датим им примиријем. Зато одма сутрадан Мијаило отиде к истим посланицима у њиов конак, па их је опомињао, да се добро чувају од турске невјере, али они нехтедоше му веровати, него се само смејаху његовим опоменама. — Тек што су босански посланици отишли из двора, пође одма узастопце за њима и султан. — Кнез Ковачевић, ма да се својом вољом предао султану, буде посечен. У граду Бобовцу, кад овај освојише Турци, помоћу топова које су ту на месту под градом салили, састао се наш Мијаило са истим оним босанским посланицима. „Они су се са мном ту разговарали, и сећали се они моји пређашњи опомена, али је тада већ било касно за њи јаднике!“ Од Бобовца пошао је султан на Јајце, а уједно послао је Моамед-пашу да потражи босанског краља Томаша. Краљ који је радио и дању и ноћу да може на брзо скупити нешто војске, био је управ тада у тврдињи Кључу, и хтео се ту око подне за кратко време одморити. У то стигну и Турци, незнајући ништа за краља, док није један неваљалац пребегао к њима из града и за колач доказао Турцима, да је ту краљ. Моамед-паша измамио је краља лепим речма и обећањама из града, па га је одвео под Јајце, где га је султан дао посећи, па је онда прогласио целу босанску земљу за своју.

„Пошто је у све тврде градове понамештао своје посадке, отишао је опет у своју земљу, а мене“, вели наш љетописац, „оставио је у једном граду, који се зове Звечај, не далеко од Јајца,[1]) дао ми је 50 Јаничара у посадку за тај град и за сваког на по године плату напред, осим тога имао сам још 30 други Турака у помоћ. Но кад је султан отишао из ове земље, угарски краљ Матија (Корвин) неоклевајући дође одма у јесен у Босну, обседне Јајце и град Звечај, у ком сам ја био. Бошњаци издадоше му одма варош Јајце, те се Турци мораше повући у тврдињу и ту затворити. Али краљ остаде ту једнако кроз 8 недеља, бијући то место, а друга угарска војска дође под Звечај, да освоји и овај град. У овом граду бијаше главни вид врло рђав, те су га јако искварили топовима, тако да једнако морасмо радити, да само оборено опет затворимо; и тако држасмо се дуго, док неосвојише Угри најпре град Јајце, (Декембра 16-тог 1463-ће год.) који је пао пре него Звечај. Како краљ Матија добн Јајце на предају, одма дође к угарској војсци под Звечај, и тако морасмо се и ми предати, а што је год било Турака у Јајцу и у Звечају, мало се њи вратило у Турску својим кућама, јер је њи краљ Матија хтео повести са собом. А ја сам хвалио Бога, што

[1]) Данас је ово место у развалинама. Спомиње се у *Кукуљевића* „Успомене на путовање по Босни“ у народним новинама год. 1858. у бр. 65. По погрешном казивању нашег љетописца у Звечају дао је удавити Стефан Душан свог отца Стефана Дечанског.

сам могао тако с образом и поштењем вратити се опет натраг међу Христијане.“

Овим догађајем довршују се вести, које је наш српски летописац сам о себи написао у овом свом делу. — Познато је, да се краљ Матија вратио из Босне у Будим у побједославном уласку, на начин древни' римски' триумфатора; при том свечаном улазку било је у његовој пратни до 500 заробљени Турака; а међу овима био је за цело и наш Србин из Острвице, као бивши начелник освојеног града Звечаја. О даљој његовој судбини неможе се ништа известно казати, али се из свију околности показује, да није остао у Угарској. То што је кроз толико време међу Турцима живио, па зато опет остао у срдцу Христијанин, што је као Јаничар личном својом храброшћу задобио више војничко достојанство, што је био без сваке сумње човек разуман и врло искусан упознат са српским и турским догађајима, а преко свега то што је основно познавао начин војевања Турака, све то велим било је довољно зато, да он буде у оно време знатна, у дворовима тадашњи' високи' властела' пријатна и радо виђена особа. И тако се из многи околности види, да је он кроз неко време морао живити у Чешкој и у Моравској земљи, и да је тек одтуд прешао у Пољску, где је потом примљен међу рицаре и племиће пољске, па је коначно тамо и остао а без сумње и умро.

Дело Мијаила из Острвице раздељено је па 50 глава врло разног садржаја. Осим оног што је сам он доживио, много приповеда и о српској ис-

торији почињући од краља Милутина па до свог времена, при том много којешта подробно наводи, за које се није знало, а преповеда неке ствари сасвим другчије, него што их описују остали досад познати летописци, а то се има приписати тој околности, што је он много дознао из турски извора. Ту је особито знаменито што говори о начину на који је пострадао и погинуо цар Лазар после битке на Косову; даље што наводи о отношају између деспота Ђурђа и Сибињанин Јанка и овога сродства, даље о несрећној битки код Варне, о пропасти краљевства босанског, и многа друга. Он је познавао догађаје српске онако како ји је дознао од своји домаћи казивањем, а после међ Турцима како су ји ови приповедали; већ зато су његова казивања особито занимљива за историка. Не мање занимљиво је и то, што је написао о догађајима турским и грчким; тако на пример већ он казује, да је непосредну прилику за рат и повод к освојењу Цариграда год. 1452. дало то, што су Турци почели зидати крај мора код св. Ђорђа, само пет талијански миља далеко од Цариграда једну тврдињу, која се данас зове Румили-Хиссар, што се савршено слаже са грчким и турским изворима, које је историја тек од скора дознала. — Поред ови' многи' историјски' вјести' садржава дело Мијајлово, врло многе податке о вери обичајима а особито о тадашњем начину војевања Турака.

Данас се зна да је он списао своје дело на пољском језику, али испуњеном многим овом несвојственим речима српским и чешким. Као што

већ напред рекосмо, оно је преведено било на чешки језик и најпре је печатано на истом још године 1565, па скоро затим и по други пут, које посведочава, колико су га онда већ ценили. Оригинални пољски текст нађен је тек 1828-ме године у монастиру Бердичеву, под именом: „Pamiętniki Janczara“ то јест: споменици Јаничара, који је напечатан већ два пут, први пут као 5-ти део: „Zbiora pisarzow polskych“ у Варшави одма 1828-ме године, а други пут у „Biblioteki polskoj“ у Саноку 1857. године. Осим тога нађена су још два рукописа, један у Курнику а други код Гродна 1838-ме године. — Врло је знаменито, да ово дело писано од Србина принадлежи међу најстарија оригинална већа дела писана на пољском језику, која почињу тек у средини XVI-тог вјека, а старије је од њи свију, јер је писано бар у почетку 16-тог вјека, ако не раније.

Упуштати се обширно у особитости његовог изворног језика, којим је своје дело написао, простор ове кратке разправе недопушта, само укратко напомињемо толико, да је он пољски, но тако погрешан и са чешким и србским речима измешан, да је славни Кухарски прогласио то дело за превод из чешког језика; но то је основно опровргао г. Јосиф Јиречек у изредној својој разправи о овом старом летописцу, напечатаној у његовом делу: „Rozprawy z oboru hystorie, filologie a literatury“ печатаном у Бечу 1860., где је доказао да је управо противно истина, да је то јест чешко печатано дело преведено из пољског, но да је

пољски оригинални текст писан језиком неправилним измешаним многим чешким и србским изразима.

Србизми, који се у оригиналном тексту пољском налазе као карактеристични знаци писца Србина, јесу на пример: *пржевали дождове*, у место: прживал дешчови; *задушну одилату*, које показује на задужбину и задушнице, *свем* у место: вшем; *зрадзивши* од србског: урадивши; *војник бугарски*, *Стеван*, *монастер* албо клаштор, *Грегор* у место Гржегорж, а најважнији Србизми су имена местна, која су скоро сва тако писана, као што их Срби изговарају, а то у оном веку није нико други могао написати него Србин: Тако на пример има: *Милутин*, *Урош*, *Звечај*, *Дечани*, *Једренопоље*, *Косово поље*, *Смогово*, *Крајмир војвода теплички*, *Ситница*, *Морава*, *Смедерево*, *Пловдин*, *Златица*, *поле Главй*, *Ресава*, *Куновица*, *Голубац*, *Загорје*, *Топлица*, *Јакша Брежиќ*, *Дубочица*, *Зеглигово*, *Ново брдо*, *Силоад*, *Драч*, *Јајце*, *Бобовац*, *Арбанска земља*, *Сербијане*; Сибињанина зове свуда влашки: *Јанкул*, а Чеши и Пољаци звали су га Јануш. Све то је доказ да је Мијаило настанивши се у пољској писао пољски, али је као Србин мешао Србизме, а како је пре живио са Чешима у Чешкој и Морави, навикао је и чешке речи и форме употребљавати, те му је тако изишао језик мешовит и неправилан. Но зато је опет и у језикословном смотрењу за Пољаке врло важно ово дело, јер има многе старе форме језика, које се у доцнијим делима пољски писаца неналазе, а *прво* је досад познато оригинално веће дело писано на пољском језику,

старије од кронике Станислава Хвалчевског, писане 1549-те године, коју су држали пре за најстарије веће оригинално дело пољско, јер је Мијаило писао најпосле у првој десетини 16-тог века.

На концу само још то додати морам, да се јасно види, да је наш Србин написао ово своје дело једино из те родољубиве жеље, да послужи свом роду и отачаству бар тим, што ће упознати христијански свет са Турцима и њиовим начином војевања, и тако олакшати му борбу против овог обштег непријатеља христијанства, дакле посредствено принети к ослобођењу свог премилог народа. Да је то заиста била његова намера, па да се још и трудио побудити христијанске државе на борбу против угњетатеља свог народа и отачаства, то јасно посведочавају следујуће његове речи, које је управио к силној тадашњој пољској шљахти, за коју је ово дело највише и писано, да ју научи како треба војевати против Турчина; он вели: „Зато сво панство и рицарство има старати се о том, да избира себи краља не толико силног, колико мудрог и способног“, а да је и саме тадашње владаоце од краљевског дома Јагјеловог желио задобити за ову њему свету ствар, види се из места у глави 50-тој, које се односи на браћу: Жигмунда краља пољског и Владислава краља угарско-чешког, и које овако гласи: „Краљ угарски и краљ пољски јесу два брата који су под једним срцем лежали, и из једне крви произлазе, а тако велику моћ имају, да би то била особита каштига божија, и велико и неприлично чудо, кад они неби поку-

шали свладати Турке, и кад неби осветили толику проливену крв христијанску, а особито крв своји предака, као што је био и славне успомене угарски краљ први Владислав, који је погинуо од Турака код Варне.“ А ниже опет вели: „Писао сам овде доста обширно с божијом помоћу о многим и разним стварима, а још би само желео с помоћу божијом дати пристојну и добру науку краљевском величанству, како би оно могло одржати побједу над турским султаном, а тим заслужити код Бога вечну награду.“ — „Па би се приповедало, да су ови краљеви дошли по милости самог Бога, и да су обдарени великим именом преко имена Александра великог, па би се и христијанска жалост и туга променила на радост и весеље, а турска радост и попевање преобратило би се у тугу и јадиковање.“ Ове речи очевидно управљене к оној краљевској браћи показују јасно време кад су оне а и цело ово дело написане, а то је од године 1490-те, кад је Владислав дошао на угарски престол, до године 1516-те које је умро, а пре казују на ону прву него на ону другу, јер тако је могао наш Србин тек дотле говорити, док није превећ блага и мекана нарав овог угарског краља угушила у њему свако надање, да ће он предузети и извршити нешто велико и важно против страшни' тадашњи' Турака'; но те исте речи још нам сведоче да је Мијаило Констатиновић исто тако честит српски патријот био, као што је знаменит у славенству списатељ.

Ј. Ш.

ТУРСКА ИСТОРИЈА или КРОНИКА,

ВЕРНО И ИСТИНИТО СПИСАНА ОД НЕКОГ СРБИНА ИЛИ БОШЊАКА, ЗВАНОГ

МИЈАЈЛО КОНСТАНТИНОВ

ИЗ ОСТРОВИЦЕ,

КОГ СУ ТУРЦИ НЕКДА ЗАРОБИЛИ И МЕЂ ЈАНИЧАРЕ ДАЛИ.

Даље сљедује, којим начином би ваљало с успехом предузети војну против Турака', најглавнији непријатеља целог христијанства, поучење написано од истог.

На концу додате су неке нужне и полезне ствари извађене из књига, о славним и јуначким дјелима светлог кнеза епиротског или албанског *Ђорђа Кастријота*, прозваног *Скендербег*, како је он јуначки и честито војевао против Амурата и Махомеда, оца и сина, турски' царева', и то често са малим бројем људи, и како им је многе штете чинио, а он од њи никад није надвладан био; о ком се говори и у овој турској историји.

Почиње предговор к свима људима христијанским, па сљедује по реду описивање различни' турски обичаја.

Свиколици народи, који се управљамо поштовањем благословеног господа нашег Исуса Христа,

верујемо и исповедамо име Бога створитеља неба и земље у три лица, оца, сина и духа светог, једног у нераздјелимој тројици благословеног ва вјеке вјекОв, амин. А као што верујемо, тако и свето крштење примамо у име оца и сина и светог духа, од Христа господа нашег, и зовемо се христијани, на част господу Богу нашему. Зато, достојна тројице света, једини у битности божаства господе Боже наш, ком се моле сви свети људи а и ми се молимо, подај твоју помоћ својим христијанима против проклети' погана' и ругатеља имена сина твојега. Амин.

Глава I. О пореклу турски' царева', и овог поганског народа.

Први почетак Турака долази од Татара, који љета господња 755-ог изиђоше из северни' земаља', из гора' које се зову Кавказ; дођоше к Аланима, Колхима и Јерменима; и у време Пипина краља француског, доспели су кроз Понт и Кападокију чак до Персије, и ту са Сараценима дотле су војевали, док им Сарацени мораше уступити краљевство персијско, које Сарацени у време цара Ираклија под својим вођом Маомедом разорили беху. Тако су после ти исти Турци Муамедову вјеру примили. После тога године 1300, један војник великог хана цара татарског, због неке распре или кривице, будући човек снажан и отважан, скупи око себе до једно 40 коњаника, и изиђе из Татара у горе и стјене кападокијске, и ту се настани, па околни предјел и људе себи покори, те и један

тврди градић освојп, у ком је живила једна госпођа удовица звана Каравида, коју је онај убио, па сам местом оним завладао. Њему је било име Отман. А од овог Отмана до данашњи' времена цареви зову се Отмани.

Глава II. О различним јазичницима; о вјери муамедовој, и о њеним празницима.

Јазичници који су примили вјеру муамедову различни су, а по имену ови су: прво Персијани, Турци, Татари, Бербери, Арани и Црни-Арани, они који знамење од огња у својим образима немају; ти сви читају књиге Мојсејеве, а управљају се по Алкорану, у ком је написао Муамед свој закон, а верују у једног Бога створитеља неба и земље.

Један велики празник имају пре жетве, који се зове Бунек-Бајрам; за овај празник приуготовљавају се постом кроз један месец дана, сваки дан ништа неједу нити пију до звезде, али ноћу једу месо и пију воду колико год пута хоће, до зоре; а кад настане нов месец, то јест онај њиов велики празник, онда три дана особито светкују и часте се, но зато опет вино непију, и никакав пир немају, него милостињу раздају, неким невољним робовима године робства скраћују, а оне који се добро владаху у слободу одпуштају; а особито велика господа жртве чине од шкопаца и од јараца и од камила', кољу ји, па месо и леб, свеће и новце, сваком који год дође био поганик или христијанин, у милостињу раздају; код гробова преноћују, клањају, лојане свеће код гробова и у сво-

јим богомољама сваки дан пале, и каде са кадијоницама за душе мртвим. А кад сам запитао: „зашто горете лојане свеће, зар неби било боље воштане свеће палити за душе мртви код гробова или у храмовима“? а они ми одговорише, „да господу Богу ваља жртвовати стоку, а не муве“; и рекоше ми још; „како ти се чини, је ли то добро или зло?“ а ја сам им одговорио, ако је Муамед једно добро наредио, онда је и друго тако наређено.

Други њиов празник бива у јесен, који се зове Кучук-бајрам, као да се каже нашим језиком: мали празник; за овај се добровољно пости, али се исто тако светкује, милостиња се раздаје, као што је горе речено. У седмици светкују петак, тако као што чивути суботу а христијани недељу држе, и то зато, јер веле да је Бог човека у петак створио. Обрезују се. Свињеће месо неједу; у ти' пет ствари слажу се са чивутима али у другим не; и по свом владању називају себе сами Буфроманима[1]), и оће да су бољи него христијани и него чивути, јер Буфроман је толико рећи њиовим језиком, као изредни људи по вери. Они држе нас христијане за људе лажног учења, зато што ми славимо и исповедамо свету тројицу, говорећи да нема три бога, него да је само један Бог. А Буфромани прозвали су христијане ђаурима, као да рекнем, лажни или сметени људи. А христијани опет изденули су Буфроманима име поганици, не

[1]) Тако стоји у изворном тексту, зар у место Бусурмани, које ће бити изопачено од Мусулмани; а тако зову Пољаци и Руси Муамедовце.

зато што верују у једног Бога, него због њиови' невољали' дјела, о којима нисам хтео ни писати; а поганик толико оће да рекне у нашем језику, као говече или као нечисто псето, јер што је нечисто то је погано, зато поганици и оће да су они најбољи. А што да рекнемо ми на то, јер они као што верују тако и говоре; али могао би неко рећи, да они зато греше што немају добре наставнике, који би њима управљали и њи научили, но такав наставник много би боље и користније могао у продерану врећу нешто сипати, него са овим људима управљати.

Глава III. О пореклу Муамеда турског пророка, и његовом роду; и о Алији његовом помоћнику.

Муамед био је родом из Арапске, други веле из Персије, имао је оца поганика идолопоклоника, а његова мати била је рода измаиљског или чивутског. После смрти своји родитеља био је заробљен, и продат неком знатном човеку Исмаиљтјану који се звао Абдемонапол, код ког је одрањен. После га је овај и над својом трговином начинио настојником, јер бијаше момак разуман хитар и на зло досетљив. У то време бивао је код истог тог човека и неки монах именом Сергије, који се од праве вјере христијанске одпадио, а био је на страппутицу заблудивши одцепљеник који је научио христијанску вјеру по јереси несторијанској. — Овај Нестор био је константинопољски епископ, који је између остали заблуђења и то говорио, да је Исус Христос само прави човек а не и Бог. Од

овог дакле Сергија монаха научио је Муамед лажну вјеру, коју је после својом досетљивошћу и својим врачаријама неизказано умножио, јер кад је Абдемонапол његов господар умро, он је његову жену а своју госпођу узео за себе, а с њом је много благо и велико господарство задобио, тако да је у арапској земљи завладао, коју је отео испод римског господарства. — Надвладао је римског цара Ираклија, који је пре тога разбио персиског краља Кодра[1]). Тако је Муамед ту своју вјеру најпре разширио у арапској земљи. Муамед је имао једну сестру, која се звала Изатина[2]) ту је дао био за жену Алији свом помоћнику. У то време кад је Мухамед своју вјеру распространњавао, тако је учио и проповедао као што је своју вјеру наумио саставити а христијанску хулити. Он је своју вјеру састављао према свету, јер је видио да је сваки човек више склоњен на зло, него на благочестије, а све оне који су за њим сљедовали и држали се тог његовог учења, те је Муамед хвалио и за добре људе држао, а оне који су му се противили, те је његов помоћник Алија најнемилостивијим начином казнио. Овог Алију поганици држе за пророка као и Муамеда, и врло га славе и хвале, како је био човек снажан и честит. Овај Алија имао је једну сабљу, која се звала Делфикари, од дивне оштроће и тврдоће, тако да као што они причају, што је год њом ударио,

---

[1]) Погрешно у место: Хосроја.

[2]) Погрешно у место: Фатима, ћерка Муамедова.

било гвожђе или челик, све је пресекао, као неку паучину. — Неки поганици говоре, да је његова жена Фатима била нека врачарица, и да је она начинила тој сабљи, с којом је њен муж војевао, такову тврдоћу и бриткост.

Муамед трајао је у својој пакости кроз тридесет и пет година', једнако ширећи своју вјеру. При последњем часу на самртној постељи лежећи, позвао је к себи сав свој збор и оваку им је дао заповест: „Ваше гробље нека буде покрај путова', да будете готови поред мене, кад ја устанем од мртви; држите тврдо моје заповеди, недајте се одвраћати, јер сам вас ја научио праву вјеру, будите дакле избраници божији, нов Израиљ. Мени погреб приуготовите у граду Медини; мог Алију слушајте. А кад ја устанем у дан страшног суда, одвешћу вас где ћемо се сви радовати. Будите и међ собом љубавни, и један другом чините правду. Невољним робовима године одређујте, зато што ви нисте богови, да цео њиов век до њиове смрти за себе саме употребите; тако ћете се све већма подизати, а и они видећи вашу правичност, сви се вас придржавати и држаће се вашег учења."

После смрти Муамедове отишао је Алија његов зет са великом жалошћу у гору међу кршеве, и хтео је ту сломити и уништити своју сабљу, због превелике туге; ударио је дакле сабљом у стјену тако, да је сва у стјену ушла и ту се сакрила. И видећи таково чудо од своје сабље, за које пре није ни сам знао, проговори, сабљо делфикари престани војевати да то небуде против

Бога. — По том је још живио иза Муамеда девет година. А после ти година на самртној постељи лежећи, скупио је око себе сав збор погански, опоменуо га да држи тврдо заповеди Муамедове, јер је вељаше Муамедова вјера боља од свију другиʼ вјераʼ. Зато мучите Христијане, гдегод можете, да не би они вас мучили, потражите ви њи у њиовим кућама, боље ће за вас бити, него да ји чекате у своје куће. После тога знајући да долази час смрти, заповедио је да ону сабљу узму и да јубаце у дубљину мора. Тако приповедају поганици, да је море на оном месту, где је ова сабља у дубљину бачена, кроз три дана непрестано врило и узбурено било, што је сабља она жалила за својим господаром Алијом; зато поганици имају неке мале књиге, које држе за свете, и зову их замали, што значи свето читање; и ове у време рата увек носе испод пазува, а на овим је одоздо и та сабља делфикари насликана, за коју веле да им у боју врло помаже; ако ли се ком закуну на ову књигу одржаће без сваке сумње реч. — Но имају још и друге књиге онима подобне али лажне, од турског сапуна начињене, које су на оне прве сасвим налик, и ком се на ове закуну, ни једном ништа неодрже.

Глава IV. О верозакону поганском, и о њиовим богомољама.

Турске богомоље велике или мале, имају до себе округле куле а под кровом ходник, на који ходник турски свештеник излази за дан и ноћ седам пута, и обилазећи по њему, метне један па-

лац у једно уво, а други палац у друго уво, па силним гласом, штогод више може виче на свом језику ове речи: „ла илаха ил алла, махмет ресулах дуенне, ла илаха ил алла“; које значи: „Бог Богова јест, Муамед је божи посланик, услиши ме Боже Богова.“ После тога сваки поганик како чује ово викање, одма умије све своје удове у накрст, па иде у богомољу да клања.

Први час после по ноћи зове се: Тефиер намаги; други пред свитање зоре зове се: Сабатнамаги; трећи час на дан: Куслугнамаги; четврти у подне: Ојленамаги; пети о ужинама: Икиндинамаги; Шести о заоду сунца: Ашемнамаги; седми час у три сата ноћи зове се: Јацејнамаги; а ови седам часова' непропушта нико и никад да се неумије, било у богомољи или дома; па ако је и на путу, кад време види, иде к води и пошто се умијо, стане на путу па клања као што је одређено, и у који час како ваља клањати. Аколи ко хоће да чини веће клањање, то је његова добра воља, јер то њиово умивање је као неко свето крштење. А о ком би се посведочило, да нерадо иде у богомољу, тога узму, вежу га на лествицу пред богомољом, куда највише иду људи у њу и из ње, и онда сваки приђе к њему, те га покара речма, па пошто се ту на лествици доста настајао, пусте га, и тај мора после добар Турчин бити, па да ге ђаво у њему. Никакве женске главе у богомољу неиду, нити и оне пију вино, нити праве веселе части или пировања; а на коју би се таково што посведочило, та се броји међ слободне женскиње, и она неби

избегла стра' да ће изгубити главу. — Тако исто ни један прави Турчин непије вино, а на ког би се посведочило, тај би морао страовати од казни. Дворски људи и слуге и велика господа, неки пију а неки не; исто тако неки иду у богомољу а неки никако; а особито кад би ишли или јашили на војну, никад вина непију ма да су који, јер је Муамедова заповед, ко би пио вино, па би у том стању убијен био, тај да ће сваки у вечитом паклу остати. Но Христијани који с Турцима путују, ти слободно носе са собом вино и пију га без сваке препоне, па ји поганици још у том помажу ако је нуждно, да свагда вино имати могу. — Они имају такав обичај, да кадкод иду у богомољу да клањају, свагда имају на себи чисте аљине, аколи би на оделу била каква нечистоћа, онда неиду у богомољу и неће клањати. Тако и неулазе у богомољу у оној обући с којом газе земљу, него кад дођу оставе обућу на одређено место, па тек онда улазе у богомољу, јер је у њој подина покривена са чистим покровцима. Ту сваки стане на свом месту, један до другога и клања. Богомоље су изнутра беле као снег и у њима нема никакви свећа, осим према истоку сунца, где стоје две велике свеће од лоја, између који подигнути су десет ступања у вис, и ту има много горећи' кандила', у сред који је нека столица, као нека катедра, на коју пењу се младићи па читају у глас муамедов Алкуран, а сви остали седећи на покровцима пажљиво слушају, нити у својим богомољама поју. После тога изиђе њиов свештеник, који се зове

Магдин, има у руци сабљу и попне се највише на трећи ступањ, па даје благослов говорећи; „Муамедова вјера је од свију вјера најбоља, молите се за све душе и за оне које војују против Христијана, а кад их видите опет враћајуће се из рата, чините им почаст и клањајте им се, љубећи им ноге и руке, тако ћете сви постати участници те војне; чините Муамедову вољу, јер нам је Бог дао сабљу, да се бранимо и да Христијане мучимо·“ — После ови' речи' погледају сви горе на небо, погладе се по брадама, и излазе из богомоље, хвалећи Бога; нити у храму ни пред овим нема просјачења, нити икавова новчана давања. — У највећој богомољи три су свештеника, којима је служба прописана од оног, који је исту основао, јер је вод њи тај обигај, да обштина ни једна нема никаква посла са богомољом, него онај који је основао, побрине се и за њено издржавање. Богомоље подижу цареви, велика господа и богати трговци. У тим храмовима су три свештеника, један који држи сабљу, други који на кули у место звона служи, као што је о том напред казано, а трећи свештеник богомољом управља и њу са својим помоћницима одржава. Тако је у главној њиовој богомољи, која се зове Цомамези, у којој се сва обштина скупља, особито у петак на подне, и та богомоља је код њи то од прилике, што је наша парохија.

Глава V. О другој богомољи, коју они зову Симра, као да речеш задушна, и о тесфири то јест проповеди њиовој.

Друга богомоља њиова зове се Симра, које значи задушна, и у тој дају сиротињи милостињу, па и јелом је ране; а сваког петка у подне проповедају у таковој богомољи; зато ја нисам пропуштао те њиове проповеди поодити, да би сазнао о чему проповедају, и чега се придржавају; али нисам могао друго дознати, него да сами против себе говоре, и да немогу или да неће да разуму, а може бити да им и Господ Бог неда да икад разуму, зато приписују Христову доброту свом Муамеду, а своје невољалство пришивају Христијанима. Проповед зове се њиовим језиком тесфир, а проповедник тесфирди. — Како се тесфирди попео на своју столицу, најпре је почео своје слово на њиовом језику овако: „Ан доном алах о вере хеспифиден тохаста ферла. Амин. Амин.“ Које нашим језиком гласи овако: „Боже помози, а за тим сви реците, одричемо се свега злога. Амин. Амин.“ После тога говорио је о господу нашем Исусу Христу, и после овог слова почео је говорити о Муамеду, њиовим језиком овако: „Јессе ресулах махмет ресулах“ као да речеш нашим језиком: „Исус је од духа божијег, а Муамед је божи посланик, а што је воља Муамедова, то је и воља Исусова“; Мојсеј пророк је старији брат пророка Муамеда, пред Мојсејем разтворило се море, а пророк Исус васкреснуо је мртве из гроба, а над Муамедом пророком подизале су се стјенс тамо где се клањао

Богу, јер је Муамед последњи пророк. и њега неможе нико надвисити пред Богом. Исус узнео се на небо зато, што су га Христијани Богом називали, а Чивути су га хтели мучити и разпети, због његове велике светости, и због његови' велики' чудеса' која је чинио на земљи; јер су се Чивути бојали, да људи не пођу за њим, као што су Христијани за њим и пошли, називајући га Богом; зато су Чивути ишли да га увате, муче и разпну; Исус ишао је пред њима у једну кућу, а после је тај пророк Исус познавајући добро чивутску лукавост, отишао из те куће на небо, а чивути нашли су у тој кући једног човека на њега наличећег, тог су узели, па су га мучили и разпели, а поред њега и два злочинца. И тако сад Христијани говоре, да су Исуса мучили и разпели, но то ви неверујте, јер Исус био је тако свет, да управ нико није могао дотакнути се њега, да га увати или да његову светост мучи. А кад се већ Исус узнео на небо, приступили су к њему анђели и поздравили су га, па су га узели међ себе и водили га по највишем небу показујући му славу божију; а кад се Исус наодао по небу, ишао је опет с анђелима к небесним вратима, као да ће се опет на земљу доле сићи, но предомислио се говорећи анђелима, заборавио сам на једном месту у небу хаљину, и тако вратио се Исус по хаљину, па је остао на небеси и биће тамо до дана страшног суда.

А кад дође дан страшног суда, онда ће се Исус сићи на земљу, и говориће Христијанима овако: „ви сте ме називали Богом“, а Чивутима рећиће овако:

„ви сте ме хтели разпети, зато идите обоји у вечни пакао и останите тамо на веки.“ И то је био крај ове поганске проповеди.

Глава VI. О другој проповеди о Исусу и Муамеду; и о дану страшног суда.

Чули сте прошлог петка, како је Исус отишао на небеса', и остао је у небу зато, што није хтео бити нити међ Христијанима нити међ Чивутима; узроци тога напред су вам речени. И Муамед је сваке године трипут бивао на небу, Буракабуњк, као да речеш, Муамед сео је на неки вијор; али због нас није хтео остати у небу, јер нам је обећао да ће остати с нама на земљи, а као што је обећао тако је и учинио по својој доброти, да је с нама овде остао, а кад дође време кад ће устати мртви, и он ће с нама устати из мртви' и узеће нас собом, па ће нас повести у рај са собом; зато будите у том усталци, да испуњавате његову заповед. Буфромани строго се чувајте од тог, да нечините зависти међ собом, као што чине Христијани, који један другом ништа добро нежеле, него брат од брата и пријатељ од пријатеља краду, и један другог издају, мислећи да их је у том бог помогао; продају за новце своје ближње, пију вино и једу леб, а весели су при том, и купе за те новце неког леба или вина, ждеру своје собствено месо, и пију своју собствену крв, па се још хвале да јим је срећно испало за руком. — А вама је то добро познато, који бивате у војни против њи, да се после тога њиово веселе промењује на жа-

лост и на тугу. — Мили Буфромани! Исус пророк ићаше у Јерусалим, па кад је био међ виноградима, зажелио је пити; уђе дакле у један виноград тражећи воде, и ту смотри једну ступу стојећу покривену, или неку ћупу земљану пуну воде; коју узме и напије се; вода та била је чиста али при пићу као пелен горка; и рече Исус тој ћупи, реци ми како је то, да имаш у себи воду чисту а за пиће тако рђаву, кажи ми одкуд је то; а ћупа му одговори, једна украдена игла била је продата за један новчић, а тај новчић помешао се међ оне друге новце за које сам ја купљена. Зато погледајте на то, мили Буфромани, како је и најмања крађа велики грех. А кад је то светом пророку постало јавно, како би то пред Богом могло остати тајно. Зато будите један према другом љубезни, нечините један другом криво нити крађу; аколи ко што нађе, враћајте и незадржавајте, него дајте свуда извикати једанпут, двапут па и трећи пут; аколи се онај ненађе, чија је ствар, раздајте бога ради сиротињи, а за себе никако незадржите. У христијанске баште неулазите, јер је то народ окорелог срца, па ако му што узмете у башти, оће да вас проклиње без престанка, а Бог неће му дозволити да повиче на освету; зато немојте чинити криво покореним Христијанима. Аколи би ко узео нешто у башти Буфроманској, ма да се зато љуте баштовани, ви опет праштајте да и вама Бог опрости; несрдите се дуго један на другог, као камиле. Тако и невољним робовима године одређујте, и робињама према њиовом веку; аколи би когод хтео

роба дуго држати неозначивши му године, ви сусједи немојте га прикривати, јер он није Бог, да цео век тог роба за себе употреби; него их помагајте, кад постану слободни, да би имали што за почетак свог уживлења, зато да се разпрострањава вјера Буфромапска. Муамед је остао нас ради на земљи, а кад дође дан страшног суда, сви људи имају умрети а тако исто и анђели; јер Муамед има највиша четири краја; а кад дође оно време, тада ће Бог заповедити четирма анђелима, да сваки држи снажно за свој крај; а како анђели сваки за свој крај увате, умреће као да су заспали, али одма за један тренутак оживиће опет и хвалиће Бога на веки. Тада ће анђел Михаил затрубити у трубу, и сви људи устаће из мртви', па и Муамед, као да се од сна пробудио устаће и отресће земљу из своје браде, па ће рећи њиовим језиком овако: „Елхемду лилахи и рабал, амин", које значи: „благодарим ти створитељу мојему. амин.„ Одатле ће Муамед доћи са свима Буфроманима пред Бога, и ту стојећи рећиће силним гласом: „велика слава буди теби свемогући Боже на вјеке вјекова амин." Тада ће рећи Бог Муамеду: „Ти си ми испунио вољу са свима твојима, зато иди са свима твојима у вековечни рај, и ту радујте се на вјеке вјекова, амин."

А кад је проповедник свршио своју проповед поганску, рекао је још свима људма ово: „молите се сваки за душу отца свог и за оне, који ратују против Христијана, и хвалите Бога"; и тада сви устадоше и управише очи своје горе, па гладећи

оба двема рукама браде своје изиђоше из богомоље. Тако се свршила проповед турска тесфир.

Турски оченаш.

„Наставниче ми се теби молимо, буди теби част у висини од свега створења и поколења. Тебе наставниче мислимо, који таму правиш и осветљаваш; теби буди слава и част у висини. Ми, поколење из Сарсина, исповедамо те Боже живи, пред тобом свако поколење клечи, у теби наставниче полажемо ми једину живу вјеру, јер си ти Боже све ствари створио, пакао, таму и светлост. Зато господи уведи нас снажно у твоју светлост. Амин.“

Глава VII. О зборовима учитеља или доктора и законозналаца; и о њиовој вјери.

Збор или школа зове се њиовим језиком Бахр, као да рекнеш: препирка. Њиови паставници и законозналци имају тај обичај међу собом, да уговарају рокове за јавно препирање, пред највећим господаром после цара; тако су у оно време, кад сам ја био међу Турцима, уговорили рок пред Махомет пашом, јер мора бити међ њима један као избрани судија са влашћу, и један највиши знатељ закона, који се зеве Салих; овај започиње говор изпрва овако: „Муамеде притеци у помоћ и осветли разум твојим ученицима, који теби посљедују.“ После тога се препиру, један другом противословећи; а највише говоре о пророцима; једни признају и нашег господа Исуса за пророка; други веле да је он још над пророцима; трећи пак кажу да је

он највиши пророк до Бога створитеља неба и земље; и да је господ Бог од оног времена, од ког се започела христијанска вјера, одредио осам стотина камила, које су као неки необични духови, и ти иду сваку ноћ, па избирају рђаве Буфромане из нашег гробља, па их носе у христијанско гробље; па опет избирају добре Христијане из њиови' гробова' и преносе их у наше гробље. Тако ће дакле добри Христијани стајати са нашим збором Буфроманским, а зли Буфромани стајаће са христијанским збором пред Богом на страшном суду. Јер тако веле они на свом језику: „Каури дини вардур, и мани јактур“ које значи: Христијани имају вјеру, али немају дјела. Зато ће Буфромане повести Муамед у рај, а Исус заповедиће Христијанима да иду у накао; Мојсеј пак тужиће се на Чивуте, да га нису слушали.“ — А горе именовани Салих је међ тима наставницима као неки особито побожан човек, ког они држе у великој части. Он је још овако говорио: „Илија и Енох оба двојица су са тјелом и с душом у рају, и тек пред последњим судом имаће умрети. Али Исус кои је с тјелом и с душом у небу, јесте тај једини који неће умрети смрћу, него ће живити у вјеке вјекова. И Муамед је с тјелом и с душом у небу бивао, али зато није у небу остао, него је с нама на земљи.“ — После тога почели су се ти наставници препирати, један овако други онако говорећи, много је речи било међ њима, толико да су један преко другог викали и да су почели један на другог претећи књиге подизати, тако да сам ја

држао, да ће се потући. Али Махомет паша заповеди им да ћуте, и да се окану препирања, па је после заповедио да им се донесе јело. После тога како су се најели, захвалили су Богу, и молили су се за душе живи' и мртви', а и за оне кои ратују против христијана. Али ради краткости ја овде нисам описао ни десети део од они многи речи, које су ту при овом препирању говорене биле.

Глава VIII. О неким славним именама и речима турским: и о закону Муамедовом.

Светог духа зову: росулах, као да кажеш: дух Божи; душу зову: диан; анђеле: серифтелер; архангела Михајла: Микахел диан аледеј, које значи: Мијајло узимајући душе; а Гаврила зову Ђебраел. Рафајла = Рафалели. Рај = диент. Пакао = ис силха вати. Муке = шенкајде. Страшан суд = киамат гуни. Пророка = пехамбар. Соломона = Сулејман пехамбар. Господа Исуса Христа зову: Јессе пеамбар. Ђавола = Сајтан. Муамеда зову: росолах, које значи: Божи посланик, јер се он сам називао божијим послаником, кад је Арапе и Персијанце на своју вјеру обраћао; он је стари завјет, то јест Мојсејеве и пророчке речи припознавао. О дјеви Марији говорио је да је дјевица. Нови завјет то јест јеванђелије говорио је да није истинито и верно написано. Последователима својима заповедио је, да непрестано војују и ратују, и зато им је обећао, да ће владати над целим светом. Вино пити забранио је; жена' држати највише четири је допустио, али наложница' колико је год ко у стању

издржавати дозволио је. Господа Исуса држао је за великог пророка. Свој закон је за прави прогласио и онима који му верују обећавао је рај, онима пак који неверују претио је с паклом. — Забранио је под самртном каштигом да се непрепиру о његовој вери са Христијанима, него је заповедио да је место препирања са сабљом брапе. Припознао је са Христијанима крштење и заповедио је монаху Сергији званом, да га покрсти. Како се од Чивута који Суботу славе, и од Христијана који Недељу светкују, одделио, то је у свом закону заповедио светковати Петак. Књигу у којој је своју веру написао, именује Алкоран, у њој има доста басни и којекакви лажни речи. Каже да је само један Бог; свету тројицу неисповеда; и верује да је дух свети створење.

Овај Муамед помагао је са Сараценима (кои су први примили његову веру) римском цару Ираклију против персијског краља; а кад га цар Ираклије није за то довољно наградио, тада су они са Муамедом град Дамаск и Сиријску земљу освојили. Исто тако узели су и Персијску земљу, пошто су разбили војводе и војске Ираклијеве, па су и над Персијанцима победу одржали и земљу њиову заузели. — И Ејипет и град Александрију освојили су, и ту су сви житељи примили веру Муамедову. После тога узели су Сараценн знамените градове Антиохију и Јерусалим. А кад се већ била та Муамедова вера тако силно разпространила, тада је умрео Муамед и сарањен је као светитељ у гвозденом сандуку у персијском граду Мосфи.

Глава IX. О праведности турској и поганској, као и о њиовом неверству и лукавости.

Истина је да је међу овим поганицима велика праведност, они су праведни према себи и међу собом, па и спрам своји подчињени, били ови Христијани или Чивути, спрам свима својим поданицима, јер цар сам строго на то гледи, као што ће ниже обширније о том говорено бити. — Има и такови покорени који њима дају данак, али при том сами владају у својим земљама, као што су војводе влашки и један и други; и овим се чини правда али са свакојаким тегобама, а цар се чини невешт, и све једнако им се помало штета чини. А кад дође тужба, да им је учињена штета, кажу им нека траже свуда по местима могу ли што наћи, па да им се то опет врати; и тако пошто се намуче доста тражећи, узму сиромаси своју жалост па се врате кући. Тако исто и њиова писма сигурности или пасоши ником неће помоћи; они имају обичај, кад оће кога да погубе даду му пасош, а кад буде већ погубљен па неко што проговори за њега, одговоре му: дао сам му писмо сигурности стојећем, али седећем нисам дао, и тако се изговарају да би у свом неваљалству ипак свагда као прави остали. Аколи се коме закуну на оне књиге од сапуна, о којима смо напред говорили, то ником неће одржати реч. — А имају и друге особите заклетве за друге послове, но свагда невиног учине кривим, како ће само своју пакост испунити. Они дају и дарове, али не из љу-

бави, него ради краљевског достојанства; јер несме се никакав посланик показати без дарова' од велике господе дошавши к цару, осим ако би какав особити тајни посао био. Јер турски цар оће, да се оно што се њему допада и другим свима донадне; а ти дарови који бивају између Христијана и поганика, не дају се из љубави, него само из охолости и ради хвале. А ако се цар с неким и помири или учини примирије, како се смири одма опет гледи то покварити и оног преварити. А и кад се с једним помири, одма с другим опет почне ратовати, ако га побједи, онда га уједно и окриви; и у том свагда тако лукаво поступа као у неком кругу, како би само свагда Христијани били мучени, као што ће ниже обширније речено бити, јер који су год с њима икад чорбу јели, морали су им за ову месом плаћати.

Глава X. О Отману, од ког се започело турско владање, и о другим предцима турског царства.

Турски цареви зову се Отмановићи, јер је Отманово господарство било први почетак. Отман пак био је сељак, а син неког човека именем Зиха; незнатног рода поганик али изредан газда, који је имао тридесет плугова по њиовом обичају ораће дедовине; а уз то многе раденике сејуће и крчеће шуму, камиле, коње, биволе и сваког рода стоку; а преко тога још шатор од уваљкане длаке начињен, који се зове отак и који је зими топал а лети ладовит. Тај свој чадор, дао је подићи на свом пољу међ раденицима, ту је имао и своју

кујину по татарском обичају, а кад је било време да је јело зготовљено било, имао је велик црвен барјак, па је овај дао изтурити на поље; а кад су раденици видили тај барјак, ишли су на ручак и то и његови и туђи, сваком било је слободно приступити. Онај предјео звао се Алијаши, а одатле не далеко је други предјел Зрне зван; у овом је један градић, у ком је седила једна госпођа именем Каравида, која је била удовица. Једанпут науми горенменовани Отман забаве ради отићи у тај предјел са једним само другом, и тај градић огледати, а кад је дошао у место под оним градом, људи су га радо видили, чувши за његово велико газдинство. Тако је и госпођи у градићу донешено, да је Отман дошао забаве ради. Отман ходао је ради шетње око оног градића, а кад га је она госпођа из градића смотрила, да он такав човек у грубом сељачком кожуву тумара око њеног градића, заповедила је да узму помије, па да га с њима полију. Отман тако поливен са помијама, ишао је жалостан у варош, а људи кои су ту били и њега видили, сажаљевали су га што му је таква поруга учињена. Отман захвалио им је и отишао својој кући, па је заповедио да му приуготове сто и двадесет коња и камила, да на тој стоци понесе жито на продају у онај предјел, у ком му је она поруга била нанешена; уједно је заповедио да узму педесет буџа растови и да их туре у вреће међ жито, јер је чуо био да никог непуштају са оружијем у град. Тако је дошао к оном месту и станио се на пољу са својом раапом као некакав тр-

говац ,а то је донешено и госпођи Каравиди у градић, да је дошао Отман са житом желећи га продати; те она заповеди да се купи и у градић донесе. — Што су год Отману за раану давали он је радо примио, и заповедио је својим педесет момцима, које је већ за тај посао научио, да сваки узме врећу своју на раме и да ју носи у град. Како им би заповеђено да учине, тако и учинише; Отман ишао је напред а они за њим. Кад је већ био у граду, госпоја она Каравида видећи Отмана, назове га као да му се подсмева малим Отманчићем; али кад су већ ушли били момци са врећама у град, Отман увиди да је његово време ту, заповеди им да проспу жито из врећа, а буџе да узму у руке, па да на све стране бију и туку, ко им се год успротиви, и тако добије Отман онај град у своје руле, па заповеди госпођу Каравиду бацити доле са највише куле. Ту је Отман најпре почео владати, а по оној речи којом му је Каравида изденула име Отманчић, назвао је тајг рад Отманчић а одтуд је имало почетак владање турски' царева', у време папе Бенедикта, лета господња[1]) а 18-те године цара Ираклија, а трајаће до воље Божије.

Глава XI. О владању сина Отмановог Мустафе.

Затим Отман умре а после његове смрти остаде у том господарству његов син Мустафа; овај узео је био ћерку једног великог господина из Натолије, а овај оставио му још за свог живота и здравља сву земљу Натолију, зато јер сам није имао сина,

[1]) Број године нема у рукопису.

осим оне једине ћерке. Те тако онај исти Мустафа добије сву земљу Натолију са својом женом, а осим тога освоји је и неколико предјела и земаља од близки своји погански' сусједа. Ово је био други цар.

Глава XII. О Халадијану сину Мустафе.

После Мустафе остао је син његов Халадијан, овај је први завео дворске пешаке, зване Земвихаја, које значи: нови заступници; и заповелио је да носе на главама беле капе, какве нико други међу поганицима носити није смео, као што ни до данас несме осим придворника; али плату није имао ни један од њи, нити им је што давао осим неке помоћи; ни они никоме ништа нису плаћали као слободни људи; само кад им је заповеђено свагда су били готови доћи као пешаци к двору. — И у градове је њи намештао, и онда им је добру помоћ давао да се могу издржавати; било их је онда као и данас, две хиљаде, и они још и за ови' царева' трају. Али сад у наше време мало вреде, и сви своје потребе носе са собом на магарцима. Тај исти Халадијан освоијо је неколико места и предјела; имао је сина Мурата званог кои је владао после Халадијана свог отца, а овај био је трећи цар.

Глава XIII. О Мурату сину Халадијановом.

Мурат син Халадијанов освоијо је једно место које се зове Брусса и све земље Натолске, а тако исто и Персију; овај је завео друге пешаке, јер како је ко већи господар више му и људи треба.

Ови пешаци зову се Азапи, као наши драбанти (пандури); њи она места из који су опремају на војну а цар им даје у пољу плату, сваком за десет дана јодну златицу, старијима на пет дана једну златицу; а господару над њима на сваки дан по једну златицу. А кад му је потреба, цар заповеди свуда по свима местима, које место колико ће имати оправити у војску ти Азапа или драбанта. После Мурата остао је његов син Султан; а он био је четврти цар.

Глава XIV. О Султану сину Муратовом.

Султан син Муратов освоијо је у грчкој земљи неколико вароши и предјела, а особито славни град Никене. Овај је Султан почео христијанску децу узимати и одрањивати, а цео свој двор и све градове своје њима попуњавати. Ти исти питомци зову се Јеничари, као да рекнеш: нова војска. После ћемо о двору царском обширније говорити. После Султана остао је његов син, други Мурат; а он био је пети цар.[1])

Глава XV. О грчком цару.

Грчки цар лежећи на самртној постељи, препоручио је свог сина, мало дете, Катакузину да да га он одрани док дође до година; а тако исто предао му је и целу грчку земљу, да се о њој стара, док дете дође до зреде памети. А кад је млади цар доспео до своји година, Грци су хтели

[1]) Ред и родословље турски царева погрешно је у овој историји, до Бајесита.

њега за господара, али Катакузину то није бидо по вољи, јер је он сам хтео владати; но кад је видио да се неможе одржати, позвао је себи у помоћ турског цара Мурата, и допустио му да се превезе преко мора на другу страну у грчке земље, да му помаже против његовог господара. Цар Мурат син Султанов превезо се преко мора код града Галиноља без икоје препреке, помоћу злочестог Катакузина; а кад се превезо преко мора освојио је најпре једну тврдињу, која се зове Харманија; но кад су Галинољци дознали, да су се Турци на ову страну превезли, одма су били спремни и пошли су против њи, све што је год било живо полетило је, како је кои могао; али незнајући шта је у ствари, него мислећи да ће Турци одма побећи пред њима. Али Турци знајући какав је код њи непоредак, и да није ништа приуготовљено као што ваља, дочекали су их на стрменитој страни, и сударили су се с њима, а како су предње одма узбили, задњи су били такође изгубљени; те тако побегну Галинољци испред Турака а Турци терајући их уђу у варош и заузму и ову; тако буде овај град Галиполи од Турака освојен. После тога цар Мурат учини са грчким царем примирије, и пође на бугарског цара. Грци пак разјарени на Катакузина убили су га камењем. Цар Мурат пре него што је стигао у бугарску земљу освојио је две тврдње, једна се звала Соганлик а друга Димотик; а пошто је у те тврдње које је освојио метуо посадку од своји људи, врати се опет преко мора у Натолију.

Глава XVI. О Божијем допуштењу због наши грјехова, које се догодило у краљевству србском или рашком.

Србски краљ који се звао Милутин, од лозе првог краља србског Уроша, дао је био ослепити свог сина именом Стефана. Овај исти Стефан после смрти свог отца владао је и опет је по божијем произволењу видио. Он је скупио војску, и ишао је у бугарску земљу против цара бугарског именом Димитрија, и кад је дошао до једне рјеке у бугарској земљи, која се зове Искра, утаборио се с ове стране те воде са целом својом војском; дошао је исто тако и бугарски цар са целом својом силом, а била су оба два побожна. Онда је бугарски цар био почео с оне стране воде зидати цркву у име Спаситељево, врло сјајно. А с ове стране воде почео је исто тако и краљ Стефан с великим трошком подизати цркву матере Божије. Уставши у цркву мирно су се међу собом договарали без проливања крви; које оба две цркве још и данас стоје. Тада син србског краља скупи војску без знања свог отца, пређе на ону другу страну преко воде, и удари на бугарског цара, разбије његову војску, па и њега самог зароби и доведе га к свом отцу Стефану краљу србском или рашком. Видећи краљ ово неблагородно дјело свога сина, врло је био жалостан, и лепо и честито је дочекао бугарског цара. А кад је било време ручка, дао је краљ цару место више себе при ручку, као што припада цару; тада дође син његов пред њега,

држећи у руци својој буздован, и рекне свом отцу: „није пристојно да свог непријатеља посадите више себе“, и после ови речи одма удари цара буздованом и на месту га убије, што је његовог отца краља врло ожалостило. Он даде однети мртваца да се частно погребе у један град, који се зове Трнов; а одатле се одма опет врати жалостан у своју србску земљу, и није хтео бугарско царство за себе узети, због оног неблагородног дјела, које је учинио његов син. После тога дошла су к њему бугарска господа, молећи краља да их прими и да буде њнов милостиви господар. Краљ то учини; али син његов бојећи се свог отца, отишао је био у Албанијску земљу, но опет зато отац његов није ништа зло мислио о њему. После је краљ отишао у један град који се звао Звечај, а и син дошао је тајно у земљу, да ни отац ни ико други није дознао за њега, и ушао је крадом ноћу у ложницу свог отца, и ту је краља отца свог удавио. Отац његов проговорио је и рекао: „чује небо вануши, да ме је отац ослепио, а син удавио“ [1]). Тело његово однели су затим да га погребу у један манастир, који се зове Дечани, и ту су га саранили као што се пристоји краљу. А син његов Стефан био је краљ србски и цар бугарски; али је зато опет владао са великом тугом, јер је добро знао, какво је дјело учинио. Зато је послао к патријарху и к митрополиту, па и к монасима у Свету гору, који су реда светог Василија, и молио их је

[1]) Ово ће вероватно бити прича о смрти краља Стефана Дечанског по турском казивању.

Бога ради, да се моле Богу за њега, и да га саветују да би могао некакво покајање учинити. А они му одговорише: „неможемо ти ніиакав савет дати, нити да градиш задужбине манастире, нити да даш служити литургије, нити да раздајеш милостињу, него једино да се обратиш к господу Богу па да се кајеш за своје грјехе, а што тако учинио будеш сам од себе неочајавајући, то је за твоју душу много користније, него наше заповести и наредбе; јер је Бог милостив". Кад је цар те речи чуо од духовни лица, одма је отишао са великом жалошћу и са многим плачем к манастиру у ком је његов отац сарањен лежао, и кад је стигао до манастира за једну дуж орања, заповедио је да се ту крај пута подигне један врло леп крст, па је отуд на голим коленама отишао до манастира у ком је његов отац лежао, непрестано плачући и вапијући: „опрости ми мили отче". Кад су велика господа видила ту његову велику жалост, узели су га отуд и нису му после више дали да иде онамо. Зато је он после позидао тридесет манастира велики и мали, и живио је у великој побожности, дајући једнако милостињу. Отац пак његов, после девет година буде дигнут и проглашен за светог, који је после многа чудеса чинио, а чини још и до данашњега дана. И сами поганици видећи та његова чудеса, морали су тај његов манастир оставити на миру. А син његов умро је после неколико година; а после њега остао је његов син, који се звао Урош Стефан; овај је са својим царством неуредно владао, јер му је Бог због грјеха његовог

отца одузео памет, тако да је остављајући заслужне служитеље и верне људе своје, обдарио незаслужне и неверне, и зато су га прозвали лудим Урошем. Овај је дао био двама браћама да управљају са бугарским царством, а у овим земљама био је такав обичај, да ниједан човек осим цара, краља или кнеза, црвене обуће на ногама није носио; а оној браћи цар дао је слободу да носе црвену обућу, које кад су они видили, узму земљу бугарску за себе а њему се успротиве; цар им је поручио и заповедио да дођу к њему, али они одговорише му овако: „Царе, ти си нам дао црвену обућу, али нећеш нам је тако лако опет и одузети". А и бугарска земља била је њима наклоњена, због оног дјела његовог отца. — У то време дошао је и турски цар Мурат и обсео је Дренопоље, и дођу новине у рашку земљу к цару Урошу, да је турски цар Мурат обколио Дренопоље. Тада се цар Урош одма спремао, да с великом силом пође против Турака у помоћ Дренопољу, а кад је дошао с војском у једну земљу Константинову, утаборио се на једном пољу званом Зегликов [1]). Ту је видио у сну, да је анђео дошао к њему, узео је сабљу из његове руке, и предао је исту Турцима; а он видећи то чудо остао је тај дан на том пољу, и сам је одјашио у гору к једном пустињику, и овом је испричао то своје виђење а уједно исповеди му се, говорећи: „бојим се грјеха отца мога". На које одговори му пустињик „грјех твог

[1]) Правије Жеглигово.

отца биће наказан на четвртом кољену;“ јер није тхео њега самог ожалостити, и тако отиде отуд цар да избавља Дренопоље. Кад је био само још четири миље далеко од Дренопоља, онда су она два брата, који су заузели били бугарску земљу, против свог господара устала, и прешла су к турском цару и покорила су му се. Цар Урош имајући велику силу, премда му је Бог одузео разум, није ништа марио за цара, него се уздао у своју велику моћ; и тако турски цар знајући добро за тај неред у војсци, отишао је од града и пошао је са целом својом силом против њега, и пошто је предње страже разбио, ступао је напред до саме војске и затекао је цара Уроша у чадору, који ту буде и убијен, и многи други око њега буду потучени, па и сва војска његова буде до ноге разбијена, те се то место још и данас зове Србско или Рашко разбијење. После су та два брата који су били противници свог господара, и који су се подчинили Мурату цару турском, од овог цара према њиовом пристојном заслужењу даривана била, дао им је то јест оба двама главе одсећи. [1]) После тога освоијо је турски цар Дренопоље, и заузео је за себе без сваке препоне целу бугарску земљу, али је опет зато остао у њој један кнез.

---

[1]) Ова казивања Мијајлова о цару Стефану, и о смрти цара Уроша, биће по турским изворима, како је то чуо млади Мијајло још као Јаничар од Турака; зато је и помешао ратове и смрти царева Уроша и Вукашина једне с другима сасвим погрешно.

Глава XVII. Како је Мурат убио кнеза Лазара, па је и сам са својим старијим сином убијен био; а други син његов дао је посећи кнеза Лазара.

Србско краљевство спало је после краља Уроша на кнежество; а избрали су себи за господара кнеза Лазара, који је имао жену сестричину краља Уроша именом Милицу. Кнезу Лазару били су једни пријатељи а други су му били противни, као што по нашим гресима бива не само међу мирским, него и међу духовним људма, а гдегод нема јединства и слоге, ту не може ни за живу главу никако добро бити, каогод што је и вјера без дјела мртва. Кад је цар Мурат чуо, да је кнез Лазар дошао на место свог господара у србском краљевству, скупио је силну војску и пошао је у србску земљу на Косово поље; а и кнез Лазар није оклевао него је скупио војску и изишао је на Косово поље, па се утаборио спрам цара на другој страни на Смогову, поред једне воде која се зове Лаб; а било је то у среду на дан светога Вида, кад се започео силни бој, а трајао је све једнако до петка. Господа која су била оддана кнезу Лазару, ти су се поред њега вјерно и истинито јуначки борили, а други гледали су кроз прсте; и због те невере, зависти и неслоге неваљали и неверни људи буде изгубљена та битка у петак око подне. Ту је онда Милош Кобица[1]) убио цара Мурата, а тог истог дана убијен је и његов син Мустафа, а други син именом Алдрин[2])

---

[1]) Погрешно у место: Кобилић или правије: Обилић.

[2]) погрешно у место: Илдирим Бајазит.

Бајазит остао је на царском престолу. Истог дана заробљен је и кнез Лазар, близу једне цркве именом Матере Божије, на ком месту подигнут је један високи стуб од мермера за знак да је ту уваћен кнез Лазар, а до њега уваћен је и Крајмир војвода топлички. а многи други велможи убијени су на том месту; неверници пак, који су се тога нагледали, остали су као издајице, као што ни један од њи није добро прошао ни свршио. Јер цар после неког времена мало по мало покупио је њи све и дао их је посећи, говорећи им, „ви сте вашег господара неправедно и неверно издали, могли би сте у мојој нужди и мени тако исто учинити.“ — Тада су довели кнеза Лазара и војводу Крајмира пред цара Бајазита. Цар Мурат његов отац а и браћа његова обадва, лежали су већ на носилама; и онда рече цар Бајазит кнезу Лазару: „Сад видиш лежеће на носилама отца мог и браћу моју, како си смео покушати, успротивити се отцу мом?“ Кнез Лазар ћутао је, али војвода Крајмир проговори: „Мили кнеже, одговарај цару, није глава врбово стабло, да и двапут нарасте“; и рече кнез Лазар цару: „Веће је чудо то, како је твој отац смео на србско краљевство ударити“, па продужи даље „да сам то знао што сад очима гледам сад би ти морао лежати на четвртим носилама, али зар господ Бог није тако хтео, због наши велики прегрешења, нека буде данас воља божија!“ — Тада заповеди цар да му се одсече глава, а Крајмир измолио је код цара, па је држао зделу под главу кнеза Лазара, да не би ова на земљу пала;

па је онда и војвода Крајмир сагнуо главу своју к кнезу Лазару, и рекао је: „Заклео сам се данас господу Богу, где буде глава кнеза Лазара ту да буде и моја“; и обадве главе падоше на земљу. — У то доба донесе један јеничар и главу Милоша Кобице, и бацио је цару пред ноге к оним двема главама, говорећи: „Цару ево две главе најжешћи твоји непријателя.“ Потом су Срби или Раци, који су били ту код цара Бајазита, измолили тјело кнеза Лазара, и однели га у један манастир именом Раваница, и ту буде погребен и после и за светог проглашен. Цар Бајазит кад је одржао побједу, остао је на пољу косовом, на том истом бојишту, и подигао је знамење тамо где је отац његов убијен био; начинили су свод оловом покривен на четири стуба стојећи, који још и данас тамо стоји. После тога метуо је отца свог а и браћу своју у сандуке, па их је послао у једно место, које се зове Брусса, где је био њиов погреб. — И тако се свршио тај несрећни бој; због неверства зли људи за кратко време морала су два господара, то јест цар Уурош и кнез Лазар, из србског краљевства од погански руку са овог света отићи, верно војујући за свету веру христијанску.

Глава XVIII. О владању цара Бајазита, који бијаше шести цар; и о том како је владао Стефан син кнеза Лазара, први деспот рашки.

Цар Бајазит владао је после отца свог Мурата, и освоијо је предјеле србске или рашке. Кнез Лазар славног спомена, имао је сина именом Стефана,

и две ћерке, једној је име Деспина а другој Мара; цар пак узео је сестру Стефанову Деспину себи за жену, а Стефану дао је земље с ове стране Мораве све до Дунава. Овај био је први деспот српског краљевства, а господару Вуку дао је цар Бајазит једну земљу, која се зове Ситница, јер је овај имао другу сестру деспотову именом Мару, с којом је родио сина именом Ђурђа, који бијаше сестрић деспота Стефана. — После је цар Бајазит скупио војску и пошао са деспотом преко реке Саве у Угарску, и тамо је попљенио, попалио, поубијао што је год могао, па се опет вратио и превезао се ту где је сад Београд, који онда још није био сазидан. То је било прво нападање и улазење Турака у Угарску под царем Жигмундом, или мало пре њега. После тога цар Бајазит, кад се превезо преко реке Дунава, рекао је свом шураку деспоту: „Деспоте остани ти овде, и сазидај за себе тврдињу на овом месту, нећу ти у том сметати, к томе дајем ти још ту опомену, да имаш много непријатеља код нашег двора, зато ако ћу те позивати, недолази к мени, јер ја оћу да те на том оставим, и да ти твој живот сачувам.“ — Деспот захвалио му је и остао је ту, па је почео градити град који се зове Београд још и данас. — Тада је цар Бајазит скупио војску против Марка, бугарског кнеза, сећајући се смрти свог отца, јер је тај кнез био у помоћи у рату кнезу Лазару; дошао је дакле на оно поље, где је отац његов Мурат био убијен. Ту је Бајазит бугарског кнеза са свом војском бугарском и српском разбио и убио.

Потом лета господња 1376[1]) дошао је кроз босанску земљу у Угарску па у Албанску земљу и у Влашку, и скупио је много пљена, а и људи које је отерао у Турску. После тога одма је опет ударао на грчку земљу и освајао је ову, па је обколио и Константинопољ. Цар константинопољски немогући узпротивити му се, прибегао је француском краљу Карлу седмом, који му посла брата свог, одважног младића Јована, сина бугарског кнеза[2]) с војском и с многим другим благородницима француским, а особито са пешацима. Први био је Гвидо господар тремолски; други гроф Артески; трећи господин Јован Вијенски; четврти гроф од Куси; пети гроф од Дин. Ови су тада дошли у Угарску са угарским краљем Жигмундом, који је после био цар, скупили су се па заједно с њим пошли су кроз српске земље против Турака. Деспот српски дозволио им је, да могу проћи кроз његову земљу. На путу су неколико пута Турке у мањем броју поразили, па су дошли до Никопоља, и на овај град су нешто почели нападати. Тада је цар Бајазит скупио за то повећу војску, и пошао је од Константинопоља против њи. Никопоље су Турци врло јуначки бранили. После су Французи пошли против Турака, али неуредио. Краљ Жигмунд их је опомињао, да се неупуштају у борбу без војске угарске, и без Срба и Немаца; али они су мислили да им краљ завиди побједу, и тако не-

[1]) Погрешно, зар у место 1396-тог.

[2]) Погрешно а треба бургундског.

чекајући краља, сви су господара Вијенског, који је у то доба био војвода, на то навели да се сударі с Турцима; те тако јуначки ударе на Турке, и многе су разбили, тако да су већ мислили да ће их све разбити, и већ су се почели радовати. Тада сам цар Бајазит окрене против њи шестдесет хиљада коњаника, гомилу страшно велику, која је као рогати месец уређена била и рогове њима окренула. Причали су они, који су из тог боја избегли, или који су од Турака били заробљени па доцније одпуштени, да је та војска турска или та гомила, била као млад месец, који је довађао крајевима својима на седам талијански миља далеко, јер је веле тада ту било турске војске триста хиљада. А Христијана једва је било осамдесет хиљада, а међу овима било је двадесет хиљада коњаника. Тада је почела та гомила обуваћати војску француску, и христијани су се јуначки били с Турцима и многе су потукли, али најпосле буду од множине непријатеља обкољени. Ту су Турци господара од Вијенне убили, а многе друге горе именоване великаше поватали су, а други знатнији француски каваљера заробили су три стотине ради одкупа. Краљ Жигмунд и кнез Рашки [1]) видећи да су разбијени, и да није ништа од војске утекло, једва су и сами на лађи Дунавом побегли. Цар Бајазит сачувао је Јована брата краља француског заједно са већом господом, а остале је све дао посећи; па се онда он сам вратио к освојавању Константинопоља, и био би га освоијо,

[1]) Погрешно у место влашки.

али му је тада стигла вест из Натолије, да је велики хан именом Тамерлаи, велики господар татарски, дошао са грдном силом у земљу персијску. Кад је цар Бајазит чуо ову вест, пошао је против њега, и узео је са собом Ђурђа сестрића деспотовог и своју жену Деспину; прешао је преко мора и пошао је кроз земљу Натолију у персијску земљу под једну гору која се зово Звезда; а и велики хан је к њему дошао, и ту су се тукли четири дана, док није велики хан разбио Бајазита коначно, па је и њега самог заробио, а Ђурађ његов пријатељ избегао је рањен. — Тада су цара Бајазита довели пред великог хана, и овај заповедио му је да седне подаље спрам њега, а исто тако заповедио је да и жену његову Деспину пред њега доведу, да стоји пред њим, и да њему великом хану подаје пиће: које је зато учинио велики хан Бајазиту, да га тим казни и да унапредак неводи жену са собом у војну; но није намеравао ништа зло учинити Бајазиту, него је мислио пустити га опет у његову земљу, са свима његовим људима. Али кад је Бајазит видио своју жену, да служи великог хана татарског, од превелике жалости отровао се сам својим прстеном; јер је имао такав камен у прстену, да који га на прсту носи или у руци држи, том неможе ништа шкодити, тако је велику моћ имао за многе добре ствари; аколи је кога хтео без бола отровати тим каменом, морао га је на то натерати или навести, да је отров из себе испустио кад је он хтео; узео је дакле Бајазит тај прстен и метуо га себи у

уста, и пошто га је кроз кратко време држао, умре. Кад је велики хан видио то зло сљедство, да се он сам отровао, рекао је: „Жао ми је што је тај дивљи човек сам себе тако ружно живота лишио, мислио сам послати га опет частно кући.“ Потом је велики хан све његове људе одпустио, а и жену његову Деспину поштено је оправио и дао је одвести опет у Бруссу у њену земљу. И тако се свршио рат турски са Татарима.

Глава XIX. О великом хану, о његовом поганству и његовом господарству; потом и о римским царевима.

Тада је имао Тамерлан пешака шест стотина хиљада људи, а коњаника четири стотине хиљада. Овај велики хан татарски, (којега столица је у једном месту, које се зове Хитај или Чахатај, а лежи према северу и истоку сунца) велики је господар и слободан од стари времена, који је у ратно време некад освоијо много земаља према западу сунца; као што се и данас још налазе знамења где је год он бивао, велике упке или могиле на пољама, за спомен његовог војевања. Цареви римски такође владали су над целим светом од истока до запада сунца, док је дошла влада до цара Константина великог; а овај Константин уступио је Рим светом отцу папи Силвестру, а сам је отишао у албанску земљу у један град именом Драч, али пошто се ту настанио, није му се допало онде живети, и тако пошао је у Грчку земљу к једном месту, које се звало Визант; ту је осно-

вао велики град, и подигао је сва она знамења, која су била и у Риму, а ту су још и данас; и кренуо је са собом сву римску моћ они седам господара кои су са целим Римом владали у то време, а од који седам господара је један бивао цар, који се зову грчким језиком Палеологи, као да рекнеш: старославни; а све њиове куће, каква је год која била у Риму, дао им је на исти начин сазидати у Византу, и назвао је Визант Стамбол, које значи: царска столица; а сад га неки именују Константинопољ, а сву земљу македонску назвао је: Романија. У она времена долазили су силни господари у Рим к цару, јер је било јединство у светој цркви, док се није после неколико стотина година то јединство променило, после цара Лава (или Леона). После тога Папа са Римљанима изберу себи за цара Карла из Франције, а после неколико година избрали су себи цара од немачки кнезова', као што га и до данас тако избирају: и тако се христијанско царство почело клатити и преносити, као што вели једно стародревно писмо: „Јао теби Седмоглави, јер знам да ће од тебе све зло произлазити", а Седмоглав именује се Рим, као што је мало пре речено за седам кућа али седам поглавара. Махомет видећи међу Христијанима такву неслогу, дигао се у Персијску земљу, и саставио је поганицима веру, и тада је подигао у место римског цара Султана, у једном месту које се зове Мисир, као што он и данас још у тим земљама влада и владаће докле буде Божија воља. А нашим језиком тај исти Султан

зове се Золтан. — А горе описаног великог хана столица, или његова моћ у оним земљама зато ипак једнако господује над другима. — Грци тако говоре о цару Константину, као да би он био један пастир и једно стадо по оном писму; јер он је ослободио и узвисио христијанство, а уништио поганско идолопоклонство и незнабоштво. Други пак веле, да ће бити тек у дан страшног суда један пастир и једно стадо; а то се добро даје разумети, да тај има бити син божи који ће судити живе и мртве. Али ће бити два стада, једно стадо у царству небесном а пастир овог стада је син Бога живога; а друго стадо биће у паклу а овог пастир биће Луцифер. Како се у ова садашња времена ради, даје се познати да на страшном суду један пастир и једно стадо по несрећи наши грјехова неће бити, осим ако се свет другчије измене. Тада би Грци право имали у оном што је напред речено, јер се поганство јако разпрострањава и различне јереси постају; а христијанство се јако губи, зато што нема који би га чували и бранили. Свети отац папа у Риму са својим духовницима седи с миром немарећи за то ништа, а цар или краљ римски у немачким земљама исто тако чини са својим ритерством. Међу Турцима заиста мало се чује за њиову славу, јер ништа непредузимају против поганика'. Зато свети отац папа, и управитељ све христијанске вере најсветлији краљ римски са другом господом, неће зар још дуго гледати ово насиље и проливање христијанске крви, а могли би добро са помоћу божијом поганицима то

забранити; јер само од њиови величанства све то зависи, да се дигне христијанство против поганика, и да се освоји столица славног римског царства, а тако исто да се и цело христијанство са помоћу божијом опет ослободи. Столица славног римског царства је Константинопољ, који се зове грчким језиком Стамбол, као што ће се о том обширније говорити, како и одкуд би такова побједа над поганицима с Богом и са његовом помоћу одржати се и доћи могла.

Глава XX. Опет о великом хану и о цару турском Мурату сину Бајазитовом.

Мурат трећи а седми цар турски, морао је великом хану давати данак, зато што је овај побједио његовог отца Бајазита, као што је о том напред говорено. Велики хан зове се њиовим језиком Диенхазан, који значи господар свега света; он је наложио био цару Мурату, да му даје сваке године сто тисућа дуката, али му је то после опростио, зато да би с тим боље могао војевати против Христијана, и заповедио му је да даје хиљаду комада покровача за зиму и хиљаду комада исти покровача за лето; и тако се велики хан са турским царем Муратом помирио. Овај пак хан био је родом од Парта врло ратоборан, човек велике силе и ума; и изпочетка био је човек прост, после тога главар међу Партима, и тако је оближње народе као Татаре, Ивере, Албане, Персијане, Мидијане, под своје господарство покорио. Освоијо је и Мезопотамију и јерменску земљу. Његова војска

лежала је утаборена под чадорима као у некаквој вароши, у којој било је врло много улица и различни рукодјелаца; а исто тако и врло велико множство ствари за продају. Доцније разбио је оног Бајазита; а Бајазит био је освојио почевши од татарске реке Танајиса сва места: као Смир, Антиохију, Себасту, Триполи, Дамаск, све је опљенио и попалио до самог Ејипта, до којега због пустиња и баровити места, није могао доћи. Али је ипак Золдана египетског краља разбио, и преко Пелузијума натраг отерао; а кад је варош Капли освојити хтео, послао је напред у ту варош татарске трговце са многим товаром, као са кожама од куна и самура и другим скупоценим поставама, да то све за малу цену продају; које кад су видили људи, да тако јевтино дају, куповали су сви за оно што је ко имао. А кад су трговци донели новце за оне коже, онда је тек обколио онај град; а то је за то учинио да не би људи новце своје закопали, а кад је после ову варош освојио, добио је и коже опет натраг. Кад је какво место обколио, први дан имао је бео чадор, други дан црвен, а трећи дан црн, а то је за то чинио, јер ако су му се људи или место то првог дана покорили, тада их је оставио при животу и при имању њиовом; ако другог дана, онда је заповедио све посећи или коњма изгазити; ако ли нису му се предали ни трећи дан, онда је дао и само место попалити. Оставио је после себе два сина, који су се међу собом борили и отимали за имање, те се зато и њиово господарство није умножило.

Глава XXI. Како је Мурат преваром и лажним примиријем задобио рашке земље, и како је два сина рашког деспота Ђурђа заробио и ослепио.

Цар Мурат владао је после свог отца Бајазита; начинио је примирије са деспотом Стефаном; а међутим је деспот Стефан сазидао Београд, а пошто га је довршио није више дуго ни живио. Са царем Жигмундом врло су се добро међу собом слагали, јер је деспот одлазио к цару у Будим, кад је год овај послао по њега. А цар Жигмунд дао му је у Будиму кућу, у којој је седио за време краља Матије оштрогонски архиепископ. Кад је деспот Стефан лежао на самртној постељи, препоручио је своју жену[1]) свом сестрићу Ђурђу; а Београд дао је цару Жигмунду, да се њему преда. Умрио је овај деспот на једном пољу које се зове Глави, а отуд је однешен у један манастир, који се зове Ресава и ту је погребен. После његове смрти постао је деспот Ђурађ Вуковић, његове сестре син. Овај је уступио Београд цару Жигмунду, и тако је Београд добила угарска круна добровољно без сваке неприлике. — После је цар Мурат узео за жену ћерку деспотову именом Мару, и захтевао је од деспота да пошље с њом свог сина Григорија; а кад су били тако у пријатељству, захтевао је деспот од цара, да му допусти зидати манастир без сваке препоне; које му је цар и дозволио и још му је преко тога допустио и то, да може за себе тврдињу градити, која би била поузданија и према његовој

[1]) Биће погрешно у место: „земљу“.

потреби утврђена, обећавајући му да му у том неће никако сметати. Уздајући се деспот потпуно у обећања царска, зидао је Смедерево. Које кад је чуо цар Мурат да деспот зида тврдињу, пре него што је била дозидана и пре него што је рааном снабдјевена била, заповедио је тај исти цар, да се деспотов син а његов шурак у заствор стави, и дао га је однети у један град који се зове Димотик, а сам он отишао је с војском да обседне град Смедерево. Кад је то чуо деспот да цар иде против њега, оставио је свог сина Стефана у Смедереву, а сам отишао је у Угарску к краљу Владиславу, брату пољског краља Казимира славног спомена. Цар Мурат како је дошао обсео је град Смедерево, и дотле га је држао стешњена, док није се од глади предати морао; и ту бавећи се уватио је деспотовог сина а свог шурака, и послао га је к брату његовом у затвор у гореречени град; па је после завојевао и освоио све рашке земље са свима градовима и тврдињама. А доцније предао се смедеревски град добровољно радије Турцима него ли Мађарима, као што ћемо о том опширније говорити. Кад је цар дошао у Дринопоље, заповедио је да се обадва сина деспотова Григорије и Стефан одведу у један град преко мора, који се зове Токат, и ту да се затворе; а сестра њнова није им могла ништа помоћи, нити је могла од њега што измолити. Него је тајно послао једног посланика, да жена његова ништа није за то знала, да се обојици избоду очи. Она кад је то дознала, пала је к ногама царевим, молећи га за Бога, да не би се тако про-

тив њи пренаглио, јер су рече „и тако твоји невољни заробљеници, па можеш и после свагда учинити што ти буде воља.“ Тада је цар одма послао опет посланика да им се нечини ништа. Али посланик други, ма да је не губећи нимало време, врло итно ишао на промењиваним коњма, није могао оног првог стигнути, јер су им већ биле избодене очи; због неке пакости то јест похитао је онај погански крвник к њима; а кад је цар дознао да је онај тако врло поитао с тим послом, и да им је већ избо очи, одма је послао по тога поганика, па је и њему дао избости очи.

XXII. Како је угарски краљ Владислав пошао са србским деспотом против турског цара Мурата, и како су поразили његову војску.

Угарски краљ Владислав скупио је војску године од рођења сина божијег 1441-ве, и мужествено је пошао против турског цара Мурата, а са његовим краљевским величанством ишао је и деспот Ђурђ, а тако су се међ собом договорили и обрекли, да се неће никако разићи, док се непобију с њим. И тако ишли су сви заједно кроз сву земљу рашку и бугарску, док су дошли близу једног места, које се зове Пловдин. Турски цар стигао је до гора, и није им дао проћи к Пловдину; а та гора зове се Златица, а други је називају гвозденом капијом. А кад су већ међ оне горе у једну долину ушли, ту их сусретну царски јапичари, недајући им проћи к Пловдину, јер је тамо чиста равница. Краљ Владислав, видећи да неможе проћи

заповедио је опет натраг уступати, јер возови или кола нису се могла добро кретати, и тако морали су опет из оне горе натраг уступати, јер се неби били могли вратити без штете. — Вративши се краљ дошао је к једном месту које се зове Сефра, а била је већ јесен, па како није могао ту преко зиме остати, попалио је место па је опет отишао у рашке земље. А кад је стигао до оног места, које се зове Пирот, дошле су краљу Владиславу нове вести, да је турски цар Мурат дошао до оног града Сефре, у ком је краљ пре лежао па пошто га је спалио отишао је од њега. Тада краљ Владислав заповеди деспоту, да остане острагу и да са својом војском полако за њим ступа и тако је деспот идући за краљем очекивао бој са Турцима. А кад су дошли до једне горе која се зове Куповица, краљ Владислав ушао је у ту гору са целом својом војском. Тада стигну деспоту поуздане вести, да Турци иду за њим врло журно; и тако окрене се деспот натраг на супрот Турцима и чекао је па њи, а краљу Владиславу дао је на знање да Турци силно хитају за њима, зато вељаше „изволите све пешаке оставити код подвозова, а сам окрените се к нама натраг са свом војском“ И пре него што је краљ Владислав стигао започео се био бој са Турцима, и ту је тако велика битка била, да су Турци до ногу потучени, и да су велика господа турска ту многа поубијана, а други су заробљени, и један царски сродник који је ту био у бој и у војски међу њима у место цара, ту је погинуо; као што се и данас још налази знамење на њего-

вом гробу у једној вароши, која се зове Таманичах. Отуд је краљ Владислав, одржавши толику побједу над поганицима, без сваке даље штете весело ишао даље у рашку земљу, и дошао је на једно поље које се зове Добојиц, хотећи ту у рашкој земљи преко зиме остати, а на лето опет са помоћу божијом против турског цара поћи. Ту му дође посланство од турског цара, да ону господу и заробљенике које је поватао, пусти слободне, а он ће опет зато деспоту повратити Смедерево, и градове и тврдиње са свом рашком земљом. Тако и оба два сина Стефана и Гргура да ће му вратити. Тада био је заробљен и један турски начелник именом Карамбег, за тог платио је цар шест стотина златица. И тако најпре посаветује се краљ са деспотом и са другим великашима, па су примили од њега то његово предлагање, дали су дакле то на знање цару, да ће то учинити што он иште. А кад су већ уговорили тако, тада је цар вратио деспоту Смедерево и Голубац, оне две тврдиње, и његова два слепа сина и уступио му је још неколико христијански градова за оног свог заробљеног зета, а преко тога имао је још плаћати краљу много сребра и злата на сваку годину. А како је уговор тај закључен између краља и цара, цар је први дао јемство за одржање уговора, па је потом опоменуо и краља да и он да јемство. Запитао је дакле краља, кога ћеш ми дати јемца за овај уговор; а краљ му је одговорио, даћу највишег христијанског свештеника то јест папу. Али цар то обећање није хтео примити, него је рекао: „је ли

то онај, што је римско царство прождерао, и који ждере и све вас христијанске храљеве.“ „Краљу Владиславе, имаш и ти вјерног и истинитог Бога, обећај ми пред твојим богом да ћеш држати ово примирје; па ако ми обећавши пред богом то неодржиш, онда ћу ја твог Бога узети у помоћ, па ћу против тебе војевати, и побједићу те, јер твој Бог милује правду.“ И тако краљ Владислав са деспотом и са војводама, и са свом господом стјегоношама[1]) угарским положише ту заклетву на светом еванђелију; и оба две стране биле су веселе поради тог уговора. А цар турски послао је једног Турчина именом Балтаоглу, тај је по заповести турског цара предао Смедерево деспоту и све друге градове; па су довели и оба два његова сина слепца, и тада буду одпуштени заробљеници царски. Деспот Ђурађ заузео је сву своју земљу, па је после лежао утаборен с краљем кроз четири недеље, а сва војска имала је свега што је требала у највећој обилности, без сваке оскудице. — После тога отишао је краљ весео у Угарску, што је одржао побједу над поганицима, и што је учинио с њима примирје на седам година. И тако се окончала ова срећна војна.

После разљутио се папа са своим кардиналима великим гњевом, што је осрамоћен од поганичког цара, и посаветовао се са целим својим збором кардинала и епископа, па је послао карди-

---

[1]) Стјегоноше (Vexiliferi, Zaszlosurak) звали су се они највећи велможи, који су били дужни повести у рат под својим барјаком своју чету.

нала Јулијана к угарском краљу Владиславу, и к свима другим угарским великашима, да краљ тај уговор и то примирије турском цару никако недржи, ако оће да има милост код Бога и код папе, па и код целог христијанства; а папа да ће му таку помоћ дати, „а од оне заклетве коју си положио, разрешавам те моћу Божијом и својом, па и моћу свију кардинала архиепископа и епископа, и дајем разрјешење и свима другима, који су с тобом положили ту заклетву.“ А да не учини никако друкчије него да пође против њега што год може пре; а когод пође с краљем у ту војну, и који би у том боју погинуо, тај да ће биги од свију наклепи мука ослобођен и спасен.

Тада је краљ Владислав скупио опет војску, што је год могао имати више људи, и опет је пошао против турског цара, и послао му је писмену објаву рата. Коју кад су посланици предали цару, он се томе врло чудно и рекао је; „о млади краљу имаш млад савјет, кад тако мало уважаваш ону заклетву коју си положио свом праведном Богу. Зато реците му тако, да ћу ја његовог праведног Бога позвати себи у помоћ, и да ћу се тако с њим борити, а верујем томе Богу да ће ми помоћи против њега.“ Тако дакле цар скупио је и повео врло силну војску против њега, и буде битка у којој је цар разбио христијанску војску, па је погинуо ту и онај папин легат Јулијан, тако да их је само мало утекло из тог боја.

Глава XXIII. О турском цару Мурату, како је после тога прошао.

Турски цар стидио се за то, а и жалио је што није у горе описаном боју или битки[1]) и сам могао бити, зато је од велике туге предао царство и сву земљу свом сину Маомеду, а сам је ступио у редовнине, који се зову Дервишлер, као да су то монаси; а имају међу собом такво правило да иду босоноги, не носе на себи ништа друго осим коже од јелена или од ма какве друге животиње; неки имају сукње од длаке, по њиовом обичају прављене; опасују се ланцима у накрст; иду гологлави; жегу се ватром по рукама, секу се бритвама, у чему ходају у том и лежу; вино не пију; просе себи ручак, а што им остане после ручка, то дају сиромасима; тако исто чине и увече; никад ништа своје немају, него тако тумарају по варошима, као будале. А цар је зато у овај ред ступио, говорећи да није достојан бити цар, јер вели није био у том боју. — Још и сваки дан после ужина играју у наоколо ходајући и један другом руку на раме метнувши, главама тамо и амо климајући а ногама подскакујући; при том једнако вичу: „Лаилах илалах“ ков значи: Бог у Бога и Бог Богом. Па тако жестоко скачу и вичу, да се на далеко чује, један грубим други танким гласом; а ова њиова игра зове се: Сеанах, и држе је за неку светињу и велику побожност; па се у тој игри тако брзо и јако обрћу и напрежу, да вода с њи тече, и да им пена на уста пође као

---

[1]) Разумева се битка код Куновице.

бесним псима, најпосле се толико уморе, да један падне тамо а други амо. После кад се пробуде из овог лудог умора сваки отиде у своју брлогу. Дакле и цар био је ступио у тај ред, држећи себе за недостојног цара, што није сам био у том боју. А син његов Маомед, будући млад оставио је Јеничаре код Дренопоља, а сам отишао је у шуме у лов, да гони зверове. А у царском двору такав је обичај, да се свима дворјанима има издавати њиова плата сваке четврти године, без сваке погрешке, а тада им је изостала била већ кроз две четврти године. Дворјани видећи тај недостатак и то занемарење, побуне се и попљене куће највеће господе и царски саветника, тако да није смео остати ни један господин у Дренопољу, али вароши самој нису учинили никакву штету. После тога скупили су се и отидоше онамо, где је био цар у лову, па су ту његове саветнике, који су с њим били, и њиове чадоре све опљачкали са свим, тако да су сви пред њима морали утећи куд је који знао, осим младог цара; тада дође к њима сам тај млади цар жалећи се с великом жалошћу, а незнајући шта је то и зашто се то догодило, питао је њи говорећи: „моји мили јагањци, зашто то бива и шта се догодило с вама.“ Они му одговорише: „Срећни господару, нама је нешто учињено криво од вашег савета, што нам се није никад догодило од ваши предака. Зато да знате, да нећемо да имамо вас за господара, докле је ваш отац у животу.“ А он им је одма обећао да ће послати по отца, и заповедио је да им се одма изплати сва њиова плата, а осим тога

још им је повисио плату, сваки да добије на дан по пола пенеза, те тако сваком долази на једну четврт године по једна златна четврт орту; а осим тога да задрже још и ону стару плату, коју су пре имали, и то сваки да има целог свог века; те се тако утиша та бурја. Потом су послали у гореописани ред по цара Мурата, да без отлагања дође, јер јаничари неће никог да слушају, док сте ви жив. Кад је цар разумео за ту бурју, која се после њега догодила, одма је поручио јаничарима, да ако га имају радо, да му приуготове чист ладник, а он да ће доћи к њима без оклевања; које је цар зато учинио, што се бојао да у том небуде некаква превара, јер никому толико неверује као јаничарима. Кад су јаничари чули што им је поручио цар њиов господар, одма су потрчали у шуме са великом радошћу, а најмили су кола која ће возити зелене гране; и тако јаничари начине чадоре и приуготове чист зелен ладник или мајски стан за свог господара цара. А кад је цар у тај стан дошао, где му је тај ладник приуготовљен био пред градом, ту је дошао к њему његов син Маомед, са свом господом поданицима, и поздравише га и молише, да им то опрости; и рече цар Мурат сину свом по наособ: „мили сине, чувај за себе јаничаре, јер је то твоје највеће добро, а и највеће добро целог твог господарства.“ И тако се свршило оно царско пустиничтво или редовничтво, да је опет морао бити цар и управљати са господарством и са људима.

Глава XXIV. О краљу Владиславу, како је прошло његово величанство после нарушеног примирија са Турцима; и о поганицима.

Краљ Владислав славног спомена имао је уговорено примирије са турским царом на седам година. Али дуовничка господа, као папа римски и кардинали, а и мирска, знајући то да је краљевско величанство у први пут срећно успјело против поганика, наговорили су краља на то, да се ово примирије Турцима неодржи. А и звездари су исто тако учинили, тражећи у звездама срећу, и ласкајући краљу пили су вино, па тако и ритерство, и сам Јанкул, који је био управитељ угарског краљевства, а отац краља Матије славног спомена; јер се сасвим поуздао на то, да ће му добро и срећно за руком поћи рат против поганика. И тако почне се краљ Владислав спремати на Турке, лета господња 1444-ог, и пошље посланике к деспоту да и он буде готов. Деспот Ђурђ кад је чуо ту поруку, врло му буде жао, зато пошље свог пријатеља Димитрија Крајковића, знаменитог господина, к његовој милости краљу Владиславу, говорећи му оваке речи: „Милостиви краљу, ја сам се поуздао на ону прву реч, као што сте ваша милости са мном најпосле на том остали, да без мог савета против поганика ништа почињати нећете; сад незнам како сте за то заборавили, а и то незнам чије савете слушате, кад тако јако хитате против поганика без сваке нужде; али изволите знати то, да ја никако немогу бити готов. Јер је вама то

добро познато, да сам ја опустошену земљу опет примио, и да морам неке градове изнова зидати и храном попунити. Зато вас покорно молим, да се за сад оставите тог рата до другог времена. Јер се ја спремам да вашој милости будем на част и на добро, па да за то време опремим до педесет хиљада људи, па да и моју стару главу поред ваше милости одважим у бој против поганика; а још и то знајте, да што ћу год моћи учинити из моје благајнице у помоћ вашој милости, то ћу бар неколико стотина хиљада до оног времена приуготовити; али за сад немогу за тај посао ништа учинити; а и вашој милости саветујем, оставите се за сад тог рата; ја желим бити вашим отцем, као што сам и пре био, и са помоћу Божијом желим довести ствари до тога, да ћете моћи над поганицима победу одржати.“ Кад је то краљ чуо, он је хтео послушати његов савет, али војвода Јанкул, који је стајао до краљевског величанства окренуо се к посланицима с говором, пре него што му је краљ заповедио, и смејући се рекао им је: господине Димитрије, твој господар је ствар већ на чисто пресудио.“ На то одговори му Димитрије: „господине Јанкуле знај за цело да мој господар вјерно и право саветује, а на тебе то непада, ако краљево величанство не нађе за добро то учинити; буди препоручено Богу, па како он да!“ — Те тако краљ пошље деспоту преко истог Димитрија овај одговор: „ако пођем на ову војну, то ћу се најпре зауставити код вас у Смедереву, али не са многима, и ту ћу се с њим с деспотом сам догово-

рити за све те ствари.“ Тако се свршило ово посланство. Кад је деспот разумео шта му је краљ поручио, почео се спремати за дочек краља, да га може примити, као што се пристоји краљевском величанству. Преправио је чисте и изредне чадоре, а особито један чадор, не велик али изредан и леп, скупоцен, који бијаше изнутра исшивен ликовима везеним са бисером и са златом; исто тако и лепе коње и друге ствари, које су згодне за дарове. — После тога дошао је краљ Владислав са целом својом силом под Београд, да се ту превезе преко Дунава; а из Београда дошао је к деспоту у Смедерево, и лежао је у табору пред Смедеревом на ветру, а био је ту добре воље и весео, док није се сва војска превезла преко Дунава, па се и ова крепула и утаборила недалеко од Смедерева. Потом је деспот обдарио краља Владислава са горе описаним даровима, а к томе још дао му је 50000 дуката, молећи га жалостиво, да се с тим врати кући и да се остави тог рата. — Али Јанкул који је при том био, рекао је деспоту: „не мислимо у табору лежати, него оћемо да идемо на поганике.“ Краљ је погледао на деспота, а деспот опет на краља жалостно, јер су оба два видила да неможе друкчије бити, него по речима јанкуловим. И тако се опросте и разиђу. Јер је Јанкул више владао него краљ, и више је себи желио краљевство, него иноме другом. За то је завидио јако због тога што је краљ са деспотом био у љубави. Одатле кренуо се краљ Владислав, и ишао је доле поред Дунава к једном месту званом Б'дин (Видин); то је место дао

опљачкати и попалити, па је отуд ишао врло далеко кроз Турску, док није дошао на једно поље, које се зове Верно (Варна) близу Црног мора. И турски цар Мурат дошао је онамо, и кад су се оба две стране састале, започео се бој. Најпре је ударило петнајест хиљада Турака у белом оделу, а били су и у зеленим кафтанима, а на коњима су имали златне и сребрне ланчиће. Ту се имало шта видити, ту је било злата, сребра, бисера, драгог камења доста. Турака било је са прекоморским људима до сто иљада; а христијанске војске било је око 40000 коњаника, осим пешака из пољске, чешке и моравске земље. Том поражењу била су три узрока у три дана, и то све издајства од сами Христијана. Први узрок био је, што су грађани генуезки, који су били код мора, тамо где је море мирно и за превозење згодно, превезли Турчину близу 10,000 људи, узимајући од сваког човека по једну златицу. Други узрок је, што Францишко кардинал млетачки, који је имао бранити превоз, није га добро бранио, и кад га није одбранио, није ни у време Христијане о том известио и опоменуо. Трећи узрок био је, Христијани кад су чули, да је турска сила тако велика, хтели су се натраг повући, као што је то хтео краљ и кардинал Јулијан, на место згодније за одбрану, али Јанкул одбио их је од тога. Па и кад су већ турски коњаници поражени били, а краљ је после тога на јаничаре ударио, Јанкул није избављао краља, него га је оставио и отишао је од њега. Изпочетка је Христијанима срећно и добро ишло за руком, па

и други и трећи дан, тако да су сви поганички коњаници разбијени били, и да је већ сам цар са својим јаничарима остао на бојишту. Кад су јаничари видили да је зло, нашли су за себе једно место под горама, међу неким продолима и дубоким јарковима, и међу великим шипражјем, тако да непријатељи нису могли опазити, да су ту пред њима неке јаруге; па остављајући те јаруге, почели су на око измицати, као да хоће да побегну у гору, држећи међу собом цара Мурата, да неби им одбегао; па су се станили ту међу тима јаругама, а дали су те јаркове покрити са прућем и шипрагом. Кад је то видио Јанкул, наговорио је краља Владислава на то, да удари на њи са својима четама, јер су вељаше и тако коњаници већ разбијени, дакле да стече он славу; али је тим својим саветом управо упропастио краља; зато да би сам могао заповедати у краљевству. Тада краљ одма без оклевања пође право против њи; покривши се шлемовима и са копљама у руци дошли су хитно журећи се до њи, и хтели су их са својим коњима погазити и разбити, јер су видили да су то све сами пешаци; и тако навалили су хитно и потисли су једни друге напред, да би што пре стигли; те тако због тог силног наваљивања она јаруга напунила се сва коњаницима, тако да се поравнила. Сад скоче Јаничари на њи и тукли су их и убијали, како су год хтели. И краљ Владислав остао је ту у тој јаруги. А војвода Јанкул, који је имао код себе 10,000 људи, повукао се опет натраг без сваке причине, јер су поганици били сасвим раз-

бијени, и није имао ко да га гони. Турски цар више је био жалостан због ове побједе неголи весео, јер је говорио, да неби рад био по други пут одржати овако побједу. О краљу Владиславу Христијани ништа нису знали, да је он остао у тој јаруги; а осим тога поватали су ту на том месту многу господу и служитеље; и јаничари су оне који су у те јаркове попадали вукли тамо и овамо па су скидали с њи хаљине. Тада је један јаничар по имену Кукриарт, наишао на краља незнајући да је то краљ. Али кад је видио на њему онако лепо оружије, и на шлему перје и лепу оправу, одсекао му је главу, и однео је ову заједно са шлемом и са перјем пред самог цара, и бацио је пред њега говорећи: Срећни господару! ево ти главе неког твог знаменитог непријатеља." Цар послао је одма по заробљене, који су у бој поватани били, да кажу чија је то глава; а ту међ овим заробљенима били су и неки коморници краљеви, па је и њи упитао чија је то глава. Они му одговоре, то је доиста глава краља Владислава нашег господара; а неки слуге кад су угледали краљеву главу, од велике жалости плакали су и јадиковали. Тада цар због велике радости дао је одма на том истом месту свима заробљеним одсећи главе, а краљеву главу извадио је из шлема, па је дао одерати и кожу разним мирисним корењем и зачином и памуком испунити, да се неби укварила, и дао је косу на њој разчешљати и бојом офарбати, да је тако била оправљена као да је жива, па је заповедио да се натакне на копље, и

да се носи по свима његовим варошима, и дао је викати, да му је Бог предао у руке његовог непријатеља; а они који су ту главу носили добијали су дарове од господе и од грађана, толико да је сваком дошло по неколико стотина златица.

Тако се овај несрећни бој свршио. После тога дошао је цар Мурат у Дренопоље, и послао је ону главу Султану, а оног јаничара који је донео ту главу, начинио је знатног војводу и дао му је доста коња и новаца, тако да је постао велики господин; а и многи други били су поред тога обдарени.

Глава XXV. Како је војвода и угарски губернатор Јанкул после три године опет скупио војску и пошао против Турака, па ту од њи поражен био.

Кад је прошло оних седам година, за које су најпре били учинили примирије са турским царем Муратом, онда је војвода Јанкул, лета господња 1448 послао посланике к деспоту, и опомињао је овог да пође с њим против турака. Деспот одговорио је Јанкулу, „знате добро, да смо ми били учинили примирије са турским царем Муратом за седам година, и он нам је обећао да нас неће кроз ти седам година узнемирити, а и ми смо њему то обећали; али ви сте наговорили на то краља Владислава славне успомене, да се неодржи Турцима примирије; и скупили сте војску па сте пошли против њи, одказујући примирије без мог знања и савета. А ја нисам могао тако брзо бити готов, и морао сам остати а не ићи с краљем. А колико

сте тим задобили, то је свима познато, а мени је то доста жао, особито у ово време. Зато вам господине Јанкуле дајем на знање, да ја без краља нећу да полазим против Турака нити мислим то чинити; него гледајте да добијемо међу себе краља, и онда сам ја готов са свима мојима поред краљевог величанства ићи врло радо и без сваког изговора. Али ако ви и против овог мог савета пођете против Турака, онда памтите да ћете ме спомињати онде, где вам мој савет неће ништа помоћи.“ Кад је губернатор Јанкул чуо ово посланство, смејао му се и рекао је: „Ако мени помогне мили Бог одржати побједу над поганицима, наћи ћу вас у Смедереву.“ На ове његове речи одговорио је деспот: „нека иде с милим Богом, а као што он мисли за нас, тако нека и њему да Бог у његова недра. А као што ми мислимо о њему, тако нека нама даде господ Бог.“ — После тога послао је Јанкул особите посланике к деспоту, да му овај да потребе и слободу за пролазак кроз његову земљу до на Косово поље. А деспот заповедио је по свој својој земљи, да му дају све потребно и да му се свуда са добром вољом изиђе на сусрет, као рече и мени самоме, а то заповедамо под губитком наше милости; и ако се ко жели сачувати од нашега гњева, то да се никако другчије нечини. — Посде је Јанкул пошао са свом својом силом чак на Косово поље, а и турски цар Мурат дошао је онамо. А кад је Јанкул видуо велику силу и моћ турског цара, писао му је овако: „Царе, ја немам тако велику војску као ти, но и ако имам мање

људи од тебе, знај за цело да су сви храбри и честити". Цар му је одговорио: „Јанкуле! Волим ја пун тољак стрелица, него неколико њи позлаћени." — Тако се започне бој у четвртак у јутру, а били су се све до суботе до вечерња. Коњаници турски били су разбијени, али су се опет оправили. Јанкул кад је то видио, окренуо се против царски дворјана, али ту од њи буде до ногу потучен, тарни возови његови били су тако поизвраћани, да је Јанкул једва сам — други умакао у Угарску, а остали сви буду побијени. Цар је заповедио да се свима главе секу, и да се на гомиле бацају; и тако пошто је одржао побједу отишао је из Косовог поља. Тако се тај несрећни бој свршио. Јанкул дошао је у један предјел који се звао Загорје, а у том предјелу био је један господин по имену Стефан Штамовић, к њему су довели Јанкула а овај исти деспот обдарио га је, и пустио са чашћу али на своје зло у Угарску, као што се каже: „Злом добро печини." Деспот морао је трпити од турског цара много беде због тога, што га је пустио из своје земље, а да је цар то знао, да је губернатор био доведен у Смедерево, одма би дао био Смедерево обседнути. Из тог узрока није ни хтео деспот губернатора дуго задржати код себе, да не би дознао за њега цар Мурат. — После две године за тим умрьо је цар Мурат у Дренопољу због великог једа и жалости, што једног кнеза именом Скендербега од Албаније није могао савладати, нити освојити његов град Кроју у земљи Епиру; који се био од њега одметнуо и умео се одбранити. Други опет

говоре, да Мурат није одма умрьо после одпадења Свендербеговог, него да је живио још неколико година, и многе бојеве против њега водио преко својих војвода, па и сам својом главом, све до своје последње старости и смрти. О чему читаћеш обширније у књиги о славним делима тог истог кнеза Ђорђа Свендербега. О овом кнезу говори се ниже у разделу XXXIV, и на крају. Цар Мурат владао је кроз 31 годину, а умрьо је лета господња 1450. После две године постао је цар његов син Махомет, а лако је дошао до царства, јер није имао ни једног брата.

Глава XXVI. О владању цара Махомета сина Муратовог, који је био осми цар; и о његовом лукавству и примирију са деспотом.

Цар Махомет владао је после свог отца срећно, а поред тога био је врло лукав; преварио је помоћу примирија где је год кога могао; и ништа није за то марио што није одржао ком примирије, па ако га је когод због тога карао, одма је дошао у јарост као бесан. Он је послао к деспоту своју мајију а овога ћерку, која је била за царем Муратом именом Мара; оправио је са чашћу к њеном отцу деспоту, и дао јој је две области, једна се звала Топлица а другаГлуботица; а са деспотом уговорио је таково примирије, док је он жив и његов син Лазар, да их не ће никад узнемирити; само је то погодио за себе да му дају за његову потребу 1500 коња за јашење сваке године, и да му плаћају данак годишњи од 15.000 златица. — На све то пристао је деспот, и испуњавао је то

подпуно. Кад су то чули Срби било им је противно, јер су добро знали да турски цар неће верно испуњавати то примирије, и да му га неће одржати. Зато су дали знати деспоту, да не утврђује таково примирије с њим, јер он тим мисли само вас или неког другог преварити; па пошто другог покори онда ће одма доћи на вас. Из тога узрока и учинио је то примирије са деспотом, да би га најпре утишао и да не би за њега бригу имао. Деспот одговорио је својим поданицима Србима овако: „Ја морам то учинити за време, док не би једанпут почео краљ Владислав у Угарској владати; јер Јанкулу неверујем, а краљево величанство такође нема у њему поверење; зато морам тако оставити до воље божије.“ И тако је то примирије из тога узрока остало. Цар Махомет учинио је исто тако примирије и са грчким царем, за петнаест година да се вјерно и право обдржава. Међутим пошао је против једног поганичког кнеза, који се звао Караман, а који је био стародреван и слободан господар, неки говоре да је био од рода краља Дарија; и пошто је од њега отео неколико тврдиња и вароши, заузео их је посадком па се опет вратио у своју земљу. Земља овога кнеза зове се Караманија, то јест: Киликија.

Глава XXVII. Како је цар Махомет преварио грчког цара за време гореописаног примирија.

Цар Махомет скупио је војску, па се претварао као да би хтео поћи против гореспоменутог Карамана у његову земљу; а узео је са собом многе

мајсторе зидаре, и велико множство и други различни раденика са свачим, што год к томе принадлежи без иког недостатка, са сикирама, лопатама, мотикама, будацима и другим различним потребама; па је пошао к светом Ђурђу, као да жели ту над Цариградом преко мора превезти се са целом војском. И захтевао је од грчког цара, да му да неке лађе за превожење; а кад је дошао утаборио се на морској обали код залива светог Ђурђа пет талијански миља далеко над Цариградом. Ту је заповедио зидарским мајсторима измерити место, јер је хтео на том месту саградити једну добру тврдињу; па је почео одма и сам носити камење, а други кад су видили цара, да ни он неседи безпослен, сваки је носио камење ко је год жив био, био ко му драго, доносили су са свију страна камење, креч, дрва и све потребе, како је било наређено; и није се мако одтуд никуд кроз читаву годину или кроз два љета, док није довршио ону тврдињу; а никоји човек није знао његову намеру, шта оће да почиње са овом тврдињом. Кад су то Грци видили, почеше се спремати и хтедоше да то забране. Кад то чује турски цар, да се Грци спремају на њега, он пошље своје посланике к њиовом господару, изговарајући се да му небуде противно, што ја вели зидам град за ваше и наше добро, зато што се много жале трговци, да се чини велико разбојничтво од Каталана по црном мору и по белом, зато оћу да обуставим то разбојничтво, како би трговци могли проводити своју трговину. Кад је грчки цар то посла-

ничтво од турског цара саслушао, нису знали шта би ваљало ту добро учинити нити шта предузети, јер су све мислили, да ће се одржати оно напред споменуто примирије; и тако остави грчки цар на том турског цара, да дозида ту тврдињу. Али су при том мислили Грци на то, како цар од те тврдиње отиде, они да одма дођу и исту тврдињу да обседну, па ако је освоје одма да је разоре до основа, или да је они заузму. — Но турски цар је друго мислио. Тако Грци ослањајући се на поганичко примирије нису ништа предузимали; а така је била слобода, да су Турци улазили у град а Грци ишли су међ војску без сваке препоне, па су јели и пили у доброј вољи једни с другима; и то је тако трајало док је цар ону тврдињу довршио, која се још и данас зове Јемазар. У то време турски цар још није имао никаквих лађа тамо на мору код себе; зато је заповедио да се начини тридесет лепи лађа у шуми, која је четири талијанске миље од обале морске удаљена била; а гдекоји који нису ништа знали за те лађе, то су цару врло за зло примали, говорећи међу собом, тако велике и лепе лађе није могуће да би их могао пренети по суву у море без штете, а особито због тога што место није било равно, него бреговито. Тада је турски цар послао к деспоту. да му пошље 1500 коњаника по првом уговору, говорећи да оће пошто је довршио ту тврдињу, да пође у Караманову земљу.

Деспот оправио је једног војводу по имену Јакшу из Брезица, који је био поочим оних Јакша, што су

били у Угарској; а с њим послао је 1500 коња коњице. Јер деспот није знао за цареву намјеру. Кад је пак цар довршио тврдињу, није дао ником ономену, нити својему нити туђему, нити је оно-звао примирије, него је на једанпут пустио брзе чаркације к граду цариградском, да убијају и да потуку све и свуда где год кога могу наћи, до сами градски зидова, а било је велико множтво Турака и у вароши који ништа нису знали за то, те сви буду потучени од грађана. Сад турски цар дође са свом својом силом и обседне Константинопољ, који се сад зове Стамбол. Стамбол је толико рећи као да ревнеш царска столица. А они исти људи, које је био оправио деспот у помоћ турском цару, кад су чули на путу да је цар обсео Цариград, хтели су се вратити натраг, али буду опоменути од неки људи да се никако невраћају, јер ће говораху им, бити од Турака дочекани и потучени, зашто је тако већ за вас наређено, зато су морали напред ићи к Цариграду и помагати Турцима освојити га. — Тада је турски цар направио дивне справе са великим трошком за оне исте лађе, тако да се сва војска и сав град томе дивио; војска начинила је јарак на горе и на доле, и оковали су га гредама, које су јако намазали са лојем, па су за сваку лађу за себе особито ложе лепо направили, а и ветрена су платна на лађе горе помећали, као да иду по води, и барјаке, па су их са добовањем и са грувањем топова сви тридесет лађа једну за другом пустили, за које време престао је и бој због дивног чуда ти лађа, које су вукли пе-

шке људи, па и биволи све доле до мора. Кад су Грци видили те лађе тако оправљене, хтели су им бранити да немогу у море ући; али нису им могли учинити ништа; и тако је после Цариград нападан и освојаван био и по суву и по мору. А има један морски залив широк од прилике за две дужи њива, између Цариграда и између Галате или Пере. Преко тог залива дао је турски цар начинити мост на бурадма, који је тако био направљен, да су могли и коњаници преко њега јездити. Тако су поганици лежали утаборени кроз осам недеља око града, бијући га из велики топова, и рушећи тако да су зид већ били разрушили у ширини од пола дужи њиве. Константинопољ пак велико је место, зидове има око себе добре, дебеле и високе и почесте куле. Турски цар неби га никад био освоио са свом својом силом, да није било ту тако непоштене преваре и издајства због величине града. Грчки цар није могао тако на брзо имати толико много људи, да би зидови сви били заузети; јер су на том месту где је зид био разрушен, јуришећи царски јаничари убили грчког начелника, ком је то место било поверено. А кад су изгубили главара, онда су се други уплашили и морали су упустити; јаничари пак оснажени трчали су по зидовима па су убијали; а сва царска војска окренула се у варош; тамо су их убијали по улицама и по кућама и по црквама. Грчки цар имао је још на месту 1000 пешака, али није могао тако брзо стићи до оног места где је зид био срушен, зато што су се Турци већ били превећ оснажили; али су се Грци јуначки

бранили, и давали су одпор поганицима тако дуго, док нису и они савладани били; и ту на месту буде убијен и цар, ком је један јаничар одсекао главу, донео је и бацио пред цара говорећи: „срећни господару, сад имаш главу највећег твог непријатеља.“ Цар је упитао једног заробљеног пријатеља грчког цара, чија је то глава, а овај је одговорио: „то је глава Константина Драгоша нашег господара.“ Цар је тог јаничара обдарио и дао му је агадинско војводство у Натолији.

Тако је Цариград освојен помоћу неправости и невјерства поганичког примирија. — На другој страни оног морског залива једно је место лепо и велико, које се зове Галата или Пера, и тамошњи грађани учинили су били примирије са турским царем, тако да ако освоји Цариград и ми ћемо бити ваши поданици. А кад је већ Цариград освојен био, и кад су сви мушког пола поубијани били, осим жена и деце, који сви бише одведени међу поганике, тада су донели и кључеве од града Галате. Цар их је оставио као што су били, па је отишао к другим тврдињама и варошима; и пошто је све освоијо без велике муке, јер су му се сви предавали са великом тугом, отишао је опет у Дренопоље; а после тога пошао је у рашку земљу против деспота, нити му је најпре одказао примирије које је одпрс био закључио с њим.

Глава XXVIII. Како је цар Махомет деспота преварио у примирију.

Турски цар Махомет закључио је са деспотом рашким примирије до његове смрти и до смрти његовог сина Лазара, да га никад узнемиравати

неће, него да ће то примирије верно и истинито одржати; као што је о том већ напред говорено. Ово примирије учинио је он с дестотом зато, да би Цариград с тим лакше освојио, што се после само показало, јер како је Цариград био освојен, одма затим другог лета пошао је са свом својом силом у србске или рашке земље против деспота, а није овом ни одказао примирије. Кад су то Срби чули, дали су то деспоту на знање, да: „турски цар иде против нас са целом својом силом, шта да чинимо; ми смо вам напред изјавили, да ће нас тај турски пас преварити; зато да знате сада, да је наша намера та, пре него што ћемо дати наше жене и нашу децу пред нашим очима отимати и одводити међу поганике, волемо изгубити наше главе, и с њима се бити. Зато дођите нам у помоћ са штогод више можете војске; ми имамо у Ситници једну војску а другу у Глубочици или Кислини. Знајте то и незадржавајте се.“ На то одговорио ни је деспот говорећи: „Не могу тако брзо саставити војску, јер краљ Владислав сад није у Угарској, који би ми хтео у том дати помоћ; зато оставите се за сад свега, па ако се турском цару и предате, ја ћу вас с божијом помоћу опет ослободити.“ И тако кад је цар дошао у једну земљу Константинову, на поље које се зове Жеглигово, на граници рашке земље, чуо је за људе, који су се скупили у Ситници, а за друге у Глубочици; тако је лежао кроз четири недеље у Кислини и није знао шта да чини и на коју војску пре да удари; тада она војска, која је стајала у Глубо-

чици храбро удари на турску војску, и побила је многе Турке па и знамениту турску господу. После дође сам цар са својом војском, и разбије их крај једне воде која се зове Трепања. Сами Турци тако преповедају, да од како живе није се чуло никад за таку битку од тако мало људи против тако велике силе; — па кажу, да сви они горе споменути људи ту скупа бијаху сједињени, за цело би турски цар од њи до ногу разбијен био; — али овако су они сиромаси разбијени били, неки су побијени а други су се разбегли, а један господин именом Никола Скобалић и са својим стрицем набијени су живи на колац. Одатле је цар ступао напред и обсео је једно место, које се звало Новобрдо, где је био рудник са мајданима злата и сребра. Ово је освајао а најпосле и узео, јер му се оно само предало по уговору; обећао им је да ће их оставити при њиовим добрама на миру, и да неће узети од њи ни младе женске ни момке. А пошто се то место Ново-брдо већ предало, тада је заповедио цар позатварати све капије, а само једна врата отворити, и кад су Турци ушли у варош, заповедили су свима кућним газдама, да сваки са својом чељади, са мужкима и женскима изиђе кроз она врата из вароши напоље на шанац, а да остави сва своја добра дома. Тако је и било, те су ишли све један за другим; а цар сам стајао је пред оним вратима па је избирао момке на једну страну, а људе на другу страну, па и женске на трећу страну; па оне који су међу мужевима били најотличнији, те је све заповедио посећи, а остале

дао је пустити натраг у варош, а у њиова добра и имања ништа нису дирали. Момке пак 320 на броју, и женске до 700 раздао је међу своје поганике, а младиће узео је себи за јаничаре, и послао их је у Анадол преко мора, онамо где се они одрањују. *И ја, који сам ово списао, био сам у том месту заробљен, заједно са мојом браћом, сам трећи;* па су нас у једној гомили терали они Турци, којима смо били предати. А кад смо год у шуме и у горе дошли, свагда смо мислили, да Турке побијемо, па да међу горама побегнемо, али наша младост није нам то дала учинити. Али сам зато опет ја са још једанајест друга побегао од њи у једно село, а после нас је терала цела она област, и кад су нас стигли везали су нас, тукли и везане за коње вукли, тако да је једва остала у нама душа, после тога подјемчили су се за нас они други и моја два брата, да таково што не ћемо више учинити, и тако су нас водили чак преко мора. Цар пак Махомет узео је од деспота сву рашку земљу све до реке Мораве, и само му је оно оставио од Мораве до Смедерева. После тога дошао је у Дренопоље, и ту је узео осам младића од они исти, који су тамо доведени били, међу своје коморнике. А ови младићи договорили су се, да убију цара на конаку ноћу, говорећи међу собом, ако тога турског пса убијемо биће сво христијанство избављено, ако ли нас увате, тада ћемо бити пред Богом и пред другима људма мученици. Па кад су заноћили били су сви готови, а сваки је имао код себе нож. А кад је цар хтео поћи у своју собу, онда је је-

дан између њи, именом Димитрије Томашић, изишао од њи као непоштен издајица, и рекао је цару шта је имало бити. Цар је заповедио да се поватају и пред њега доведу, и кад је видио код сваког нож, упитао их је: „ко вас је на то наговорио, да сте се усудили на таково што отважити се.“ Они су му одговорили: „нико други царе, него једино велика наша туга за нашим милим родитељима и пријатељима.“ Тада заповеди цар да се донесу кокошија јаја, и да се у врелом пепелу метну и на тврдо препеку што већма бити може, а кад су их извадили из пепела, дао их је онако врела, сваком појединoм испод колена привезати, да им се жиле згрче и изгору; после тога дао их је везане одвезти на колима у Персију, нити је дао јаја скинути док нису се сама оладила; а после једне године дао их је опет к себи довести, па кад је видио да нема ед њи више ништа, заповедио је да се посеку. — *А нас неколико узели смо* њиова тела ноћу, и сахранили смо их код једне пусте цркве. Тако су ти младићи прошли код Цариграда. Онога пак истог који је цару све изказао, начинио је великим господином у свом двору; но после је овај добио тако велику болест, да се осушио и то до смрти, које је Господ Бог на њега допустио, због његове невере и његовог невољаства. После тога није хтео више цар Махомет ни једног српског момка имати у својој ложници. Исто тако узео је био шест дечака, па им је дао одсећи све мужке удове до самог трбуа, тако да је један од тога и умрео, а пет их је остало живи.

Ови се зову њиовим језиком Хадмулар, које значи нашим језиком уштројени; ови чувају царске жене, и служе их као њиови коморници. —

Глава XXIX. Како је прошао деспот од Јанкула угарског губернатора, и шта му је овај учинио за његова доброчинства.

Био је велики помор од куге у Смедереву, и због ове каштиге божије изашао је био деспот из Смедерева на брег на бољи ваздух близу Београда и ту се одмарао разапевши своје чадоре, док би та каштига божија минула; а само је мало својн људи имао са собом, али зато је опет сина свог Лазара имао код себе. А послао је посланике угарском губернатору, и Силоод Михаљу[1]) који је у то време управљао са Београдом, иштући од њи да може тамо слободно одпочинути. Јанкул губернатор угарски, и Силоод Михаљ београдски, обећали су му поручујући му лукаво и издајнички, уверили су га да може тамо бити и дању и ноћу докле год буде хтео: па још више поручили су му, „што год од нас будете желили, ми ћемо радо за вас учинити.“ Деспот ослањајући се на њиова обећања, распустио је све своје придворнике, и ту је лежао сигуран, као да је тако у свом реду, нити се старао о иком. Али после две недеље, изиђе Силоод Михаљ из Београда са неколико стотина коњаника, и ударе на деспота ноћу, и ту му је одсекао два прста од десне руке. Деспота су ту уватили а његов син

[1]) Правије: Силађи Михаљу.

Лазар избегао је. Деспота су одвели собом у Београд, и ту су га уценили у 100.000 златица; за коју суму морао им је деспот дати у залогу своју супругу именом Ирину, а сам отишао је у Смедерево да справи ту суму новаца, а обећао је да ће те новце без одлагања предати неком витезу Балвању. Овај исти Балвањ оставио је неколико стотина коњаника у заседи, а сам је са неколико људи дошао у Смедерево по те новце, који буду му одма предати. Али Срби жалећи свог господара, скупише се без знања деспотова и његова сина Лазара, те изиђу горереченом Балвању на пут, па га престигну и ударе прво на његову заседу и разбију ову до ногу, после убију и господина Балвања, узму новце од њега и отиду с њима тако да нико није знао куд су се дели. Кад је пак краљ Владислав разумео за тако непоштено дело учињено од губернатора Јанкула и од његовог шурака Силоод Михаља, а тако исто и кнез циљски, који је имао ћерку деспотову, одма је заповедио краљ Владислав да се деспотова жена без сваке препоне пусти; а Силоод Михаљ како је чуо краљевску заповест одма је пустио. И Срби су молили свог господара деспота, да им опрости што су оне новце узели натраг без његовог знања; али се морао сам краљ и кнез циљски за њи заузети, да им буде опроштено. После тога донели су ону суму новаца и вратили су је деспоту; које новце деспот хтео је послати краљу Владиславу; али краљ није их хтео примити говорећи: „господине деспоте, ми немамо никакво право на те новце“;

али зато је деспот опет послао краљу Владиславу 50.000 златица. А краљ опет дао је деспоту један замак у Угарској. — Због овог дела губернаторовог много се зло починило, и ицљски кнез буде убијен од старијег сина Јанкуловог Владислава; а то је било зато, што га се Јанкул бојао због деспота. — А Смедерево и са другим градовима после смрти деспотове, и после смрти његовог сина Лазара, остали су краљу босанском. Јер босански краљ Тома имао је ћерку Лазарову. Али краљ босански врло је слабо гледао ову ствар, зато што се бојао од турског цара; Срби пак због тог гореописаног губернаторовог дјела, волели су дати Смедерево Турцима него Угрима; а да је у то време било међу њима добре воље и пријатељства, то би од онда Угри могли држати Смедерево и друге градове као и Београд до данашњег дана. Јер сваки ће више за себе задобити честитом добротом, него проклетом пакошћу. Зато узмите пример од краља Мађаша, да ли је много оставио после себе порад своји свирјепи ратова и велики трошкова? Да је само пола оног трошка употребио против погани Турака, што га је тамо потрошио, био би поганике протерао опет чак преко мора, и стекао би велико и славно име од истока сунца до запада, па и од господа Бога вечну награду, а од људи част и похвалу, а и сви поганици имали би га у памети.

Зато знајте, да кадгод христијанин с христијанином рат има, да је то противно и скаредно пред Богом и пред светом. Па и то знајте, да су поганици тако снажни не по себи самим, него по

неслоги христијана. Јер је христијанска неслога поганичка срећа и радост, а наша ненавист и међусобно непријатељство доносе поганицима побједу.

Глава XXX. Како је цар Махомет освајао Београд, али није ништа успео.

Цар Махомет видио је и познавао оно дело, што је учињено било деспоту од Јанкула, и добро је опазио каква је отуд неслога међу христијанима. Зато се спремио и дошао је против Београда, и освојавао га је. Наумио је своје пешаке преко реке Саве на ону страну превезти, и поред Дунава утаборити се, ту се тврдо опкопати и топове наместити, како не би пустили Угре до града доћи и у њега ући. Али неки су га од тога одвраћали, говорећи: „Срећни господару то вам не треба чинити.“ Те тако дођу Угри и утаборе се крај Дунава, па су отуд све више улазили у град и доносили што им је требало. А то је била за цара прва жалост, што су га од тога одвратили. Друга жалост била је за цара, што је највећи господин после цара именом Карадија паша, стојећи у тарасу[1]) поред велики топова, и гледајући; а топџија ударио је из великог топа у зид, од ког се један велики камен одвалио и тако је натраг скочио, да је ударио Карадију пашу у главу, те је овај за тим мало само живио па умро. Трећа жалост била му је та, што је цар хтео још кроз две недеље зидове рушити а Смајил-ага одвратио га је од тог, говорећи да то

[1]) Шарампову или шанцу; тако зову Чеси и Пољаци шарампов.

није нуждно, уздајући се у Јеничаре, јер је он био над овима највиши господар од цара постављен. Цар је послушао његов савет и тако су јуришили, да су већ ушли у варош, и ту јо пописано било рањени јеничара 400 и неколико, а побијени било је неколико стотина. После тога за кратко време видили смо јеничаре, како опет из вароши напоље беже и трче, а Угри за њима трчећи тукли су се с њима, те после тога зидови буду од њи још боље обсађени него пре тога. Четврта жалост била је што се топова тиче, да су кола и ужета и чекрци и све потребе које су нужне око топова, биле на једној гомили, и то све било је под једном стрејом прикривено, па је то неко запалио ноћу, тако да је све на прах изгорело, толико да су топови остали голи. Тада је цар заповедио, да се дигну неки чадори, а сам се кренуо као да оће да се обрати у бегање, зато да би се они у граду на оне чадоре улакомили; као што је и било, јер су из вароши изтрчали на те чадоре, па су их скидали; које кад је видио цар да су се пешаци тако далеко удалили од места, скидајући оне чадоре, налетише коњаници турски живо, па су их ту убијали и клали све до сами бедема. А онај исти који је саветовао цару да неруши више град, да је већ доста, бојећи се да му то цар незапамти, (кад је цар одатле одлазио, пошто је оне пешаке изтрчавше из вароши потукао, остављајући ту топове и све друге потребе), вратио се опет под град, желећи показати цару некакво јуначко дело, како би опет могао доћи у милост, ударио је на пеша-

ке под бедемима, па је и сам ту остао убијен. А то је за Турке била највећа забуна, што им није дао Бог освојити Београд.

Глава XXXI. Како је цар Махомет преварио под примиријем деспота Димитрија морејскога или ахајскога, како је његове земље и градове освајао, па и самог деспота заробио.

Мореја је грчка земља, лепа, сва морем обкољена, осим једног места у ширини од три талијанске миље, где се море није саставило свуд унаоколо. У том месту био је начињен зид код воде, али не доста тврд. Деспот Димитрије био је рођени брат грчког цара славног спомена Константина, презименом Драгуша, који је погинуо у Цариграду. Он је имао примирије са турским царем Махометом на десет година, и имао је овом давати сваке године 20,000 дуката. А кад је цар освоио рашке земље, а Београд се одбранио од њега, као што је напред речено, тада се одма цар вративши се од Београда, опремио и пошао је на морејског деспота. *А кад смо* били недалеко од Тесалонике, код једног места које се зове Серес, ту су дошли посланици од деспота Димитрија, носећи данак цару; али он није хтео примити од њи данак, нити икакав одговор дати им, него је одтуд оправио Махомет пашу и с њим 20,000 лаки катана, осим његове собствене војске, да доскоче до оног горереченог зида, пре него што би био обсађен, а како до њега дођу одма да јурише, небили га могли освојити и заузети. Пошто је цар

ту војску већ оправио, онда је тек дао одговор посланицима морејским; да кажу свом господару, да од њега нећу да примим данак, него да сад идем сам у његову земљу. Зато кажите му нека се брани колико се буде могао. И тако пође цар напред к Морејн; а пре него што су посланици морејског деспота стигли у Мореју, већ је онај зид био освојен и разорен. После тога дошли су посланици по други пут носећи данак цару Махомету. Цар је примио од њи данак, а одговор дао им је овакав: „идите па кажите вашем господару шта видите, да сам наумио сам с њим говорити.“ И тако цар дође у Мореју и најпре даде порушити онај речени зид до основа. Одтуд недалеко био је један град код једне горе, који се зове Горфо; а како није могао с топовима на ту гору под град доћи, заповедио је да се изнесе бакар у једну цркву, која је храм светог Николе, и ту је салио четири топа за обарање зидова, која кад су била готова, заповедио је да се тај град бије, и освоијо га је, а почем га је освоијо ишао је к Балибатри, где је обитавао свети Андрија. После је ишао к једном граду који се зове Лендар. Ту је морејски деспот дошао к њему, са мало своји људи, јер се није никако надао да ће бити од цара тако превареи; а овај побио му је до ногу 6000 његови лаки коњаника. После је пошао цар Махомет даље и дошао је к Лендару, обсео и освоијо га, и дао је посећи све служеће људе, који су били у њему. Па који је год град освоијо, све у њему бивше људе дао је посећи, метуо је у њега

посадку, па се опет вратио. *А кад смо дошли у* једно место које се зове Ливада недалеко од Нигропонта, дошли су посланици нигропонтски, носећи на дар једно велико коњаничко копље, и поред тога један гвоздени буздован. Показали су те дарове најпре цару, па су му рекли, ако можете с овим копљем и с овим буздованом борити се, онда ћете моћи и Нигропонт освојити. На то се разљути цар па им одговори: „Носите опет то копље и тај буздован, па важите вашим господарима, да то копље добро чувају, па кад буду у нужди нека се с тим стварима бране.“ Па се потом заклео цар овако: „Ако“ рече, „град Нигропонте освојим, то ћу ако нађем оно копље и онај буздован, заповедити да им се с оним буздованом ноге избребијају.“ Одатле отишао је у Дренопоље к свом престолном месту, и ту је остао преко зиме. А идуће године одма у пролеће пошао је опет у Морију против деспота Димитрија; и кад је дошао у Морију освајао је градове, убијао је, ломио људма кости, и друга чуда је чинио, а то све зато да му се народ неби смео противити по градовима. Али зато опет није могао освојити сву земљу тог љета, морао је још и трећи пут у морију доћи, *па смо опет још имали доста посла, док смо* деспота Димитрија обколили у оном месту које се зове Мисистра. Ту се морао деспот турском цару предати на милост; и тако је деспот Димитрије свладан био и у животу остављен; а цар га је одатле послао с његовом женом и свом чељади у Дренопоље, да га тамо дочека, а он је сам остао

тамо у том месту, и заузео је сву земљу морејску; а пошто је у градове помећао посадке, оставио је тамо једног господина, ког је начинио војводом, именом Балабана. Али ипак једно место никако није могао освојити, које се зове Коринт, којима је свети Павле шиљао своја писма. То место је врло лепо и велико, и врло тврдо на брегу морском. Одатле је после отишао у Дренопоље, и кад је тамо стигао дао је деспоту једну добру област у рашкој земљи крај мора, и једно лепо и плодовито место које се зове Енос. После тога стигле су новине, да је умро рашки деспот Ђурђ, а цар је послао к сину његовом Лазару, да овај заузме земљу, да га он неће узнемиривати до његове смрти. Потом *кад смо ишли против* једног поганичког кнеза именом Смеилбега, преко мора у једно место које се зове Стенимега, пошто је освојио то место и све његове земље, узео је и овог са собом у Дренопоље, и дао му је област у бугарској земљи и место Станимеке. — Међу тим стигле су новине, да је напред споменути кнез Караман умро, а цар је отишао у његову земљу и заузео је сву. Тада је рекао цар: „сад би ишао да савладам Солдана и да освојим сва његова места, али се бојим Бога, да неби оскврнио света места; зато морам то оставити, јер су тамо она места по којима је ходао господ Исус, а и други пророци, као што су Мојсеј, Давид, Муамед и други; па се одтуд опет вратио у Дренопоље.

Глава XXXII. Како је цар Махомет ишао на трапезунтског цара Давида, и како га је надвладао и заробио.

Трапезунт лежао је као и Синап с оне стране Црнога мора. Трапезунтска земља је бреговита и велика, и свуда у наоколо обкољена је поганицима највише Татарима. Као што су велики хан, па и Узун-Хасан а и Денибег, ти исти татарски господари волели су имати за сусједа трапезунтског цара, него ли турског цара. *А кад смо ишли на Трапезунт, имали смо много посла и невоље* од Татара и од Грка. Јер даље више Трапезунта а поред великог хана има још једна грчка земља, велика и јака са много људи; у тој земљи је један краљ и један кнез, и велика је међу њима слога, тако да им поганици немогу ништа учинити, него их морају оставити на миру. А та иста земља зове се у поганичком језику Горгистан, као да рекнеш многољудна земља или сила, иначе се зове Иверија, која такође принадлежи трапезунтском цару, али има особитог господара. Ишли смо дакле с великим трудом к Трапезунту, не само војска него и сам цар; једно што је далеко, а друго узнемиривани од људи, треће због глади, а четврто због високи гора и велики планина, па к томе још и многи подводни и баровити места. Па су још и кише падале сваки дан, а пут тако је био разкаљан, да је било блато свуда коњима до трбуа. Тако смо дакле с великим послом дошли до једне горе код трапезунтске области, а кад смо се с те

горе спуштали, био је пут свуда покварен и засечен. Цар је сам имао своји сто кола, па кад је видио, да због тога неможе војска никуд напред, јер је било толико блата, да су се сви у њему заглибили, заповедио је да се кола исеку и изгору, а коње је раздао који је год хтео неке узети, а онај товар који је био на колима, сав су на камиле натоварили; јер је цар по вестима које је имао од људи, бојећи се рђави путова, повео 800 камила. И тако је одтуд ишао даље са камилама из гора у горе; а на једном месту догодило се, да се извратила једна камила од они, које су носиле благајницу, и пала је доле с пута преко стрмените стране, заједно са сандуцима, а сандуци разбили су се на комаде, па су се оне кесе, у којима су биле златице бројем 70.000, све по оној страни просипале, а јеничари који су дошли к томе чували су са извађеним сабљама да нико не узима златице, док нестигне господар који влада с тим благом. И тако со због те камиле цела војска зауставила, јер није било никаквог другог пута; а управ тада врло је јако падала киша. У то дође и цар па унита, зашто је стала војска на једном месту, па су му рекли о догађају, а он је допустио да сваки узме злата колико ко може, а војска нек иде напред; тада благо је било оним који су били ту близу при том месту, јер су неки од тог случаја добро прошли. А и ја сам се ту десио али доцкан, јер су златице већ биле где су имале бити, тако да је остала само црна земља, јер су их грабили и с травом и с блатом, како је који

могао, па и један другом из руке, као што при такој прилици бива. — *А докле смо се с те планине доле сишли, имали смо доста муке;* земља била је постала некако жидка, па су и самог цара јеничари морали на рукама носити до доле у равницу. — И камиле са благајницом остале су биле горе у планини, тада замоли цар Махомет јеничаре, да нежале труда а да доведу те камиле до равнице; и тако морасмо се опет вратити на брег с великом муком па целу ноћ мучити се око ти камила, док смо их дотерали доле у равницу. Тако је дакле цар тај дан ту остао одмарајући се, а јеничарима дао је 1000 златица, да међу собом поделе, а јеничарским сатницима повисио је њнову службу или плату, и што су пре имали на четири дана по златицу, то им је сад дао на два дана по златицу, као што је то без сумње још и данас. Јер што једанпут турски цар у свом двору заведе, то тако остаје без промене. Одтуд је послао цар 2000 брзи коњаника к Трапезонту, који буду разбијени пред Трапезонтом и сви потучени *јер нисмо могли* добити о њима никакве вести, док није сам цар са својом силом дошао к Трапезонту, где смо угледали лежећа мртва тела. После тога обколио је цар Трапезонт. А и лађе турског цара бројем 150 комада, дошле су у помоћ преко Црног мора, са великим топовима. И тако је ту освојавао Трапезонт вроз шест недеља са великим трошком докле га није и освоијо. Трапезонтски цар морао му се предати на милост. А он га је послао у Дренопоље, а сам је заузео сву ону земљу, а како је

имао много војске на мору а и на сувој земљи код себе, хтео је сад ићи против оног краља и оног кнеза у гореописану грчку земљу, али кад је чуо да је међу њима тако велика слога, оставио их је на миру, и ишао је опет к деспоту избирајући младиће. — А како је било са трапезонтским царем, о том ће обширније бити говор ниже. Тако је освојен Трапезонт од поганика, а *кад смо дошли* до једног места које се зове Нипер, стигоше вести од Алик-бега војводе смедеревског, казујуће: „са Божијом помоћу победили смо христијане; и Силоход Михаља смо заробили“; те цар одма поручи, да се чува Силоход Михаљ у Цариграду до његовог доласка; а *кад смо дошли* у Цариград дао му је цар одсећи главу; но и на Алик бега разљутио се због неког узрока, тако да је и овај имао бити посечен, али због те победе над христијанима опет је примљен у милост као што је и пре био.

Глава XXXIII. О Узенхасану, татарском господару како је побегао пред турским царем Махометом; а казују да тамошња вода изтиче из раја.

Узенхасан је силни татарски господар, у којега земљу пошао је са војском турски цар Махомет. Изишао је из једног места које се зове Брусса, и утаборио се на неком пољу које се зове Подводзалам. А Узунхасан наговорио је једног свог слугу татарина, да може какогод сметати у походу турском цару. Тај исти татарин јавио се Махомет паши највећем господару после цара, па кад *смо се утаборили* на гореречеиом пољу, онда је увече

изашао био из свог чадора Махомет паша са два служитеља да се проода, тада је тај исти татарин вребао њега држећи свој лук са стрелама у својим рукама, и како га је дочекао ваљда од страха или што није смео устрелио га је рђаво, згодио је Махомет пашу под самим челом између обрва, тако да је Махомет паша одма пао, а слуге повикаше и одма потрчаху за њим те га увате. Сутра у јутру одма кажу цару што се догодило Махомет паши; цар је дошао сам к њему, тако му га је било жао, и жалио је толико за њим да је плакао; и заповедио је да се тај татарин везан доведе пред њега, и да га метну на земљу са лицем горе, после тога заповедио је да му се донесе велика воштана свећа запаљена, па кад се највише разгорела, стао му је сам цар једном ногом на прси, па је окренуо ону свећу доле да капље кроз пламен на његове очи тако дуго, док му очи нису изишле напоље: после тога дао га је губитељима, да му одеру два комада коже преко леђа до плећа и до рамена; па је тако живио целу недељу дана, а све је друге и друге муке за њега измишљавао, док га нису напоследку тако оставили крај пута, да га изеду пси или вуци. После тога дигао се одатле па је ишао право у Узенхасанову земљу; а Махомета башу морали су пешке носити док се није излечио. А кад је цар дошао у његову земљу, освојио је неколико његови градова, *док нисмо дошли* до једног врло тврдог града који се звао њиовим језиком Барашар, као да речеш црни град; а одатле пошао је за Узунхасаном, небили се овај где-

год заустави и у бој упустио, до једне реке која се зове Еуфратес, која вода је велика и широка, као што је Дунав, тече према северу и упада у Црно море као и Дунав.[1]) Кад је цар видио, да се неможе с њим нигде сударити, послао је једног будалу к њему, који је с њим био познат, на тај начин као да је утекао од цара, а сам цар окренуо се да бежи са целом војском, као да оће да утекне. Кад се будала превезо преко оне воде к Узенхасану, он га је радо видио и почео је разпитивати шта ради син Отманов; онај одговорио му и рече: „Срећни господару ништа друго неради, него право од Вас бежи натраг, јер су Христијани ударили на његове земље са великом силом, зато ако хоћете што да предузимате, сад још имате време, док Вам није утекао у планине.“ Узенхасан мислећи да је тако, најпре је оправио свог сина једнооког Мустафу, па је и сам пошао за њим са целом својом силом; а кад је чуо цар да Узенхасан иде за њим, окренуо се против њега, а Узенхасанов син почео се с њим бити. Узенхассан и сам је стигао тамо, и тако су се били кроз два дана док буде Узенхассан надвладан, а син његов Мустафа буде убијен на том пољу. Царски коњаници били су сви до ногу потучени, и да није било јапичара, био би и сам цар или заробљен или убијен. — Узенхассан окренуо се к својој војски и рекао јој: „нисам знао да је турски цар према мојим коњаницима тако слаб, али са

[1]) Погрешно, јер Еуфрат тече к југу у персијско море.

пешацима он је мој господар, а особито код брегова.“ И тада окрене се па отиде опет у своју земљу. И турски цар отишао је у своје земље, *па кад смо били* на једном брегу који се зове Каги, ту је цар тај дан остао, а одтуд могла се видити друга једна гора која се зове Бабел, под којом је неко велико место, по имену Вавилон; у том месту је једна велика и висока кула, која се преломила на три комада, један комад стоји, а она два леже према западу сунца. А људи говоре, да та два лежећа комада значе два већ минувша века овога света, а онај трећи комад значи овај остали век. Она вода горе именована Еуфратес тече с ове стране Вавилона. Одтуд је Махомет ишао к једном острову у црном мору, именом Синопу; на том острову подвргло му се једно место Мисистра, и он је метуо у њега посадку па је отишао даље, а кад је дошао на неко поље недалеко једне поганске вароши зване Лугури, које је његово собствено место, зауставио се на том пољу, па кад је огледао своје придворне пешаке, који се зову јаничари, врло му се допало како лепо иду у реду, па рече: „да могу имати 10,000 јаничара, врло би сам много зато дао“, а један од они који су ту близу стајали рекне: „Срећни господару! не само десет него и двадесет иљада вредан сте имати.“ Тада цар маши се у своје скуте, где је имао златице, и одма му је за ту реч дао сто златица.

Одатле *ишли смо* у једно место које се зове Брусса, од Бруссе превезао се код Калипоља преко мора и дошао је у Дренопоље у своју столицу.

Глава XXXIV. О влашком војводи Драгулу, који је држао доњу Молдавију, и о примирију Турчина са краљем Матијашом. Поред тог спомиње се и Скендербег кнез епирски и албански.

Тај исти војвода имао је два сина, које је дао био цару Махомеду у његов двор. После умре њнов отац Драгул. Тада је цар одма обдарио старијег брата новцима, лепим чадорима и коњима, као што се пристоји једном господару, и врло га честито оправио у влашку земљу, да ту влада на место свог отца, али под таковим условима, да сваке године долази к њему и да му се покаже; а и данак свагда да се даје као што је давао његов отац. А другог брата задржао је у свом двору. Тај исти син Драгулов после тога долазио је двапут једно за другим к царском двору, а после тога није више хтео долазити кроз неколико година, док није цар послао по њега једног господина, који се звао Хамзабег. Овај дошао је к њему онамо у једну варош која се зове Ибраил, али он није му се хтео показати, него је заповедио својим слугама, да задрже међ собом царског посланика док он опет дође, па отиде одтуд и скупи војску; а то било је зими па и Дунав био се јако смрзнуо. Тада је млади војвода преко Дунава по леду са свом својом војском ушао у царску земљу, а имено у Никопоље, и ту је пустио своје људе да пљачкају и да убијају буди Турке буди Христијане. Тако је по селима и по варошицама велику штету чинио цару; а свима и живима и мртвима дао је одсећи

носеве, и мушким и женским, па је те носеве послао у Угарску, хвалећи се да је толико Турака побио, колико ту има носева. После тога вратио се и дошао је у варош Ибраил к посланику турског цара, а посланик није знао шта се догодило. А он даде посланика уватити са свима његовим слугама, а било их је свега четрдесет и пет људи, и заповеди да их одведу све к једном граду врло тврдом, водама обкољеном, који се зове Куриста; најпре је царског посланика Ханзабега дао на колац набити, па после око њега све његове слуге. После тога дођоше новине турском цару, шта је учинио Драгул. Тада пошље цар по његовог брата, да дође к њему у царски двор. А кад је овај дошао у двор к цару, онда највећа господа два паше највиши царски саветници, један се звао Махомет паша а други Исаак паша, изиђоше му на сусрет, па су га узели међу се и водили су га пред цара, тамо где је овај седио на својој столици; а цар устаде па га узе за руку и посади га поред себе с десне стране, на другу столицу мало нижу, па заповеди да се донесе плава златоткана аљина, и да се он у њу обуче, к томе дао му је црвен барјак, па и новаца, коња', чадора' као што се пристоји господару, па је отправио с њим четири хиљаде коњаника напред к Никопољу, да га тамо дочека. А и сам цар није дуго оклевао, него је скупио војску па је пошао за њим. А кад смо били код Никопоља на дунавском брегу, а с оне стране Дунава стајао је војвода Драгул са својом војском, да брани превоз војски. Тада цар

Махомет говораше својим јаничарима овако: „моји мили јагањци, што је год моје то је и ваше, а особито моје благо; него саветујте ме јер овде је за вама стало, како би се ја могао превезти на ону страну против мог непријатеља“, а они одговорише цару: „срећни господару, заповедите да се приправе лађе, а ми ћемо наше главе ове ноћи на коцку метути, па прећи на другу страну.“ Тада је цар одма заповедио, да им се даде 80 велики лађа добро опремљени и све друге потребе, џебане, топови, пушке велике; па кад је настала ноћ, а *ми смо сели у лађе* па смо се пустили доле низ воду, да се неби чула весла ни људи, па смо се тако превезли на ону другу страну нешто ниже, него што је војводина војска лежала, па смо се ту одма закопали и топове наперили, па смо свуда унаоколо ражњеве позабадали, зато да нам неби коњаници ништа могли шкодити, а после су лађе опет прешле на ону страну док се нису тако сви јаничари к нама превезли. После тога *наредисмо* се, па смо полако пошли против војске а сви са ражњима и са пушкама и топовима; а *кад смо се* већ близу к њима примакли били, онда смо стали па смо наместили топове. А за то време они су нам побили из топова до двеста педесет момака и јаничара, тако да се сам цар морао ражалити, кад је видио на оној страни велики бој, а сам није могао учинити што је требало; а имали су и велики страх јер се цар бојао да ће му сви јаничари ту побијени бити; а и *ми видећи* да нас тако јако нестаје, живо смо се упели, а како смо имали 120

мали топова, то смо почели одма силно из њи туђи непријатеље, тако да смо сву војску с места отерали а сами смо се ту сместили и утврдили. — После тога пустио је цар друге пешаке који се зову Азапи, да се и они превозе к нама што брже могу. А Драгул кад је видео да неможе одбранити превоз, отишао је одтуд даље. — После тога превезо се и сам цар са свом силом преко Дунава, *па нам је ту одма* дао 30,000 златица да их међу собом поделимо, осим тога је све јаничаре, који нису били слободни људи, учинио слободнима, тако да могу своје имање после своје смрти дати коме год хоће. — Одтуд ишли смо у влашку земљу за Драгулом, а његов брат пред нама. Зато је био код нас велик страх, ма да је војвода имао малу војску, због тога смо се опет једнако од њега јако чували, и сваку ноћ смо се ражњевима ограђивали, па се опет нисмо могли сачувати, јер су ударали на нас ноћу; па су ту клали и убијали људе, коње и камиле секли, тако да су неколико иљада Турака потукли и цару велику штету починили; а други коњаници турски бежали су од њи к јаничарима. А и јеничари сами су од себе ове одбијали, па и убијали, да неби од њи прегажени били. После тога сутрадан довели су Турци неколико стотина Влаха, које је цар заповедио све попола пресецати. Кад су Власи видели да се зло ради, одустали су од њега, па су прешли к његовом брату, а он сам побегао је у Угарску к краљу Матијашу славне успомене, а краљ дао га је затворити, због његови невољали дјела. Цар предао

је земљу његовом брату, па је отишао одтуд даље. После су Турци преповедали цару како су у Влашкој била велика поражења, и како је од њи много Турака изгинуло, зато да треба добро промислити тај посао, а цар је рекао овима: „докле год Рудкилије и Белград Власи, а српски Београд Угри буду држали, дотле нећемо моћи над њима победу одржати“. И тако се ова дела свршише. После тога кад је цар дошао у Дренопоље, одма је опет ишао у Калипоље, и ту је сео на ратне лађе које се зову магногаллије бергантине и друге различне лађе, па је узео са собом и топове за рушење, и авантопове бацајуће горе у вис и у места камење бацајуће, па је одма пошао к једном острову које се зове Митилене, где је светог Павла ујела змија. А зато је ишао тако нагло, да би тог господара на Митилени затекао неприправног, пре него што би се овај с људма приправити могао. Како је стигао цар га је обколио и био врло жестоко из топова и авантопова, докле га тако није и освоијо, по уговору али свакојако с преваром и невјерством, јер је дао посећи све војнике који су ту били, па после и самог господара. После тога заузео је сва места и градове, метуо је у њих посадку, па је опет отишао у Дренопоље. Кад је овамо стигао послао је посланике краљу Матијашу у Угарску, још пре него што се крунисао краљ Матијаш, да уговори с њим примирије, јер се одтуда највише бојао, а како је то примирије свршено било, тада је одма пошао против албански кнезова, и ове је једног за другим по-

коравао; а зато их је тако лако побјеђивао, јер су само гледали један другог, како их је он једног по једног покорио; осим једног кнеза, који се одбранио од њега, и који се звао Ђорђе Скендербег иначе Кастриот, син Иванов. Овај био је узет са својом браћом међу јаничаре, још кад је био момчић у време цара Мурата. Ту је све царске послове добро проучио, зато да би опет могао доћи до своје земље. Овај видећи како цар њега воле, јер је једанпут цар рекао: „Скендер-беже заиште од мене које год оћеш војводство, даћу ти га“; а он је одговорио да му да земљу Иванову, али није спомињао да је он син Иванов; а цар му је одма дао. А он отиде па одма заузме ту земљу осим градова; после тога оне јаничаре који су били у тим градовима, некако изведе и као преваром измами, па сам заузме и те градове, те је и ове држао. Потом цар Махомет син Муратов, који му је то био дао, ишао је против њега и хтео га је покорити, али није му могао ништа учинити, него га је морао тако оставити до његове смрти, као што га је оставио и његов отац Мурат. (О овом епирском кнезу Скендербегу имаш више напред у глави XXV. при концу). Зато велим много је лакше одбранити се од Турака за оног који њи познаје, него за оног који незна њнове обичаје. И тако пошто је цар освоијо све албанске земље, осим Епира земље Скендербегове, вратио се опет у Дренопоље. Тада дођоше посланици од босанског краља Томаша, молећи га за примирије.

Ради бољег објашњења оног места, на којем се сад говорило и чинио спомен о оном храбром јунаку Ђорђу Скендербегу нека служи на знање, да је високородни господар и кнез Иван презименом Кастријот, пореклом из земље Ематије, био господар земље или врањевства епирског. Овај како је имао своје седиште недалеко од турског цара Мурата, зато је и често од њега узнемираван бивао, јер је овај много пута улазио у његову земљу епирску (које главно место била је Кроја), с многом војском, кадкад шиљао је своје начелнике или паше, а кадкад је и сам лично на њу нападао. Али му је Иван Кастријот по својој могућности са својим људма свагда јуначки одпор давао, док није најпосле великим и многим трошковима на то чињеним, нешто ослабио а нешто и осиромашио, те му се морао покорити, па је тада био натеран, (ако је хтео имати мира од Турчина) предати му у залогу своја четири сина која је тада имао, па их је морао заједно са својом супругом а њиовом мајком, оплакати и прегорети. Тако је после до своје смрти које како мир имао од Мурата. Али зато је опет и у то време полагао добру и утјешителну надежду у свом најмлађем сину Ђорђу, коју као да му је неко Божије надахнуће улило; да ће то јест, њим ослобођен бити из те своје невоље; у чему није се преварила његова надежда, као што ће се мало ниже показати; али он сам Иван Кастријот то није дочекао, јер кад је она своја четири сина Мурату по закљученом уговору предао, није дуго за тим живио (жалошћу и тугом

пораженј, него је смрт животу његовом учинила крај. Она пак четири брата кад су к Мурату доведена била, држани су код њега у самом царском двору, које је цар одма заповедио обрезати, (ако је и имао са њиовим отцем уговор да им у христијанској вјери никакве препреке чинити неће), а после дао им је по свом турском обичају и нова имена. После смрти Ивана Кастријота цар Мурат заузео је одма епирску земљу, говорећи да она по оној сирочади њему припада и принадлежи. После тога предомислио се, да би ова браћа сироте кад досведу до своји зрели година, могли потраживати ту дедовину и своје насљедство по отцу, и тим би цару некакве неприлике причинити могли; да би се од тог сачувао, лукаво је измислио то, да ту најстарију браћу тројицу преваром отује и живота лиши, као што се то заиста и збило, и тако је он могао од њи сигуран бити, ал четвртог најмлађег брата Ђорђа о ком се овде говори, а који је тада имао око девет година свог узраста, оставио је при себи живог, и најпре дао га је изучити по турском начину словесним знањама, одредивши му учитеља; а после кад је дошао до зрелијих година и кад је што даље то више успевао у разуму, учио је и упражњавао се свакојаким начином у делима војничким, тако да цар Мурат у то време није имао у свом двору никог од њега отважнијег и храбријег, нити срећнијег у одржању побједе. Што кад је при њему опазио, будући особитом милошћу према њему наклоњен, ради његовог јуначтва, дао му је име Скендербег, као да рекнеш Александер

господар. Осим тога повисио га је на веће достојанство, и начинио га је главаром то јест пашом над војском; који је не једанпут оправљен бивао против непријатеља, кадкад и против Христијана са великим множтвом људи, а свагда је побјеђивао, нити је он игда од њи побјеђен био. Али при том је једнако за христијане марио и много је размишљавао и разне путове је оштроумно изтраживао, дали би могао и којим начином ослободити се из власти турског тиранства, па после вратити се међу Христијане а к свом насљедију. Кад је тако сам у себи тајно о том размишљавао, у неко време цар Мурат будући милостиво разположен према Скендербегу због његови јуначки и славни дјела, о чему је већ напред речено, заповедио му је да га замоли за које год хоће војводство, да ће му се то одма без одговора дати", а то је учинио с том намером, да Скендербег толиком штедрошћу његовом ганут и склоњен, с тим лакше заборави за христијанство и за своју отачбину, па да остане код њега и у његовим земљама за свагда. Али Ђорђе Скандербег био је друго наумио, (о чему наравно Мурат није ништа знао), он није одбацио ту милост, која му је тада дата била, него је молио за господарство над епиротском земљом, која је била његова отачбина, које му је одма и дато било. А кад је већ постигао то што је желио, само му је недостајала згодна прилика за то, да одустане од Турака; али и ова му се скоро потом срећно показала по вољи и допуштењу Божијем. Јер кад је од Мурата послат био са још једним пашом и са

20,000 људи, против угарског губернатора Јанкула, иначе Хуњадије, да иде с војском у Угарску; он видећи да је ту време згодно за њега, одма је одступио од Турака к Угрима, и Турци буду поражени. Одтуд је после Скандербег отишао са немалим бројем људи, у епирску земљу, која му је од Мурата пре дата била, а у своју отачбину, и ову је заузео, и кад се изјавио да је он прави наследник, буде добровољно примљен од целе земље за правог и наследног господара, па је у главном месту званом Кровја имао свој двор, где је била и тврдиња још од Турчина јаничарима напуњена; он је заузео и ову тврдињу, а јаничаре је из ње доле истерао; те се тако силно посадио на кнежевску столицу после свог отца Ивана Кастриота, као његов насљедник. Сад је цар Мурат жалио што је овај одустао од њега, више пута шиљао је против њега своје паше, а по имену: Али пашу, Фери пашу, Себелија Балабана и многе друге са великим војскама, које је све Скендербег са Божијом помоћу а са малим бројем своје војске разбијао, одтерао, од чести побио а од чести заробио; тако да су саме те паше са мало људи срамотно к свом цару бегати морале. После тога дошао је Мурат сам кад је већ јако остарио, са свом својом силом под град Кроју; и обколио га је са свију страна па је и јуришио на њега, али ништа није могао свршити, него је морао срамотно од њега отићи, нити се више к њему враћао док није цркао. Тако је и Махомет његов син после њега, многе ратове водио против Скендербега, како преко сво-

јих паша а тако и сам собом, али ништа неуспевши морао га је оставити на миру. Али и он Ђорђе Кастријот иначе Скендербег после неког времена умро је, остављајући после себе само јединог сина још младог. — (О овим и о другим његовим многим и различним стварима, ко би хтео обширније знати, тај може читати књигу о славним и храбрим дјелима његовим, издату на немачком језику, и то што је овде стављено само укратко ради објашњења, тамо може наћи у обширности без недостатака [1]).

Глава XXXV. Како је босански краљ Томаш послао к цару Махомету за примирије, и како је од овог преварен, уваћен и посечен био; а после како је краљ Матијаш опет освоијо од Турчина два града.

У то време и босански краљ Томаш молио је од цара Махомета примирије на петнајест година. А цар одма је послао по војску да буде готова и да иде к Дренопољу, али нико није знао куда оће да се окрене с овом војском, а посланици босанског краља морали су чекати на одговор. *А и ја незнајући зашто се сва та војска скупила, тада сам се* случајно нашао у једном подруму у царском двору, у ком су били дворски новци и благо, и то тим поводом што је мом млађем брату била препоручена благајница, да он одтуд никуд неиде. Како је дакле он сам био буде му тескобно, зато пошље по мене да дођем к њему и да ту с њим поседим.

---

[1]) Ово је стара примјетба чешког издаватеља ове кронике од год. 1565.

Ја неоклевајући отишао сам к њему; али одма за мном дођоше у исту комору највиши царски саветници Махомет паша и Изаак паша само њи два. Кад је то мој брат опазио рече ми то, а ја како нисам више могао из оне коморе изићи а да ме неопазе, сакријем се иза сандука, а кад су они дошли мој брат прострео им је ћилим, а они седоше један до другог и почеше се саветовати, што се босанског краља тиче. Тада рече Махомет паша: „како нам ваља учинити, шта ћемо одговорити босанском краљу?“ Изаак паша одговори му: „а како друкчије, даћемо му примирије за петнајест година, па ћемо одма негубећи времена поћи за њима, јер ако друкчије учинимо нећемо моћи никако задобити босанску земљу, јер је то земља брдовита; а к томе имаће и угарског краља у помоћ па и Хрвате и другу господу; па ћеду се тако приуготовити, да им после нећемо ништа моћи учинити. Зато дајте им примирије, да они могу отићи одавде у суботу а ми ћемо за њима поћи усреду, па ћемо доћи до Стинце[1]) близу Босне, а одтуд још нико неће знати куда се цар мисли окренути.“ И тако тај савет закључише па изађоше напоље из тог подрума и одоше цару. — После тога у четвртак у јутру обрекао им је примирије на петнајест година тако као што су искали, и то да се право и верно обдржава. А ја сутра дан у јутру отидем к њима у њиов конак и рекао сам им: „мила моја господо! имателн примирије са царем или немате?“ — а они одго-

---

[1]) Ваљда: Ситнице? на Косову.

ворише ми овако; „хвала господу Богу све смо угодили онако, као што смо желили.“ А ја им реко: „на моју вјеру, немате ви никаквог примирија.“ Старији од ти посланика хтео је од мене још више да испита, али млађи није му дао, држећи да ја себи од њи само шалу правим. После тога питао сам их: „кога ће те дана ви одавде одлазити“; а они одговорише у суботу; а ја им реко: „а ми ћемо за вама поћи у среду и то све до Босне, ја вам истину кажем памтите то.“ Али они су се томе смејали, и тако ја после тога отидем опет од њи. — А у том савету тако је било закључено, како цар из Дренопоља изиђе, одма да се посече цар трапезонтски, па је тако и било; *ми смо изишли у среду* а трапезонтски цар славног спомена буде посечен за тим у петак. — Тако смо дакле ишли све до Босне, а дошли смо у земљу једног босанског кнеза који се звао *Ковачовић,* који исто тако није знао за цара да ће овај доћи и зато му се предао, али зато опет дао му је цар одсећи главу. Одатле *ушли смо* у краљевску земљу и ту је најпре обсео град, који се зове Боховиц [1]), а како није имао топова са собом, дао их је ту под тим градом салити и освоијо је тај град, бијући га из тих топова. Оне исте посланике који су били ишли у Дренопоље ради примирија, и који су тамо са мном говорили нашли смо ту у том граду, и опет су говорили самном, опомињући се мојих пређашњих речи, али је већ било поздно за њи сиромаке! — Пошто

[1]) Биће право: Бобовац.

је цар у тај град метуо посадку, ишао је к Јајцу, а већ је напред био послао Махомет пашу хитно са 20000 лаки коњаника, небили могли краља Томаша негде изненада затећи у неком замку, јер су дознали и дочули да нема никакве службене људе своје код себе. Он пак знајући добро за Турке радио је и дању и ноћу о том, да би могао хитно скупити неякву војску, и тако дошао је у један замак који се зове Кључ, хотећи ту кроз вратко време у подне одморити се. Али у то стигоше одма Турци и јашили су око града незнајући ништа за краља, док један нитков изтрчи из града и изкаже за колач Турцима, да је краљ ту у том замку. Које кад је чуо Махомет паша одма је замак обколио, а сутрадан наговорио је краља да се сиђе доле из замка, заклињући се и обећавајући, да му животу ништа бити неће. У то стигао је и цар Махомет под Јајце, а краља Томаша доведоше само са још једним другом његовим пријатељем пред цара; слуге пак његове оне што су били у том замку, видећи да је њиов господар заробљени сужањ и они се предадошс. А цар заузевши замак заповедио је, да се краљ заједно са његовим другом посече. После тога заузео је сву ту земљу, и пошто је метуо у градове посадке, отишао је опет натраг у своју земљу. *Мене пак* оставио је ту у једном замку који се зове Звечај недалеко од Јајца, и даде ми педесет јаничара као посадку за тај замак, и на пола године плату за сваког јаничара поособ; осим тога имао сам још други Турака тридесет људи к онима у помоћ. А кад је цар већ изишао био ван из те зе-

мље, тада је краљ Матијаш без одлагања одма под јесен дошао у Босну и обсео Јајце и замак Звечај, у ком сам ја био. А кад је тако лежао под градом, они Бошњаци што су се били предали Турцима, и што су са Турцима били у граду и у вароши заузму силом једну кулу, на којој је турски барјак био подигнут, и освојивши ту кулу бацили су барјак доле и почели су туђи Турке, а Угри видећи то одма су живо долетели, и храбро су из те куле почели продирати у варош док су варош и освојили. Турци побегоше у град и ту се затворише. Краљ је после ту лежао кроз осам недеља једнако нападајући на њи. А другу војску послао је са топовима к замку Звечају, да и овај освоји. У том замку био је зид рђав, јер су га јако са топовима порушили, тако да смо ми једнако морали радити да опет затворимо провађено, и тако смо се дотле држали док није град Јајце пре увет био, него Звечај. Кад је краљ Матијаш Јајце освојио по уговору, дошао је одма к Угрима под Звечај, и тако морасмо се и ми предати; а што је год било Турава у Јајцу и у Звечају, мало се који од њи вратио у Турску, јер је краљ Матијаш хтео њи повести са собом; *а ја хвалио сам господа Бога, што сам се тако с поштењем вратио натраг међ Христијане!* Тако је краљ Матијаш освојио Јајце и Звечај. А у то време управљао је с Босном, неки војвода по имену Махомет Миматовић, а у место њега био је његов слуга у Јајцу, ком је било име Јусуф харамбаша, а овај је остао после код краља Матијаша и са другим Турцима.

Глава XXXVI. Како је цар Махомет после једне године опет дошао у Босну да освоји замак Јајце, али га није освоијо.

Цар Махомет после године вративши се опет у Босну, утаборио се код Јајца под замком; ту је дао ливати топове и из њи је био замак, док није и зид оборио. После тога дао је јуришати на замак и већ је царски барјак био на бедему, тада се један драбант из замка увати са оним јаничаром отимајући се за барјак, а како су се тако хрвали, падоше обадва заједно са замка доле, и ту се убише. Цар видећи њиово јуначтво буде му жао а видећи и то да му се замак са вароши одбранио, и да им неможе ништа наудити, дао је довући топове к води, која се зове Врбас, близу вароши, и даде их бацити у ту воду тамо где река преко камења пада; а то је учинио зато, да их нико неможе извадити; а сам је отишао одатле, нити је више покушавао освојити то место; а одлазећи заробио је једног босанског кнеза. И краљ Матијаш пошао је у помоћ у Босну желећи одбранити Јајце, а кад је чуо да цар одатле одлази у своју земљу, и он се опет врати, а Јајце остало је неосвојено. После тога отишао је турски цар Махомет к Негропонту и кад га је освоијо, питао је за онај гвоздени буздован, па кад га је нашао, дао је њиме изпребијати њиове ноге, да би тако испунио своју злу заклетву, коју за цело неби био одржао да је за добру ствар била, јер је био невера и врло је мало марио за заклетву или за веру.

Глава XXXVII. Како је цар Махомет заповедио једном великашу, по имену Титрек-Синаму, да прорачуна сву царску благајницу.

Неко време пре него што је цар Махомет освоји Босну, заповедио је Титрек-Синаму да прорачуна целу његову благајницу, и да му каже, колико иљада људи и за колико година могао би издржавати из готовог блага и готови своји новаца, ма да неби имао никакви доходака од свију своји земаља. Титрек-Синам по царској заповести прорачунао је све, и одговорио је цару, рекши: „Срећни господару, можеш хранити кроз десет година, 400.000 људи; па им платити и подковице и клинце,“ чим је хтео рећи, свима службу па и штету. Титрек-Синам је рекао 400.000, али цар није тако разумео него је мислио, да би могао обдржавати сваке године само 40.000 људи кроз десет година, које би чинило кроз десет година 400,000. Цар је на то рекао: „Још дакле нисам господар“; јер те христијанске земље које је држао, све су биле туђе и силом отете од Христијана, што су год биле с ове стране мора. А у то време говорило се да папа са свима Христијанима иде против Турака; а цар бојећи се, да ће све христијанске земље, које је освоијо, устати против њега, позвао је сву најстарију поганичку господу из свију своји земаља, да дођу к њему; а кад су дошли саветовао се с њима, и рече им: „Чујемо да Христијани иду на нас врло силно, шта ви на то велите, дајте саветујте ме, јер ја имам и могу кроз десет година

издржавати 400,000 људи.“ Они му одговорише: „Срећни господару, толико имајући уђите у њиове земље, то је за цело боље, него да их дочекате у својим кућама.“ Тада је заповедио цар да се донесе велики ћилим и да се простре пред њима, а у средину на овај дао је метути јабуку, и задао им је загонетку, рекши: „Који од вас може узети ту јабуку а да нестане на покровац?“ А они договарали су се међ собом размишљавајући о том, како би то могло бити?, а ни један није имао толико досетљивости, док сам цар приђе к ћилиму и узме га оба двема рукама, па га почне замотавати, те тако узме ону јабуку, замотавши најпре покровац уједно, а после метне га опет као што је пре био, па рекне господи: „боље је Христијане полако побјеђивати, него у њиове земље наједанпут упасти, јер ми смо у опасности, ако тамо неби нам испало за руком, да се тад против нас окрену и побуне све наше земље које смо освојили од Христијана“. — Тада рече један господин именом Есебек-Хавранович: „Срећни господару, од давна већ говоре о том римском попу, да има против нас доћи са целим христијанством; а да је на свињи јездио, давно би већ овде био. Зато, као што сте наумили тако и учините, за христијанске новости ништа не хајте“; те тако сви похвалише његове речи и царски пример. Тада цар дозове једног христијанина Грка, ког је радо имао, именом Тому и рече му: „како ви мислите о вашем римском попу.“ Овај одговори: „Срећни господару, тако судимо да су до неког папе, ком

је име Формозус, сви папе били свети, али после њега ни један више.“ И рече цар: „Сви сте ви заблуђеници, зато ти Томо пријми муамедову веру, јер је правија од ваше“ а Тома на то умукне. То се догодило у Дренопољу у царском двору. Цар је обдарио ону господу, па их је одпустио својим кућама. Зато треба да знате за цело, да је турски цар у великој опасности, и да се Турци врло боје тога да се недигне христијанство и да неудари отважно на њиове земље. Јер како би за то дознали Христијани који су под њима, сви би се побунили, и сви би пристали уз христијанство. То сам ја много пута слушао од њи сами, и зато подјармљени Христијани моле Бога свагда, да се то догоди. После тога пошто је све те горе описане ствари починио умре цар Махомет, а гроб његов је у Цариграду. По њему остала су два његова сина, од који један звао се Диел-султан[1]), а други Бајазит.

Глава XXXVIII. Како су та два брата, синови Махометови, после смрти свог отца поступали један с другим.

Синови Махометови Диел-султан и Бајазит војевали су један против другог за царство кроз неколико година, док није Диел-султан изтеран био из земље а Бајазит остао је цар. А овај цар није ништа таково предузимао, јер није имао против кога; почем је његов отац покорио под своју моћ сво Христијанство у оним предјелима, осим угарског и пољског краљевства. Али је зато опет овај

[1]) Погрешно, у место Цем-Султан.

Султан освоијо Каффу на црном мору, а с ове стране у Влашкој земљи Килију и Београд у Угарској осим србског Београда. А у Турској такав је обичај, кад после турског цара остану два брата, па ови међ собом имају војну, који између њи први добегне у двор међу јаничаре, тај задобије царство па и сво царско благо, које је над Константинополом пет талијански миља далеко крај мора, у једном замку који се зове Јенихиссар, као да рекнеш: Нови двор или град; тај је замак врло тврд и јак, њега је сазидао Махомет, кад је освајао Константинопољ, као што о том имаш горе у глави XXVII речено. А да ма који од оне браће дође, желећи узети нешто од оног блага, недаду ни једном. Јер је тај замак тврдо затворен и свима потребама снабдевен, тако као и пред непријатељем. А даду му такав одговор „Срећни господару, докле вас двојица војну један против другог имате, дотле ни једном од вас неће се ништа дати, док један од вас неседне снажно на царски престол, без препреке од другог.“ Тада онај ком је тај замак поверен, узме кључеве од града и од свију блага па их донесе цару, и покори се њему, и преда му их; а цар га обдари па му опет повери кључеве да тако управља, као што је и пре бивало од стари времена.

Глава XXXIX. О свима турским земљама и уредбама.

Најпре ваља знати, да турски цар све градове по свима својим земљама сам на своју руку силно држи заузете посадкама јаничара или своји пито-

маца; а ни једном господару неда никакав замак, па ако је које место ограђено и утврђено, или је у месту тврдиња, то је сам цар држи заузету својом војском. А оне јаничаре који су у замку цар издржава, тако да имају све потребе ако би били обседнути, и сваки прима за своју службу док је год жив из царског двора плату, и то сваке четврти године напред даје им се подпуно без сваке погрешке, а и одело даје им се једанпут на годину. У замку таква је уредба: један је који над свима влада а зове се диздар, као што је код нас порколаб [1]); други после њега зове се кехаја, као маршал; после су буљукбаше као наши десетари. У неким градовима који су већи, има више и дворски војника, а немају никакве друге доходке осим своје плате. Диздари имају на сваки дан пола златице, кехаја на четири дана златицу, од десетари пола толико, дакле на осам дана златицу; тога морају живети, а царске магазе немају дирати осим ако би били обседнути; сами морају пријежно чувати ноћне страже, а код капије свагда морају бити два оружана човека; капија сама мора бити затворена, осим мали врата; а ко би горе и доле ишао никог непропуштају без одговора. Ако би каква нуждна потреба била да би војводе морале ићи у град, да ту некакав недостатак уреде, ни ти се немају пуштати са многима, него сам са пет или највише са шест људи. Тако се царски градови чувају, а сва господа од највишег до

[1]) Изопачено од Бурггграф.

најнижег буди ко му драго богат или сирома, мора сваки гледати цару бити на руку, а цар их плаћа сваког према његовог достојанства и према заслуги. — Исто тако нико ништа нема своје насљедствено, таким начином да би могао своје уживлење од тог свог господства имати; него само нека велика господа имају нешто своје насљедствено али не много, и то за то, да ако би им цар одузео службу, да би имали куд склонити своју чељад, и ту је могли држати, до даље царске наредбе. Јер цар једном одузме а другом даје; а онај ком је одузео иде у царски двор и ту код двора буде годину или две, а цар опет узме од ког другог па да њему; а таковиx људи од који одузимају а другим дају, бива у двору свагда око две стотине, а зову се маузели, али опет зато цар им даје неку новчану помоћ. А такав је међ њима обичај, да се зато нимало небрину, него веле: „ако Бог да здравље даће ми друго што и боље“, а узроци што једним одузима а другим даје јесу ови: што цар никог дуго нетрпи, који од сиротиње отима и чини јој неправду, него од таковог узме па да другом, друго ко царску службу занемари, јер је свакоме наложено како има служити и чим. А и то је обичај код Турака, да ко има синове кад ови дођу до година, он их узме са собом на војну, па их пријави у царском двору, тада цар да и сину исто толико а кадкад и више колико и оцу, сваком поособ и ниједном неодузме без особитог узрока. А и то је царска наредба, да сваке године шиље четири господина из свог двора на четири стране своје земље, да

виде и размотре дали се нечини где каква неправда сиротињи од њене господе, ови имају таку власт да могу казнити и смрћу и одузимањем имања, како ко заслужи а зову се њиовим језиком Харшориди. А кад дођу у те предјеле, дају по варошима извикати да сваки дође к њима, ком је каква кривица учињена, па кад тако сврше ту ствар враћају се у царски двор и добију дарове. И то је обичај код Турака, да кад би царски дворски слуга ишао или јездио некуд по својој потреби, па би се догодило да буде убијен, онда тај који га је убио ако се увати без милости изгуби главу, а онај цео предјел у ком се то догодило, мора с места платити 20000 златица у царску хазну, зато што га нису чували; па кад би и најгори царски дворски слуга неком нешто заповедио, то се без сумње мора учинити, јер се свак боји царског гњева, па им свуда чине част по селима и по варошима, и то свагда заједнички дају им све што потребују.

Глава XL. О уређењу царског двора.

Прво ваља знати да је у царском двору такав ред, да је царски савет највиша власт над свима царским властима, и што овај учини или саветује то је учињено; зову се њиовим језиком Вазерлер иначе башалар; ови бивају само два, а то зато чини цар да му многи саветници непробијају главу, а да незна чији би савет пре послушати имао и на чему остати. У оно време *кад сам ја био код Турака и у двору цара Махомета*, били су Махомет паша и Изак паша. У његовом двору био је такав обичај,

да нико од чиновника незаводи нове ствари да неби се двор колебао, него како је пре уређено било од стародревни времена, тако се држи и при том остају. И царски савет несаветује се код цара, него у другим собама њи само два, ако ли су у пољу, тада је разапет за њи особити чадор; а има други велики чадор, у ком се цар показује кад је у пољу, и тамо дозива своје људе у тај чадор па сваког понаособ пита, шта се где ради; а кад све саслушају, попишу све што је ко казивао пред њима. После тога њи двојица сами међ собом размишљавају, па што би најбоље и највредније било то изнесу пред цара; после сам цар још то размисли и пошто се заједно посаветују на чему би имали остати, савет коначно закључе, одлазе од цара и наређују нуждне ствари, а сам цар води о том старање. — Кудгод Турци улегну у непријатељску земљу и заробе људство, царски писар иде свуда одма за њима, и што се год ту нађе момчади те ове узме за јаничаре, а за сваког да пет златица, па их пошље преко мора. Ових свагда бива бројем до 2000; а ако их недобија довољно од непријатељски људи, а он узима од оних Христијана који су у његовој земљи а имају дечаке, из сваког села колико које село може дати, да тај број буде свагда подпун. А ти дечаци које узима у својој земљи зову се цилик, ови могу после своје смрти своје имање оставити ком год хоће; а они које узима од непријатеља зову се пендик, и ови после смрти немогу оставити ником ништа него све припада цару, осим ако би се који тако владао, да

би добио слободу, тај после може коме шта хоће оставити по својој смрти. На ове дечаке који су за морем цар нетроши, него они којима су поверени морају их издржавати и одевати, па кад цар заповеди опремити; тада се навезу на лађе они који су за то, па ту морају учити борити се и вечбати за војну. Сад их цар већ снабдева и даје им плату, па између њи избира за свој двор оне који су већ изучени, и повиси им плату. Млађи морају да служе старије, а кад дођу до година и до мужког узраста, он их намешта по градовима да их чувају. У двору бива јаничара око 4000; а међ овима такав је ред, да имају над собом поглавара који се зове ага, велики је господин а има на сваки дан 10 златица, његов наместник има на дан једну златицу, сатник сваки на два дана златицу, а сатников помоћник на четири дана златицу. Десетари имају на осам дана златицу, а прости на десет дана једну златицу. Њиови синови сви имају плату од цара, како израсту из детинства; а ни један дворски слуга ако што скриви небива кажњен у плати, него одма смрћу. Несме се никоји дворски човек јавно погубити, него свагда крадом, због остали дворски слугу, јер би се ови бунили, — а никоји јаничар несме јашити на коњу осим једнога аге и његовог помоћника. Међу њима је одређено, да су неки стрелци који стрељају из лука, други из пушака, трећи из лучишта, а кад дође дан, морају се сви показати са својом стрељбом пред својим главаром. Исто тако има турски цар у свом двору свагда 600 Татара коњаника, над којима

су два начелника, који се зову Калиплар Шабасулар, плате има сваки по две златице на дан, а нижи имају по једну златицу и по орту; сваки од њи има по 300 Татара под собом, а ови се зову Курипигистлер, као да рекнеш: сироте. А осим ових сирота непримају никакве друге Татаре у царски двор, него су сви остали од они царски питомаца, о којима смо напред говорили; од њи изберу шестдесет коњаника избирани момака и састављају их у једну чету, који се зову Шалаги; њиов начелник зове се Селакбаши, његова је плата златица на дан, а њиов је посао да иду пред царем са лучиштима. Друга дворска чета јесу две стотине вратара, два начелника што су над овима зову се Капици баше, а сваки има под собом стотину момака, који јаше на коњима; плата њиови начелника је на дан две златице, а простима на десет дана златица. Трећа чета дворска нижег реда, избирана од они исти царски питомаца, који исто тако јаше на коњима а има их шест стотина, са два начелника, који се зову Улаффади баше, а има сваки под собом триста момака; плата иде сваком на дан две и по златице, а осталим иде на четири дана једна златица, а зове се та чета улаффадиш. Четврта чета је још нижа, која се зове Солухтар а има их триста, њиов начелник зове се Солухтарбаша, он има плате на дан три златице, а остали имају како који, по једну по једну и по до две златице, њиов је посао да воде коња под царем, кад се покаже потреба, а на неког дође ред да води у години или у две године је-

данпут. Пета чета највиша зове се Шпатиглани, као да рекнеш: господски синови, ови језде на коњима као господа, има их бројем 400, њиов начелник зове се Шпатиоглар-баша; његова је плата пет златица на сваки дан, а остали имају по две до две и по златице, како се који влада. Ови имају тај посао и ту дужност да носе за царем сабљу лучиште и стреле, а облаче се кад се покаже потреба; па и на ове дође ред на једног да носи једанпут у години или у две године; а сви ови су коњаници па имају и тај посао, да морају ноћу стражарити око цара, и обилазе као страже на пољу под голим небом, била киша или снег, зима или мећава или какво му драго време, сваки мора остати на свом месту; а сваку ноћ чувају стражу њи педесет, а кад се покаже потреба и стотина. Ни један од ови нетреба да се стара за никакво оружије, све јим даје цар, што год ком припада према његовом достојанству. Они што носе јела, зову се Чеснегерлер, а има их осамдесет; њиов начелник зове се Чеснегирбаша, његова плата чини две златице на дан. Коморника има педесет, они се зову Утисегландар, начелник њиов зове се Киптербаша, његова је плата на дан две златице, а коморника на дан по пола златице, уз то имају подпуну раану за себе и за коња. Има цар свагда 1000 коња преправни од године до године под своје седло, а од ових раздаје, како се покаже потреба са седлом и са свом потребном оправом, особито кад је велика војна. Коњушника има 200, који гледају те коње, а сваки има на осам дана

златицу; њиов највиши господар зове се Михтербаша, а има три златице на дан. Камила' има 60, које носе царско благо, свака камила носи 60,000 златица у сандуцима; а осим тога има особити камила 40, које носе кухину и комору од јестива; а други опет толико које носе царске чадоре и друге потребе; исто тако носе камиле и чадоре трубача и све њиове ствари, и четири велика бубња, једна камила два а друга опет два, а ти бубњеви зову се њиовим језиком Кос, и на те се недобује никад осим вад је велик бој; а иначе имају много великих и малих добоша. А што носе оружије, има 300 камила'; јер они немају никакве возове, да неби се око њи морали бавити, кад иду на војну. Пушкара има 60, који оправљају и чисте оружије, а сви јаше; њиов господар зове се Ђебадибаша, а има на сваки дан једну златицу, његови људи имају на осам дана по једну златицу. Оних који разапињу царске чадоре има 60 а зову се Мехтербер, и они су коњаници, њиов старешина зове се Мехтербаша, а има на дан пола златице, остали имају на осам дана златицу. Осим тога има дванајст мазги или самара, које носе кревет и приручне новце цареве, а то је као особито његово благо. И тако свију мазги и камила које носе те ствари, има до 400, а поред ових још нешто и празних, за случај, ако би се неким што догодило, да има одма на то место других. Само коњаника има свега бројем 2450, а дворских јаничара пешака има 3500, и тако број пешака и коњаника царски дворски људи износи око 6000.

Глава XLI. О главном боју или битки, и о постројењу поганичке војске, и савет како се има постројити против тога христијанска војска.

Најглавнија бојна управа за главну битку код Турака је ова; прво треба знати, да царски барјака има четири, који принадлеже к двору; први барјак је бео а златим словима изписан, овај је над свима осталима, јер означава сву силу царску, а зове се Аласанђак, као да рекнеш барјак све силе; други барјак је црвен, а то је дворских коњаника; трећи блрјак је зелен и црвен; а четврти жут и црвен, ова два су пешака јаничара а где су ова четири барјака развијена, тамо је сам цар међу својим дворским људма. Војска царског двора овако се постројава; дворски коњаници су поред њега, пред њим јаничари, а за њим камиле; око њих свуда изкопа се јендек, а земља изкопана насута је из путра; у ту земљу насипану забодени су дрвени ражњеви, и копља једно до другог, тако исто и сабље врло оштре и удешене, и друго војничко оружије скупоцено израђено; па су остављене стрелнице за топове, да се може пуцати из топова, а из пушава пуцају наслањајући их на копља, имају и многе циде, које су често намештене, а исто тако и друго свакојако оружије, које је потребно ту стоји често, па и стреливо за лучишта. А осим свог двора има цар сам још друге две војске, једну анатолску с оне стране мора, а другу романијску; а поред оног обкопа царског на десној руци су други пешаци који

се зову Азапи, који се исто тако обкопају и нацере ражњеве као и први, али немају такове припреме, а има их до 20,000, иза њи су камиле и коњи на којима они носе своје потребе; а ови Азапи су с оне стране мора и купе се у Натолији. А има натолски господар који се зове турским језиком Анатолибеглербег, као да рекнеш анатолски господар над господарима. Под овим има 20 војвода, од који сваки има свој барјак дат му од цара. До њега су сви анатолски коњаници, а поред њи има 50 субаша, а сваки од ови стоји до свог војводе, колико од њи припадлежи ком војводству. А они коњаника бива до 60,000; сваки војвода има своју одељену чету, а баше исто тако; сваки је са својом четом особито за себе, али близу један до другог. — А на левој страни, је један господин с ове стране мора, који има свој барјак и своју чету, а зове се Урменлибеглербег, који је највећи после цара, а до њега има 18 војвода, а сваки од ових са својом четом за себе стоји и има свој барјак; па исто тако, као и при пређашњем постројењу, поред њих опет су субаше до 40, а сваки овај стоји поред свог господара или војводе, колико к ком принадлежи, а ови коњаника има до 70,000, са Сарохори о којима ће бити ниже речено. Поред цара опет на левој страни стоје и други пешаци Азапи, а има их до 20,000 ови су с ове стране мора, то јест из Романије су скупљени. — А кад цар заповеди некојим коњаницима да пођу у бој, онда без задржавања иду и бију се са великом виком и добовањем. Па и

царски бубњеви добују, тако да се толика вика и хука учини међ њима, као да се земља тресе и гром да бије. Тада цар шиље своје дворске људе на исћићеним коњима, да пазе ко се како јуначки влада и како иде у бој, а сваки тај дворјан има буздован у руци или палицу, и нуди људе у бој. Ови се зову чаушли, а где су год они, као да је сам цар ту тако се сви боје од њи, јер кога они похвале пред царем, тај ће сваки добро проћи, а кога окаљају ономе бива зло и наопако. Њиов начелник зове се Чаушбаша. У главним бојевима такво је постројење поганичко, да цар сам никуд не језди, него је свагда међ јаничарима, док се несврши бој. — Против оваке поганичке моћи, кад пође христијанска сила, нека се тако влада као што је чинио краљ Владислав, који кад је дошао к Варни, тако се против Турака постројио, да се унаоколо обколио возовима, а међу возове сместио је сву пешачку војску; на десној и на левој страни имао је све коњанике. Зато су христијански коњаници свагда надбијали турске коњанике, док нису се после сами упропастили, наглећи против царске дворске војске без смотрености. Исто тако је и војвода Јанкул на Косовом пољу, пошто је разбио једне коњанике, пренагло похитао на царске дворске људе. Зато знајте коначно, да ко би год хтео са турским царем главни бој бити, тај би морао имати друго постројење, него што су ти први имали, па би га тако с божијом помоћу могао разбити до ногу, јер и међ њима има један недостатак, за који они сами не-

знају, али ја га добро знам, јер сам за то много марио, а тај је да њ: ови пешаци немогу дуго издржати и трајати у пољу; мислећи да ће им свагда тако срећно за руком поћи, као што им је испрва срећно испадало. А кад би царски јаничари само једанпутп оражени били и на бојном пољу остали, онда се турски цар никако више неби могао оправити против христијана, да би се могао овим гдегод супрот ставити; јер би се побуниле и узпротивиле све христијанске земље, које је он под своју власт покорио, тако да би могао бити одтеран чак за море. А и јесте велики страх међ њима кадгод чују да христијани с великом силом иду против њи, јер се боје да неизгубе, почем сами то добро знају, да кад би једанпут само изгубили и поражени били, као што је горе речено, никако се неби више опоравити могли, као што је то и сам турски цар рекао, говорећи о тој опасности, а то види у глави XXXII.

Глава XLII. Поучење и савет списатеља, витеза и негда бившег турског јаничара, о постројењу оног који би хтео војевати против Турака, каквим начином имао би своје ствари удесити или постројити; а то је друга сила.

Како смотреност и добар поредак превазилазе сваку снагу, а ако је то истина у другим стварима, то је највећма у војни, зато прво ваља вам то знати, кад би сте се спремали за рат против Турака, да се чувате од теретног оружија [1]), од тешких ко-

[1]) Овде се разумева нарочито челично оклопничко оружије, панцири и шлемови.

ваничких копаља, од великих топова и тешких пушака, такове да неспремате него да те ствари за војну и главне битке тако преправљате, да можете с њима без тегобе владати и радити; јер Турци у том послу утекли су много напред, а то због тога да ако га гониш он ће ти побећи, ако ли он тебе гони онда му нећеш утећи. Турци и њиови коњи зато што су лаки свагда су бодри, а ви са вашим коњима због превеликог терета у оружију свагда сте троми. Јер ако имаш много на глави, имаш кратко дијање, па и нечујеш и невидиш тако добро; неможеш да владаш са својим рукама па ни са самим собом тако добро, зато што ти је оружије претежко; него тако се опремаш на војну, као да те има ко с ножем нападати, стојећи на једном месту. — Човек треба да војује јуначки са добрим смјелим срцем, а не са гломазним и тешким оружијем; јер је боље да когод започне бој па да с поштењем опет и уступи, па оставши здрав може опет започети што за добро нађе, него одма на једном месту погинути па ту и остати; због тога што није могао собом владати, као троми волови. А то је познато, да се и Татари исто тако за бој строје као и Турци, и недаду се Турцима у наоколо обићи нити са стране напасти, него се ови морају с њима чело према челу туђи, и лице к лицу приступати и отважити, како ће на свакога доћи једнако битке; а Татари су исто тако брзи на својим коњима као год и Турци. А Турцима је тај њиов строј врло противан, зато су Татари неколико пута побједили Турке, а Христијани никада

а особито не у главној великој битки. Јер се они даду од Турака у около обићи и са стране напасти. А Турци кад виде оклопом оружане људе и њиово постројење, имају заповест од цара да гледају коње а не људе, како би ударајући с оба две стране од бокова, са сабљама и копљама и с другим различним оружијем могли бити и изранити њиове коње. Зато сваки треба да се боји и чува од теретног оружија да би могао челом према челу приступити у борбу, па и на то мислити кад се сиђеш доле ма којим поводом, да можеш опет сам и попети се и узјашити без помоћи другог, јер у таковој битки тешко кад господар бива заједно са својим слугама. Ко би хтео главну војну са турским царем предузети, морао би оставити сво овдашње устројење, а оног се држати што је напред речено, своје људе имао би учити, и придржавати к томе, а тим начином уздајући се у господа Бога могао би над турским царем одржати побједу. И то је ствар важна и врло нуждна, да пешачка војска буде сва наоружана са бодацима, јер је то оружије врло добро и много боље од мача. К томе потребно је имати људе способне и извештене као што имају Турци, па на тај начин са божијом помоћу могао би задобити побједу над турским царем. Али то све зависи од краљевског величанства, а његово име са помоћу божијом војује против непријатеља; зато краљ ваља да је смотрен војник, и да држи и самог себе и сву своју војску спремну и преправну, а особито је нуждно да се придржава овог устројења, у главним бојевима против поганика. Пристојно

је и то за краљевско величанство, да буде међу пешацима имајући око себе неколико стотина изабрани људи коњаника, па одатле да неизлази сам својим животом никуд, осим кад би била нека права и велика потреба. Краљ треба да се држи важно и врло да се чува прилике да се рани где год је то могуће, јер мала рана и немоћ краљева бива на велику смутњу и жалост свој војсци, као год што цео живот бива сваб кад је глава болестна. — Такав је био онај Александер велики краљ македонски, који кад је видио једног војника, већ у годинама а прозеблог, устаде и посади га на топлом месту где је он сам седио, да се згреје. А тим је к себи наклонио велику љубав свега војинства. Њему подобан био је први Јулије Цезар римски, који је својом љубазношћу и штедротом задобио господарство над целом римском државом. Зато су и била ова два над свима другима најсрећнији и најмоћнији, којих живот и дела турски цар Махомет дао је себи изложити на свом језику, и често их је читао, с њима се забављао и њиова је дела сљедовао. И тако, ако и нетреба да краљ сам собом покушава борити се, зато је опет ствар врло нуждна, да он сам пред почетак боја или и у друго време пре тога сву војску ослови и да јој прогговори, и да обећавајући сваком известне дарове, све од најмањег до највишег милостиво опомиње и ободрава. Тим начином и тако ће он по целој војски велику смјелост и храброст, па и наклоност и љубав према себи пробудити и размножити толико, да нико неће жалити отважити своје здравље за свог

господара. Јер као што сунце осветљава, греје, множи и снажи све ствари на свету, тако и сваки краљ својом управом има свима уливати смјелост и храброст. Зато сва господа и сви племићи треба да се старају, да избирају не толико силног, колико више мудрог и способног краља, и кад таковог имају, да га тако чувају као зеницу свог ока, и да му недаду самом својом руком борити се без крајње нужде. Исто тако нуждно је да краљ има код себе неколико одабрани људи на добро опремљеним коњима, који би јездили од њега по војски, показујући се међ четама, да нуде и храбре војниство к јуначкој борби у име краљево, као да је он сам ту, а ти тако све једни да одлазе а други долазе, зато да би краљ знао о свем шта се где у војски сбива. Као што и турски цар има при себи своје чауше, о којима је напред речено, — па тако да буду спремљени да се познају. А кад непријатељи виде такову оправу, мислиће неки да је ту сам заповедајући краљ. — А будући да разум и добра вештина надјачава сваку силу, ако игде и у свим стварима, то преко свега у ратним делима, зато ваља знати да је сва сила и снага турска у јаничарима. Зато су многи краљеви разбијали турске војске, али јаничаре нису могли разбити, него су после и сами бивали поражени од ови. Зато турски цар задржава јаничаре назад за крајњу потребу, а он сам стоји међ њима. Нетреба се пуштати у рат против Турака с мало људи као што су чинили многи од господе, па су поражени били од Турака; па је и турски цар Мурат такав одговор дао Јанкулу да

он воле имати тул пун стрела свакојаких, него шест или седам позлаћених; јер ма да је војска најбоља а мала, она зато опет свагда бива поражена од множине људи. А и то је ствар сасвим известна, да кад би једанпут јаничари били до ногу потучени и кад би они остали на месту поубијани, турски цар неби могао опоравити се никад више, да би се гдегод смео против Христијана супротставити, јер кад би ту војску изгубио, тада би се побуниле против њега све христијанске земље које је освоијо, и он би морао бити отеран за море. Нуждно је против Турака још и ову нажњу употребити, ако би Христијани њнове коњанике разбили, онда нетреба полетети хитно на чело јаничара, него треба са огњеним стрелама стрељати натраг на њнове камиле, које кад се од ватре поплаше, налетиле би на њиову војску и ову би погазиле; а у исто време с друге стране треба их туђи из топова и силну ватру на њи просипати. А међ њима је велики страх, кад чују да Христијани иду са великом силом, јер они сами то добро знају, да кад би једанпут изгубили и поражени били, као што сам пре рекао, неби се више никако оправити могли, као што је то и сам цар говорио напред. И то треба да знате, да турски цар неможе тако велику војску имати за главни бој, као што људи казују о великој његовој сили, да их има без броја, али то је немогућна ствар да се војска може скупити небројена, јер сваки господар оће да зна број своје војске, и да има ову уредно постројену; а тако је већ напред казано колико је свега у цар-

ском двору војске, па и у целом турском господарству.

Глава XLIII. О гонцима или о турским козацима и о њиовом устројству.

Гонци турски зову се њиовим језиком Алкандије; као да рекнеш текући; а и јесу као бурне кише, које пљуште из облака, тако да из тих облака долазе велике поплаве, и потоци излазе из својих корита и разливају се, а штогод довати та вода све то узима и носи собом, а к томе још и поквари тако да се на неким местима брзо неоправи; но такове нагле бурје нетрају дуго; тако и гонци или текући коњаници турски као кишне бурје небаве се дуго, али докле допру све попале, опљачкају, потуку и упропасте, тако да кроз много година тамо неће процевати петао. Ти турски гонци су добровољци, долазе из своје добре воље у коњанике, а и на своју корист; а ти Турци зову се Гогиари, као да рекнеш овчари; јер иначе живу од стоке, а коње држе тога ради, па ране чекајући, да их позову ма куд у коњанике, свагда су готови а није нуждно заповедати им нити какву плату давати нити штету накнађивати. Аколи који од њи неће сам да иде у коњицу, а он да своје коње другима у зајам за половину користи, ако што добију и донесу то прими као довољно, аколи недонесу ништа, онда рекне: „ако и немамо користи, а ми имамо велику задужбину, као и сви ти који с нама раде и војују против христијана, што се узајамно помажемо.“ А штогод заробе и

задобију, било мужког или женског пола осим дечака, све то продају за новце; а и сам цар плати им за дечаке, као што је већ напред речено. Гонци ови имају међ собом своје капетане, који се зову Дандиалар. А осим тога свуда су војводе од цара намештене по крајинама против Христијана, као што су војвода смедеревски и његов помоћник војвода крушевачки. Против Угарске и Влашке је војвода нивопољски и његов помоћник војвода видински. Против Хрвата и Горутанаца војвода босански и његов помоћник војвода ситински[1]), и тако даље по крајинама свуда је обсађено царство. На мору против Каталона и Талијана је војвода галипољски, а његов је помоћник војвода морејски. Ови исти војводе чувају све крајине и тако знаду свуда, шта се ради у ком краљевству. А који између њи улучи згодно време, да може заробити људе, тада пошље посланика к цару молећи да може улетити у христијанске земље. Цар им ту молбу уважи и одпусти посланика натраг, а посланици кад имају дозволење одма без дангубе у сваком месту даду извикати, именујући војводу и крајину и хвалећи тај поход, па говоре биће те одведени у горње предјеле, а тамо ћете задобити доста мужког и женског пола и другог сваког блага. А гонци кад чују тако хвалити тај поход, радују се и усклицујући опреме се без отлагања, па иду на опредјељено место, онамо где је сам тај војвода; и тако војвода дочека их, и даде им лађе

[1]) Биће зар четински у Босни.

и друге све потребе које к томе принадлеже, па пошто све ствари разпореди, заповеди им који ће шта имати чинити; после се почну превозити преко воде, па пошто се превезу пођу у реду у христијанске земље, и он их води к оном месту куд је наумио; пошто стигну заповеди им да седну на друге брже коње, јер сваки од њи има два коња, једног води а на другом јаши; а сад они коњи на којима су пре јашили остану ту, јер су други Турци за то да гледају те коње, док се они опет врате. Сад их војвода одведе мало даље, па им заповеди да се више ништа незадржавају, и одреди им дан докле ће их чекати; тад ударе у бубањ и тиме их одпусти. Сад се роди толика ћука и вика од њи и тако певање и усклицање међу њима, док се сви тлаче напред један пред другога, хотећи сваки бити први, да неки и с коњима попадају и изпребијају се па ту и остану; и тако се онда разлете куд који зна и види, палећи, убијајући, пленећи и пљачкајући и сва зла чинећи. Војвода пак заповеди на оном месту рочишта мали чадор разапети, а има са собом неколико стотина избирани људи на добрим коњима, па их ту на том месту очекује; а гонци доводе жене и плен са свију страна, а војвода причекавши их по датој речи, прво оправи плен напред, па ко се после задоцни тај тамо и остане. А и сам војвода остаје последњи као задња чета, кад уреди чету а он иде полако напред изчекујући за собом непријатеља, а ако би га гонећи непријатељи стигли, онда се он окрене натраг и бије се с њима;

ако пак види да неможе одржати битку, онда заповеди да се заробљени људи поубијају и стари и млади, па се за тим окрену бегати као ветар, а неможе им учинити нико ништа, осим ако негде код каквих непроходни гора или при великим водама, или на каквом баровитом месту, те би их ту могао поразити. За то би добро било да буду људи готови одма ићи к том месту, где они пале и пљачкају у мањем броју људи; ти би им велику штету учинили, јер се они онда разлсте и разиђу, и онда се највише боје и страх велики иде на њи, што знају да су разсејани; зато би их онда могла разбити и потући мала војска, све до оног места где војвода утаборен лежи. А сам војвода неби се смео противити, јер би мислио, да ће то бити велика сила. На тај начин спремају се гонци или текући коњаници за походе у христијанске земље.

Глава XLIV. О Сарохорима, који су плаћени турски солдати.

Има код Турака још војника који се зову Сарохори, као да рекнеш солдати или слуге, а ови се узимају од добровољних гонаца; јер цар кад чује да иде на њега велика христијанска сила, или ма каква велика војска, заповеди да се виче по варошима ко оће да пријми службу да ће му се дати. Тада они горе описани гонци или текући иду добровољно к цару, и ту им се даје плата на четири дана златица, и после се незову више гонци добровољци него се зову Сарохори, а примају плату на месец, али ова њнова плата нетраје дуго.

Њиово оружије јесу сабља, копља, бодаци, а неки имају и пушке, неки пак и панцире. Цар их задржава у својој служби док их треба, а после их исплати па их одпусти. Бива их око 20,000, и у главним биткама стоје код једног господара који је с оне стране мора, и то на левој страни јаничара, као што је горе описано постројење турске војске.

Глава XLV. О Марталузима и о војницима.

Марталузи иначе турски војници, јесу Христијани а наоде се особито по крајинама. Ови имају плату ако су на коњу на осам дана једну златицу; а плата им се издаје на месец као и Сарохорима, овима траје служба дуже, јер код Турака незадоцњавају се са плаћањем службе, докле год који сам оће да служи; а имају оружије као и Сарохори. Има још и неки Христијана, који су слободни и који неплаћају ником ништа, а и њима неплаћа се ништа за њиову службу; ови се зову војници и ови послужују цара и воде празне царске коње, кад се где покаже потреба. Марталуза и војника има неколико стотина.

Глава XLVI. О постројењу турског јуриша, кад с великом виком освајају вароши и градове.

Турски цар врло скупо и са великим трошковима осваја места и градове, да само неби морао дуго код њи с војском лежати; пре него што ће обсести које место преправи се од свију нуждни ствари довољна множина. И топове невозе свагда

са собом, особито рушеће, због тежине и незгодног возења, него понесу собом доста бакра на камилама, па кад дођу под које место, које оће да освоје, а они ту салију велике топове. Пушчаног праха имају изобилно. Најпре из топова разбијају градске зидове док им се чини да је доста, а кад мисле да је време пустити људе на главни јуриш, онда најпре заповеди цар извикати по свој војски, да дотерају све коње, камиле и сваку стоку са паше у војску, а то зато чине, да неби док се они око јуриша баве непријатељи отели њиове коње; а почем то учине, онда заповеди по други пут по свој војсци извикати дан јуриша, а најволу избрати за тај посао петак; па тако извикујући објаве и награде на тај начин, да ће онај који барјак изнесе на зид добити војводство, који за њим уђе, тај субаштво или старешинство и подвојводство; а трећему обећају да ће добити герибаштво; другима награде у новцима именујући суму; а што се год ту обећа и именује то се и изпуни без сваке сумње, било да се место или град освоји или не. После тога вичу у вече по свој војсци да сутра дан сви посте, — па пошто тако посте цео дан, кад дође вечер онда по целој војски позадевају често лојане свеће, да се тако види као да врло честе звезде светле на небу. То је знамење првог јуриша. А ту ноћ и у јутру тај дан готове себи свуда част, па пошто се добро наједу и напију, онда се међ собом изљубе и изгрле, праштајући се као да се више никад неће видити, и тако то пировање траје до ве-

чера. А ноћу приступају ћутећи к месту са свију страна, изненада долазе до јендека носећи пред собом тарабе оплетене од прућа, и лествице јако начињене, да би могли пењати се с оба две стране тих лествица и горе и одоздол. А јаничари на тај начин ударају на варош тамо где је зид порушен, дођу к порушеном месту, па чекају док се почне показивати дан. Тада прво топчије пуцају из свију топова а кад избаце топове онда јаничари брзо изтрче на зид, јер онда христијани уступају од топова, који како виде да су јаничари на зидовима, одма се врате па се почну јуначки туђи с обе стране. Тада јаничари једни друге храбре и пењу се к онима, и стрељање из лучишта иде врло често, јер им једнако доносе и додају стреле. К томе долази велика хука од бубњева и вика од људи, и тако траје та борба кроз један час или најдаље кроз два. Ако за то време Христијани надвладају поганике, онда ови помало ослабе и попуштају, напротив Христијани ојачају. И тако тај јуриш траје до подне, а даље трајати неможе јер се изтроши стрељиво, људи једни буду поубијани, други израњени а неки уморни. Цар видећи да неможе одржати побједу, заповеди им да одступе од места, да топове и друге справе од зидова одвуку и натоваре на возове, и да пошљу све рањене напред. Сам он остане на том месту до ноћи, па тек ноћу са свом војском отиде, да неби на њи из вароши или из града викали; али зато свагда остави после себе залогу, да ако би неки људи из града изишли и пошли против њега да га гоне,

или да узимају оно што је после њи остало, да се бар у нечем овим осветити може. Зато људи који су по градовима треба да се владају смотрено, да неби се без доброг чувања тврдиње силазили, нити удаљавали. Јер су управо на тај начин Турци освојили Галиполи, гонећи грађане натраг у варош, заједно су с овима утрчали унутра. Аколи се које место или град од њи једанпут одбрани, онда поганици кроз дуже време неће покушавати освојити га. А који се ту ране и остану сакати у рукама или у ногама, ти сви бивају од цара издржавани уживлењем до своје смрти. И рањене све даје излечити, а уз то свима који су се јуначки показали и који су што заслужили, то сваком буде дато; и тако се свршује главни јуриш турски.

Глава XLVII. О Христијанима, који су под турским царем, и о великом множтву његови доходака; као и о правичности и трезвености Турака.

Христијани који се зову Ђаури, сви су цареви поданици, и цар зна добро колико их има у свакој земљи или крајини; ови дају цару телос или данак на сваку годину од сваке главе по 40 аспри, а то се зове њиовим језиком Алца, а 40 таквих иде у једну златицу; одтуд долазе цару многе стотине хиљада; а когод може зарадити новац тај сваки даје на годину по две златице, осим деце и женског пола. А осим других доходака долази цару много хиљада у његову комору по мору и по суву; а тако исто од сребрних рудника прима

доходке. Поред тога ти исти Христијани дају још и својој господи којих су поданици, а који се зову Тимерлер, и то од сваке главе половину царског данка, и десетак од свега жита и кулук. Али ванредне порезе недају никад ни цару ни својој господи. Кад пак царева војска пролази, несме нико ићи кроз усеве, нити какву штету чинити, нити од кога што против његове воље узети. А ако би ко од неког што узео без његове воље, то друга поганичка господа неби му пропустили, нити би опростили један другом, јер они нежеле штету сиротиње. Па да ко само једну кокош узме силом изгубио би главу. Јер цар то никако неће да се чини криво сиротињи. Кад цар заповеди Христијанима, ови морају много хиљада самара или коња за њим послати, који носе храану; па ће продавати где им буде заповеђено, сваки на своју руку, пошто се оцене ствари правично без њиове штете. А турски цар оће да буде оваки поредак, као што је био за првих царева, тако да се ради без промене. Тако се догодило за цара Мурата да је једна баба тужила једног азапа, да јој је путем отео млеко и попио, тада цар Мурат заповеди да се увати и да му се разпори трбу да се види да ли има млека у желудцу, и нађоше да има и ако је он то одрицао; а да се није нашло било би се с бабом то исто догодило; те тако остаде сирома војник без главе а баба без млека; а то се догодило код Пловдина идући к Чрномену.

Глава XLVIII. О умножавању турске силе.

Турско или поганичко растење подобно је мору, које истина никако небива више нити се умањава, али је таког својства да нема никад мира, него се све једнако таласа колеба и миче; па ако се у једном предјелу стиша у другом у своје бреговe удара и лупа. Морска вода је сурова и слана тако да у неким предјелима од ње праве со, али ако се недода неки део сладке воде у морску, неможе се начинити со. А све воде што теку по свету и тамо амо се укрштају, јесу сладке и добре воде и за све ствари употребљиве, али како у море упадну и помешају се с морском водом, одма сва њиова сладост и доброта нестане и оне буду грубе и слане као што је и морска вода. Тако исто својство имају и Турци, немају никад мира као море, једнако воде рат и од године до године ударају из једне земље у другу. Па ако и учине где примирије ради своје користи, онда одма у другим предјелима чине зла, робе људе а који немогу ићи оне поубијају. То бива често сваке године, да доведу и донесу неколико хиљада добри христијана међу поганике, па ту измешавше се покваре се и ови као што смо напред рекли о морској води, заборавe за своју добру христијанску веру, примају поганичку веру па је још и хвале, и такови бивају много гори него што су прави поганици.

А умножавање Турака овако бива, да су се једни већ изслужили, други се изслужују, трећи

су тек ново доведени, а по четврте иду и раде да их никад недостаје и небуде мање, сходно речима Мухамедовим; а колико се њи сваке године осим тога још и добровољно потурчи и у поганике претвори, и то је немала количина. Као што се догодило код једне вароши која се зове Галата или Пера, у оно време кад сам ја био међу Турцима, да је један знаменити редовник од реда светог Бернардина својим неваљалством лишио здравља и живота једног честитог човека, да су га поганици дали спалити без икакве његове кривице, а његова жена остаде удовица. После тога је тај исти редовник примио Муамедову веру а Христову погазио, и онда је ту исту жену измолио од поганика да су му је дали против њене воље. Затим је више од 40 морнара и Каталонаца примило поганичку веру, а погазило веру христијанску, али ни сами поганици нису похвалили том редовнику то његово дјело.

Тако се умножава поганичтво као што је напред речено о мору. То можете и сами знати да Турци гледе да заробе људе а не да одведу стоку; а ко јим то може забранити? Они како их поватају одма хитно с њима опет одлазе, а док се Христијани спреме и буду готови, дотле су они већ тамо где имају бити. А да Христијани оће да држе свагда у готовости преправне људе за ту одбрану, онда би трошак и штета ваљда још већа била, него вредност онога што би им било узето; зато знајте, докле се год змији глава неразбије, дотле она бива све гора. Тако и Турци ма да и буду кадкад на

походима поражени, зато ће они опет исто таку штету чинити као и пре, и то дотле док им се неразбије глава и док небуду до основа поражени, тако да немогу више никако устати; а пре неће бити томе никад крај, јер њи на место погинувши иљаду пута више долази.

Глава XLIX. На који начин и како се показује турски цар дворјанима у свом двору.

Турски цар има ус вом двору такав обичај, да се својим дворјанима показује двапут у недељу дана, а ту сви морају бити, стојећи из далека; ту се показује и посланицима ма одкуд долазили доносећи њему дарове. Па пошто се покаже више не излази на двор, осим ако би се показала каква особита потреба, па чекају ту на његов одговор. А цар мора се зато показати, јер кад неби се показао дворјани би имали којекакве мисли и питали би све више за цара, како је и шта је с њим и бојали би се да му се недогоди какав несрећан случај, па да неби когод пре дошао до престола него његов син; па ма да је и болестан опет зато дворјани оће да знају и за његову немоћ.

Глава L. О сједињењу њиових величаства два најсветлија и високородна краља, то јест пољског и угарског.

Краљ угарски и краљ пољски, јесу два рођена брата лежавша под једним срдцем, происходећа из једне крви, и имајућа тако велику моћ, то би дакле била особита божија каштига, и велико а

непристојно чудо, кад неби они покушали побједити турског цара, и осветити толику људску пагубу и толико проливање христијанске крви, а особито својих предака, као што је био славног спомена угарски краљ Владислав први, који је погинуо од Турака код Варне. А то је добро познато, да докле је год Стефан војвода молдавски и влашки држао Килију и Белград у својој власти, дотле је пољско краљевство седило па миру, као иза штита. Исто тако докле је угарски краљ држао Србски Београд у својој власти, Угарска земља добро је стајала, јер Дунав, Сава, Драва и Тиса, те четири реке јесу као браве а Београд је кључ угарског краљевства. Зато је требало Београд врло приљежно чувати и старати се за њега, због тога што поганичтво неспава. А за доброг краља се пристоји да он води бригу о свима својим поданицима, како би сви били на миру и имали свој покој; а не лежати једнако на једном месту, него свуда обилазити и као добар пастир чувати их свагда и бранити; а на никога се неослањати него тамо највише бавити се и становати, где је највећа опасност од непријатеља. А к томе има добар пут, да би они могли с божијом помоћу сами заштитити своју земљу, па кад би били сједињени и цело христијанство ослободити. А и нема к томе другог пута него само заједничком погодбом, сједињењем и љубавју између свију Христијана, као што је тако и код Турака. Тако би смо били ослобођени из поганички руку с помоћу божијом. А не тако као што је учинио славног спо-

мена краљ Матијаш, који је оставио поганике па је водио рат против Христијана, а по несрећи били су ваљда томе узрок свети отац Павле римски папа, од ког је редко што добро произишло, и римски цар Фридрих, оба два већ славног спомена, кад су они обојица краља Матијаша на то наговорили да води рат против Чеха, које су прогласили за јеретике. А после кад ове није могао надвладати и под своју власт покорити, окренуо се у аустријску земљу против римског цара. Тим начином били су Христијани мучени, док се међутим поганичтво свуда снажило и ширило. Зато је и спомен краља Матијаша преминуо као звук звона. Тако је међу Христијанима владајућа разпра и неслога била причина многог зла, међу тим су се поганци оснажили као што су о том други доста написали. Јер често под покривалом и под претварањем праве вере и истиног верозакона, лакомост и сујетна честољубивост наводи Христијане на многе зле ствари. А обично свако проклето зло дјело има са собом некакво покривало доброте, што ће сваки побожан уважавајући и разсуђујући у себи ствари морати познати.

Писао сам овде доста обширно са божијом помоћу о многим и различним стварима; а још би желио с божијом помоћу краљевском величанству дати ваљану и добру науку, да би могао над турским царем одржати побједу, а одтуд имао би од господа Бога свемогућег вечиту награду а од целог христијанства част и похвалу, и од истока до запада сунца велико и славно име. Тада би се ре-

кло, да су ови краљеви произишли из милости самог Бога и да су обдарени великим именом, над име самог великог Александра. Уједно преобратила би се и христијанска туга и жалост у радост и у весеље, а поганичка охолост и усклицање преокренуло би се у жалост и у тугу.

Следује поговор издатеља, чешког штампара од године 1536.

Немој се мили читаоче ништа збунити нити чудити што у овој историји није све стављено о свима турским царевима и о посљедујућем наслеђивању њиовом редом до овог последњег, јер то није била за сад намера, све догађаје обичаје и уредбе тог поганског народа сабрати уједно и описати, што је готово било и немогуће; него је само оно овде скупљено и издато, што је онај добар човек који је ову турску историју написао, живећи међу Турцима кроз неколико година добро дознао, изпитао и видио, до оног времена кад је с божијом помоћу опет дошао натраг међ Христијане, кад му се показала добра и срећна прилика, о чем он и сам у овој историји јасно преповеда. А од оног времена који су цареви код њи владали и какви су догађаји међу њима били, до овог нашег времена, ко то све може истинито знати кад о том никакви поуздани списања немамо при руци; а ако би когод имао такова, тај ово непрезирући и некудећи може даље читати. К томе још и нека се нико нечуди ако ће овде имена некојих ти царева

и тирјана другчије читати него што се они у другим списима именују, јер може бити да је неки од њи и два имена имао, једно право име а друго придевено као што то често бива. Доста буди на том да се само зна о ком је лицу говор. Па да и можемо знати колико је од тог времена било ти погански царева, шта нам то вреди кад би ми нашим неваљалством то праведно заслужили, (као што по грјеху доста ваљано и заслужујемо!) да нас Бог тим крволочним народом казни, као што је негда онај свој избрани народ израиљски грешећи против њега, преко вавилонског краља Навуходоносора и других као неком метлом, казнио заточењем, убијством, глади и разним невољама, о чему јављају нам пророчки списи на многим местима примерно. Зато ми обратимо се радије свесрдно к светом покајању, оставимо грјехе и неправде чињене против Бога и његових заповеди, и служимо му у правој христијанској вери, која је по истинитом правилу слова божијег. А он ће за цело сам за нас борити се против Турака наши непријатеља. Тебе дакле, о Боже свемогући отче наш понизним срдцем молимо, ради заслуга Исуса Христа твог најмилијег сина а нашег господа, да учиниш крај бар гњеву својему, јер тај безбожни народ руга се и подсмева и грди твојега сина, па оће да га свргне са престола славе. Имамо добру надежду да ћеш томе скоро учинити крај и окончање, ради обећања које си негда Аврааму предсказао, да нема више од дванајст кнезова бити ро-

ђено од Измаиља сина Хагариног. (Које читамо у првој мојсејевој књизи у зачелу 18.)

Овде сљедује знатно турско пророчанство о том, да ће њиово царство пасти од христијанског мача, чега се и мужки и женски пол међ њима врло јако боји и страши, а које пророчанство говори о том, како ће после освојења златне јабуке, то јест престолнице негдашњег римског царства, а после многих беда нанешених Христијанима од Турака поштователља Муамедови, христијански мач далеко и широко по њновом царству вojеним начином ходати.

Од Вартоломеја Георгијевича, који је од Турака заробљен био у боју и који је добро изучио турски језик и све њиове обичаје, из турског језика на латински преведено, а које овако гласи турски:

Патиша хомоз гелур, цјаверум мемлекети алве; Цар наш доћиће, поганско краљевство узеће; црвекеуцул алмај алур, бапцејлер једи иладег ђаур ну јабуку узеће, покориће до седам година, погански белеку ксикмаси он ићи иладег он ларум бемач ако неустане до дванајст година, над њима влаглигедер, цуви јапар баги дикер бахчај бадаће, дом ће градити, виноград садити баште ограглар огли кеци олур, он ићи илденс сора Хридити сина ћерку имаће, после дванајст година христијанон келеки чикар ол Турки гересине тускуре. стијански мач настаће, који ће Турке натраг отерати.

МЕТЕОРСКИ МАНАСТИРИ

У ТЕСАЛИЈИ.

ПО ЈЕДНОМ ГРЧКОМ РУКОПИСУ.

ПРЕВЕО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ.

У Revue archéologique (књ. III. 1864.) који излази у Паризу, наоди се опис метеорски манастира у Тесалији од г. Леона Хизеја (Léon Heuzey). Па како се ту помињу нека дела побожности старих Срба, што у једно показује, докле је на тај крај допирала, у своје срећне дане, српска држава и какав је утицај оставила: ја сам држао да неће бити без занимљивости да се опис овај у преводу саобшти и српском свету. Уз превод се прилажу и верно снимљени подписи: Цара Душана, његовог брата Симеуна и Марије деспотице удовице српског војводе Томе.

М. Ђ. Милићевић.

МЕТЕОРСКИ МАНАСТИРИ

У ТЕСАЛИЈИ.

ПО ЈЕДНОМ ГРЧКОМ РУКОПИСУ.

У обште се зна за име *Метеора,* манастира који су подигнути по врховима клисура, кроз које Пенеја просеца венац од Пинда. У том удаљеном углу Тесалије има једно чудно и дивно место, које се може узети у ред дивота на истоку. То ти је као читава планина од страшно големих игличастих стена, од коих су неке као дворезни мачеви, неке као високи четвороугољни стубови, неке као нагнуте куле или као зграде, коима је изподриван темељ. Овде онде на овим шиљастим врховима виде се, као круне, манастири са своим ћелијама, од коих су дрвени доксати наднети свуда у наоколо преко ивице стенах. Кад их човек погледа како су понамештани овако као у ваздуху и неотице би, сагласно с легендом помислио, да је Бог навалице начинио ове природне стубове за монахе, без сумње зато, да распространи једну од најчуднијих форми источнога аскетизма и да да свету видети обштине ступникаx (stylites).

Но путници слабо походе Метеоре. Ваља и то казати да они, овако удаљени, у пределу данас готово опустелу, ни издалека необећавају радозналости и изучавању онаква богатства као цветајућа монашка република, која покрива оваким установама полуострв горе Атонске = Свете Горе. Ако по неки странац кад и кад и дође да се надиви чудним литицама, да уз пут, баш и срисује њихове необичне слике, опет је мало њих кои би се, да виде из ближе добре духовнике, усудили узпети се на конопцу неколико стотина стопа у ваздух.

У Августу године 1858., проматрајући ову страну Пинда, ја мишљах да немарност мојих предходника може мени дати прилику да што запимљиво пронађем. Узнесем се дакле к главним манастирима и постарам се нарочито да прегледам гомиле књига печатаних и рукописних, које монаси називљу својим библиотекама. У овом истраживању, које је морало бити доста хитно, ја ненађох ништа што би засецало у класичку старину; али сам зато имао срећу наићи на двајестину византијски рукописа: златних царски повеља или од узурпатора који су овим пределом овлађивали, пресуда од владика или од патриараха, актова местне власти, за које ми се учини да садрже више историјски објасњења него што се обично наоди у артијама од ове врсте. И доиста, сви ови пергаменти тичу се једне исте области: Горње Тесалије, или трикалскога окружија; сви припадају у једно доба: у четрнајсти век, век немира и распада, кад се и сами ка-

луђери нађоше, по нужди, умешани у покрете спољне политике. Они представљају право јединство; показују нам у овом делу Румелије, житељство у коме има Грка, Срба, Бугара, Арнаута и Влаха (Цинцара), које је претиснуто големим теретима робства. Робство ово ми искључно сматрамо на западу, као плод феудалнога притиска, а на истоку, као последицу турскога тиранства. Но оно овде још истиче из лаганога и неизбежног распада старе римске управе. Ово су, као што се може о том мислити, драгоцени податци за изучавање стања једне византијске области на сто година пре упада османскога.

Рукопис, који ми је част саопштити данас академији од различитог је интереса. Он је као скраћена историја метеорски манастира. Ја му нисам нашао оригинал, него препис на артији од 1776., који нити има одређенога датума нити подписа изворнога акта. Те тако тек кад се помњиво проучи текст може се познати доба прве редакције и проценити историјска важност сведочанства.

Метеорских манастира данас је свега само седам: четири мала, *Света Тројица, Сретење, Агија-Мони* (света обитељ) и *св. Никола Кофински;* а три су велика, *Свети Стеван, Варлаам* и онај што се нарочито зове: *Метеор.* Некада је њи било више: по причању било их је двадесет и четири, а по једном писаном сведочанству, њи четрнајст. Подигнут сваки на оделитој засебној стени, они су својом заједницом образовали оно што се онда звало: *σκῆτις*, реч, која означава предео напуштен

испосницима и калуђерима, што ја мислим да могу превести овако: *пустиња* или *тиваида*. Предео о коме говорим, звао се онда управо: *Стажка Тиваида, ἡ σκῆτις Σταγῶν. Стаги* је реч византијска и име је варошици Калабачку, у којој и данас има владика, и која се наоди недалеко од Метеора на јужној страни стена. Што се тиче имена Метеора, у томе ваља брижљиво разликовати обште назвање, које означава скуп стена и манастира, *τὰ Μετέωρα, οἱ Μετέωρα λιθοι,* од оделите речи *τὸ Μετέωρον,* којом се означује само најзнатнији и најјачи од ових манастира, озидан на степи који својом висином надмаша све друге. И доиста главна намера рукопису, који ја оћу да преведем, та је, да докаже како је *Метеор* неправедно приграбио превагу над другим *Метеорима,* и да потврди да је обшта среда и колевка свим овим манастирима била једна црква, која зависи од епископије стажске.

Морам још напред казат да у рукопису овом није учињена никаква деоба по предметима које он садржи; али ипак одношаји, који се у њему излажу, природно се разлажу на три дела а пред свима је нешто као предговор. Рад веће јасности, ја ћу у мојему преводу, разставити ове делове, и и узећу слободу ставити између њих нека објасњења, која ми се виде необходна.

ПРЕДГОВОР.

„Под председничством наше смирености и препоштованих наши свештеника, препоштовани монаси и јеромонаси наше Тиваиде, изговорише једну од обште важности беседу овако:

„По науци божанскога писма, које нам каже: „Запитај отца и он ће ти одговорити; питај своје старе и они ће те научити“, и ми оћемо такође да се обавестимо о ствари наше Тиваиде, да сазнамо њезин постанак, њезину историју, уређења која су у њој бивала, као и несреће које су је постизале и које су је испуниле развалинама сваке врсте. Развивши дакле млоге и важне повеље, које смо добили од царева, од собора, од владика, разгледавши и оно што је забележено по нашим књигама, по црквама или иконама, као и имајући на уму устмено причање веродостојних стараца, ми смо у свему томе, нашли јасно изражене доказе, које смо тражили.“

Природа и важност овог документа види се из првих врста. То је извештај о неком извиђању, које је чинио неки достојанственик црквени, кога је лако познати да је био епископ или архиепископ. И доиста у јерархији источне цркве титулу *„моја смиреност“* ἡ ἐμὴ Ταπεινότης (јер је то права титула) употребљавају нарочито ови првосвештеници кад о својој личности говоре; патриарси, у ованој прилици говоре: моја *смерност*, ἡ ἐμὴ Μετριότης. Уз гред запазимо овај чудни црквени етикет, основан на више или мање христијанске скромности. Доцније ћемо видети да та иста лич-

ност прима титулу и *Свесвети*,[1]) *ἡ Παναγιότης σου* што је такође епископска титула. Ваља приметити да се он овде представља као окружен својим клиром и да се говорећи о Метеорима, изражава „наша Тиваида". Очевидно је, да је то који стажки епископ [2]), коме су духовници поднели неки извештај, коме се он још напред придружује, као што се види из предговора, мало пре прочитаног. И доиста нико други него ови епископи, у чијим епархијама наоди се сав простор, који заузимају манастири, није имао интереса предузимати извиђење, којим би се потврђивало да је Тиваида у почетку зависела од њихове епископије. Прве речи у првој поли овога састава, одма ће потврдити ово предполагање. Из њих ће се видети и да се скуп тај држао или у стажкој епископској цркви или у самом двору владичином.

ПРВИ ДЕО.

„Пресвета ова наша епископија имала је од старине и од почетка сузеренство над Тиваидом, као што потврђују акта, која се тога тичу. Црква пречисте Бого-

---

[1]) Г. писатељ неће бити овде погодно, јер титулу *Παναγιοτης* = свесвети = има само цариградски патријарх, а други патријарси: јерусалимски, александријски и антиохијски имају само титулу „*Μακαριότης*" = *блаженство*. Но, по неком старинском обичају једини митрополит солунски има титулу „*свесвети*" али то само у своме кругу и од својих подчињених епископа а са стране му се она недаје. М. Ђ. М.

[2]) По ономе што је у предходећој приметби казано за титулу солунског митрополита, да небуде овде који солунски митрополит а не стажки епископ? М. Ђ М.

родице, прозвана Дупљанска, почитована је у почетку, као главно место стажке Тиваиде и од ње су зависели метоси околни, који су начињени били за уточиште и одбрану. И доиста она се наоди под самим стенама метеорским. А доцније нађе се човек угодан Богу, који подиже у околним пећинама четири цркве, за своју собствену одбрану и безбедност и за одбрану и безбедност целе Тиваиде, по ономе што је написано: „Брат, коме брат помаже, јак је као град тврд.“ А и био је онда голем страх од ајдука. Кад је подигао и довршио ове цркве, ставио је он овај запис на месту где се обично записује кад је икона молована: „Сазидано од дна до врха и украшено живописом трудом и помоћу преподобног јеромонаха, господ. Нила, игумна поштованог и светог манастира пречисте Богоматере Дупљанске и првог у стажкој Тиваиди, у време кад владаше у Трики наш благочастиви и пресрећни господар *Симеон Палеолог Урош*, и кад наш богољубљени архијереј, господин Висарион, бијаше стажки епископ, године 6875.“ (Од Христа 1367.)

„Кад Нил светитељски умре дође му за наследника неки господин Неофит, кога име наодимо у свим писмима и актима синодским манастира велики Врата:[1]) „Неофит јеромонах и Катигуман дупљански, први у Стажкој Тиваиди.“ Ту налазимо такође и име Метеора, и доказ да он у то време још није имао одличје игуманства, него да се оделито, као прост метох, овако подписивао: „Макарије јеромонах, Отац Метеора.“ Тако се исто Метеор помиње и у другим актима а никако другојачије.

„Кад Неофит умре у господу', дође на његово место неки Нифон; и тако по реду наслеђивања прота Дупљан-

---

[1]) Манастир, који није припадао међу Метеоре, и кога црква види се на другом брегу Пинеје код села *Свесветих Врата*, на улазку у један од велики теснаца од Пинда, од туда је и име *Μεγαλη Πόρτα*, и у повељама: „*Παναγια Μεγάλων Πολῶν*.“

ских, наследије ово пређе на поштоване старце, наше савременике, пречастног ђакона господина Кипријана и пречастног јеромонаха, господина Акакија, игумана манастира Сведржитеља, озиданога на Дупљанској стени близу старе цркве, која се овим именом звала. Овај отац бијаше по праву и по имену први у Стажкој Тиваиди. Он је са својом пастирском штаком, обилазио све метохе, метох Метеор као и све друге, њима је управљао и владао без икакве противности ма од кога; већ напротив сви су га слушали и покоравали му се по старом обичају.

„Окром тога налази се једна св. икона с овим записом: „Молитва слуге господњег, монаха Серапиона, архитекта и Катигумана манастира Христа Сведржитеља, који је доиста Бог наш, године 6934“ (по Хр. 1426). Није без узрока што се овај монах зове игуман, него је то по реду, који је уведен местним обичајем, и који се одржао чак до госп. Акакија, кога смо ми лично познавали. У то исто време живео је господ. Јоасаф,[1]) јеромонах, који је за седамнајест година, такође по староме обичају, називао се само: отац из Метеора.

„Но госп. Дионисије, лариски митрополит, одликова доцније овог Јоасафа достоинством игуманским у Метеору, и још доцније постави га за епископа Фанариског. Од тога доба до данас прође четрдесет година и пет игумана се изменише један за другим. А вредно је видети како се могло за ови четрест година изменити пет игумана, кад за пређашњи сто година нико није носио титулу игумана ни у Метеору нити и у ком манастиру. И то је зато, што осим проте тиваидског, који је обитавао у Дупљану, нико се други није звао игуманом у свима метеорским манастирима, јер је обичај био да тиваидски први носи у исто време и титулу игумна. А нађе се међутим неки Галактеон који ово новцем ово помоћу световних старешина приграби за себе

[1]) Други а не Јоасаф Палеолог, о коме ће доцније бити реч.

ме игумна и упропасти по својој ћуди све што беше у манастиру Метеору.

„И једва с тежком муком два архијепископа, свети лариски митрополит, гос. Дионисије [1]), и свети Нимфон, доцније патријарх а тада солунски митрополит, могоше га истерати бацивши на њега неразрешно одлучење, због којег он се може још видети у Кораконисији, код Арте, са напрегнутом кожом као да је на бубњу; страовито позорје.“ [2])

Рукопис овај казује нам какав је био почетак метеора. И као што се види то су изнајпре били сами пустињици, који су по врховима стена или у њиховим пећинама подизали мале манастириће, имајући за обшту среду, на подножју стена, манастир Дупљански, кога до сада није заборављено ни место ни име. Ту је седео обшти старешина (*ὁ Πρῶτος τῆς Σκῆτεως*), који једини имао је право звати се игуман или боље катигуман. Монаси који су управљали задругама испосника, разсејанима по стенама, звали су се просто отци њихових малих обштиница. Ово се подпунце доказује повељама и дипломама из XIV. века, које сам ја преписао. [3]) Од ових докумената два су дата управо ономе Нилу, који је подигао прве црквице на стенама; ту

[1]) Други а не онај лариски митрополит који је поменут мало пре.

[2]) Неразрешно одлучење (*ἀλυτος ἄφορισμός*) зове се оно, које повлачи вечну каштигу. Народ држи да се и по смрти може да види ова каштига; јер се тело неће да распада него се осуши и кожа се разапне око костију. Ја мислим да наш рукопис оће да представи ово ужасно стање изразном речју *τυμπανιατος*.

[3]) Штета је што и то све није штампано. М. Ђ. М.

се он зове: старешина стажког скита, а у једном оделитом чланку одређује се да њему припада дупљанска црквица (*μονήδριον*). Такође сам нашао и синодски акт манастира велики врата с подписом Неофита, онако како је стављен у извиђењу. Права оделитих обитељи обуваћена су у општим актима Тиваиде; једно само решење има особито на корист манастира Метеора, кога старешина, горепомепути Макарије, назива се само: духовник *πνευματικος πάτηρ*. Ово доказивање дакле почива на поузданим и неоспорним доказима.

Друге претензије оснивају се само на усменом причању. Може се, на прилику, сумњати о прелазку права дупљанских прота на игумане манастира сведржитеља; а тако исто може се оспаравати степен зависности тиваиде од епископа. На ову последњу точку, има стара једна краљевска повеља, која наређује, да монаси имају само да плаћају пресветој епископији стажкој годишњи данак, који је у обичају (*ετέλειν δὲ καὶ μόνον τῇ αγιωτάτη Ἐπισκοπῇ τὸ κατὰ συνηθεῖαν ἐτήσιον τέλος*), што владике грчке наплаћују сваке године од свију манастира, који се наоде у њиховој епархији па и од оних, у које се немогу мешати, по краљевским или патријаршким актима.

Нема сумње да је свеза која је у почетку сједињавала ове обитељи пустињика, распала се како је нестало старе простоте у животу испостничком. Мало по мало ове обитељи претворише се у велике манастире па њине старешине тежише да буде сваки независан и да има игуманска одличија.

У почетку епископи сузбијаше ове претензије, али доцније уступише да зло расти и осветише оно што су предци њихови светчано анатемисали.

Уз ове податке налазимо и неке бележке летописне, које нам допуштају да их поређамо. Тако година од створења света 6875, која по рачуну Грка, одговара години 1367. после Исуса Христа, показује нам најсрећније доба Тиваиде, кад је у њој Нил био старешина. У то доба Тесалију, под именом Влахије, бијаше одтргао од византиског царства заједно са свима суседним јој областима српски краљ Стефан Душан, који се у своим повељама назива: цар и самодржац Србије и Романије: *Στεφανος εν Χριστῷ τῶ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς και αυτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας*. После душанове смрти, брат његов Симеон Урош, задржао је један део области отетих од византијана и тамо је наместио своју столицу у тврдом месту Трикали, неколико сати од Метеора, и њега то монаси називају Симеон Урош Палеолог. У једној златопечатној повељи, он узима доиста, после титуле цара римског српског и свију албанеза, и само име царске породице у Цариграду, с којом је био род само по женској страни; он се подписује кичицом, умоченом у цинобер овако; *Συμεῶν εν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλευς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων καὶ Σερβῶν καὶ παντὸς Αλβάνου Οὐρεσις ὁ Παλαιόλογος*. У сред грађанског рата, који је букнуо међу Србима; у сред честих нападања арнаутски и напредовања Турака, који су већ од 1362. господарили у Једренету, очевидно је да

је свеобшти страх намложно више него икад житеље у неприступним тврдињама метеорским.

Биће на сто година од прилике после овога доба, то јест, у другој поли XV. века, кад су лариски архијепископи почели нарушавати старе уредбе у Тиваиди уступивши манастиру Метеору игуманску власт. Уведење овог злоупотреблења пада у једно време са немиром, који је обузео Христијане од коначног утемељења турскога господарства. Од тога доба монаси рачунају једно четрдесет година до дана, у који су у скупу, пред стажким епископом протестовали против овог новоуведења, једним аутентичним актом. Може се узети дакле, да је рукопис што нас занима, састављен у првој половини XVI. века кад је турска власт већ подпуна била. Доцније ћемо гледати да ово време још точније означимо.

ДРУГИ ДЕО.

Изпричавши тако постанак и старинско уређење Тиваиде, писци протеста излажу такође и оделиту историју манастира, који је мало по мало приграбио себи надмоћије над другима на супрот свима преданијама:

„Сад да изложимо, ако нам је допушћено, како је било у почетку с манастиром Метеором. Господин Григорије Цариграђанин, поштован старац и духовник, имајући ученика госп. Атанасија, боравио је у светој гори атонској. Тамо нападну морски разбојници, а они оставе то место да пређу у вирску тиваиду али чувши за подвиге монаха у стажкој тиваиди, за њнов добродетељан живот и у једно и за лепоту метеорских стена, они се ту и доселе.

„Дошавши у стажку тиваиду они се с почетка настане на стени која се зове Стилос (стуб). Но госп. Григорије немогавши поднети ову климу, врати се у Цариград а госп. Атанасије остане сам у стажким пештерама. Млого доцније он замоли стажког епископа и тиваидског проту да му допусте да се узнесе на чуку, која се зове Широка Стена, и пошто по реду добије нуждну повластицу за то, узпење се тамо и сазида малу црквицу Богоматери. Он је ту тако побожно живео да се млого испосника прикупило к њему и кад он умре њи оста равно девет ту.

„Међу последњима, који се ту удружише с њим, беше неки господин Јоасаф Палеолог, који је побегао из свете горе Атонске. Помоћу своје сестре госпође Анђелије, Јањинске деспотице, он распространи цркву на Широкој Стени, која се нарочито прозове Метеор; Анђелија му учини још и друге млоге прилоге које од манастира Јањине, које од њезиног мужа деспота Томе, и међу осталим, да му овце и биволе. По традицији, и сам Јоасаф звао се само отац из Метеора а никако игуман. Овај Јоасаф замоли се стажком епископу и тиваидском проти да му уступе дуњанску кулу која се налази на стени Претечи, и добије је као милостињу за свеће, и од тога доба метеорцима је она била амбар све док није госп. Дионисије дошао на лариску епархију.

„Овога госпо. Дионисија склоне они на своју страну и он им да велику помоћ те озидају другу житницу и трпезарију, и још им уступи један комад земље од великог Николе Анапауског, као што се види из њихових и тиваидских старих писмена. Из тога се може извести да они нису имали ни једне стопе земље испод пећине Дракоспилеје.[1]) Јер да су они имали манастир сведржитеља као метох, како они сада казују, не би искали под именом милостиње за свеће, један мајушан комадић земље, нити би ишли да саде виноград далеко на

[1]) Пећина на подножју Варлаамске стене.

земљи купљеној. Ни мало с већим правом недрже они и манастир св. Николе Кофинског, а тако исто су непоштеним продометањем заузели му и винограде. Оно што је с оне стране Дракоспилеје, саставан је део Варлаамове стене. И доиста господин Варлаам живео је у једно време са госп. Атанасијем, и бранио је баш с праћком пећину овог светитеља, кад једном нападоше на њу ајдуци. А земља, која се пружа с оне стране Дракоспилеје, и која се зове Скафидакија, дата им је до самог вршка планине. До душе ја незнам како да назовем и овај дар. Свакојако стоји то, да она није обуватала стену Варлаамску . . . . . ако је баш и дар био прави . . . . али да пређемо ово с ћутањем."

Овде се свршује друга пола рукописа, у којој се казују оделити почетци обитељи Метеора. Ја сам у овом манастиру, нашао рукописан живот св. Атанасија, који се први успео на Широку Стену. Појединости у животопису слажу се с казивањем, које мало пре завршисмо. У том животопису прича се да је св. Атанасије предсказао смрт Цезару Преалимбију, војводи цара Душана, а то показује да је он боравио у стажким стенама око 1356. Он је цветао за краља Симеуна, кад је Нил био старешина у Тиваиди. По истој легенди ваљало би ставити његову смрт око 1372., кад оно први пут Турци узеше Солун, који догађај он је прорекао на три године пре: „Видим, рекао је он, све варошке капије затворене, а само је једна она од обале полуотворена." Ја ћу да испишем само један чланчић из правила које је он поставио и које је записано у његову тестаменту, да покажем до какве је крајности дошао био византијски аскетизам: „Жене, пише он, да не пређу преко границе

обележене, и да им се неда ништа од ране монаха баш и кад би морале умрети од глади.“ На једном зиду измолован је он 1484. године и његово се одело увелике разликује од одела које сад носе грчки монаси: он је обучен у дугу белу аљину, по врх које има другу прикасту, а опасан је узицом, која се провлачи кроз једну гвоздену брњицу.

Но Атанасије је имао једног ученика, који је више него учитељ му, прославио тек поставшу обитељ. У пределу где су ови чудновати манастири нико о њима и неговори а да одма непомене најславнијег житеља ових ваздушних обитељи, краља — пустињика Јоасафа. Из повеља дознао сам млого које шта занимљиво о овој необичној личности. Јоасаф Палеолог био је син Симеуна Уроша, који је као што смо видели, с војском србском заузео град Трикалу и начинио себи од Тесалије краљевство. Синовац Стефана Душана, није имао нимало оне ратоборне нарави својих предака, србских краљева, него се ода на монашки живот и постане Ступник (Stylite) на метеорској стени. Такав је био чудноват крај овој династији славенски освојитеља, који су обећавали покореним земљама, низ вођа способних да задрже победоносно напредовање султанах. Управа послова спадне тада на неког Алексу Анђела, који се назива цезар Влахије и подписује се плавим мастилом. Међутим Јоасаф се није баш сасвим окануо делах, него је с висине своје стене, водио још неко краљевско надгледање над својим старим областима. У повељама он се именује:

„пресвети краљ Јоасаф, одвећ поштовани међу монасима:“ *ὁ ἁγιοώτατος βασιλεύς ὁ ἐν μοναχοῖς ὑπέρσεμνος Ἰωάσαφ*, а подписује се: Јован Урош Палеолог, прозван по божијем и анђелском чину, Јоасаф монах.“ *Ἰωάννης Οὐρέσης ὁ Παλαιολόγος ὁ διὰ τοῦ Θείου καί ἀγγελικοῦ σχήματος ὀνομασθεὶς Ἰωάσαφ μοναχος*. Године 1335.[1]) он лично оде у Јањину да саветима својим помогне сестри својој, удовици војводе Томе, коме је Симеон био предао управу над Епиром.

Напоменућу овде да је име Анђелина, под којим је забележена ова кнегиња у нашем рукопису и у неким другим летописима, право породично презиме царске династије Анђела. У једном дародавном писму, које сам ја преписао, и које она пише управо своме брату Јоасафу, назива га она: Јован Дука, а сама се подписује овако: „краљица Марија, Анђелина дукина Палеологиња: *Μαρία Βασίλισσα Ἀγγελίνα Δούκινα ἡ Παλαιολόγινα*. Тек после свог повратка с пута из Епира Јоасаф је сазидао на Метеорској стени црквицу, где су доцније монаси подигли велику цркву. У једном запису на прозору помиње се и данас његово име и година света 6896. а то је Христова 1388. *Ἔτει ϛωης ἀνοικοβομήθη ὁ πανσεπτος ναος οὗτος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦχριστοῦ διὰ συνδρομῆς τοῦ τιμιωτάτου εν μοναχοῖς Ἰωάσαφ*. Године 1388., дакле, подигнута је ова побожна задужбина; а друге године одма за тим, 1389., северни Срби, под својим краљем (он

[1]) Биће погрешка у овом броју година. Да небуде 1385? М. Ђ М.

га тако зове) Лазаром, јуначки умираху на пољу Косову за одбрану Христијанства. Па да је син Симеунов заједно с њима пао за веру својих поданика, би ли се више прочуо и прославио у овим крајевима него чудном својом монашком службом?

Име Јоасафово и светост његовог учитеља Атанасија подпомогоше више него ишта друго брзи напредак манастира Метеора, који је у осталом, и подигнут био на пространијем месту него икоји други манастир и то му је допустило да се рашири и увећа. Због свега тога људи се лако одма навикну сматрати га као праву религиозну среду Тиваиде. Из тога изиђе превага, која раскиде стару равнотежу сајуза и која доведе преотимања и нереде, које нам монаси сада тако жалостно описују.

ТРЕЋИ ДЕО.

„Вратимо се сада Туваиди. Наша беседа показала је асним сведочанствима какво је било њезино правило и уређење, и како је сваки стекао у њој засебна имања, а у почетку то је било све општинско имање, као што је то благословено и увек извршивано правило у другим Тиваидама. Кад у Тиваиди умре њен први пастир онда се све поремети и упропасти. Дела сама сведоче да су они, што данас живе у овим светим манастирима, нашли их пусте и већином у рукама световних људи, који су њима судили, да се нерекне рушили их и цепали.

„Манастир Сретенија био је четрест година под влашћу неког Мијаила Муктура, који је имао двоје деце, а пре тога се управљао по правилама за безженство и по монашком уставу, као што сведоче поред осталог, његова звона од трпезарије и његови бакарни судови, што се све сад наоди у Метеору, а служило је било за потребу

монаха. У манастиру Сведржитеља, тако исто, живео је неки Тодор Луди, само с једном женом, коју је тајно узео к себи, па му то није сметало да доцније узме и другу с капом (?)[1]). Он је приграбио к себи два манастирска винограда и нико му се није смео противити ни за жене ни за винограде. Тако је исто у последње време стажки владика, господин Висарион, имао прилику да анатемише једнога што је незаконо заузео манастир Русан, и који је ту као мирјанин умрьо, пошто су монаси оставили ову свету обитељ.

У манастиру Калистрату седели су Цигани[2]). А у св. Тројици тај је исти неред био. А одкако је духовник госп. Антим, подигао овај манастир и довео га у добро стање, ко може напричати све немире, које су подизали Метеорци[3]). И не само да се немогу испричати него се ни на писмено изложити недаду. Та то су била непрекидна одлучивања (excommunications), затворања по сваки дан у извањске[4]) тамнице: јер они исти који су неправду радили у исто време били су ти који затворају и опадају. Они су чинили неки циганск рат, пун гунгуле и вике. Узнемиравали су од сваке руке и самог отца Антима.

„Међу то, у сред тих беда, пресвети отци, г. Нектарије и г. Теофан, који су живели на Варлаамовој стени, хтедоше да имају нешто баште у шуми, да би ту могли одпочинути. Пуне три године они су то местанце крчили, обделавали, засађивали, калемили; и управо највише сикирама метеораца они искрчише жиле и пањеве. Али пошто га они сасвим окрчише, очистише и заградише, онда уста завист противу њих. Метеорци недадоше сна својима очима докле непокварише ову башту, што им на

[1]) *Μεγὰ καπην*.

[2]) *Κατξίβελοι*. Популарни израз, који ми тако објаснише.

[3]) Калуђери оделитог Метеора манастира.

[4]) *Εἰς Ἐξωτερικὰ*.

скоро и изиђе за руком. И доиста целе велике недеље скупљали су се злосретници сваки дан да се договоре како да изврше ово дело пакости. Па изабраше баш велики понедеоник [1]), кад Христијани славећи васкрс, певаху радостно: „рцѣмъ братїе и ненавидящимъ насъ: простимъ сѧ воскресенїемъ“; ето у тај дан они изгубише своје душе. Са једно четрдесет момчади са секирама, предвођених игуманом, засукавши своје мантије као да иду на бој, они упадоше у башту и исекоше гњевно све што је било тамо.

„Да напоменемо сада нешто мало од зла, која су учинили манастиру Сведржитељу, и то само од новијих а да пређутимо стара. Монаси овога манастира имали су још одавна, не далеко од Метеора, једно воденичко место; али бојећи се од свађе нису хтели никако приближавати се на ову страну; нађу дакле подалеко друго једно место на једном потоку и ту начине воденицу да би могли себи умлети брашна. Кад метеорски калуђери дозна̑ду за то стану их опадати од сваке руке и натерају их те је уступе ман. св. Троице. Оставши овим опадањем без воденице, науме монаси да начине другу у своме пољу на потоку, који им служи за заливање; но тек што су је начинили кад завидљивци допадоше, с ножевима и батинама, да их вуку пред судије изванске и да им одузму њино поље помоћу лажних сведочанства. Манастир је имао још једну другу воденицу, с пољем уз њу, у месту Мармарону; они му узму и њу с тапијом, помоћу једног дара од пет стотина сребрника; а у исто време претискоше и винограде калуђерске. Ко ће исказати колико је богат био манастир Ипсилотера у земљама, овцама и у другом које чему, па су му већину од тога појели ти људи! А за колико су година уживали вино-

[1]) Франц. преводник каже Lundi-Saint=велики страстни понедеоник, но ја мислим, према ономе што за тим иде, да ће то пре бити *светли* понедеоник, други дан васкрса. М. Ђ. М.

граде св. Николе Кофинског! Једва, с тешком муком која је трајала четрдесет година, ми их истерасмо одатле.

„Од свију наших манастира ми смо само четири поменули. И радо се ту устављамо, јер нам је то мучно говорити као год и слушати. Кад би смо хтели казивати све што су наши четрнајест манастира претрпели, за свега нашега века неби то могли испричати и оплакати. Сам Бог који све види, зна то све, а после Бога само знају они који су све то видели и све трпели. Али ми, ма шта да кажемо неслушамо се нити нам се верује по ономе што пише у св. писму: „проговори богат и сви се ућуташе и подигоше глас до небеса; проговори сиромах и нико га не послуша.“ И истина је, како ће нас чути, кад немамо ни музара оваца, ни биволица, немећемо у уста старешинама ни кајмака, ни мекога сира; не можемо да понудимо судијама ни мазги, ни ждребади, нити стада биволица, што све чине наши непријатељи и тиме они помрчавају правду. Против свега тога ми имамо само истину, божију помоћ и ништа друго. Нека Бог, цар мира, дарује ти здравље и дуг живот и нека нам допусти умрети праведно молитвама твоје свесветости. Амин.“

Ова беседа монаха беше у почетку прост историјски излог догађаја, а после пређе у жесток говор, који се оснива само на страстним споменима оних, који говоре. Међутим ова усмена излагања интересираних сведока обухватају тако млого карактеристичних ствари, да се неможе сумњати о истини целога.

Узалуд су побожни испосници стажке тиванде, хотећи за свагда одвојити се од света, побегли у ваздух и узпузали се на стене, које се држе да су недоступне: људске страсти и неслога и тамо су се за њима попеле. Те тако су они на скоро

свађали се око какве пештере, или уског врха које стене или око ког угла пољица међу безданима онако жестоко као око каквих најбогатијих добара. Остављајући се овог рата међу калуђерима, ја ћу се само постарати да боље одредели доба, када је писан овај оригинал.

На једном месту помињу се два монаха из манастира Варлаамова, Нектарије и Теофан, које писци овог протеста називљу својим савременицима. А у том истом манастиру, у зиду има овај запис: „Нектарије и Теофан из Јањине, од породице Апсарове, јеромонаси, основатели, године 7050: *Νεκτάριος καὶ Θεοφάνης ἱερομόναχοι καὶ κτίτορες ἐξ Ἰωαννίνων οἱ Ἀψαράδες ἔτους ,ξν.* Година 7050. од створења јесте 1542. по Христу, те тако рукопис, који сам ја нашао, неможе бити него неколико тек године ранији или позднији од овога доба. У то доба пак била је подпуна турска власт. На престолу султанах сјајио је седео великолепни Солиман, ког влада не само да је била доба величине за Турке, него такође и доба спокојства и прерађања за христијанске народе, благодарећи јемачно, утицају великог везира славног Ибраима. Тесалија је осетила ово доброчинство боље него иноја друга област. Она имађаше за првог пастира једног од својих рођених синова, светог Висариона, који је седео на столици лариског митрополита од 1520 до 1541, кога живот ја сам нашао написан у протоколима монашким. На знак који он даде, цркве и манастири дигоше се из својих развалина, и злоупотребљења, која је први век робства пустио да

се увуку почеше се требити. У овом побожном и родољубивом раду преображавања, у сред самога робства, он је имао за помоћника свог рођеног синовца, Игњата стажког епископа, који га и замени 1541. на лариској [1]) митрополији. Ја би рекао да је пред овим Игњатом, или најдаље пред његовим непосредним наследником, било ово свечано извиђање о Метеорима. Примећено је јемачно, како монаси нигде непомињу јавно Турке; али је се лако досетити да се они разумевају под оним световним старешинама и судијама, на чијему суду богати метеорски игумани лакше налазе правицу него на суду епископском, и који су увек готови да освете њиова безаконо присвојена имања.

Мени ће се надам се, опростити што сам се оволико пустио у ствари, које неиду у општу историју. Но овај нацрт величине и опадања једног манастирског сајуза неће бити без занимљивости за оне, који милују да кроз дуге сувопарне византинске летописе и кроз ћутање турски хроника, прате судбину христијански народа на истоку.

---

[1]) Свети Висарион, пре него што је постао архијепископ ларисин био је епископ еласонски; али није немогуће да је он такође био и стажки, и да га ваља сматрати у ономе Висариону, који је одлучно отимача манастира Сретенија.

ШАФРАН

НАПИСАО

ДР. Ј. ПАНЧИЋ.

Ко је путовао по доњој Аустрији између Клостернајбурга, Тулна и Ст. Пелтена, често је пролазио поред ноља испресецаних на већа или мања платна ограђена сниским кољем или врзином, а према времену у ком је путовао налазио је та платна кад гола и као угарена, други пут покривена мноштвом љубичастог цвећа или најпосле застрта густим зеленилом, каково се само на бујној луки видити може. Ово су башче засађене шафраном, с којим се народ у том крају врло живо забавља, те не само изредну робу производи, већ и у толикој количини да се тим намирује добар део оне потребе коју царевина у шафрану има. Путник се томе тим више чуди што је много земље морао проћи док је што о шафрану чуо, и што зна да је шафран јужна биљка која у Азији и гдешто у приморској Европи расте, која се дакле морала на горњем Дунаву одавна одомаћити, кад тако добро одолева хладнијој клими и кад је тако јако народу омиљела. Да је гаење шафрана у Аустрији заиста давнашње, том је најбољи доказ, што вам нико тамо неуме казати, кад и одкуд је та биљка у Аустрију донешена, јер кад је учен свет на концу прошлог века почео да пажњу на ту ствар обраћа, и да о томе разбира, шафран се у Аустрији од памтивека и у велико већ обделавао.

Ово јако распрострањење шафрана у доњој Аустрији показује да народ од те радње лепу корист имати мора, а да је ова корист заиста така потврђује до сада добивено у Аустрији искуство из ког се зна; да шафран у свима околностима најмање двојином толико доноси колико најбоље жито, пшенице, осим тога што је његово обделавање много лакше.

Све ово узевши у рачун тешко се даје разумети зашто се та радња није осим доње Аустрије и неких крајева у Француској јаче по Европи распространила, а томе ће бити по моме мишљењу једино узрок тај: што није било ревнитеља који би свет били у томе поучили.

Ја сам одавна већ замишљао да тој недоскудици у нас доскочим и да нашему свету о томе штогод кажем, али сам држао да ми се ваља самоме о томе боље, а нарочито практички поучити и дознати, да ли та биљка може заиста и код нас добро да успева. Тога ради добавио сам год. 1856 у Бечу једну стотину шафранових чена, која од тога времена садим и умножавам, трудећи се да све оно што ми је о радњи око шафрана из теорије познато, сравним са резултатима којих ево девет година у својој башти прибирам.

Пошто сам на тај начин испитао све оно што је важно знати о шафрану и о његовом обделавању, саставио сам све то у ову расправу, коју сам на двоје поделио; у I. разделу стоји опис шафрана, његова употреба и друго што је важно о шафрану знати; у II. разделу разложио сам радњу

око шафранове биљке и друго што је народу у горњој Аустрији и Француској из дугог искуства познато.

I.

Шафран — Crocus sativus L. — је биљка која спада у племе Иридеја — Irideae Juss. — уједно са другим неким познатијим родовима сабљичицом, перуником и др.

Корен [1]) му је на прилику црног лука и мрезовца задебљао, и као у ових и овима подобних биљака назваћу га *ченом*. Израсло шавраново чено има величину осредњег ораха, изнутра је састављено из белог причврстог меса умотана у повише комурица, од којих су спољашне смеђе, обично искошене и мрежасто испреплетене. Облик је чену јајаст, оздо се шири у плитицу (lecus) с обода те плитице силазе у земљу жилице а на горњој његовој страни насађено је кратко подземно стабло омотано пошироким рукавцима од старог и младог лишћа, или оно што се у обичном животу лукова главица каже.

Лишће које уједно са цвећем избија, али тек касније у приличну дужину израшћује јест линеарно т. ј. готово свуд подједнако широко, угасито зелено са белом пругом дуж лица, а пошироком жиоком дуж наличја; на две стране од те жиоке стоје две бразде обложене редовима од ситних длака које служе биљви на усисавање влаге из

[1]) Корен у простом смислу, јер у ботаника то је пупољак на врх подземног стабла.

атмосфере и које се тим јаче развијају чим је атмосфера сувља. Лишће је при основи бело, сочно, пошироко и омотава тим ширим крајем једро од чена; пошто је пак при концу пролећа лишће горњим делом сатрулело, основе од листова се сасуше и искосе.

Са среде чена избија један цвет или повише њих а сваки је умотан доњим крајем у два тјеначаста прозразна рукавца. Цвет је доњим крајем у подугачку цев истанчан а у горњој трећини се дели у 6 дугуљастих љубичастих режања. Над половином цветне цеви утврђена су три прашника са доњим кончастим делом дужим од прашнице која је линеарна при основи спречаста. Осовину од цвета заузима тучак, који је у доњем крају задебљао у плодник а при врху од цветне цеви дели се у три кончаста к врху постепено дебљајућа и на самом врху исецкана наранчо-жута жига — stigmata. По цветању се доњи део плодника продужава у подугачку петељку, која носи на врху троугласту чауру од величине једријег пшеничног зрна, изнутра подељену у 3 тина са повише округластих семака у сваком тину.

Ред којим се мало час изложени делови развијају јест следујући:

Пошто се чено савршено развило, које тек друге године бива у пролеће, оно дуже времена, од Константина и Јелене до велике госпоје, спава, пак и ако се у земљи остави ни тера жила ни лишћа и само тим показује да је жива ствар што не труне. По великој Госпоји чено почиње да тера са пли-

тичиног обода на све стране жиле косо у земљу, а кад су ове довољно дугачке те се њима биљка може хранити, од прилике око Миоља дне, кад раније кад касније, чено почиње да тера од озгор са стране а кадшто и одоздо беле пупољку подобне клице које се у жућкасте цеви продужавају и за 3 — 4 недеље дана на површину земље као цвет избију. Управо на оном месту где се те жућкасте цеви утврђују, виде се неке мање квржице које представљају млада чена што се истом сад почињу да развијају. Оваких квржица има на чену повише, но врло их се мало развија, већ се већина из недостатка хране смежура оставивши на чену мрку пегу, неколицина пак — кадшто само једно а у доброј земљи и у пријатној години до пет — се развије и то о трошку старога чена, које најпосле тако испије, да од њега ништа не остаје до неке смежуране тврде масе, на једној страни од које се види плитица са остатцима од сасушених жилица, и трагови од растурених кожурица, које су старо чено омотавале. Кад су се млада чена савршено развила — око конца пролећа — она већ никаке свезе немају са старим ченом, које као што рекох раззвитку послужи, ни пак имају својих жила н могу се слободно из земље извадити и до под јесен чувати.

У време кад шафран цвета, он истерује и лишће али ово лишће расте преко целе зиме и почиње истом при концу пролећа да вене. По броју листова се може дознати на ком степену развитка се находе чена, и колико ће одприлике цветова бити:

мања чена, која имају мање од пет листова, која се дакле нису могла због хрђаве или одвише збивене земље, због превелике суше у јесен или ране зиме савршено развити неће прве године цветати, већ ће под јесен спустити с једне стране у земљу вретенаст, провраћан корен, доста налик на ротквицу а с друге ће се стране заметнуто ново чено, које ће, ако буду околности повољне, сад истом довољно нарасти, да може цветати. Из овога следује, да свако чено прве године не цвета — многа не цветају ни друге — већ многа чена потребују у хрђавим приликама и више година, док развијајући се у нова чена толико снаге приберу, да могу доћи до главне цели, ка којој свака биљка тежи т. ј. до цветања и произвођења плода.

Постојбина шафрану и разна његова имена. Шафран расте дивљи у Кашмиру, Персији, Анадолу и Грчкој — ја имам неколико комада из околине Пиреја близу Атине. Расте по гдешто и у осталој Европи али само на местима где се обично сади, ту је из башта побегао у поље, а где га има дивљега а свет га у тој околини не сади, то је знак да је негда на том месту сађен био. Гдешто се чита да га има у јужној Русији, Бугарској и Далмацији, али то је друга сродна фела — Croc. Pallasii M B — за коју писац флоре далматинске [1]) каже да даје финији шафран но азијатска биљка, али да кад се гаји све бива више налик на обични источни шафран.

---

[1]) Prof. Rob. a Visiani, Flora Dalmatica. Lipsiae I. pag. 120.

Име шафрана, којим се у Европи народи већином служе, долази од арапског Заафран а ово као да стоји у некој свези са речи асфер која означава жуто.

За грчку реч *χροκον* и латинску Crocus мисли се да долази од јеврејског карком. Старим Индијанцима ова је биљка била позната под именом касмирајама, које показује да је она била из Кашмира у Индију донешена[1]).

Употреба шафрана. Од шафранове биљке употребљују се само они кончасти жиги наранчо-жуте боје који се у сред цвета развијају и који садрже у себи повише бојеће материје назване *полихроит* и стеричне масти јаког али доста пријатног задаја.

У трговини су по Европи позната три шафрана: аустријски који је најбољи и најскупљи (лот 24 гроша), за њим иде француски (лот 15 гр.) а најлошији је источни шафран (лот 4 гр.), јер је јако помешан са шафраником, цветним листићима од невена и др. За шафран што расте у Персији и око Кауказа кажу да је бољи од аустријског, али не долази до нас, већ се тамо троши и односи се у Хину и Индију.

Мало час наведена прастара имена показују јасно да је шафран већ одавно људском роду познат. Стари су Тири њим бојили превесе за младе; Египћани и Јевреји кропили су са шафраном у води растворeним собе, цркве и школе, а осим тога су

---

[1]) Alphonse De Candolle, Géographie botanique raisonée. Genève 1855 pag. 858.

га млого употребљавали у медецини и парафинији. Римљани су шафран називали биљним златом држали су га за неки општи лек (панакеју), и лечили њиме све болести, које довођаху од изнурености и од старости, а ово велико цењење шафрана се од њих чак до средњег века распростро, у ком је славни Берхаве врло јако хвалио шафран као најкрепче средство за разведравање људског ума [1]).

Нови изналасци у јестаственици а поглавито у хемији побили су млогоме важност што се у старо доба хвалило, али шафран је остао све до данас на доброј цени и употребљује се као и пређе у медецини, на бојење и у јела. У медецини га више нико недржи за панакеју као што су то стари чинили, али га доста употребљују у свакојаке тинктуре, еликсире и у мелеме. За бојење пређе или грубијих ткања шафран је одвише скуп и зато га наше бојаџије неупотребљују; на западу га гдешто узимају на бојење свиле, али највише га троше на истоку, где њиме боје пређу за ћилиме и друга скупоценија ткања. У јела га употребљује и наш свет, но само по варошима, ређе га траже сељаци, али у опште опажа се, да се који дан све више по земљи његова употреба распростире, а и брже би се распростирала, да би се свет наш познао са добром робом и да му се неби продавало којешта што на шафран слабо и личи.

---

[1]) „Moderato usu verum exhibet exhilarans“ Diderot et d' Alembert Encyclopedie. Genève 1779. T. XXIX. арт. Crocus.

У Београд [1]) се доноси из Аустрије мало што више од 30 ℔ и то 2—3 ℔ аустријскога шафрана, што се само у апотекама троши, оно друго све је француски шафран, који се плаћа кад је најскупљи по 20 тал. ℔, а који наши Београђани крчме по 56 т. на ℔. Ово је да како скупо, пак зато траже наши паланчани и сељаци јевтинији шафран а наши услужни трговци, који држе да им ваља задовољити све редове својих купаца продају им, истина доста јевтино, невеново цветно лишће обојено у Бечу шафрановом водом, дакле робу, која име шафрана незаслужује. Колико се источног шафрана у Србију уноси нисам мого дознати јер као што ми казаше то бива кришом.

Својства добра шафрана; како се шафран квари и чим се пржи [2]). Добар је шафран састављен из подугачких с једне стране тањих и отворенije бојених, једрих конаца, боја му је једнака наранчо-жута, под прстима се опажа мек, мириса је јаког али пријатног, куса нагрког, боји пљувачку жуто, не

[1]) Од 15 наших бакалница троши свака до 2 ℔ шафрана на годину и доноси га из Трста; што се у ситничарским трговинама продаје, то се колико сам мого дознати, све купује у већим бакалницама. Незнам од куд је г. Ђ. Поповић дознао (Познавање робе. Београд 1852 стр. 256) да се године 1850 унело у Србију из Турске 330 ока и 100 ℔ из Аустрије, почем ме начелник статистичног одељења при мин. финансије г. Вл. Јакшић уверава да шафран међу увозним артикнама не находи, и од туд закључава да се тог еспапа у нас мало троши.

[2]) M. A. Chevallier, Dictionnaire des alterations et falsifications des Substances alimentaires T. II. стр. 306 —309.

масти хартију у којој се неко време држи; прах од шафрана јест скрлето-црвен, слабо се раствара у хладној, много боље у топлој води, добро у уљу обичном и етеричком а никако у Етеру. Сумпорна киселина претвара жуту шафранову маст у плаветну, после у љубичасту, а цитрична киселина у зелену, ако се пак концентровани раствори ових киселина водом разблаже, тих боја нестаје: ово је узрок те је бојеће вештаство од шафрана добило име полихроита.

Многи шафран што је у трговини, покварен је одма у почетку сушењем а неки се поквари од хрђавог чувања. На сунцу сушен шафран задржи свакад нешто мало влаге и радо се убуђа; онај што је на ватри пренагло сушен обично је црвкаст, слабо мирише и врло је крт. Овако се квари шафран из незнања, но често то бива и у злој намери да се хрђаво сушен или чувањем покварен шафран на очи дотера, да му се већа вага да, или да се којешта друго што мало нешто на шафран личи, поред њега или у место њега неукоме свету прода.

Тако нам долази, обично са истока, уљем омашћен шафран; овакав шафран масти хартију у којој се неко време храни и врло лахко се ужеже, пак добије непријатан мирис. Други кропе шафран кад хоће да га продају, водом или га држе на каквом влажном месту; овај се шафран лахко убуђа и мирише накисело. Гдешто изваде из шафрана бојећу матеру — полихроит — пак га после продају; овака је роба бледа има врло слаб мирис и врло

слабо боји воду. Други мешају шафран са цветним лишћем од шафранике или невена, са песком или са осушеним влакнима од меса. Оваке преваре није тешко одкрити за вештака. Цветно лишће од шафранике и невена под увелучавајућем је стаклу плосно, а не једро као у шафрана; песком помешан шафран опажа се под прстима оштар, и несак пропада ако се шафран на како сито метне, те се може и очима видити; месо се најлакше познаје ако се шафран ватри примакне, влакна се од меса на врућини мичу и савијају а шафранова влакна остају на миру. Осим тога сваки је мешан шафран неједнаке боје, а не једнак се опажа и под прстима, слабо одпушта боју и у опште не показује она својства, која добар шафран имати мора.

Сађење шафрана. Дали су стари народи шафран дивљи брали или су га садили, то нам је непознато, као што и то нисам мого дознати дали данас у Анадолу у Персији и око Кауказа шафран саде и како, јер је литература о шафрану до данас у опште врло оскудна. Вероватно је, да су га у старо доба задуго онде брали где су га налазили, које је тим лакше могуће што је шафран дружевна биљка, која се на сходном месту у великом броју налази и врло се брзо не само ченима већ и семењем умножава. Где дивљега шафрана није било, а свет се већ био упознао са његовом употребом; ту су људи по свој прилици покушавали да га запате, а да ли су засијавали дивља места или су шафранова чена по башчама размножавали, о томе нигде спомена нема.

За време Римљана, као да се шафран већ у велико садио по Италији, јер се чита да је тада на много већој цени био шафран из Сицилије него из остале Италије. Из Италије се распространио шафран у оближње земље Француску и Шпанију и у тим земљама се и данашњи дан сади, премда је то сађење остало због непознатих узрока свуд ограничено на мање просторе. Некада су много шафрана садили у Енглеској и хваљен је био особито Кембрицки шафран, но као да му задуго није пријала клима, јер се у новије време ништа нечује о енглеском шафрану. У аустријском се царству шафран, као што је речено, највише сади у оној окуци коју чини Дунав између Клостернајбурга и Ст. Пелтена, и ту је како сађење тако и сва остала радња око шафрана најбоља и најкористнија. Нешто се мало шафрана сади у јужној Тиролској и у Велису, некада су га покушавали садити у неким крајевима горње Мађарске а Волни [1]) га је био запатио око Карловаца, но као да нису ни у Срему ни у Угарској први ти почетци трага оставили.

Шафран у Србији. Један овдашњи трговац приповедао ми је да је неки пријатељ његова отца пре

---

[1]) Андрија Волни † 1829 познати у своје доба ботаник, био је неко време директор карловачке гимназије и оставио је том заводу богату збирку врло многих еуропских биљака и целу сремску флору са врло многим његовим белешкама. Али на жалост ова знаменита у Србству најстарија ботаничка збирка није после Волнија имала за чувара вештака који би ју био допуњавао или бар преметао, те ће најпосле од црва и пропасти, ако већ није пропала.

20 година у својој башти шафран садио и да је његов отац тај шафран у свом дућану продавао. Ово би био први шафран, који се у Србији садио. Ја сам ову биљку донео као што је пре речено, 1856. у Београд и од тога времена ју пресађујем и умножавам те сам већ многе стотине шафранових чена раздао својим пријатељима. По досада добивеном искуству ја сам се уверио да шафран може код нас онако исто добро напредовати као и у Аустрији, и то могу тим више потврдити, што сам ја све досада шафран садио у доста мршаву и тешку земљу коју нисам ни ја, ни ко други пре мене ђубрио и која је већином имала још и ту незгоду, коју све наше баште имају т. ј. била је одвише засењена. При свему је том био шафран који сам добивао изредан и попотврђењу зналаца ни најмање се није разликовао од аустријског шафрана. Зато могу световати свакога, који има земље а и вољу к том раду, да сади шафран било то на какој лејници у башти, било пак у пољу: у првом ће случају имати колико му треба за домаћи потрошак, у другоме ћо створити понајпре за себе а по томе и за своје отачаство нови приход у новцу, који се за сада мора из земље износити.

Ко би хтео шафран у пољу да сади, тај би се морао побринути за ону количину шафранових чена која треба за засађивање каког комада земље. Према начину како се шафран сади т. ј. 6 или 3 прста раздалеко, треба за један дан орања — а узевши дан орања као што је у суседној Аустрији узакоњено у 1600 □ хв. —, 230400 или 460400 чена које према

пијаци [1]) износи најмање трошак од 172 или 345 талира; ово је за почетак доста знатан издатак, али се тај издатак тим накнађује што се за десет година број чена у најнеповољнијим околностима у 20 пута умножи, те се могу или 20 нових дана орања засадити или сувишна чена другима продати. Ако би се когод на такав трошак одважио, нека најпре добро проучи оно што је у II. делу овог чланка речено, нека не пожали труда да земљу што је могуће боље дотера, а поглавито нека добро и пажљиво поступи при збирању, сушењу и хранењу шафрана, јер управо одтуд зависи његова каквоћа и одтуд су дошле све разлике, које постају између источног, француског и аустријског шафрана.

Да би шафран осим Београда и у осталој Србији добро успевао о томе не треба ни најмање сумњати, што више за удаљеније крајеве, који немају добре путове за саобраштај, произвођење би шафрана било тим користније, што је превозни трошак за тај лахки производ готово никакав, што би дакле Ужичани и Алексинчани и др. могли свој шафран на београдску пијацу готово бадава доносити, које за жито и друге земаљске производе због тешкоће њихове не важи. Крајеви где би се шафран мого у Србији садити јесу сва хумовита места у смедеревској, пожаревачкој, крагујевачкој, јагодинској, алексиначкој и шабачкој, која имају са околином

---

[1]) Ових последњих година се могло добити у Бечу 1000 чена по 1 fl 50, 2 fl: и 2 fl 50 према величини истих чена. У Француској кошта 1 хектолитр (мало нешто више од бечкога мерова) 10 франака.

београдском на близу једнаку земљу; али и нижа места у јужној Србији, ваљевска, подринска, ужичка, чачанска и врушевачка, нису без изгледа да би се та радња плаћала, јер и ако је земља у тим крајевима у опште нешто постнија и плића то ће с друге стране већа влага, која је у тим крајевима накнадити земљи снагу што јој по саставу недостаје.

Да ће на једини мој глас сађење шафрана у Србији моћи скорим последователе наћи, то немислим, јер ми је врло добро познато да се нова предузећа у опште врло тешко особито међу земљоделцима утемељују. Зато позивам и друге да о томе што пораде, да саде шафран по својим баштама, и да о тој радњи прибирају себи знања, како би то и другима могли приобштити: а кад будемо по Београду имали повећу количину шафранових чена, зар ће се користна ова биљка и код нас почети по њивама садити.

Кога би ова ствар више интересовала и ко би ктео у башти са овом биљком опште да чини, тај нека ми се пријави сваке године од конца Маја до почетка Августа т. ј. у време кад су шафранова чена ван земље: ја ћу, док их буде, свакога с неком мањом количином радо послужити и у опште свако ћу му могуће упутство по овом послу дати.

II. [1])

За обделавање шафрана добра је свака земља у коју се може сејати жито. Најбољи су шафрањаци од иловаче покривене за једну стопу црном

[1]) Dr. Carl Hammerschmidt, Allgemeine Österreichische

рудином [1]). Они шафрањаци којих је земљиште састављено из лакше и мршаве земље, или из смолнице и крупног шљунка нису тако добри; но могу се побољшати ако се ваљано обделавају. Само сваком саветовати треба, да свакад најбоље земљиште за шафран одреди; јер ће само тако сигурно три пута више хасне имати него од најбољег жита.

Што се тиче положаја, шафрањак несме бити близу шуме, да неби шафран превише био у хладовини; нити ваља да је на брду где би сваком ветру изложен био, ни на јаком нагибу, где би киша земљу односити могла, треба да је довољно на светлости и сунцу, ни сувише висок ни одвише влажан.

Шафран напредује најбоље тамо, где чокот сазрева, но поред свега тога успева и у хладнијим пределима, јербо може без квара већу хладноћу поднети него лоза.

Чено од шафрана издура свуда прево зиме, премда је само са шест палаца дробне земље покривено; шта више при — 10—15° Р. на којој се земља не само у наоколо, но и 4—6 палаца испод чена смрзне, оно никакве штете не претрпи. Само кад је зима изванредна, која је дрвима, како малим тако и великим, од штете, кад земља није покривена снегом, тада може и шафран да страда.

Zeitschrift für Landwirthe etc. Der Safranbau in Österreich von A, Sennoner 1847. № 47. 48. 49. 50.

[1]) Овакових земаља има доста у нашем Поморављу, но да како само би се оне могле узети у шафрањаке, којих и највећа вода не плави, јер шафраново чено никошто не трпи влагу.

Шафран довршује своје цветање последње недеље месеца Септембра и прве недеље месеца Октобра; најдаље његово време је од 15. Септембра до почетка Новембра, како је кад време више или мање поспешно. Отуда можемо казати да је у погледу на време сваки онај предео за обделавање шафрана згодан, који није до половине Октобра снегом покривен. Шафран мора се чувати од северних ветрова, или га бар треба садити у поље, које је југу обрнуто.

Најбољи предео и као отачаство шафрана као да је тамо, где су почешће маглушине н. пр. у дугачким, умерено широким долинама, којих просецају реке и потоци; — у магловитим годинама кад је иначе све остало подједнако, шафран најбујније цвета. Іош ваља у овом обзиру то приметити, да је најбоље садити онде шафран где нема винограда, или да тај рад предузму они који немају винограда, јер берба пада у једно време са цветањем шафрана, пак се зато може догодити да се један посао пренебрегне.

Приуготовљење земљишта за шафран налик је приуготовљену баштених леја и постизава се на три начина.

а.) Одређени се комад земље у јесен прекопа ашовом, и то од 9—10 палаца дубоко. У пролеће извезе се на ту земљу ђубре — ако се то зими није учинило, — оно се у колико је могуће подједнако по њој разастре, па онда се укопа т. ј. мотиком се 4—5 палаца дубоко са земљом измешна. Мотика се може узети она иста којом се и вино-

град прекопава, али најбоље је ако је троугална са заоштрљеним врхом.

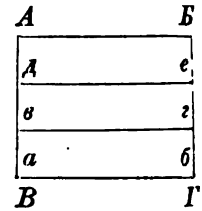

Рецимо да је *А Б В Г* комад земље одређен за шафран. Кад се у јесен од *В* ка *Г* прекопавати стане остаје у том правцу напослетку бразда. Копач почеће сад код *а*, окренуће се лицем ка *а* и удараће мотиком у земљу, која ће му заједно са разастртим ђубретом на мотици остати; ову ће земљу преручивати у бразду *В Г*, и тако копајући и изручујући земљу помицаће се натрашке ка *б*. Увиђавно је, да ће ђубре које је одозго лежало, преручивањем доћи доле, или да ће се бар са земљом измешати, и да ће се од *а* до *б* непрестаним, једнако дубоким копањем добити нова бразда. — Кад је копач дошао ка *б* отићи ће к *в*, окренуће се лицем ка *в* па онда ће помичући се натрашке према *г* заваћену земљу преручивати у бразду *а б*. Ново поставшу бразду *в г* пуниће тим истим начином од *д* до *е* и тако ће продужити све до краја. Како се свака начињена бразда опет на ново испуњава са земљом, то ћемо добити равну земљу осим последње бразде код *А Б*, коју ћемо оставити. — Пошто се ђубре укопало, не дира се више земља до половине Јунија т. ј. до Видова или Петровадана; тада се изнова прекопава, то да се очисти од корова и травуљина, то више да се земља раздроби. Но сада се почиње копати од *е* ка *д* и тим се испуњава она бразда *А Б* коју смо при првом копању оставили.

На три до четир дана пре но што ћемо чена од шафрана да полажемо, т. ј. између велике и мале госпоје или у време кад се зимница сеје, — чисти се земља т. ј. изграбуља се сва и поравна тако да изгледа као леја у башти.

б.) У јесен се земља мало дубље и уже но обично узоре; у пролеће уоре се ђубре, што се зими на орање изнело, но мало плиће; између Петрова и Илина дана преоре се земља још једанпут па онда се дрљачом превуче. Но ако је дуго суша и ако се бојати од великих грумења, а оно шафрањак не треба последњи пут орати, већ га ваља прекопати ашовом и све грудве ситно изразбијати. На три до четир дана пре полагања (чена) све се пречисти т. ј. грабљама се све, као при првом начину, иситни и поравна.

в.) Трећи начин којим се земљиште за шафран припрема и уређује састоји се у следећем: Како се место за шафран одређено од жита, било пшенице, ражи ил овса, ослободило, таки се заједно са стрњиком испревр̂ше плугом, за којим иде по један надничар те дрвеним маљем разбија грудве. После орања повлачи се, ђубре се тек при полагању додаје, на три дана пре но што се шафран сади, пречишћава се и те исте јесени међу се чена.

По првоме начину раде већином они, који шафран сами обделавају; другим се служе они, који имају повеће комаде за обделавање и своје сопствене коње; пошљедни пак начин заштева најбоље земљиште и најбоље ситно ђубре, н. пр. торину од оваца. Овим се последњим начином уштеђује млоги

трошак а долази читаву годину дана пре до шафрана.

Пре но што се чена у земљу положе, ваља их од сваке нечистоће, као: прашине, земље, старих кожица, колутца и т. д. очистити. Чена, која су бубе нагризле, која су трула, која су гола или својих кожица до самог белог меса лишена, одбацују се као непотребна. Ово треблење чена може се буди кад радити, најбоље онда кад другог посла нема и то понајвише од деце. — Чистити чена у протаку неваља јер се многа израњаве. Што су чена боље очишћена и уређена тим се више надати богатој берби и тим се мање бојати болести. — Чена ваља држати на сувом и промаји изложеном месту наслагана највише у дебљину од једне судланице.

У време кад се обично озимица сије износе се чена у врећама на њиву. За полагање потребна је мотика и решето или осредњи зембил.

Копачу се ваља наместити код *а* тако, да му страна њиве *В Г* на лево остане; па онда удара мотиком 8 палаца дубоко у земљу коју ће с лева у бразду која је од последњег копања заостала бацати. Како је мотика горе широка, а доле шиљаста то ће копањем постати јама у којој ће се доле две стране једна другој нагибати. Да се неби земља нарочито с леве стране одроњавала, нека је копач спољашном плосном од мотике, чим је земљу изручио, мало потапка, и тиме као поравна. Идући натрашке удараће он тако исто у правој линији мотиком у земљу и други, трећи, четврти пут и т. д.

незаборављајући да свакад потапка особито по левој страни земљу. Овако радећи добиће се права бразда *а б* са косо нагнутим странама.

Чим је копач мало поодмакао доћиће полагач са зембилом пуним чена, па ће их понаређати по левој страни од бразде једно за другим тако, да дођу 6 палаца дубоко у земљу а да буду 3 палца једно од другог далеко — или 6 палаца ко хоће да шафран дуже на једном месту остане —; затим ће их палцем притиснути мало у земљу тако, да се мало што од чена из земље види. — Како је бразда подједнако дубока а странеод бразде подједнако високе, то се чена врло лако у правој линији у страну од бразде притиснути могу. А будући да се чена само 6 палаца дубоко мећу — а бразда је 8 палаца бубока — остаће свакад још два палца дробне земље испод чена, која ће на то служити, да чена своје танке жилице тим лакше разтурати могу. Још ваља при полагању и на то пазити, да горњи крај од чена право у вис обрнут буде, да му се бик неби морао при клијању повијати.

Кад се сврши прва бразда почеће се на ново копати, но не као пре код *в*, већ код *г* али тако да је лице копача окренуто ка *в*. Копач ће онако исто дубоко мотиком ударати, или боље рећи захваћа ће мотиком с десне стране од бразде земљу, коју ће бацати на леву страну (где су чена поређана) незаборављајући, да у исто време, као год и мало пре, набацану земљу мотиком потапка и у воси положај доведе. Оваквим начином загрћу

се чена, која се на левој страни од бразде налазе а добија се нова бразда *г в*, у коју ће се чена на ново полагати. Тиме што се чена земљом загрћу она се непомичу с места, јер су при полагању утерана у земљу; и будући да копач са десне стране земљу само у ширину од једне судланице — или један чеперак по другом начину — одузима, да је на чена тамо налазећа се мање, то су и чена у другој бразди само 3 палца — или 6 — од суседних удаљена. — Овако ће исто понаређати полагач чена у другој трећој четвртој и т. д. бразди; — и тако ће бити чена како по дужини тако и по ширини 3 палца — или 6 — једна од других удаљена, покривена за 6 палаца земљом а лежећа на подлози од дробне земље с два палца дубоке.

У хитњи није свакад могуће скинути с десне стране управо толико земље, колико би требало, да се испуне бразде *а б в г* и т. д.; по гдешто биће је превише а другда мало, па стога постају узвишења или углубљена, која копачу таки мотиком изравнати ваља, да не би касније нужно било превлачити грабљама; јер пошто су чена положена, несме се више на земљу за шафран коракнути.

Чена несмеју више од 3 палца једна од других лежати, како би се на извесном комаду земље што више њих посадити могло; но несмеју ни ближе стајати како би имали довољног простора за своје умножавање; а кад мислимо чена 3 или више година у земљи остављати морају се још раздаље садити. Чена треба да сва подједнако дубоко леже,

да се при прекопавању земље не би испресецала или вређала.

Ако има више копача, за сваким ће ићи по један особити полагач. Други копач почеће копати другу бразду одма чим је први полагач толико удаљен да један другом не смета, његов полагач ићи ће за њиме, трећи копач и његов полагач гледаће за трећом браздом — и кад први до краја дође нека узме четврту бразду, други пету и т. д. На овај начин ићи ће посао точно и брзо од руке.

Кад се земља за шафран приуготовљава по трећем начину, тада се ђубре пре полагања по њиви растури. Ако је оно доста зрело и ситно, лахко ће се при копању са земљом помешати, тако, да не дође непосредно до чена, које ваља избегавати. Млоги имају обичај, да у сваку бразду, пошто су чена већ положена, ђубрета мећу, па тек онда земљом покрију; но овај начин није добар, јер се дознало да свако чено које се дотакне ђубрета, врло лахко у трулеж прелази.

Оваво уређена њива оставља се на миру док се цветови од шафрана не укажу. — Около њиве ископа се мали јендек, који ће одводити сувишну вишницу, и мишеве, кртине и слепо куче од шафрањака удаљавати.

Да не би стока, која се у јесен по стрњикама пушта, шафрањаке газила и рила, треба их обградити плотом, који ће и на то служити, да се зими одбијају зечеви, који су врло лакоми на лишће од шафрана.

За ограђивање употребљује се обично старо чокоће; где тога има или буди како за друго што

неупотребљиве крљад; а да би се ово боље и јаче утврдило, удара се на сваки хват даљине у земљу по један појачи, 5—6 стопа високи колац. Крље се забадају у земљу 2—3 прста раздалеко, а да би се боље скопчале и да би јаче држале, привежу се рогозним или сламним ужетом за две летве, које се горе и доле додену.

Подизати и правити тарабу невреди ништа; јер би врло млого коштала, будући да се сваке 3—4 године квари и на друго место преноси. А осим тога то не одговара цели већ ни стога, што тараба задржава сунчане зраке и ваздушну промају.

Неко време пошто су чена у земљу положена, обично по првим јесењим кишама, она почиње своју живу радњу т. ј. терају на ниже жиле, а на више цвеће и лишће, а поред тога замећу још и нова чена. Ако су сва чена добро развијена, она истерују повише цветова, чим су пак због буди каких неповољних околности мање нарасла тим ће бити мање и цветова. А како је сваки шафрањак засађен са мешовитим већим и мањим а кадшто и врло малим ченама, то се из изкуства дознало: 1-во да ће прва берба од шафрана, кад је обично тек свако треће чено савршено развито има испасти незнатна и слаба и да се више надати од друге бербе; 2-го да су чена средње величине, у обзиру на прву бербу, најизреднија и најбоља; 3-ће да велика чена у погледу на умножење заслужују првенство. Но при свем том не треба презирати ни мала чена; јер она могу у другом роду толико исто цветова донети, као и она друга.

Што берба од првог рода не испада свакад најбоље, томе је може бити и то узрок што ново положена чена неимајући још својих финих жилица морају све оно, што је лишћу и цветовима нужно да издају из самих себе, дакле да своју унутрашњост троше. — Првој берби помаже само необично згодно време т. ј. честе кише наизменце са топлим сунцем.

Цвеће од шафрана пре израсте него лишће. Да би се оно лахко и брзо убрати могло а да се не би при томе ченима без невоље досаћивало потребна је при скидању цветова нека мала мајсторија, ево кака: палцем, кажипутом и средњим прстом ухвати се шафранов бик испод цвета, па онда, место да се штипа и трза, притисне се (палцем) право к земљи, и на тај начин бик се преломи а цвет остаје међу прстима.

Најбоље је брати цветове рано из јутра кад су још затворени и кад као неки мали клисци између зеленог лишћа у вис стрше. У то време бик је крт и цветови се даду лакше одломити, а шафран заштићен од сунца цветним листићима свежији је, маснији и далеко лепше боје; ако остане за неко време у отвореном цвету изложен зрацима сунчаним, то ипак није зато хрђав, само је нешто мање сочан.

Скупљени се цветови носе кући у зембилима или повећим котарицама и разастру се у прохладним одајама на чаршаве или асуре, док се не добије времена да се жизи скидају.

Брати ваља сваки дан неизузимајући ни недељу ни светац. Цветање траје 2—3 недеље а кадшто само 4—5 дана — како је кад време поспешно или не.

Кидати шафран значи одвајати од стубића, што стоји у сред цвета, три кончаста жута жига т. ј. оно што је у трговини под именом шафрана познато. Онај што тај посао ради мора пазити, да су сва три кончаста жига при основи састављена али да не остане много од стубића на шафрану. Овако ће шафран кад се осуши бити коврчаст мекан и једар; имаће већу цену.

И при овом послу потребна је нека мала мајсторија; шафранов цвет ваља држати левом руком за доњи крај, са палцем и кажипутом десне руке ухвате за крај три жига и вуку се на страну, како би сви заједно из цвета изашли; у овом се положају најбоље види место, где жизи у стубић прелазе, ту ваља левом руком, којом се држи цвет, одкинути стубић, а шафран ће остати у десној руци.

Цветове из јутра скупљене ваља — ако је могуће — још истога дана кидати. Но понекад то није могуће и због тога се може догодити да се многи цветови особито ако су на влази брани покваре; ако су пак цветови суви кући донешени и на каквом хладном и отвореном месту потанко разастрти, могу се за невољу 3—4 дана одржати.

У Аустрији сазивају на ту цел мобе и то оваке: газдарица скупи из комшилука и старо и младо, изнесе један део цветова и изручи на астал,

сваком раднику да по један тањир, шољу или д. у што ће одвојени шафран мећати, а она идући у наоколо од једног до другог, скупља тај шафран у мало повећи суд ил чинију; пак пошто је то склонила у какву суху комору износи друге цветове. — Кад се све сврши газдарица изнесе бела хлеба, ораха, воћа, вина или шире и т. д. и почасти своје комшије а то им је сва плаћа.

Обично има цвет само три жига, но кадшто срасту по два цвета у један и тада се налази 4—5 а и 6 жига који су тад обично поширокн.

Сутра дан биће газдаричин посао, да снимљен и искупљен шафран осуши; јер би се иначе кроз неколико дана покварио. — Где му драго на огњишту мете се мало и то слабе жеравице — и ставивши около исте три цигље попреко тако да праве троуг, метне се на њих понаопачке т. ј. са дном на више окренутим, сито од коњске длаке, пак макар и обично наше сито. Дебљина је цигља 3, а висина обруча од сита 6 палаца; и тако дно обрнутог сита стоји 9 палаца изнад жеравице.

На овако смештено сито шафрана стави се толико, да је ситу дно шафраном ког ваља гушчијим пером свуд подједнако раширити свуд покривено. Кад се доњи шафран мало осушио, скупи се у гомилу и пошто се прстима преврнуо опет се на ново пажљиво растури по ситу. Ово се повторава 2—3 пута док се шафран са свим не осуши. — За то време док се суши, подиже се неки мали дим, на који није вредно пазити; но ако је врло јак онда треба жеравицу умалити. — Што се спо-

рије и већма из тија суши, тим ће лепша бити боја у шафрана, напротив кад се нагло или на жеравици суши која издаје дим, постаје црн и мање или више кваран.

Чим се шафран осуши, меће се у кутију и добро се покрије да му мирис неизветри. Но ни пошто се несме одма по сушењу јако притискивати јер се тада лахко ломи и мрви. — После неколико сахата кад маст која је у њему сакривена избије, постане мек и печљив — и тада тек, ако смо ради да га оставимо, можемо га без икакве штете кол'ко нам је воља притиснути.

Кад хоћемо да шафран дуже време сачувамо ваља нам се постарати за сух и добро затворен суд. За овај посао најзгоднији су глеђеисани лонци, који се одозго вежу сувом свињећом бешиком, или поклопе заклопцем који је такође глеђеисан, а спојне пљоште залепе се тестом од брашна; добре су и кутије од калаја или дрва снабдевене згодним заклопцем ил меуром. — За одржање шафрана на дуже време нема згоднијега места до каквог отвореног тавана ил амбара, и ту је најбоље ако се шафран држи у ражи а још боље у пшеници.

Пошто се сав посао прве године довршио ваља нам јоште знати, како ће се сада поступати са шафрањаком, који на неким местима остаје две, а другда и 3 до 4 године на једном истом месту. Пошто су се цветови скупили шафранова се биљка оставља преко целе јесени, зиме и пролећа на миру, да истера лишће и да чена развије. — Покривати шафрањак сламом, грањем и т. д. као што су

то неки покушавали није пробитачно, јер се под таким покривачем заноте мишеви и друге животиње које могу шафрану досадити.

Први је посао у новој години, да се лишће чим венути стане, т. ј. кад су му врхови за једно три палца отворено-жућкасти, покоси и као храна која особито млечним кравама прија, употреби; ово бива кадшто око Ђурђевадне и другда чак око Костантина и Јелене. О Ивану дне шафрањак је пун војекаквих травуљина, које ваља потаманити а уједно и земљу раздробити, т. ј. прекопати је, но само до оне дубљине у којој чена леже, при чему здраво пазити ваља да се она не повреде — и ово се сматра као други посао, узевши да је први био кошење. Ако би случајно травуљина при сувише влажном времену око Крстова дне т. ј. кад већ цветове изчекујемо, преко мере мах отела, ваља је чупати рукама, да се неби повредили цветови који су већ пошли да ничу.

Ако се чена у земљи остављају, што друге године већином и бива, она наскоро пуштају своје сопствене жилице у земљу. Ако је дакле све добро за руком ишло, имаћемо сада у истој башти сасвим нових, добро развијених, кореном снабдевених чена — и то 2 до 3 пута више но прошле године —, од којих сваки је у стању произвести 2—3 цвета.

Из овога се лахко даје појмити разлика између прве и друге бербе. — Да је прве године само једна трећина положених чена цвета имала, била би друга берба при истом том броју чена,

од којих сваки по један цвет доноси, већ три пута већа. Но ево имамо три пута више чена а свако чено доноси 2—3 цвета — није се дакле чудити, кад се на истом комаду земље место неколико драма при првом роду, при другоме по кадшто литра шафрана и више добија.

Ко је рад оставити чена да три пут цветају — што многи и чине — тај треће године ништа друго нетреба да чини до оно што је о његовању шафрањака после првог рода речено. Но ваља знати да се ништа недобија, јер нема онога нараштаја у цвећу и у новим ченима који се указао при другом роду или тај нараштај није знатан. — Узрок је томе по свој прилици тај што се при полагању ченима не оставља више простора, да би се како ваља ширити могла; но кад би се тако наређали, да је одстојање једнога од другог не 3 већ 6 палаца, нарасла би чена на сваки начин већа, услед чега би доносила и младих чена више а више и цветова.

Неки држе да би се чена, ако би после другог рода или цвета и даље у земљи остављала, лахко ужећи и посмрзавати могла; но није тако. Искуство је показало да су чена, која 5—6 а и 8 година недирнута у земљи остају и сваке године цветају, тако добро била сачувана, као и друга што неколико само година у земљи бораве.

Пошто су шафранова чена кроз 2, 3 ил 4 године једно за другим на истом месту род доносила, ваља их ископати. Овоме је време о духовима, или кад се лишће свенуло, и кад су се жиле што чена у земљу спуштају осушиле. Ово се пак

израђује овако: први посленик одгрће мотиком земљу до оног места где леже чена, други захваћа мотиком само толико испод чена, да их неби повредио, издигне их заједно са земљом и спушти их скоро на исто то место на земљу. Падањем овим земља, што се за чена беше наватала, раздруска се а чена излазе на видик, а ако то неби било, грудва се мотиком дотле тура док се она не укажу. Сад се мотиком што је даље могуће гурну и одкотрљају, да би се од земље очистила и боље видела и да би њихово скупљање мање труда и времена стало.

Деца скупљају чена на мале хрпице или у тестије, а затим се таки у великим решетима од повећег ђубрета чисте, у вреће пуне и остављају на каком отвореном месту, а после, кад је томе време, на тенани требе.

Како ће се шафрањаци распоредити, то зависи од воље онога чија је земља, а и од тога, да ли ће се чена на истом месту оставити да два или више пута цветају. Ако се остављају да само два пут цватају онда ваља имати два оделења; а ако би ко желео да три пут цветају мора имати три оделења и т. д.

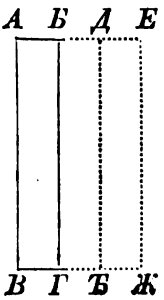

Према количини чена која се могу набавити, засади се комад земље *А Б В Г* рецимо једна десетина од дана орања (или 160 □ хвата) са шафрановим ченима. Друге године засеје се одма до њега исто тако велики комад *Б Г Д Ѣ*. имаћемо дакле два једнако велика комада земље *А В Д Ѣ*. Треће године иско-

па се *А Б В Г* и пренесе се на комад *Д Е Ѣ Ж*. који са пређашњим граничи; сад смо опет добили два комада *Б Г Е Ж* од којих један свакад за прво а други за друго цветање. — Ограду код *А В* покваримо и заградимо њоме *Д Ѣ* и тако ћемо помицати шафрањак с једног места на друго на томе ланцу земље. Кад смо после 10 година дошли на крај њиве, почећемо опет изнова код *А Б В Г* или још боље на другом ланцу земље. Она земља из које смо о Духовима чена ископали, може се под јесен засејати озимицом, која ће ту добро напредовати.

Најбоље је ако шафрањак има лик дугуљастог четвороугла (паралелограма) тако да ширина бар 5 пута у дужину иде. Ова форма је зато најбоља, што се зими снег између два плота која су на близу лакше нахвата и на шафрањаку задржи.

Величину оваковој башти треба одредити према броју људи, који су нам за чупање шафрановог цвета нужни. Што више људи можемо добити за чупање, то можемо више шафрана садити. Но ипак се покадшто догоди, да се број чупача несме управљати према величини шафрањака; јер по некад на мањем комаду земље толико цветова израсте да их 24 човека нису у стању за један дан почупати; другда је напротив за много већи шафрањак довољна домаћа чељад, а то је кад цветање држи 3—4 недеље дана.

Трошкове и добит ваља рачунати по различности начина у обделавању. Трошкови, које ћемо при обдељавању једне десетине од дана орања за три

године имати, састоје се у куповању шафранових чена, ђубрета, у плаћању за орање копање и вожење, у ограђивању и т. д. а по различности у начину обделавања мање се или више увећавају. Приход за ове три године који долази од продатог шафрана и расплођених чена, прелази свакад у половину трошкове, и из овога даје се увидети, да ћемо од сађења шафрана свакад имати више хасне но од сејања жита.

Непријатељи шафрана јесу овце, козе, јелени, срне и зечеви, који сви радо једу лишће, свиње пак јако тамањују чена, а овима досађују и мишеви јер им изгризу месо, а од кожурица радо праве своја гњизда. Кртине истина не једу чена али их испремећу, и затрпају им изривеном земљом лишће усљед чега иструну. Ово важи за Аустрију и Француску. У нас има још један и то главни и од свију других жешћи непријатељ шафрана, а то је слепо куче — Spalax typhlus Pak — животиња која само на истоку станује, гдекоја се још у Банату виђа, с ону пак страну Алпа сасма је непозната. Она живи под земљом, прави ту у дубини од једног педа, кадшто мало дубље, дугачке лагуме и тамани сочно корење [1]) што јој се на путу деси.

---

[1]) У мојој малој ботаничкој башти су од јесенас од како се у њој слепо куче појавило, пропале ове биљке: све умбелате, многе цихорацеје, неке ранункулацеје, неке кампанулацеје, неке Еуфорбије, Salvia pratensis, Verbascum chaicxii, Lathyrus heterophyllus, Arum italicum и Saponaria glutinosa. Неке биљке и ако имају сочно корење као да су

Од домаће стоке и од којекаке крупније дивљачи се шафран може доста лахко сачувати оградом, каква се за шафрањаке препоручује, али за ситнију животињу мишеве и слепо куче ова ограда непомаже. Мишеви се кадшто у крајевима где се шафран сади тако јако намноже, да су људи приморани да батале за неко време ову радњу. Најбоље средство противу мишева јесте по Гаспарену ово: поширока цев од лима напуни се овлаженом сламом задене се једним крајем у раскопан мишевњи лагум пак се онда слама запали, а каким мехом или чибуком натерује се дим у лагум; мишеви нагну да бегају али немогавши од цеви изаћи листом се погуше [1]).

Да ли ово средство од мишева заиста помаже, то нисам кушао, али да дим слепом кучету ни најмање не шкоди о томе сам се уверио, зато треба о каком другом средству промишљавати, којим би се овој ненаситој животињици доскочило. Наши Београђани којима много досађује особито по врачарским баштама дознали су да слепо куче никако не трпи да му стоји лагум отворен, већ како то спази, одма нагура земље и затвора рупу; ово знајући они га вребају са мотиком, трнокопом или пушком, и многима пође за руком те се курталишу немилога госта. Ова особитост слепог кучета, што

противне слепом кучету; тако поред горе наведених поједених остале су не додирнуте неке феле рода Ornithogalum, Muscari, и све перунике, за које последње особито се чудим што их има много и што имају врло сочан и издашан корен.

[1]) Le Cte Gasparin, Cours d'agriculture. Tome IV. ст. 214.

на бели дан неизлази и што не трпи свеж ваздух, даје нам доста просто, а ја држим и доста сигурно средство, да шафранове леје и шафрањаке од њега сачувамо, а ово јест: *да се око леје ископа макар како узани јарак од најмање два чеперка дубине:* Слепо куче које дубље у земљу не силази ако би се случајно и упутило к шафрану промениће правац чим до јарка дође.

Шафранове болести. До сада познате су нам три болести од којих шафраново чено пати:

а.) Прва се састоји у *трулежу,* који се на спољној кожици не може приметити, но се завукао у само месо од чена, које по томе мало по мало са свим изтруне. — Ова је болест у Аустрији врло ретка, и највише се налази на ченима, која су у црвенкастој — гвожђовитој — земљи посађена. — При чишћењу приметићемо лахко ову болест: чим је које чено под прстима мекше, оно је болесно и ваља га онај час бацити. — Кад трулеж још није дубоко унутра продрео, можемо очистити чено и излечити, ако га исцедимо.

б.) Нека *гука* израсте понајвише одоздо на подобије репе; она потроши сву храну од чена, тако, да најпосле и њега самог утамани. — И ова је болест у Аустрији ретка, а може се при треблењу чена лахко приметити и уклонити. У Француској незнају за ову болест.

в.) *Шафранова куга.* Повод овој болести јест нека квргава гљива Rhyzoctonia crocorum D C — од величине љешника, налик на трифлу већ и тиме што на површину земну никад неизбија. Она пу-

шта из своје површине танке конце љубичасте боје који иду од једне гуке ка другој а кад доспу до шафранова чена протурају се кроз његове љусте до меса те најпосле чено уморе. Из овако умотана чена, као из средсреде и седишта куге, шири се ова болест све у кругу, и брзо прелази на около лежећа чена која једно за другим покварн. Оваково једно чено, ил само једна мотика земље са болесног земљишта може у здравом шафрану таку исту несрећу починити.

Ова се болест може познати, кад се у шафрањаку виде по нека гола, округла места а у наоколо се још шафраново лишће зелени. На ченима се виде неке црне јамице, као да су чена чађи посута, а кад је цело чено нападнуто чини се као да је изгорело. Гљива која шафран тамани, напада и друге биљке са сочним корењем као црни и бели лук, цвеће што се ченима расплођава, шпарглу и др., биљке напротив са сушним жилицама а на име жита од ове су болести сигурна.

Средства, која се употребљују да се овој болести на пут стане различита су. Једни направе около болесних чена јарак у једну стопу дубок, а ископану земљу побацају на заражено место. — Ово је начин Дихамела који се највише око испитивања ове болести трудио и који ју је први точно описао. — Други опет ископају здрава чена која около болесних леже, да би гљива не налазећи у близости чена за која би се могла припити и из њега храну сисати, на свом лежају угинула. Најпосле неки су покушавали да у земљу

улажу којешта што су мислили да може пречити да се болест не развије: као креч, гипс, пепео и др., али се није могло дознати, дали је која од ових ствари од користи била.

Ко жели да свој шафрањак сачува од болести или да предупреди већу штету, ако се болест указала ваља да пази на ово: 1-во. Да при требљењу шафранова чена добро очисти од сваког ђубрета, и да она чена која су повређена или су од кожурица оголићена и имају на површини најмању мрљу или каку гуку, одбаци. 2-го. Да се земљиште у ком се шафранова чума указала за дуже време или ако је могуће за свакад напусти и шафран у поудаљени комад земље посади: ако пак није доспело време премештању шафрањава т. ј. ако је лишће још зелено, онда се може оно употребити што је горе речено, т. ј. да се болесно место од здравих чена јарком растави.

У Француској као да не раде тако брижљиво око шафрана као у Аустрији, а ово ће бити по свој прилици и узрок, што је поред пријатније за ту биљку климе, француски шафран ипак мање цењен него аустријски. Ево шта о томе Гаспарен каже [1]). Мало пре но што ће настати жетва, припрема се земља за шафран, а у исто доба се шафран и сади овако: направи се мотиком или плугом бразда, а по раденику што копа или оре иде

[1]) У мало час споменутом делу Т. IV. стр. 210.

одма полагач и полаже у ту бразду шафранова чена 5—6 см. раздалено; копач или орач повуче потоме другу бразду и том приликом покрије положена у првој бразди шафранова чена са 10 см земље; ова друга бразда има бити 22 см. од прве удаљена; у њу смешта полагач као и први пут чена тако да овај други ред буде од првога са 44 см растављен, и тако даље док није шафрањак засађен. Шафранова чена се остављају на једном месту 2 ређе три године.

Убран шафран се суши на два начина или на сунцу или на жеравици, други начин се сматра да је бољи.

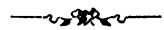

О НАРОДНОЈ ПЕСМИ

„СТРАХИНИЋ БАН“

НАПИСАО

ЂОРЂЕ МАЛЕТИЋ.

О НАРОДНОЈ ПЕСМИ:

„СТРАХИНИЋ БАН.“

Народне песме у свију народа уплетене су више или мање као невен цвеће у венац безсмртности, којим је народни дух увенчан. Од најстарији времена огледају се у њима народи са свима својим мислима и осећајима. Њиов је говор, говор безазлене деце, која се с природом као с мајком поверљиво разговарају, те слушаоце кадшто до суза трону, а кадшто ји необичном истином у удивљење доводе.

То су оне врлине, којима се данашња углађеност уобште диви и клања и у натеч венце хвале и славе плете. И носиоци новије европске образованости поклонише јим своју пажњу и кушаше снагу своје речитости да би ји по заслуги оценили. Такве су по преимућству *наше* народне песме, јер свачија су, тако рећи, уста пуна њиове хвале.

Уважавајући труд, који су учени људи и нашег и туђег народа при изпитивању наши народни песама положили, мислим, да се на поштовању према таквим људма нећу огрешити, ако и *ја* један цве-

так у тај венац хвале уплетем, с том намером, да читаоцима бар на *једној* народној песми јасније представим оне црте, које, и посебице и у целом сматране оно пријатно чувство у нама производе.

Остављајући на страну наше лирске народне песме због њиове мање важне садржине, пећи ћу на озбиљнију и важнију епоску поезију, која нам је наше јунаке у онако лепом спомену сачувала.

Грк се праведно поносн својом Илијадом, Шпањолац својим Сидом, Немац својим Нибелунгеном. Све је то једно исто, шарено и миришљаво цвеће, које је мати природа по народима просула, да се у њему огледа и слави. Онакве епопеје наша народна поезија нема, што јој историјски догађаји нису наклоњени били, што јој Геније времена не допусти, да сав онај ситан бисер и драго камење које је по народу разтурила, у *један целоставан* венац скупи. Да се после оне народне несреће на Косову повратила првашња слава, ми би можда имали нашу епопеју; али се србском народу после оне ноћи за 400 година несвану. У томе мишљењу утврђује ме особита вештина гдекоји наши народни певаца, која ме је ево побудила, да је објасњујућим цртама читајућем свету представим.

Многе су наше јуначке песме, као н. пр. женитба душанова, Урош и Мрљавчевићи, смрт Марка Краљевића, болан Дојчин, женитба Максима Црнојевића и т. д.; судећи не само по поетском слогу. него и по склопљеном плану тако лепе и дивне, да човек незна, коју би пре пригрлио. По овоме

мислим, да би не малу услугу нашој књижевности учинио онај, који би све одличније јуначке песме не само с историјске стране, као што је покушао г. Вајунов у седмици од године 1857. него и с естетичке достојно оценио. Не бирајући дакле дуго, узе'ћу у претрес песму о Страхинићу бану, остављајући онај много тежи задатак другоме, који и више празна времена и издржљиве снаге има.

I.

У песми о Страхинићу бану све је тако дивно смишљено и дивно изведено, да је можемо сваком народу на углед изнети, а јунак Страхиња улива нам поштовање и љубав као Скандинавцем Осијаном обезсмрћени Фингал.

Наше јуначке песме ретко почињу одма с предметом приповедке, као што је добро приметио г. Ф. Миклошић [1]), већ се понајвише служе каквим образом из природе, каквом околности, или као неким видом задавања и решавања загонетке. Песма о Страхинићу бану почиње, подобно најдужој јуначкој песми „Женитба Максима Црнојевића“, са свим просто, прелазом одма на сам предмет:

„Нетко беше Страхинићу бане,
Беше бане у маленој Бањској,
У маленој Бањској крај Косова.
Да такога неима сокола“;

Али код све простоте овога почетка опет се види вештина певца, што нам је тако рећи *једном* цр-

[1]) Види Видов дан од год. 1863. страну 120.

том сву величину јунака описао, а тиме и љубопитство пробудио, казавши нам, да *таквога нема сад сокола*, као што је био Страхинић бан.

Оваква вештина не упада у очи, подобно простој лепоти, али је због тога зналцу у толико пријатнија. Кад би ми не само озбиљност предмета него и избор читалаца допустио, да *контрасте* у празним речма с оваквом вештином узпоредим, много би јасније просијнула вештина певца, подобно каквом Рафаиловом лику према Орацијевој накази: humano capiti. О Страхинићу говори ће *дела;* певац дакле, рекао би, не мора ништа напред у његову хвалу говорити.

Савладан порукама да га тасбина жељно очекује, бан се спрема на пут, обуче се, седне на коња и оде.

Облачење његово нити бива на наше очи, као н. пр. облачење Милоша Војновића у песми: женитба Душанова у II. књ. на стр. 138. подобно у Омировој Илијади, нити је описано залудним живописним цртама, као што је н. пр. одело војводе Каице у истој књизи на стр. 483. Певац нам само каже, да му је одело *скупоцено* било, и да се *српски соко окитио*, а какво је то одело било, оставља нам, да сами себи као најлепше представимо:

Опреми се Страхинићу бане,
Удри на се дибу и кадифу
Поноситу чоху сајалију,
Што од воде чоха црвенија,
Што од сунца чоха руменија;
Окити се један српски соко —

као да је знао, да нам га и најдужим и најживљим описивањем неби могао точно као живописац представити.

То је она мудрост у избегавању живописног цртања, коју је Лесинг у Омировим спевовима онако лепо описао.

Док би какав невешт певац, ову прилику жељно употребио, те описао: куда је Страхинић у путовању свом пролазио, дотле нас наш певац, имајући у својој ризници већи драгоцености, води одма у Крушевац:

Одмах пође у тазбину дође,
У тазбину у била Крушевца,
Ђе од скоро царство постануло, —

те да нам покаже уз гостољубље и обичаје онога времена, како се пријатељи и сродници дочекују:

А виђе га старац Југ-Богдане,
И виђе га девет милих шура,
Соколова девет Југовића,
Мила зета једва дочекаше,
У наруче зета загрлише,
Вјерне слуге коња приватише,
Зета воде на френђију кулу,
Код готове совре засједоше,
Те господску ријеч бесјеђају;
Навалише слуге и слушкиње,
Неко двори неко вино служи,
Што бијаше ришћанске господе,
Посједаше, те пијаху вино:
У врх совре стари Југ-Богдане,
С десне стране уза рамо своје

Сједе зета Страхиника бана,
И ту сједе девет Југовића,
Низа совру остала господа;
Ко л' је млађи, двори господара.

Ком се не чини, као да гледа пред собом ту совру, окићену господом, за којом *домаћин* у *прочељу* седећи, прво место до себе уступа свом госту; за којом нема *ни једне жене?!*

У свима нашим народним песмама показује се човек као господар, а жена као млађа, која двори свога господара, која му на сусрет излази и коња му привата. Тако и у овој песми жене дворе и служе око астала, а не ручају заједно са својим господарима:

Но бијаше то девет шурњаја,
Но шурњаје дворе у поредо,
Дворе свекра силна Југ-Богдана,
И двораху своје господаре,
А највише зета поносита.

Осим ови обичаја, који су се и до данас у народу сачували, наводи нам певац и то: како *један* по обичају средњега века, *све наоколо* за асталом вином служи. Сви су дакле из *једне* чаше пили:

А слуга им једна вино служи,
Служи вино једном купом златном,
Златна купа девет бере литар.

Најпосле није пропуштена ни она лепа црта веселости и гостољубља српског, да домаћин свом госту за љубав све своје познанике на гостбу сазиље, и да ови опет, таквом домаћину за љубав, његовог госта редом госте, указујући му тиме своје поштовање:

Госпоштине што је у Крушевцу
Досадише јутром и вечером
Молећи се силну Југ-Богдану:
Господару силан Југ-Богдане!
Љубимо ти свиленога скута
И десницу твоју билу руку,
Ну потруди чудо и госпоство,
И поведи мила зета твога,
Ну доведи Страхинића бана
У дворове и у куће наше,
Да ми неку пошту учинимо.
Сваком Јуже хатар навршује.
Доке тако изредили били —

Овако описана гостба имала би своје цене и сама по себи, без обзира на осталу садржину спева; али кад јошт себи представимо, у каквој је лепој свези с целом песмом, онда се истом показује сва врлина њена. У њој песма лепше одсјајује као какав живопис у златном облогу.

Бана очекују велики јади, а да би ови и бану и нама теже на срце пали, требало је, да дође после највећег весеља, требало је да дође *из ненада*, као гром из ведра неба.

Ето, нашто нам је гостба описана:

Но да видиш јада изненада!
Једно јутро кад огрија сунце,
Мезил стиже и бијела књига
Баш од Бањске од малена града,
Од његове остарјеле мајке,
Бану књига на кољено паде,
Кад разгледа и проучи књигу,

Ал' му књига доста грдно каже,
Књига каже, ђе га куне мајка:
Ђе си, сине, Страхинићу бане?
Зло ти било у Крушевцу вино!
Зло ти вино, несретна тазбина!
Виђи књигу нечувених јада!
Из убаха једна паде сила,
Турски сине, од Једрене царе,
А цар паде у поље Косово,
А цар паде, доведе везире,
А везире несрећне већиле.
Што је земље те облада царе,
Сву је турску силу подигао,
У Косово поље искупио,
Притискао све поље Косово,
Уватио воде обадвије.

Да би нам јасније пред очи ставио величину турске војске, раставио је цело на делове побројавањем главни одељења њени, и означио нам је међама цео војском заузет простор Косова поља:

Кажу, сине, и причају људи:
Од мрамора до сува јавора,
Од јавора, сине, до Савлије,
До Сазлије па ћемер ћуприје,
Од ћуприје, сине, до Звечана,
Од Звечана кажу до Чечана,
Од Чечана врху до планине
Турска сила притисла Косово.
Под број, сине, на тефтере кажу
Но у цара сто хиљада војске
Некаквога царева спахије,

Што имају по земљи тимаре
И што јашу коње од мегдана,
Што не носе по много оружја,
До по једну о појасу сабљу;
У Турчина у турскога цара
Кажу, сине, *другу војску* силну
Огњевите турке Јаничаре,
Што Једрене држе кућу билу,
Јањичара кажу сто хиљада;
Кажу, сине, и говоре људи
У Турчина *трећу војску* силну
Некаквога Туку и Манцуку
А што хуче, а што грдно туче.
У Турчина војске свакојаке.

На први поглед рекао би човек, да је певац могао бити без овако дугог описивања, а нарочито без побројавања, него да је одма могао прећи на силна вла'а Алију, као главно лице и виновника целе несреће; али и мала пазљивост уверава нас, да се то неби слагало с лепим планом, у ком је све по потреби и нужди своје место заузело.

Бановићу предстоји борба са Алијом; а какав је то јунак? То је у цара *четврта* сила, много претежнија и страшнија, него све до сад побројане. Па кад су она одељена турске војске онако страшна, а да какав мора бити онај јунак, који све те друге јунаке гледа као *мраве по земљици?*

У Турчина једну кажу силу
Самовољна Турчин-влах-Алију,
Те неслуша цара честитога,
За везире никад и немисли,

За цареву сву осталу војску
А колико мраве по земљици;
Таку силу у Турчина кажу.

С таквом халом предстоји бану борба. Но и осим плана слаже се ово пребројавање војске и с историјом онога времена. Турци су заиста онда имали тројаку војску [1]), једну властеоску, коју су доводили они, који су имали већа или мања добра *(тимаре* и *сијамете)*, другу стајаћу војску, састављену од христијанске потурчене деце, *јаничаре* (јеничери = млада или нова чета) и трећу коњаничку војску.

Предмети необични, било по величини, било по снаги, пробуђују у нама, ако смо им изложени, стра, што се таквој снаги неможемо одупрети; ако смо пак таквој снаги не домашни, и ако она *другоме* опасношћу грози, онда постаје у нама сажаљење према страдајућој особи, помешано са зебњом и страовањем. Таква је снага према Страхинићу, кога још *непознајемо*, Турчин Алија, па с тога и страујемо, да ће бан таквој сили *подлећи*. Осим тога одкрило нам је такво приповедање сву болну душу банове мајке. Мати с клетвом почиње, и тиме се одужује првом афекту своје боље, а после у приповедању догађаја тражи олакшице своме болном срдцу, подобно оној, која после сарањеног јединца, враћајући се с гробља, својим другарицама и пријатељицама приповеда боловање свог јединца, његове речи пред смрт, па и саму смрт, *јер болно срдце у самој бољи налази усладе.*

[1]) Види Шлосерову историју средњега века.

Он беза зла, сине, проћи не шће,
Не шће с царем, сине, на Косово,
Окренуо друмом лијевијем,
Те на нашу Бањску ударио,
Те ти Бањску, сине, ојадио
И живијем огњем попалио
И најдоњи камен разтурио,
Вјерне твоје слуге разагнао,
Стару мајку твоју ојадио,
Са коњем јој кости изломио,
Вјерну твоју љубу заробио,
Одвео је у поље Косово,
Љуби твоју љубу под чадором,
А ја, сине, кукам на гаришту,
А ти вино пијеш у Крушевцу!
Зло ти вино на покоље било!

Каква лепа постепеност у приповедању од простога певца, ради распаљивања освете у Страхинићу! Најпре се помиње како су му *двори* попаљени и слуге разагнане, а после, како му је *мати коњем* прегажена, јер је мати од дворова претежнија, а најпосле долази највећа срамота, што му Турчин под чадором љуби љубу. Па да би све ово још веће снаге имало, завршује мати *клетвом*.

Кога неби овако приповедање на освету распалило?

Такву срамоту неможе јунак отрпети; он се дакле одважава: или осветити се, и тим спрати нанесену љагу, или погинути и оставити после себе славан спомен. Али, да нам се такав поступак банов неби учинио неприродан, према оноликој по-

казаној сили, каже нам певац, да се бан у почетку није уздао само у *своју снагу*, већ у помоћ девет Југовића, које мисли од таста измолити, да га, преобучени у јаничарско одело, прате у Косово.

Ја кад бане књигу проучио,
Мука му је и жао је било,
У образ је сјетно невесело,
Мрке брке ниско објесио,
Мрки брци пали на рамена,
У образ се љуто намрдио,
Готове му сузе ударити . . . .
Каже јаде тасту на уранку,
Како су му двори похарани,
Како су му слуге разагнате,
Како ли је мајка прегажена,
Како ли је љуба заробљена [1])
Но мој тасте, стари Југ-Богдане!
И ако је моја данас љуба,
Љуба моја, ал' је шћера твоја:
Срамота је и мене и тебе;
Но мој тасте старац Југ-Богдане!
Мислиш ли ме мртва пожалити,

[1]) Немогу пропустити, да овом приликом неспомеван неку особитост, која се редко у другим нашим народним песмама налази. У свима готово нашим песмама певци понављају какво приповедање данон приликом *оним истим редом од слова до слова*, као што смо напред већ чули, ако ће та приповедка незнам како дуга бити, те тако нам постају досадни у оном степену, да често прескакањем у читању морамо тражити прави наставак у песми. Наш је певац и то избегао, те нам не приповеда на ново оно, што смо већ чули, шта му је мати писала, већ нас *само опомиње*.

Пожали ме док сам у животу.
Молим ти се и љубим ти руку,
Да даш мене ђеце деветоро,
Ђецу твоју, а шуреве моје,
Да ја, тасте, у Косово пођем,
Да потражим душманина мога,
Који ми је робље заробио;
А немој се, тасте, препанути,
Ни за твоју ђецу убринути;
Ја ћу ђеци мојим шуревима,
Хоћу њима рухо промјенити,
А у турско рухо облачити
Око главе бијеле кауке,
А на плећи зелене доламе,
А на ноге меневиш чавшире,
О појасу сабље пламените —
Учинићу ђецу јањичаре. —

Без познавања опасности нема одважности, а одважност без икаква страовања за свој живот није природна. То је народни певац знао.

Но видећи бан, да му таст неда синове, да ји кољу Турци, пође љутит сам у Косово:

Плану бане како огањ живи,
У иједу и тој муци љутој
Не шће викнут ни призвати слугу,
За сеиза ни хабера нема,
Но сам оде к ђогу у ахаре;
Ја како га бане оседлао!
Како ли га тврдо опасао!
Па заузда ђемом од челика,
Пред дворе га води у авлију

К биљевташу бијелу камену,
Па се ђогу фати на рамена.

Али опет, надајући се, да ће се шуре као јунаци, стидом савладани, а и због љубави према њему склонити, погледа ји редом:

Погледује девет својих шура,
А шуреви у земљицу црну.
Бан погледну пашенога свога,
Некакога млада Немањића,
А Немањић гледа у земљицу.
Кад пијаху вино и ракију,
Сви се фале за добре јунаке,
Фале с' зету и Богом се куну:
Волемо те Страхинићу бане,
Но сву земљу нашу царевину;
Ал да видиш јада на невољи!
Бану јутрос нема пријатеља.
Није ласно у Косово поћи.
Виђе бане, ђе му друга нема,
Сам отиде пољем крушевачким.

Још једнако траје у срдцу зебња од предстојеће опасности, још једнако траје нада у шуреве, да га неће у невољи оставити, те с тога се и *обзире ка Крушевцу*. Велика опасност, па и велика зебња; али опет јачина духа све то савлађује.

Ја кад био низ широко поље,
Обзире се ка Крушевцу бјелу,
Не ће ли се шуре присјетити
Не ће ли се њима ражалити.

Колико нам се сада чини већа и страшнија опасност, у коју мисли бан угазити, кад видимо, да

у њу нико несме, те бана и *они* остављају, који су га волели него сву царевину.

Оваквог јунака мора сваки сажаљевати. —

У таквој невољи сети се јединог свог верног друга, свог 'рта Карамана, кога воли него добра ђога:

А кад виђе јутрос на невољи,
Ђе му нема главна пријатеља,
Паде на ум, па се досјетио,
За његова хрта Карамана,
Кога воли него добра ђога,
Те привикну из бијела грла,
Остало је хрче у ахару,
Зачу гласа, хитро потрчало,
Док у пољу пристиже ђогина.

Ко се неће за тренутак успокојити и обрадовати, кад види, да оваквом од свију остављеном јунаку опет неко, ако и безсловесно, животно, у помоћ притиче, да с њим опасност дели? Јер свако зло лакше се подноси, као што нам је и у добру много слађе, кад га имамо с ким поделити. И бану се дакле у души разведрило, видећи, како му 'рче поред коња подскакује.

Покрај ђога хрче подскакује
А златан му литар позвекује.
Мило било, разговори с' бане!

Каква краткост, а опет каква пуноћа у овом стиху! Ово неби могао ни један певац живље, лепше и краће описати.

Сада долази епизода о бекрији дервишу, која је онако вешто у спев уплетена,

Епизоде имају своје место и важност у спеву, (као што је познато), само онда, ако нам објасњавају оно, што нам је у спеву до'нда непознато било, или ако у нама производе страовање о будућој судбини јунака. У напој је епизоди певац постигао и једно и друго. Јер осим познате црте јуначке, незнамо више ништа о Страхинићу. Сад истом чујемо од дервиша да је бан *побожан*, да је *пун поштења јуначког*, какво је у средњем веку, у веку витежтва (ритерства), историја запамтила.

Дервиша су некад банови пандури уватили, те га бан у тамницу бацио, али га после, разжаливши се на њега, на *веру* пустио, да одкуп састави:

Знаш ли бане? Знаш ли Страхинићу?
Кад запита и мене упита:
Робче моје, змијо од Турака!
Ђе пропаде у тамници мојој!
Мож' ли с' робе, јунак одкупити?
Ти ме питаш, ја право казујем;
Могао би живот одкупити!
Тек да ми се двора доватити,
Очевине и пак постојбине . . . .
Могао би одкуп саставити;
Ал' ми, бане вјеровати нећеш,
Да ме пустиш двору бијеломе:
Тврда ћу ти јамца оставити,
Тврда јамца, *Бога истинога,*
Другог јамца Божу вјеру тврду,
Како ћу ти одкуп донијети.
И ти, бане, повјерова мене.“

Осим ови лепи црта у бановом характеру дознајемо од дервиша, да је бан и *милостива срдца*, јер га је често из тамнице пуштао добро ранио и појио:

„И ако сам био у тамници,
Доста си ме вином напојио,
Бијелијем љебом наранио,
А често се сунца огријао.“ [1])

[1]) У многим јуначким песмама спомиње се сужањство у духу старог ритерства, и ако закони ништа о томе не наређују. У Душановом законику само се спомињу сужњи, а какви су то, да ли зликовци, или уваћени у двобоју, као што песме певају, о томе нема спомена. Ево шта вели о томе чланак § 98. Душановог законика: „Кои чловѣкъ оутече изъ сеужьньства, сь чимь прїидеть на дворъ царевь, или есть чловѣка царевъ или црькоенни или властельскы, сь тем зи да е свободнь. а що есть штвѣгль су тога и чловѣка, комсу есть оутекль, то зи (того) да есте, комоу есть оутекль.

§. 99. Кои се сеужнь држить вь дворѣ црковнштмь, та (те) оутече оу царевсу полатоу, да есте свободнь. (види: „Pamatky drevního písmenictví jihoslovanův,“ од Павла J. Шафарика на стр. 38.)

Ове речи немогу нам објаснити смисао сужња у нашим јуначким песмама. У песми: „Марко Краљевић и Вуча Ценерал“ поручује Милош из тамнице Марку:

„Избави ме побратиме Марко
Јал' за благо, јали на јунаштво,“

а Марку, пошто је под Варадином у бој ушао и ценерала и његовог сина, те ји у своју тамницу бацио, поручује ценераловица:

„Богом брате Краљевићу Марко,
Не губи ми Вуче ценерала
И мојега сина Велимира;
Ништи Марко што је теби драго.

Ђемо Брђанин у двобоју савладана Марка води од места до места, да га обеси, и опет га даље одводи, пошто му господа ришћанска *по три то-*

Како нас је певац престравио, што је Турчин бана познао! Онај бан, који се при угледу турске силе мало *препао*, и ако је као Турчин био преобучен; који је најпре поменуо *Бога истинога*, па онда истом у ордију турску угазио; онај бан, који се касније мало ослободио, видећи, да га у војсци нико непознаје, па који је и *нас* ослободио, који

вара блага за Марка плаћају, јер, веле, неће ни ништа родити, ако Марка ту обеси. (О овој песми биће касније говора што се тиче митуса, који се у њој налази.) У песми: „Марко Краљевић у Азачкој тамници“ вели краљ својој кћери:

„Кад допадне таке муке Марко,
Ја ћу пустит сужња без динара.

Из ови и други подобни песама даје се извести то закључење: да је некад у српском народу био обичај, да је јачи слабијега, у двобоју побеђена, могао одвести и заточити, па или га задржати, или одкупљена пустити. Тако је и у овој песми с дервишем, бановим заточником. Да ли се на овакве људе односи онај чланак у Душановом законику (179.) „Тѣмѧже шбразомѧ кто дрѧжи тѧмѣницѹ сѹ царевой земѧли, да неприма ничнега человѣка без книге повелѣніѧ царева“, нека други пресуде.

Да је бан покрај онолики сјајни црта у характеру могао човека права здрава заточити и од њега одкуп иснати, томе се нетреба чудити, јер то је характер средњега века, у којем су највећи контрасти један поред другог обстати могли, као што вели Шлосер у VII. делу своје опште историје на стр. 360. „Im Mittelalter war das Leben selbst poetisch, und grausiges Morden und Brennen wechselte mit Processionen, Festen, Turnieren, Volksbelustigungen aller Art ab, und derselbe Feudaltyrann, der dem Landmane die Freiheit raubte und den Bürger ausplünderte, opferte großmüthig sein Leben, um der unterdrückten Unschuld beizustehen, und übte Demuth, Großmuth, Milde mit wahrhaft christlichem und barmherzigen Sinne. Певац је дакле по самом срдцу своме погодно характер онога времена.

га духом пратимо — тај наједанпут пада у несрећу, из које га никакво јунаштво неможе спасти. Дервиш га је познао! Да има *крила* и *она* га неби изнела из средине турске војске, ако га дервиш прокаже. Његову опасност и *ми* делимо, његов стра и *нашу* косу на глави подиже. Па јошт *ко* је тај Турчин, што је бана познао? Онај, кога је бан девет година у тамници као роба држао, и који га је пустио да одкуп донесе. —

Нису ли то све горе и горе околности, није ли то све већи узрок страовању за бана?

У таквом страовању каква нам се племенита душа јавља у Турчину, те нам око срдца лакше постаје! —

На молбу банову, да га војсци непрокаже, почем нетражи од њега одкуп, већ тражи Алију, свога душманина, дервиш му се куне:

Ти соколе, Страхинићу бане!
Тврђа ми је вјера од камена,
Да ћеш саде сабљу повадити,
Да ћеш пола војске погубити,
Невјере ти учинити нећу,
Ни твојега љеба погазити.
Од мене се немој побојати.

Певац се с нашим срдцем, ревао би, игра: час га замути, а час га избистри; опасност се за часак прикучи, па је опет нестане. У оваквом колебању срдца нашег, чисто смо заборавили на прву опасност, на страшну јуначину Алију, због много веће опасности у турској војсци. Али нам певац неда данути:

А што питаш и разбираш, бане,
За Турчина, силна Влах-Алију,
Он је бијел чадор разапео
На Голечу високој планини;
Тек ти хоћу, бане, проговорит:
Јаши ђога, бјежи из Косова,
Ел ћеш, бане, погинути лудо.
У себе се поуздати немој,
Ни у руку ни у бритку сабљу
Ни у твоје копље отровано,
Турчину ћеш на планину доћи,
Хоћеш доћи, ал ћеш грдно проћи:
Код оружа и код коња твога.
Жива ће те у руке фатити,
Хоће твоје саломити руке
Живу ће ти очи извадити.

Кад нам и сам Турчин, као банов пријатељ, који му се онако страшно куне, тако страшна Алију представља, кога врло добро познаје, зар се неће опет оно страовање за бана у срдцу нашем поновити? Ал гле, певац нам опет нове валове у срдцу преврће. Од онакве опасности други би се препао и одустао би од своје намере; али прави јунак, добивши с одклоњеном већом опасности (да га Турци непознаду) подпуно поуздање у себе, смеје се таквој опасности:

Насмеја се Страхинићу бане:
Богом брате, старишу дервишу!
Не жали ме, брате, од једнога,
Тек ме војсци турској не прокажи.

А да би нас подпуно орабрио, морао нам је и *дервиш* бана као добра јунака представити.

На питање баново:

„Појиш коња јутром и вечером
Појиш коња на води Ситници,
Ну увјецбај и право ми кажи,
Ђе су броди на тој води ладној
Да ја мога коња не углибим?“

Дервиш му овако одговара:

Страхин-бане, ти соколе србски!
Твоме ђогу и твоме јунаштву,
Свуд су броди, ђегод дођеш води!

Краће и лепше није се могао никад певац изразити у овом смислу!

Бан одлази, да међан с Турчином дели. У борби држи нас певац у оном истом запетом стању, као и пре, између страовања и надања: бан је застао неспремна Турчина, те први на њега копље баца. Ова, па и свака удесна прилика за бана, пријатно удешава и наше срдце, које свако покретање с куцањем прати. Али се Турчин неда лако обранити:

Пружи руке силан Влах-Алија,
И руку му копље уватио,
Па ти бану ријеч проговара:
Копилане, Страхинићу бане!
А шта ли си влашче премислило?
Није с' ово бабе шумадијнске,
Да разгониш и да набрекујеш,
Но је ово силан Влах-Алија
Што с' небоји цара ни везира,
Што ј' у цара војске државине,

Чини ми се сва царева војска
Као мрави по зеленој трави;
А ти, море, мегдан да дијелиш!

Тиме је и у нашем срдцу промена наступила. После речи:

То му рече бојно копље пушти —

Кроз свакога, рекао би, жмарци пролазе; али и ту опасност певац вешто уклања, представљајући нам, како је бана коњ од смрти спасао:

Бог поможе Страхинићу бану,
Има ђога коња од мегдана,
Као копље на планини звизну,
Соко ђого паде на кољена,
Изнад њега копље прелетило,
Ударило и камен студени,
На троје се копље саломило,
До јабуке и до десне руке.

Пошто су и перне буздоване поломили, настаје у борби са сабљама оно исто колебање срдца нашег; оно замењивање страовања у неизвестности и опасности бановој с радошћу и надом у новом обрту среће:

Турчин ману, а дочска бане,
На сабљу му сабљу дочекао,
По поли му сабљу пресјекао:
Виђе бане па се разрадова,
Љуто сави и одтуд и одтуд,
Еда би му главу одсјекао
Ја л' Турчину руке обранио;
Удари се јунак на јунака,
Неда Турчин главу укинути,

Неда своје руке изштетити,
Но се брани с оном половином:
Половину на врат натураше,
И својега врата заклоњаше,
И банову сабљу оштрбкује,
Све одкида по комат и комат.
Обадвије сабље изсјекоше.
До балчака сабље догонише,
Побацише њине одломчине.

Такво је најпосле и њихово 'рвање, у ком хтеде банова љуба свом мужу главе доћи, те опет бану рањеном поможе 'ртче, што на реч господара љубу дочепало, док најпосле бан, добивши таквом помоћи ново срдце, Турчина тугом савладана, необори и зубма закла.

Пошто је овакву мучну победу одржао, врати се бан опет у тазбину, где му шуре хтедоше љубу ножевима да разтргну, чујући, да је она бана обранила; но бан је одбрани:

Шуре моје девет Југовића!
Што се, браћо, данас обрукасте?
На кога сте ноже потргнули?
Кад сте, браћо, ви таки јунаци,
Камо ножи, камо ваше сабље,
Те не бисте са мном на *Косову*,
Да чините с *Турцима* јунаштво
Десите се мени у невољи?
Не дам вашу сестру похарчити и т. д.

Види се јасно да је певац бана у тазбину само *због тога* повратио, да шуреве посрами, што га као страшљивци нису смели у Косово да прате; но

мени се чини, да би певац много боље погодио, да је бана с Косова одпратио *кући*, где га је *већа нужда* и потреба очекивала, т. ј. прегажена мати. Ту су се могли и шуреви наћи, послани од старца Југ-Богдана, да бар јадној бановој мајци у помоћ притрче, кад се већ бану нису више ни могли надати, због очевидне смрти, која га је у турској војсци очекивала. *Том* дакле приликом могао је бан шуре посрамити, а не у њиовој кући.

Исто тако мислим, да се певац и на женској љубави огрешио, што је банову љубу онаквим црним жигом жигосао. Жена, од онакве славне лозе, која има онако славна јунака за мужа, неможе за онако кратко време свог мужа прегорети, и другоме се приволети, па јошт коме? — *Турчину* кога по језику није ни разумевала! Да је то неверство некако с планом у тесној свези, и које како би певцу опростили; ал' овако, кад видимо, да би се догађај подпуно онако развио, и да је није неверну представио, већ просто као робињу, која се сили покорава, ма како да се срдце гнуша — морамо певца мало осудити.

Но ове су мане према другим врлинама одвећ мале и незнатне, тако да ји само размишљање у песми проналази, а не срдце, које у творачкој сили певца подпуне ране налази. Све остало у песми тако је лепо смишљено и лепо изведено, да би се и највећи вештак морао подпуно задовољити.

Кад би навео све, што је у песми особитом вештином изведено, морао би готово сву песму из-

писати, па зато нека ми се допусти, да само јошт описивање пусти дворова изнесем:

У дворове, постојбину моју,
У дворове куга ударила,
Поморила и мушко и женско,
На оцаку нико не остао,
Но ти моји двори пропанули,
Пропанули, па су опанули,
Из дувара зовке проникнуле;
Што су били лави и тимари
Појагмили Турци на миразе.
Кад ја виђех дворе затворене:
Неста блага, неста пријатеља и т. д.

II.

Пропративши овако песму о Страхинићу бану мислима, поставшим из сматрања с естетичке стране, мислим, да неће с горега бити, ако нешто и о старини њеној споменем.

Кад је која од наши стари јуначки песама постала, мучно је одредити. Историја није о томе ништа прибележила (колико је мени познато), а саме песме својим садржајем и језиком немају довољнога јемства за подкрепљење овог или оног мишљења. Јер историјски садржај, сачуван традицијом, могао је тако исто и *после* повод песми бити, а језик је у свима песмама *данашњи*, као да су у *најновије* време спеване. То је метаморфоза традиције, која преданом јој вештаству непрестано одећу мења. Другчије је с писменим језиком, у ком

се мисли и речи као *окамене;* те и најпознијим вековима подпуно о себи сведоче.

Из свега, што се досад о томе писало, даје се извести, да наше најстарије јуначке песме спадају у XIV. век, и да старији, од времена пре Немањића, немамо. Тако Вук С. Караџић вели: „Што се тиче старине наши пјесама, ја би рекао, да имамо старији женски, него јуначки; јер јуначки пјесама мало имамо старији од Косова, а од Немањића нема старије ни једне. Ја мислим, да су Србљи и прије Косова имали и јуначки пјесама од старине, но будући да је она промјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили, што је било донде, па само оданде почели наново приповједати и пјевати.“

Тако и *Штур:* [1]) „Србских јуначких песама немамо старијих од 14 столећа; наскоро пред пропаст србскога царства на Косову и неколика столећа после постајаху најзнаменитији створови од те врсте.“

Праиз, некадашњи професор у петроградском свеучилишту, [2]) наводи сасвим нов узрок, *зашто немамо песама од први краљева од Немањине породице.* „Народне поете“, вели он, „већином заустављају се на казивањима о оним догађаима, у коима су Срби умјешани својом главом и своим рукама. *С тога народна пјесма и неговори о крво-*

---

[1]) Види: „Људевита Штура књига о народним песама и приповедкама славенским, с чешкога превео Јован Бошковић. У Н. Саду 1851.

[2]) Види: Гласник Д. С. С. књигу VIII од године 1856.

проливним војнама првих краљева од немањине породице. Народна пјесма ћути такође о дјелима Матије Корвина, штедљива је у казивању о дјелима аустријских војсковођа против Турака: а супрот постаје врло говорљива, кад се поведе рјеч о онима биткама, у коима је сваки у дружини био и вођа и војник. *Велике чете, које су покорне заповјести једнога, нису предмет за народнога пјесма.*" Истина, јуначка песма не може се другчије ни спевати, ако се све око јунака не концентрише. Укупна је радња у војсци *општа*, а тим истим није *ничија*. Где нема индивидуалне радње, ту наравно неможе бити ни јуначке песме. Али зар певац у толикој гомили јунака не може избрати најбољег, који се својом индивидуалном радњом у таквој прилици прославио и своје другове надмашио? Зар је стварајући дух вештака тако јако за сам догађај привезан, да су му крила изван њега везана? Таквом је кадшто доста само *повода* наћи у каквој битки; све остало поцрпети ће из себе самог. Зар мало имамо овакви јуначки песама? Зар у Косовској битки нису „*велике чете покорне биле заповјести једнога?*", па певци опет нађоше различна гледишта и у њима поетске стране, те нам оставише толике песме о том боју. Најпосле нетреба узети, да су Срби у времена своји краљева, овако као *данас европски народи* ратовали; овакве безусловне послушности, оваквог одрицања индивидуалности према једном, врховном војводи, Срби, чини ми се, ни пре ни после Душана нису познавали. У целој Европи давала је *властела* вој-

ску, и у томе се по владаоцу управљала. Само *крепка* рука могла је ову властелу у подпуној послушности задржати. Властела србска делила је с краљем власт, као и у другим европским државама [1]) па такву је и у рату задржала. Феудална система онога века била је и у Срба ма' преотела. [2]) Ово је и народним певцима познато било, као што нам н. пр. сведочи јуначка песма: „Бан Милутин и Дука Ерцеговац", у којој Душан даје Милутину „*Босну у државу* за *живота његова.*"

Ондашњи дакле начин војевања није могао певцима сметати, да не спевају какву битку у време своји краљева.

Г. Јаков Игњатовић, у свом чланку „Србин и његова поезија" [3]) закључује по тужном карактеру наши јуначки песама, да су од позднијег времена. „Да се овај дух", вели он, „којим србске јуначке пјесме дишу, од времена падајуће србске славе започео, види се из тога, што се једва по ђекоја пјесма односи на Душаново доба, но од позднијег су времена. У доба Немањино није било узрока,

[1]) У овим вазалима образовао се нов ред људи у држави, који на скоро постаде најсилнији и најважнији, или боље рећи, у ком се поред свештенства сва сила и важност спојила. Бекер ч. 4. стр. 36.

[2]) И најоригиналнији Турци у обзиру на војничко устројство, који су једити у Европи имали онда стајаћу војску и уредну финансију, имали су, поред јаничара и коњаника, нешто од феудалне системе, т. ј. неко ритерство, *тимаре* и *сијамете*, већа или мања добра подељена под условом, да имаоци ови добара у време рата војнике скупе и с њима у бој иду, као што сам у почетку споменуо.

[3]) Види Даницу од године 1860. стр. 118.

да Србин јадикује, јер је напредовао. У то доба без сумње биле су српске пјесме веселије, па кад је жалост настала, и заборављене су, и настадоше жалосне.“

Само један Бођански, усвајајући у осталом Вуково мњење, позива се на *историописца*, који говори о старим српским јуначким песмама. [1]) Тај је историописац Никифор Грегорас, који је год. 1326. као посланик у Србију путовао; али на жалост овај неприповеда оно, што Бођански из тога причања изводи, да су неки од слугу, нарочито „*Славени*“ певали јуначке песме. Ову реч „Славени“ Никифор Грегорас у свом путовању не спомиње — њу је Бођански сам уметнуо. Историк нам приповеда само, да су неки од слугу њиови у пратњи опевали старе јунаке, којих је славу он само слушао, али јим дела није видео. Од куд нађе Бођански, да су то били Славени, а опевани јунаци да су били Срби, ја незнам, кад исти Грегорас вели, да су само *неки* од те пратње језик предела око Струмице и српске крајне *нешто само* разумевали. [2])

---

[1]) Види његову књигу „о народной поезіи славянскихъ племенъ.“

[2]) Ради уверења мојн читалаца изписаћу њиме наведене речи у латинском преводу (види: Никифора Грегораса у volumen I. Bonnae, impensis ed. Weberi 1829. pag. 377.): At in famulitio, quod pone sequebatur, nonnulli praesentia pericula parum metuentes vociferabantur et tragicis cantibus celebrabant laudes veterum heroum, quorum famam solam audivimus, res autem gestas non vidimus.“ Где је ту спомен, да су у тој пратњи били Славени? Где су ту српске јуначке песме?

Из свега дакле досад наведеног види се, да су нам писци о старини наши песама само своја умовања дали; но почем ова умовања налазе основа у нашој историји: то је вредно кратким прегледом преко ње прећи.

Штур у споменутој књизи својој овако говори на страни 104 о народној поезији: „За времена устроенихъ уреднихъ обштина и држава не може се рећи, да прияю простонародной поезіи; у таковимъ обштинама све е едно према другоме одређено у наредбама и законима, делови држе тврдо съ целимъ, држава е крозъ ньихъ обезбеђена, и одъ наглихъ опасностій заклонѣна, доброй вольи дакле поединихъ людій, ньиховой одважности и сили, ньиховоме суду и готовости мало е што оставлѣно; напротивъ простонароднимъ песмама годе онака времена, у коима се самосталанъ народъ силно труди, да би се и унутрашнѣ и споляшнѣ уединіо, где іошъ ние изражена и утврђена една воля, следствено где е сила, воля, одважность, готовость, умъ поединихъ людій, кои иду за свеобштом целю народа, сасвим још на своме месту.

Како су неки у тој пратњи језик око Струмице разумевали, ево шта Никифор вели, кад су јим неки људи на сусрет изишли: „Ac principio quidem fieri non poterat, quin nobis et intempesta nocte et ignotis in locis terrorem inculerent: *praesertim cum nostra lingua haud utterentur.*“ А мало даље: „Cum eos simili modo resalutassemus *(erant enim nonnulli e nostris sermonis eorum non plane rudes)*, и т. д. Како су дакле могли ови пратиоци славити у песми дела српски-јунака, кад су тај језик једва нешто разумевали?

Такова времена всу времена Србіѣ и после пада нѣнога. Србске землѣ іошъ пре пада своега немаху твердога сиовня и распоредка, а после пада, кодъ ратоборнога духа народногъ, *беяше сила поединихъ людій сама одъ себе раздражена къ непрестаноме бою за браћу, кою гази нога окрутничка.*"

Цео простор времена до Немање од како су се Срби у овај крај доселили, представља нам само време борбе. Срби, обкољени са свију страна непријатељским народима, морали су бити у непрекидној борби. Осим тога поцепани међу собом због властољубља жупана, морали су се и међу собом трти, те тако нам се цело то време представља као вреће стихија, које су се истом под Немањом сталожиле.

Од Немање до Душана и ако је постепено расла власт краљева, опет се није могла никад утврдити она јака и стална свеза, која на другом месту све чланове у држави за једнога тесно привезује. Међусобне борбе у династији, које касније на себи носе знаке властеоског заузимања за народност противу продирања византијског уплива, подржавале су лабавост оне свезе, која је и онако властелу слабо обуватала. Само неколико година у душановој влади чине изузетак, кад се вољи *једнога* и најдаљи крајеви царевине на миг покоравали, кад је властела сву своју власт у цареве руке положила и из ти руку само *милост* изгледала. Али је то време врло кратко било, и наскоро се опет поврати стари неред. Међусобне борбе и трвења наново наступише, док најпосле недовукоше ону страшну катастрофу.

Штур дакле има право да србске земље и пре пада својега нису имале тврда спојења; а кад му и друге мисли усвојимо, да су таква времена успешна за народну поезију: онда морамо предпоставити, да су Срби и у време своји краљева *имали јуначки песама,* нарочито од времена Милутинова, пошто се србско оружје прославило. Но ове песме прецветаше са славом србском. Србију постиже самртни ударац, те тако и првенци народне поезије морадоше и по самој слабости својој као рано цвеће од мраза свенути. Јер страшнијега злотвора Србија до'нда није имала од Турчина. Према оваквом злотвору морали су сви стари у присенак пасти, па и у песми прослављени јунаци, те тако је с новим притиском и нова појезија почела, вијући се на Косову, као мати на гробу своје деце. Стари јунаци, потиснути новим, у борби с Турцима прослављеним јунацима, наскоро падну у заборавност. Јер што у устма народа не живи, мора на скоро и из памети изчезнути.

Г. Вајунов [1]), незадовољан с оваквим мислима, сравнио је наше јуначке песме с индијским сказкама, и нашавши им тамо *„талог“*, мисли, да су неке од њи из *времена пре Немањића*..

Истина је, што на једном месту вели, да су гдекоје песме по свом *„суштном садржају“* врло старе, старије од историјски лица, која се у њој спомињу, нарочито у брлићевој сбирци песма о Краљевићу Марку и Мији Џидовини, и песма о же-

[1]) Види Седмицу од год. 1857.: „Прилогъ къ испитиваню србскихъ юначкихъ песама.“

нитби Сибињанин Јанка; [1]) али тај суштни садржај, који се у *јуначкој сказки* задржао, пренесен је много касније на историјска лица, која се у песми славе, и по томе сама песма много је *млађа* од сказке. То је и он сам потврдио овим речма: „Тай

---

[1]) Да би се и они читаоци, који можда споменуту Седмицу неби при руци имали, са садржајем ови песама упознали, изписаћу ји онако, као што ји је г. Вајунов навео. Прва песма почиње овако:

„Поранио Краљевићу Марко
У недељу на *преображење*,
Па он иде у гору зелену,
У горици *црни облачина*,
Облачина стари Цидовина."

„Марко тргне буздован, те стане бити старца „Старца бије, ал' се старац смије, он га бије до по бела дана"; онда почне Цидовина Марка ударати, а „Марко паде у траву на главу"; Цид га веже, те пође с њим кроз гору. Марко се домишљао, како да га превари, те га упути крчмарици Мари, која опије Циду те Марка одреши, који старца напоље изведе „те га сече на четири стране"

„И ова песма", вели даље Вајунов, „као год и она о Муси, оснива се на прастаром митусу; разлика се пак међу једном и другом песмом у том састоји, што се у првој сунчани јунак са демоном зиме у друго доба године бори, у јесен, о *преображењу*", а не у пролеће. Старац Цидовина је демон од облака (зиме), који с јесени сав живот у природи угушује; сунчани је јунак везан — ал не на свагда: пролеће се приближује, јужни ветрови топе ланце јунаку сунчаном — крчмарица Мара опија старца, те ослобађа Марка. Онда се сунце на високо дигне, те разтера зимне облаке „на све четир стране."

У другој песми „Зове Јанко у сватове: старца *Цидовину* „од сунац' исхода", Мусу „од по бела дана", и Краљ. *Марка* „од сунац' Захода." Први му одгова, да му у сватове доћи неможе, „јер је с Марком у завади" и т. д.

преносъ старе јуначке сказке ніе могао одъ *сувечникъ* певаца, већъ доцніе, кадъ се споменъ историчкихъ особа губити почео, учинѣнъ бити.“

Нека су наше јуначке песме и више налик на индијске сказке, него што пам је г. Вајунов показао, зар се тиме и сама старина наши јуначки *песама* доказује? „Песма“, вели он по Шафарику, „не може бити млађа од догађая, кои се у њима опева.“ Песма не може бити *старија* од догађаја, а млађа може. Јер колико песама постаје и данас по старој традицији или по историјском догађају пре толико стотина година? „Краљ Дечански“ од Јована Суботића и „Лазарица“ од Јоксима Новића — зар и ове песме *нису млађе* од догађаја, који се у њима опева?

Но да ми се неби можда приметило, зашто с *народним* певцима мешам тако назване *учене* певце, који у овом питању не могу ништа на мерилу претегнути; доста ће бити да наведем једну народну песму: „Обретеније главе кнеза Лазара“ (види књ. II. Вук. песама стр. 324). У њој се спомиње време *одма после битке Косовске*, како су кирицније нашле главу лазареву у кладенцу, која се после сама телу на Косову припојила, и како су многи свештеници са 12 велики владика и 4 стара патријара читали велике молитве, те да виде, куд ће светац поћи

Да којој ће Лаза задужбини:
Ил' Опову, или Крушедолу,
Ил' ће Јаску, или Бешеновој,
Ил' Раковцу, или Шишатовцу,

Иль' ће Ђивши, или Кувеждину,
Да или ће у Мађедонију;
Не ће светац задужбини туђој,
Већ он оће својој задужбини,
А у своју красну Раваницу
Под висовом под Кучај-планином."

Зар су у време Лазарево били сви ови сремски манастири? Није ли по овоме јасно, да је ова песма *много млађа од догађаја, који се у њој опева?*

Да је гдекојој јуначкој песми ма какав историјски догађај повода к постанку њеном дао, као што П. Шафарик вели, о томе нема сумње; али из тога јошт неследује, да је таква јуначка песма са самим догађајем у *једном* времену постала. Стари боговски „талог" могао се у *скаски* и у *традицији* сачувати, а опет да не постане од туд *јуначка песма.*

У овакву је погрешку пао и г. Миклошић (види Видов дан од год. 1863. број 119.) кад је рекао, да су наше песме „постале онда, кад и догађаји, о којима се прича, јер то им је прави корен њиов: тако су на прилику *песме*, *што узносе Краљевића Марка, постале у XIV. веку.*"

Ако би се ма о каквој другој јуначкој песми, судећи по опеваном *јунаку*, могло рећи да је у XIV. веку постала, то се, мислим, не може рећи о песмама, посвећеним лепом Марковом спомену. Јер његови савременици, као што сад знамо, нису га могли у песмама славити, као човека, који је у *турској војсци* служио, и који је, као што троношки летописац вели (види гласник од године 1853),

подбадао Мурата, да на Лазара завојшти, који је с турском војском заузео Прилип и „друге стране своје некадашње владе“, дакле, који је много принео, те је србско царство пропало. Његово име морало је ући у песме касније, пошто се та велика несрећа почела у народу из ублажавајуће даљине сматрати.

Ово сведоче и саме *песме* о Марку.

У песми: „Марко Краљевић и Филип Мацарин“ Марку је побратим Змај-Деспот-Вук. Зар је Краљевић био једновременик са Змај-Деспотом Вуком? У песми „Краљевић Марко и Вуча Ценерал“ спомиње се, како пуцају на граду *топови,* на тврдоме граду *Варадину.* Зар су и у Марково време били Србима познати *ценерали* и *топови?* У песми: „женидба Ђурђа Смедеревца“ девер је *Краљевић Марко*, барјактар *Топлица Милан*, а војвода *Милош Обилић.* Како састави певац Ђурђа Смедеревца с Милошем Обилићем, с Марком и другима, који су давно изгинули?

Зар су и ове песме постале у XIV. веку? Овакви груби погрешака неможе једновременик учинити. Најновија песма о устанку Срба противу Дахија и друге новије како наше тако и црногорске песме, које су у *једном* времену с догађајем постале, немају ови погрешака. Неће ли пре бити истина у овоме: да су ове песме *касније* спеване, да певцима није било познато време, које у песмама спомињу, и да су, од времена онога доста удаљени, само имена из неподпуне традиције запамтили? [1])

[1]) Пространије о овоме види Седмице број 23.

Осим ови доказа војују, рекао би, против г. Миклошића и оне његове речи: „Ја с тога незнам, да ли да тражимо постанак српских епских песама у редовима друштва, што сад народ кажу, или у племићским и властеоским круговима. Јер ни дан данашњи нема ни сномена у српском народу о племићским и властеоским редовима, за тако што као да сви словенски народи ништа и не знају.“ Јер по томе самом, што се у нашим песмама не спомињу племићски и властеоски редови, даје се закључити, не као што г. Миклошић мисли, да ови није било, јер о томе нема сумње, где закони и рукописи онога времена јасно сведоче, већ да су *многе песме касније певане,* а многе, прелазом од уста до уста кров толике године, поправљане и према тадашњем појму дотериване, дакле у оном времену, кад је цео народ био једнак, покорен, под туђим господарем, кад му се дакле племићски и властеоски ред из памети изгладио, те се само своји *јунака* тужно сећао, и тиме је своје јунаштво подрањивао.

Кад се прибере у разсуду осим онога, што је досад, с погледом на нашу историју, речено, још и *језик*, мислим, да се може суд изрећи, да наше јуначке песме, које су се до данас сачувале, и ако неке носе на себи знаке много веће старине, нису старије од XIV. века. Јер кад разсудимо

1.) да су многе турске речи у стих ушле, које се *другим србским* речма због самога ритма и стиха не могу заменити, и које, судећи по *плану* пе-

сама, нису могле *касније* у стару песму с новим дометнутим стиховима ући;

2.) да те турске речи налазимо у *песмама*, а у други суседни нам народа сачувале се старе србске речи, које у србским рукописима од XIII и XIV века налазимо. Тако н. пр. у влашком језику задржала се стара реч „стѧгъ“ = „стѣгъ“, а у свима нашим песмама налази се „*барјак*“; и *барјактар*, место „*стѣгоноша*“, док се и у дубровачки писаца онога времена налази *стѣг;* „поѧта“ = кошара, коњушара, а у нашим песмама налази се турска „ахар“ и т. д. онда морамо закључити, да су те песме јошт првобитно *тим* језиком спеване биле, а тај, с турским речма измешан србски језик, једва ако је био у XIV. него у XV. веку и даље.

Но ово је све само због песме о Страхинићу бану наведено. Г. Вајунов мисли, да је и *она* једна од најстарији песама, дакле пре Немање, по томе, што се у њој спомиње *Влах Алија*, који се подудара са *Валасом* т. ј. облаком у индијској сказки; што се у њој спомиње рт *Караман*, који се слаже са старом кучком „*Сарамом*“, т. ј. ветром у наведеној сказки, и по томе да је стари „*Индра*“ у скаски само пренесен на Страхинића бана, и да овај није ништа друго, већ сунчани јунак, који валаса побеђује, те се опет светлост враћа.

Ја поштујем велики труд госп. Вајунова око прибирања материјала, док је онај прилог написао, и по овоме одобрићу, да индиска сказка доста на-

личи на нашу песму; али ме то опет неможе склонити, да јој и онакву старину припишем, и ако нам г. Вајунов за *невољу* и оно „у сугласѣ съ индискомъ скаскомъ доводи“, што Бановићу Влах Алија одводи *жену*, а не *краве* као у сказки, јер вели, „по представлѣню єдномъ ведискомъ о бури сматраю се воде облака, првобитно жене богова, кое є змай помрчине (Валас, Ахи) заробио, кое да би ослободио Индра громом змая убия.“

Шта се неда за невољу из наши песама̀ извести! Да би се читаоци уверили, какву чудотворну силу имају овакве учене дедукције, нека ми се допусти, да наведем оно, што је Колар о Краљевићу Марку рекао, и које и сам г. Вајунов није могао одобрити. „Почемъ є Коларъ“, вели г. Вајунов, „неку сродность међу сказкомъ о италскомъ Евандру и песмомъ о рускомъ Добриньи нашао, мисли онъ, *„да се кодъ Срба тай Евандеръ — Добриня — Улисесъ — Язонъ, подъ именомъ Марка Кралѣвића указує (!)* Име Ев-андеръ по нѣму долази одъ *Ὑδρος*, Добр-иня одъ унъ юнакъ (unjonak): тако и име Марко од mas maris, мужъ; Евандеръ био є синъ аркадскогъ краля Паланта; Добриня є одъ кнежевскогъ Владимировогъ рода; Улисъ синъ Лаерта краля одъ Итаке; тако и Марко био є Кралѣвићъ, т. є. синъ краля Вукашина; Евандеръ є убио Херила, кои є *три душе* имао (Virg. Aen 8.) тако є и Марко погубио Мусу одъ *три* срца“.

Ето, колико нас могу завести којекакве подобности. Да би се и овакво јело могло сварити, мислим да би *нојев* желудац нуждан био.

Песма о Страхинићу бану чист је умотвор српског народног певца, па била та песма налик на хинезку или камчадалску сказку. Лудост би била, тражити ма у ком народу такву оригиналност у песмама, да ове ни у чем не наличе ни каквој песми у целом свету; јер такве оригиналности нема нигде. Од кад је света, људи нису могли другчије ни мислити ни осећати, него као људи; подобности дакле мора бити и у смишљању, а нарочито народном, нити ћемо због те подобности овом или оном народу одрећи оригиналност. Све песме извиру из једног извора.

Старину дакле наше песме о Страхинићу неморамо силом изводити. Њена цена остаје она иста и без те старине. Доста нам је то, кад знамо, да она не само по својој садржини, већ и по лепоти спада међу наше *старије* јуначке песме. Јер наше новије јуначке песме, сравњене са старима, не могу се ни издалека у лепоти с њима мерити. Судећи дакле по лепоти ове јуначке песме, морамо је међу старије причислити, а судећи по историјском догађају, који је основа овој песми, и који се по незнатности својој, неби могао дуго у традицији сачувати, да га није песма пригрлила; мислим, да је морала у XV веку постати, док је догађај јошт у памети народа био. По троношком летопису, цар „Амурат“, станивши се „на пољах косовских“, порушио је „двор Страини на Топлици“, које је и г. Вајунов у броју 9. Седмице споменуо. Овакви догађаји, без сваке свезе с каквим јуначким делом, или с каквом великом и знатном

променом, не могу имати дуга живота у народу, и оно мало спомена, што после њега остане, вије се само око развалина, без даљега, тако рећи, таласања у народу. Тако пише исти летопис, да је Амурат том приликом порушио и дворове немањине на реци „*породимлы*“ и двор „кнѧзѧ Милоша су Косовѹ су Липлѧнѣ“ и двор „кнѧзѧ Югѧ богданова во Лесковцѣ“; но почем тај догађај онога времена певци не уплетоше у песму: то је на скоро у народу и умрљо.

Осим тога утврђују ме у таквом мишљењу оне многе турске речи, које, судећи по ритму и стиху, као што сам мало пре рекао, нису могле касније у песму ући, а раније опет нису познате биле.

Најпосле имам приметити, да је ова песма ерцеговачким говором спевана, и ако су неке речи из западног говора узете, као н. пр. „у *била* Крушевца“, место у бијела и т. д. јер Ерцеговац, кад реч ове врсте скраћену употреби, увек ће прибећи к' западном говору. Њу је Вук С. Караџић, као што је у предговору четврте књиге народни песама од године 1833 на страни XIII прибележио, од некога старца Милије из Ерцеговине од Колашина препнсао.

СВЕТИ ВЕЛИКОМУЧЕНИК ДИМИТРИЈЕ

СОЛУНСКИ

И

СОЛУНСКИ СЛАВЕНИ.

НАПИСАО

ФИЛАРЕТ ЕП. РИЖСКИ.

НАШТАМПАНО У ЖУРНАЛУ „ОБЩЕСТВА ИСТОРІЄ И ДРЕВНОСТЕЙ РОССІЙСКИХЪ“ У МОСКВИ.

ПРЕВЕО

ПАНТА СРЕЋКОВИЋ.

У овој се књизи очигледно доказује 1), да су се Славени населили на балканском полуострву много пређе, него-ли што се обично говори, 2), разјашњава се почетак наше историје и 3) разјашњава се покршћење јужних Славена, а у том броју и Срба.

П. Срећковић.

СВ. ВЕЛИКОМУЧЕНИК ДИМИТРИЈЕ СОЛУНСКИ

и

СОЛУНСКИ СЛАВЕНИ.

У свом хришћанском свијету само по себи знатно је име Димитрија солунскога, као страдалника за име Христово и великога чудотворца. За славене име св. Димитрија солунског још је знатно с тога, што се многа његова чудеса тичу живљења старих славена и историја његових чудеса много нам објашњава мало познату историју славена у стара времена. Грчка казивања о чудесиме св. Димитрија, која се тичу и славена, још су за историју од веће важности, јер су то писали неколико савременици, неколико људи који су мало доцније живјели, а та дата готово досада нијесу позната онима који пишу о славенским стварма. [1])

[1]) Ни Круг (Krit. Versuch. d. Bysant. Chronologie. Peter. 1810), ни Карамзин (ист. рос. гос.), нити Булгарин, нити Савељев нијесу знали за записке о чудесима св. Димитрија. Чак Фалмерајер (Gesch. d halbinsel Morea, Tübin. 1830), који је много лакше могао знати за те записке бар из књиг. Боландиста (Acta Ss. ad. VIII. Oct. T. IV, Bruxellis

Најприје да опишемо земаљски живот св. Димитрија.[1]) Св. Димитрије родио се у Солуну: „Мученик“, писао је мирни солунски епископ Јован: васпитао се код нас, који смо тако мало налик на њега; у оном смо истом мјесту се и ми васпитали, али се није показао једнаки род воспитања.“[2]) Мученик велики код бога био је врло знатан човјек и међ људма. Његови разговори доказују да је био врло изображен човјек, узвишене грађанске поча-

1780) није се њима користио. Хазе их видјео у рукопису и казао да има таки рукопис и хтио их је издати с новом рецензијом, али није извршио своје обећање (Ad bonem Diacon. p. 506.511 ed. Bonn.). Само се Тафел користио тијем рукописом у описивању града Солуна (De Thessalonica ejusque agro. Prologomena. historia thessalonicae. Berolini. 1839); али само ради историје Солуна, а не ради историје Славена.

[1]) Основе, гдје се налазе извјестија о св Димитрију: а.) Кратки опис његовог живота преведен с грчког на латински библиотекаром Анастасијем 875. г. а оно је од све прилике написано у VI. в. б.) Опис страдања великомученика, за који се мисли да га је написао Јован еп. солунски (види Acta Sanct. 83. Octom. p. 52. и 53). в.) Опис страдања великомученика, који је читао Фотије (Bibl. cod. 255); г.) Метафрастово описање страдања великомученика; д.) Похвална бесједа Јована еп. солунског. Три описа страдања великомученика наштампаних in Actis Sanctorum ad 8 d. Octob. T. 4 Bruxellis 1780. Још се налазе њеке црте о животу великомученика: два од 7 и једно из 8 вјека. „Волынскій лѣтописац“ вели о кнезу Владимиру: „У Володимери же списа святаго Дмитреа всего.“ (Соб. лѣт. II. 222).

[2]) У похвалној бесједи. Acta Sanct. p. 38. сл. p. 58. њеки други списатељ говорећи о одбрани Солуна св. Димитријем назива га *φιλοπατριν*, *σωσοπαριν*. lib. 2. C. 1, 2, 4. и прим. 7.

сти, које је задобио још у својој младости, показују, да су му родитељи били знатног порекла. У старинском описању његовог живота вели се, да је водио порекло од сенаторске фамилије, а Метафраст казује, да је његова фамилија била од старинских маћедонских фамилија. [1])

Димитрије се одликовао у војничкој служби и био војнички секретар. Максимијан га постави за конзула у грчкој и окити га конзулским знацима (*και ὑπάτου ὡρατιονα ἔλαβεν*). [2]) У конзулским хаљинама [3]) и у војничким јавља се [4]) великомуче-

---

[1]) Passio S. Demetrii auct. anonymo §. 2. Acta p. 90, 96.

[2]) Passio auct. anon. §. 2. p. 90. Метафраст p. 96. Martyrologium romanum: Thessalonicae S. Demetrii proconsulis quod cum plurimos ad fidem perduceret, Maximiani imperatoris jussu lanceis confossus, martyrium consummavit. Савремени ратовања Кубара и Мавра са Солуном вели, да му је послао император *ὡρατιονα ὕπατον και βαντον* „конзулске знаке и штаку.“ Act. S. Demetrii §. 199.

[3]) *Ἑωρα τὸν Αριον χλαμύδα ημφιεσμένον*, Mirac lib. I. §. 36. (Acta p. 16.) Непознати Ват. животописалац вели, да је префект Леонтије „први начинио цркву над моштима св. Димитрија, враћајући се у Империју узео је дио моштију и хламиду §. 16. p. 94. Он и Метафраст говоре о императорском пријестолу Димитрија. Прим. 21.

[4]) *Ἑώρα καὶ ἴδου ἄνηρ ἐνδεδυμένος, πανοπλίαν στρατηγικήν, ἐφιππος ξηφιφορος, νέος ἅμα καὶ Χριέσατος , . . γνωρισει τουτου καὶ ὄνομα καὶ πατριδα καὶ ἀξιομα, ὅτυ τε Δημίτρυς καλεῖται καὶ Θεσσαλονική τοῦτω πατρὸς και στρατιώτις τυγχάνει λαμπρὸν τε καὶ ἀξιωμα περικέιμενος*, т. ј. „Гледам, и ево видим човјек, обучен у потпуно војничко оружије, на коњу с мачем, млађан и има врло пријатан изглед . . . . Он му казује (Стевану, Архијепископу, кога су били заробили славени) своје име,

ник послије своје смрти; тако су га обично малали у најстарије вријеме на икони. [1])

Али је свети Димитрије особито био велики по својим душевним врлинама. „Блажени Димитрије“, вели се у старинском описању његовог живота: „од младости чинио је добра дјела и учио друге; он је учио како је божија премудрост дошла с неба на земљу, да својом крвљу оживи човјека умртвљеног гријехом.“ [2]) „Овај христов мученик Димитрије“, вели се у другом старинском описању његовог живота: „проповједник и учитељ благочашћа угледао се на велика дјела апостола; он је извео солунце из мрака сујевјерства и довео их христу; његов је живот онако исто знатан, као и његова наука.“ [3]) Великомученик је радио та знатна дјела при свршетку 3-ћег и у почетку 4-тог стољ. или за владе Диоклицијана. Негледећи на то, што су се солунци били већ покрстили још за вријеме апостола, као што сведоче оне двије апостолске посланице писане солунцима, али се доцније од страха за вријеме гоненья, поврате у вјеру многобошку и заштита старе вјере многобошком

и отачанство, а на име, да је он Димитрије из Солуна, да је он војник, који има знатан чин.“ (Acta p. 187.), Miracul. lib. 2. c. 6. §. 209.

[1]) „Одма како је ушао у цркву (ослобођени владика) и видјео на икони мученика, са мачем и на коњу, почне доказивати, да је то онај који му се јавио.“ Miracul. lib. 2. c. 6. §. 210, (Act. p. 187).

[2]) Passini Prima lat. versa ab Anastasio (Act. p. 88). Исто тако животоопис. 7. ст. ibid, p. 30.

[3]) Фотије Cod. 255.

влашћу намножи многобожнике у Солуну. С тога је проконзул солунски опет морао се латити службе апостолске. По старинским казивањима он се није борио само с многобошцима већ и с јудејима. Да су пак јудеји живјели у Солуну има много доказа, а види се и из „радње апостола.“ Владика солунски пише: „Коме има да благодари стадо христово послије апостола, ако не учитељу града, што је изкоријењена јудејска и свака друга богу мрзка ерес? У вријеме мученика, грађани притешњени најгоре и наступе највећа прогонства вјере; али богом постављени овдје пастир, заштитник Солуна, саученик и учитељ, напомјенуо је грађанима истинску науку и умирио оне, који друкчије мисле .... Као од сна он је пробудио, као из бездане пропасти он је ослободио душе, које су биле у смрдљивом и трулом блату многобоштва и улио им у срца небески мирис христа истинског бога нашега.“ [1]) Да је врло много урадио проповједник и проконзул солунцима, видимо из овог: јер послије његове самрти 325. г. солунског

[1]) Фотије Bibl. Cod. 255. — Martyrologium Romanum вид пр. 5. Метафраст §. 4, 5, и његов предходник Апопіт. Тако исто *Јоани Каменијат*, ђакон солунски у описивању како су сарацинци отели Солун 904. г. вели, да је први св. Павле учио солунце вјери Христовој, а други Димитрије. „Солун је знатан тиме, што је у њему најприје учио људе науци христовој сам Павле .... а послије њега велики међ мученицима, достојни чуђења међ „подвижницима“, *Димитрије Мироточиви*, који је много поднио ради вјере. Јер, сврх других каквоћа одликовао се он вјеровањем у догме, о чему се свуда разчуло по свијету.“

епископа особито поштује васионски сабор,[1]) а прије св. Димитрија солунци су били познати, као најбољи многобошци и људи који воле забаве у цирку. Добра дјела св. Димитрија на корист свете вјере прославе његово име; али то нијесу могли подносити многобошци, да се хришћанска вјера шири и рјеше осветити се св. Димитрију.

На радост многобошцима, а на жалост хришћанима 305. г. Максимин Галерије буде објављен за другог управитеља римске државе. Он одпочне да влада над дунавским земљама, дакле и над Солуном. Он је био занешени бранилац рушећег се многобоштва и најревноснији гонитељ хришћанлука. Солунци — многобошци нијесу могли дочекати бољега земана. И није могуће ни за кога казати, да је био већи мучитељ св. Димитрија, о чему се говори у старинским књигама, већ је то био насилник Галерије.[2])

---

[1]) У потпису васионског сабора. „Александер солунски (шиље рјешења собора) преко подвластних му цркава прве и друге у Мађедонији са Еладом, цијеле Европе, Скитије и свима у Илирику, Тесалији и Ахаји.“ Mansi Concil. T. 2. p. 881. У 335. г. „Мађедонци, вели Евсевије (Vita Constant. 4, 43) послали су на троносање јерусалимске цркве свога митрополита“ т. ј. тога истог Александра.

[2]) Симеун Метафраст и непознати његов предходник веле, да је био мучитељ св. Димитрија Максимиан Херкулије, а други — просто Максимиан. Како су често у рукописима писали Максимиан на мјесто Максимин и Галерија звали Максимиан: никако нема право Метафраст што мучитеља димитријева називље Херулије. Старинска извјестија показују да то није био Херулије већ Галерије. а) Максимиан Хе-

При крају 305. г. Галерије срећно је ратовао са готима и сарматима; када сврши то ратовање он оде у Солун и настану тужна времена за солунце — хришћане. „Кад је император Максимин живљео у граду Солуну, тада је тај сујевјеран човјек гонио почитатеље праве вјере и убијао их. Међ тијем мученицима био је св. Димитрије, који ништа небојећи се, показао је шта је био. [1]) Блажени мученик излагао је своју науку и говор потврђивао дјелима вјере; одтален многи многобожци ишли су њему и искупљали се на западној страни градске велике пијаце, на мјесту, које се зове мједна пијаца, гдје су у подземским оделењима јавне илице, обично бивали скупови. Када се разгласа о св. Димитрију по цијелом граду и околним мјестима, императорски војници, заједно с ликторима (пандурима), којима је било заповјеђено да проналазе хришћане, ухвате Димитрија (он се није хтио крити, већ заједно са осталима свршавао је обичну богомољу) и доведу га пред непријатеља божијег Максимина, као највећу пљачку; они су се надали, да ће врло мило бити императору, како се они

рулије није гонио хришћане, већ је страшан гонитељ хришћана био Галерије, који је наговорио 303. г. Диоклицијана да изда заповјест против хришћана, послије које су још биле издане три друге. Евсев. 8, 2, 6, 8. 10 de Martiribus c. 3; б) Максимиан Херулије није ратовао с готима и сарматима, већ Галерије и победио их 305. г. Oros. hist. 7, 25. Марцелин и Зонара у Тилемона hist. imperat. T. 4. p. 89. в) М. Херулије управљао је Талијом и Африком, а Галерије над дунавскими областима.

[1]) Anonymus Anastasii §. 1. Acta p. 88.

брину да се ни један хришћанин није могао од њих сакрити и доводе му и оне, који су знатни званичници [1]) и насилник је гнао на театор гладиаторски, а свезани мученик, као хришћанин по науци и живљењу, био је одведен многобошким слугама у близу бивши цирк. Максимин, хитајући у амфитеатор, заповједио је, да га чувају у јавној илици, бившој близу цирка (*σαδιον*) у једном оделењу илице.“ [2])

Гледећи на то, каква је била дужност проконзула, а проконзулом је био и св. Димитрије, вољео је своју отачбину и потомс, може се мислити, да је усрдно ратовао у сретном ратовању са дунавским непријатељима римске државе. Али за Галерија није ништа имало важности: ни заслуге, ни чин, ни знатно порекло, како се ствар тицала хришћанина.

У очима Галерија св. Димитрије учинио је још нову кривицу. Послије крвавог ратовања, у ком је изгинуло много људи, а мноштво је других остало без очева и мужева, Галерије се радовао и веселио гледајући, како је велики гладиатор Вандал убијао људе, а св. Димитрије отео му је забаву. Ствар је била овако: „Један гладиатор *Лијеј*, био је највећи љубимац Галеријев, јер се најбоље умјео борити. Онај, који је изишао тога дана Лију

---

[1]) Anonymus Vaticanus § 3. Acta. p. 30 даљ. Anonymus Anastasii § 1. Acta p. 38.

[2]) Фотије Bibl. Cod. 255. О јавној илици, о цирку и пијаци у Солуну вид. Tafel de Thessalonica ejus agro p. 163 – 168.

на мегдан, био је млађан човјек, простог порекла, а име му је било *Нестор*. Мучитељ, прем да је дијао убијством, желећи поштедити младога Нестора и држећи да се он због користи бори с таким страшним противн. ком, обећа дати Нестору новаца, само да одустане од своје намере.“ [1]) За Галерија није било ништа велико и добро, што није зависило од његових богова; љубимац и велики Лије, по његовом мишлењу био је такав човјек, коме су богови особито наклоњени, с тога изазивање Нестора учини му се, да је занешеност младости. Али Нестор није излазио на мегдан Вандалу за повце, нити да се прочује: он је ишао Лију на мегдан са онаким осећањима, с каким је Давид у борбу с Голиатом — да прослави Христа, чије је вјерне гонио Галерије. Нестор је био од оних људи, који су бивали код Димитрија у затвору; свесрдно је усвојио науку димитријеву и бесједе великог страдалца распале у њему огањ да пострада за Христа. „Робе божиј Димитрије! ја ћу да се борим с Лијем, моли Бога да ми буде у помоћи“, говорио је младић Нестор. „Светитељ му мете знак крста на челу и грудима и одпуштајући га рекне: и побједићеш Лија и пострадаћеш за Христа. [2]) Лије буде самртно рањен и одма умре; Галерије буде тиме осрамоћен и увређен. [3])

[1]) Фотије Cod. 255.

[2]) Anonymus Vaticanus §. 7.

[3]) Anonymus Vatic. §. 10. Тропар св. Димитрију: „На подвигъ сотворилъ вси дерзновениа Нестора.“ Менол. Имп. Василија укратко описује муч. дјел. Несторова. Vol. 1. d. 145.

Великаши, достојни свога господара, одма му спомену о Димитрију, као и то, да је Нестор у љубави с Димитријем. Тиранин је био сујевјеран, како је само могуће помислити: мислио је да је Димитрије мађијаш и да је дружба његова с Димитријем узрок онаке судбине његовог љубимца. И тако је судбина димитријева била одма рјешена; издана је била заповјест, да се Димитрије убије мачем у оном истом мјесту под земљом, гдје су га чували.[1])

Тако је преминуо мученик и проповједник христов св. Димитрије, „Луп, слуга светог (бивши код њега) узме шал вратни (ὑράριον, у Метафраста ἐπώμιν) светитељев, скупи у њ крв светитељеву, скине императорски прстен, који је он носио на руци и умочи га у крв; њиме је доцније чинио много чудеса. Када зато дозна император, позна и оне, који су били изљечени, одма заповједи те Лупа и њеке друге хришћане убију пред њиме у варошком суду.“[2]) Мучениково тијело баце убилци, али хришћани га крадом саране на ономе мјесту, гдје је био посјечен.[3]) Скоро се разчује и пронесе глас о чудесима св. Димитрија по свој Мађедонији и Тесалији. У петом стољећу префект империје Леонтије, оздравивши код моштију св.

---

[1]) Anonymus Vatic. §. 13. То исто.

[2]) Anonym. Vatic. §. 12, 13. То исто Метафраст § 21. Менолог Имп Василија ad 26 Octob.

[3]) Тај исти Anonymus. Такође анастасијев животоп. §. 9. и Фотијев Cod. 255, сл. пис. солун. епископа Евсевија имп. Маврикију (Acta p. 121, III. 134) и Евстатија Солун. Opusc. p. 296.

Димитрија, начини, на мјесто пређашњег, врло малог, [1]) велики храм, на мјесту, гдје је пострадао св. Димитрије; али св. „мироточиве“ мошти мученика, у гробу, остану под темељом, јер да се покажу нити је била воља божија, нити благоизволење мученика. [2])

На грчком језику имају три књиге написане још прије 9 ст. о чудесима св. Димитрија.

У старинским казивањима о чудесима св. великомученика Димитрија благочастиво изтраживање Славена највише се занима оним чудесима, гдје се

---

[1]) Прва црква узка и ниска била је у оној пештери, гдје је преминуо мученик (Anonym. Vatic. p. 89. Метафраст. p. 104, непознати писац чудеса 7 b. §. 15. 16. Ову је цркву начинио сувременик Константина им. (Ипођакон Дамаскин Студит p. 506.) Ср. Tafel Thessalonica, p. 107—135. — Спомен светог Димитрија осим грка и славена источне вјере светкују Копти и Сиријци 26. Ок. а латини 8. Ок. — Мађарска је црква као и сремска светковала дан св. Димитрија 26. Ок. Није случајно, што грчка црква држи тога свеца 26. Ок.; јер опис чудеса 7. ст. показује да га треба тада и светковати (Acta p. 138).

[2]) Сва четири описа и описања чудеса p. III. 133, 134. за владе Маврикија хтјели су извадити мошти мученикове испод темеља, али за лижућим пламеном зачује се глас: „Недирајте!“ Евсев. Солун. архијеп. in ep. ad imp. Mauritium). По некад је из сандука, у ком је тијело мученика, текло св. миро (Acta, p. 121, 122, 14). У 12 ст. дивљи норманци одкину од моштију један дио ноге св. мученика (Евсев. Солун. Opusc. p. 296); ти дрски људи, ако су и били хришћани мање су поштовали светитеља, него-ли доцније муамедовци 1430. г. (Nicetas in Vita Andronici Comn. 1, 9. Joannes anagn. narrat. de expugn. Thessal. Turcica, c. 16.)

ствар тиче Славена. Да прегледамо казивање о чудним дјелима св. Димитрија што се тиче Славена.

Први рат Славена са Солунцима.

„26. д. Окт.“ вели се у старинском казивању, „сва је земља, по обичају, светковала празник доброг и волећег град (Солун) Димитрија; сви су душевно били весели . . . . . мир се широко ширио (*πλατος*), ни једног гласа варварског није се тада чуло (*Βαρβαρικῆς ομφήσμηδόλως μηδαμιοὺ τηνικαῦτα κατακονομενης*, тако је у *Хаза*, а и у актима *κατιχουμενης*). Други дан послије светковине, у полак ноћи, сребрна рака побједоносца била је спаљена огњем.“ Одма се разчује по граду о томе пожару; сви су трчали у цркву и сви су се старали да угасе ватру, да не би изгорјела црква. Вукли су и ломили све, шта је ко дохватио. У цркви се тако смрачи, да није могуће било изаћи на врата. Требало је протјерати светину из цркве, али се никако није могло. Начелнику дунавске војске падне на ум чудновата мисао; он викне: „Суграђани! варвари су опколили град — похитајте с оружијем на одбрану отачбине!“ Сви полете на поље, узму оружије и похитају, да бране град. И шта? У зору доиста „увидјеше непријатеље на пољани цркве св. мученика Христофора; није их било много (бројали су до 5000), али су били моћни: то су били људи одабрани и вјешти у војничким пословима.“ Солунци се опреме, изађу им на сусрет, непријате-

ли су „са обичном звјерском дрзошћу већ дошли до цркве св. мученице Хиониј е, Јерине и Агапије, а то је близу код бедема. Солунци су на њих нападали, али уступали са губитком, јер је на страни непријатеља био одабрани цвијет свега славенскога народа.“ [1])

Између овога рата и онога, о коме даље казује списатељ, много солунци пострадају од глади и болести; [2]) казујући како је свети великомученик помагао људма у вријеме те бољезање, пише, да то није било на „много година прије овога, и сваки, како мислим, слушао је о томе; и многи су у помагању мученика и сами увидјели милост божију.“ [3]) Бољезања је та престала јулија 597. г. [4]) Дакле је први славенски рат био прије 587 год. Други знаци времена ратовања; „мир се широко ширио“ и незадававши људма стр'а од нападања варвара, јавио је солунцима варваре. „Ако се старјешина дунавске војске (кохорте) надао, да глас, близу су варвари, приморао солунце да се одмах лате оружија да бране отачбину од варвара, то показује, да су варвари били познати солунцима својим нападањима. Сам списатељ вели, да у оно

[1]) Непознати описивач чудеса у половини 7. стол. Acta sanct, T. 4. p. 137—141. Hase ad. leonem diaconum p. 506—110. ed. Bonn.

[2]) Ibid. p. 144, 145. §. 111, 116.

[3]) Ibid. §. 30. *Ἐνκαίως γεγεννημενον Δαυματουγημον*, недавње чудотворство. §. 21. p. 115. *Ἰδετε την προ τινος ολιγισου χρονου Δεηλατον επελδουσαν τη πολει οργιν* „знате гњев божиј, послани на народ у врло недавње вријеме.“

[4]) Ibid. §. 116, 111, p. 145. 144.

вријеме које он описује, није се ништа чуло за варваре, па даје на знање, да су прије о њима много знали. Из других списатеља зна се, да су славени познати били грцима то под именом Венета и Анта, то под именом Срба, од почетка 6. стољећа готово су сваке године упадали преко Дунава у империју. 551 г. први су пут нападали на Солун. Прешавши Дунаво, они освоје Ниш (Naissus); али њеки од јунака допадну ропства и морали су казати о намјери да су хтјели напасти на Солун; многа грчка војска била је преправна да иде из Сардеса у Талију, одма буде кренута у помоћ солунцима и околним градовима; кад то дознаду славени, они ударе на империју и опусте Далмацију. 581. г. около 100.000 славена појаве се у Тракији и *размождивши*, како вели Менандр, *грчку*, оставили су послије 588 г. своје насељенике у Пелопонезу.[1]) Из тога се види, да нападање славена на Солун ни у каком случају, није било доцније од 581 г. када су славени навели ужас на све грке. Друкчије „дубоки мир“ солунског историјца неможе се изјаснити, а тим још више, што су славени од 581. г. више десетака година непрестано арали и разоравали грке, понекад сами, по некад с аварима. Врло је вјероватно, да је она од 5000 људи славенска војска, одпочела нападање на гр-

[1]) Procopius de bello Gothico 3, 40, 4, 35. Historia arcana cap. 23. Iornandus, de Gothorum origine et reb. gestis. Menander de legation. c. 12. p. 304, c. 30, p. 332, p. 425. „Славени у Панонији и Далмацији зимују као код куће, ништа се небојећи“, вели Прокопије у извјештају о 550. г.

ве, који су се онако препанули од нападања и дакле нападање на Солун било је у почетку 581. г. [1]) А како су опустили грчку 581. г. славени из јадранског приморја, то су они први и напали на Солун.

Други рат Славена са Солунцима.

По казивању биографа, послије првог лаког нападења славена на Солун, било је страшно ратовање славена и авара са солунцима. [2])

Каган аварски пошље императору Маврикију (582—602) посланике с њеким захтјевањима. Император нехтједне да испуни та захтјевања. Озлојеђени Каган смисли да се освети Маврикију војујући са Солуном, богатим трговачким градом, а тим још прије, што је глад и бољезања умањила број заштитника града. Он скупи около 100.000 ратника и заповједи да брзо иду ка Солуну, да би могли достићи до солунских бедема један дан прије, него-ли што се прочује о томе ратовању са

---

[1]) Хазе (ad leonem diaconum, p. 510. ed. Bonnae) казује да је то нападење било 584. г. Он се оснива на томе, што је друго ратовање било мало доцније послије првог. Ово је најзадње истина, али опет послије 581. г. није могло бити прво ратовање.

[2]) Ово друго ратовање описује очевидац: „Ја ћу да приповједим оно", вели он: „што сам видјео мојим очима." Сар. 132, p. 123. *Πειραδεντες ενεργως λεγομεν*, јасно образумљени опитом говоримо" (Сар. 124, p. 149). *Ἰδοντες, ἃ εἶδον, ως ὕστερον ἔγνωμεν* „Кад су увидјели, што су видјели (непријатељи), како смо доцније ми дознали." Сар. 144.

солунцима. Сва му је војска готово била скупљена од славена. Аварски Каган, као заповједник славена, „призивао је жестоки народ, славене подајнике (*Σκλαβινων δρησκειαν*) и, прикупивши у ту војску варваре од других народа заповједио је отети оружијем град Солун, кога бог чува.“ Сам Каган није био у рату.[1])

Такве страшне војске солунци још никада нијесу видјели код свога града; из све Тесалије и Илирије није се могло накупити онолико војске, колико је послао Каган на солунце. Премда Солун није био обезоружан; имп. Маврикије пошље у Солун војску, забринут, као што се може вјеровати, због оног незадовољства, које су изказали пред њиме каганови посланици,[2]) али је Солун био изтрошен и упропашћен болештином: многи су жилци оставили били град, унеколико због болести, а у неколико били су одазвани у престолницу због свађе са управитељем. Осим тога, то је било у вријеме кад се прикупља рана и плодови. То су још мале ствари: „У недељу, 22 септемврија“ дознали су шта намјерава Каган и држећи, да се неће непријатељи појавити пред Солуном прије четири пет дана били су солунци безбрижни; а у ствари другог дана, пошто се дознало о намјерама

---

[1]) Acta sanctor. ad 6 Oct. §. 109—111, 115.

[2]) Да је послао војску император неспомиње се у записцама, које су издали Боландисти, али о томе говори солунски епископ, Дамаскин Студит (hom. 35. p. 511. ed. 1603. Vent.), од све прилике имао је у рукама списак много опширнији.

Кагана појаве се непријатељи пред Солуном. Чинило се да је Солун морао погинути.[1])

Али је у Солуну био војвода св. Димитрије. На 8 или 10 дана солунском архијепископу Евсевију већ је дано било на знање, да се граду приближава страшна опасност и он се непрестано молио.[2])

Како се непријатељи појаве раније, него-ли како су мислили солунци и тја су могли слободно ноћу ући у град, кад су солунци безбрижно спавали, то је срећа била за Солунце, што су непријатељи читаву ноћ провели далеко од града; они су држали, бивши изван града манастир, да је то град Солун и простојавши ноћу около њега, кад се одјутри, увиде погрјешку и похитају граду с машинама. Али се тада догоди друго чудо „већ не душевно предказање, а очигледно се појави на бедему (мученик) у лику наоружаног ратника; првог, који је хтио успужати се на бедем и већ је спреман био да на њ стане ногом, пробурази копљем иза зубаца стијене и баци мртвог на стијену: гурнут, котрљао се по басамацима, па повуче собом стојавше на мердевинама, кропећи крвљу простор међ зубцима.“[3])

Славени ратују у томе ратовању, не као несвијесна гомила светине, која незна за згоде, којима се отима град. Све згоде, за које се онда знало у војничкој науци, славени су употребили против

[1]) Acta §. 115—118.

[2]) Ib. §. 120, 121. Сл. 112, 123.

[3]) Ibid. §. 112.

Солуна. „Другог дана“, вели очевидац: „они припреме машине за освајање града, и гвоздене тучкове (баран), грдна оруђа, којима се баца камење и тако зване корњаче, покривши их сувим кожама; затим, измјенивши намјеру, да им не би шкодила врућа смола, употребе коже од недавно убијених волова и камила, прикивајући их на машине јексерима. Припремивши близу бедема све што им је потребно, трећег дана почну бацати и бити камењем; њихни су стријелци бацали стријеле налик на зимње облаке, те с тога они, који су стајали на бедемима нијесу смјели без опасности помолити се иза зида и погледати шта се ради код непријатеља. Примакнувши корњаче ближе до бедема потресали су из темеља зидове роговима и срповима.“ [1]) Згоде, којима се бацало камење, биле су четвртасте по средини, дно широко а врхови узки; на тијем врховима били су натакнути дебели цилиндери свршујући се гвозденим шиљцима и дрвеће је било оковано гвожђем, а унутра су биле згоде, којим се бацало камење налик на брусове; машине покретане одоздо, избацивале су

[1]) Ibid. §. 125, ниже §. 135. „Трећег дана и тја до седам дана (послије тога мученик није попустио да се држи град у обсади) они употребе све што су могли против бедема: опседне машине, тучкове, згоде за бацање камења и кретајуће се по земљи српове, корњаче.“ Приближавајући се, као змије, тежили су срповима, окованим у кости и роговима да оборе из темеља први зид. §. 135. „Корњачама увијеним у коже убијених волова и камила, није могло нашкодити ни камење, тако су биле заштићене, нити огањ а ни смола због дебљине коже.“

непрекидну кишу великог камења. Ради тога, да би они ратници, који су били унутра, не били рањени стрјелама из града, три су четвртине тијех машина биле покривене даскама.“

Двоумећи, да се могу сами одбранити, солунци се почну молити св. Димитрију. И дању и ноћу црква је димитријева била пуна оних који су му се молили. И они су били орабрени надањем, да ће им светитељ помоћи.

„Кад је настао трећи дан ратовања, један племић, врло богат, а још већма човјек чиста срца, — у сну, или други истинитије веле, у виђењу (*εκσασει*) види себе пред црквом славног мученика Димитрија. И ево ми се јављају, говорио је он, два красна по спољашности и јуначна лика. Чинило се, да су то перјаници императора и уђоше у трифил (пред црквом). Један рече: „Гдје је господар тих мјеста?“ У цркви је био један од њих светитељ служитељ и одговори: „Шта он вама треба?“ Они одговоре: „Владика је нас послао њему, да му кажемо његово назначење.“ Онај им покаже раку св. Димитрија и рекне: „Тамо је он.“ Они рекну: Јави да смо ми . . . . . обузет страхом, ја сам пошао за њима у тривил . . . . Служитељ куцне у врата раке и свети, славни мученик христов, одма отвори изнутра и стане, како се учини мени грјешноме, на вратима. Ја нисам могао му гледати у образ, који је наличио на анђелски и клекнем земљи. Сасвим је наличио на старинске његове ликове на оконама, али је сјајност лица сипала луче, као сунце . . . И ево чујем, гдје они зборе:

„Владика је нас послао твојој светињи, да ти објавимо ово: ајде брже одталеи к мени, јер ће се град предати непријатељима.“ Чувши то, јако се узмути у мени утроба и у забуни подигнем се неколико на руке и гледајући горе, видох жалост на лицу наклоњеног милостивог и љубећег град мученика. Настане ћутање и доста дуго. По његовим образима тевле су сузе . . . . Зар је доиста, рекне он, мени то Господ објавио? . . Зар је доиста тако угодно божијем милосрђу? Она двоица одговоре: Да му није било то угодно, он нас не би послао богопоштованој твојој души. Тада се светитељ од жалости још више наклони, и машући главом, као у размишљавању, даде одговор с великом жалошћу (јер му се глас прекидао стењањем и уздисањем) . . . . „Ти Господи, владатељу мој и овога града и свега свијета, који владаш над свима, заповједио си ми да живим овдје с твојим робовима: како их могу оставити у овакој муци и отићи одавлен? . . . . Ја сам био ш њима душом, када су они били у добру; нека их неостављам и у њихној несрећи. Ти си сам владико положио душу твоју за овце твоје. Знам, добро знам, наши грјехови неће побједити твоје милосрђе . . Остаћу читав, ако су грјехови опасни, или, када њих нестане, нека нестане и мене“ . . . . Она двоица рекру: Јели, заповједаш да то кажемо Богу? Светитељ одговори: „Управо то је, о чему вас молим.“ Они упитају: зашто ти нећеш да идеш с нама? Пази, да се није нашао увређен онај, ко је нас послао, твојим непокоравањем? Светитељ одговори: „ја знам

да над његовим гњевом преоблађава човјекољубље; добро знајући његову благост, ја сам дао одговор, који одговара тој благости.“ Кад је то рекао, онда пољуби ону двоицу и, затворивши сребрна двукрилна врата (раке), између којих је стајао, остане унутра . . . . Но ја грјешан одма сам дошао к себи, јер сасвијем нијесам спавао.[1]) То се догодило онога истог дана, кад су непријатељи почели лупати град обсадним машинама. Најприје су ударали у бедеме са сјеверне и западне стране. Баце дрвено платно на море, да би могли ући у пристаниште. Солунци разруше машину. Нападали су на бедеме с источне стране: али и с те стране буду протјерани непријатељи.[2])

Четвртог дана опет нападну на градске зидине од источне стране: бацали су машинама у бедеме грдно велико камење. Три машине буду расквварене усијаним стријелама и непријатељи одступе. Идућег дана они опет примакну оне исте војничке справе „изнова их обложивши кожом и примакнувши ближе до зида, бацали су на нас брда (јер како ћеш друкчије назвати оно грдно камење)?“ То је био најстрашнији јуриш. Од јутрење зоре до седмога сахата педесет справа избацивале су

---

[1]) Ibid. §. 125—130, 144—145. То је „виђење“ описано у грч. Минеју 26. Ок. и у Метафраста. У Минеју о ријечи *Τριβαλον* вели се: „*Τριβαλον* је почетак улаза у цркву и ублизу са двама великим тесалским стубовима на западној страни.“ А то је западни портик или предцрквиште.

[2]) Ibid. §. 134—135.

грдно камење на град; солунци су бранили зидове штитовима и срећно су чинили излазке.

Седмог дана, а то је била недеља, непријатељи су били спокојни, спремали се да снове ударе. Али осмог сахата, сасвим изненада, непријатељски ратници с виком побјегну у шуме, оставивши шаторе, а неки и своје војничке справе. Изјутра, другог дана, неколико гомила приближи се зидовима, а главна сила још ноћу и без икакве лупе и вике остави околину града. Приближивши се зидовима, те су гомиле показивале, да хоћеју као пријатељи, да уђу у град; жилци нијесу спочетка вјеровали, али их најзад пусте. [1])

Ту су ствар објаснили сами непријатељи. Солун је очувао његов војвода. „У Солуну није било ни оружја, нити блага, вели очевидац, на мјесто свега тога бранила их дјесница божија ... Једнили смо ми то видјели? Да-ли смо ми то тек тако уобразили? Зар нијесу то исто видјели и варвари? Многи од њих, кад су пали у очајање да немогу отети град, прешли су к начелнику града, право казујући: ми смо, од онога доба, од како смо дошли, тако много и таких заштитника града видјели на бедемима, да су они надмашавали нашу војску и бројем и јунаштвом. [2]) Ми смо пребјегли вама, јер би иначе морали погинути од болести. Ми добро знамо, да сте ви до сада крили вашу војску унутра у граду и тек синоћ, у осмоме сахату, кад смо, као што сте и ви видјели, побјегли у гору,

[1]) Ibid. §. 139—144.

[2]) Ibid. §. 123.

послали сте на нас сву вашу војску кроз капије.“ На питање: Ко је предводио ту војску? Одговор је био овакав: „Ми смо видјели пламеног и свјетлог јунака, на бијелом коњу и у бијелом одијелу — ево овакога, и схвативши једног од стојећих, показали су на конзулске хаљине.“ [1])

Тако је текло и свршило се друго ратовање славенско са солунцима. Кад је било то ратовање доста се јасно види из казивања очевидца и историјца тога рата. Казавши, да је ратовање било за владе им. Маврикија (582—602), он овако говори о појаву славена код Солуна. „22 Септемврија, у недељу, чуло се о њима, и када су солунци двоумили, да они могу доћи до Солуна прије 4 дана или прије пет дана, а с тога се нијесу ни побринули о градској стражи, они саме друге ноћи недеље (*αυτη νυκτι δευτερα σαββατων*, [2]) без урлања приближе се бедемима.“ [3]) Како је пак између 582 и 602 год. 22 Септемврија могао бити недељни дан само 597 год. то је јасно, да је друго славенско ратовање са солунцима било 597 године. [4])

---

[1]) Ibid. §. 146.

[2]) Ibid. §. 11.

[3]) т. ј. ноћу у понедеоник. У §. 133 речено је, да мученик није допустио, да обсадно стање траје више од седам дана, а непријатељи побјегну у недељу и у понедеоник буду отворене градске капије.

[4]) Стриттер (Memor. pop. T. I. Avaric. c. 117) казује за болест код Аѣара 599 године. Али то није истина, као што казује солунски очевидац, код кога славени, бивши заједно с аварима код Солуна говоре: „Ми смо прибјегли к њима, да не би изгинули од болештине.“

Шта је „захтјевао“ Каган, што није хтио да уради император Маврикије, солунски списатељ ништа неказује. Из других извора зна се да су авари за новце ратовали против непријатеља империје за владе Јустиниана, а између осталих и против Славена — Анта; за владе Јустина упадну они у Панонију, Чешку и Хорушку, гдје су опљачкали и освојили славенска племена, а затијем се сукобе у Турингији са Франкима и послије недаће учине помирење и врате се у Панонију.[1]) За вријеме царовања Тиверија Каган нападне на императорску војску на Дунаву, надбије је до ока и примора императора да му плаћа сваке године 80.000 златних новаца.[2]) Од све прилике Маврикије се одрекао плаћати тај годишњи данак и навукао на државу љутњу каганову.

Солунски биограф описује, да су славени зависили од аварскога Кагана; он управо говори о славенима: „*ὑπῆκον γαρ ἀυτῶ τηνηκαῦτα τὸ ἔδνος απαν* — подвластан му (Кагану) је био тада сав народ.“ Славени су подпали под владу каганову једни много прије, а други пред самим ратовањем на Солун. Како смо видјели, славени су још 581. г. опустошили Тракију. Император Тиверије, ратујући с персијцима, није био у стању да одбије славене и замоли Кагана, да их умири.

---

[1]) Менандр. с. 5, р. 290, ed. Bonn. Павле ђакон 2, 10. Григорије Турски 4, 23. О Обрима Венелина у „Чтеніяхъ москов. общ. ист. и др. росс. годъ третій, № 3.

[2]) Menander de legat. c. 8, 110, c. 12, p. 304, c. 30, p. 332, c. 21, p. 425. Paulus Diac. 2, 7.

Каган је већ још много прије био покорио панонске славене, а сада захте да му се покоре и Срби. Они одговоре: „Ко је тај, ко би нас насилу приморао да му се покоравамо? Ми смо се навикли отимати туђе земље, а не своје уступати другима. Тако ће код нас бити доклен год узтраје рата.“ Посланик каганов наљути србе дрзким ријечима и они га убију. Каган Бајан крене се из Паноније са 60.000 тешко наоружаних коњаника преплови у Илирик и попали унакрст сву Босну, Хрватску, Србију и Херцеговину.[1]) Обри су жестоко поступали са славенима панонским, а особито с дулебима. Фредегарије, љетописац 7. стољ. пише, да су авари „сваке године долазили на зимовник, узимали њихне жене и кћери на своје спавалиште и славени, осим других мука, плаћали им данак.“[2]) Нестор додаје опису тог сумрачног изгледа још нове црте. „Обри, вели он, ратујући освоје славене и насиловали су их; ако је било потребно Обру да језди, он није заповједао, да му упрегну коње или волове, већ је заповједао упрегнути у кола три, четири или пет жена и возити Обра; тако су они мучили дулебе.“[3]) Дулеби или Даламени у инглосаксонском споменику, 900. г. Краља Ељфреда указани су као сусједи горита или хрвата червенских дуж „Мегделандије“ — Мазовије.[4]) Нестор вели, да су они живљели на оба-

[1]) Менандр. р. 406 с. 16. Карамзин 1, 25. Венелин о Обрима.
[2]) Fredegarii Chronicon. cap. 48.
[3]) Лаврен сп.
[4]) Шлецер 1, 117.

лама Буга, у Волињи, у комшилуку са хрватима.[1]) Да су авари жестоко поступали са славенима види се и из описања обсаде Солуна, јер су славени прешли од авара солунцима. Њихна несретна судбина изазове у њима љубав спрам страдајућих солунаца.

Треће и четврто ратовање Славена на Солун.

На шестом васионском собору био је међу осталима и Јован, архијепископ солунски. За вријеме, док је он био владика у Солуну, (био је човјек свети и преминуо 695. г.) догодило се ново нападање Славена на Солун, а прије су тога нападали били на разне предјеле грчке. „За владе, блаженог спомена владике Јована догоди се, да је славенски народ устао у непребројеном броју, као: *Дреговићи, Сагадити, белегезити, Веунити, Березити* и други, који су тада први пут начинили од једноставног дрвета наоружане лађе; он (славенски народ) опусти сву Тесалију и острве около ње и грчке, читаву Ахајју, Епир и већи дио Илирика и Азије; и у многим градовима неостане живе душе; Он је (слав. нар.) нарочито хтио опљачкати богом чувани наш град.“ Славени опколе Солун од мора и са сува; они су били дошли са својим породицама и кућевним имањем, намјеравајући, пошто освоје град да остану у њему.[2])

---

[1]) Лавр. сп. под 906. г.

[2]) Ibid. §. 158.

У граду се учини ларма; нијесу имали ни својих нити иностраних лађа да им спрече улазак у пристаниште. Сада се догоди оно исто, што је било и пређашњег ратовања. Солунци су имали времена да дођу к себи и да се спреме. Славени почну опшивати лађе кожама, да им не би могле досадити стријеле. Затим, кад су рјешили да ударе на јуриш, они на мјесто да управо приступе зидовима, некакав их стра примора, да обилазе около града. Солунци се орабре, спрече им улазак у пристаниште синџиром и лађицама, а гдје је најслабији био зид они га заштите ендеком и оруђима. [1])

Трећег дана славени приступе ближе Солуну с мора, а четвртог ударе на јуриш урлајући и вичући; једни су гађали камењем из машина, други су управљали стубе, а трећи су метали облаке стријела и огањ. [2])

У то доба, не само хришћани већ и јевреји солунски јасно су видјели заштитника солунског св. Димитрија; у бијелој хламиди изпрва је ишао по бедемима града, а затим по мору, као по суву; на славене нападне стра и комешање; дувајући вјетар сметао им да управљају лађама, па су се сукобњавале и разбијале једна о другу; све им готово лађе пропадну; славени побјегну. Њихн кнез *Хатцон* (*Χατζων*) упита богове: хоће-ли ући у град, и добије одговор, да уђе и уђе, али онамо нађе смрт. [3]) — „Онај, ко би помислио, да сам

[1]) Ibid. §. 158—161.
[2]) Ibid. §. 162—163.
[3]) Ibid. §. 164—167.

написао лажно, — вели списатеј на свршетку описања тога ратовања, — он нека погледа на надпис, објешену код клепала" (ξυλον т. ј. пред црквом св. В. Димитрија); онамо је описан сав ток ратовања и одбрана, коју је нама послао побједоносилац. [1])

Двије године послије *трећег* ратовања одпочне се *четврто* ратовање славена са солунцима. [2]) Славени, — неколико се једећи на недаће пошљедњег ратовања, а неколико због заробљеника, које су били заробили пак одбјегли у Солун, — замоле аварског Кагана да ратује заједно ш њима против Солуна. „Нетреба", зборили су њихни посланици, „кад су порушени сви градови и области, — да остане само један овај град (Солун) читав и да прима бјегунце од Дунава, из Панонније, Дакије, Дарданије и из других области и градова. [3]) Каган радо пристане на предлоге славена, скупи велику војску од авара, славена, бугара и других народа; а издржавати сву ту војску и ранити је морали су *Драговићи.* [4]) Заповједивши коњаницима да хитно иду Солуну, сам Каган поизостане, док буду спремљене војничке справе за отимање града. То је било у вријеме жетве, дакле при крају Августа,

---

[1]) Ibid. §. 167.

[2]) Acta §. 170, 169.

[3]) Ib. §. 169.

[4]) *Αὐτὸν κελευσθῆναι τὰ παρακείμενα ἡμῖν τῶν Δραγουβιτῶν ἔθνη δαπανᾶς κατὰ τὸ ἱκανὸν αὐτοῖς ἐπιχειρῆσαι* — „заповједио, да му живећа около нас племена Драговића достављају довољно издржавање." §. 179.

кад се непријатељски коњаници изненада појавили код Солуна и њеке робили а друге убијали. У Солуну су трептили од стра'; још већу забуну причине у Солуну бјегунци из Ниша и Сардика (бугар. Тријадица а сада Софија),[1]) који су разгласили за грозну непобједну снагу непријатеља. Побожни владика *Јован* укрепљавао је народ, да непада у очајање и обнадеждавао на помоћ божију и св. Димитрија и заједно је са осталима био на градским бедемима.[2]) Кроз неколико дана појави се и Каган код града Солуна. „Тада грађани увиде непребројно мноштво оклопљених у гвожђе (*σειδηρομενον*), справе за метање камења, тако високе, да су надмашавале врхове бедема. Једни су припремали тако назване корњаче од поплета и коре, други су пред капијама градили (тако назване) окнове од великих дрвета с колима, неки опет дрвене куле, у које су одређивали најхрабрије младе људе, неки су опет правили таконазвана бацајућа копља, а други су опет довлачили стубе на покретним точковима, а други су опет правили запаљујуће машине.“ Гледајући на све то солунци умало што нијесу сасвијем пали у очајање. Владика их је тјешио; али је била потребна особита помоћ. И владика види у сну: свјетоносан човјек говори му: „Немучи се муком, говорим ти; кад сви

---

[1]) Лав ђакону 975 в. „дође Сардику, који скитски је обичај називати *Τραλίτζαν* чит. *Τριαδιτζαν*. 10, 8.

[2]) Acta §. 170, 171, 32. Goari Euchologion Graecorum, p. 694. Молитва, благосиљања винограда Августа мјесеца.

грађани ускликну: Господе помилуј, ви ћете се ослободити од обседе.“ [1])

Одпочне се отимање града и летело је камење као киша. Један грађанин, метач камења, написавши на камену име св. Димитрија баци га на непријатеље са ријечма: „у име Бога и св. Димитрија.“ Тај се камен судари са непријатељским каменом двапут већим и оба убију онога, који је управљао машином, а и њиме и многе друге. Затим се догоди земљотрес. Солунци ускликну: „Господе помилуј!“ Непријатељима се учини, да су зидови градски пали и похитају да уђу у град; али су зидови били читави; непријатељи дођу у забуну: на мјесто јунаштва спопадне их зебња, а солунци постану одушевљенији и тврђи. Солунцима дође помоћ једна за другом: изненада дође префект *Харије* и помоливши се великомученику похита на бедем да уреди одбрану Солуна. Непријатељи су пробали да раде с машинама, али се скоро покаже, да им нијесу ни од какве вајде. Видећи да нијесу кадри ништа учинити, они предложе солунцима, да се одкупе, али они на пречац одбију тај предлог. Каган се на то разјари, па заповједи да се опусте цркве у предградијама угрожавајући, да неће одступити и да ће довести нову војску. Најзад, солунци тридесетог дана од како је одпочета обсада предложе услове мира и буду примљени. „Кад је било свршено помирење, непријатељи, слободно приступајући до бедема.... сами су казивали за чудо догодивше се са зидо-

[1]) Ibid. §. 171—172.

вима у вријеме земљотреса.[1]) Негледајући на све то Каган и опет одведе мноштво заробљеника у Панонију.[2])

Солунски историјац говори, да је треће ратовање славена против Солуна било послије пошто су славени опустили сву Тесалију, тесалске и грчке острве, Ахају, Епир, Илирик и дио Азије; у исто доба казује, да су славени за вријеме тијех јунаштва први пут одпочели нападати с мора на лађама. Сјединивши се са аварима славени од 588. г. постану самостални господари у Пелопонезу, Тесалији, Атици, Елади и сва се просторија земље између Дунава и долина Месеније и Аркадије у 7. столећу звала „*Славенија*“ (*Σκλαβινεια*). 659. г. Импер. Константину II. помогне срећа те одржи побједу над славенима и примора их, те му плате данак.[3]) Али је то била слијепа срећа, напредак привремени, послије кога ствари опет дођу у пређашње стање. Туријски грчки хронограф пише, да од 588 г. до пораза славена код Патре 813 г. у Пелопонезу само источни крајеви Лаконије нијесу били приступни славенима (*Τ. Σκλαβινον εθνους*). „Хам — продужава он — освоио је Тесалију, Елладу, Атику, Евбеју и Пелопонез. Искоријенивши

[1]) Ibid. §. 172—181.

[2]) Acta §. 195. „Одвео је сав тај народ (из Дарданије, Мизије, Превалитанске, Родопа и Тракије) у онај дио Паноније, код р. Дунава, гдје је *Срем* био некада главни град читаве области. Онамо Каган насели све заробљенике, као своје подајнике.“ То је речено у казивању о трећем и четвртом славенском ратовању на Солун. Вид. нап. 104.

[3]) Теофан Chronogr. p. 288. Кедрин hist. p. 435.

онамошња племена сами се населили у онијем мјестима; они који су могли бјегати, разбјегну се куд је ко знао.... Авари су владали над Пелопонезом 218 година, непокоравајући се ни римском императору, нити коме другоме т. ј. од 6096 (588) од створења свијета, а то је била осма година владе Маврикија до 6313 г. (805), а то је четврта година владе императора Никифора старијег.[1]) Велики преврат стања ствари послије Констанса 678 г. догоди се за владе императора Константина Погоната (влад. од 668—685). 678 г. три бугарске орде, гоњене Казарима пређу преко Дунава и сјединивши се са седам славенских племена, која су живјела покрај црног мора до утока Дунава у море, нагрну у византинску царевину. Најнапријед су ишли славени *сјеверци* т. ј. они, који се доселили од сјеверне стране. Император Константин Погонат приморан буде учинити срамно за државу

---

[1]) Possini Catal. cod. Taurin. cod. 336. Император Константин Порфирогенит пише (De administr. imper. 550) да се у половини 8 стол. Панонија савијем пославенила и да је старинско изображење замијенило сјеверно варварство. Скратитељ Страбонове Географије говори о своме земану (он је живљ. около 1000 г.): „Сада нећеш чути грчког имена у пређашњој земљи Низата, Кавкона и Пилијаца“ у Пелопонезу, на обалама Алфеја, све су заузели Скити . . . Сада скити славени заузимају сав Епир, готову сву Елладу, Пелопонез и Маћедонију.“ (Geograph. vet. script. Graeci min. Oxon. 1763, vol. 2. p. 98). Сл. Falmerayer Geschichte d. Halbinsel Morea, werend d. Mittel-Alters. Stuttgard, u. Tüb. 1830. Desselben. Welchen Einfluss hatte d. Besetzung Grichenlands durch d. Slawen auf d. Schicksal d. Stadt Athen u. d. landschafft Attika.

помирење са тијем јуначним нападачима; они се населе између Дунава и Балкана.[1]) Кад су славени отимали Солун, император, кроз читав мјесец дана пошље у Солун само војводу Харија, а војске илити друге какве помоћи недобију солунци. То показује да је онда био заузет особитијем пословима. А како су оба пошљедња рата била за вријеме владике Јована и то кад је био стар:[2]) то све (те околности) јасно показује, да је четврто ратовање славена против Солуна било, кад је Константин ратовао са сајузницима бугарима и славенима т. ј. 678. г. Дакле је треће славенско ратовање са Солуном било 676. г. за владе тога истог Константина Погоната.

Гдје су живјела славенска племена, о којима се говори у трећем и четвртом ратовању славена са солунцима?

Каменијат, солунски ђакон, у његово вријеме (905 г.) показује мјеста, гдје су живјели Драговићи (*Δραγουβιται*) и *Сагудити* (*Σαγουδιται*) говорећи овако: „На запад (од Солуна) пукла је равница док се недође до других брегова, гдје је град названи Вереја, а тај је град знатан, како по зградама, тако и у свима другим струкама, чиме

[1]) Nicephori Constant. histor. p. 24. ed. Paris. Cedreni his. p. 438.

[2]) Одма послије описања четвртог славенског ратовања историјац пише о земљотресу и у почетку говори, да је то било унапред објављено солунском владици; па му је било казано, да он неће увидјети то грозно страдање, „као што се и догодило, добавља списатељ: прије мјесец дана пресели се на небо наш св. отац.“ § 182.

се обично одликују добро уређени градови. У средини те равнице има много села, од којих њека граничећи с градом живе у договору ш њиме и називљу се некаким Драговићима и Сагудатима, а други плаћају данак близу живећем скитском народу. Та су села наблизу једно до другог; Солуну су од велике користи и саобраћај са скитским трговачким путовима, особито кад они живе мирно и неваде ратоборне мачеве... Из скитске земље теку велике ријеке и текући преко поменуте равнице (између Солуна и Вереје) од велике су користи граду (Солуну), јер му дају велики добитак ловљењем рибе“ [1]. Из тога се види, да су Драговићи и Сагудати били комшије Солунске и Верејске. Мало ниже он још једноч говори „о славенима, близу насељеним, нашим сајузницима (солунске области) и над њима управља војвода стримонски“ [2]. Разуміје се, да доцнији грк (или погрчени славенин Каменовић) чудноват је, кад говори: „неваквн *Драговићи и Сагудати.*“ Ти *некакви* изводе у бој до 100.000 ратника и приморавају да трепти пред њима Цариград. Истина су за вријеме Каменијата славени били доста мирни, али у сваком случају није требало заборављати оно, што је било. Вереја град, познат апостолским предиковањем верејцима — јеврејима и грцима (Ап. дѣян. 17, 10--14) у доцније вријеме буде освојена славенима; император Никифор 805. г.

---

[1]) Johan. Cameniatae Narratio de expugnat. Tessalonicae, c. 6. Scriptores post Theophanem.

[2]) De expugnatione Thessalonicae. Saracenica, cap. 20.

поврати је грцима, али не задуго; *Крум* примора грке да бјегају куд је ко знао; при крају десетог стољећа Василије *бугаро-искоријенитељ* опет насели у Вереји грчке насељенике.[1]) На тај начин, ако Каменијат и вели, да је славена било мало у солунској равници, то нетреба заборављати, да то говори гордељива голотиња; опростимо њезиној слабости, али знајмо и истину. Сам Каменијат говори, да је ловљење рибе и трговање обогаћавало насељенике солунске равнице; а осим тога, та је равница знатна обилним родом ране, што је врло природно мјесту, које орошавају текуће ријеке[2]). Колико су земље заузимали Драговићи и Сагудати: то нам неописује историјац ратовиња славена са Солуном, негледећи на то, што говорећи о догађајма на 60 година послије 4 ратовања опет спомиње Драговиће, да су живљели около Солуна.[3]) Каменијат показује, да врхови ријека, по којима плове лађе, Вардара и Црне,[4]) припадају ски-

---

[1]) В. Черткова о преводу манасијског летописа стр. 86, 87, 126, 137. Симеун Магистер о Лаву Јерменину (сар. 11, р. 617 ed. Bonn): „Крум наоружа многе људе, искупи Аваре и све Славене“ т. ј. македонотракијске.

[2] Еврипид Bacch. 569. Никифор Хусин у 12 ст. писао је, „да у солунској равници роди свакијаки бернћет и граду је као житница (амбар) богат од свега, што само може рађати земља.“ Boissonadi Anecdota Greca 2, 141.

[3]) „Заповједно, да живећа около нас племена драговића дају све што је потребно за издржавање.“ §. 197. Act.

[4]) Велике ријеке о којима говори Каменијат јесу: Вардар, Људијас и Халикмон, које су познате због

тима — бугарима, а племена Драговића и Сагудата граниче се са скитима. С тога можемо мислити, да су села, ти два племена, допирала до Погоније или Пелагоније. У том западном дијелу Мађедоније познате су славенске населбине: Водин, Градинска, Остров, Мглин (Едеса), Прилип, Преспа, Старидоо, Драгубица, некада мјесто живљења епископа, Кастраница.[1]) Та су мјеста наравно била ти два племена. Солунски историјац неговори, одклен су дошла та племена у околине Солуна, ако се и даје видити да су досељеници. Император Константин, набрајајући народе, бивше под управом руских кнежева спомиње и Драговиће (*Δρουγουβιται*), као комшије *кривича*. Пр. Нестор пише, да су Драговићи много прије долазка Рурика у Новгород живјели између Припетље и западне Двине т. ј. у данашњој минској и витембској губернији. Код карпата има и данас име *Драгово*, гдје сада живе *сотаци*, комшије малоруског језика као жилци Драгове.[2]) У солунским сагудатима чује се име иродотових *сингина*[3]), јорнандових

трговања у средњим вјековима (в. Кантакузена hist. 4, 18). Људијас и Халикион, као најближе до Вереје, по опису самог Каменијата морале су припадати Сагудатима и Драговићима, а не бугарима.

[1]) В. Славенску мапу Шафарика. О Драговици в. ниже. *Старидоа* у Кантакучена hist. 4, 19. Пахимер: *τοῖς Βουδηνδος καὶ σταριδολα, σερόβον* (острво) *τε καὶ τα περι ταυτα*. hist. 2, 11.

[2]) Мапа Шафарика. Буктов се преварио о Драговићима. У руском се летопису они још једном спомињу.

[3]) Иродот lib. 5. c. 9 говори: јединити су жилци иза Истера (Дунава од трчке), за које сам могао до-

сатагара, сатага и данашњих *сотака*. По казивању Јорнанда, *сатаги*, послије атилине смрти живљели су неко вријеме у доњој Мизији, а затим се појавили у Панонији.[1]) Њихним *медом* (пиће), ситном пројом и *квасом* (пиће) били су угошћени грчки посланици код Атиле.[2]) И тако су *Сигинити* и сатаги живљели ондје, гдје досада живе *сотаки*, племе словачко, управо под карпатским брдама[3]). На тај начин домовина је Драговића и Сагудата код карпатских брда. *Бјелезити* (*Βελεζηται*) су живљели у Тесалији код пагазејске отоке и заузимали су, како се види из описања петог славенског ратовања, Тантијску Тиву и Деметријаду,

---

знати Сигинни, који носе одијело као мићијци. Иродоту уопште није био познат сјеверо-запад Европе и називље се код њега земља *Хиперборејска*, а Карпати, *Гърби*, рипи рипејима. Вид. врло добру књигу Надеждина (Геродотова Скитія, у записк. Одесскаго общ. Ист. Одесса, 1844). Нестор говори „*по преданью*", да су славени у праисторијско доба живљели на Дунаву и оданде их протјерали Влахи—Хуни, али разуме се не све. По историји Зосиме Карпи, а по медаљи Волусијана Венди су од 252—253 ратовали с римљанима. Константин говори, да су Хрвати остали код Карпата 449 године.

[1]) Origin. Goth. c. 50, 53 и на другом мјесту он говори (c. 43.) да су са Хунима у Панонији и Дакији живљела многа освојена племена.

[2]) De legation ed. Niebuhr. Bonnae 1829. p. 183.

[3]) О сотацима говори Шафарик у старинама 2, 129, 130; у славенском народонаселењу стр. 92, 93. Гејфлер Sprachkarte d. österreichischen Monarchie. Pesth 1846. Сотачки језик најближе наличи на малоруски негледећи што су сотаци словаци. Комшилук сотака с чесима мири мњења Шафарика и Буткова са казивањем Иродота о сигиннима.

— она мјеста, гдје је добро жито родило.[1]) Њихно мјесто живљења карактерише их, као земљораднике. Њихно се име очувало у граду *Вјелестину* или *Бјелостену*, који је код језера бобејског. То су они славени, који су имали посла с грчком државом под заповједништвом „*Кнеза славенског Белзетија* (*Βελζητιας*).“ [2]) У доцније вријеме позната је кнежевина бјезетска у Чермној Русији. — Име *Берзити* (брзих), налази се у Кедрина, када он говори о рату грка с бугарима 774 г. и њихну земљу назива *Βερζηται* — Берзитија. Овде се појављују берзити као жилци Тесатије на сјеверној страни од Цариграда.[3]) Али како солунски историјац показује да берзити живе код белезита, као Драговиће код сагудата, стримонци код рунхина, дакле су ови берзити живјели онамо, гдје и белезити т. ј. у Тесалији. — *Веунити Βαιουνιται* једва — ли нијесу задржали старинско име свију славена — *венета;* они, у вријеме 3. солунског ратовања, живјели су, вјеројатно, на међи Епира и Тесалије. На међи тесалској и сјеверне грчке показују, *Сетуњ* код *Јелових* брда и хланце *Горе.* Онамо су села: *Гура, Карпеница, Вола, Војница, Језеро,*

[1]) Acta s Demetrii p. 176. Demetroiada је била позната и Ливију (39, 25,) гдје се у велико трговало х.ьебом.

[2]) Teophani Chronicon p. 400. ed. Par. Zonarae Annal. 15. 13. Сгритер је тражио Белезију у Тракији (memor. pop. ind hist. p. 250), а Фалмерајер (Entstehung d. heitigen Griechen, p. 87) на сјеверној страни од Атине, али гдје је да — ли у Виотији или у Тесалији — није показао.

[3]) Histori t. 2.p. 67. ed. Par.

Љубово, Мечаво — сасвијем имена славенска. Близу Пинда налазимо имена градова и села: *Коњица, Останица, Загорје, Богоцкоје, Клиново,* планина *Смокова,* ријеке: *Десница, Теплица, Приморци.* Вршине Пинда и данданашњи се називљу *Василисса, Смољак.*[1]) Све су то трагови имаовине *белезита, брзита* и *венета,* који су заузимали Тесалију и дио Епира.

Сви ти Славени у трећем и четвртом славенском ратовању са солунцима нијесу били подајници Кагана; у последњем нападању на Солун -они дозивљу Кагана, као сајузника. Солунски историјац описујући треће славенско ратовање вели, да је славене предводио (*Εξαρχον*), Хацон,—Хоштун, а описујући пето славенско ратовање упомиње рунхинског кнеза Первунда, називљући га царем (*ρηξ*) и затим спомиње сувремене му славенске кнежеве (*Ρηγονς*). По другим казивањима *Само* „славенин хорутански“ ослободио је славене панонске од Обра 622 год. У то исто доба император Ираклије, да би обуздао Обре, дозивље хрвате да се населе у његовој држави. И 623. г. пет племена са својим војводама заузимљу данашњу Хрватску послије крволочног ратовања са Аварима. Одма за хрватима из данашње Лужице, Шлезке и Саксоније изађу

[1]) О тесалским градовима види Черткова: о преводу манасијског летописа стр. 69, 132; виш. пр. 38. Шафарик и у славенском народонаселењу и на мапи славенској даље на југ од Солуна: али је Фалмерајер доказао, да је и *Морија* била насељена славенима. Та је имена исписао Булгарин у књизи: Россіа 2, 14, 15.

други славени и населе се међ својим једноплеменицима Србима на обалама јадранскога мора до Епидавра, и опет на несрећу за аваре.[1]) Немци, заклети душмани славена помагали су аварима у ратовању са славенима: 630. г. они поубијају ноћу више од 8000 спавајућих славена, који су се били код њих сакрили од Авара.[2]) Али авари мало помало утону у таласима славенства; с тога су списатељи и називали славене аварима, а аваре славенима.[3])

Солунски историјац неупомиње *кад су* управо славенска племена населила Мађедонију и Тесалију. Описујући ратовање 597. г. он вели, да тада нијесу очекивали славене прије четири дана. Дакле славени су онда живљели, ако и недалеко од Со-

---

[1]) Константин Порфирогенит у Стриттера Memoriae popul. 2, 158. 4, 410, 412, 415; Шаф. Слав. Стар. 2, 60. 1, 290—318. Фредегарије Chronicon c. 74. 75.

[2]) Fredegarii Chron. 9, 71. вид. врло лијеп чланак: Кледена о Славенима; Кавелина: Юрид. бытъ Силезіи и Лужицъ, — у истор. и стат. Сборнику. М. 1845. г.

[3]) Константин Порфирогенит: *ὅι εκειθεν ποταμου Σκλαβοι, οι και Αβαροι καλουμενοι..... Οὗτος οὖνοι Σκλαβοι οι Αβαροι.* De admin. imp. c. 29, p. 127. ed. Bonnae. Тако исто *Хуни*, које, како вели Павле ђакон (2, 10) називљу *Обрима*, пошто се помјешали са славенима називали се славени, или се славени називали Хунима, на пр. у Прокопија Hist. arcana c. 23. в. његову књигу De bello Gothico 3, 40. 4, 35. више пр. 68. Жиље Далмације по ријечима архиђакона Томе „највише зову готима, негледећи на то, што су они по својству имена словенци.“ Hist. Salonnae c. 7. — Та је збирка племена навела Венелина да учини погрјешку и да признаје за славене Хуне и Готе.

луна, али и не онако близу, као што су доцније. По свршетку ратовања 597. г. неколико булументи славена раздијеле се од војске аварског Хана и остану у грчкој. Али те булументе, види се, да нијесу биле тако многобројне, да би могле од себе склопити сагудате и друге, који се појављују у доцнијим славенским ратовима против Солуна. Турински грчки хронограф говори, да су још 588. г. Тесалију били заузели Славени, али то треба мислити, да су они били освојили мали дио Тесалије, јер су се главним начином Славени онда селили у Елади. Император Константин пише, да је **Тесалска Србија** добила име од Срба, који су је, — премда са сагласијем императора Ираклија — основали, али Срби доцније и опет се поврате у Србију. [1]) То даје нам право мислити, да су се највише славени населили у Тесалији и Маћедонији за владе императора Ираклија; како је пак Ираклије доиста позивао карпатске и лужичке славене да се населе

---

[1]) *„Кад један од два брата, који су владали над Србијом навуче на себе незадовољство једномишљеника: то он прибјегне императору Ираклију; император га прими и даде му за живљење у Солунској теми* **Србију**, *која тада и добије то име.“* Тја се говори, да су Срби мало доцније оставили Србију (De administr. imper. C. 32.) По ријечма Кантакузена (hist. 4, 19) „тај град (Србија) није мали; јесте на међама Виотије и Тесалије. На крају IX столећа Скити - Бугари, како вели Каменијат (пр. 71) владали су само над источном страном Маћедоније; али у X. столећу и Србија и Вереја припадала је њима; њу поврати Грцима император Василије бугароискоријенитељ. (Кедрин hist. p. 704. ed Par.)

у империји, Драговићи пак, Сагудати и Белезити својим именима показују, да су од карпатских брда; осим тога, 676. г. славени су већ били господари Маћедоније и Тесалије изузимајући Солуна, који се бранио од славена својим бедемима. И тако нема никакве сумње о томе, да је славенима населење Маћедоније и Тесалије било извршено за Ираклија или од 623—640. г.

Пето ратовање Славена са Солунцима.

Славени су мирно живљели около Солуна. Али увреда, коју су им учинили грци изазове их да се освете. Одпочне се пето ратовање Славена против Солуна, у ком су знатне три обсаде или отимања града Солуна.

Прва обсада.

„Тада, кад су Славени“, вели солунски историјац: „живећи около богом чуваног овога града: чували, како се чинило, услове мира, онај, коме је била повјерена префектура, незна се кроз-што и зашто, окриви код императора рунхинског кнеза (ρηγα) *Первуда*, као да је он склапао зле планове против нашег града.“ Историјац даје на знање, да је грк опао славенскога кнеза и да је опет император повјеровавши опадачу заповједио, да му доведу у Цариград свезаног рунхунскога кнеза (ρηγα). *Первуд*, бивши у то вријеме у Солуну, изненада буде ухваћен и у оковима послан у Цариград.[1])

[1]) Acta §. 185.

Славенска племена *Рунхини* и *Стримонци*, дознавши шта се догодило с Первудом, с негодовањем захту, да им император поврати Первуда и да га ослободи. Император, војевавши онда с арапима обећа им послати Первуда, пошто сврши ратовање, и славени се успокоје. Первуд пак невјерујући грцима, по савјету једног императоровог толмача побјегне из Цариграда, да се сакрије међ својом браћом, али буде ухваћен, повраћен у Цариград и по заповјести императора буде убијен. Тада славенска племена, а највише *Стримонци, Рунхини* и *Сагудати*, рјеше се, да се освете жестоком осветом ратујући са Солунцима. Најприје и најприје они, за двије године, пљачкали су сусједна мјеста около Солуна и одводили жилце у ропство. Солун такође опколе. У граду је био такав страшан глад, да су њеки жилци утекли, куд су могли и знали, а други, оставши у Солуну морали су јести месо магареће, коњско и другу рђаву рану. Како је император био у рату, то им је могао послати у помоћ само десет малих војничких лађи (*χαραβα*) са љебом. Али је то било и сувише мало. Они исти, које је послао био император, смјестивши најјуначније на лађе, оду у Тиву и Деметријаду, да закупе онамо љеб за солунце од *Белезита*, који су били у миру са солунцима. Кнежеви *драговића*, кад то дознаду, нађу, да је баш тада најбоље вријеме за нападање на Солун. Сагудати и Драговићи ударе на Солун са сува, а *Рунхини* у исто доба с мора. По договору и Стримонци су морали ићи на Солун, али буду запла-

шени некаквим привиђењима и некрену се са својих мјеста. [1])

Солунци су били доведени у трепет том обсадом града. У сјеверној махали града, која је била брањена простим зидом и гдје су била мала врата појави се великомученик не у сну, а на јаву, одјевен у бијелој хламиди са штаком у руци; чинило се, да је гонио штаком од оних врата њеке славене, који су нападали на њих и говорио: „напразно их је амо послао Бог; шта ћу послије ја овдје радити?“ и тако их протјера. Други су видјели мученика иза зидова; он је био искупио свијетле људе и разређивао их да чувају стражу. И једно и друго óрабри солунце. У свануће, трећег дана, славени и с мора и са сува ударе на Солун и баце ватру на споменута мала врата, кроз која су мислили лако јурнути у град; дрвенарија изгори, али им је гвожђе сметало, да неуђу у град, као и пређе. Три су дана непријатељи упорно јуришали на та врата, али пренеражавани невидивом руком, с дреком су бјегали натраг, односећи мртва тјела својих кнежева, које је убијала невиђена рука; држећи до тога времена, да су у граду остали само једни старци, они увиде сада пред собом нову војску и побјегну у стра'у. [2])

---

[1]) Acta §. 186. Изписао Бијеј из Мазаринова списка дјела великомученика. Acta p. 176.

[2]) Acta §. 187—190 и препис Бијеља p. 177. О славенским кнежевима убијеним Великомучеником, спомиње и Димитрије Кидонски у својој монодији о страдањима солунаца 1346. г. Он овака описује различна чудеса великомученика: „Рушење обсаде,

Друга обсада.

Одбијени од Солуна славени су непрестано нападали на оближња мјеста грчка, одводили многе у ропство, отимали имања и причињавали свакојаке пакости солунцима. Они се нијесу одрицали од своје намјере — освојити Солун и спремали се и спремали боље машине за нападање. Један од њих предложи, да направи таку машину с помоћу које се лако може освојити Солун; кнежеви то одобре; вјештак с помоћу других приступи да оствари посао. Али се јавља великомученик и удара вјештака, с чега он полуди и утекне у шуму. Машина није била израђена, а славени се крену, да освоје Солун. Онај суманути чувши за обсаду Солуна долази к себи; великомученик му заповједа, да иде у Солун, и, пошто је био отишао у Солун и увидио икону великомученика, он пред свима казује, да је то онај, који га каштигова за изнађење машине и послије се крсти. Славени опет неотму Солун, јер им поквари посао како случај с њихним вјештаком, тако и многа друга преказанија. [1])

Трећа обсада.

Послије друге обсаде неко су вријеме славени били на миру и солунци су благовали. Али

помоћ гладнима, излечење свеопштих болести, искорењење царева, нишавших за својим војскама (*σφαγος Βασιλεων, αυτοις Ερατευμασιν επεοντων*) новци за страдајуће, спасење једног (Солуна) у сред општег страдања."

[1]) Из Мазаринова списка. Acta p. 177.

кад *стримонцима* и *рунгинима* дојади мирно живљење, они се рјеше да пробају своју срећу у другим мјестима. Они се баце на лађе и почну хватати лађе с житом пловеће у Цариград; тако су исто поступали са острвима и Хелеспонтом, продру чак у Пропонтиду и онамо опустивши стране Пароске и Проконезке допирали су тја до цариградског пристаништа; најзад, обогативши се робљем и пљачком поврате се у своју земљу. Увидавши император да несрећа и биједа виси не над једним само Солуном, већ угрожава и престолници, пошље у Тракију особиту војску против стримонаца. Дознавши то славени засједну у брдима и заузму клисуре или теснаце (*κλεισουρας*) и мјеста, која су била утврђена и дозову у помоћ различне друге славенске кнежеве (*πασαν την βαρβαρον διαφυρων ρηγων βοηθειαν*). Ток и пошљедице овога ратовања солунски историјац није описао доста јасно за наше доба. Он казује ово: грчка војска с помоћу великомученика и светих одржи побједу над славенима. Славени изгину у оним истим замкама, које су били припремили за друге; скупљене њихне гомиле разпрште се тако, да њеке од њих, који су добјегли у Солун „великомученик је *тајно* свјетовао, да се поврате у своја села, која су била недалеко, и да скупе беријет, јер их је страх приморао био да оставе без помоћи и заштите своје породице.“ Затим историјац солунски казује, како је император на молбу солунаца, послао у Солун војску и натоварене с раном лађе; а доцније још буду послане војничке лађе. *Тада баш непријатељ претрпивши*

велики пораз замоли за мир, и дакле су до тога доба славени држали у обсади Солун. [1])

Споменути у петом рату *Драговићи, Сагудати* и *Белезити* — већ су нам познати из описања четвртога рата. *Рунхини* и *Стримонци,* који су се најприје заузели за *Первуда* јављају се у овом рату, као сусједи — сајузници. Стримонци су добили име од ријеке Стримона, која извире више *Радомира* и утиче у јегејско море; грчки Стримон, а славенски *Струма, Струмењ,* названа је тако од славенске ријечи „*Стремленије:*“ то је начисто славенска ријека; у Струмењ с десне стране утиче *Бистрица*, а са лијеве Чрна, а затим у њ утиче с десна *Струмица* или *Струмница*, код које је град *Стремница, Острумч,* грчки Амфиполис. Струмењ протиче недалеко од Меленона, Демиргисаре (у старо доба Ираклеја Сантинска), Серева и протекавши преко керкинског језера, утиче у море код Орфана. На лијево од Струмење, готово у поред ш њоме, тече *М'ста,* при којој су: Ситан град (византијски Сетун), *Баннек*, *Филипово*, *Бањица;* онамо је и грчка *Клисура* — теснац [2]). Рунхини су оставили о себи спомен у мађедонском граду *Рондино*, који је на обали стримонске отоке, између ушћа Стримона и језера болбијског, или између Амфиполиса и Солуна. [3]) Опи-

[1]) Acta §. 190—193.

[2]) Schaffarjk, Wien. Jahrbücher, vol. 46. p. 55. в. његову мапу славенских земаља.

[3]) Кантаркузен: *Рентина*, тврђиња — далеко од Солуна дан хода.“ Hist. 3, 38. Он вели. да је та тврђиња на болбејском брду, на литици hist. 9, 28.

сање петога рата показује, да су рунхини били у приморским странама и из њихног се имена може видити, да су им припадала родна мјеста Рухеја, који тече из Болбеја у море. [1])

Претресајући солунско описање трију обсада Солуна, можемо видјети, да је пети славенски рат са солунцима био за владе Јустинијана Ринотмета (685—695; 701—711). Солунски историјац вели, да је Первуд био ухваћен онда, кад је император ратовао са сарацинима. То је било прве године владе Јустинианове т. ј. 685. По смрти Первуда, убијеног по заповести императора, славени двије године пљачкају околине Солуна и држе у опсади и сами Солун. Дакле, то је било 685 и 686 г. Друга обсада Солуна била је 687. г. Затим су славени били мирни 688. г. И тако потоња обсада славенска, свршивша се тако рђаво била је 689. г. То је вријеме било најнесрећније за славене, како се види из казивања П. Никифора, Теофана [2]) и других.

Јустинијан пошље коњанике у Тракију, па се затим крене и он сам да ратује против славена

Рентина се спомиње у Нов. императора Лава (Cantacuseni hist. 2, 35 3, 38, 39, 46.

[1]) О Рухији Прокопије: „поблизу Солуна протиче ријека Рухија, тече преко земље добре, црне — γεωδη — прави изворе у мору, — ријека красна са пријатном и лаком за пиће водом; земља рађа мноштво мирисљавих трава и најбоље уље од маслинке.“ De aedific. 4, 3.

[2]) Hist. p. 24. ed. Paris.

[3]) Chronogr. p. 303, 304. edit Paris.

— „ослободи Солун, надбије их до ока, стримонце, рунхине и друга словенска племена“ и пресели многе славене из Европе у М. Азију; од млађаних људи склопи преторијанску војску од 30.000 људи и одма их пошље против Арапа. Порфирогенит пише: „Трећа тема (страна) — тема стримонска. Стримонска је тема дио Мађедоније; таке теме управо није било, већ она је спадала у ред клисура. Њу су подијелили скити на мјесто мађедонаца, кад их је Јустиниан Ринотмет населио у брдима стримонским и у клисурама [1]). Упоређујући те ријечи са историјом Јустинијана: 1) није тешко погодити, да император зове славене скитима; тако су их називали у сјајноме двору византијском, 2) те исте ријечи казују да је Јустиниан дао славенима стримонске земље, гдје видимо по Каменнату, да су живљели Драговићи и Сатаки, али нема рунхина; ови су највише припали у онај број славена, које император преселио у М. Азију. Живећи у приморију, Рунхини, како се види из описања петог рата са солунцима, често су пљачкали на мору, са — шта су били признати као најкривљи у цариградском двору. Солунски историјац одбацио би сведочбу императора, кад би овај говорио, да су славени први пут заузели земљу мађедонску и стримонску.

---

[1]) Зонара Annal. lib. 14, 22. Кедрин hist p. 441. Јефрем p. 96. ed Bonn.

De thematibus 2, 3. Те ријечи показују, да је то била трећа римска провинција до доласка славена и звала се Клисура, јер је онамо била стража да брани теснаце у гори. У 9. стољ. често се спомиње стримонски војвода.

Али упоређујући Константина са солунским историцом и другим казивањима, ми морамо разумјети Константинову сведочбу овако: Јустинијан је преселио већи дио Рунхина и неки дио тракијских славена у малу Азију, а друге из приморја пресели у стримонске клисуре, ближе тракијској међи, и таким се начином избави од нападања јуначких славена с мора.

Славени шести пут пробају да освоје Солун.

Доцније догађаје у Солуну, историјац солунски описује под оваким надсловом: „О унутрашњем ратовању, које су тајно смишљали против Солуна Бугари, Мавр и Кубер.“ Тај натпис није сасвим истинит, нити карактерише сву ствар. Казивање само у овоме је:

„На шесет или више година доцније,“ послије онога, како су славенска племена призивала аварског Кагана да нападну на Солун, заробљеници каганови мало помало — међ његовим подајницима у Панонији — славенима и обрима створе особити народ, са општим наравима. Кубер (Кубар), постављен за главног старјешину насељених, дознавши да они желе повратити себи слободу и ићи у своју отачбину, даде им на знање, да искупе шта је ко имао и дасе спреме за пут, и тада их поведе из Паноније. Када за то дозна Каган похита у потјеру за бјегунцима и ступи ш њима у битку; шест се пута борили бјегунци са Каганом и у двије последње битке буде Каган над-

бијен и бјегунци постану слободни. Кубер, прешавши Дунаво, ступи у Маћедонију и заузме керамијску равницу. [1]) Бјегунци намисле, да се одталеи разиђу сваки у своју постојну, али их Кубер задржи: он пошље посланике императору молити, да им буде допуштено владати над заузетом земљом и да буде заповеђено славенима *Сагудатима* да им доносе рану. Молба буде уважена. Дошљаци ступе у свезе са сагудатима; заробљени грци дознаду, да су близу живећи солунци готови примити их под своју заштиту; многи од њих са женама и дјецом и са свим својим имањем почну ићи онамо, а префект их одма пошље на лађама у Цариград.

Кад за то дозна Кубер он се рјеши да освоји Солун. Он измисли мајсторију: један између војвода, *Мавр*, добро знавши језике „маћедонски, грчки, славенски и бугарски“ и њему буде заповјеђено, да се са многим другима појави у Солуну, као бјегунац и подајник императора, и да тако намјести ствари, како би у Солуну букнуо грађански рат, а затим да завлада не само над солунцима, већ и свом Маћедонијом. Мавр се закуне да ће то све учинити, а био је и кадар. Он наскоро тако савлада префекта, да га овај врло добро опи-

1) Керамијска је равница близу града Керамеје, недалеко од Орида. На пеутингеровој мапи означена је Керамеја у горњем дијелу Маћедоније, више пафлагонске Ираклеје. О овој Керамеји спомиње Пахимер у историји императора Михаила (4, 32. 2, 335. ed. Bonn. *Προσβαλόντες τη Ἀχριδῶν Κεραμεα* т. ј. Кад су 1274 г. дошли до Карамеје, која спада у округ оридски.

ше Императору, који и пошље Мавру конзулске знаке са заповјешћу, да он заповеда над пребегунцима од Кубера. Њеки досељеници знајући добро Мавра, почну о њему зборити и шта је кадар учинити, али их приморају да ћуте. Најзад Мавр пошто се посавјетује са својом војском, одреди ноћ велике суботе, кад сви буду у забуни свјеткујући побједу Христова васкршења, да учини буну, да запали град на неколико мјеста и у сред опште забуне да освоји Солун.

Али је град Солун бранио св. Димитрије. Он јави капетану лађе *Сисинију,* који је био побожан, да плови Солуну, да пронађе начин, како би слободно прелазили пресељеници од Кубера у Грчку. „На Цвјети“ Сисиније доплови до острва Скиоса, и очистивши пусту цркву просветкује „*Цвети.*“ У понедеоник велике недеље (*ἅγια δευτέρα της εβδομαδος του κυριακου παθους*) супротни га вјетар задржи на острву и он заповједи онамо очистити цркву, да у њојзи освјеткује Васкрсеније. Послије пословања и молитве капетан заспи и св. Димитрије двапут му се јављао са заповешћу, да похита у Солун; трећи пут му заповједи и каже, да је дунуо попутан вјетар. Сисиније пође. Предказање се испуни и он четвртога дана дође у Солун. Завјера се обустави; Мавр се уплаши, јако се разболи, затим је био до тога доведен, да остави град са својим људма и пређе на западну страну града. На тај начин досељеницима буде дата могућност слободно прелазити у Солун. И

Сисиније добије заповјест да их превози на лађама у друга мјеста.

Мавр похита у Цариград, али онамо његов рођени син прокаже Императору намјере свога оца. Император поклонивши му живот, отме му све почасти и заповједи му живљети у Цариграду у једној махали под строгим надзором.

Тако се скрхају планови бугарских человођа.[1] С киме су мислили извршити своје планове против Солуна Кубер и Мавр? Солунски историјац, као грк, у своме причању о избављењу заробљеника каганових, највише обраћа пажњу на грке.[2] Али он управо мисли, да су Кубер и Мавр били бугари и међ заробљеницима броји велики дио многобожаца, који, наравно да нијесу били грци, а славени су били и у ропству кагановом и многобошци. У другу руку, ако би заробљеници били само једни грци: то Кубер и Мавр нијесу могли шњима ништа смишљати против империје. Како се пак из описивања јасно види и то, да је већина побјегла

---

[1]) Acta s. Demetrii §. 194—207.

[2]) Историјац дјела Кубера и Мавра овако започиње своје казивање: „Ми смо описали дјела славена т. ј. поменутог Хацона (треће ратовање) и Авара" (четврто ратовање славена у сајузу с Каганом) — „казали смо, да су они опљачкали готово сав Илирик и његове области т. ј. обје Панонија, Дарданија, Мизија, Превалитанску, Родоп и све области, још Тракију и земље около великог византинског зида, и остале градове и мјеста живљења, — сав су народ одвели у угло дунавске Панонија, у бившу престолницу — Срем. Онамо је, како се зна, поменути Каган држао сав народ у ропству." Acta §. 195.

из каганове земље с Кубером била хришћанске вјере, то је Кубер имао потребу, да се обрати другима за извршење својих планова против Солуна и Империје — ка славенима мађедонским. То се види и из казивања солунског историјца, кад говори, да је Кубер стајао у тјесној свези са Сагудатима. Таким начином радња Кубара и Мавра против Солуна и Империје била је дјело славена. Сувремене околности, познате из друге књиге још више објашњавају нам тај посао. По рјечма солунског историца, борба Кубера с Каганом била је на 60 година послије аваро-славенског четвртог ратовања са солунцима (678 г.), дакле около 742 г. за владе императора Константина Копронима (741—775). Таким начином вријеме устанка Кубера и Мавра против Империје наблизу подилази ономе догађају, о коме говори Теофан. Он пише: „Ове је године (758) Константин покорио мађедонске славене (*τας κατα Μακεδονιαν Σκλαβινιας, κατα—εν*) и учинио подајницима и друге народе.“ С чега је букнуо тај рат? Како се водио и колико је трајао? која су мађедонска славенска племена тада била освојена? О томе ништа неговори Теофан. Како у њега нема о томе ништа, а претресајући ове догађаје са солунским казивањем, ми држимо, да догађај о коме говори Теофан, ако није био продужење радње Куберове, у сваком се случају рат с тога одпочео, што су славени план Кубера хтјели остварити.

Солунски историјац дјела св. Димитрија, живши у осмом стољећу, историјом Кубера свршио је ка-

зивање о ратовима славенским против Солуна и свршио радњу св. Димитрија наспрам славена.

Ми треба још само да покажемо, какав су уплив имала на славене чудна дјела св. Великомученика.

По несрећи солунски историјац није обратио на то ни најмање пажњу; заузет само тиме, шта је светитељ урадио за солунце, он није имао намјеру говорити, какав су уплив имала на славене чудеса великомученика. У осталом, то се може казати укратко. Солунски историјац пише, да онај вјештак славенин, који је измислио страшну машину за рушење Солуна, чудом св. Димитрија буде покршћен и да је великомученик доводио славенина до тога, да позна ко је и по чијој га вољи ударио. Даље, свако ратовање славена са солунцима пропраћено је онаким дјелима и појавима великомученика, који не само да су јасни за размишљавање, већ су били очигледни; сваком су многобошцу показивали за кога се труди светитељ — војвода хришћански. Тако по свршетку другог ратовања, сами су славени казивали, да су они видјели војводу пред војском, свјетлог, страшног, од кога су они бјежали. То исто и при свршетку четвртог ратовања. „Причали су о небеском спасењу града и о чудном стању зидова у вријеме земљотреса и да се догодило, благодарећи заступништву светих, да се показале рђаве славенске машине, када су прије биле врло добре“. Такви јаки упечатци чудесности на срца славенска, није су могли непроузроковати промјену у многим славенима наспрам вјере христове.

У опису пошљедњег ратовања историјац говори о заробљеницима аварског Кагана: „Од тога доба (заробљења) они се помјешају с бугарима, аварима и другим многобошцима и кад су изродили једни од других пород и склопили велики народ: то дјеца усвоје од отаца и љубав спрам римског начина живљења, а збот вјере православне и оживљавајућег крштења намножи се хришћанско племе“. И тако хришћански заробљеници због брачних свеза, измјешају се са аварима, бугарима и славенским племенима; али је супружески пород био освећен крштењем, и тако се појави читав народ хришћански. Он неказује, да — ли су хришћански свештеници били покрстили одрасле многобошце бугаре и славене. Неможе се невјеровати, да то није тако било. А исто се тако неможе невјеровати, да се сами многобошци није су крстили, да олакшају своју судбину. Солунски историјац није изоставио, а да неда на знање читаоцу, да је готово сав народ био покршћен; он вели, да Кубер дознавши шта желе пресељеници „прими сав пресељени римски народ и друга племена (*μετα και εταιρων εθνικων*), па како је написано у мојсијевој књизи „Исхода“ јудејског т. ј. прозелите и т. д.“ Дакле су пљеници били једни хришћани, а други били спремни да се крсте. Али било ма како му драго, изван је сумње, да на крају 7 и у почетку 8 стољећа врло су многи славени, па и читава засебна славенска племена мало се помало кршћавала. С тога се и до данас незна, *ко* је био и *када* први проповједник вјере христове код славена панонских, српских и

мађедонских. Њихн је невиђени, али моћан проповједник вјере христове био солунски војвода св. Димитрије солунски. Јован Камениата ђакон солунски, у свом опису освојења Солуна сарацинима донекле нам објашњава ствар, о којој говоримо. У приступу описивања, како су Маври отели Солун 904 год. укратко казавши, како је много помогао солунцима св. Димитрије за вријеме ратова славенских он даље говори; „Од онога доба, од кад је крштење сјединило с хришћанством скитски народ ..... престану устајања народа, жедан мач обустави своју радњу и т. д.“ И тако, ратовање славена против Солуна и његових околина сасвијем је престало онда, кад су се сви славени покрстили. А како опширна историја славенских ратова са солунцима потоњим устанком, — устанком славена против Солуна, описује устанак Кубера (или Кубара): то можемо праведно извести, да је устанак Кубара био потоњи устанак многобожачке славенске массе против хришћанлука и да је одма послије тога почело малаксавати многобоштво мађедонских славена. Придодајући томе, да политичким подчињењем славена грчкој власти проповједници хришћанства, о чему се неможе ни сумњати, користили су се да разпростру међ славенима своју вјеру, са чега морамо мислити, да је освојење мађедонских славена Јустинианом II. (689. г.) била она епоха, кад су се мађедонски славени почели покрштавати већ не појединa лица, а по неколико породица. Како му драго да је било, историја славенских ратова са солунцима и Јован Камениата јасно показују, да

крштење кнеза бугарског Михаила 864 г. и његових подајника, није била година, кад су се славени први пут почели крштавати. Да је то тако унеколико доказују епископске катедре, бивше у чисто славенским градовима по Маћедонији и Тесалији. *У М'глину* (старој Едеси) зна се да је била епископска столица 692 г. *у Драговици,* граду Драговића, од 879 г; У *Рентини* и *Србици,* около тога времена; у *Сетуну* 689 г; у *Језеру* од 897 г; мало доцније у *Велестину, Весину, Г'ардину* (градику), *Меленику.* [1]) Још једном повторавам: Не само руски, панонски и српски славени показују и показивали су највеће поштовање војводи солунском, већ су панонски славени предали то поштовање св. Димитрија и Угрима, који су их освојили. [2]) Та околност сама од себе показује,

[1]) в. Wiltsch kirchliche Geographie und Statistik. Berlin 1846. Bd. 1. s. 432, 433 Списи епископија издати Тафелом (Constantinus porphir. De provinciis p. 47 — 49. Tubingae 1847.) Старинско казивање о патријарсима гласи: Први пријесто првоврховног Апостола петра . . . . (простире се) до Равене, Лонгобарда и Солуна, до Славена (σκλάβον,) Авара (у панонији) и Скита.“ Condini de offic. aulae p. 363. Нема сумње, да се туна говори о времену бившем пријe патриара Фотија в. списак катедра Императора Лава у Тафеља). Али: ко се ту разуміје под именом славена и скита? Гледајући из Рима чини се, да идући редом говори се о словенцима, славенима панонским и најзад маћедонским.

[2]) Премда у споменицима римске цркве пише се и име св. Димитрија у броју празничких дана мученика, али је то било само у старо доба, а данас на пр. у Бутлера (D. leben d. Heiligen. T. I. — XXIII. 1841.) нема ни имена св. Димитрија међ свецима. Таквог пак поштовања спрам св. Дими-

да је ратовање солунског војводе са незнабоштвом славенским, — ратовање трајавше неколико десетака година, оставило дубоке трагове у животу славенском, које нијесу изгладила стољећа и стоји у свези са покрштавањем славена.

трија, како га поштују солунци и славени, никада није било у Римској цркви. в. виш. 23. 24.

ПРОТОКОЛИ

СЕДНИЦА СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

I. Седница привременог одбора српског ученог друштва, држана дана 22. Септембра 1864 године; у присуству господе: Јована Гавриловића, председатеља, чланова: Косте Бранковића, Јосифа Панчића и Димитрија Црнобарца, и секретара Јанка Шафарика.

Бр. 1. Прочитано би писмо госп. заступника министра просвете и црквени дела, министра финансије, № 2985, дана 2-гог Септембра тек. год. писано српском ученом друштву, у ком му јавља, почем су се у смислу највишег решења, изишавшег 29-тог Јулија ове године, на основу 2. точке његове, од чланова друштва српске словесности пријавили за редовне чланове српског ученог друштва, установљеног највишим указом књажеским од 29. Јулија 1864. године, и то:

1. За одсек наука морални, језикословни и литерарни: господа: Матија Бан, Коста Бранковић, архимандрит манассијски Евгеније, Ђорђе Малетић, Љубомир Ненадовић, Архимандрит горњачки Сава, Сава Сретеновић, Др. Коста Цукић:

2. За одсек наука природословни и математични: господа: Др. Јован Валента, Емилијан Јосимовић, Др. Јован Ковач, Др. Јован Машин, Др. Аћим Медовић, Мијајло Панић, Др. Јосиф Панчић, Мијајло Рашковић.

3. За одсек наука историјски и државни: господа: Јован Гавриловић, Димитрије Голубовић, Коста Јовановић, Др. Никола Крстић, Милоје Лешјанин, Рајко Лешјанин, Јован Мариновић, Милан Милићевић, Сергија Николић, Милан Петронијевић, Милош Поповић, Др. Милован Сапсић, Панта Срећковић, Др. Филип Христић, Др. Димитрије Црнобарац, Др. Јанко Шафарик, Владимир Јакшић.

4. За одсек вјештина: господин Милан Миловук; то је министер просвете и црквени дела на основу 3. точке споменутог указа и с обзиром на §. 21. устројства српског ученог друштва од 29. Јулија тек. год. решијо, да се образује привремени одбор из сљедујућих чланова: господина Јована Гавриловића као председатеља друштва, господе: Косте Бранковића, Дра Јосифа Панчића и Дра Димитрија Црнобарца, као референта одбора и председатеља дотичних одсека, и Дра Јанка Шафарика, као секретара и касира друштва; па извештавајући о томе друштво, позива га, да даље што треба предузме, како би се што пре сходно устројству свом установити, и послове своје одпочети могло; а потребни број екземплара свог устројства, да може друштво узети из канцеларије министерства просвете и црквени дела;

на које би рјешено: да се сходно овом позиву поступи и привремени одбор да почне без отлагања дјејствовати.

Бр. 2. Прочитано би устројство српског ученог друштва, издато по највишем решењу Његове Књажеске Светлости дана 29. Јулија текуће године: а исто тако и највиши указ Књажески од истог дана, односећи се на обновлење друштва српске словесности под називом српског ученог друштва, у ком се редовним члановима реченог друштва српске словесности, поставља рок од месец дана, за кои имају се пријавити, кои желе бити редовни чланови и овог српског ученог друштва; а уједно се наређује установлење привременог одбора; кои указ печатан је у овдашњим званичним новинама, у броју 90-том од дана 1. Августа тек. год.; ради знања и управљања.

Бр. 3. Привремени секретар јавља, да је за време од како је суспендовано друштво српске словесности, дошло за друштво са разни страна више ствари, књига и писама, и то:

1. Од царско русске академије наука у Петербургу: Сочиненія Державина съ обяснительными примѣчаніями Я. Грота. Томъ I. Стихотворенія частъ 1-ва. Ст.-Петербургъ 1864. 4°.

2. Од друштва за историју и древности у Одесси: Записки одесскаго общества исторій и древностей. Томъ V-ти. Одесса 1863. 4°.

3. Од матице илирске у Загребу: Književnik, časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti. Uredjuju i izdaju s podporom matice ilirske: Dr. Rački, Jagić i Torbar. Godina I. svezak 1. 2. 3. U Zagrebu 1864. 8°.

4. Од царске академије наука у Бечу:

a.) Sitzungsberichte der philosophisch — historischen Classe: Band 41. 1 & 2 Heft. Band 42 1. 2 & 3 Heft. Band 43. 1 & 2 Heft. Band 44. 1 Heft.

b.) Sitzungsberichte der mathematisch - naturwissenschaftlichen Classe:

Jahr 1862. Abtheilung I. № 8. 9. 10.
Jarh 1863. Abtheilung I. № 1 bis 8.
Jahr 1863. Abtheilung II. № 1 bis 9.

c.) Register IV der philosophisch-historischen Classe.

d.) Almanach für das Jahr 1863.

5. Од краљевске академије наука у Берлину: Monastberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1863. Berlin 1864. 8°.

6. Од мљетачког ученог друштва, његов орган: Atti del' imper. regio Jstituto veneto di scienze lettere ed arti. Tomo 7. 8. 9. Venezia 1861—64. 8°.

7. Од господина Антонија Ченгери-је у Пешти: Budapesti Szemle, свеске 61. 62. и 63. Pest. 1864. 8. у две књиге свезане.

8. Од господина архимандрита дечанског Серафима: Дечански споменици, у Београду 1864. 8. Плач старе Србије. у Земуну. 1864. 8.

9. Од уредника новина Ost und West у Бечу: Ost und West. 1864. год. бројеве: 18. 19. 21. 28. 29.

10. Од управитељства гимназије карловачке: Програм велике гимназије карловачке за школску годину 1864. Година X. у Карловци. 1864. 8.

11. Од господина Јоце Марковића, трговца у Букурешту, његове песме, спеване приликом повратка господина мајора Мише Анастасијевића из Цариграда, печатане у Букурешту 1864. 14 комада на артији, и један комад на свили.

Које све би примљено с фалом.

Бр. 4. Дошло је писмо управљено на друштво српске словесности, од уредничтва летописа: L'annuaire des societés savantes de la France et de l'etranger, из

Париза, у ком уредничтво моли, да му се саобшти садашње стање друштва, —

За које би решено: да се учини по жељи споменутог уредничства, и кад српско учено друштво буде установљено, да му се пошље списак о стању друштва.

Бр. 5. Привремени секретар јавља, да је за време док није друштво српске словесности радило, од књига и мappa издати од друштва, члановима друштва и неким другим ученим људма и заводима, издао сљедујуће комаде, и то:

1. Господину Дозону, царско-француском конзулу у Мостару, као члану друштва: Гласника књигу 15. 16 и 17.

2. Господину Сави Косанићу, православном свештенику из Мостара, за мостарско обштество: Гласника књигу 1. до 17-те, и Часове благоговѣнія.

3. Господину Јосифу Бодјанском, профессору Московског универзитета, за њега као члана друштва. Гласника књигу: 16. и 17. Пуцића Споменике дубровачке част. 1 и 2. Acta archivii Veneti, део 1 и 2. Дометиана Живот Св. Саве; и преписку о Унији.

4. Истом Господину професору Бодјанском: За общество истории и древностей, при универзитету московском, којега је он стални секретар:

Гласника, књигу: 12. 13. 14. 15. 16 и 17-ту. Пуцића: Споменике Дубровачке, део 1 и 2. Acta archivii Veneti, део 1 и 2. Дометиана, Живот Св. Саве, и Преписку о Унији.

5. Друштва енглеско-дунавског шефу, господину Грену из Лондона, по жељи господина министера Цукића:

1 карту окружија Пожаревачког, и 1 карту окружија Крајинског.

За које би решено: да се поступак привременог секретара одобрава, с тим да се ови издатцу у дотичне рачуне заведу.

Бр. 6. Привремени секретар подноси четири реверса овдашњег књижара Вел. Валожића, по коима је овај примио у комисион сљедујуће друштвене књиге, и то:

1. По реверсу од дана 5 Фебруара тек. год. по 2 комада од Гласника књиге 2-ге до 7, и 10-те до 17-те.

2. По реверсу од дана 15 Фебруара тек. год. Логике 20 комада, преписке о Унији, 50 комада.

3. По реверсу од дана 8. Маја текуће год.: Гласника књигу 2 до 7, и 10 до 17. Гласника књиге 14. пет комада; Гласника књиге 16. пет комада; и Дометијана живот св. Саве: 10 комада.

4. По реверсу од 24. Јулија тек. год.: Гласника подпуни екземплар од књиге 1-ве до 17.

За које би решено: да се ти реверси предаду касиру за рачуноводство друштва, на даље употребљење.

Бр. 7. Писмом своим № 3025 од дана 11. Септембра тек. год. господин заступник министра просвете и црквени дела саобштава привременом одбору, да се господин Јован Ристић, књажеско србски заступник при отоманској порти, дана 26. Августа тек. год. њему писмено пријавио за редовног члана србског ученог друштва у одсек историјски и државни наука;

На које би решено: да се именовани господин упише у списак чланова друштва редовни, одсека историјски и државни наука'.

Бр. 8. Књижар загребачки, господин Галац, у писму од 26. Августа тек. год. иште да му друштво пошље у комисион означене у писму књиге од друштва печатане

На које би решено: да се то онда учини, кад буду друштвени рачуни прегледани и у ред доведени.

Бр. 9. Управа германског музеја у Нирнбергу шиље са своим писмом од 7. Јунија тек. год. своје известије за годину 1862. у два комада, и позива друштво, да ступи с њим у сношење, и да му шиље у замену своја издавања,

На које би решено: да се ова ствар остави за главну седницу друштва, куда по устројству спада.

Бр. 10. Да би се србско учено друштво могло сходно свом устројству образовати,

Би закључено: да господа привремени чланови одбора, као председатељи дотични одсека, сазову сваки свој одсек у седницу, па да изберу сваки одсек по три кандидата за председатеље одсека, које да потом привремени одбор предложи господину министру просвете и црквени дела, да од њи назначи за сваки одсек председатеља; а осим тога одсеци да изберу себи перовође.

Прочитано и подписано у седници дана 9. Октобра 1864. год. у Београду.

I. Седница одсека природословно-математичних наука дана 28. Сеитембра 1864. год. под председатељством г. Дра Ј. Панчића привреме. председника; у присуству чланова: ГГ. М. Ђ. Панића, Дра А. Медовића, Дра Ковача, Дра Валенте, Дра Машина, М. Рашковића, и деловође Е. Јосимовића:

Бр. 1. Пошто привремени председник одсека изјави, да је цељ данашњега састанка бирање председника и перовође за ову годину, сходно § 21. устројства српског ученог друштва, би приступљено томе послу и избор кандидата за председника испаде за Јосимовића са 6 гласова, за Др. Медовића с 5, а за Др. Панчића опет са 6 гласова. За деловођу пак би закључено, да се остали чланови одсека у послу деловође редом мењају.

Да се резултат ове седнице овако саобшти одбору друштвеном.

II. Седница привременог одбора српског ученог друштва, држана дана 9. Октобра 1864. године: присуствовали су: господа: председатељ друштва: Јован Гавриловић, чланови одбора: Коста Бранковић, Јосиф Панчић и Димитрије Црнобараац; привр. секретар друштва, Јанко Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол прве седнице привременог одбора.

Бр. 11. Привремени секретар прочита писмо редовног члана друштва госп. Милана Миловука, у ком овај изјављује, да међутим док одсек за вештине буде имао довољни број чланова, жели бити причисљен одсеку за науке историјске и државне,

за које би решено: да се именовани господин упише у чланове одсека за науке историјске и државне.

Бр. 12. Привремени председатељ одсека за науке моралне, језикословне и литерарне, госп. Коста Бранковић јавља, да је тај одсек у својој седници избрао за кандидате председатеља одсека господу: Косту Бранковића, архимандрита горњачког Саву и Љубомира Ненадовића; а за свог перовођу госп. Саву Сретеновића.

Бр. 13. Привремени председатељ одсека за науке природословне и математичне, госп. Јосиф Панчић прочита протокол засједанија истог одсека, по ком су ве-

ћином гласова избрати за кандидате председатеља одсека, господа: Емилијан Јосимовић, Аћим Медовић, и Јосиф Панчић; а за перовођу сагласили су се чланови тога одсека, да се у послу перовође сви редом изменјују.

Бр. 14. Привремени председатељ одсека са науке историјске и државне, господин Димитрије Црнобарац јавља, да је овај одсек избрао једногласно за кандидате председатеља одсека, господу: Јанка Шафарика, Сергију Николића, и Николу Крстића; а за перовођу избрао је једногласно господина Владимира Јакшића;

На које би закључено: да се горе именовани кандидати поднесу господину министру просвете и црквени дела, да по смислу §. 21. устројства друштва назначи по једног као председатеља одсека за годину; а за перовођу одсека за природословне и математичне науке, учињен је позорним приврем, председатељ истог одсека, да по смислу устројства друштвеног, перовође имају се избрати на годиву дана, нека дакле и тај одсек тако учини.

Бр. 15. Мљетачко учено друштво послало је три свезке свог органа:

Atti de l'imper. reg. Istituto Veneto, tomo IX, Serie 3-ia dispensa 2. 3 e 4. Које бише примљене с фалом.

Бр. 16. Друштво за Зоологију и Минералогију у Регенсбургу шиље овом друштву осму свезку свог органа:

Abhandlungen des Zoologisch-mineralogischen Vereins in Regensburg. Achtes Heft. Regensburg 1860, и три свезке од:

Correspondenz-Blatt des Zoologisch-mineralogiscen Vereins in Regensburg. XV. XVI. XVII. Jahrgang. Regensburg 1861. — 62 — 63. И позива ово друштво да ступи с њим у сношење, за које би закључено: да се ова ствар предложи на решење главном скупу друштва.

Бр. 17. Друштво за природословне и лекарске науке у горњој Хесенској, шиље овом друштву своја известија: Zehnter Bericht der Oberhessischen Gesellschaft für Natur und Heilkunde. Giessen 1863. и позива ово друштво да ступи с њим у сношење; За које би решено: да се ова ствар предложи на решење главном скупу друштва.

Прочитано и подписано у седници дана 14. Октобра 1864 године у Београду.

III. Седница привременог одбора српског ученог друштва, држана дања 14. Октобра 1864. године; присуствовали су: господа: председатељ друштва Јован Гавриловић, чланови одбора Јосиф Панчић и Димитрије Црнобарац, и секретар Јанко Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол друге седнице овог одбора.

Бр. 18. Прочитано би писмо господина заступника министра просвете и црквени дјела, министра финансије № 3615, од дана 12. Октобра тек. год. у ком јавља српском ученом друштву, да је Његова Књажеска Светлост благоволила на његов предлог указом своим од дана 12. Октобра тек. год. наименовати Господина Јована Гавриловића, члена државног совјета, за предсједатеља српског ученог друштва, за годину дана.

Знања и управљања ради.

Бр. 19. Писмом своим № 3615 од дана 12. Октобра тек. године, господин заступник министра просвете и црквени дјела јавља, да је господин министер просвете и црквени дјела поставио по смислу §. 21. устројства српског ученог друштва, из предложени му актом овог друштва од дана 10. Октобра тек. год. кандидата, за предсједатеље дотични одсека господу: Косту Бранковића, ректора велике школе за одсек наука морални, језикословни и литерарни; Јосифа Панчића, професора велике школе за одсек наука природословни и математични; и Николу Крстића, началника одјелења у министерству унутрашњи дјела, за одсек наука историјски и државни.

Знања и управљања ради.

Бр. 20. На основу највишег књажеског указа од дана 29. Јулија тек. год. привремени одбор српског ученог друштва, има сазвати у своје време скуп истог друштва; како би се оно установити и свој рад одпочети могло; а како су сад већ предходно нуждни приуготовни послови свршени, и актима министра просвете и црквени дјела овде горе под бројевима 18 и 19 наведеним, предсадатељ друштва, и чланови одбора а уједно предсадатељи одсека друштва наименовани, то треба да ово друштво избере секретара, па привремени одбор да престане, а редовни одбор да прими управу са пословима друштва; зато би закључено, да се сазове скуп српског

ученог друштва за дан 25-ти месеца Октобра тек. год. у недељу пре подне, после службе божије у 10 сати.

Прочитано и подписано у седници 1. Новембра 1864. године, у Београду.

ПРВА СЕДНИЦА СКУПА

српског ученог друштва, држана дана 25-ог Октобра 1864 године. Присуствовали су, господа: председатељ друштва, Јован Гавриловић, редовни чланови: Филип Христић, Милан Миловук, Јосиф Панчић, Милош Поповић, Аким Медовић, Никола Крстић, Владимир Јакшић, Димитрије Голубовић, Коста Јовановић, Милан Милићевић, Мих. Рашковић, Емил. Јосимовић, Јован Валента, Милан Петронијевић, Љубомир Ненадовић, архимандрит Сава Јовшић, Коста Цукић, архимандрит Евгеније Симоновић, Панта Срећковић, Сергије Николић, Ђорђе Малетић, Мих. Паниħ, Матија Бан и Јанко Шафарик.

Пошто председатељ рече да се седница одпочне:

Бр. 1. Прочитан би највиши кнежевски указ од дана 29. Јунија текуће године, коим се наређује, да се суспендовано друштво српске словесности обнавља под називом српско учено друштво, да се редовни чланови оног друштва, кои желе бити редовни чланови овог српског ученог друштва, имају писмено јавити господину министру просвете и црквени дела, у кои одсек друштва желе бити уписани, а кои то неучине за месец дана, да се имају сматрати, као и сви остали чланови друштва српске словесности, за почестне чланове овог друштва; даље налаже се реченом господину министру, да од пријавивши се редовни чланова друштва састави привремени одбор, кои ће предходно нуждне кораке чинити и у своје време сазвати скуп друштва, како би се ово установити и рад свој одпочети могло; знања и управљања ради.

Бр. 2. Прочитано би писмо господина заступника министра просвете и црквени дела министра финансије, № 3615 од дана 12-ог Октобра тек. год. којим господин министар поставља у знање српско учено друштво, да је Његова кнежевска Светлост благоволила највишим указом својим од истог дана, на његов предлог, наиме-

новати господина Јована Гавриловића, члена државног совета, за председатеља српског ученог друштва за годину дана; знања и управљања ради.

Бр. 3. Прочитано би писмо господина заступника министра просвете и црквени дела, №3615 од дана 12-ог Октобра текуће године, у ком даје се на знање српском ученом друштву, да је господин министар по смислу § 21. устројства истог друштва, из предложени му актом овог друштва од дана 10-ог Октобра тек. год. кандидата, назначио за председатеље дотични одсека, господу: Косту Бранковића, ректора велике школе, дра Јосиф Панчића, професора велике школе, и дра Николу Крстића, началника оделења у министарству унутрашњих дела; ради знања и управљања.

Бр. 4. Прочитаю би писмо господина заступника министра просвете и црквени дела, № 2985, од дана 2-ог Септебра текуће године, писано ученом друштву српском, у ком му јавља, почем су се у смислу највишег решења, изишавшег 29. Јулија текуће године на основу друге точке његове, од чланова друштва српске словесности пријавили за редовне чланове српског ученог друштва, установљеног највишим указом кнежевским од 29 Јулија 1864 године, и то:

1. За одсек наука морални језикословни и литерарни: господа: Матија Бан, Коста Бранковић, архимандрит манасијски Евгеније, Ђорђе Малетић, Љубомир Ненадовић, архимандрит горњачки Сава, Сава Сретеновић, Др. Коста Цукић,

2. За одсек наука природословни и математичин: господа: Др. Јов. Валента, Емилијан Јосимовић, Др. Јов. Ковач, Др. Јов. Машин, Др. Аћим Медовић, Мијајло Панић, Др. Јосиф Панчић, Мијајло Рашковић,

3. За одсек наука историјски и државни: господа: Јован Гавриловић, Димитрије Голубовић, Коста Јовановић, Др. Никола Крстић, Милоје Лешјанин, Рајко Лешјанин, Јован Мариновић, Милан Милићевић, Сергија Николић, Милан Петронијевић, Милош Поповић, Др. Милован Спасић, Панта Срећковић, Др. Филип Христић, Др. Димитрије Црнобарац, Др. Јанко Шафарик, Владимир Јакшић.

4. За одсек вештина: господин Милан Миловук; то је госп. министер просвете и црквени дела на основу 3-ће точке споменутог указа, и с обзиром на §. 21.

устројства србског ученог друштва од 29. Јулија тек. год. решио, да се образује привремени одбор из сљедујући чланова: господина Јована Гавриловића као председатеља друштва, господе: Косте Вранковића, Дра Јосифа Панчића, и Дра Димитрија Црнобарца, као референта одбора и председатеља дотични одсека, и господина Дра Јанка Шафарика, као секретара и касира друштва; па извештавајући о том друштво, позива га да даље што треба предузме, како би се што пре сходно устројству свом установити и послове своје одпочети могло; а потребни број екземплара свог устројства, да може друштво из канцеларије министерства просвете узети; ради знања и управљања.

Бр. 5. Прочитано би писмо господина заступника министра просвете и црквени дела № 3025 од дана 11 Септембра тек. год. у ком господин министер саобштава друштву овом да се господин Јован Ристић, књажеско србски заступник при отоманској порти, дана 26. Августа тек. год. њему писмено пријавио за редовног члана србског ученог друштва у одсек историјски и државни наука; ради знања.

Бр. 6. У смислу §. 29. устројства србског ученог друштва господин председатељ предлаже, да скуп изабере секретара друштва, и кандидује за таковог, господу: Дра Јанка шафарика, правитељственог библиотекара, Ђорђа Малетића, директора београдске гимназије, и Панту Срећковића, професора велике школе, на које: вишеством гласова, (са 20 гласова против 4 гласа) изабран би за секретара србског ученог друштва госп. Др. Јанко Шафарик.

Бр. 7. Госп. председатељ друштва у име привременог одбора предлаже скупу на одобрење, да ово друштво ступи у свезу и сношење са ученим друштвама из Германије, која су ово друштво писмено на то позвала, и то:

а.) Са друштвом германског музеја у Нирнбергу;

б.) Са друштвом за Зоологију и Минералогију у Регенсбургу;

в.) Са друштвом за природословне и лекарске науке у горњој Хессенској;

На које би једногласно решено: да се по жељи горе именовани друштва учини.

Бр. 8. На питање госп. председатеља друштва, оћели одбор моћи у обште удјејствовати предходно свезу са ученим друштвама, међутим док скуп ову одобри;

би решено, да се §. 48. устројства друштва има тако разумети, да одбор може привремено удјејствовати свезу са ученим друштвама изменом печатани дела, и тако с њима ступити у отношаје, а после ствар скупу предложити и искати да он такову свезу коначно одобри.

Бр. 9. На предлог госп. председатеља друштва, да се одреди комисија, која ће прегледати друштвене ствари и рачуне, и предати их секретару на надлежно руковање,

би рјешено: да то учини одбор друштва, на тај начин, да секретар друштва, кои је од времена суспендовања друштва, по налогу господина министра просвете и црквени дела, руковао са библиотеком друштва, прими од министерства акта, протоколе, документе о рачуну кассе, и све друге ствари друштва, па о свем том да поднесе писмено известије одбору, кои ће то у своје време скупу друштва предложити.

Бр. 10. Секретар друштва предлаже, како је нуждно да се без отлагања почну прикупљати прилози за орган друштва, то да би ваљало објавити, какву ће ово друштво давати награду списатељима за њиова списања, зато нека скуп сад већ пропише правила, по коима ће се одсеци при оцењивању и предлагању, а одбор при одређивању награде управљати имати, а нарочито нека опредјели највећу награду, која ће се моћи дати за један печатани табак оригинални, а тако исто и преведени књижевни саставака,

на које би решено: да се за сад одређује као највећа награда, која се може дати за један печатани табак оригинални саставака, 10 # то јест десет дуката цесарски, а као највећа награда за преведеног саставка печатани табак 5 # то јест пет дуката цесарски.

Бр. 11. На питање секретара, како ће се поступати с рукописним саставцима, који су од друштва српске словесности већ прегледани били, и за које било је решено, да се печатају у гласнику и да се награда за њи да,

би решено: да се такови саставци предаду дотичним одсецима на преглед и оцену.

Бр. 12. Секретар пита оћели се моћи приступити к печатању друштвеног органа, како се прикупи за њега довољна грађа, и пре идућег друштвеног скупа; и под каквим насловом и на кои начин, да се тај орган у напредак издаје;

после дужег разговора за ово би решено: да се друштвени орган печата без отлагања, како се довољна грађа за њега прикупи, да се издаје у свезкама у неопредељено време излазећим, под именом: Гласник србског ученог друштва, у формату истом у ком је и досад излазио; а што буде нуждно ближе за то наредити, о том да се постара одбор.

Бр. 13. Како је по смислу §. 39. точке 9. остављено скупу друштва, да пропише правила за унутрашњи рад друштва, за дјеловодство и рачуноводство, за ред у седницама, то гос. председатељ друштва предлаже да се одреди за тај посао особита комисија, но после дужег разговора и за ово

би решено: да то одбор преко особите одређене комисије да израдити, па да та правила предложи ради одобрења идућем скупу друштва.

Бр. 14. Госп. председатељ друштва пита од кад да се рачуна почетак плате секретару друштва, дали од дана скупа, или од дана кад је наименован од господина министра просвете и црквени дела за привременог секретара друштва и почео вршити дужност,

на које би решено: да му се рачуна плата од дана кад је почео радити посао секретара, дакле од дана кад га је господин министер просвете привремено наименовао за ту дужност.

Бр. 15. Госп. председатељ друштва предлаже, да друштво ово од своје стране умоли министерство просвете и црквени дела, да оно подјејствује код нашег високог правитељства, да се удовици многозаслужног србског списатеља, покојног Вука Ст. Караџића, од оне помоћи, коју је покојник за живота свога уживао од србског правитељства, даје неки део, бар половина, као помоћ за уживљење до њене смрти;

за које после дужег саветовања вишеством гласова би решено: да се одбор друштва опуномоћи, да у име овог друштва представи господину министру просвете и црквени дела, како је ово друштво дознало, да се удовица покојног Вука Ст. Караџића, оставша после ње-

гове смрти без довољни средства издржавања, налази у тесним и оскудним околностима, па како је покојни Вук Ст. Караџић, стекао за свог живота велике заслуге за српску књижевност, и како признавање и награђивање такови заслуга мора врло ободравајући подејствовати на све оне, кои раде на пољу српске књижевности, то да ово друштво узима слободу, препоручити удовицу многозаслужног српског списатеља Вука Ст. Караџића призрењу господина министра просвете и црквени дела, и уједно молити га најучтивије, да би он изволео подејствовати код нашег високог правитељства, да оно има милост, даровати реченој удовици какву годишњу помоћ за уживљење.

Бр. 16. Секретар предлаже, да се одреди комисија, која ће у име свију присуствовавши чланова друштва, протокол седнице друштвеног скупа подписом своим одостоверити, јер би то тегобно било шиљати га свима члановима на подпис, а до идућег скупа неможе се то одложити, јер треба одма извршивати закључења скупа, за које би решено: да се за одостоверење протокола ове седнице скупа, одређују, од сваког друштвеног одсека по један члан, и то господа: Љубомир Ненадовић, Милан Милићевић и Аћим Медовић.

Рађено дана 25. Октобра 1864. године, у Београду.

IV. *седница одбора српског ученог друштва, држана дана 1-ог Новембра 1864 год. Присуствовали су: гг. Јован Гавриловић председатељ друштва, Јосиф Панчић, Никола Крстић чланови одбора, и Јанко Шафарик секретар друштва.*

Прочита се и подписа протокол треће седнице одбора.

Бр. 21. Секретар јавља, да је импер. руско обштество историјн и древностеј московско, послало овом друштву своја: Чтенија за годину 1360, књ. 2, 3 и 4, и за годину 1861. књ. 1 до 4-те, које би примљено са хвалом.

Бр. 22. Њемачко учено друштво: „Freies deutsches Hochstift“ у Франкфурту на Мајни. шиље овом друштву расправе својих чланова Медлера и Хајзеа, о поправки календара, под насловом: Denkschrift von Mädler über die wahre Jahreslänge und die Zeitrechnung; и Heis Ed. Über die principien der Gregorianischen Schaltmethode

und die Verbesserung derselben nach den astronomischen Erfahrungen der Neuzeit, mit Rücksickt auf die Denkschrift Mädlers. Прима се с хвалом.

Бр. 23. Краљевски норвежки универзитет у Христијанији, с писмом свог секретара г. Холста шаље овом друштву књигу издату приликом светковине свог полувечног трајања, и неке друге књиге под насловом:

1. Det kongelige Frederiks Universitets Halvhundredaars fest: September 1861. Christiania 1862. 8°.

2. Det kongelige norske Frederiks Universitets aars beretning for aaret 1861. Christiania 1862. 8°.

3. Norske Vaegtlodder fra fjortende Aarhundrede, beskrevne af c. a. Holmboe, professor. Universitets — program for andet Halvaar 1863. Crhristiania 1863.

4. Om en i Sommeren 1861. foretagen entomologisk Reise af St. Siebke. Christiania. 1863. 8°.

5. Om astronomiske og geodetiske Observationer i Sommeren 1861. af. J. J. Astrand, Observator ved Berger Observatorium. Christiania 1863. 8°.

6. Om en i Someren 1862. foretagen zoologisk Reise, Christianias og Trondhjems Stifter af O. G. Sars. Stud. med. Christiania 1863.

7. Geologisk og zoologiske Jagttagelser anstillede paa en Reise i een deel af Trondhjems Stift i Someren 1862. af m. Sars. Christiania. 1863 8°.

8. Taxidermi. Veiledning for dem, som ville paatage sig Jndsamling af naturvidenskabelige Gjenstande for Universitetet og dets samlinger. Christiania 1863. 8°.

Које бише примљене са хвалом.

Бр. 24. Секретар прочита писмо, коим по закључењу скупа, од дана 25-ог Октобра тек. год. под бројем 15. одбор има у име друштва умолити господина министра просвете и црквени дела, да подејствује код нашег високог правитељства, да оно изволи даровати удовици покојног Вука Стеф. Караџића, годишњу помоћ за уживлење; које би одобрено.

Бр. 25. По закључењу скупа под бројем 13. одбор има саставити пословни ред, на које би закључено, да господа Панчић, Крстић и Шафарик израде пројект пословног реда, који ће одбор у својој седници прегледати, и потом скупу на одобрење поднети.

Бр. 26. Читано би писмо редовног члана друштва госп. Милана Милићевића, којим предлаже, да се пе-

чатају сви историјски споменици који се налазе у архиви друштва, а нису још издани на свет, да се прикупљају спомени нове србске историје, а особито да се испитују и живи још споменици најновије србске прошлости; на које би решено, да се то предложи одсеку за историјске и државне науке.

Бр. 27. На предлог секретара да је нуждно погодити за ово друштво послужитеља; би решено: да се узме за послужитеља Тома Милетић, послужитељ народне библиотеке, са четири талира месечне плате.

Прочитано и подписано у седници одбора дана 22. Декембра 1864-те године у Београду.

I. Засједаније одсека за државне и историјске науке србског ученог дружтва, држано под 29. Новембра, 1864. године. Под председатељством госп. П. Крстића, а у присутству гг. редовни чланова: Ј. Гавриловића, Р. Лешјанина, М. Петронијевића, М. Милићевића, Я. Шафарика, К. Јовановића, Ф. Христића, М. Спасића, П. Срећковића, М. Поповића. и Влад. Јакшића.

Чл. 1. Г. председатељ одсјека подноси рукопис под насловом: „Турска историја или Кроника списана од некога Србина Мијаила Константиновића из Островице“, које је редовни члан дружтва Ј. Шафарик са старо-чешког на србски језик превео с намјером, да се у дружтвеном гласнику јавности преда.

Да би се довољно вредност наведеног си са оцјенити могла прочита г. предсједатељ из истога два занимљивија догађаја из житија љетописца које с вниманијем би саслушано и рјешено: да се поменуто дјело преда редовним члановима гг. Ј. Гавриловићу и Милану Милићевићу на преглед и мњеније, да ли се цјелисходно у гласнику печатати може, и да се према томе и сходно важности дјела и награда преводчику одреди.

Чл. 2. Редовни члан, г. М. Милићевић, с писмом своим од 31. Октобра, 1864. године на одбор дружтва управљеним излаже у четири точке важност и преку потребу што скоријег скупљања, сређивања и средством дружственог органа на свет издавања свију документа на новију србску историју односећи се;

рјешено: да г. предлагач у договору са г. Ј. Шафариком по овом предмету пространији програм израде, почем је и по гласу самог устава дружтва побуђено занимање једно од најотмјенији његови задатака, које садјејство нарочите једне комисије за речену цјел изискује кроз подуже времена.

Чл. 3. Почем је пре неколико година редовни члан постојавшег друштва србске словесности г. Ђ. Даничић својевољно оставку на своје чланство дао, и диплому вратио, то је г. председатељ, уважавајући књижевну радњу и одлична научна својства именованог господина, кои би знатно к постижењу дружтвени цјели садјејствовати могао, тога мњенија, да се г. Ђ. Даничић за редовног члана србског ученог дружтва предложи.

рјешено: да се г. Ђ. Даничић предложи за члана србског ученог дружтва.

Чл. 4. Г. Ј. Бошковић, познати као србски списатељ по свом дојакошњем дејствовању научном заслужује да чланом дружтва постане; у сљед чега би на предлог г. предсједатеља

рјешено: да се г. Јован Бошковић за редовног члана србског ученог дружства предложи.

Чл. 5. Редовни члан г. Ј. Гавриловић подноси писмени предлог садржаја: да се од стране дружтва распише стециште ради сачинења једног научног, критично испитаног дјела о бившој богомилској секти у средњем веку, како у обште у православном свјету, тако нарочито у србском особито у Босни; од које су посљедователји по казивању многи србски повјестника, већином муамедову веру примили по долазку Турака у Босну; г. предлагач одређује 50 дуката у име награде оном, кои овакво дјело сачини; а одсеку оставља да реши, да ли дело заслужује награду.

рјешено: да се овај предлог због своје важности, у идућој седници у подробнији претрес узме и да онда одсјек своје коначно решење свр' тога донесе.

V. *Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 22. Децембра 1864. године. Присуствовала су: гг. Јован Гавриловић председатељ, чланови: Коста Бранковић, Јосиф Панчић и Никола Крстић, и секретар и кассир Јанко Шафарик.*

Прочитан би и подписан протокол четврте седнице одбора.

Бр. 28. Прочитано би писмо госп. заступника министра просвете и црквени дјела, № 3846 д. 2 Нов. 1864. год. коим позива српско учено друштво, да оно прими од дотични лица ствари друштва српске словесности, као њему припадајуће, на које би решено: да секретар и кассир друштва све те ствари од дотични лица прими, а о њима известије одбору да поднесе.

Бр. 29. Прочитано би писмо госп. заступника министра просвете и црквени дјела Милиноја Петровића № 4108 д. 19. Новембра 1864 год. с коим шиље под ⁄. приложени буџет српског ученог друштва за 1865-ту рачунску годину, овом друштву на употребленье.

Знања и управљања ради.

Бр. 30. Прочитано би писмо госп. заступника министра просвете и црквени дјела № 3963 д. 3. Декембра 1864. год.; коим јавља српском ученом друштву да није могао, по предлогу његовом, да се удовици покојног Вука Стеф. Караџића каква годишња помоћ за уживленье из правитељствене касе даје, никакве кораке чинити.

Знања ради.

Бр. 31. Секретар јавља, да је дошло за ово друштво, на дар:

1. од господина Ченгерије из Пеште, његовог летописа: Budapesti Szemle књига 64 до 70 у три свезке.

2. Од госп. Стојана Новаковића, канцелисте овдашње државне штампарије, његови списи: а.) Несрећни анђелак. У Београду 1862. б.) Пушкина: Кавкаски роб, превео Ст. Новаковић, у Београду 1863. в.) Ранке, српска револуција I. део. Превео Ст. Новаковић. У Београду. 1864.

3. Од госп. Милорада Поповића, његове песме, прво коло; у Београду. 1863.

4. Од госп. Дамјана Павловића, његов превод Гетеовог Торквата Тасса; позоришне игре. У Новом саду. 1864.

5. Од госп. G. Vegezzi-Ruscalla, његово дјело: Le Colonie Serbo-dalmate del circondario di Larino, provincia di Molise. Torino 1864.

6. Од уредника Змаја, у Пешти, свезку 3-ћу истог листа, за год. 1864.

7. Од госп. П. Лавровског, професора императорско-русског университета у Харкову, његово дјело: Кирилл и Методиjи. Харков 1863; с писмом његовим.

Које све би примљено с хвалом.

Бр. 32. Неименовани сачинитељ послао је овом друштву на преглед и оцену, рукопис: Вjестник о писменици србскоj, за кои по овлашном прегледу би решено, да тај спис ниjе за друштвени орган, зато да се позове списатељ истог преко новина, да га узме од секретара друштва натраг.

Бр. 33. Председник одсека историjски и државни наука враћа одбору спис члана друштва г. П. Срећковића „О изворима Нила“ да овај одреди кои одсек има тај спис прегледати и оценити,

на које, после кратког прегледа истог списа одбор реши, да се тај чланак врати списатељу, почем по §. 2. устроjства друштва од 29. Јулиjа 1864-те године, неспада у круг радње друштвене.

Бр. 34. На предлог госп. председатеља друштва би решено, да се да начинити печат за ово друштво, умерене величине, резан у челику, просто без грба или емблема, са надписом: Србско учено друштво. 1864.

Бр. 35. Члан одбора, госп. Јос. Панчић, јавља да је добио за ово друштво, од друштва за Зоологиjу и минералогиjу у Регенсбургу: Abhandlungen des Zoologisch-mineralogischen Vereins in Regensburg. Heft IX. И да су послала понуде за свезу литерарну са овим друштвом:

1. друштво за jестествене науке у Сибину у Ердељу, које уjедно шаље своjе: Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins fur Naturwissenschaften in Herrmanstadt. XII-ter Jahrgang; с писмом секретара А. Билц.

2. друштво за jестествене науке у Дражданима, звано „Испс“ које jе уjедно послало: Sitzungsberichte der naturwissenschaftlichen gesellschaft „Isis“. Jahrgang. 1862.

3. друштво природоспитача у Москви, које шаље своj: Bulletin de la societe imperiale des naturalistes de Moscou. Année 1864. № 1.

Које све би примљено с хвалом, и закључено да се и међутим, док скуп ово ступање у свезу с реченим друштвама одобри, — истим друштвама пошљу дела од овог друштва издата и да се ступи с њима у сношења.

Прочитано и подписано у седници одбора дана 3. Јануара 1865. год. у Београду.

VI. Седница одбора српског ученог друштва, држана д. 3. Јануара 1865-те год. Присуствовали су, господа: Јован Гавриловић, председатељ друштва, Јосиф Панчић и Никола Крстић, чланови одбора, и Јанко Шафарик, секретар друштва.

Прочитан би и подписан протокол 5-те седнице одбора.

Бр. 35. Прочита се писмо управитеља полугимназије пожаревачке, у ком овај моли, да ово друштво пошље на дар своје гласнике и друге књиге које може пожаревачкој полугимназији, на које би решено: да се истој полугимназији пошљу на дар оне књиге од друштва издате, од који још има изтисака у повећем броју.

Бр. 36. Господин председатељ друштва јавља, како му је овдашњи господин Митрополит саобштио позив одбора за издавање дјела Вука Стефановића-Караџића, коим се позивају сви пријатељи српско-хрватске књижевности, да добровољним прилозима подпомогну по могућности издавање дјела Вукови, која још нису печатана, и препечатавање дјела његових већ печатаних али разграбљених, а обоје на корист његове заоставше породице; — па како је ово друштво дало новчане прилоге на стогодишњицу Качићеву и Текелину, и како је ово дело право подпомагање важни за српску књижевност и науку дјела, то предлаже, да и сад ово друштво према своим силама приложи неку суму новаца, на горе именовану цјел, на које би закључено: да се од стране овог одбора предложи скупу друштва, да ово друштво приложи на горе речену цјел 30 ‡ то јест тридесет дуката цесарски.

Бр. 37. Читан би пројект пословног реда за ово друштво, кои по закључењу скупа има израдити одбор и поднети скупу на одобрење, а који су по закључењу одбора под бр. 25. сачинили: гг. Панчић, Крстић и Ша-

фарик; а како посао овај није могао бити свршен, то је закључено, да се у идућој седници продужи читање истог пројекта.

Прочитано и подписано д. 12-тог Јануара 1865. у Београду.

VII. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 12. Јануара 1865. год. Присуствовали су гг.: председатељ друштва Јов. Гавриловић, чланови одбора: Ј. Панчић и Ник. Крстић, и секретар Ј. Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол 6. седнице одбора.

Бр. 38. Продужено би читање пројекта пословног реда за друштво, и пошто ово буде свршено и исти пројект од одбора буде усвојен, би закључено, да се пројект овај поднесе на одобрење идућем скупу друштва.

Бр. 39. Ч ан друштва и секретар Ј. Шафарик, подноси одбору, као прилог за друштвени Гласник: „Живот српске краљице Јелене“ по цароставнику архиепископа Данила; кои је он верно преписао из рукописног сборника, наодећег се у овдашњој народној библиотеки, написавши к њему кратак увод; за које би решено, да се преда одсеку наука историјски и државни на оцену.

Прочитано и подписано у седници д. 26. Јануара 1865. године, у Београду.

VIII. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 26. Јануара 1865. год. Присуствовали су гг.: председатељ друштва Јован Гавриловић; чланови одбора: К. Бранковић, Ј. Панчић, Н. Крстић; и секретар Ј. Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол седме седнице одбора.

Бр. 40. Овдашњи еванђелички пастор Г. Данило Келн, шиље друштву на дар дјело: Serbien und die Serben, које је он по Дентону, с енглеског на немачки слободно превео, поправио и умножио; и једну карту Србије на којој је он бојама означио относну множину житеља по окружијама, — које би примљено с хвалом.

Бр. 41. Госп. председатељ Јов. Гавриловић писмено предлаже, да се чланак покојног Јована Миленковића „О српским рекама“, који је он још 1858 год. предао друштву српске словесности, прегледа и оцени, па ако је зато, да се у гласнику напечата, на које би решено: предати речени чланак, одсеку јестествословни наука на преглед и оцену.

Бр. 42. Секретар јавља, да је каси министерства просвете и црквени дјела платио суму од 291 гроша и 35 пара порезки, коју је ово министерство издало на рачун друштва српске словесности, за неисплаћене разне трошкове, по предатим му документима, — одобрава се.

Бр. 43. Секретар јавља, да је дао начинити за друштво по договору (види бр. 34) печат, резан у челику, кои покаже члановима одбора: одобрава се.

Бр. 44. Секретар јавља, да спедитер Павзанија Димитриадес подноси рачун од 1101 гроша чаршијског, за чињене трошкове око разашиљања књига по налогу друштва српске словесности, у годинама 1862 и 1863. а кои су досад ненаплаћени остали, а уједно прочита писмо истог госп. Димитриадеса на друштво управљено, с коим је речене рачуне спровео: на које би решено, да секретар исте рачуне прегледа, и ако се о њиновој уместности и исправности увери нека их исплати.

Бр. 45. Господ. председатељ Јов. Гавриловић предаје за гласник свој саставак „О српским патриарсима“, решено да се преда одсеку за науке историјске.

Бр. 46. Госп. Коста Бранковић, предаје своју беседу „о развитку велике школе“ као прилог за гласник друштва, решено, да се преда одсеку језикословни наука.

Бр. 47. Госп. Ник. Крстић, предаје свој чланак, „о битки под Београдом год. 1456.“ као прилог за гласник; решено, да се преда одсеку за науке историјске.

Бр. 48. Секретар подноси у име редовног члана друштва госп. Милана Милићевића чланак „О метеорским манастирима у Тесалији“ кои је овај превео из француског летописа: Revue archeologique, и жели да се прими као прилог за гласник; решено, да се преда на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 49. Госп. Панта Срећковић, редовни члан друштва подноси преко господина Николе Крстића као прилог за гласник чланак: „Св. Димитрије и Солунски

Словени“ кои је он са руског од епископа Филарета превео; решено да се преда одсеку за науке историјске.

Прочитано и подписано у седници одбора држаној д. 8. Марта 1865 год. у Београду.

II. Засједаније одсека за државне и историјске науке држано дана 25. Февруара, 1865 године. Под предсједатељством г. Н. Крстића а у присуству гг. редовни чланова: Ј. Гавриловића, Ј. Шафарика, М. Петроњевића, Д. Голубовића, М. Миличевића и П. Срећковића.

Чл. 1. Пошто се прочита протокол првог заседанија, редовни чланови: гг. Ј. Гавриловић и М. Милићевић, одређени од стране одсека, да превод г. редовног члана Ј. Шафарика, са старочешког језика на србски под насловом „Турска историја од некога Србина Мијаила Константиновића и пр.“ прегледа, подносе своје мњеније: да је дело по свом садржају и успјешном преводу вредно да се у гласнику печата; а преводноцу да се изда највећа награда, што се за преводе даје;

решено: да се речено дјело у гласнику печата, и да се преводноцу највиша за преводе одређена награда изда.

Чл. 2. Редовни члан г. Ј. Шафарик преписао је из неког рукописа, кои је у народној библиотеци: „Живот краљице Јелене, жене србског цара Уроша I. великог“, узет у рукопис из „Родослова архиепископа Данила“; и подноси га одсеку, да се печата у гласнику.

Решено: да се овај препис у гласнику печата и сачинитељу по два дуката за сваки печатани табак издаду.

Чл. 3. Г. редовни члан М. Милићевић подноси одсеку свој превод с француског језика под именом: „Метеорски манастири у Тесалији“.

Решено: да редовни члан г. М. Петроњевић дело ово прегледа и позније одсек извјести, да ли је достојно по свом садржају, да се у друштвеном органу печатати може.

Чл. 4. Г. редовни члан Ј. Гавриловић подноси одсеку свој спис о србским патријаршијама, из кога се до убеђења види, како су се православни архијереи непрекидно бринули не само да своју паству у православију већ и у народном бићу непоколебану одрже.

Решено: да речено дјело редовни члан, председатељ одсека, г. Н. Крстић прегледа и одсек извести, јели вредно да се средством гласника јавности преда.

Чл. 5. Г. редовни члан Н. Крстић подноси своје дело под насловом „Бој под Београдом у години 1456“, свршен с поразом Турака, да се у гласнику печата.

Решено: да се ово дело редовном члану г. П. Срећковићу на преглед преда, кои ће о њему у идућем заседанију реферирати, да ли заслужује, да се у гласнику печата.

Чл. 6. ГГ. редовни чланови: Ј. Шафарик и М. Милићевић, одређени у предидућем заседанију. држаном под 29. Новембра 1864. год., да прегледе предлог г. Милићевића, тичући се истраживања, сређивања и јавности предавања разни докумената, односећи се на србску историју и налазећи се како у приватним рукама, тако и у јавним местима, и да о том послу пространији програм сачине, — подносе свој дотични спис, усљед чега би

решено: 1.) да се првоо ни рукописи, кои се за сада у архиви друштвеној налазе, прегледе и оцјене које треба у гласнику печатати, те да се што пре јавности предаду;

2.) да се од стране друштва наше високо правитељство замоли, да изволи допустити, да друштво може одредити неке своје чланове, да све земаљске архиве прегледају; и из њи оне документе препишу, кои су по нашу историју гажни, како би се после јавности предати могли;

3.) да друштво позове приватна лица, која би имала какви за нову нашу историју важни писама, да такова друштву ил у оригиналу, ил у точним преписима пошљу; а и сваког, коме су догађаи наше нове историје познати, да умоли и позове, да те догађаје напише; и да то после друштву уступи.

Чл. 7. У свези са члан. 5. прошлог заседанија, односно предлога, и понуде ред. члана г. Гавриловића о томе, да се распише награда за спис: о Богумилима, црквеној секти у XIV и XV. вјеку у Босни владавшој,

би решено: да редовни чланови: гг. Ј. Гавриловић и Ј. Шафарик дотична питања за речени предмет формулирају, како ће се по том надлежни конкурс за дело расписати моћи.

III. Засједаније одсека за државне и историске науке, држано 7. Марта 1865 год. у Београду. Под председатељством г. Николе Крстића а у присутству редовни чланова: гг. Ј. Мариновића, Ј. Гавриловића, М. Милићевића, М. Петронијевића, Ј. Шафарика, К. Јовановића, П. Срећковића, Ф. Христића и Влад. Јакшића.

Бр. 1. Редовни члан г. П. Срећковић, сходно решењу усвојеном у последњем засједанију: реферира о дјелу г. Н. Крстића, под насловом „Бој под Београдом у години 1456.“ и вели да је по своме садржају вредно да се у гласнику печата између осталога и из узрока, што се из њега такође види, као што нам и сама народна казанија преповедају, да Ђурађ Бранковић, деспот српски, зато доцније у сајуз с Мађарима против Туракаступити није хтео, што се је бојао, да Мађари после прогнања Турака Србе на латинство неприморају.

Решено: Да се поменуто дјело, због користи одтуда по нашу књижевност проистичући у друштвеном гласнику печата а сачинитељу за сваки печатани табак по седам цес. дуката исплате.

Бр. 2. Редовни члан г. М. Петронијевић сходно закључењу прошле седнице вели да је прегледао дјело г. М. Милићевића под насловом „Метеорски монастири у Тесалији“ и изјављује мњеније, да је оно како по своме садржају, у коме се нека важна лица из српски владајући династија тамо спомињу, добро, а и превод да је удесан, око кога се доста труда положити морало, и зато је вредно да на свет изиђе.

Решено: Да се дјело у друштвеном органу печата а г. преводчику награда највећа исплати, која се по уставу друштва за преводе даје.

Бр. 3. Редовни члан г. Никола Крстић, сходно закључењу учињеном у заседанију одсека држаном под 25. Фебр. ове године, подноси своје известије о делу ред. члана г. Ј. Гавриловића под именом „О српским патријаршијама“ а вели да је вредно, као што је поправљено и изнова допуњено, да се у гласнику печата.

Решено: да се сходно изјављеном мњенију г. референта у рјечи стојеће дјело печата у гласнику, а што се прописне књижевне награде тиче ову г. сачинитељ за себе нетражи, већ ју друштву за постижење даљи свои цјели уступа.

Бр. 4. Редовни члан г. П. Срећковић подноси одсјеку превод свој с рускога „Свети великомученик Димитрије и солунски Славени“ написао Филарет владика рижски, с мњенијем, да би цјелисходно било, да одсјек то дјело прими и у дружственом гласнику јавности преда.

Решено: Да се именовани превод по својој обштепознатој књижевној важности одма у гласнику печата, без да га когод предходно прегледати мора, а г. преводчику да се исплати највиша друштвом одређена за преводе награда.

Бр. 5. Г. редов. члан и председатељ одсека Н. Крстић подноси спис г. Алимпија Богића чиновника у министерству внутрењи дјела под насловом „Опис врачарског среза у београдском окружију“ и вели да би добро било да га друштво на свет изда, из узрока што је у њему топографично-физично стање реченог среза описано.

Решено: Да ред. члан г. М. Милићевић поднешено дјело проучи и одсеку потом јави, шта се из њега као неизлишни материјал за отечествени земљопис у гласнику печатати може.

IX. Седница, одбора српског ученог друштва, држана д. 8. Марта 1865. године. Присуствовали су: председатељ друштва г. Јован Гавриловић; чланови одбора: гг. Коста Бранковић, Јос. Панчић, Пак. Крстић, и секретар Ј. Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол осме седнице одбора.

Бр. 50. Чланак госп. Алимпија Богића „Опис среза врачарског“ кои је овај господин поднео за гласник друштва још 26. Јануара, и кои је случајно изостао из протокола осме седнице одбора, предат је по решењу одбора, ради прегледа и оцене одсеку за науке историјске и државне.

Бр. 51. Секретар јавља, да је по решењу одбора под бр. 44. прегледао рачуне спедитера Павзанија Димитриадеса, износеће 1101 грош чарш. и да се уверио о њиновој уместности, зато да ји је и исплатио, као што показана признаница сведочи; — решено: одобрава се исплата.

Бр. 52. Госп. Ђорђе Ћирић управитељ гимназије крагујевачке, послао је друштву разне документе односеће се на историју Србије најновији времена, које му је предао као аманет господин Димић, на које би решено: да госп. Ник. Крстић сачини списак ови 55 комада документа, и после да га са своим известијем и са истим актама врати одбору, како би се о њима даље решити могло, кад се дозна шта је у њима.

Бр. 53. Госп. К. Бранковић јавља да је одсек за науке језикословне решио, да се беседа истог господина, коју је држао о светковини Св. Саве, 1864. године, „о развитку велике школе", без сваког прегледања у гласнику печата, — а за награду није ништа решено из заборавности; — на које би закључено, да се одбор саглашава са решењем одсека и усваја га, а за награду нека одсек накнадно јави своје мњеније овом одбору.

Бр. 54. Госп. Никола Крстић јавља, да је одсек за науке историјске закључио, да се превод Шафариков, „Летопис турски од Мијајла Константиновића из Острвице" печата у гласнику, а преводитељу да се да награда од 5 дуката цес. за печатани табак, на које би решено, да одбор то мишлење усваја и одобрава.

Бр. 55. Исто тако јавља господин Ник. Крст , да је одсек историјски закључио да се печатају улгнћасни следујући чланци:

1. Шафариков препис „Житија краљице Јелене по цароставнику архијепископа Данила", са објасњавајућим уводом од Шафарика, и да се награди са два дуката за печатани табак;

2. г. Милана Милићевића ред. члана овог друштва чланак: „О метеорским манастирима у Тесалији" преведен са француског, и да се награди са 5 дуката од печатаног табака;

3. Саставак госп. Јована Гавриловића „О српским патријарсима" — за кои госп. сачинитељ петражи никакву награду.

4. Чланак г. Пантe Срећковића, редовн. члана овог друштва: „О св. Димитрији и о солунским Словенима", преведен с руског, да се награди са 5 дуката за печатани табак.

5. Госп. Ник. Крстића чланак „Бој под Београдом 1456 год.", и да се као оригинално списање награди

са 7 ‡ за печатани табак. Које све одбор усвојава и одобрава.

Бр. 56. Г. Никола Крстић јавља, да је одсек историјски, по предлогу чланова Шафарика и Милићевића закључно, у смотрењу предложеног од члана М. Милићевића издавања историјски споменика српски:

1. да се они рукописи кои се налазе у архиви друштвеној прегледе и кои су за то у гласнику печатани што пре јавности предају.

2. да са од стране друштва наше високо правитељство замоли, да изволи допустити да друштво може преко свои неки чланова прегледати земаљске архиве, нарочито старије и из њи преписивати документе, кои су за нашу историју важни, како би се после са знањем владе јавности предавати могли.

3. да друштво позове приватна лица која имају важна за нашу историју писма, да такова друштву саобште; а сваког ком су догађаи наше новије историје познати, да умоли, да те догађаје изпише, и друштву саобшти; на које би решено: да одбор ово усвојава, и да се тако учини.

Бр. 57. Г. Ј. Панчић подноси у име дописног члана г. Мачаја чланак за гласник: „Опис округа књажевачког с картом", решено: да се преда одсеку јестествословном на преглед и оцену.

Бр. 58. Г. Јос. Панчић предаје свој саставак: „о шафрану" као прилог за гласник; упућује се одсеку јестествословном ради прегледа и оцене.

Бр. 59. Г. Јован Павловић преко секретара Шафарика подноси за гласник чланак „О школама и о школском учењу" из енглеског по Адаму Смиту; решено: да се преда одсеку за науке моралне језикословне и литерарне на преглед и оцену.

Бр. 60. Г. М. Розен подноси као прилог за гласник преко секретара друштва чланак: „О кућевним средствима за лек", за кои би решено: да се преда одсеку за науке јестествословне на преглед и оцену.

Бр. 61. Секретар јавља да су дошла за друштво сљедујућа дјела:

Од мљетачког друштва за науке: Atti del imp. reg. Istituto Veneto. Tomo IX. Serie 3. Disp. 10.

Од матице илирске у Загребу: Književnik za god. 1865 Knj. 1-ва.

Од уредничтва новина Дањ у Москви: за год. 1863. бројева 21. (испрекидано.)

Бр. 62. Секретар јавља да има довољно материјала за гласник, на које би решено, да се печата без отлагања 1-ва свезка гласника српског ученог друштва: и то да се ставе напред: закони тичући се преустројења друштва, устројење његово и списак чланова његови; а на крају известије о седницама и о стању друштва, и библиографија српска за год. 1864.

Прочитано и подписано у седници д. 26. Марта 1865. год. у Београду.

X. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 26. Марта 1865. год. Присуствосали су гг. председатељ друштва Јован Гавриловић, чланови одбора: Коста Бранковић, Јос. Панчић, и Никола Крстић, и секретар Јанко Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол девете седнице одбора.

Бр. 63. Како ће италски народ у идућем месецу Мају тек. год. славити шесту столетну светковину за спомен свог највећег пјесника Данта Алиђијера, за коју светковину позвао је све поштоватеље овог великог будилца европске просвете, то је закључио одбор умолити у име овог друштва господина Вегецци-Рускалу, члана скупштине краљевства италског, да буде добар заступати ово друштво при реченој светковини, и изјавити осећања великог поштовања свију изображених Срба, према великом сину Италије.

Бр. 664. Госп. Никола Крстић предаје списак они писмени споменика нове српске историје, које је поклонио овом друштву госп. Теофил Димић управитељ основних школа сремских у Митровици; а којих има свега 55 комада; на које би решено, да се писмено захвали на овом дару госп. Димићу.

Бр. 65. Госп. Коста Бранковић јавља, да је одсек за науке моралне и језикословне прегледао чланак ред. члана Ђ. Малетића: „О песми о Страинићу бану“ и нашао је да се има печатати у гласнику друштва, а за

награду ништа није решио; које мишлење одсека одбор усвојава, а за награду нека одсек накнадно реши и предложи.

Бр. 66. Госп. Коста Бранковић јавља, да је одсек за науке моралне и филологиске нашао, да предати му на преглед чланак: „О школама и школском учењу“ неодговара намери овог друштва, у устројењу изреченој, зато да се неможе штампати у друштвеном гласнику, на које би решено, да се речени чланак врати сачинитељу.

Бр. 67. Госп. Јов. Павловић подноси преко секретара друшва чланак за гласник: „О раду“; којинека се преда на преглед и оцену одсеку за науке историјске и државне.

Бр. 68. Секретар јавља да је дао резати друштвени печат у Бечу, који по рачуну кошта осам форинти аустр. вредности, на које би решено, да се рачун исплати.

Бр. 69. Секретар јавља да је друштво: „Verein für Erdkunde in Dresden“ послало овом друштву своје устројење, које би примљено с хвалом.

Бр. 70. Госп. Никола Крстић, члан одбора друштва јавља да одлази на дуже време из Београда у стране земље, зато предлаже да одбор изабере најстаријег члана одсека за науке историјске и државне, да га за време отсуствовања заступа у председничтву тога одсека и у седницама одбора; на које би решено, да се за заменика изабере госп. Филип Христић, и да му се то писмено јави.

Прочитано и подписано у седници 11-тој д. 29. Маја 1865 год. у Београду.

Сједница одсека за науке моралне језикословне и литерарне, држана 27. Маја 1865. год. Присутствовали су гг.: архимандрити Сава и Евгеније, К. Цукић, Ђ. Малетић, Матија Бан, Л. П. Ненадовић, и К. Бранковић као предсједник.

Узето је у решавање колика награда да се изда за беседу коју је г. К. Бранковић ректор вел. школе говорио на св. Саву 1864. год. о развитку вел. школе, и би решено:

да се г. К. Бранковићу осам # цес. дуката од печатаног табака у име награде изда.

Референти г. Арх. Сава и г. Л. П. Ненадовић јављају да су прегледали састав г. Ђ. Малетића, рецензију песме Страинића Бана и о нар. песмама у обште, и налазе да исто дјело може бити у гласнику печатано и са осам # цес. дуката награђено од табака; на које би решено да се то усвоји.

Примјетба. При решавању првог предмета изашао је из сједнице г. К. Бранковић а при решавању другог предмета изашао је г. Малетић.

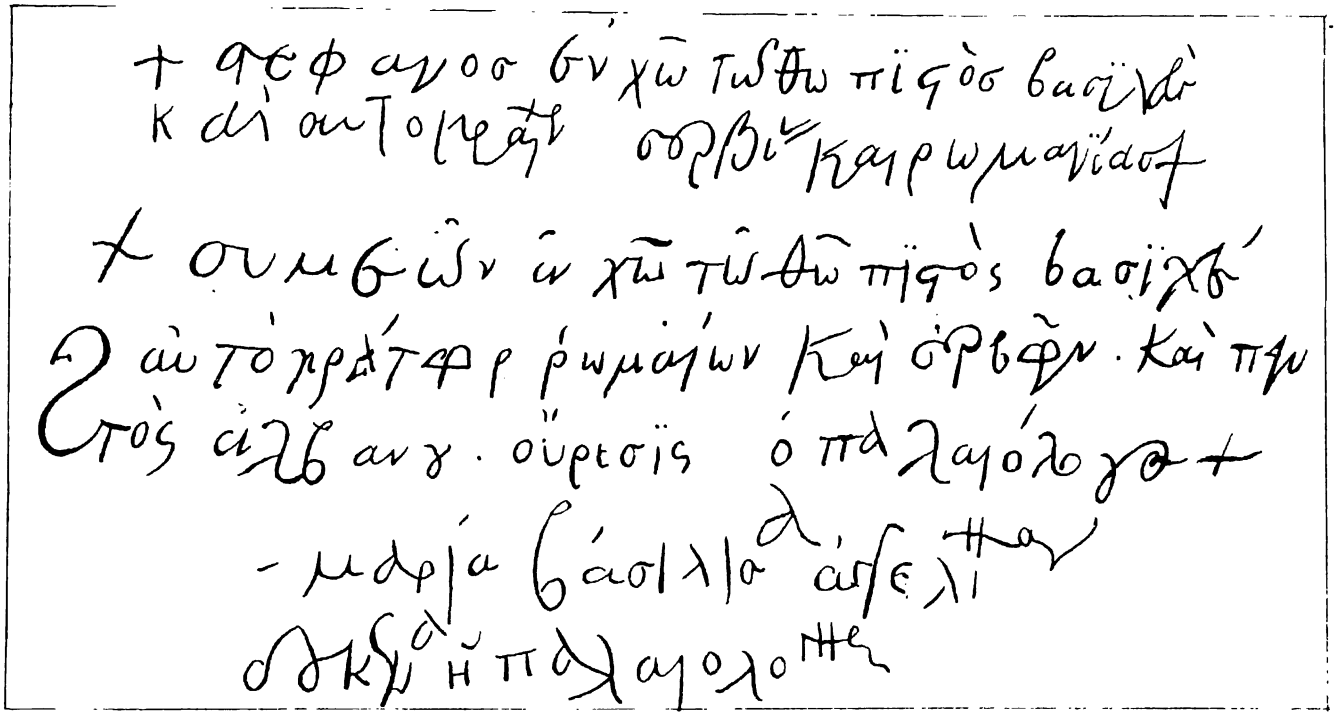

Грчки натписи Србије и околине

ГЛАСНИК

СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА II.

СВЕСКА XIX. (СТАРОГА РЕДА).

С КАРТОМ КЊАЖЕВАЧКОГ ОКРУГА.

У БЕОГРАДУ.
У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.
1866.

САДРЖАЈ.

	СТРАНА
1. Бој под Београдом у години 1456	1— 73
2. О нашим пећским патријарсима	75— 83
3. Опис врачарског среза	85—264
4. О рекама у Србији	265—283
5. Грађа за топографију округа књажевачког са картом	285—345
6. Некролог Косте Бранковића, од ред. члана архимандрита Саве	346—349
7. Протокол седница српског ученог друштва	350—368
8. Пословни ред за српско учено друштво	378—383
9. Објава наградног питања	383—384

БОЈ ПОД БЕОГРАДОМ

у год. 1456.

I.

Предходни догађаји.

Турци освојише Цариград 1453. Маја 29. Цар Константин погибе храбро се борећи против поганика. Султан Мехмед помоли се по мухамеданским обредима у цркви св. Софије, и од ове начини џамију; а икону мајке божије — ходегетрију — даде расећи на четворо, да тиме што већма понизи хришћанство. Турци пленьаху Цариград, и бешньаху по њему. Главу несрећног цара Константина метнуше свету на углед, а после је одераше и испуњену ношаху је по свим областима турским у Азији. Разуздани варвари неколико дана узастопце убијаху људе, и по улицама цариградским крв је потоком текла. Дивни споменици беху срушени; богате књижнице растурене; с Цариградом пропаде образованост истока[1].

---

[1] Жибон држи, да је тад најмање две хиљаде научних дела поништено, којима се данас трага незна. Турци су рукописе тако слабо ценили, да се за неколико новчића могло сијасет старих рукописа купити; као што приповеда Дукас.

Последња сенка негдашње славе и силе грчке беше нестала у сред големих развалина у Цариграду[2].

После српске погибије на Марици под Вукашином, и особито после пропасти српског царства на Косову под кнезом Лазаром могло се предвидети, да се Цариград без јаке помоћи са стране неће моћи држати. Грчка држава већ онда беше до крајности изцрпљена и ослабљена, кад се Турци настанише у Европи. А кад умре силни Душан, једини владалац оног времена, који беше кадар стати на пут дивљацима, који претијаху поплавити југоисточну Европу, и пошто би сломијена снага српска унутрашњим раздорима, и најпосле у одсудном бој на Косову, не беше више никакве силе, која би им била могла стати на пут, да у својим победама не напредују, управ да не обарају хришћанске државе, и на њиховим развалинама да не подижу своју снагу.

Кад паде Цариград, дође ред на Угарску, која све до сад беше поштеђена од турске силе за то, што беше далеко од ње. У бојевима код Никопоља (1396. год.) и Варне (1444.) угарски владаоци Жигмунд и Владислав тражише Турке у њиховим стаништима; па и Сибињанин Јанко борио се с њима ван Угарске. И ма да су се Турци по некад приближивали Дунаву угарском, и реци Сави[3]; опет за

[2] Турци се од плена у Цариграду толико обогатише, да се код њих дуго после тога у пословици говорило за богатог човека „пленно је у Цариграду.“

[3] Турци су већ после боја код Никопоља прешли у Срем и Славонију, и пленили те земље, које стајаху под угарском круном.

то сви ти походи беху само покушаји, и као нека спремања за даља, велика предузећа. Сад се већ приближаваше време, да се они ближе прикуче границама Угарске, и да отворе себи сталан пут у срце Европи.

Ни мало се за то није чудити, што се упрепастила Европа на глас, да су Турци освојили Цариград. Млечићи и римски папа; немачки цар и Угарска сви се ужурбаше. Опасност беше пред вратима; требало је озбиљно старати се, да се одбије. Сад, кад Цариград паде, почеше западни владаоци оплакивати његову судбину[4]. Римски папа *Никола* V. разболео се, кад је чуо, шта би с Цариградом, и од тад га нико не виде, да се смеје. На позив немачког цара Фридрика, ког је млетачки дужд својим писмом од 27. Јулија 1453. известио поуздано о томе, да је Цариград пао; папа најживље настане, да се европски владаоци сједине, па заједнички да се дигну на Турке. Он пошље угарском краљу, мла-

---

[4] Цариградски владаоци у више прилика тражише помоћи од запада против Турака; ал је не могоше добити. Римске папе желише, да невоља приволе цариградске императоре, да се са својим народом подчине власти црквеној римске столице. Неки грчки владаоци одлазише сами собом у Рим, да придобију папу на своју страну; ал се увек враћаху празни. Довољно је да се овде напомене, да је грчки цар Манојло Палеолог 1392. ишао у Италију, да тражи помоћи против Турака. Папа му је и обећао био помоћ; ал не одржа своју реч под изговором, да се Манојло неком приликом не хте поклонити икони распетог Христа Спаситеља; што

доме Владиславу свог посланика[5] у Праг, да га усаветује, да се у друштву с осталим хришћанским владаоцима дигне на Турке; обећавши, да ће на ту цел дати сав свој годишњи приход; и десети део прихода, што га имађаше римско свештенство. Уз то папа у Октобру 1453. свечано обзнани у једном разпису, да ће дати опроштај грехова свима, који пођу у рат на Турке.

Што се папа и немачки цар овако ужурбали на глас, да су освоили Турци Цариград не беше узрок то, што им жао беше Грка, и Цариграда; или што хтеше подићи хришћанство, које сад лежаше под ногама турским; но што се сами уплашише за своје земље. Турска сила све до овог времена кршила се већином о снагу православних; грдне борбе, које православни бише с Турцима, не потресаху запад; а римској је столици говело, што је тавнио православни крст на југоистоку Европе, јер то папама беше уздање, да ће им се испунити давнашње жеље, да се православна црква подчини њиховој власти. Знајући, да је невоља у више прилика доводила

је папу тако раздражило, да је писао свим талијанским владаоцима, да не даду помоћи Манојлу, јер ће их проклети. Corpus scriptorum Historiae Byzantinae. Historia Politica Constantinopoleos pag. 3. 4. А у истој књизи на другоме месту говори се, да је папа Евгеније 1439. наследнику Манојловом цару Јовану послао у помоћ нешто трошка и лађа за то, што је овај изјавио готовост пристати, да се сједини грчка и римска црква.

[5] Тај посланик папин беше Јован Кастиљио (Castiglio) владика од Павије у Италији.

православне владаоце, да траже у римских папа помоћи, и да грчки императори из Цариграда путоваше у Рим, да се договоре о уједињењу цркве источне са западном на основу том, да се и у православној цркви призна папина власт; римска је столица држала, да ће тешка невоља, патње и страх од Турака најпосле сломити у православнима одвратност и противност, коју показиваше против свију поменутих тежња својих владалаца, и против сваког уједињавања с Римом на основима, који су противни науци православне цркве. Та противност православних беше узрок, што Рим и запад напустише југоисток Европе; што оставише, да се у Европи населе и осиле Турци, и што не притекоше јаче у помоћ Србима и Грцима, кад се ови борише на живот и смрт за своју слободу, и за своју самосталност. Сад се поче приближавати време, да се казне греси, учињени из саможиве политике. Турци отеше Цариград, па се спремаху, да пређу Дунаво, да продру у срце Европи, у средину римског католичанства.

Земље угарске беху на првом месту, на које могаху напасти победне чете султана Мехмеда; па с тога се опажа у Угарској највеће кретање, да се све спреми за рат против Турака. По готову у исто време беху сазвани државни сабори у Угарској и Чешкој *, које земље имаше заједничког краља Владислава. У Угарској већ око половине месеца

* У Угарској за месец Јанвар 1454. г.; а у Чешкој за 15. Марта те године.

Јанвара искупише се властела, и Сибињанин Јанко, коме краљ повери, да отвори угарски сабор, и да управља државним пословима Угарске, живим бојама опише, како се Турци јако спремају, да ударе на њихово отачаство, па да треба и они да буду спремни, да достојно дочекају Турке; и да напрегну све своје силе за рат, који им предстојаше. Није требало да буде човек вешт беседник, па да опише опасност, у којој се тад налажаше Угарска од Турака; ту опасност врло јако понимаху угарска властела; па зато за кратко време од једанајест дана[7] сагласише се у свему, што је требало учинити, да се земља спреми за рат против Турака. Тада је закључено: да се од краљевих прихода састави што већа војска, да светски и црквени великодостојници искупе под своје заставе своје оружане људе; мали властели да лично пођу на војску, а и ниже свештенсто од своје стране да опреми у војску одређени број коњаника, па најпосле да се састави и резервна војска. Уједно би одређено, како ће се казнити они, који не учине по овом закључењу; тако за оног, који из воске побегне, ако је властел, наређено би, да изгуби своја добра, а који није властел, да изгуби главу; ко се обећао доћи на војску, па не дође, такође да изгуби главу; уз то би још наређено, како ће се казнити: насилници, разбојници, крадљивци, и т. д.

---

[7] Угарски сабор отворен је 14. Јанвара; а 25. Јанвара већ су донета знаменита решења саборска, шта да се уради за одбрану земље.

На скоро после тога сазва краљ Владислав државни сабор чешки у Златни Праг. И ту се саветоваше о рату против Турака, и чешка властела обећају дати у помоћ краљу за тај рат 6000 пешака и 1500 тешких коњаника[8]. Опасност беше општа, с тога је и требало, да сви притеку у помоћ, да се та опасност одклони.

Србија под деспотом Ђурђем Смедеревцем имаћаше тада још нешто од државне самосталноти. После сегединског мира, утврђеног 1444. г. између угарског краља Владисава, деспота Ђурђа и Турака, поврати султан деспоту Србију и све градове у њој; те с тога и не могаше Ђурађ ићи на Турке у друштву с Угрима, кад су ови по наговору римског папе и без знања његова погазили заклетвом утврђени мир, и тај изостанак деспотов може се узети, да је не незнатни узрок, што су Угри код Варне (1444. г.) и доцније (1448.) на Косову били потучену. Деспот Ђурађ, не имајући сам доста снаге, да се одупре Турцима, а налазећи се у среди између Турака и Угарске, морао је напрезати сву своју снагу, да одржи и сачува оно мало своје самосталности и према Турцима, које мишљаше моћи ублажити плаћањем данка; и према Угарској, пред-

[8] У Чешкој у ово доба беше незадовољство рад угњетавања религиозног; па је неки властелин Бенеш (по Палацком: Mokrovauski z Hostiran Beneš) и на овом државном сабору тражио, да се пре свега нареди, да престану гоненња религиозна, и да се поставе свештеници, кои ће причешће давати у обадве форме.

стављајући угарском краљу, и угарској властели, да је њихов интерес, да му помажу против Турака; јер док је српске државе, донде Турци неће моћи упадати у Угарску; а да их лакше приволе на то, да му даду помоћ, он им даваше силне новце, потребне, да се скупи, издржава, и плаћа војска, што се против Турака борила. Таквим угађањем на обе стране стараше се деспот задржати под својом влашћу остатке српске државе, и тако сачувати основ, на ком би се у повољнијим приликама даље могла раслити снага српског народа.

Но напрезања деспотова ако и не беху баш сасвим без успеха, опет за то нити сачуваше српске земље од честих турских пустошења, нити осигураше Србији државни живот.

Султан Мехмед бавећи се у Једренету оне зиме, која дође после тога, што је он овладао Цариградом, спремаше се јавно за велики рат. Чим се указа пролеће, он почне кретати своју војску. Нико незнађаше на коју ће страну, јер му нико не даде повода, да на њега завојшти. Кад му сва војска беше спремна, и на окупу, он изненада пошље своје посланике деспоту Ђурђу поручујући му, да Србија припада по праву њему, јер по смрти деспота, високог Стефана, сина кнеза Лазара, почем је он умрьо без деце, српске земље требало је, да су припале Милеви, његовој мађији, кћери кнеза Лазара, а од Милеве треба престол српски, и земље српске да пређу на султана. Мехмед одреди деспоту у име рока 25 дана, да за то време каже, да ли пристаје, да му деспот на миру уступи срб-

ске земље, јер ће у противном случају на њега завојштити. Мехмеду беше изговор само ова порука деспоту; њему је требала Србија, да преко ње проводи своју војску Дунавом и Савом у Угарску; њему су требали подунавски градови, а особито Смедерево и Београд, јер су то биле точке, с којих је могао упадати у Угарску; и Београд му беше кључ не само од Срема, Баната и Бачке, него и од Будима и Беча. А док је Србијом владао хришћанин владалац, и док је овај био у свези и пријатељству с Угарском; знао је Мехмед, да се њоме неће моћи тако лако послужити, да постигне своје жеље, и да изврши своје велике планове*.

У овој невољи деспот Ђурађ потражи у Угарској помоћи; сам се почне из потаје спремати; а међу тим је заваравао турског посланика с дана на дан одлажући свој одговор на султанову поруку. Кад прође рок, до ког је турски посланик по добивеној од султана заповести имао да чека на одговор Ђурђев, он јави султану, да се деспот на рат спрема; па тридесети дан остави Смедерево, и оде султану.

Мехмеду није млого требало, да започне рат. Са спремном војском уђе он у сред лета у српске земље; и упути се Смедереву и Београду. Али за овај мах не продре дубље у земљу, јер Сибињанин Јанко, имајући на Дунаву нешто искупљене војске,

* Као што је овде изложено, тако приповеда тај поход Мехмедов. Дукас, у 42. гл. свог дела; а по њему тај догађај подобно описаше и други историци, као Хамер, Енгел и други.

да би одвратио султана од Србије, пређе Дунав, удари у Бугарску, и као муња пленећи и рушећи све, на шта је наилазио, допре до Трнова, побивши у том путу неке омање турске чете, с којима се сукобио[10]. Султан, разумевши све ово, повуче се к Софији. Али Србија тиме не беше спашена; јер Сибињанин Јанко мораде брзо са својом војском да се врне натраг, што су Улрик и Фридрик, грофови циљски ударили на Хрватску, и ову пустошили[11]. Султан је то морао дознати, па за то се опет с 20.000 пешака упути на Србију у намери, да освоји поједине градове, који су му стајали на путу. Деспот Ђурађ заповедио беше својим војводама, да се не пуштају у бој с Турцима на отвореном пољу, но само да се бране иза градских зи-

[10] Сибињанин Јанко писао је старешинама седам саксонских столица у Сибињу под 10. Авг. 1454. год. из Ковина, како је турски султан већ био под Смедеревом, желећи да освоји овај град, а после и Београд, па отуд да удари на Угарску; али да је он — Јанко — сам дошао с војском под Београд, те је султан на тај глас повукао своју војску до Софије. По овоме писму дакле у првој половини Августа већ свршен беше овај Мехмедов поход на Србију. Teleki Hunyadiak kora. X. 430.

[11] Између циљских грофова и Сибињанин Јанка беше одавна трвења и непријатељства; која су много штете нанела обштој ствари. С тог непријатељства између грофа циљских и Хуњадије и деспот Ђурађ, чија кћи беше за грофом Циљским, беше млого пута у непријатељству с Хуњадијом, те га овај у сред опасности не помагаше онако снажно, као што је могао.

дина, ако их Турци нападну. Мехмед опседне том приликом Смедерево, ал га не могаше освојити[12]; али опет за то почини по Србији млого зла; јер, као што веле србски летописци по други пут освоји Топлицу[13], у Јулију заузме Острвицу[14], и плени до Смедерева „избег омољски.“ Турци су тад одвели собом из Србије млого робље, и силно благо[15]. Султан Мехмед задржавши се до јесени у

[12] Тако вели Дукас. Писма Сибињанин Јанка, споменуто у приметби 9. јамачно се односи на овај други поход Мехмедов.

[13] Први пут је Мехмед узео Топлицу 1452. г. (Гласник X. 272.) но ју је, полазећи на Цариград, јамачно морао напустити. Топлица је предео, којим тече мала река Топлица, која утиче у Бугар-Мораву ниже Љесковца.

[14] У старој србској држави беше више места тог имена (види: Рјечник из књижевних старина србских, написао Ђ. Даничић, дио други стр. 242.) Да ли се на овом месту разуме Острвица, што беше близу Неродимље; или онај град Острвица, ког се зидине виде и данас не далеко од Рудника, то је тешко одредити. По томе, што је Султан тад освоио Топлицу, рекао бих да се овде она прва Острвица има разумети.

[15] Неки веле, (види: Teleky, A Hunyadiak kora Magyar országon. II. 338., по Халкокондилу) да је Мехмед тад и на Ново Брдо нападао; али наши летописци то у 1454. години ни не спомињу. Турци су, као што приповеда Енгел (Geschichte von Servien. 406) одвели у робство до 50.000 душа, од којих је султан 4000, што њему на део падоше, послао у Цариград, да населе тамошњу опустелу околину. Енгел на истом месту приповеда даље,

Србији оде на зимиште у Једренет[16]; а у Србији код Крушевца остави свог војводу Феризбега, да с 32.000 људи чува Крушевац, и друга освојена места.

Међу тим Сибињанин Јанко одбивши непријатељска нападања грофова Циљских[17] на Хрватску, доби опет маха, да обрати своје старање на то, како ће да од Угарске одклони опасност, којом јој

да су Турци добили Острвицу, пошто обећаше, да неће становницима ништа чинити, ако им се предаду; па да погазише то своје обећање, и да одведоше становнике у робство.

[16] Телекија, а и други, рекао бих збркавају овај поход Мехмедов с његовим походом на Србију од идуће 1455. године; и за то приповедају, да су тад Турци освојили Ново Брдо, и обећали становницима и посади тамошњој слободу; а после не одржали ту своју реч. Феслер и Хамер добро веле, да је Мехмед тад освојио Острвицу, као што и наши летописци говоре, а Феслер још наводи, да лежи Острвица с оне стране Мораве, и на север од брегова, које он означава именом „Карадаг“ што Телекија у наведеној књизи на стр. 342. под прим. 1. вели, да је Островица припадала Далмацији, греши у томе, што држи, да није било више, но само једно место тог имена. Види прим. 13. Планина Црна Гора, (Карадаг), што се овде спомиње, лежи управ у средини између Новог Брда и Скопља између извора реке Бугар. Мораве, и реке Вардара, као што се види у карти придатој књизи: Reise von Belgrad nach Salonik von Hahn. Беч 1861.

[17] Хуњадијев војвода Тома Сикељ (Székely Tamás) разбио је 1454. г. Јул. 13. Витовца, војводу грофова Циљских; и тај дан издану у Сонеку Фридрих, гроф

претише Турци. Сазнавши, да је султан код Крушевца оставио свог војводу Феризбеговића скупи своју војску, и прешавши Дунав за четири дана допре до Крушевца, а пети дан се већ сукоби с Турцима. Већ је јесен била наступила. Густа магла, што је пала била на земљу, и помогла је Сибињанину, да прикрије од Турака своја кретања. Кад 2. Окт. сунце разгони маглу, Турци се упрепасте, видећи да су пред непријатељем. Одма се започне бој, и на брзо се сврши с поразом Турака. Феризбег се упињаше, да одржи ред у својој војсци, ал преплашени Турци не умеше се борити. После сече, која трајаше три сата, уништена би турска војска; Јанко ухвати самог војводу Феризбега [18], зароби многе Турке, и заплени сав турски стан. Мрак поможе некој малој чети Турака, те се спасе. Сибињанин упадне у Бугарску, — оплени сав предео до Пирота и Видина, и те две вароши; исто тако Мелковац и Дреновац сажеже; а србска војска деспота Ђурђа заузме нека места, која Турци пређе освојили беху.

После победе одржане над Феризбегом, Сибињанин Јанко врати се у Београд, и ту се неко време задржи. Ма колику важност да је он сам давао својој победи, знао је опет за то добро, да је том по-

---

Циљски; за ког Енеј Силвије вели, да је био човек тврда срца, мргодан, свиреп, грамзив, тврдица, и толико разкалашан, да је отимао туђе жене, и да је у свом двору имао читав харем од отетих девојака

[18] Србски летописци код Шафарика у делу Památky, стр. 78.; Гласник X. 272. и XI. 152.

бедом само јаче раздражио султана, ал му силу није утаманио; па се за то и старао, да прикупи што више војске, и да се што боље спреми за рат, кои се на пролеће надаше. Упитан од цара Фридрика о победи својој над Турцима употреби ту прилику, да га позове, да се спрема на рат против Турака. Он му представи да би могао истерати Турке из Бугарске и Романије у малу Азију с нешто већом војском, коју му цар лако може опремити. Он му представи, да би на тај начин могао спасти Угарску, и хришћанство од турске поплаве; а ако Турци виде, да Хришћани не уму ништа друго, но саветовати се на празно, они ће навалити на Угарску, и ударише на све хришћанство. Сибињанин рече у писму, да се султан спрема да у Марту то учини; а отуд је наравно излазило, да је нужно, да се прикупи војска за тај рат[19].

Јанко се надаше, да ће његово писмо имати каквих повољних последица; и то тим више, што знађаше, да је Фридрик још за 24. Априла сазвао био државни сабор немачки у Регенсбург, па је позвао и француског краља, да на тај сабор пошље своје посланике, да се заједнички посаветују, шта треба да се чини, да се предузме рат на Турке. Но на

[19] Ово је писмо без датума, а писано је у Београду: „Datum in castro Nandoralbensi, 1454“; а издао га на свет Праји; и по њему више њих. Као што се бој између Турака и Сибињанин Јанка збио 2. Октобра, то је и горње писмо писано млого пре Фебруара 1455; и по свој прилици још у Октобру 1454; јер је Јанко у Новембру већ у Вараднну био; као што ће се мало час навести.

том се сабору ништа не сврши; јер ма да је папин посланик Јован, владика од Павије најживље настао, да се Хришћани дижу на Турке; ма да је Филип, владалац од Бургунда обећао знатну помоћ, ако дође до рата с Турцима; и ма да је Јован Витез посланик краља Владислава живим бојама цртао опасност, која прети хришћанству од Турака, опет за то не учини се ништа, што је требало, да се може завојштити на Турке; јер цар Фридрик, не дошавши сам собом на сабор, показа мало воље да се овај рат одпочне; па с тога од свег саветовања једно се то сврши, да се на дан св. аранђела Михајла скупи у Франкфурту конгрес, и ту из нова да се почне саветовање о овој ствари.

Међу тим још пре, но што се побио Јанко с Феризбегом, и пре, но што ће се отворити конгрес у Франкфурту, изда папа 1454. 30. Септембра писмено, којим заповеди, да се у Немачкој позове народ на рат против Турчина, и тај посао повери калуђеру Јовану Капистранском, који се од неколико година већ бављаше у Аустрији. Док се ово збивало, дође и одређен дан за држање конгреса у Франкфурту; на који Фридрих позвао беше владаоце талијанске, и краљеве: француског, енглеског, чешког, угарског, пољског, данског и шведског. Угарски посланици ту изјаве, да ће се помирити с Турцима, ако им други владаоци не даду помоћи; а папин посланик, и Јован Капистрански најживље настану, да се та помоћ одреди. Но ни од овог саветовања не би ништа. Фридрих не дође у Франкфурт; а они, који беху дошли, ма да одредише, да се даде

угарском краљу знаменита војска у помоћ[20], не могоше да се сложе, како да се та војска састави; те се тако разиђу с тим, да се на Сретеније 1455. опет састану у Најштату.

С дана у дан све је већма растла, и већа постајала опасност од Турака; а западни Хришћани никако да се сложе, да ту опасност од себе одклоне, и да сломију Турску силу. Енглеска и Француска још се не беху са свим измириле, те зазираху једна од друге; у Навари беху унутрашњи раздори; Кастилија имађаше владаоца (Хенрика IV.) човека туњава и млитава; Немци се не могоше да погоде, како да притеку у помоћ Угарској против Турчина; а од Италије није се било надати помоћи, јер је султан Мехмед Августа 30. 1454. утврдио мир и уговор с Фрањом Сфорцом, миланским господаром, обећавши узајамну помоћ један другом против свију својих непријатеља; те с тога не смеде ни један талијански владалац да се спрема за рат на Турке. Угарска беше једна, која се мораде старати, да оклони од себе опасност; јер јадна Србија налазаше се у невољном стању, плаћаше султану тежак данак, па ни тиме не беше поштеђена од турске свирепости. Дванајест тисућа дуката[21], што је

[20] Одређено је да се даде у помоћ угарском краљу 42.000 људи; и то, као што вели Јован Капистрански у своме писму, што га је папи послао: 12.000 коњаника, и 30.000 пешака.

[21] Дукас спомиње ову суму, наводећи, да је Ђурађ толико Турцима и пређе плаћао у име данка, па и у ово време да је толиким данком мислео одкупити моћи мир у турског султана.

деспот Ђурађ плаћао султану у име данка, беху само мамац, за Турке да овладају Србијом, и њеним богатством. Но и у Угарској беше доста невоље. Између угарске властеле и краља не беше праве искрености и љубави; а лични интереси, и личне мржње цепаху земаљску снагу, коју је требало напрегнути, и скупити, па да се сузбију Турци.

После франкфуртског конгреса млади угарски краљ Владислав, који се бављаше у златном Прагу[22], поручи Сибињанин Јанку, да сазове земаљски сабор Угарске у Будим на дан Богојављења 1455, па ту да се саветују властела о рату против Турака, а и посланици да се пошљу у Најштат на конгрес, који је заказао био цар Фридрик. Сибињанин Јанко добије краљеву поруку у Варадину, и ту у договору с краљевим саветницима реши, да се угарски сабор сазове на 14 дана после Богојављења, јер до Богојављења не би се били могли сви властели на сабор искупити због кратког времена.

У оваквим спремањма, и преговорима прође 1454; а започе се 1455 година; која Србији донесе млоге и големе жалости.

На конгрес у Најштат дођоше осим других и угарски посланици; али се ни на овом конгресу ништа не уради. Најпре се забаве посланици неким распрама о првенству, које се показаше између триерског митрополита и папиног посланика; и између по-

[22] Из златног Прага писао је он 14. Новембра 1454. ердељским сасима, да пошљу своје посланике на земаљски сабор у Будим, који је за Богојављење сазвао.

сланика напољскога краља, и немачких владалаца бирача (курфирштова); па тек после приступише озбиљном саветовању, кад се те распре стишаше. Но и тад се просуше само лепе речи, а у ствари не учини се ништа. И кад дође глас, да је римски папа Никола V. умрљо[23], разиђе се конгрес, решивши, да се те године не може већ више ништа чинити, него да се о Брашанчеву идуће године опет састану.

Међу тим се и у Угарској поче развијати унутрашњи раздор. Улрик, гроф циљски, задобивши из нова милост краља Владислава, коме тад беше 15 година, поче настојавати, да опадне Сибињанин Јанка. Он се удружи с угарским палатином Владиславом Гаром, и ердељским војводом, и мачванским баном

[23] Папа Никола V. умрљо је, као што највише писаца веле, 24. Марта 1455. На његово место поста папа 8. Апр. владика од Валенције *Борџија*, и заузе папски престол под именом *Каликст* III. Папа Никола V. оставио је својим тестаментом две стотине хиљада златних форината, да се употребе на одузеће Цариграда од Турака; и Каликст, седнувши на папску столицу, мораде се заверити, да ће све своје старање обратити на гоненье Турака. Но он не одржа своју реч. Јер ма да је у први мах писао хришћанским владаоцима, да се постарају скупити војску против Турака, опет за то на скоро се спазило, да њему више лежи на срцу, како ће обогатити своје рођаке; него како ће сломити турску силу. Пример који показа папа, подејствова и на друге владаоце, те за то и не би ништа од помоћи, која се обећа на франкфуртском сабору и на конгресу за рат против Турака.

Николом Илочким (Ујлакијем) и утврди с њима пријатељство и савез, да ће један другог у свему помагати са свом својом снагом, и против сваког осим краља Владислава, и ако се не би тицало права, и слободе краљевине угарске[24]. Овај савез би утврђен против Сибињанин Јанка, ма да се то у самом писмену, које је о том савезу гроф Улрик подписао, не каже изреком; па с тога се и опажа, да од то доба почеше Јанка опадати код младог краља Владислава, подмећајући му различне не чисте намере; и обтужујући га, да није пријатељ краљу, и да жели да сам дође на престо. Они га намисле и убити, да се тако опросте овог свог непријатеља; и учине рад тога различне покушаје, ал им ови не испадну за руком[25].

---

[24] У делу грофа Јосифа Телекије „A Hunyadiak kora Magyarországon" у књизи X. стр. 437. наштампано је писмено, које је Улрик „dei gratia Cilie, Ortemburge Zagorieque comes nec non Regnorum Dalmacie Croacie ac Sclavonie Banus" издао под 7. Априла 1455. у Бечу, и у ком стоји, да се он обвезује помагати Гари, и Николи Илочком против њихових непријатеља, као што се и они њему обвезаше на то.

[25] Гроф Улрик Циљски, не усуђујући се јавно устати на Јанка намисли преваром добавити га у своју власт; па га тога ради позове у Беч, где се и краљ Владислав бављаше, да се као бајаги с њим договори о неким важним стварма. Јанко извештен од пријатеља, да му Улрик замке плете, одпоручи; да је готов послушати краљеву заповест у земљи, ал ван земље није дужан ићи. Краљ је за тим, ил управо у његово име Улрик, још два пута позивао Јанка на састанак; и најпосле обећа му дати

Ови унутрашњи раздори у Угарској врло су неповољно дејствовали на саветовања о рату и припремама за рат на Турке. Угарска беше раздељена на двоје: једни пристану уз Сибињанин Јанка, а други уз краља, ил управ уз присталице Улрикове: Гару, и Николу Илочког. Отуд је изишло, да је свуди овладало узајамно неповерење међу људма: а то беше узрок, што се нико не поузда у другог, да искрено мисли, и да је рад, да се диже рат на Турке, који Дунавом и Савом беху растављени од угарских граница.

Међу тим се султан Мехмед без престанка спремаше на големи рат. Нико не знађаше, на коју ће страну, ал је било предвидети, да ће преко Србије и Београда да иде на Угарску.[26]

Деспот Ђурађ, дознавши за Мехмедова спремања, предвиђаше, да ће он бити, на ког ће најпре насрнути поганици. Он утврди, и војском напуни своје градове; прикупи своје благо, и пренесе га у Угарску; па желећи наћи свом отачаству помоћи, а знајући, да се устмено више даде урадити, но писмено, не пазећи на своју дубоку старост, крене се у Беч, где се тад бављаше млади краљ Влади-

писмено, да му неће ништа бити; ал се Јанко није дао преварити, него се сачувао од својих непријатеља.

[26] Гдекоји писци веле, да је Мехмед у својој надутости напред одредио дане, кад ће преко развалина београдских доспети у Будим, Беч, и Рим, и ту примити подворења свију народа. „Један је Бог, и један је пророк,“ говораше он; „треба и један господар — владалац — на земљи да буде.“

слав, надајући се, да ће код истог моћи израдити какву јачу и већу помоћ против Турака.

Међу тим се Мехмед с војском прикучи српској граници. Кад се то дозна у Бечу и у Угарској, уплаше се; и јаче осете опасност, која им је свима претила. На брзо се сазове државни сабор у Ђур; и на тај сабор пошље краљ Владислав Јована Капистранског; па јамачно и самог деспота упути, да се пострара наговорити угарску властелу, да се живље побрину, како ће се сломити турска сила. Јован Капистрански[27] најживље настане, да измири завађене стране у Угарској, и да побуди угарску властелу на рат против Турака. Прво му изађе за руком; и Јанко се бар привидно изравна с Улриком и Гаром тако, да се могло узети, да је и између краља и Јанка повраћено узајамно поверење[28].

[27] Овај Јован звао се презименом Chioli, а од вароши Капистрано прозват је Капистрански; рођен је 24. Јунија 1386. Учио беше науке правне, и био је главни судија у Напољској; па кад не хте против свог уверења по заповести више власти да изрече пресуду неку, покалуђери се, и са свом животњу ода се проповедању слова божијег.

[28] Између краља Владислава и Хуњадије утврђено је споразумлење под овим главнијим условима: а) Хуњадија повраћа краљу Будим, и друге градове, којима је управљао, и одриче се државне управе; б) млађег свог сина Матију шиље у двор краљу; в) задржава под својом управом јужну Угарску; и стара се о припремама за рат на Турке. г) Измириће се с Улриком, грофом Циљским тако, да буду у будуће пријатељи један другом, и да се узајамно помажу против свију непријатеља својих.

Али, што се тиче рата на Турке, и ово саветовање оста без успеха, као и сва дојакошња.

Деспот Ђурађ напрегну сву своју снагу, да приволе угарску властелу на рат против Турака. Он описа живим бојама велика спремања Мехмедова, и његово нагло напредовање, па снажно доказиваше, да треба, да сви хришћански владаоци устану на Турке, ако неће, да Турци поплаве њихове земље. Он се обећа о свом трошку саставити добро оружану војску од десет хиљада људи, и придружити је осталој војсци, која би пошла на Турке, и која би ишла и Србију да ослободи од њих. Деспотовом говору одазва се Јанко (Хуњадија), обећавајући, да ће и он о свом трошку саставити онолику војску, као деспот, ако се учини, да краљ Владислав даде војску од двадесет хиљада људи; бургундски владалац по свом обећању десет хиљада пешака, и толико коњаника, а и папа да даде војску од двадесет хиљада. С оволиком војском обећа Јанко не само започети рат на Турке, и њих из Европе ис-

Хуњадија је о овоме издао и писмено 1. Августа 1455; а у другом писму оставио је на вољу Улрику, шта ће у име мираза дати уз своју кћер Савету, изпрошену још пређе за Матију Хуњадијевог. Та Савета беше унука деспота Ђурђа од кћери Катарине, коју наши летописци зову Кантакузина; и по овом сродству даје се разумети, зашто је и сам деспот тако често долазио у сукоб с Хуњадијем, и за што се налазио на страни Улриковој. О наведеним условима мира види Teleki a Hunyadiak kora Magyarországon. књ. II. стр. 380—383. О удаји Савете Улрикове за Матију види приметбу 36. овде на стр. 29.

терати; већ се надаше, да ће моћи и сам свети Јерусалим од њих отети, и ослободити.

Но од свег овог разговора, и саветовања не би ништа. Ма да-не беше тешко саставити онолику војску, као што искаше Јанко, властела се не могоше да погоде, како да се та војска састави. Љубав к отачаству и хришћанству не беше у њих доста велика, да тој љубави жртвују што од својих добара; и од својих угодности.

Уз то се на овом сабору у Ђуру још нешто зби, што је штетно дејствовало на спремања против Турака. Калуђер Јован Капистрански, видећи деспота Ђурђа у невољи, и да тражи помоћи против Турака у западних Хришћана, намисли покушати навести деспота, да остави православну веру, и да се подчини папи, велећи, да ће само тако бити достојан, да му у невољи помогну западни Хришћани. Деспот Ђурађ беше тад у дубокој старости; па је лако разумети, како га је потресло неумесно тражење Капистраново. „Ево је, одговори он римском калуђеру, деведесет лета, што проживих као моји стари у вери, коју су ми они у детинству мом у душу усадили. Ма да сам у овај мах у несрећи, у вери ћу својој остати постојан. Ти желиш, да ја својим делом уверим друге, да сам у својој старости полудео и подетио се. Радије ћу изгубити не само државу, но и сам живот, него што ћу оставити веру својих старих, и постати неверник[29].“ Деспот се после тога дигне из Угарске, и уверивши се о

[29] Овај одговор деспота Ђурђа, дат Капистрану, налази се у историји Бранковићевој, од куд га

томе, да му нема никакве помоћи, похита у Србију, у своје утврђено Смедерево, да ту чека своју судбину, и даљи развитак догађаја.

Међу тим, доК су ова саветовања текла, Султан Мехмед прикупи голему војску и упадне с њоме у Србију. На покладе, вели наш летописац, 1. Јунија прими цар Мехмед Ново Брдо; Јунија 9. освоји Призренац; 21. Јунија стари Призрен, а за тим Бихор у Загорју, и градове ситничке[30]. Ново Брдо[31]

наводи Раић у својој „Историји Сербовъ" и т. д. Будим 1823. III. 228—229.

[30] Památky Шафарика, стр. 78. 79. Глас. X. стр. 273.

[31] Ново Брдо беше врло знаменито место у старој српској држави, како због својих рудокопа, тако и због јаког града, а и због велике трговине, која се у том месту водила; и у којој су особито Дубровчани млого радили; као што се види из писма, које су Дубровчани писали деспоту високом Стефану 15. Јунија 1417, где се за Ново Брдо каже: „гдѣ но сѹ слаки и келики трьгоке како но ѹ Новомь Брьдѹ" (Почић „Споменици српски" стр. 138). У Новом Брду морало је бити млого настањених Дубровчана, за које се каже у некој повељи кнеза Лазара, датој Дубровчанима Јанвара 9. 1387 „кои се ѹ Дѹбровчанинь ѕабашинили ѹ Новомь Брьдѹ. тьѕи да ѕиге (зида) градь и да чѹва; кои ли сѹ гостие и несѹ се ѕабашинили, да ни ѥ на коли. що ниь годе." Ово о Дубровчанима доцније потврди деспот високи Стефан својом повељом издатом „ни славнѣмь градѣ Корѹи" 2. Дек. 1405; деспот Ђурађ својом повељом издатом „ѹ Неѥдинѹ" 13. Дек. 1428, и другом из Смедерева од 17. Септ. 1445 год. (Miklošić Monumenta Serbica 206. 268. 354, 435.) И данас се још виде развалине од града и рудника новобрског.

беше варош и град; варош Турци олако освоје, ал се под градом проли млога крв, јер га Срби јуначки бранише. Уз Ново Брдо беху знаменити рудокопи сребра, и деспот Ђурађ имађаше отуд до сто двадесет хиљада дуката годишњег прихода; а то беше у оно време врло велики новац.

Угарска властела препадну се, кад чуше, да је пало Ново Брдо с другим градовима; и шта за кратко време почини султан Мехмед. Дуржавни сабор пресели се из Ђура у Будим, и одовуд пошље под 21. Јулија папи писмо, у коме му се жали, што се ништа не ради, да се стане на пут Турцима у њиховим победама. Угарска властела јаве тим писмом папи, да су Турци освојили Ново Брдо, па моле папу да им пошље што пре обећану помоћ[32].

Деспот Ђурађ остављен сам себи није могао ни помишљати, да силом одбије од своје државе Турке; него врло тешким жртвама одкупи мир од Султана[33]. Србска држава, харана и паљена толико пута после косовске битке; с'ужавана у својим границама с дана у дан, мучена притиском свирепих Турака, и саможивих запађана, налазаше се, тако да кажем,

[32] На овом писму налазимо ове подписе: архиепископе острогонског, и калочког; владике јегарског и велико-варадског; Сибињанин Јанка; Гару, Палатина; Николу Илочког и Розгоњију ердељске војводе, и још других седам великих властела. Teleki. II. 381. Прим. 2.

[33] Да је деспот Ђурађ измолио у Султана мир после тога, како су Турци овладали Новим Брдом; сведочи писмо, које је из Чанада. 23. Септ. 1445 писао папи Јован Капистрански.

при издисању. Деспот Ђурађ беше јој достојни представник. Као што се он годинама старости ослабљен, а млогим бедама које преживе, измучен налажаше на прагу гроба; тако му је и држава била не истина дугим животом, већ премлогим невољама, које поднесе ослабљена, и после толиких бојева тако клонула, да својом снагом више немогаше одржати и сачувати свој живот у борбама, које се све већом снагом понављаху, и које су је чекале. Само храброст српског народа, скученог сад већ на узане границе своје државе, не беше сломијена; нити би угашена у србским срцима ватра, којом се хватаху оружја свагда, кад је год требало бранити своју веру и слободу против опаких, и страховитих непријатеља.

Глас, који доби папа о томе, шта су Турци учинили у Србији, потресе га и застраши; те почне нешто радити око тога, да се на пролеће 1456 дигне на Турке велика војска од свију западних хришћана. Он пошље једног свог посланика у Француску и Енглеску; а другог у Немачку и Угарску. Првом заповеди, да се постара измирити међу собом краљеве француског и енглеског, како би су могли садејствовати у рату на Турке; а другом препоручи да заједнички с Јованом Капистранским проповеда рат на Турке. У својој ревности оде он и даље. Ђорђу Скендербегу (Кастриоти) пошље новаца, да се боље спреми за рат на Турке; босанског краља ободри да и он са свом силом устане на Султана[34]; а уз

[34] Папа је још у пролеће 1455 писао босанском краљу, и обећао му потврдити га у притежању свију земаља, које од Турака отме.

то је у грчко море (у Архипелаг) опремио ратне лађе[35], да на мору узнемирују Турке; и да их задрже од њиховог напредовања према Угарској.

Папино старање имађаше неког успеха. Јер Султан разумевши за папину флоту, не пође даље у својим освајањма; но се задржи при Новом Брду. Но баш то беше зло. Јер угарска властела, сазнавши да Султан не напредује даље, и да се не приближава угарским границама, престану озбиљски старати се о ратним припремама; него се одаду безпосличењу, и унутрашњим сплеткама, које сметаху свему, што је требало чинити, да се дигне јака војска против Турака. Уз то у јесен 1455. појави се у Угарској куга, те и то учини, да не би ништа од саветовања, како да се одклони опасност, која је претила Угарској и Хришћанству од Турака. И ова несрећа дође на хришћанске државе од Турака, а највећма снађе јадну србску државу, која је граничила са земљама, што су их Турци већ освојили били[36]. Деспот Ђурађ доживе жалост да му од чуме умре унука Савета, кћи Улрика грофа Циљског, што испрошена беше за Матију, млађег сина Сибињанин Јанка[37]; и то пре но што дође време да се венчаду.

[35] Под управом патријарха од Аквилеје.

[36] Наши летописци под год. 6964. од створења света заиста и спомињу, да је те године била *чума* по свој земљи.

[37] Кад је Јанко 1448. разбијен на Косову од Султана Мурата допао ропства код деспота Ђурђа, утврђен је између њега и деспота уговор, по ком је између осталог деспот одпустио од себе Јанка; а овај се обвезао да ће свог млађег сина Матију оженити

Тако се сврши и 1455. година, која у бедама и невољама не беше сиромашнија за србски народ од прошле 1454. године; и која се може узети, да је била предходница другим годинама, које насташе, и које беху горе и грђе за србски народ од оних, што већ прохујаше.

унуком деспотовом. Бонфин греши, што вели, да је тад уговорено било, да се Матија, тад још дете, ожени ћерком деспотовом, унуком грофа Улрика Циљског, јер деспотова кћи беше удата за Урликом, а не овога кћи за деспотом. Што други веле, да је тад (1448). уговорено било, да Јанко даде своју ћерку за сина деспотова, не стоји за то, јер се Лазар, деспотов син, што беше за женидбу, оженио још 1446. Јеленом, коју су, као што наши летописци веле, у Декембру довели „од Моурк" *(из Мореје)* и венчали је с Лазаром. — Ова Савета Улрикова, пошто нешто одрасте — јер 1448 беше дете — би предата Јанку, те се његова жена старала о њој. Не зна се јамачно, који дан је умрла; ал то се зна, да је 1455. 8. Септембра била истина још у животу, ал се болест на њој већ појавила била, јер је тај дан Јанко писао Јовану Капистранском између осталог и то, да му је кћи, — управ сна' — унука деспотова оболела. Умрла је по свој прилици на измаку 1455. На овом месту вредно је навести, под којим условима је утврђен уговор о удаји Савете с Матијом. О утврђеноме, између деспота и Сибињанин Јанка миру, издали су деспот Ђурађ, и Владислав Гара угарски палатин, свечана писмена; у којима се и о удаји Саветиној пространо говори. По писмену, које је од себе издао Гара, Савети је било десет година, кад се поновно уговор између деспота и Јанка о њеној удаји за Матију.

II.

Бој.

Није било тешко предвидети, да султан Мехмед неће дуго мировати после победа, задобивених у лето 1455., и после тога, што је освоио Ново-Брдо, и градове ситничке. Он је дознавао за договоре, које међу собом имају хришћански владаоци о томе, да завојште на њега; ал у својим војничким походима не наилазећи на жешћи одпор, а знајући и за унутрашње раздоре у Угарској, и између владаоца, мислео је, да нема узрока бојати се тих договора. Намера му беше да овлада Дунавом, и тако да себи прокрчи пут у срце Европи; Дунаву пак, и може се рећи свој Угарској кључ беше град Београд,

---

рођена је дакле 1441. Она се по саизволењу Улриковом и Катарининном налажаше под влашћу деспотовом, те је и могао он у њено име правити брачни уговор. Венчање требало је да буде о св. Николи 1453. Утврђено беше, да Савета пошто се одведе у дом Јанков, остане у православној вери, и да у свом двору има свог свештеника; и око себе дворјане и дворкиње од своје вере. Савети је међу тим остављено на вољу, да може одустати од удаје за Матију, јер као што се у писмену каже, деспот није ишао уговором на то, да ограничи њиме вољу девојкину. За случај. да се не збуде ова удаја, деспот је обећао уступити Јанку нека своја добра у Угарској. Писмено, што га Гара издаде у Смедереву 7. Авг. 1451. штампано је код Телекије књ. X. CXLVII. а писмено деспота Ђурђа штампано је на више места, па и у Летопису за 1851. II. стр. 121. у врло незгодном преводу србском.

који тад беше у рукама угарским; јер га краљу Жигмонду још у почетку своје владе даде деспот Ђурађ[38] за неке градове и места, што му овај у замену даде у Угарској[39]. Мехмеду је ваљало дакле овладати Београдом, јер је само освојењем Београда могао коначно и за векове себи подчинити Србију; и из Београда је само могао успешно полазити Дунавом на Будим и Беч. За тај велики рат, коме циљ имаћаше бити, да се освоји Београд, спремаше се Мехмед са свом снагом.

Угарски краљ Владислав, увидивши најпосле, да му се ваља спремати, да одбије Турке, који му

[38] Да је Београд уступљен Угарској, то је извесно; и о том уступању осим Халкокондила и Дукаса говори Туроција, Бонфин, Иштванфија и други: али се не зна управ година, кад се то збило. По неким сведочбама могло би се мислити, да се то збило још 1411. и 1412. год.; други пак веле, да се то 1425. г. догодило; и у оба ова случаја догађај овај пао би у време владања деспота високог Стефана. Неки мисле, да се то догодило 1431., 1437. или 1438. год. Почем се у 1433. г. спомиње неки Матија (Thaloczi) ковински жупан (гроф) и капетан Београда, може се узети, да се уступање Београда догодило пре 1433. год.

[39] Међу местима, што их доби деспот Ђурађ у замену за Београд, спомињу се: Сланкамен, Токај, Мункач, Сатмар, Дебрецин, Фелше-бања, Асонпатака и т. д., а и Купиново, (Kelpen, Kolpon), Митровица (Szava Szent Demeter), Земун (Zemlen), Бечеј, Бечкерек, Ердшомљо и Вилагошвар, која се места спомињу као имање деспота Ђурђа у Угарској, такође је јамачно тад добио деспот Ђурађ од Угарске.

претише, да ће га напасти, још на измаку 1455. разашље по Угарској и Ердељу писма, да се састане државни сабор у Пешти на 8 дана после Богојавлења 1456. г.; али доцније одложи исти сабор за месец Фебруар поменуте године; и намеран сам лично подејствовати, да се што уради на том сабору, дође у Будим 6. Фебруара, ту проведе последње дане месојеђа; и отвори сабор, ком је главни предмет саветовања био рат на Турке, што је предстојао.

На овом сабору међу осталим би решено, да се због рата на Турке удари на људе нов порез; да се рат због слабе прошло-годишње жетве у Угарској и особито у Србији одложи до Августа; и издате су наредбе, како да се дочека војска, коју сустрани владаоци обећали повести у рат на Турке. И као што се у Будиму већ у Априлу знало, да се Турци спремају, да ударе на Београд, наређено је, да се краљева војска пошље на Дунав; а и Сибињанин Јанко узе на се, да ће што пре саставити војску од 7000 људи.

О ономе, шта је на угарском сабору закључено, по наредби сабора извештен би папин посланик, и умољен, да то и папи јави, и да настане, да папа пошље своје ратне лађе на Турке, и да нападне на Цариград. Посланик то учини, а у исти мах упути нека свештена лица, да позову људе у рат против поганика. Посланик јако настане, да се састави војска за рат, који предстојаше, па је писао 10. Априла из Будима аустријском херцегу Сигмунду, да спреми и што пре пошље у Угарску вој-

ску, која ће поћи на Турке[40]. У исто време је и краљ Владислав под 7. Априла 1456. г. писао немачким владаоцима, и римском папи; прве је позвао, да пошљу по својој обвезаности, коју на себе примише, своје војске у Угарску због рата на Турке; папи пак, јављајући му, шта је закључено на угарском сабору, пише, да је готов завојштити на Турке, борити се па и умрети за веру. Турци су, писао је он тад папи, у Бугарској с јаком војском; и отуд нагло се приближавају Угарској. Он је рад, да их преухитри, и да им изађе на сусрет, па за то моли папу, да пошље своје ратне лађе против Турака, а и друге хришћанске владаоце да побуди, да му притеку у помоћ; јер ће само тако моћи сломити турску силу.

Као што је без престанка расла опасност од Турака, краљ Владислав повери Сибињанин Јанку, да преузме управу свим пословима, који ће се ти-

[40] У том писму посланик вели, како се краљ Владислав обвезао, да ће 1. Августа послати своју војску на границу, да чува земљу против Турака; али да је разумео, да се Турци приближавају угарској граници, а особито Београду, па да је и нечекајући одређени рок, послао војску за одбрану границе. „Nach sölhen ist seiner kunigkleicher maiestat zu erkennen gegeben, wie der Turckh nu mit seinem her und macht zunehent ist, Auch die gegend genannt Weissenburg, die des Reichs ein Schlüssel ist angreiffen und über die Tanaw ziehen, auch das Reich ze stören well“ и т. д. Као што Телекија спомиње, ово је писмо извађено из царске тајне архиве, а преведено је на немачки те године, кад је писано. Teleki, Hunyadiak kora. X. CCXLI. стр. 499—501.

цати рата с Турцима. Јанко се прими тога, па као што је те године поновио с Улриком Циљским уговор о пријатељству[41], заиште од краља, да му врати сина Матију, који беше у краљевском двору као неки талац; и краљ, рад показати, колико је одан Јанку, учини му различне милости; и између осталог под 12. Маја 1456. г. изда писмено, којим потврди Јанка у притежању места Рудишта[42] које је место још од пређе Јанко држао као своју собственост.

[41] Писмено о тој понови уговора издао је Јанко 31. Марта. У том писмену спомиње Јанко, да се заклео на часни крст и на свете мошти, да ће држате веру, дату Улрику; а као сведоци наводе се осим краља Владислава Јован, владика варадски; Гара палатин; Никола Илочки; Владислав Палоција и Фридрик Ламбергер, саветник Улриков.

[42] Ово је место лежало близу Београда; припадало је пређе неким београдским калуђерима, дакле неком манастиру; и од калуђера га је одкупио, ил управ у промену добио Јанко, ког је капитол арадске дијецезе на основу писма краља Владислава од 15. Августа 1453. год. издатог у Пертелсдорфу увео у притежање, и о томе издао исти капитол сведочанство под 10. Јанвара 1454. г. Међу онима, који су били суседи Рудишту, спомиње се у писмену и неки Никола, србски војвода. Рудиште, као што му само име казује, беше рудник, у ком се копало злато и сребро. Краљ је Владислав 12. Маја 1456. год. издао у Будиму и друго писмено, којим по ново потврди Јанка у пратежању поменутог места; које се у наведеним писменима пише: „Rudystha и Rwdischa; и за које се у споменутом другом писму каже, да је било opidum, и да су му између осталог припадале fodinœ auri et ardenti,

Међу тим се Турци приближаваху србским границама, и већ се знало, да иду на Београд. С тога и Јанко остави Будим, и дође најпре у Сегедин, отуд у Темишвар, и најпосле у Ковин, да тако што ближе буде Београду, и да с војском може поћи онамо, где буде потребно[43]. Турци су међу тим и сами без престанка напредовали; и у почетку Јулија њихова војска допре до Дунава и Саве. Кад се ово прочује у Будиму, краљ Владислав изађе у лов, па одвојивши се од осталог друштва, с нешто

и других метала. Где је лежало то место, незна се; јер му се име до данас сачувало није. Близу Раковца до крагујевачког друма има доста шљаке, што је знак, да су тамо били рудници. Да ли тамо беше поменуто место Рудиште? Напред споменута два писмена налазе се у делу Hunyadiak kora. X. под бр. CCI. и CCLI.

[43] И она писма, која је Јанко из поменутих места писао, налазе се у наведеном делу под бројевима CCLIV., CCLV. и CCLVI. У првом писму, писаном у Сегедину 12. Јунија, заповеда Сасима, да устану сви листом на оружје, јер се Турци приближавају, и да са свим својим коњаницима и пешацима похитају у Карансебеш, где ће и њега наћи. У другом писму, писаном у Темишвару, 22. Јунија вели Јанко, да је султан са својом големом војском само 4 дана далеко од границе; па за то позива Сасе, да своју војску пошљу у Ковин, где ће у други петак (25. Јун.) и сам приспети. На ова писма послаше Саси своје људе у Ковин, да виде ваљда, у чему је ствар, и зато Јанко у свом писму од 3. Јулија вели Сасима, да он већ стоји пред Турцима, као што се њихови посланици уверише; па за то да похитају дању ноћу и својом војском њему у помоћ.

пратилаца остави Угарску, и побеже у Беч[44]. По примеру краљевом учине и млога властела, па у место да са својим оружаним људма пођу на непријатеља, повуку се у своје замке, очекивајући, шта ће се збити. У Будиму беше овладао толики страх, да је капетан са свим војницима изашао из града, који пуне две недеље стајаше празан и без војске. Сва Угарска беше у забуни; и народ сам себи остављен ништа не учини, да се спасе од опасности, која му претијаше.

У сред ове велике опасности беху у Угарској два човека, који узеше на себе да се ухвате у коштац с опасношћу, која је претила свој земљи. Та су двојица Сибињанин Јанко, и калуђер Јован Капистрански. Овај је на све стране проповедао рат на Турке, опраштао је грехе сваком, који узе на себе крст, и који пође за њим на војску, или који посла место себе замену. Он у народу нађе присталица, који без оружја и ратничке вештине пођоше у бој одушевљени живим говором калуђеровим; и жељни борити се с душманином хришћанства, па или победити га, или погинути за крст часни, и веру Христову. Јанко пак узе на себе бригу, како ће се сачувати Београд, да га не освоје Турци. Он постави Михајила Силаћију, свог зета, да управља градом, а њему у помоћ прида Михајла Орсага; и шпањолца Јована Бастиду; и позове све своје пријатеље и присталице, да му похитају у помоћ; како би могао

[44] На измаку Јунија; јер је 21. Јунија био у Пожуну. Hunyadiak kora. II. 409. прим. 2.

водом и сувим ударити на Турке, кад ови обседну Београд.

Ма колико да се стараху Јанко и калуђер Јован, да се спреме за рат с Турцима; султан Мехмед опет за то претече их. Заклевши се пророковом брадом, и својим спасењем, да ће за две недеље освојити Београд, који му отац пуних шест месеци обсађиваше[45], и да ће за два месеца допрети до Будима, и ту ручати, он се страховито спреми, да учини, што се заверио. Војска му се скупљаше код Једренета; лађе код Видина; а код Крушевца је дао лити топове од звона, што их је поскидао са светих цркава у Цариграду. С големом силом и великом војничком опремом крену се султан на Београд. Он имађаше преко *сто педесет хиљада* одабране војске[46] осим оних, који пођоше рад пљачке, и да се уз војску лебом ране; имађаше *две стотине* лађа, направљених онако, као што су морске лађе; имађаше *три стотине* топова, међ којима *двадесет* беше врло великих, 27. стопа дугачких, а при устима две стопе дебелих. Уз то је понео он собом *седам* големих ратних машина, којима је стење убацивао у варош и град. Шесдесет и четири лађе требале су, да понесу топове, а топџије беху Немци и Талијанци. Голема

[45] У лето 1440.

[46] Највише писаца веле, да је султан имао оволико војске; но гдекоји писци веле, да их је било млого више, по некима две, по другима три, а опет по другима четири стотине хиљада. Неки пак веле, да је при овој обсади Београда било само сто, а други веле, да их је било сто двадесет хиљада.

ова сила требала је да освоји Београд, да продре у Угарску; и да овлада Будимом[47].

У почетку Јулија 1456. допреше Турци до Београда. Султанове лађе обухватише град од Саве и Дунава, коим допреше до Сланкамена, да стану на пут свакој помоћи, која би водом из Угарске могла у град доћи; и особито, да не даду, да се у град унесе рана. Око Београда ударе Турци своје шаторе; Султан се намести на неком брежуљку, од куд се могао прегледати цео предео; око султанова шатора беху намештени јаничари; а у долини беше смештена остала војска[48]. Султан се постара, те на више места подигне магазине за рану, и сместишта за ратне потребе; и особито лепу цркву св. Магдалене, удаљену од стана турског на једну миљу, напуни барутом, и другим стварма за војевање. Дунавом су без престанка долазиле из Турске и Бугарске нове оружане чете; а и сувим долазише војници оружани стрелама, и копљима; кола, коњи и камиле натоварене раном, и другим стварма; млоги волови, и биволи. Султан намести и подигне воденице да

[47] О овим големим ратним припремама Мехмедовим говоре млоги историци, и писци: Аренпек, Халкокондилас, Туроција, Енеја Силвије, Ранзан, Длугош, и млоги други. О истим припремама има и различних писама и извештаја, писаних од људи који су у том боју били. Јанко у свому писму послатом кардиналу Дионисију, вели, да је турска сила била тако велика, да веће силе ондашње време неје видло.

[48] О свему овом приповедају Бонфин; Туроција; Ранзан; и други.

међу жито; пећи за леб; па да лакше придобије на своју страну браниоце града, поведе собом и млого лепих робињица, које су имале примамљивати војнике, да оставе град, или да га предаду Турцима. Најпосле Турци поведоше собом и млоге псе, да ждеру мртва телеса људи и коња што ће пасти у овом рату.

Чим приспе султан Мехмед под Београд, опусти цео предео. Своје батерије постави на три места: и почне пуцати на варош из највећих топова. Пуцало се дању ноћу без престанка; а пуцњава беше тако жестока, да се чула на 24. миље далеко чак у Сегедину[49].

У граду беше малена, али храбра посада од војника, готови погинути, а не предати се. Ови војници бранише се из града, ал не могоше учинити, да Турци са својим грдним топовима не руше градске зидине; а млого их мање беше на броју, него да се могоше усудити изаћи непријатељу на сусрет, и отерати га од града. Једни топови рушише градске зидине и градска утврђења; други бацаше у варош и град велико камење, и усијане кугле. Сву околину покри дим, који на далеко казиваше страховиту борбу, која тецијаше око Београда[50]. Турци за кратко време поруше градске зидине тако, да су поравнале биле са земљом; и храбра посада, измучена и изморена борбом, немиром и пословима,

---

[49] То изреком спомиње Бонфин и Туроцнја.

[50] Како је текла борба ова о томе говоре Туроцнја, Бонфин, Аренпек.

спремна беше више да изгине, него ли да се и даље узалуд брани[51].

При овим приликама град се налазаше у великој тескоби, и у врло хрђавоме стању. Сибињанин Јанко стајаше са храбром, ал маленом војском код Ковина и ту чекаше, да се искупи остала војска, па да почне ударати на Турке. Јанко увиђаше, да је по Угарску врло важно, да Турци не отму Београд: јер ако га освоје, отворен ће им бити пут у Угарску, нити ће бити силе, која ће их моћи задржати, да не овладају свом земљом. Он науми ма како да одбије Турке од града. Али како да учини то? војска му беше малена, и нејака, да се упусти у борбу с Турцима. У граду невоља растијаше сваки дан; поче нестајати рана; и војници се поболеше од умора, и зле хране. Он мораде чекати, да се искупи и остала војска, па да почне бој с Турцима. Најпосле дође му у помоћ Јован Короћија, мачвански бан; Владислав Канижаја; млоги стари војници, који војеваше још пређе под њим, и калуђер Јован Капистрански с оним људма, који

[51] Тако вели Туроција и Бонфин. Јанко у своме писму, што га је послао кардиналу Дионисију, вели за султана „in tantum ipsum castrum per ictus bombardarum destruxit, quod ipsum castrum non est castrum, sed campus, quia usque ad terram murus est destructus“ а ниже доле у истом писму вели: „ignoramus, quid sumus facturi castro predicto, quia non possumus dicere id castrum esse, sed campum propter fractionem, et nimiam ejus destructionem.“ Халкокондил, и Дука такође причају, да су зидови градски били порушени.

се подигоше, више да погину као мученици за веру хришћанску, него ли да побију непријатеља; јер ти људи беху већином сиромаси, неоружани, невешти ратовању, наоружани буџама и вилама, редко који копљем или пушком. Међ овима беше и доста ђака. Сви ови војници беху одушевљени пламеним речма калуђера Јована; сви се уздаше у помоћ божију, и у Јанкову вештину војевања; сви готови беху погинути, да тако постану достојни вечног блаженства.[52]

Прва је брига морала бити војводи Јанку, да у Београд пошље одморну војску, и довољно хране, и ратних потреба. Он увиде да сувим не може продрети до града, који су Турци добро опасали. Он за то науми да разпрсти ланац турских лађа, које намештене беху на Дунаву; па за то нареди, да се код Сланкамена[53] искупе све лађе, што се мо-

---

[52] Колико велика беше војска, која се скупи око Јанка у Ковину, о том се не слажу писци. Неки веле, да не беше више од 3000 људи, а да је Турака било педесет пута више; други пак веле, да се око Јанка искупило било до 30.000 људи. Ово је вероватније; почем је сам Јако морао имати неколико хиљада својих војника, јер се обвезао бно свечано, да ће о свом трошку скупити војску на Турке.

[53] Што Феслер вели, да су се лађе код Варадина најпре искупиле, може се веровати, јер је напред казано, да су до Сланкамена допирале турске лађе. Но код Сланкамена је морало бити главно место скупљања свију лађа, од којих су неке јамачно и Тисом у Дунав спуштене биле.

гаху наћи на Дунаву; а поручи и Михајлу Силађији, који управљаше Београдом, да држи спремне све лађе, што их узможе прикупити; па кад спази, да он удара на Турке, и сам да их нападне с леђа. Јанко на брзо скупи до две стотине мањих и већих лађа; опреми их да могу послужити као убојне лађе; напуни их храном, и другим стварма; и метну у њих одабране војнике[54]. У највећу лађу смести Јанко, што беше најпотребније за град; и њу напуни својим људма; да брани друге лађе, а и да предњачи осталим. Тако се спреми све за ужасну борбу, коју хтеше одпочети Хришћани с Турцима.

14. Јулија почну се кретати хришћанске лађе. Јанко дуж обе обале постави своју војску, да буде у помоћи лађама, а у једно да неда, да Турци дођу у помоћ својим лађама. На једној обали беше сам Јанко, а на другој калуђер Јован, који без престанка пламеним говором оживљаваше ратнике. Турци из својих лађа, које стајаху на ленгерима, а које утврђене беху међу собом ланцима, смејаху се, кад видоше, да Хришћани са својим лађицама иду на њих; и с презирањем чекаху Хришћане. Но брзо се увере, да им те мале и незнатне лађе могу доћи главе, те се стану бранити. Хришћанима пође за руком, те на неколико места покидају ланце од турских лађа; и измешају се с Турцима. У исто време

[54] По некима само оне, који пођоше за калуђером Јованом у бој; а по другима војнике, што их доведе Короџија. Као што овај беше мачвански бан; а жупан пожешки, може се узети, да су му војници били из Мачве и Славоније.

ударе Хришћани из Београда са четрдесет на брзу руку за бој опремљених лађа с леђа на Турке; и почну их живо бити. Овим лађама управљаху већином сами Београђани. Пуцњава из топова и пушака, и јаук рањеника испуни ваздух страховитом хуком; а племенити Дунав обојадисан људском крвљу понесе собом погинуле војнике. Пуних пет сахата трајаше борба; хришћанске лађе ухватише се најпосле у коштац с турскима; и после жестоког боја, и великог напрезања сломију Хришћани Турке, и натерају их, да бегају. Победу одржаше Хришћани. Турске лађе беху неке потопљене; а млоге врло јако искварене тако, да се не могоше више употребити, па их је, као што неки веле, сам султан дао запалити, да не падну у руке Хришћанима, који освојише четири ратне лађе са свом ратном опремом. Хришћани изгубише само једну, и то своју највећу лађу, на којој се запалио беше барут, те распрскао лађу, и тиме баш Турцима учинио много зла. Мртвих Турака беше само до пет стотина; ал од оних, што се борише, редак је био, који не доби ране у овој борби[55].

Велика намера рад које се започе овај бој, би постигнута. Хришћани овладавши Дунавом, имаше отворен пут у Угарску, и слободан саобраштај с хришћанским светом; те тако могоше шиљати граду

---

[55] О борби овој хришћанских лађа с Турцима говоре: Халкокондил; Ранзан; Аренпек; Бонфин; Троција; Тагљиокоца и Никола Фара код Вадинга; и други.

у помоћ војске и свега, што је требало, да се борба с Турцима настави. Јанко метну у град нову, одморну војску, увезе довољно ране, и ратних потреба; па тиме охрабри војнике, и житељство, да се и даље витешки брани против Османлија.

Задобивеном над Турцима на Дунаву победом беше за часак одклоњена истина опасност, која је претила Београду од Турака; ал око града стајаше још једнако неповређена голема турска сила са својим топовима, кадра савладати тешкоће, на које нађе у даљој борби за град. Нужно је било дакле постарати се, да се и ова турска сила сломије, јер се само тако могао ослободити град од опасности, у којој се налазаше.

Јанко имађаше под собом нешто више од 15.000 обучених војника[56], и до 60.000 људи[57], који се скупише под барјаке, да војују против Турака за

[56] Палма у делу: Notit. rer. hung. II. 309. вели, да је толико војске било у стану код Сегедина; и по томе би се могло рећи, да је Јанко морао имати нешто више од 15.000 војника; јер је и у граду на посади било нешто одабране војске.

[57] Од како се почеше спремати на рат против Турака, крстоносци се без престанка скупљаху из разних крајева; и држава. Може се веровати да је међ крстоносцима било највише њих из Угарске; ал што мађарски писци веле, да су ти крстоносци били већином Мађари, неда се доказати, почем латинском речи Hungari не означавају се само људи племена мађарског, него и друге народности; а за Унгаре стоји, да их је највише било међ Крстоносцима. Неки веле, да је под Београдом било само до 40.000 крстоносаца.

часни крст; који готови беху погинути за свету веру хришћанску, али који невешти беху оружју, а уз то ни оружја не имађаху. Да би Јанко с успехом могао започети бој с Турцима, настани се око Земуна; неуређене гомиле људи, што их искупи калуђер Јован Капистрански, подели у мања оделења; и постави веште подвојводе, да их обучавају оружју, и војничким покретањима. Њему је требало од неуређене гомиле побожних Хришћана саставити добро уређену, и оружју обвикнуту војску, јер се само тако могаше упустити у борбу с далеко снажнијим непријатељем. Ова војничка обучавања збиваху се на очи глед непријатељу, који их најпре исмеваше, после им се чуђаше, а најпосле од њих и зазирати поче.

Султан Мехмед беше млого љут, што му пропадоше лађе; и ма да је гледао, како се Хришћани спремају за борбу, није одустајао од своје намере, да освоји Београд. У своме гњеву завери се, да ће за петнаест дана или овладати градом, или погинути. Он почне из нова пуцати на варош и град, да тако срушивши зидове, олакша својој војсци јуриш. Но и војска и житељство у вароши и граду храбро се бранаху, порушене зидове оправљаху, или подизаху нова утврђења, и својим топовима причињаваху Турцима велику штету.

У оваквој борби без престанка прође и неко време. Султан разуме, да напине лађе дођоше на Хелеспонт, па да узнемиравају тамошње приморје; те науми, да час пре сврши бој под Београдом. Раздражен смрћу свог везира Караџе, који погибе од топа, нареди да

се 21. Јулија са свом снагом и жестином удари на Београд[58].

Не обична живост у турском стану предсказала је обсађенима намеру султанову, те учинише све, што је требало, да се могу бранити. Пред вече, поменутог дана, упуте се Турци на варош. Зидови око вароши беху порушени и шанчеви претрпани, те је варош стајала отворена пред непријатељем. На скоро се одпочне крвава борба. Јанко и калуђер Јован поведу у бој пред непријатеље своју још са свим не уређену и оружју не обвикнуту војску; и с узвиком имена Исусова ударе на Турке, који помињаху име пророка Мухамеда. Дуго је трајала борба с променљивом срећом. Турци два пута уђегоше у варош, и оба пута беху с губитком из вароши изтерани.

Султан је на четворо разделио био своју војску, да тако у боју уморне војнике могу заменити одморне чете. Хришћана не беше толико на броју, да би се могли једни одмарати док се други боре. Јанко и калуђер Јован даваху свима пример, како

[58] Нису сагласни сви писци у томе, ког су дана били побијени Турци под Београдом. Неки веле, да се то збило Јул. 12., по другима се збило то Августа 6., а највише њих узимају, да је то било на дан свете Марије Магдалене, дакле 22. Јулија; побијени су пак били Турци други дан битке, која се дакле морала почети 21. Јунија. Јован Капистрански, пишући извештај папи о овој битци, датира писмо своје; „Ex Nandor-Alba in festo sanctæ Magdalenæ ipso die gloriosissimæ victoriæ“, и отуд се најбоље види, да се битка почела 21. Јулија.

им се ваља владати. Где беше највећа опасност, тамо се налажаше Јанко храбрећи војнике, — уређујући војничке чете и управљајући одбраном. Јован Капистрански попео се био на високу кулу, где су га могли видети хришћански војници и отуд је благосиљао ратнике, и храбрио их, да се јуначки држе.

Већ је пуна четири часа трајала борба, а још се не учини ништа одсудно. Најпосле уморни Хришћани мораше уступити големој и одморној турској сили, и повући се у варош. Турци јурну за њима, освоје спољна утврђења; и продру у варош. На нијаци варошкој отвори се нова борба; и ново клање. Али слаб и недовољан беше одпор, што га Хришћани даваху Турцима; који освоје варош, и нагнају Хришћане, да се повуку у град. Нашло се одважних Турака, који се хватише и самих зидина градских; и један од њих поче се пужати, и успужао се већ на градски бедем с намером, да ту задене турски барјак, и да тиме охрабри остале, да жешће нападну на град, и да у њега продру.

У овом тренутку учини неки војник Хришћанин племенито, и велико дело. Он виде како се Турчин пужа на градски зид, и како ће да побије на бедем турски барјак. Добро зна, да ће то бити знак победе Турака над Хришћанима. Не могући друкчије савладати Турчина, обгрли га, те се с њиме заједно сурва у дубоки шанац, где обојица нађу смрт. Турски барјак не би побијен на градски зид; знак турске победе још се не показа Османлијама; како ће се свршити жестока борба, оста не решено за онај мах. Врли јунак, који учини оно храбро и витешко дело,

беше Тит Дуговић[59]. Турци нагну сад на капију, што води у град. То им беше пут, да овладају градом, то беше и обсађенима једино спасење; јер знаћаху, да су пропали, ако ћуприја градска падне у руке непријатељу.

У оваком положају затече зора обсаднике, и обсађене. Ови се упрепасте, кад виде, у коликој су опасности. Варош беше пуна османлија, који освојише и неке шанчеве градске, па покушаваху узпужати се у сам град по полу порушеним зидовима. Хришћани се препадну, па и саме војводе почеше

[59] Има два мишљења о томе, какве је народности био овај витез ком имена не забележише кронисте тадашњег времена. Бонфин вели, да је био мађар, а други млоги писци (Дубрав, Борег, Пешина, и од новијих Руми) на основу различних бележака веле, да је тај витез био родом Чех, а иначе крстоносац. Гавра Дебрентеија вели, да је био мађар, и да му име беше Тит Дугонић; а своје казивање изводи из неке повеље краља Матије од 1459. дате сину Титовом Вартоломији, у којој се повељи спомиње ово витешко Титово дело. Додаје Дебрентеија, да је исти Тит Дугонић био родом из Гвозденградске жупаније (Vas vàrmegye), где је од Титовог племена још 1824. било потомака. Усвајајући по Дебрентеију, да се поменути витез зваше Тит Дугонић, и да је био родом из Угарске, не можемо пристати, да је био мађар: јер му име казује словенско порекло. Зна се, да у гвозденградској жупанији има Словена, којима припадаше јамачно и поменути Дугонић. То је тим вероватније, што истог Тита не угарски писци означише као Чеха јамачно с тога, што су га по језику држали, да је Чех био.

мислети, како ће се избавити, и намерни беху оставити град; и на лађама спасти се. Неке су војводе већ и отишле из града, у страху, да не допадну робства. Сами крстоносци, готови погинути у побожном свом одушевљењу, и уз ове Сибињанин Јанко и Јован Капистрански осташе ладнокрвни, и не изгубише надања, да ће надвладати Турке. По њиховој наредби војници из града почну бацати на обсаднике Турке запаљене крпе, умотане у смолу и сумпор; и друге запаљиве ствари. Као што је Турака око града врло млого и у густим гомилама било, запали им се њихово широко одело, и за кратко време огрезну турска војска у пламеном мору. Сви Турци потекоше, да изађу у поље из вароши, не би ли се спасли; међ њима овлада ужас, и највећи неред. У то време излети Јанко с Хришћанима из града, и почне таманити збуњеног непријатеља. За кратко време не беше у вароши ни једног Турчина. Од оних, што у варош уљегоше, млоги изгинуше, и тек се гдекоји спасоше. Хришћана је том приликом врло мало погинуло, ал су млоги били рањени[60].

Ма колика да беше штета, што је претрпеше Турци, они још једнако беху врло јаки, и опасни за град. Јанко заповеди за то, да ни један Хришћанин не излази из вароши, и града; а на развале

[60] Овако описују ову знамениту борбу: Тагљиокоцо, и Фара код Вадинга; Бонфин; Аренпек код Пеца; Туроција; и Халкокондил. Први од ових беше очевидац, и сам се борио уз Јована Капистранског, ком друг беше; и он сву славу одржане ове победе приписује Јовану и крстоносцима.

зидова постави одабране војнике на стражу, да буду спремни бранити се, ако би их Турци напали. Но Хришћани крстоносци, опијени победом, коју мало час добише, а уз то невични војничком реду, излетаху иза варошких обкопа, те нападаху поједине Турке, што се налажаху у пољу између вароши и турског стана. Из те борбе мало по мало разви се права битка. Јован Капистрански налажаше се у тај мах на левој обали Дунава, па кад виде, да не може да заустави своје крстоносце, да не дирају у Турке, пређе на чамцу у град, па узевши свој штап у руке, а Петар његов барјактар, узевши у руке освештани барјак, с две хиљаде крстоносаца излети из града на Турке. Хришћани, видећи пред собом Јована, ког су поштовали као божијег угодника, заборављајући на овај живот, у светом одушевлењу ударе на Турке с толиком жестином, да не беше силе, која би их кадра била задржати у њиховом напредовању[61]. Они разбивши турске чете допру до њиховог стана.

---

[61] Тагљиокоцо, Јованов пратилац приповеда, да је Јован, наслањајући се на штап, гологлав, старошћу, постом, и послом уморан полагано ишао пред војском, заповедивши, да се пред њим носи освештани барјак, и да се гласно призиње име Исусово. Турци, спремајући се у први мах на одпор, не могоше да поднесу погледа и гласа Јованова, већ испред њега као бесомучни бегаху. Други писци веле, да је то била крвава битка, и да је Јанко својим мудрим наредбама млого допринео, те је добро по Хришћане испа:а. О тој битци говоре: Прав, Бонфин, Енеј Силвије, Халкокондил, Дукас, Аренпек.

Кад виде султан Мехмед, како напредују Хришћани, побоји се, да му не освоје стан, и да му не пресеку пут, те прикупи по шанчевима, које је око Београда подигао, што могаше војске, и упути се за Хришћанима, који одоше далеко напред, гонећи Турке. Јанко, видећи да је султан изашао из шанчева, оставивши их без довољне одбране, излети из вароши и заузме шанчеве, поубијавши оно мало стражара, што у шанчевима осташе, па учини наредбу, како ће ударити на султана, кад се овај буде повраћао натраг, јер је знао, да ће султан о лако савладати оно мало Хришћана, што гонише Турке. И заиста, султан разагнавши крстоносце и коњанике, који су допрли били до турског стана, овај порушили, шаторе оборили и сам стан већ запалили, поврати се к шанчевима. Но ту га снађе чудо, коме се не надаше; шанчеви беху у рукама хришћанске војске, која поче из његових топова сипати живу ватру на његову војску. Султан се нађе у невољи, па не могући се бранити, повуче се до самог стана, и заповеди, да јаничари ударе јуришем на шанчеве. Но све беше доцне. Јаничари беху за време борбе разтурени на више страна, па се не могоше искупити; а који ударише на шанчеве бише узбијени. Хришћани изађу из шанчева и наставе борбу у самоме стану турском; и то с толиким успехом, да су и у сам стан већ упали били. У тај мах дође Турцима помоћ; те они са шест хиљада спахија понове одбрану, и принуде Хришћане, да им уступе. Већ је и ноћ настала била; те Хришћани не наставе борбу, већ се повуку у шанчеве од Ту-

рака освојене; да ту дочекају зору, и да се спреме за нову борбу[62].

Сад је требало, да се закључи, шта да се ради. Јанко је добро знао, да му је војска још једнако бројем млого мања од војске турске, па да му се је бојати, да га Турци не савладају. Он не знађаше, какав страх обузе Турке, и њиховог султана; те с тога и не могаше се решити, да остане у шанчевима турским, те да с онако раштрканом својом војском дочека зору; већ намисли повући се опет у варош, прикупити сву своју војску, и иза варошких обкопа чекати Турке, ако покушају поновити борбу. Он заповеди дакле, те се на брзу руку затрпају шанчеви; топове из шанчева даде одвући у варош; а које не могаше собом узети, те зачепи, и учини, да се не могу употребити; па се обноћ са свим тихо повуче у варош.

Но Турцима не беше на памети, да се и даље забаве под Београдом, и да понове своја нападања на Хришћане. Они у борби за прошла два дана претрпеше грдне штете; те их обузе големи страх. Млого одличних Турака погибе у тој борби[63]; и сам султан

[62] Како је текла ова битка под Београдом, описују Бонфин, и Халкокондил. Овај у гдечем различно казује, како је текла битка. Тако он вели, да је Јанко и Јован Капистрански ударањем на шанчеве турске одпочео управ битку тог дана, а Бонфин опет вели, да су Хришћани, гонећи Турке, и допревши у њихов стан први пут, одма га и запалили; што други писци неспомињу.

[63] По именце спомиње се Хасан, јаничарски ага; и неки Туракхан, беглербег. За Хасана вели Феслер, да је погинуо у првој борби, која је била у

би рањен у леву страну[64], те га полу мртва донесоше у стан. Све то учини, да Турци још те ноћи нагну бегати без икаква реда, носећи са собом рањена султана, и запаливши све оно у стану, што не могоше са собом узети. Султан се тек неки дан за тим разабрао, и дознавши, како му прође војска под Београдом, тако се озлоједио био, да се хтео отровати. Турци се тако беху пренали, да се једва код Софије зауставише од бегања. Султан се љутио на своје војводе, и своју војску, неке је Турке сам својом руком убио, што су бегали; а после и самог њега спопадне страх, да је пред свима први бегао. Он проклињаше дан, кад беше поражен; и нигда му нико није смео споменути овај бој под Београдом[65]. Српски летописци знаменити овај догађај забележише овим речма:

граду; но други казују, да је погинуо у борби под шанчевима турским, које су освојили били Хришћани. Туракхана спомиње Францес међу погинулима.

[64] Туроција, Енеј Силвије, Аренпек и други веле, да је био рањен у прси; Бонфил вели под сисом; Халкокондил вели: у бутину; други веле да је био рањен у око; а неки наводе, да је у десно око; и у леви кук био рањен. Ни у томе нису сагласни писци, од чега је био рањен. Неки веле копљем, које беше отровано; а други опет веле куглом из пушке.

[65] Осим наведених писаца говоре пространије о погибији Турака под Београдом Туроција; Длугош; Платина; Леунклавије; и други. Турски писци по којима је Хамер написао историју Турака, само толико спомињу, да султан Мехмед није могао да освоји Београд; а неки међ њима и то веле, да је султан Мехмед прекинуо обсађивати Београд због зиме; а овамо сви писци веле, да се то збило у сред лета.

„Въ лѣто ҂зцѯд їюля к҃в разбїенъ бысть царь Мехмедъ под Бѣльградомъ ѡдъ ѩнькоула, и стояше в звѣздѣ ѡпашате едина ѡть запада, а дроуга ѡть въстока[66].“

III.

Догађаји после боја.

На овај начин сврши се обсада Београда, која трајаше пуних четрдесет и шест дана; и која при почетку праведно зададе толики страх свима Хришћанима. У борби, која по готову без престанка трајаше пуних двадесет и четири сахата[67], стече себи неувелу славу Сибињанин Јанко, и калуђер Јован Капистрански; а сви хришћански војници, што се у овој битци борише, заслужише име јунаци. Сва се војска храбро борила; а међ храбрима одликоваше се *бачка чета,* састављена од 600 бечких ђака, који пођоше у бој, да се боре за веру и слободу хришћанску, и који доказаше, да образованост даје јунаштву већу снагу. Млого хиљада Турака погибе у боју[68], млого хиљада

[66] Шафарик Pamatky; Гласник X. 273; XI. 153.

[67] Од четвртка у вече до петка у вече, као што вели Јанко у своме писму, које је о овој битци писао кардиналу Дионисију.

[68] Не слажу се сви писци у томе, колико је погинуло Турака. По некима број погинулих Турака беше две, четири, или пет хиљада; Бонфин вели, да је пало 20.000; Јован Капистрански наводи 24.000 и оволико спомиње и Длугош; папа Каликст у своме писму од 1457; Дрехслер у делу свом Chron. Turc. ad hos ann. и други веле да је 40.000 Турака било мртвих; по некима 60.000, по другима 80.000, а по некима опет 100.000 Турака пало је у овом боју. На сваки начин број погинулих Турака беше врло знаменит.

побише Срби у бегању[69], а до четири хиљаде допадоше робства. Хришћани задобише до три стотине убојних топова[70]; лађе, што претекоше после боја, о ком је напред говорено; силне пушке[71], и друге ратне потребе. Уз то Турци изгубише сав свој стан; пешачка војска беше им поништена; а и остала војска потрвена, и умањена. Према оволиким турским губитцима Хришћани не претрпеше велике штете. Град и варош бише истина млого порушени; доста је војске изгинуло, млоги војници бише рањени; али Турска сила би сломијена, а то беше велики добитак за Хришћанство.

Не може, да се човек не зачуди, кад чита опис ове борбе Хришћана с Турцима на српској земљи, а не налази, да се спомињу међу борцима Срби. Сваг мора да запита: а где је деспот Ђурађ? зар он није више рад, да се сломије турска сила? Где су Срби, зар они неће да се ослободе тешкога турског притиска?

---

[69] По наводу Пранја деспот Ђурађ је ценио број побијених у бегању Турака на двадесет и четири хиљаде. И папа Каликст у једном свом писму наводи исто толико.

[70] Бакшанија, и Реванија веле, да су Хришћани добили само 100 топова; Сибињанин Јанко у своме поменутом писму кардиналу Дионисију посланом вели, да су освојени сви турски топови; а Јован Капистрански у своме извештају, који посла папи, наводи, да је било три стотине освојених топова.

[71] Да су освојене турске лађе, спомиње и Јанко и Јован Капистрански; који вели, да их беше на броју 23. За пушке спомиње Капистрански у своме, папи послатоме писму.

Деспот Ђурађ са својом војском не беше у реду Хришћана, који се под Београдом борише с Турцима. Србски народ са страхом, ал мирно гледаше, шта се збива на његовој земљи, очекујући излазак крваве борбе. Па може ли се деспоту, може ли Србима пребацити, што не присташе у борбу с Турцима?

Сетимо се ђурског сабора, где калуђер Јован Капистрански искаше од деспота, и Срба, да оставе православну веру, и да се баце у наручја римском папи, па да ће само тако бити достојни, да им западни Хришћани дођу у помоћ. Религиозна себичност римског калуђера, и занетост угарске властеле, која се поведе за калуђером, беху узрок што Срби не дођоше наоружани под Београд, да га с осталим Хришћанима заједнички бране против Турака. Одговор, који даде деспот Јовану Капистранском, и који потреса у човеку душу, јасан је доказ; да између деспота и западних Хришћана није могло бити заједнице. Независност државе није могла бити стављена пред светост религије. Губитак Приштине, Призрена, и Новог Брда беше провала између Србије и Угарске. Милост, коју доби деспот од султана, да задржи своју државу, увећа само ону провалу. Угарска се не показа пријатељ деспоту; ни деспот не могаше стављати на коцку оно мало независности, што је још по милости султановој уживаше. Београд с околином не беше за деспота земља пријатељска; и деспот, налазећи се у процепу међу два снажна суседа, оба непријатеља, мораде се повијати и тамо и амо, приклањати сад једној, сад другој страни, да избегне опасност, која му од оба суседа

долазила. Са султаном имађаше деспот мир, а угарска властела беху на њега раздражена. Ето основа, да деспот не стоји са својом војском уз оне, од којих се мораде страшити, да ће му узети и државу, и веру. Он са својим Србима беше непријатељ Турцима, ал се не могаше у оним приликама здружити с онима, против којих иђаше султан. Али, кад се Турци нађоше у невољи, Срби не могоше одолети своме срцу; већ ударише на Турке, и побивши их млоге, довршише њихову поразу.

Од колике би важности, и обште користи било, да је у овај мах постојало тесно пријатељство између деспота и Угарске, види се отуд, што је Сибињанин Јанко желео, да му је још само десет хиљада одабране војске, па би чуда могао починити с Турцима[72]. Али Јанку не дође нико у помоћ, а војска, што је имаше, беше сувише малена и незнатна, те се не могаше усудити, да гони Турке. Тако би, да ова победа Јанкова само за време задржа Турке од њиховог напредовања; али им не сломи снагу. Што не учинише тад, учинише на шестдесет и неколико година доцније, кад се грозно и страховито осветише за поразу под Београдом; и кад уз Београд освојише Варадин, и Будим, и скоро половину Угарске. Тад се истом показа, како је Угарска страховито погрешила, кад пре сто година није пружила Србији пријатељску руку помоћи. —

Победа, коју одржаше Хришћани под Београдом, испуни радошћу западно Хришћанство. Јанко је известио о победи краља Владислава, и талијанске

[72] Engel: Geschich. Ung. R. III. 196.

владаоце[73], и на све стране запојаше Хришћани „Тебе Бога хвалимо“ рад одржане над Турцима победе[74]. И папа је објавио хришћанским владаоцима тај срећни догађај, и наредио, да се преображење Христово, које је до тад само источна црква славила као празник, и у западној цркви слави 6. Августа. Радост беше обшта; ал опет за то нико се не спремаше за даље догађаје; Угарска не доби ни од куд никакве помоћи. И тако славна победа над Турцима под Београдом сачува за време Угарској Београд, ал не сачува Угарску од даљих турских нападања, и од пропасти.

Још се и не навеселише довољно Хришћани, а већ добију узрока јадати се, и злу се надати. Одма после битке под Београдом роди се чума[75] од испаривања, што излажаху од млогих мртвих телесина, што беху тек површно затрпане земљом. И на Сибињанин Јанка нађе ова опака болест[76]. Утрођен млогим и тешким

[73] Јанко је писао краљу у Суботу, 24. Јулија, 1456. Pray Annal. III. 180.

[74] У Чешкој и Моравској то је изреком заповедио краљ Владислав, а у другим земљама папа Каликст. Кад су у Болоњи Авг. 9. чули за ову победу над Турцима, од радости почеше звонити по свим црквама; варош осветлише; и три дана узастопце беше литија у славу одржане победе.

[75] Ту чуму спомињу и наши летописци: „И чума бысть по всеи земли“ вели летописац под год. 6964 = 1456. Гласник X. 273. XI. 153.

[76] Неки веле да је Сибињанин Јанко умрао од врућице; а неки опет да је умрао од ране, добивене у битци под Београдом; но највише њих, и којима се највише и веровати мора, веле да је умрао од куге.

пословима, а и годинама нешто обтерећен на брзо подлегне болести. Из Београда пренесу га болесног у Земун[77]; где захте, да га однесу у цркву; ту се исповеди своме пријатељу калуђеру Јовану Капистранском, и осетивши, да ће издануги, даде се однети у капелу, коју је он подигао; и ту после кратке борбе умре у својој 68. години, Августа 11. 1456[78]. Тело му одма други дан пренесу у Стојни Београд, и ту га погребу.

Глас, да је умрьо Сибињанин Јанко, баци у жалост све Хришћанство. Папа га је оплакао и свечано му је држао подушје у цркви светога Петра у Риму; па и сам султан Мехмед ожалио је свог

---

[77] Наши летописци (код Шафарика у Památky стр. 79.; Гласник XI. 153) веле, да је Јанко у Београду умрьо, а онај у Гласнику додаје још, да је умрьо у Стојном Београду; но према другим јачим доказима не може се ово казивање наших летописаца усвојити, јер се они лако могли преварити у томе, где је Јанко умрьо, што није дуго боловао, па је глас о смрти његовој свима изненадно дошао.

[78] Ма да нису сагласни сви писци у томе, ког је дана умрьо Јанко, опет за то зна се извесно, да се то збило 11. Августа; јер је калуђер Јован Капистрански био око Јанка све једнако, па је јамачно знао, кад је умрьо; а вели, да је умрьо 11. Августа. А осим тога и млоги други писци и писмени споменици дан смрти Јанкове стављају на 11. Август. Тако и наш летописац (Památky. 79) под годином 6964 = 1456 вели, „Въ тожде лѣто по ютрени г недѣлѣ въ срѣдѣ августа аі скончаа се калимьи воєвода Хонидь Іанюшь.“ Види Гласник X. 273. XI. 153.

великог непријатеља[79]. Све Хришћанство осети губитак, који га снађе смрћу Јанковом; јер се знало, да је само он кадар био с доста снаге одупрети се бесним навалама дивљих Турака. Смрт Јанкова не беше за Хришћане мањи удар, но што беше за Турке њихова пораза под Београдом.

Јанка не преживе дуго његов побратим калуђер Јован Капистрански. Нешто од умора у боју под Београдом, нешто од поста и не спавања, а нешто од жалости за Јанком, својим побратимом поболе се[80], и болесног однесу у Илок, где већ тада беше манастир францишкански. Краљ Владислав, позвавши угарску властелу на државни сабор у Футог, два пута га је походио болестног, и кад други пут код њега беше, тако га је слабог нашао, да није могао устати из постеље. После кратког боловања умре и он у својој 71. години, 26. Октобра поменуте 1456. године. По његовој жељи сахранише му тело у илочком манастиру. На молбу млогих немачких и талијанских владика; различних вароши; и млогих владалаца папа Леон X. причислио га је 1515. међу оне, које римска црква поштује као блажене; а у ред светитеља римских стављен је истом 1690[81].

---

[79] Султана је, као што неки мисле, деспот Ђурађ известио, да је Јанко умрьо.

[80] Смрт Јанкова толико је потресла калуђера Јована, да се он од смрти Јанкове, као што Бонфин вели, никад више није насмејао.

[81] Калуђера Јована народ је још за живота поштовао као свеца, и приписивао му млога чуда. На три године после смрти Јованове почеше молиту папу, да га уведе у ред светаца. Такву молбу поднеше

На овом месту треба да споменемо још једну личност, која за описане догађаје није ни мало мања од прве две, које споменусмо: од Сибињанин Јанка, и калуђера Јована. То је српски деспот Ђурађ Смедеревац, знаменит човек свог времена, који рођен при почетку падања српске државе доживе несрећу, да види голема страдања, која поднесе српски народ; и да предвиди пропаст српске државе и народне самосталности.

Ђурађ не беше у заједници с Угарском, кад ударише Турци на Београд. Зашто, речено је напред. Он међу тим није задржавао српски народ, да не искали своју јарост над својим крвним непријатељем Турчином у првој прилици, која му се показа. И само држању деспотовом и српског народа треба приписати, што су Турци, не гоњени од хришћанске војске, тако нагло изашли из Србије, и толико се застрашили, да се једва у Софији зауставише; јер за њих, пошто почеше од Београда узмицати, страшнији и опаснији посташе Срби, који их као разјарени лавови нападаху; него ли Хришћани, који се не усидише гонити их. Али деспот тиме не могаше учинити, да му угарска још од пређе противна, и према њему непријатељски разположена

папи најпре владике од Реција и Асколе, а за овима радише о томе варошп талијанске: Болоња, Асколи, Падуа, Тревизо. Доцније су краљ Матија, цар Фридрих, и млоги други владаоци немачки и талијански настали, да се калуђер Јован уведе у ред светаца. Калуђери реда св. Фрање славе дан Јована Капистранског сваке године 23. Октобра.

властела постану пријатељи. Раздраженост, која после сабора Ђурског нуждно наста између деспота с једне, и калуђера Јована Капистранског, и угарске властеле, која уз њега приста, с друге стране, не угуши се и не преста претрпљеним страхом од Турака; нит се изглади срећно свршеним бојем под Београдом, и одржаном сјајном победом над Турцима; него оста и на даље, да наноси вред и једној и другој страни. Па шта више, мржња, која постојаше још од пређе између деспота и неке угарске властеле, та мржња не угаси се ни самом смрћу Сибињанин Јанка, него се настави и после њега, и може се рећи, да се наставила жешће, но што беше за његова живота[82].

---

[82] Политичке партаје, које се родише у Угарској после смрти краља Алберта, занимљив су предмет и за србског историка. Угарска се по смрти Албертовој нађе без краља. Међу онима, на које бацише око угарска властела, да им поднесу круну св. Стефана, беше и деспот Ђурађ. Сина његовог Лазара мислише други оженити Албертовом удовицом, и тако у једно саставити Србију и Угарску; њих ујединити, а баш тиме удвојити њихову снагу, а и на пут стати унутрашњим раздорима. И камо срећа, да се то збило! Да је деспот Ђурађ добио у руке врховну управу Угарском, може се узети, да би Угарска поштеђена била од млоге срамоте, коју јој нанесоше Турци; Србија не би била погажена и на бедемима Новог Брда, Смедерева, Београда, Будима и других угарских градова не би се била вила застава с полумесецом. Сва средња и југоисточна Европа могла би била имати сад други, лепши изглед! Угарска и Србија у тврдој заједници

Јанко на самртној постељи повери своме старијем сину Владиславу управу Београдом до даље краљеве наредбе. Градски заповедник оста Михајло Силађија, који имађаше за жену сестру Јанкову. Деспоту Ђурђу беше зет Улрик, гроф Цељски, а с овим беху у омрази све присталице Јанкове; и та омраза трајаше при свем том, што се обе стране више пута мирише; и што једна другој обећаваше пријатељство и сваку помоћ против својих непријатеља. По смрти Јанковој понове међу собом пријатељство Улрик и Владислав, Јанков син. Обе стране заклеше се, да ће живети у пријатељсуву, и да ће бити једна другој у свеми од помоћи. Вла-

---

и пријатељским свезама могле би су биле развити снагу довољну, да се потре турска сила; и да се подигне једна од најснажнијих држава на свету: која и по своме простору, и по богатству и различности својих производа; и по важности свога положаја; и по племенитости народа, који у њој живе, била би колевка наукама, вештинама, и свему племенитом и узвишеном. — Но то се незби; Сибињанин Јанко поста губернатор државе угарске, и самим тим супарник деспоту. Гроф Цељски сам по себи снажан, као рођак краљу Владиславу, и зет деспотов беше свагда опасан за Јанка и његове присталице; ето и ту узрока узајамном непријатељству. Не пуштајући се дубље у претрес узрока, за што беше између деспота и неке угарске властеле неспоразумлења, и непријатељства нек речено буде довољни миг за мисао, да та непријатељства своје оправдање у великој мери налазе у породичним и тако у приватним интересима завађених страна.

дислав се обећа, да ће Улрика поштовати место оца; и Улрик га прими место сина. Сви су изгледи били, да ће обе стране остати и живети у миру и пријатељству.

Но све ово измирење беше привидно. Присталице Јанкове зазираху од Улрика, а овај опет код краља опадаше Јанкове синове[83]. Обе стране почну радити на том, да другу упропасти. Улрик смишљаше, да погуби Јанкове синове; а Јанкове присталице опет настану, да уклоне себи с пута Улрика, ког краљ Владислав постави на место умрлог Јанка за управитеља Угарске и главног војводу. За Улрика се каже, да је писао деспоту Ђурђу, да се спрема у Београд, и да ће му отуд послати две лопте, каквима се он до тад још не играше; па ће се моћи с њима по вољи забављати[84]. Писмо дође у руке Јанковим присталицама, које из писма изчиташе, да се под оним двема лоптама имају разумети главе од два Јанкова сина, од Владислава и Матије. Присталице међу собом утврде, да убију Улрика[85]. И заиста, кад

[83] Улрик је особито тиме пунио главу младом краљу, да Владислав Хуњадија тежи за тим, да постане краљ; као што напомиње Прав.

[84] За такво писмо, да га је писао Улрик деспоту, спомиње Бонфин.

[85] Бонфин, Феслер и други изреком кажу, да су присталице Јанкове смислиле убити Улрика. Феслер додаје и то, да су га за то намислили убити, што је он починио млога зла дела, за која је заслужио смрт, ал се мислило, да се не би нашло судија,

краљ Владислав из Футока на позив Јанковог сина Владислава дође у Београд, нађе се прилика, те се Улрик завади с Јанковим сином Владиславом, и у тој распри од Јанкових присталица и слугу би убијен 9. Нов. 1456 [86].

који би се усудили изрећи Улрику смртну казну, кад би се дао под суд; а да се и нађе таквих судија, бојали су се, да би га краљ помиловао. Улрик је био на сметњи присталицама Јанковим, па га за то на сваки начин хтедоше уклонити себи с пута. Што се спомиње у кроникама грофова Циљских код Хана, да је Владислав Хуњадски, за то намислио убити Улрика, што је овај тражио, да му као капетану земље преда све краљеве градове, што Владислав не рад беше учинити, изгледа тако, да се може веровати.

[86] Наш летописац један овим речма спомиње тај догађај: „Тоже лѣто ꙁакла лѣсловь ѡрхїла кнеꙁа немѣтнаго в Бѣльградоу“ (Гласник XI. 153) а други летописац (код Шафарика у Památky стр. 79) вели: „въ лѣто ꙁ҃ѡ҃ѯ҃е=1456 ꙁагнѣ ѡрлихь оу Бѣльградоу ѡдь Силихїтеника (Силаџије) и ѡдь Ласлова Ѩикоулоника Иосифїа ѳ (9) въ средоу. Крала (Владислава) сказаше.“ Сви писци нису сагласни у том, кад је убијен Улрик; и Телекија из млогих писаца изведе, да се то збило 11. Новембра. Но почем има млогих доказа, да се то збило 9. Нов., а и наш летописац наводи изреком тај дан, то се може с највише поуздања узети, да се то убиство збило 9. Нов. И кроника грофова Циљских код Хана спомиње, да је Владислав Хуњадија краља у затвору држао, и да га је на силу одвео из Београда у Темишвар.

Краљ Владислав чињаше се, да је задовољан[87] изјавама, које му учини Јанков син о томе, што је Улрик убијен, који беше краљев рођак и љубимац. Он остави Владислава за старешину у Београду, и укаже му своју милост. Тако заповедник градски оста и даље Михајло Силађија. Али све ово беше привидно, као што пређе беху привидна измиривања између завађених и омражених страна.

Иза Улрика Циљског оста у животу његов таст деспот Ђурађ. Све, што се до сад збило, беше наговешћивање, да између њега и Јанкових присталица, а особито Јанкових рођака не може бити тврда мира. Природно је, да су међ својацима тврђе свезе, него међу лицима, која су једно другом страна. Деспоту Ђурђу не могаше бити право, што му убише зета, на ког се могаше у невољи поуздати; а Јанкове присталице могаху стрепити од деспотове освете. Уз то после Улрика оста у животу његова удовица, деспотова кћи Катарина (Кантакузина), која се стараше, да се и по мужевљевој смрти одржи у снази[88], а то не могаше бити по вољи онима, који јој убише мужа. То беху природни узроци узајамном непријатељству; а

[87] Феслер IV. 855 изреком вели, да се краљ тад претварао; чему се у оним приликама, у којима је он био, није ни чудити.

[88] Катарина је придобила на своју страну Витовеца, Улриковог храброг војводу и друге заповеднике од градова, да не предају градове никоме, док не освете смрт свог господара. Chron. der Graf. v. Cilly. Hahn. II. 727.

последње сљедство тог непријатељства беше: смрт деспотова.

Приповеда се, да је једном деспот Ђурађ наредио људе, да из потаје ударе на Силађију, па да му га или жива доведу, ил од њега главу донесу. По овој наредби деспотовој његови људи нападну једном из заседе на Силађ Михаља, кад се овај на кочијама у друштву са својим млађим братом Владиславом проходао. Михаљ некако изкочи из кочија, уседне на коња, и побегне у Београд; али Владислава деспотови људи убију [89].

Лако је разумети, да се Силађија хтеде осветити деспоту за то, што му погибе брат. Он скупи

---

[89] Да су деспотови људи напали једном приликом на Силађију, то се не може довести у сумњу, јер сведоче млоги писци; али шта беше узрок томе, то се не зна. Праи вели за то, што му криво беше, што не могаше добити из Угарске помоћи против Турака, коју тражаше; тако вели и Енеј Силвије; Капринаи вели, да се хтео осветити за смрт Улрикову, држећи, да је поглавито Михаљ узрок, што је Улрик убијен; Енгел спомиње, да су га на то дело подболи Гара и Ујлакија, непријатељи породице Јанкове; а и то наводи, да је љутило деспота, што је Михаљ почео према Смедереву да подиже за одбрану Београда нека утврђења; и потвара на деспота, да је рад био, да освоји Београд. Јамачно беше више узрока, за што је деспот рад био добавити Силађију у своју власт; нити се може узети, да је хтео то учинити из пакости саме, или без узрока довољног из несмислености.

нешто војске, и стави је у заседу, куд мораде деспот проћи. И заиста увреба прилику, те код Купинова удари на не спремна за то деспота[90]. После жестоког одпора, деспот изгубивши на десној руци

[90] Кад се збило ово, као и оно нападање деспотово на Силађе, не може се одредити, јер писци у томе нису сагласни. Неки веле, да се то збило 1454.; други да се збило 1455.; а неки опет, да се збило 1456. 1457. или 1458. године. Краљ Владислав, издавши 1457. године Марта 21. писмено, у ком ређа зла дела, којима је обвињавао Јанка и његове синове, наводи између осталог, да је још Јанко наредио Силађија, да удари на деспота, и да га зароби. (Hunyadiak kora X. CCLXVIII. стр. 548). Према овоме писму Праи је овај догађај, споменувши га једном под 1457. годином (Annal. III. 199) доцније ставио под годином 1454 (Hist. Reg. II. 363). Наш летописац (Троношки, у Гласнику V. стр. 107) приповедајући овај догађај вели, „да је султан с великом војском пошао био на Србију, да се освети деспоту, што је пустио слободна Јанка, кад га је (као што се зна 1448. г. после косовске битке између Јанка и Турака) имао у рукама. Деспот бегајући од Турака из Смедерева паде у руке Јанковим војницима, који су били у заседи; и који га одведу у Будим, где је три године лежао у затвору. Ту су му после држали суд, и осудили га на то, да му се одсеку главна три прста на десној руци. Не могући зауставити му крв, одпусте га из Будима, и он на путу умре.“ Не узимајући из ове приповедке на ум ништа друго, но само хронологијски моменат, видимо, да се исти слаже с мишлењем Праиним; али се за то не може веровати, да се овај догађај збио на три године пре смрти деспотове. На сваки начин греше они, који овај

два прста[91], падне у руке Михаљу, који му даде слободу узевши од њега за одкуп млоге новце, и приморавши га, да му уступи своје градове Бечкерек у торонталској, и Шомљо у крашовској жупанији[92]. Деспот, не могући никако да заустави

догађај стављају у годину 1457 или 1458. Наши летописци веле, да се ово збило у год. 6964, и то као што један наводи, 17. Декембра: (и оухвати Силомгскиѣ Михаиль деспота в Коуниникоу Декемврїа 3ı. (Památky стр. 79. Сравни Гласник X. 273, XI. 153) и по овоме казивању, коме се може веровати, то се збило још пре битке под Београдом; и тим би било оправдано, што деспот није био уз Хришћане, кад су Турци у лето идуће године на Београд напали; али уједно тим пада мишлење, да је смрт деспотова била узрок овим догађајима. Усвајајући казивање наших летописаца као истинито, постаје разумљиво, за што не беше српска војска удружена с осталим Хришћанима под Београдом, — јер деспот и Јанко беху тад у непријатељству. Тим се казивањем потврђује и оно, што се вели, да је деспот дуже времена — читаву годину дана — боловао од добивене ране; а у једно се то казивање и иначе слаже с догађајима, који се за тим збише.

[91] Енгел вели, да је у бој деспот изгубио два прста. Gesch. von Serv. 411.

[92] Да је Силађија узео од деспота за одкуп млоге новце, вели Енеј Силвије, а Хаіек наводи, да је деспот 100.000 форинти морао дати Силађији у име одкупа. Краљ Владислав у наведеном више горе писму вели, да је Силађија донде држао деспота у робству, док му није исчупао велику суму новаца. Са свим се мора одбацити, што каже Енгел, да је сам деспот нудио Силађију новцима, и градовима, а овај да је то одбио, него је само тражио

крв, умре најпосле од добивених рана[93] у дубокој старости; у петак, лицем на бадњи дан 1456[94]; и би погребен у месту Криварици.

од деспота, да буде у напред пријатељ њему и Матији, Јанковоме сину, за ког је радио, да постане краљ. Вредно је овде навести, што вели Хаіек, да је Силађија под изговором, да се има с деспотом нешто договарати, овом дао писмено уверење, да му на миру може доћи, па да га је на супрот томе напао. Силађија међу тим као да је од деспота за одкуп само новце узео, а градове не; јер се ти градови као имање деспотових синова спомињу у некој повељи краља Матије од 20. Августа 1458.

[93] Да је деспот од добивених у борби са Силађијевим људма рана умрьо осим нашег Троношца изреком каже и Енеј Силвије, у Europa V. 396.

[94] Ни у томе нису писци сагласни, које је године умрьо деспот Ђурађ. Халкокондил означава 1455. годину, као годину смрти деспотове, велећи, да је умрьо на годину дана пре битке под Београдом. Енгел и Дифрен веле, да је деспот умрьо 1457 г.; а гроф Телеки и још неки мисле, да је умрьо у почетку 1458., и то између 20. Јанв. и 9. Марта. Напротив наши летописци веле: „Въ лѣто ҂ѕгнѯе = 1456 Декемврїа кд въ Петьк ѕ часъ дьне скончѧ се благочьстивии господинъ деспотъ гюрьгъ.“ (Památky. 79. Гласник X. 273., XI. 153). По нашим летописцима дакле читаву годину је деспот боловао од добивених рана (од 17. Дек· 1455 до 24. Дек. 1456 г.) Казивање наших летописаца потврђују Францес IV. гл. 15. и Хамер II. 31. Неке западне писце, који веле, да је деспот умрьо у почетку 1458, јамачно збуњује смрт деспота Лазара, Ђурђева сина, за ког наши летописци веле, да је умро 20. Јанв. 1458.

И таво се 1456. година сврши трећим смртним случајем, који је за даљи течај светских догађаја исто тако важан био као и прва два случаја, као смрт Јанкова и Капистранова. Овде није место, да се пространије говори о делању деспота Ђурђа, али треба, да се примети, да је управ деспот Ђурађ био човек, који, да је код западних Хришћана и особито, да је у Угарској нашао био више одзива на своје молбе; и јаче помоћи против Турака, који би с том помоћу најбоље и с највећим успехом могао био против њих дејствовати; особито, да је уза се свагда имао као свог пријатеља Сибињанин Јанка, тог великог војводу свога времена. Сибињанин Јанко, деспот Ђурађ и калуђер Јован Капистрански, три су човека, који у истој години преселивши се на други свет, беху позвани и упућени, да заједнички раде, па да постигну своје заједничке цели; али који не беху у заједници због вере, којом се разликоваше; а прва двојица не слагаху се често још и из других узрока.

Да је деспот Ђурађ специјално за србску историју знаменит човек, то не треба доказивати. Рођен у време, кад поче падати србска држава (некако последњих година владе цара Уроша) могао је чути жива приповедања о страховитим раздорима, који насташе у србском народу после смрти Урошеве; могаше запамтити почетак, и жалосни свршетак владе кнеза Лазара; беше јамачно очевидац катастрофе косовске; и знао је за све сплетке свог оца, да дође до престола. Живот му беше узколебано море, које га је као неки чуниħ љуљало, претећи му, да ће

га прогутати. Млого је претрпео и беда, и жалости и својих и народних, и ма како тешком муком, опет за то умео је сачувати колико толико од старе државне самосталности. Смрт његова беше предсказивање, да ће се и држави србској скорим угасити свећа живота, као што се заиста и зби, почем србска држава једва нешто више од једне године преживе свог старог деспота, па после је неста, да истом на три и по века ускрсне.

О НАШИМ ПЕЋСКИМ ПАТРИЈАРИМА.

НАПИСАО

ЈОВАН ГАВРИЛОВИЋ,

РЕДОВНИ ЧЛАН И ПРЕДСЕДАТЕЉ ДРУШТВА.

О НАШИМ ПЕЋСКИМ ПАТРИЈАРИМА.

Кад су Турци 1459. године Србију сасвим покорили, престане у земљи свака власт српска; и наступи турска; само остане духовна власт, коју је у рукама држао патријар, у Пећи боравећи. У то за Србију жалосно време, седио је на престолу патријарском Арсеније II.[1] Кад узмемо годину 1459. кад су Турци земљом нашом коначно завладали, и годину 1765, кад је патријаршија српска укинута и патријару цариградском под закуп дана;[2] онда је патријаршија наша у Пећи под турском владом непрекидно трајала 306 година. Два су патријара Арсеније III. и IV. из Турске, па још први с многобројним народом у Аустријску државу побегла; па су Турци ипак трпили, да се други, на место одбегших, изберу и наместе патријари.

Какво је пространство наша патријаршија имала, говорено је у VIII. свески Гласника др. срб. сл. на страни 129—130; нити је патријаршија пећска још укинута са свим; него је само за увек са цариградском скопчана, као што то дознајемо из берата патријару Кирилу 1855. године изданог, који је у преводу српском штампан у IX. свески Гласника др. ср.

[1] Види Гл. Др. С. С. VI. стр. 44.
[2] Види Раичь Исторія IV. стр. 203.

сл. од стране 227—242. И у берату изданом Арсенију IV Јовановићу, (Шакабенти) године 1731, наводе се места сва у Турском царству патријаршији пећској подложна; па што је најважније: у истом берату подчињавају се патријару српском и свештеници цркве латинске у Босни[1].

Па као год што су патријари наши за време државе српске над владикама и изван државе српске налазећима се: у Босни, у мљетачким и угарским земљама власт имали и држали; тако су ту исту власт задржали и после пропасти државе наше, у Турском царству заоставши и боравивши. О чему имамо премногих података[2].

Велика је срећа за народ наш, што су Турци, разоривши из темеља нашу државну зграду, оставили нам власт духовну неповредну за више од 300 година. Јер тиме, не само што смо очувани у вери својој заоставшој нам од наших предака; него је по

---

[1] Види: Гл. Др. С. С. XI. стр. 181—186.

[2] Види: Гл. Др. Ср. Сл. I. стр. 159—160. Описаніе древностій србски у Св. (Атонскои) гори, стр. 67—69. Св. Гора са стране вере, художества и повестнице, стр. 58—59, Србск. лѣтописъ 1848. ч. I. стр. 63—67. Прибавленіе къ изясненію исторіи славенских народовъ (од Ранћа) стр. 369—370. Србск. лѣтоп. 1848. ч. I. стр. 68, исти лѣтоп. 1830. ч. IV. стр. 62—77. Симе Милутиновића историја Црне Горе стр. 78, 80, 81 и 82. Србско-далмат. магазинъ 1850. XV. год. стр. 146—147 и стр. 147—148, исти магаз. 1851. XVI. год. стр. 173—174, исти маг. 1849. XIV. год. страна 178, исти маг. 1851. год. XVI. стр. 174—175, 176, 177 и т. д.

сретством вере очувана и народност наша, којој будућност одрећи сада нико не може.

Знамо из историје, да су патријари и остале владике наше за време државе српске имали своја велика непокретна имања као и остала властела. Кад је власт српска у отачаству нашем престала и наступила турска, јесу л' та добра од владика одма одузета; или је то после учињено, кад је царство турско правом завојевања подигнуто и утемељено, све земље по поменутом праву себи присвојило, па после на веће и мање феуде: тимаре и зијамете, поделило, моћи ће се доцније определити, кад се по предмету овом прикупе податци српски и турски, који ће ствар разјаснити и осветлити.

Кад су Турци завладавши државом нашом, сваку власт државну већу и мању потаманили и духовну задржали; рађа се питање: зашто су они то чинили; та могли су и власт патријара оборити, па само нешто од духовне власти у земљи оставити? На питање ово не може се одговорити другачије: него да цареви турски завојевавши земље балканског полуострва, морали су мислити, како ће завојеване земље одржати. У завојеваним земљама: српским, бугарским и грчким, народи су били с малим изузетком, вере православне. Између вере источне и западне постојала је највећа мржња. Мржњу ову и у напредак обдржавати и неговати, био је највећи задатак политике турске, Турци су морали једнако бити на опрезу од западњака. Султан Мохамед, завојеватељ Цариграда, признао је новоизбраног патријара, Генадију, као духовну главу побеђених и ласкајући

казао му је: Буди патријар — Бог да те закриљује. Уздај се увек на моје пријатељство и користи се свима привилегијама твојих предака. Таким начином, под том истом турском државом, у Европи одрже се три патријара: грчки, бугарски[1] и српски. Ал је стадо првога било врло мало и немоћно према другим двема. Реч: „привилегија грчки патријара“ стану ови доцније тумачити на своју руку[2].

У обште се узети може, да црква православна, кад су Турци балканским полуострвом завладали, није зло стајала; ал доцније кад јаничарство власт у царству преотме, буде и православна црква гажена и угњетавана; и патријари српски по дужности својој бринули су се са осталим владикама, како ће цркву одржати, како ће од ње и народа свако зло одбијати и прибавити му стање боље и слободније.

То се пак није дало другчије извршити, него: радити противу Турака споразумевајући се и ступајући у договоре са силом, која против њи, Турака, оружије подићи намераваше.

Тако видимо патријара Максима, како враћајући се из Јерусалима, 1663. године Септембра 22. венчава у цркви адрианополској Ђорђа Бранковића, за деспота српског, да народ, добивши у Ђорђу свог световног поглавара на оружије се дигне и покуша стрести са себе турски јарам.

---

[1] 1389. пала је држава бугарска. Власт је патријара задржана. Бугарски је онда патријарбио Евтимије у Трнову. Види: Руская Бесѣда 1858. часть вторая. Смѣсь стр. 5.

[2] Види: Руская Бесѣда 1858. часть вторая. Смѣсь стр. 6

Пре пак Максима патријара, године 1606, патријар Јован шиљао је калуђера Дамјана с фратром Домиником Андријашевићем к надвојводи Фердинанду, онда владавшем у Штајерској, а после бившем императору римском и краљу унгарском, тражећи од овог владаоца а посретством овога и од императора римског и краља унгарског Рудолфа, помоћи против Турака и ослобођење народа од тешког јарма турског[1].

Но патријари нису само помоћи тражили код најближег суседа, римског императора. Они су се трудили помоћ искати и даље, код руских царева. Године 1652. па после године 1660—1661. долазио је у Москву митрополит српски Михајло, где је од тадашњег руског цара Алексија Михајловића лепо примљен и с другим владикама и великом господом руском чашћен бивао[2].

Године 1655. видимо, да је патријар српски Гаврило, сам у Москви био, и да се ту задржавао више од једне године[3]. У исто време, кад је у Москви био патријар наш, био је и Макарије, ан-

[1] Види: Slawische Bibliothek, oder Beiträge zur slawischen Philologie und Geschichte. Herausgegeben von Franz Miklošić und J. Fiedler. II. B. стр. 289.

[2] Види: Дворцовые разряди. Томъ третій С. Петербургъ 1852. стубац 306—322. Дополненія къ тому III. С. Петерсбургъ 1854. полустрана 214, 215, 219, 220, 222, 224, 226, 241, 247.

[3] Дворцовые разряди. Томъ третій, стубац 458. И Дополненіе къ тому трет. дворцовыхъ разрядовъ. С. Петерсбургъ 1854. стубац: 15, 16, 17, 23, 24, 25.

тиохијски патријар. Оба су врло лепо примљени и чашћени били; Гаврило бавио се у Москви до 5. Марта 1656, у који је дан излазио пред цара Алексија Михајловића, да се опрости. Спроводник је патријару Гаврилу од цара дат поглавар стрелаца, „Степанъ Семеновъ сынъ Коковинской.“ Представио је пак поменутог пећског патријара цару Алексију: „Думной Дьякъ Алмазъ Ивановъ[1].“

Знамо, да су овог патријара Турци погубили[2]. Да није зато животом платио, што је у Русију ишао, а не као што се у летопису наводи: да су га облагали код Турака, па с тога, да је главом платио.

У години 1662. и 1665. био је у Москви митрополит српски Теодосије[3] и чашћен вишепута од цара Алексија Михајловића.

И у доцнија времена, 15. Марта 1750, дакле кад су два српска патријара: Арсеније III. и IV. одбегли у аустријску државу, Танасије патријар са Митрополитима: београдским, ерцеговачким и рашким договоривши се у Пећи, послали су у Русију, тражећи помоћи за свој народ, Василија Петровића, митрополита Црне Горе, препоручивши посланику овом: да живо представи рускоме двору тегобе цркве и народа српског[4].

[1] Тамо. стубац 28.

[2] Гласн. Др. Срб. Сл. свезка VI. стр. 44.

[3] Дворцовые разряди. Томъ третіи. 1852. С. Петерсбургъ, стубац: 596, 604, 607 и 611. И Дополненія къ Тому трет. Дворцовихъ разрядовъ. С. Петерсбургъ 1854. полустрана: 363, 373 и 378.

[4] Види: Историја Црне Горе, од Симе Милутиновића, стр. 81—82.

И сами патријари оставивши завичај свој и одбегши у државу аустријску, ишли су за то, да свом народу прибаве помоћ, не би ли се јарма турског опростио. А што им то није по жели изишло околности времена оног тако су собом донеле.

Овде смо у кратко нацртали заслуге наших пећских патријара за цркву и народ наш. Докле се прикупи грађа за нашу црквену и грађанску историју, вешто ће перо србско заслуге те описати у целој својој опширности.

Јован Гавриловић.

ОПИС

ВРАЧАРСКОГА СРЕЗА

НАПИСАО

А. В. ВОГИЋ.

Године 1863., кад сам био писар у срезу врачарскоме, написао сам топографски рјечник овога среза.

Као што ће се виђети, овђе су пописана и по азбучноме реду сложена сва села и сва остала мјеста у срезу врачарском, која име имају. А то је ево овако писано:

За свако село казано је: на којој је страни среза, на каквом мјесту и колико је далеко од Биограда; по том је означено колико је оно мјесто ђе су куће, те да се види како овуда људи живе с кућама један до другога као и у вароши, а стављен је број кућа и душа, и напоменуто и остало којешта што у селу има; послије су назначене границе и простор цијелога атара, и ту су по реду побројана сва имена мјеста, да се одмах може виђети колико и какијех имена има; иза тога именовани су путови који од села почињу, и споменуто је даље, које свеце људи у којем селу највише славе, те да се и за то зна; а најпослије стављене су све приповијетке, које имају о селу и о људма што у њему живе, као што се све ово најбоље може виђети на мјесту, ђе је описано село *Рушањ*.

Исто тако уза свако име другога мјеста речено је: каво је и колико је које мјесто, шта сад у њему има, шта се важно на њему догодило, и од куда

је име добило, и шта се о томе прича, као што је описана: *Авала, Градиште, Ђакова Страна, Јемирова Ливада и Паригуз.*

А пописане су и све воде и за сваку је означено, ђе извире, кака је за пиће, куда тече и ђе утјече, и ђе имају каке приповијетке о којој, стављене су и оне, као што се види на ова имена: *Ајдучка Чесма, Анатемски Поток, Горња Дреновача, Лековита Вода и Троглав.*

Стављени су пак и сви други називи, као што је *Врачарски* срез, ђе је описано све о срезу и говорено о свачему што у њему има. А тако су и све општине, цркве, школе и чете народне војске, а и путови који име имају, сваки на своје име означени и казано све што је требало, као што се види код имена: *Рушањска општина, Раковица манастир, Мокролушка школа, Жарковачка чета народне војске* и *Цариградски друм.*

Тако из овога мојег рјечника, у којему има преко 800 разнијех имена, моћи ће се сазнати за много којешта, што има у срезу врачарскоме, а ваља знати да је то нова ствар, јер о томе није до сад ништа писано.

Од колике је пак користи ово свима за свашто, мислим да ће ласно погодити сваки, који зна шта вриједи у данашње вријеме кад човјек познаје оно, што је око њега. А ја за се кажем, да бих оваки опис цијеле Србије, или још којом срећом Босне и Старе Србије, вољео него Бог зна шта; с тога ћу се трудити, да и од сада радим на овоме послу кад ми прилика падне.

Ово сам писао јужнијем говором за то, што тако пишем, као што се говори ђе сам се родио — у сокоској нахији код Дрине према Осату; али сва имена и друге називе писао сам управо онако, како се изговарају онђе ђе су, као што сам и све остало писао просто и разговијетно онако, како народ казује, јер мислим, да је посао свакоме који што пише, да напише тако јасно, да може и учен читати и прост разумјети, као што каже отац нове српске књижевности, многозаслужни Вук Стеф. Караџић. И тако у овом мојем послу не ће се наћи ни једна ријеч, које нема у Вукову рјечнику или у народу ђе је ово писано.

Пописујући овако ова мјеста, наилазио сам још на многе ствари у народу, које би ваљало све пописати, као што су многе ријечи и приповијести, љековите траве, неки обичаји и други послови, који су махом различни по мјестима, али нешто од тога није ишло у овај посао, а послије нијесам имао ни времена довољно, да то све попишем и у ред доведем, па је тако за сад и остало. Него имам намјеру, да се и о томе трудим колико буде могуће, јер мислим да се народ и његов живот не може друкчије ни познати док се не би пописало и остало штошта, као што је покојни Вук покупио ријечи, пјесме, пословице и приповијетке. Али је у нас мало људи, који се око овога труде, а могло би се рећи да их нема много који за то толико и маре, јер, на покор и срамоту, још су ријетке куће, у којима има и Српски рјечник, докле је и у онијех који само читати знају, и сувише што је какијех романа и

другијех беспослица, које су преведене и написане по мислима и калупу туђијех народа и језика! А како се оваковијем стварима човјек квари и од својега народа и обичаја отуђује, има и сувише свједочанства, и ваља да то види сваки, који има здрав људски разум.

Имам још да захвалим ученоме друштву српском у Биограду, што је овај мој посао примило и дало ми зањ награде 25 дуката ћесарскијех. А што је опет ово дошло до ученога друштва, ваља благодарити господину доктору Николи Крстићу, садашњему члану у касацијономе суду, који је ово од мене узео и друштву поднио.

У Биограду, на Лучин дан 1865. године.

А. В. Богић.

ТОПОГРАФСКИ РЈЕЧНИК.

А.

Авала, велико брдо више Биограда с јужне стране на 3½ сахата; око њега су села: с ове стране од Биограда *Бели* Поток и Пиносава, а с оне одонуда Зуце и Рипањ, и по томе је овај крај одовуда у врачарскоме срезу, а онај је одонуда у грочанској капетанији. Брдо је ово округло и горе изашло као јајце; около (по дну) има га за 2 сахата хода, а доб му се испење на врх треба по сахата. По Авали има свакојаке горе, и некад је она била сва под шумом, као што се и у пјесми пјева:

Бијела је виле покликнула
Са Авале зелене планине —

али је ова исјечена тако, да је остало голо брдо; него кнез Милош, кад се вратио у Србију, заповједио је, те је свуд наоколо ограђено и шума се опет подигла.

На врху Авале, ђе има прилично равнице, стоје још зидине од старога града, око кога је најприје шанац од камена озидан, па онда један зид опет као платно около, и то се зове доњи град, који је био у дужини за 30 а у ширину за 8 хвата, а унутра је био прави град са кулама и различнијем преградама на два

боја, и он је заузимао у дужину 5 а у ширину 8 хвата, али је све то развађено и сад су само зидине највеће у висину за 10 хвата, које су од камена и цигле с кречом. А у сред града имала је и чесма и било је до скора од камена корито, па су га сељаци однијели.

О граду овоме различно се приповиједа: једни кажу да га је зидао некаки цар Аван прије Христа, а други веле да га је правила проклета Јерина, и камен је доношен од Космаја, одакле су до Авале били поређани све човјек до човјека па с руке на руку додавали камење, као што се приповиједа да је Јерина поређивала тако људе те из Смедерева добављала врућ хљеб на Авалу кад је на њој сједила. Причају да је град на Авали био висок и покривен бакром, а мајсторима који су га градили, нијесу дали да сиђу, него су морали правити као крила од дрвећа, које им се затекло горе, те су послије лећели и тако падајући на земљу поубијали се. А приповиједају, да је и Краљевић Марко био неко вријеме на Авали и одатле се бацио једнијем великим каменом на мјесто које се сад зове Трешња на путу Крагујевачком, а које је од Авале на 2 сахата, те и сад стоји онамо онај камен као биљега, по коме се и мјесто око њега звало *Белеге.*

Са западне стране града на једно 100 хвата има један гроб дугачак око 5 а широк за 2 хвата, и кажу да је то гроб Порче, који је

сједио и владао на Авали док га није погубио Змајогњени Вук, као што каже пјесма која овако почиње:

Вино пију до два побратима
У Авали више Биограда:
Једно бјеше Порча од Авале
А друго је Ђерзелез Алија; —
За њим[1] трчи Змајогњени Вуче —
Те му јунак одсијече главу —

А кад је Змајогњени Вук ћерао Порчу око града, овај је молио сестру да му отвори на граду врата, а она му одговорила да не смије пустити халу у Авалу, то јест Змајогњеног Вука. На истој (западној) страни града има једна пећина у камену за 20 хвата у дубину, и веле да се ту може ући па у град горе изаћи; за то кад се први пут отпочело да војује на дахије, сакриван је на Авали барут, који је Турчин Мемед-ага Коњалија у Њемачкој за то преправљао и амо претурио.

Казују да у Авали има силно благо и многе оставе; за то су по пророштву некаквог из Њемачке прије 28 година почели да копају с источне стране до града неки људи из села Белог Потока, Пиносаве и Раковице из врачарског и Зуца и Рипња из грочанскога среза, али им је власт то забранила.

Од *Белога* Потока може се на Авалу и с колима изаћи и познаје се да је некад био овуда пут калдрмисан, јер се и сад на више мјеста

[1] т. ј. Порчом

познаје калдрма, а види се да је с ове стране од Биограда било по Авали и још некијех зграда.

Са Авале се виде многа мјеста у Србији и у Њемачкој, и на њој је у сред љета хладно; а кад хоће да се промијени вријеме најприје се ухвати магла по Авали.

На Ђурђев дан купи се многи свијет те игра и пјева на Авали око града.

Агина Л̀ивада, равно мјесто за 50 коса траве у атару села Кнежевца на сјеверној страни. Кажу да је неки Турчин ага пењао ту коња, а вода ударила те му га удавила, па се одонда тако прозвало.

Ада, равно мало мјесто под ливадом у атару села Кнежевца у Купусишту, а близу ријеке Топчидера.

Ајду̂чка̀ Ч̀есма, извор у атару села Раковице на источној страни у Чарапићевом Потоку, јак и добар за пиће а иде у поток што пролази кроз село. Овај је извор био озидан каменом и имала су на плочама изрезана горе два јаблана од камена, али је то све покварено, јер је велику плочу којом је вода озго покривена била, прије 30 година разбио неки Стојан оданде из села, мислећи да има унутра пара, а јаблане и друго камење опет засула је земља. Ниже овога извора има још један извор, и кажу да око њега има пуно закопанијех пара.

Алуге, велико мјесто између атара села Жаркова и *Железника;* више га је на жарковачкој страни и има га нешто под њивама појединијех људи из

Жаркова а остало је под шумом грмовом с обје стране.

Анатемски Поток, вода у атару села Пиносаве на источној страни, иде из атара села Рипња грочанске капетаније па утјече у Дубоки Поток. Приповиједају, да су прије 50 година покрадене кошнице једноме, па се нијесу могле наћи; за то се људи дигну те су у томе потоку правили клетав на оног који је украо, бацивши сваки по један камен у оскорушу, која је онђе. Послије тога снађу муке ђевојку која је покрала кошнице; она се лијечила, али се није могла извидати док се није проказала, а тада се окану муке ње, а ово се мјесто прозове тако. Али сад нити се анатеме овђе мећу нити ко у њих вјерује.

Анипите, мјесто испод села Јајинаца под њивом за 20 дана. Кажу да су ту биле механе, и мјесто им се и сад познаје по циглама, које се онуда налазе.

Арап-чаир, мјесто под ливадом за 8 коса у атару села Ресника на источној страни.

Арватско Село, брдовито мјесто под средњим њивама и виноградима у атару села Жаркова на сјеверној страни. Знају људи кад су се ту били населили неки Хрвати, па су кренути, јер није могло ту да буде село. И одонда се тако прозвало.

Аћимов Извор, вода у атару села Раковице на јужној страни испод Живковог Извора.

'Аџијнац (Аџијица), извор испод села Кумодража на овој страни пошав Биограду, кажу прозван по некоме Турчину хаџији, који га је оправљао; вода добра за пиће, а утјече у Мокролушку *Реку*.

'Аџијини Бре'стови, мјесто између атара села Пиносаве, Раковице и Ресника, нешто под њивама а остало под разном шумом; има извор, који је добар за пиће а вода с њега иде на Саставке (оне што су између села Раковице и Ресника).

Ашикова мех'ана на цариградском друму више села Малог Мокрог Луга, један сахат од Биограда, прозвана тако по њеноме господару Мијаилу који се зове Ашик.

'Ашчиница, бара у атару села Жаркова у Макишу. Туда су највише државне ливаде, које су добре. Кажу да су некад Турци ту готовили јела, кад су излазили у Макиш да се проходају, па се од тада то мјесто тако прозвало.

Б.

Б'аба-Ве'лићева Л'ивада, бреговито мјесто за 50 дана орања у атару Великог Мокрог Луга на јужној страни, под шумом највише буковом. Има извор с којега вода утјече у поток, који иде кроз Јемирову Ливаду. Неки Стеван који се презивао Баба-Велић, косио јо ту траву па се по њему тако прозвало.

Б'абин Гр'об, мјесто под њивом за 10 дана у атару села Рушња на јужној страни. Кажу да је некада умрла и укопана ту нека баба, па се

и данас познаје гроб по камену, који су скоро пребиле рабадије.

Б̑абин Лу̑г, мјесто под ливадом у атару села Винче до ријеке Болеча.

Б̑абин Ков̀анлук, мјесто под њивом испод *Белог* Потока, има извор с којега вода утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

Ба̑јдина, мјесто за 200 дана орања између атара села Мириј̑ева и Малог Мокрог Луга на источној страни под њивама, ливадама и виноградима, а био је и добар вотњак и држане су ту кошнице, али сад мало има родног дрвећа. Има мало и шуме с оне стране од сунца. У Бајдини извире Троглав, који гледај. Кажу да је ово мјесто највише у околини, и види се откуд год иде човјек Биограду са источне стране, а из Њемачке кад се погледа у ову страну, кажу да је тако узвишено ово мјесто, да се боље види него Авала.

Бал̀абановац (Балабановца), равно мјесто под њивама и ливадама око 100 дана у атару села Сланаца на сјеверној страни до атара села Вишњице. Казују да је некад ту убијен неки Турчин.

Б̑ановац (Бановца), мјесто у атару села Жаркова. (Види Голо Брдо).

Ба̑ново Б̑рдо, мјесто у атару села Жаркова. (Види Голо Брдо).

Б̑ања, мјесто под ливадом за 60 коса ниже села Бањице. Приповиједају да су ту биле некад бање, купатила.

Б'ањица, село у Посављу испод крагујевачког пута у једном потоку више Топчидера на један сахат од Биограда.

Мјесто ђе су куће, изнијеће на 30 дана орања.

Уовоме селу има: 30 кућа које су од слабе грађе, порескијех глава 28 а душа: мушкијех 63 и женскијех 73, свега 136; оно потпада под Јајиначку општину; спада у нурију манастира Раковице а у народњој војсци у *Белопоточку* чету; школи пак ни једној не припада, нити има каквог писменог човјека, а механу има у својем атару на Бањичком Брду.

Границе су цијелом атару: од истока Каљави Поток до атара села Јајинаца, од запада топчидерски атар, од југа забран манастира Раковице и од сјевера врачарски виногради у биоградском атару.

Сав атар могао би се наоколо обићи за један сахат; а у њему има мјеста и вода са именима 14, која се зову: Бања, Везирско Брдо, Гољин Извор, Гољино Брдо, Деонице, Јакшића Ливада, Каљави Поток, Лисичји Поток, Мајур, Паун-чесма, Саставци, Страна, Црвена Шума и Чесмица. Сва пак ова мјеста стављена су и описана ђе им је мјесто по азбучноме реду.

Путови су: један у Биоград преко врачарског брда, а други долином испод села у Топчидер.

Бањичани највише славе Никољ дан, пре-

слављају Павлов дан, а крста носе на Тројичин дан.

Б̀ањичка механа од слабе грађе у атару села Бањице на Бањичком Брду, један сахат од Биограда.

Б̀ањичко Б̏рдо, раван више села Бањице на један сахат од Биограда.

Б̏ара, општински риболов ниже села Винче до Дунава.

Б̏ара, мјесто под њивом и ливадом у атару села Лештана на сјеверној страни.

Б̀аре, мало мјесто у атару села Кумодража до крагујевачког пута. Овуда је била бара, а и сад кад киша удари слије се и застане помало воде.

Б̀аре, мјесто под ливадом у атару села Миријева у Бајдини; мјесто равно па кад удари киша, слије се с брда вода и постане бара.

Б̏арица, равно мјесто под ливадом у атару села *Белога* Потока на сјеверној страни. Ту има воде која утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

Б̏арица, извор јак и добар за пиће у атару села Кнежевца више Агине Ливаде, вода иде кроз Кијево па утјече у ријеку Топчидер.

Бар̀утљива В̀ода, извор у атару села Вишњице на сјеверној страни до самога Дунава, који га поплављава кад придође; вода је јака за један прст и удара на барут, а кажу да је љековита.

Бар̀утљива В̀ода, извор у атару села Калуђерице у мјесту Кленку; удара на барут и изгледа као да кроз барут пролази, а кажу да

је љековита. Цио пак извор патосан је циглама, и на неколико корачаји ниже има у земљи озидано као купатило које је сад затрпано земљом. Од ове воде пошав Биограду копане су и данас се познају рупе које су дубоке за један хват, и кажу да су некад ћели да ову воду доведу у Биоград.

Вачкало, брдашце у атару села Раковице на јужној страни. Кажу да је било некад језеро ту, ђе су се свиње каљужале.

Вашчова нова Чесма, извор у Малом Мокром Луту у мјесту Селишту, вода слаба а добра за пиће и близу онђе у земљу усише. Градио је неки Ђорђије башчован па се одонда тако прозвала.

Вашчова ске Јаруге, брдовито мјесто под општинском шумом липовом у атару села Лештана на јужној страни; има добар извор који никад не пресушује а утјече у поток што иде кроз село.

Вег-бунар, извор у сред села Кумодража озидан а јак за два прста и врло добар за пиће; вода с њега тече кроз село па утјече у поток Клисуру.

Веглучка Жежница, мјесто под општинском шумом највише липовом у атару села Лештана на јужној страни.

Бела Земља, пјесковито мјесто за испуст у атару *Белога* Потока и села Раковице на старом крагујевачком путу. Ту је земља доста бијела а много је копана за лијепљење.

Бела Река, највеће мјесто у атару села Рушња, и у њему поточић, који постаје од мањијех

изворчића онуда па утјече ниже Рипња у ријеку Топчидер. Ово је пошљедње мјесто у атару села Рушња на западној страни, јер је ту граница са атаром села Рипња и Барајева из грочанскога среза.

Бе̂ла̂ Сте́на, мјесто у атару Великог Села под утрином за 30 плугова. Земља је ту као бијела.

Бе̂ле̂ Во̂де, извор и око њега мјесто по дњивама и башчама испод села Жаркова; вода доста јака, хладна и добра за пиће, извире из једнога бијелог камена па веле да се с тога тако зове. Кад су Срби војевали на дахије, овђе је Бећир-паша неколико дана становао с војском, с којом је био дошао да умири земљу, па тек пошто су дахије побјегле из Биограда и отишле у Адакале, он је преко Врачара дошао с војском у Биоград. Сад је овђе приватна механа од слабе грађе.

Бѐлеге, мјесто под њивом у атару села Рушња на јужној страни до планине Липовице.

Бе̂ли̂ Ка̂ме̂н, мало мјесто и у њему изворчић у атару села Рушња у мјесту *Белој Реци.* Туда има бијела камења као снијег, али је тврдо као и свако друго камење. Кажу да су више овог мјеста на једном бријегу биле кречане у старо вријеме.

Бе̂ли̂ По̀ток, село у Посављу испод Авале 3 сахата од Биограда.

Мјеста ђе су куће биће у дужини 2000 а у ширину 1200 хвата.

У овоме селу има: 77 кућа које су више од слабе грађе, 87 порескијех глава, а душа: мушкијех 259 и женскијех 250; оно само за себе чини општину и ту је примирителни суд у слабој општинској кући; има својег попа, који у цркву иде манастиру Раковици, и своју војничку чету; школи пак ни једној не припада, нити се одавде ђеца у школу дају, нити има писменијех људи.

Границе су цијелом атару: од истока мјесто Јасика до атара села Лештана, од запада Насип до атара села Раковице, од југа Авала а од сјевера Разбојиште у атару села Кумодража.

Око свега атара могло би се обићи за 4 сахата, а у њему има мјеста и вода са именима 61, која се зову: Авала, Бабин Кованлук, Барица, *Бела* Земља, Бунар, Врановац, Врба, Гејакова Колиба, Глеђевац, Глумци, Дебела Буква, Дела-аметове Њиве, Дивљач, Доње Честе, Дубоки Поток, Дуго Поље, Дурбакове Шљиве, Жежнице, Завојци, Запис, Звецара, Иванчева Жежница, Јаз, Јазбине, Јасика, Јоксимов Гроб, Калеми (на два мјеста), Каменац, Кара-бунар, Карлове Ливаде, Кованлучиште, Козјача, Конопљиште, Коларнице, Кошаре, Крушик, Куса Јаруга, Липовица, Лукин Гроб, Мандрине, Маријин Гроб, Мастина Ливада, Милијева Њива, Насип, Орловац, Пазариште, Пасуљак, Рупе, Сакина Чесма, Слатина, Стануждина, Учитељев Гроб, Чесма, Чесмица, Честе, Чочин Бунар, Чукета, Шиљоковац, Широке Ливаде и Шкр-

бина Ливада. Сва пак ова мјеста стављена су и описана ће им је мјесто по азбучном реду.

Путови су: један у Биограду на Дуто Поље а други кроз Глеђевац на друм Крагујевачки.

Бјело-поточани славе понајвише Никољ дан и Јовањ дан; преслављају Мироносице а крста носе у петак по Тројицама.

Кажу да је ово село у новије вријеме постало, јер зна се кад овуда није имало кућа, а веле да је овђе једном добро родило бијело жито, а има више поточића па се с тога овако прозвало.

Бѐлопо̀точка општина, коју чини само село *Бели* Поток, а има свој општински суд у слабој општинској кући у сред села.

Бѐлопо̀точка чета народне војске састои се из села: Бањице, *Белог* Потока, Јајинаца, Пиносаве, Раковице и Ресника, а има зборно мјесто и грудобран у Ивама у атару села Ресника.

Ви̏воља̂ Бѐара, мјесто под шумом у атару села Рушња у планини Липовици.

Бѐило, брдо у атару села Сланаца на источној страни до атара Великог Села. Има орећијех земаља за 50 дана. Кажу да је неки имао ту земљу, па кад су му је одузели онда се тако прозвало.

Во̏дља (а неки кажу Боља), стрменито мјесто у атару села Рушња. Овуда је била трава бодља али је сад нема.

Бо̏жја Ст̀опа, мјесто у атару села Рушња. (Види Савина Стопица).

Бо̀ја, мјесто у атару села Кумодража више Колипчина. Ту је црвена земља као боја.

Бо̏јкова В̏ода, извор на десном крају села Великог Мокрог Луга и око њега равно мјесто за 10 дана орања; вода утјече у поток испод села. Неки Бојко чувао је ту говеда па се по њему ова вода тако прозвала.

В̏олеч, ријека која дијели атаре села: Винче из врачарскога и Болеча из грочанског среза; она прима више мањијех вода из села: Калуђерице, Лештина и Болеча па утјече у Дунаво ниже Винче.

Во́ља, мјесто у атару села Рушња. (Види Бодља).

Бра́на, мјесто под ливадом за 8 коса између двије воденице у атару села Ресника на западној страни.

В̏рвина, мјесто у атару села Рушња у Мацарици до ријеке Топчидера, прозвано по брвини која је прије била намјештена те се прелазило преко ријеке.

В̏рдо, средина села Рушња, ђе има око 20 кућа.

Бре̑ст, мјесто под њивом за 6 дана орања на западној страни у атару села Мирићева идући Биограду и на њему брестово дрво, у које је ударао гром два три пута.

Бр̏естова `Алуга, мјесто под њивом у атару села *Железника* на јужној страни.

Бре́стови, мјесто у атару села Кумодража на источној страни до атара Великог Мокрог Луга под њивом и ливадом за 20 дана. Били су некад брестови овуда, али сад нема никаквог дрвета.

Бре́стови, мјесто и извор у Прњавору испод манастира Раковице; вода иде у ријеку Топчидер.

Бре́стови, мјесто под орећом земљом за 10 дана у атару села Ресника на источној страни.

Бре̂шће, мјесто под орађом земљом, ливадом и башчом за 100 дана у атару села Сланаца на јужној страни до атара села Вишњице. Некад су овуда били све сами брестови, а сад нема ни једног, јер је све исјечено и искрчено.

Бро̂ква, мјесто у атару села Рушња на источној страни. Ту је граница између Рушња и атара села Рипња из грочанског среза, на је ударена некаква гвожђуштина, да се зна међа.

Ву̂бањ (Бубња), мјесто у атару села Калуђерице на источној страни. Ово је мјесто у долини и дубоко, па има у једној рупи воде, која увијек стоји, а толика је да би се човјек утопити могао.

Ву̂бањ, мјесто у атару села Кумодража на источној страни под шумом буковом, кажу прозвато тако за то што су некад много ударили ту у бубњеве турски војници који су се онђе одмарали.

Ву̂бања, извор на доњем крају села Сланаца, добар за пиће и јак за три прста, утјече у Сланачки Поток. Кажу да је вода силно избијала и бубњала, па за то тако прозвана.

Ву̂гарски̂ `Извор, вода у атару села Рушња у Шиндраковцу, јака за један прст мали, добра за пиће и никад не пресушује. Неки Бугари направили су овај извор па се одонда тако прозвао.

Вуз`алук, мало стрменито мјесто у атару села Великог Мокрог Луга на јужној страни под слабом орађом земљом за 20 дана. Туда има трава тог имена; она хвата за једну педо земље и

стоји полошке, лишће јој је бијело и оштро, и има га као перо, а оно што проклија горе (којега може бити до 10 класа) изгледа као овас па у врху има и сјеме.

Б'уква, два добра извора усред села Кумодража, озидани, кажу прозвани по дрвету букви, која је ту била, а и сад има онуда букава; вода с њих утјече у Мокролушку *Реку*.

Б'уковица, мјесто у атару села Кумодража на западној страни близу Торлака. Имало је некада букава овђе, а и сад их има, али су мале, јер су старе исјечене, па сад нове расту. Ту има извор, који је добар за пиће, а утјече у Раковичку *Реку*.

Б'уковица, мјесто под буковом шумом у атару села Раковице у Чарапићевом Потоку.

Б'уљубашина В'ода, извор на десном крају села Великог Мокрог Луга и око њега бреговито мјесто за 10 дана орања; вода утјече у Ристин Поток. Кажу да је у Карађорђијево вријеме био неки буљубаша (Србин) и имао ту овце, па се одонда тако прозвало ово мјесто.

Б'уна̂р, извор у мјесту Глумчина испод села *Белог* Потока, добар за пиће, а утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

Б'ун̂ар, врло добар извор у атару села Калуђервце у мјесту Кленку, јак за добру човјечију руку, а утјече у Бубањ ниже села.

Б'уна̂р, мјесто испод села Кумодража пошав Биограду, прозвано по неком старом бунару, који онђе има озидан одавно, а добра је вода за пиће.

В.

В̏алога, дубоко мјесто за 10 дана под њивом и и башчованцинице у атару села Вишњице на сјеверној страни.

В̏ези̑рско̑ В̏рдо, мјесто више Лисичјег Потока у атару села Бањице.

В̏елика̑ А̏луга, мјесто под њивом за 5 дана у атару села Ресника на источној страни. Кажу да је било ту некад великијех грешања и грмова, а и сад има наоколо грмова.

В̏елика Л̏ивада, мјесто испод села Кумодража пошав Биограду за 20 коса.

В̏елика М̏андра, брдо на источној страни у атару села Кнежевца под шумом церовом око 100 дана орања. У вријеме Карађорђијево имали су Срби збјег са стоком ту. Овђе има неко гробље, а приповиједају да су ту копани људи кад су прије 50 година мрли од куге.

В̏елика̑ Пољ̏ана, мјесто под њивом у атару села *Железника* на јужној страни.

В̏елика̑ Сте̑на, један камен за 25 хвата висок у атару села Жаркова на западној страни. Више њега су њиве и виногради. А под том стијеном има добријех башча.

В̏елика̑ Ч̏есма, озидана вода у селу Жаркову, јака за два прста, добра за пиће, а утјече у Макиш.

В̏елике Гре̑де, мјесто под ливадом у атару села *Железника* у Макишу до атара села Жаркова. (Види Греде).

Вѐлике Л̀иваде, велико мјесто под добрим ливадама у атару села *Железника* на сјеверној страни у Макишу.

Вѐлики̂ За̀бран, мјесто за 100 дана орања под општинском шумом, родним грмовима, у атару села Кнежевца до Кулача.

Вѐлики̂ Лу̂г, мјесто под њивама у атару села Кнежевца у Муминовцу.

Вѐлики̂ М̀окри̂ Лу̂г, село у пристранку на један сахат више Биограда.

Мјеста ђе су куће биће у дужини 2000 а у ширину 1000 хвата, и дијели се на крајеве који се зову: Бојкова Вода и ту има 20 кућа, Буљубашина Вода исто тако са 20 кућа, под Голим Брегом 15 кућа, Мулин Поток са 20 кућа, Мусина Ливада исто тако са 20 кућа и Страже са 10 кућа.

У овоме селу има: 105 кућа, које су махом слабе и кровином покривене; 128 пореских глава, а душа: мушкијех 346 и женскијех 366, свега 712; и једну приватну механу од слабе грађе, а потпада под Мокролушку општину.

Овоме селу попује свештеник из Миријева и припада Миријевској цркви, а у народној војсци потпада под Мокролушку чету и спада школи у Малом Мокром Лугу.

Границе су атару: од истока Црвени Брег до атара села Калуђерице и Лештана, од запада атар вароши Биограда, од југа Дренови Луг до атара села Кумодража и од сјевера Јовкина Вода до атара Малог Мокрог Луга.

Око цијелог атара могло би се обићи за 8 сахата, а у њему има мјеста и вода 35 и она се зову: Баба-Велићева Ливада, Бојкова Вода, Бузалук, Буљубашина Вода, Гај, Голи Брег, Господарски Пут, Грковићев Кладенац, Грковића Лисници, Дренови Луг, Дубоки Поток, Дугачко Било, Јовкина Вода, Јовино Ливатче, Камиљариште, *Лековита* Вода, Мокри Луг, Мокри Лугови, Мусина Ливада, Мулин Поток, Пашина Чесма, Појило, Ристин Поток, Рустемова Мандра, Стара Калуђерица, Стража, Старе Појате, Станојева Ливада, Селиште, Смрдљива Липа, Ћајина Појата, Црвени Брег, Чесмица, Чесмиче и Широка Падина. Сва ова пак мјеста стављена су и описана, ђе им је мјесто по азбучноме реду.

Путови су: један у Биоград, један (од југа) у село Лештане, а један (од истока) у Мали Мокри Луг.

Велико-Мокролужани славе највише Никољ дан и Аранђелов дан; преславе никако немају сад, а имали су је и преслављали су заједно са Кумодрашцима Цара Костантина и Царицу Јелену, па су то побацили од неколико година. (А за остало види на име Мокри Лугови).

Вѐлики Шанац, мјесто на западној страни села Миријева до шанца који је опасао око Биограда, под њивом за 10 дана орања.

Вѐлико Окно, највећа и најдубља бара у атару села Жаркова у Макишу. Туда расте трска, рогоз и зуква.

Велико Село, највеће село у срезу поред Дунава на равном мјесту, 2 сахата од Биограда.

Ђе су куће изнијеће мјесто у дужини на 1000 а у ширину на 500 хвата, и дијели се на четири краја, која се зову: од истока Димићева махала и у њој 33 куће, а од запада Горња махала такође са 33 куће, од југа Биволарска махала са 42 и од сјевера Гобелићева махала и у њој 33 куће.

У овоме селу има свега: 140 кућа које су слабе и махом кровином покривене, 179 пореских глава, а душа: мушкијех 662, и женскијех 443; ту је општински суд у доброј општинској кући у сред села, које само чини општину, и има своју војничку чету; у сред села су двије приватне механе од слабе грађе, а црква је и школа више села, и гледај их на име Велико-сеоска црква и школа.

Границе су атару: од истока Тоспаша до атара села Винче на ½ сахата, од запада Саставци до синора села Сланаца на ¼ сахата, од југа Локва до синора села Винче ½ сахата и од сјевера Сеиновац до атара села Вишњице на ¾ сахата.

Око цијелог атара могло би се обићи за 2½ сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 28, која се зову: *Бела* Стена, Виће, Водица, Гај, Дунавац, Животина Бара, Каламак, Камариште, Камен, Кладенац, Ладна Вода (на два мјеста), Лап, Локва, Млачина Греда, Мутавџијина Бара, Никино Брдо, Пашино Брдо,

Провалија, Пурина Главица, Раките, Рит, Самар-брдо, Саставци, Сеиновац, Тоспаша, Трапино Брдо и Чагљански Поток. Свако пак ово мјесто наћи ће се описано на свом мјесту по азбучноме реду.

Путови су: један у Биоград поред Дунава, један (к југу) у село Сланце, а један (од истока) у Винчу.

Велико-сељани највише славе Никољ дан, Петковицу, Аранђелов дан, Ђурђиц и Јовањ дан; преслављају Трипуњ дан а крста носе други дан Ускрса.

Приповиједају, да се ово село звало Ново Село, па кад се више њих доселило из Бугарске уњ, онда се прозвало Велико Село.

Велико-сеоска општина, коју чини само Велико Село а има свој суд у доброј општинској кући у сред села.

Велико-сеоска црква више Великог Села на једној равници, зидана од камена прије 28 година, слави св. Стевана (3 Августа); њој спада осим Великог Села и Сланци, а свештеник сједи у Великом Селу.

Велико-сеоска чета народне војске састављена из села: Великог Села, Винче и Лештана, а има зборно мјесто и грудобран у пољу Чекијама код Винчанске цркве.

Велико-сеоска школа више Великог Села код цркве, од слабе грађе, а установљена прије 20 година, има учитеља и 44 ђака (сад); њој спада осим Великог Села и Сланци.

Ве́љкови Вуна́ри, извор у атару села Раковице на источној страни близу Дугог Поља, и око њега њиве и општински забран под липовом и грмовом шумом.

В̀игњиште, мјесто под шумом у забрану манастира Раковице.

Виногради, равно мјесто више села Жаркова, под средњијем њивама и виноградима.

Виногради, бреговито и каменито мјесто под општинском шумом липовом, у атару села Лештана на западној страни.

Виногради, мјесто за 10 дана орања у атару села Раковице на сјеверној страни, нешто њиве а нешто неурађена земља. Били су туда виногради, па су покварени.

Ви̂нча, најудаљеније село на источној страни среза поред Дунава, 3 сахата од Биограда.

Мјесто ђе су куће изнијеће на 1600 хвата у дужини, а у ширину 600 и дијели се на троје: први се крај зове Стара Винча, други Винча а трећи Равнице.

У овоме селу има: 96 кућа, које су махом од слабе грађе, 109 порескијех глава, а душа: мушкијех 279 и женскијех 294; ту је општински суд у приличној кући, и чини општину са селом Лештанима; има механа приватна у селу. Ово село има својег свештеника и учитела; а црква и школа је више села и гледај их на име Винчанска црква и школа; а у народној војсци спада у Велико-сеоску чету.

Границе су атару: од истока Дунаво, а од

запада атар села Миријева и Слапаца, од југа атар села Болеча и Ритопека из грочанског среза, а од сјевера атар Великог Села.

Цио атар могао би се наоколо обићи за 3 сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 35 која се зову: Бабин Луг, Бара, Дрењак, Ђакова Страна, Ерино Брдо, Звонара, Ивкова Вода, Каменита Ћуприја, Карлице, Кленовац, Клупе, Кованлук, Кусјак, Ладна Вода, Ланиште, Липовица, Локма, Маринкова Бара, Млаке, Острво, Ошљани, Ошљанска Чесма, Панађуриште, Прокоп, Рамино Бостаниште, Раскршће, Рит, Смрдан, Станкова Бара, Стари Кованлук, Топалова Крушка, Чекије, Чунци и Шугавац. Сва пак ова имена стављена су и описана ће им је мјесто по азбучном реду.

Путови су: један на цариградски друм Биограду и даље, а други у Ритопек, село у грочанскоме срезу.

Винчани највише славе Никољ дан, преслављају Мученике а крста носе у суботу по Тројицама.

Винча је давнашње село, а људи су се доселили овђе из више мјеста[1].

Винчанска општина састоји се из села: Винче и Лештана, а има свој суд у селу Винчи у приличној општинској кући.

[1] У првој чести Љетописа Српске Матице за 1844. годину, на страни 25. ђе је хронологија за 1739. годину, помиње се да се 20. Јула станила код Винче аустријска војска која је под графом Оливером Валисом пошла на Биоград против Турака.

В̀инчанска· црква (зидана) на $^1/_4$ сахата од села Винче на лијепој равници, која се зове Чекије, слави св. Петра и Павла; спадају јој осим Винче и села: Калуђерица и Лештани, а долазе јој људи и из села Болеча грочанскога среза; свештеник пак сједи у селу Винчи.

В̀инчанска школа код цркве, има учитеља и 30 ђака; спадају јој осим Винче и села: Калуђерица и Лештани, а иду у њу ђаци и из села Болеча грочанског среза.

В̀итковица, бреговито мјесто под ситном шумом у атару села Кнежевца у Муминовцу.

В̀ље, равно мјесто под њивама за 100 плугова земље у атару Великог Села на сјеверној страни поред Дунавца. Било је туда много раките и лозе дивље, али је све искрчено и сад чисто.

В̀ишинац (Вишинца), извор испод села Кумодража на овој страни идући Биограду, добар за пиће и јак за 2—3 прста, утјече у Мокролушку *Реку*.

В̀ишњица, село поред Дунава на један сахат испод Биограда.

Мјесто ђе су куће изнијеће у дужину 800 а у ширину 200 хвата.

У овоме селу има: 82 куће које су од слабе грађе, 105 пореских глава а душа: мушкијех 295 и женскијех 279; оно само за се чини општину и ту је примирителни суд; има једну приватну механу; ту је ђумрук; има својег свештеника и учитеља, а црква је и школа иза села на источној страни у мјесту Селишту, и гледај их на име Вишњичка црква и школа; а

има и своју војничку чету, коју гледај на име Вишњичка чета.

Границе су атару: од истока Општинска Ливада до атара Великог Села, од запада Карабурма до атара вароши Београда, од југа Сланачко Брдо до атара села Сланаца и од сјевера Дунаво.

Око цијелог атара могло би се обићи за један сахат, а у њему има мјеста и вода са именима 14 која се зову: Барутљива Вода, Валога, Гејачка Чесмица, Гложђе, Градине, Деспотовина, Дубоки До, Запис, Комарево, Мајдан, Мађарски Град, Милићево Брдо, Милкин Камен, Млечике, Општинска Ливада, Падина, Рамадан, Роспи-ћуприја, Рупе, Саиновац, Селиште, Сланачко Брдо, Смољнице и Станкова Топола. Сва пак ова мјеста стављена су и описана на свом мјесту по азбучном реду.

Путови су: један у Биоград, други у Велико Село а трећи у Сланце.

Вишњичани славе највише: Никољ дан и Аранђелов дан, преслављају Младенце, а крста носе други дан Ускрса.

Вишњица је одавно и кажу да је овђе био неки мађарски град, који гледај на то име, а људи су се доселили овђе из више мјеста. (Вишњица се на више мјеста помиње у историчкијем књигама. Тако у четвртој чести Љетописа Српске Матице за 1843. годину, каже се на 55. страни да су Турци 1695. године, 14. Августа, начинили мост преко Дунава код Вишњице ниже

Панчева, а иза тога на 56. страни помиње се да је Султан Ахмед у оно вријеме прешао на Вишњици у Борчу. Даље на 14. страни књижице војничка историја Београда пише да се 1717. године 13. Јула под принцом Јевђенијем намјестило 100 хиљада војске у Вишњици, а 16. истога мјесеца настанила се та војска на косини једној код Вишњице, и послије ударала на Биоград који је бранио Нуман-Ћуприлић. А у првој чести Љетописа Српске Матице за 1844. годину, на страни 29. помиње се да је турска војска под великим везиром мјесеца Августа 1739. године попалила аустријску флоту (војничке лађе) код Вишњице и почела Биоград из великијех топова страшно рушити кад га је бранио аустријски ценерао Најперг).

У атару села Вишњице има једна *минерална* вода, коју гледај у почетку и на крају овога рјечника на име Барутљива Вода.

В'ишњичка црква иза села Вишњице у мјесту Селишту, зидана, слави 9. Маја, а свештеник јој сједи у селу Вишњици.

В'ишњичка чета народне војске састављена из села: Вишњице, Миријева и Сланаца, а има зборно мјесто и грудобран у Пајстовици у атару села Сланаца.

В'ишњичка школа иза села Вишњице у мјесту Селишту, има учитеља и до 20 ђака.

Ви'шњички ђумрук у селу Вишњици поред Дунава у приличној државној кући.

В'ишњичко Поље, мјесто под њивом и ливадом у атару села Миријева на сјеверној страни до атара села Вишњице.

В'оденичи'ште, мјесто у атару села Кумодража више Јемирове Ливаде. Ту се састају воде.

В'одица, извор код цркве Велико-сеоске, добар за три прста, и кључа из земље. Кажу да је љековит од грознице; за то многи свијет долази из више крајева те се ту купа; и неки трговци из Биограда озидали су га. Вода с њега утјече у поток, који кроз Велико Село пролази. Око овог је извора разна шума.

В'одица, извор у Муминовцу у атару села Кнежевца, јак за два прста и никад не пресушује, а усише близу онђе опет у земљу.

В'одица, добар извор у атару села Кумодража на западној страни, утјече у Мокролушку *Реку*; и око њега празно мјесто на којему се сад почињу градити куће.

В'одица, извор у атару села Миријева у мјесту Бајдини, дубок за човјечји бој, па је намјештена једна шупља буква, да се не заспе вода земљом. Ова је вода добра за пиће, а кажу да је љековита од грознице; за то свијет долази ту те се купа и воду пије, а неки бацају и паре у воду.

Воиновића Ливаде, мјесто под грмовом шумом у атару села *Железника* на источној страни.

Вра'новац (Врановца), поточић и мјесто у Авали више села *Белога* Потока. Вода иде кроз ђубре и камење, па поцрни и за то се, веле, тако зове, она утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

Вр̀ача̑р, брдо и велико поље изнад **Биограда** са источне, с јужне и са западне стране, допире до атара села: на истоку Вишњице, Мирнјева и Малог Мокрог Луга, на југу до Великог Мокрог Луга и Кумодража, а на западу до Бањице и до Топчидера. По Врачару нема шуме; за то је овуда увијек јак вјетар и слабо киша долази, а с тога не може свашта на њему да роди осим винограда, којијех има доста и могу добри да буду.

Врачар се спустио од Авале (или боље рећи од Торлака, зашто је између овијех брда долина у којој су села *Бели* Поток и Раковица), па се узвисио према Биограду и као да је скројен за опкоп и стан војсци. За то је на њему свагда становала војска, која је ударала на варош и на град биоградски. А прије 76 година (1789. мјесеца Септембра) њемачки ценерао Лаудан подигао је, кажу, за једну ноћ овај шанац, што сад стоји око Биограда почевши од Дунава па до Саве. (Види још и на имена: *Велики Шанац, Лауданов Шанац и Мали Шанац.* (На Биоград су многи војевали, као н. пр. прије Лаудана (1717. године) принц Јевђеније, за којега се зна, да је исто тако копао шанчеве око Биограда. Него ко жели да о томе више зна, ваља да чита Споменъ Београда у петоме Гласнику друштва српске словесности и Војничку историју Београдъ, која је 1864. године изашла у Видов дану. А има о томе и у првој и трећој чести Љетописа Српске Матице за 1844. годину, ђе се изријеком каже, да се војска наста-

нила на пољу Врачару, као н. пр. 1694. године, кад су се Турци вратили од Варадина, а 1788. године (мјесеца Априла) пуцали су турски топови са брда Врачара на аустријску страну.) Па и послије кад су Срби војевали на Турке, као 1804. и 1806. године, биле су овуда српске чете и тукле се са Турцима. Оним Србима, који су изгинули кад је узет од Турака Биоград, подигао је бивши кнезАлександар на Врачару иза вароши споменик, који и сад стоји. На томе споменику пише с четири стране: (с прве) **Подиже споменикъ овай** (с друге) **Александеръ Кара-Ђорђевићъ князъ Србскій 1848.** (с треће) **у славу и честь Србъ юнацима** (а с четврте) **за отечество храбро изгинувшимъ 1806. године** [1].

Врачар се на више мјеста спомиње у пјесмама. Прво се пјева, да је турски цар кад је полазио на Беч (ваља да 1529. или 1683. године, кад су Турци и долазили под Беч) ћео са Косова преко Шумадије

Да пријеђе земљу и прегази;
Кажу, брате, хоће к Биограду,

[1] Мјесто ђе је споменик опшанчено је и засађено около дрвећем, али је шанац био покварен, па је стока унутра улазила; него ја 1864. године, кад сам вршио дужност члана у врачарскоме кварту, претставим ово управитељу вароши Биограда господину М. Барловцу, а он учини даље што је требало, те је шанац утврђен и ђе се улази врата намјештена, па сад стоји чисто мјесто око споменика.

На Врачару табор да учини,
На Врачару војску да одмори —.

Послије казује се, како су на Врачар управљени топови с града биоградског, као што се приповиједа, да је Кара-Ђорђије Турцима, који су му пријетили, да ће отети од њега Биоград, који је он био узео на Андријев дан 1806. године, одговарао да се не боји никаке силе, поминьући:

„Док ми гледа Крњо на Земуна
„И Зеленко на село Вишњицу
„А Маргета на Врачар на поље —.

Тако се, кажу, и Сулеман (Скопљак) паша хвалио, кад је Марашли-Али-паша 1816. године дошао с војском на Врачар да га ишћера из града, да се не боји ни раје ни његове војске, говорећи:

„Док је мени Крњо и Зеленко:
„Крњо брани Саву и Дунаво
„А Зеленко равно поље Врачар —

А Ћаја-паша кад је Србију умирио па се посилио, пјева се да је

И по земљи зулум поставио
Роби паша младе и ђевојке,
А избира по избору момке,
Те их кољу по Врачару Турци
Као стадо по планини вуци. —

Приповиједају још како су Турци за вријеме своје владе трчали на коњма по Врачару и сретали Србе, који су се враћали из вароши, да им отму паре, које су добијали за оно, што

су продавали у чаршији, али су Срби вјешти и досјетљиви били, те су паре сакривали у кола, на којима су оздо извршивали нарочите рупе, које се нијесу могле опазити, па пустивши волове с колима напријед, изговарали су се и показивали Турцима, кад су их сретали, да немају пара.

На Врачару је 1842. године биран и проглашен за кнеза Александар Кара-Ђорђијевић, и бацани су политички преступници онђе у једну рупу, која је била близу ђе је сад среска кућа, и која се послије звала *Тркићева рупа,* док није затрпана кад су пограђене онуда куће.

Врачар је и потоме познато мјесто што је на њему Синан-паша спалио св. Саву прије 270 година. (У књизи покојнога господина П. Ј. Шафарика „Okázky občanského Písemnictví", која је изашла у Прагу 1851. године, пише на 85. страни ово: **Къ лѣто ·҂зрг· (7103=1595) съжегоше мощи светаго сакы архїепископа срьбскаго. синань паша изъ монастира милешеке ѡтнесе оу кокуегоу позлашеноу и съждеже на врачареко у внише бѣлграда. (къ лѣто ·҂зрг· — 7103 =1595 — ѡтнесоше тоурци светаго сакоу изъ милешеке месеца марта ·л· дьнь, ахметь бѣгь ѡѣоузь, а сажегоше априлїа ·из· на врачароу подь бѣлградомь** (G). Тако се и у љетопису који је наш господин Шафарик преписао и штампао у петоме **Гласнику друштва српске словесности**, помиње на 49. страни. како су мошти св. Саве биле у намастиру Милошеви до 1595. године, па егда варваринъ синанъ паша и вождоначалникъ градїй на лешполда цесара аустрїйскагѡ, повелѣ мощи светагѡ Саввы принести Ѿ милошеве на полѣ бели

градско Врачаръ, и тамо сожеши повелѣ и прахъ его развѣа на вѣтаръ (д. 29. Априла 1595). Али се у оба љетописа не каже ђе је мјестимице на Врачару спаљен св. Саво; него у Раићевој историји, која је штампана у Будиму 1823. године (у другој чести ђе је говор о св. Сави и о томе како је он спаљен на Врачару), додано је на 427. страни ово:

Между тѣмъ за память благоговѣйства Сербскаго, еже они имѣли къ Святымъ своимъ, и сіе припомнити яко Бѣлградяне мѣсто оное, на немже святое Саввы тѣло сожженно есть, (было же оно на лѣвой странѣ брега, Чупина умка, на той бо умки Чупа Капитанъ за вину свою мечную казнь воспріяі) которое Майданъ называлося, благоговѣйно ко оному Святому относящійся, даже до Варадинскія рати, и лѣта 1716. имѣли ограждено: но повнегда рать Нѣмцемъ съ Турками въ тая времена въ нашихъ странахъ случися, то и мѣсто оное опустошено бысть.

По овоме излази да је св. Саво спаљен на садашњему Таш-Мајдану код гробља више Палидулске цркве, али ми нико није знао доказати до сада ђе је Чупина Умка; него ако што дознам о томе, додаћу или на име Чупина Умка или на крају овога рјечника).

Врачарски баталион народне војске састављен из шест чета: *бело-поточке, београдске,* великосеоске, вишњичке, жарковачке и мокро-лушке, а има зборно мјесто у атару Мокрих Лугова.

Врачарски Срез, прозван по Врачару, постао 1856. године кад је по највишем рјешењу од 2. Јула В. № 922. подијељено друкчије на срезове биоградско окружје; установљен је за

олакшицу људма из села што су близу Биограда, и ради бољег надгледања и веће сигурности која треба овуда; а састављен је из села која су узета: 17 из пређашњега подунавског а садашњега грочанског среза, и то ова: *Бели* Поток, Велики Мокри Луг, Велико Село, Винча, Вишњица, Јајинци, Калуђерица, Кумодраж, Лештани, Мали Мокри Луг, Миријево, Пиносава, Раковица, Ресник, Рушањ и Сланци; и 4 из среза посавскога: Жарково, *Железник*, Кнежевац и Остружница, али је ово пошљедње одузето и опет додато посавскоме срезу 1861. године по највишем рјешењу од 14. Марта В № 567.

Канцеларија је овога среза у Биограду на Врачару на крају вароши у среској кући која је зидана и иначе прилична.

По мјесту дијели се овај срез на двоје: онај крај пошав Дунаву зове се *Подунавље*, а за овај крај више Саве каже се *Посавље*.

Границе су пак томе срезу: од истока атари села: Болеча и Ритопека из грочанскога среза на 3 сахата од Биограда; од запада Сава до атара села Остружнице у посавскоме срезу на 2 сахата; од југа Авала и атари села Зуца и Рипња из грочанскога среза на 3 сахата, и од сјевера Дунаво и атар вароши Биограда. Око свега атара могао би човјек обићи за 20 сахата, а идући из села у село крајем среза могао би стићи за 12 сахата.

У овоме срезу има:

села 20, која су мало час именована и она су сва пописана и стављена ће им је мјесто по азбучноме реду; и

општина 11, које се зову: *белопоточка, великосеоска, винчанска, вишњичка, жарковачка, железничка, јајиначка, кумодрашка, мокро-лушка, рушањска и сланачка;* и гледај сваку на своје име;

кућа појединијех људи 1404 које су махом од слабе грађе и скоро у свакој има соба, а у ћекојим и више; општинскијех 14, које су такође слабе и државна једна у којој је *вишњички бумрук;*

душа: мушкијех 4.844 а женскијех 4.549, свега 9.393, међу којима има пореснијех глава 1.741;

народне војске један баталијон који се зове *врачарски,* а који гледај на то име;

цркве 4, које се зову: *велико-сеоска, винчанска, вишњичка* и *мирићевска* и један манастир *(Раковица),* а свештеника 7: 5 попова и 2 калуђера;

школа 6, од којијех су 4 уз поменуте цркве, и тако се исто зову, а друге су двије: једна *железничка* (споредна) а друга мокролушка, па и њих гледај сваку на своје име; а ђака свега 178;

механа 24 и скоро су све од слабе грађе и иначе неудесне, и од њих су само 3 општинске а друге су појединијех људи, и у некијем селима има по двије а у другијем по једна, само у селима: Калуђерици, Лештанима и Рушњу нема за сад механа;

ђумрук један у селу Вишњици; и

другијех разнијех мјеста и вода са именима готово 800 која су описана и стављена ће треба по азбучноме реду.

Путови су: с источне стране цариградски, на западној шабачки и на јужној крагујевачки; и сва три почињу од Биограда.

Земља је више бреговита него равна, али нема ни великијех брда ни равница, него су час мали брежуљци као кућице а час између њих мале равнице као рупе. Највеће је брдо у Посављу Авала, а у Подунављу Бајдина; а равнице су највеће у Посављу Макиш поред Саве а у Подунављу Чекије код винчанске цркве и равница поред Дунава у атару Великог Села и Винче.

Шуме има највише по крајевима среза и махом је грмова, букова и липова, а роди највише грмова. Највећа је планина у Посављу Липовица, а у Подунављу забрани у атарима села Калуђерице и Лештана.

Утрине (чисте али неурађене земље) нема много. Земља се више оре и копа него коси. Најбоље су њиве између брда а ливаде око вода: Дунава и Саве. Али најпитомија је трава око ријеке Топчидера.

Воде има доста за пиће, али великијех ријека и потока нема; за то не могу да мељу воденице, него на више мјеста имају људи суваче те мељу. Највећа је ријека у Посављу *Топчидер* а у Подунављу *Болеч*.

Винограда има доста и најбољи буду у Подунављу у селима: Винчи, Великом Селу и Сланцима, а у Посављу у *Белом* Потоку и Рушњу.

Од жита се највише сије кукуруз и пшеница и то најбоље роди, а једе се подједнако и пшеничан и кукурузан хљеб.

Од стоке највише има оваца, а у Посављу има и свиња.

О свиленијем бубама раде још отприје у селима: *Белом* Потоку, Кумодражу, Миријеву (највише), Вишњици, Сланцима, Великом Селу и Винчи, а сад почињу и у другијем.

Из Посавља највише се догоне у Биоград на продају дрва, јер на овоме крају има више шуме; а у Подунављу опет раде и доносе у Биоград те продају поврће, као: лук, купус и другу зелен, јер имају добријех мјеста за то.

Људи у овоме срезу обично раде тежачке послове, а науци, занатима и умјештвима слабо су се одавали; за то их врло мало има писменијех и од заната, а то би све с мало муке и трошка могли добити кад им је овако близу (штоно ријек прет кућом) Биоград ће се много којешта може научити. Него сад су с напретком времена почели и они у овоме да напредују не истина најбоље, али свакојако тако да их не треба много кудити.

Као што су људи сасељени из разнијех мјеста, тако су им и обичаји различни. По ношњи могу се раздијелити на троје, као што они сами

себе тако дијеле и распознају. Прво је обичај *подунавски* којега се држе: Велико Село, Винча, Калуђерица, Миријево, Лештани и Сланци, ђе жене носе округле и озго равне капе, које коњгама зову, а људи дугачке чарапе и везене кошуље; друго је *бугарски* и по њему се владају села: Бањица, Велики Мокри Луг, Вишњица, Јајинци, Мали Мокри Луг и Раковица, и туда људи не носе везене кошуље, а жене имају капе, рученице, које су остраг дугачке и низ леђа пуштене; и трећи је обичај *шумадински* под који долазе ова села: *Бели* Поток, Жарково, *Железник*, Кнежевац, Кумодраж, Пиносава, Ресник и Рушањ, а овуда жене опет носе конђе али само друкчије — дуже и на криво остраг. Тако различито и славе и свадбе чине. Подунавци и Шумадинци имају у свадбама просидбу, и тада се испитује момак и ђевојка, па послије долазе на прстен и уговарају свадбу; а они који се држе бугарскога обичаја, иду најприје на *јабуку* и тад уговарају о просидби, по том дођу на *погачу* и тада се учини испит у цркви и дају дарови, а послије испита иду ђевојачкој кући на *ракију* и на *помирениј е,* и тада се опет дарују момак и ђевојка, па кад хоће да воде ђевојку, онда дођу увече на *прстен,* и пошто сјутрадан ђевер прстенује ђевојку (метне јој прстен на руку), онда је воде цркви на вјенчање, али ако би се десило, да се тога дана не би вјенчали, ђевојка не смије ући у момачку кућу, јер кажу

да је *мрцињава* без вјенчања, него ваља јој ноћити или у комшилуку или прет кућом на пољу. При ручку пак ломи се погача млади на глави, и ваља сваки сват од те погаче да окуси (зашто друкчије не би могао казати, да је сват), а то ломљење погаче бива управо на јагму тако, да више пута млада и на земљу падне (ако је ђевер са још којијем не придржи), кад јој узму на глави комадати погачу. А на славу Подунавцима и онима бугарскога обичаја не иде се док не позову — у Подунаваца јабуком, а у Бугара чутуром ракије, као што и Шумадинци зову чутуром вина, али њима може и незван доћи. Па Подунавцима и Шумадинцима иде се уочи славе и то зову *навечери,* н. п. дошао му навечери или говоре домаћину: *Срећно ти навечери,* и пошто се вечера, сваки оде својој кући (зашто су им куће једна до друге) и сјутра дођу на *славу* на ручак, а трећега дана опет на *окриље;* а они што се владају по бугарскоме обичају, сједе непрестано код домаћина и славу зову *празник,* а за окриље кажу *патарица,* и они доносе свечару штошта за јело, а то ваља да донесе жена за својијем човјеком или друго женско чељаде. И с овијех разлика слабо ће која ђевојка да пође за момка у онај крај, ђе је други обичај.

Већина пак говори једнијем нарјечијем — источним: бело, лепо, време и т. д., али има досељених, који воле и овђе да бесједе по јужноме говору: лијепо, бијело, вријеме и т. д.,

јер кажу да је овако љепше, и подсмијевају се онима, што друкчије говоре. Него у изговарању има разлика, као што имају и некијех особенијех ријечи и значења, особито они бугарскога обичаја, који овако говоре: *Лепа си момичка* (ђевојка), арна си. *Ајде си у град* (варош), *да си продајемо воловци, овциси и козиси. Дошаја пандурин, издаја заповест, па саг оде, енугу. Мори! дошаја си ћато у нас.*

Најстарија су села: Винча, Вишњица, *Железник,* Кумодраж, Ресник и Рушањ, а друга постала су доцније, кад су се људи овђе доселили бјегајући од турскога зулума и тражећи, ђе је боље и сигурније за живот и имање.

Од старијех градова има само зидина на Авали, и гледај је на то име у почетку и на крају овога рјечника. А има и једно мјесто у атару села Вишњице, које се зове Мађарски Град.

Љековитијех вода има на два мјеста и гледај их у почетку и на крају овога рјечника на имена Барутљива Вода. А има још обичнијех вода, за које кажу да су љековите, а то су: Водица код Велико-сеоске цркве и Водица у атару села Миријева, Горња Дреновача у атару села *Железника* и *Лековита* Вода у атару Великога Мокрог Луга.

Остаци пак старијех манастира и цркава познају се на овијем мјестима: у Ђаковој Страни у атару села Винче и у Јемировој Ливади у атару села Кумодража, па онда Манасти-

рина у атару села *Железника,* Стари Манастир у атару села Сланаца и Црквина у атару села *Железника,* које гледај на та имена.

За друге какве старине слабо се овуда зна и приповиједа[1]. А важнијех бојева није ни било овуда, јер људи што су овуда живјели, налазећи се међу Турцима, који су у Биограду били, нијесу ни смјели побуне дизати нити што против Турака предузимати. Па с тога слабо ко што зна и да казује о турскијем зулумима и нечовјечнијем дјелима, јер веле да су их Турци слабо и чинили над овијем људма, него су још увијек говорили да је ово мирна раја, па су ћерали и на муке метали оне из поудаљенијех мјеста Србије, који су се на Турке и дизали, као што је, н. п. Сулејман (Скопљак) паша преко 150 одабранијех људи из Србије, који су се подигли на Турке, 1814. године на Савин дан пред Божића све исјекао у Биограду на четири капије, па њиховијем главама накитио зидове биоградске, а неке на коље понабијао[2]. Само кажу да су Швабе горији од Турака били кад су Биоград држали, јер су Србе много нађери-

---

[1] По томе и што се у старијем љетописима и другијем књигама (онима што су до сад у нас изашле на свијет) слабо налази што о овијем мјестима овуда, не може се за сада извјесно казати шта је и како је овуда било у старо вријеме.

[2] Гледај о томе у Вуковој књизи **Милош Обреновић или грађа за српску историју,** која је наштампана у Будиму 1828. године.

вали на што је каква неваљала посла и дирали им у вјеру и у обичаје, које су Срби вољели сачувати, па ма им и Турци судили. Тако ми је један приповиједао да је слушао од својијех старих, да је неки швапски власник наћерао једнога сељака Србина, те је са својијех кола сишао па власниково псето на њих метнуо и возио, а власник му није дао ни са псетом да сједи на колима! За то су се, веле, неки главнији Срби подигли и у Цариград отишли, те у турскога цара измолили војску, која је Швабе код Гроцке побила[1]. И онда су Турци почели владати, али и они почну неуредно да поступају и неваљало да раде, као што се пјева да је турски хоца корио дахије, што чине насиље Србима, говорећи:

„Погазисмо њихово поштење,
„Свакојаке б'једе износисмо,
„И на рају глобе навалисмо,
„И гријоту Богу учинисмо. —

Са тога се Срби 1804. године и на њих подигну, те се почело испуњавати оно, што је хоца прорицао, кад је говорио дахијама:

„Чувајте се раје сиротиње;
„Кад устане кука и мотика,
„Биће Турком по Медији мука,
„У Шаму ће каде проплакати,
„Јера ће их раја уцв'јелити. —

[1] То је било прије 126 година, и гледај о томе на 26. страни прве чести љетописа Српске Матице за 1844. годину.

Али Турци послије Кара-Ђорђијевог преласка у Аустрију 1813. године (21. Септембра), опет подјарме Србе, и људи одавде пребјегну у Њемачку; а кад се Срби 1815. године на Цвијети на ново на Турке дигну и надвладају их под кнезом Милошем, онда се врате амо они, што су били пребјегли, а и други се доселе што је од куда, те тако постане овуда више људи.

Вр́ба, мјесто испод *Белога* Потока под ливадом. Имало је ту некад врба, али се сад не зна ни мјесто ђе су биле.

В̀рбак-б̀ара, мјесто у атару села Жаркова у Макишу у предјелу Једеку поред шабачког друма. Имало је ту много врба, па су исјечене и сад нема ниђе ни једне.

Вр́бин П̀оток, вода у атару села Рушња на сјеверној страни; постаје од извора у томе мјесту а утјече у ријеку Топчидер.

В̀ртача, дубоко мјесто под родном грмовом шумом више Кијева на сјеверној страни у атару села Кнежевца.

В̀ртаче, дубоко мјесто под шумом у атару села *Железника* до атара села Кнежевца.

В̀ртлог, мјесто равно под добријем њивама у Алугама, у атару села Жаркова. Имала је једна рупа, у коју се вода сливала, али је сада засута.

В̀ртлог, мјесто под ливадом у атару села *Железника* на сјеверној страни у Макишу.

Вру̂ћа̂ В̀ода, извор и око њега њиве и башчованцинице у атару села Сланаца до атара

села Миријева на западној страни; вода је љети хладна, али је зими доста млака, добра је за пиће а утјече у поток који иде кроз Мало Сланце.

В̏рх-п̀аригуз, испод Авале а изнад Паригуза мјеста у атару села Пиносаве, утрина за стоку.

Вучков Извор, вода у атару села Пиносаве, на источној страни, коју је неки Вучко из тога села градио, утјече у Паригуз.

Г.

Га̏ј, брдовито мјесто под орећом земљом за 50 плугова у атару Великога Села до атара села Сланаца. Кажу да је туда била некад шума, али је сва исјечена и сад ниђе никаквог дрвета нема.

Г̀ија̂кова Колиба, мјесто у Авали под шумом. Кажу да је неки човјек тога имена из села Сланаца у вријеме Карађорђијево имао ту колибу у збјегу, па се одонда тако прозвало ово мјесто.

Гејачка Чесмица, извор више села Вишњице, вода иде поред села па се слива у Дунаво.

Г̀ајић, општински забран на јужној страни у атару села Кнежевца, заузима простор од 300 дана и има церову родну шуму, а постоји више Кијева на бреговиту мјесту.

Г̀алетин Гр̀об, мјесто у атару села *Железника* у Цајиним Барама. Кад је постављана међа између атара села *Железника* и Остружнице, кажу да је Турчин који је био као судија метнуо једноме старцу бус земље на главу, те овај

онуда прође и покаже границу, па кад довде дође, убију га Турци ту, и од тада остане граница овуда. Гроб се и сад познаје по плочи, коју су прије неки ћели да разбију и однесу, али им други нијесу дали.

Гла̀вица, брдо у атару села Сланаца на западној страни до атара села Миријева, шиљато као глава, а око њега мјесто за 40 дана орања и мало забрана под растовом шумом.

Гле́ђевац, (Глеђевца), мјесто и виногради више *Белога* Потока на источној страни и граница атару *Белог* Потока и села Зуца и грочанском срезу.

Гло̂жђе, мјесто за 30 дана под њивом у атару села Вишњице на сјеверној страни. Било је глоговог дрвећа па је исјечено кад је крчено.

Глу́мци, (Глумаца), мјесто под ливадом испод *Белог* Потока. Кажу да је некад држао то мјесто некаки Турчин који се звао Глумац.

Говедарска Пољ̀ана, мјесто под њивом за 10 дана у атару села Ресника на источној страни. Кажу да су некад ту чувана говеда кад није рађена земља.

Ґогин В̀уна̂р, добар извор више села Лештана, иде испод једног великог камена па тече кроз село и утјече у поток који иде поред Винче па у Дунаво.

Ґолетна̂ Пољ̀ана, мјесто у атару села Рушња на источној страни под општинским забраном у коме је грмова шума.

Ґоли̂ Бре́г, стрменито и голо мјесто у атару Великог Мокрог Луга на јужној страни.

Ґоли̂ Бре̂г, мјесто под орађом земљом за 10 дана у атару села Ресника на западној страни.

Ґоло̂ Бр̏до, велико узвишено мјесто под њивама у атару села Жаркова према Биограду. Неки га зову и Баново Брдо с тога што има ту земљу и кућу г. Матија Бан из Биограда, који опет зове то место Бановац.

Ґоло̂ Бр̏до, голо бреговито мјесто, утрина за стоку, у атару села Калуђерице на западној страни.

Ґоло̂ Бр̏до, мјесто у забрану манастира Раковице.

Ґоло̂ Бр̏до, мјесто под општинским забраном у атару села Рушња на источној страни са свакојакијем дрвећем а највише липовијем; мјесто равно, а има у сриједи један мали комадић го каменит.

Го̂љин `Извор, вода у Гољином Брду у атару села Бањице, јака и добра за пиће. Кажу да је тај извор пронашао неки човјек који се звао Гољо.

Го̂љино Бр̏до, на сјеверо-западној страни у атару села Бањице повелико мјесто за испуст.

Г`орела̂ мех`ана, мјесто у атару села Јајинаца више Каљавог Потока близу друма крагујевачког. Имала је механа, којој се и сад мјесто познаје, па је изгорела, и одонда се тако прозвало ово мјесто.

Го̂рња̂ Др`еновача, мјесто у атару села *Железника* на јужној страни под њивама за 8 дана орања; има извор испод три бријега, јак за једно два прста, избија из брда и најхладнији је у селу и за пиће добар, никад не пресушује, од њега постаје поток, који тече Ма-

кишу, па се вода изгуби доље у равници, која се зове Доња Дреновача. Кажу да је ова вода љековита од грознице, а и од другијех слабости, и веле да је прозвана тако за то, што се многи болесници од ње излијече и постану здрави као дријен. Свијет ту одавна иде највише младе нећеље и петка, а и сад све једнако долази из многијех крајева па чак и из подринског окружја и искупи их се једнога дана до 40 душа, те се купају и пију воду, па и паре бацају у воду, и годишње скупи се по 200 гроша; за то су Жељезничани поставили једног човјека те купи ове паре, па веле да за њих направе онђе једну зграду, да се има ђе народ склањати од рђавог времена.

Го̑рње̑ По̀ље, равно мјесто у атару села Пиносаве на јужној страни под добрим ливадама за 40 коса.

Го̑рњи̑ Са̀ста̑вци (Го̑рњих Са̀става̑ка̑), мјесто под шумом грмовом и грабовом између атара села Рушња и *Железника.* Овђе састављају онако исто путови као на Доњим Саставцима.

Госпо̀да̑рски̑ Пу̑т, путањица кроз атар Мокрих Лугова и села Кумодража. Она почиње од Цариградског друма код Лаудановог Шанца па излази у Мокри Луг иза споменика. Казују да је овијем путем све пролазио кнез Милош, кад је за вријеме прве владе долазио из Пожаревца у Топчидер и манастир Раковицу, а није никад ћео да иде на Биоград. И с тога се тако прозвао.

Гр̏аб, мјесто у атару села Жаркова на западној страни под њивама. Било је ту једно грабово дрво, али га сад нема.

Гр̏аб, мјесто под ливадом у атару села Ресника на западној страни, за 20 коса траве. Имало је ту некада дрво граб.

Гр̏абов В̏уна̑р, извор у атару села *Железника* на јужној страни, вода добра за пиће а утјече у Орловачки Поток.

Гр̏адине, мало мјесто под њивама и са орасима у атару села Вишњице у Мајдану.

Гр̏адиште, брдовито мјесто између села Миријева и Сланаца; овај крај од сјевера миријевски је, а онај од југа је сланачки, има га свега за 100 дана орања и с миријевске стране саме су њиве, а са сланачке има осим њива и нешто испуста за стоку. Приповиједају да је ово мјесто било некад сво сланачко, па ту погине један Турчин, и кад се није могао наћи онај, који га је убио, Турци заишту крвнину од 1001 грош. Сланчани одговоре, да је то на миријевском атару, те Миријевци и плате оволико, а Турци им омеђе и тако остане овај крај њин. Има овђе и камени мајдан.

Мјесто је брдовито, па је прокопано кроз њега, те се проћерују говеда кад су болесна. Кажу да се ту вади жива ватра овако: узму се три липова дрвета, па се намјесте два: једно с једне, а друго с друге стране, а треће се између њих углави при врху, и држе их двојица људи један с једне, а други с друге

стране, а друга двојица вуку каиш од коже преко оног горњег дрвета, које се непрестано обрће; пети држи труд до оног дрвета, те кад се оно угрије, ухвати ватру, која се послије наложи од оне липовине на два мјеста на брду: једна с једне, а друга с друге стране, па се говеда између тијех ватара прогоне, а она двојица првијех људи узму жешљу и запале је, те свако говече које пролази, један с једне, а други с друге стране дохвата и по мало удара. И кад се то учини, кажу да болест на говедима престане. Казују још, да живу ватру не може вадити сваки човјек, него само они, које село избере као чисте, т. ј. чесне и поштене људе.

Прича се, да је некад овђе град побио усјеве, па се од тада прозвало овако.

Ниже овог мјеста било је неко гробље, које су звали Мађарско, и имало је великог камења, на којему није било потписа, па је сво разнијето, те узидано у разне грађевине.

Гр`аница, мјесто под њивама и ливадама, у атару села Кумодража изнад Павкове Воде.

Гре̂де, мјесто под добријем ливадама у Макишу између атара села Жаркова и *Железника;* оно је поузвишено и пружило се као греда. У атару села *Железника* има близу атара села Остружнице из посавскога среза једно мјесто Мале Греде, које гледај; за то Жељезничани ово мјесто између њиног и жарковачког атара зову Велике Греде.

Г'рковића Л`исници, мјесто у Смрдљивој Липи у

атару Великог Мокрог Луга. Било је липа, а сад их нема. Грковићи из овог села сјекли су овђе лиснике.

Грковићев Кладенац, извор у сред села Великог Мокрог Луга; добар за пиће, никад не пресушује а утјече у поток, који иде кроз село. Прије се звао Чобура, а од како га оправљају Грковићи (људи оданде из села, који се тако презивају), прозвао се овако.

Грм, мјесто под утрином у атару села Жаркова виша Велике Стене.

Грмови, мјесто под ливадама и виноградима за 60 дана у атару села Сланаца на источној страни до атара Великога Села. Има и сад неколико грмова, али их је више било, па су исјечени.

Грујина Страна, један узвишен бријег у атару села Жаркова и око њега велико мјесто под њивама и виноградима.

Гузоњски Јендек, опшанчено мјесто под грмовом општинском шумом у атару села *Железника* на источној страни до атара села Жаркова. Овђе је имао земљу Ђорђије Гузоња, који је познат као јунак, јер кад дахије страховаше од устанка Срба, Фочић Мемед-ага храбрећи их, да ће земљу умирити, кад погу и неке знатније Србе, споменуо је и Гузоњу као што се пјева:

„Док погубим Ђорђија Гузоњу
„И његова брата Арсенија
„Из лијепа села Жељезника,
„Кој' је кадар Топчидер затворит' —.

Г'умни̂ште, каменито мало мјесто у атару села Кумодража на источној страни. Овђе се и сад познаје мјесто гумну ђе је вршено жито у турско вријеме.

Г'уња̂к (Гуња́ка) мјесто у атару села Кумодража на западној страни под њивом и ливадом за 20 дана. Кажу да је имало онуда дрвета гуња, али сад нема никавог дрвета.

Д.

Две̂ Гла̂ве, врло мало мјесто у атару села Рушња на источној страни; има камен, висок двије педи, на којему су биле изрезане двије човјечије главе, које су одбијене прије 20 година. Приповиједа се да су ту у турско вријеме Турци посјекли два рођена брата, па родбина им ударила тај камен са главама.

Д'ебела̂ Б'уква, мјесто под њивом у атару *Белога* Потока на источној страни. Било је ту дебелијех букава, па кад је крчено све су исјечене те сад ни једне нема.

Д'ебели̂ Лу̂г, мјесто под утрином у атару села Калуђерице на западној страни за 100 дана орања. Ово је мјесто било сво под шумом па је исјечена гора, те сад је мало има.

Д'евојачки̂ Гр'об, мало мјесто у атару села Рушња код Страже; има гроб и по њему полошке велика плоча, а био је и велики камен усправо поред гроба па га је пребио један Кумодражац прије двије године, на два мјеста, него комађе и сад стоји онђе. Приповиједа се да је ту курјак заклао(или

гром убио) једну ђевојку, која је онђе укопана.

Дедија, брдо према Царевој ћуприји више Саве с ове стране пошав Биограду. Прије се звало Велика Дедија кад је имало једно мало брдашце које се звало Мала Дедија; али кад је кроз ово брдашце прокопан пут у Топчидер, онда се изгуби име Велика и Мала Дедија па остане брду име само овако Дедија[1].

Д'едини Б'уна̂ри, два извора у атару села Ресника на западној страни.

Д'ела-'Аметове Ђ'иве, мјесто под ливадама у атару *Белога* Потока близу крагујевачкога друма до

---

[1] У петоме Гласнику друштва српске словесности, ђе је Споменъ Бѣограда, стоји на 120. страни да ова града у некомъ растоянію слѣдую пространа и многолюдна предградія, разширена по равници до Дедине и Врачара, а на 122. страни исте књиге каже се за Биоград: Лежи пакъ градъ овай на мѣсту увишеномъ одъ острагъ врѣовима брегова Врачара и Дедине, као каквимъ облакомъ, покривенъ, господарећи съ овога надъ сремскимъ, а съ онога надъ тамишкимъ предѣломъ. А у четвртој чести Љетописа Српске Матице на страни 16. каже се: стаде войска на Дедино-Брдо, и постави перве страже, кое се са Турцыма пушкараше. То је била аустријска војска која је од села Остружнице дошла и Септембра мјесеца 1789. године ударала на Биоград под ценералом Лауданом.

По мјесту и опису ово је то брдо, о којему се говори, јер другога брда поред Саве више Биограда нема, нити ми је ко знао о томе што друкчије показати).

атара села Раковице. Некада је та земља била некаког Турчина таког имена.

Д'ела̂ров 'Извор, вода у атару села Рушња у мјесту Стрмениту Лицу, јака три прста, из дубине испод једног камена извире, и врло је добра за пиће, а кажу да је и љековита од грознице. Неки човјек, који се звао Јован Делар, и који је до скора живио, имао њиву близу овог извора и често ишао на њега, па се с тога тако прозвао.

Д'ела̂рова Њ'ива, мјесто под орећом земљом у атару села Рушња на сјеверној страни.

Де̂лови, равно мјесто под њивама између атара села Ресника и Пиносаве. Кажу да је некад дијељена ту земља, па се одонда тако прозвало.

Де'оница, мјесто под орећом земљом за 60 плугова у атару села Сланаца на источној страни до атара Великог Села. Земља је била општинска па кад је подијељена сељацима, прозвала се тако.

Де'онице, мјесто под њивама у атару села Бањице на источној страни до атара села Јајинаца.

Д'еспотовица, мјесто за 60 дана под њивама, ливадама, виноградима и башчованцинницама и каменијем мајданом у атару села Вишњице на јужној страни. Има извор, који је био озидан па је доцније покварен, јак је и за пиће добар а утјече у Дунаво.

Д'ивља̂ч, мјесто за 10 дана орања више *Бијог* Потока у Авали; некад је орано, а сад како је узето у ограду и потпало под Авалу, не ради се. Било је много крушака дивљака, али су исјечене кад је крчено па сад ријетко која има.

До̑ (**До̑ла**), равно мјесто у атару села Жаркова на источној страни, пола под њивама појединијех људи а пола под општинском шумом.

До̑, мјесто под њивама за 50 дана у атару села *Железника* испод Алуга.

До̑ља, источни крај села Рушња. У њему има око 12 кућа.

До̑ња Др̀еновача, равно мјесто под ливадама у атару села *Железника* у Макишу, ђе утјече она вода што се слива с Горње Дреноваче.

До̑ње̑ П̀оље, равно мјесто у атару села Пиносаве на западној страни под ливадама добрим. Има један бунар који је нађен 1863. године, зидан је циглом врло лијепо; дубок је један хват а широк за аршин. Воде има доста а није најбоља за пиће.

До̑ње̑ Ч̑есте, мјесто под ливадама за 30 коса у атару *Белога* Потока на јужној страни близу мјеста Јазбина. Била некад шума па искрчена.

До̑њи̑ Лу̑г, повелико мјесто у атару села Жаркова у Макишу. Овуда су ливаде.

До̑њи̑ Са̑ста̑вци, мјесто под шумом у атару села *Железника* на јужној страни. Одатле се растављају путови: један у Сремчицу срез посавски, други у *Железник*, трећи у Рушањ, а четврти на Читачке Воде.

Др̀енов Лу̑г, мјесто у атару села Кумодража до атара села Великог Мокрог Луга, под њивом за 10 дана орања. Кажу да је ту имало дренова дрвећа, а сад нема ниђе никака дрвета.

Др̀еновача, два мјеста у атару села *Железника* (Види Горња и Доња Дреновача).

Др̀еновачки̑ Поток, вода која се слива од Горње Дреноваче па иде поред села *Железника* и утјече у Макиш.

Др̀енови̑ Лу̑г, мјесто на граници између села Кумодража и Великог Мокрог Луга, за 15 дана орања.

Др̀ења̑к (Дрењáка), мјесто под шумом у атару села Винче испод Карлица.

Др̀ења̑к (Дрењáка), мјесто под њивама за 200 дана орања између атара села Калуђерице и Лештана. Била је некад ту шума тако честа, да је имало курјака, а сад нигђе никаког дрвета нема, јер је сво исјечено.

Дре́њак (Дрéњка), повелико мјесто између атара села Рушња и Кнежевца под шумом грмовом родном; у Рушњу има га више, а у Кнежевцу за 10 дана орања.

Др̀љина В̀ода, извор у атару села Јајинаца до атара села Ресника. (Види Милутинов Кладенац).

Д̀убока̑ В̏ара, подводно мјесто више села Винче до Дунава.

Д̀убока̑ Ј̀аруга, дубоко и врлетно мјесто у атару села Кумодража на источној страни под буковом шумом, има добар извор, који никад не пресушује а утјече у Лештанску *Реку*.

Д̀убока̑ Ј̀аруга, брдовито и дугачко мјесто између атара села Ресника и Рушња, нешто под њивама, а остало под разном шумом; има помало и воде по сриједи, која иде из села Ру-

шња, па утјече у ријеку Топчидер код Ресника. За то доњи крај Ресничани зову Рушањски Поток.

Д'убоки̂ До̂, дубоко мјесто за 8 дана орања под њивама и виноградима, у атару села Вишњице на источној страни.

Д'убоки̂ П'оток, мјесто у Авали више *Белога* Потока. Ту има воде само кад је киша, па се слије. Овђе је граница између атара села Рипња и *Белог* Потока.

Д'убоки̂ П'оток, бреговито мјесто са рђавим њивама за 300 дана орања, ниже села Великог Мокрог Луга; имају три извора један до другога, добри за пиће, а утјечу у поток ниже села.

Д'убоки̂ П'оток, мјесто под њивом за 30 дана орања у Јасикама, у атару села Кнежевца; мјесто је стрменито и дубоко, али воде ни мало нема.

Д'убоки̂ П'оток, вода у атару села Пиносаве на источној страни, глава јој је Сакина Чесма у Авали; слаб је поток, а иде кроз јаруге које су дубоке, па утјече у ријеку Топчидер.

Д'убоки̂ Пу̂т, брдо у атару села Ресника на јужној страни. Има неки стари пут, којијем се иде у село Рушањ.

Д'увани̂ што, равно мјесто у атару села Пиносаве на западној страни, под добром ливадом. Кажу да је некада сијан туда дуван.

Д'угачка̂ Б̂ара, подводно мјесто у атару села Жаркова у Макишу у предјелу Једеку.

Д'угачке̂ Њ'иве, равно мјесто у атару села Кумодража пошав крагујевачком друму под њивом, за 20 дана орања.

Д'угачке̂ Њ'иве, мјесто под њивама и ливадама, у атару села Лештана на јужној страни.

Д'угачко̂ Б'ило, дугачко мало мјесто на граници између села Кумодража и Великог Мокрог Луга, под шумом разном.

Д'уго̂ П'оље, подугачко а равно мјесто у атару *Белога* Потока, половина њиве а пола у испусту. Туда је крагујевачки пут. Биле су овђе двије механе, којима се мјесто и сад познаје по рупама, па су запаљене кад су Чарапићи дизали буну на кнеза Милоша за вријеме прве његове владе, јер им је одатле храна давана. А приповиједају да је у турско вријеме убијен ту један Турчин, и кад се није могао наћи онај, који га је убио, Турци одсијеку крвнине 303 гроша, те то плате Кумодрашци и постане ово њино мјесто, али послије кад је наступила српска влада, Бјелопоточани туже Кумодражане и добију на суду, те ово постане њино, јер је и ближе њих.

Д'ужница, велико дугачко мјесто под добријем њивама у атару села Жаркова.

Дуна́вац (Дуна́вца), одвојен крај Дунава у атару Великог Села поред мјеста Тос-паше а с ове стране према ади Чагљанцу, која је на аустријској страни. (Види Чагљански Поток).

Д'уња̂к (Дуња́ка), мјесто за 20 дана орања под испустом, пола у атару села Јајинаца а пола у

атару села Раковице, а до атара села Кумодража испод Суве Чесме.

Д'урба'кове Шљ'иве, празно мало мјесто у сред села *Белога* Потока. Неки Петар, којега су прозвали тако што је био крупан, садио онђе шљиве, па се одонда прозвало то мјесто тако.

Ђ.

Ђа'кова Стра'на, брдовито мјесто у атару села Винче на источној страни под шумом кленовом и липовом. Приповиједају да је овђе био манастир, коме се и сада познаје мјесто по зидинама; па су га Турци порушили и поклали у њему неколико ђака. А други веле још да се некад овђе крио по шуми неки хајдук који се звао Ђак, па су га Турци ту убили. О зидању манастира ово се приповиједа: Отац и син науме да зидају манастире; па отац почне градити Воиловицу у Њемачкој близу Панчева а син Винчу у овој страни поред Дунава. Отац се зарече сину а син опет оцу, да ће његова црква прије пропјевати. Али син учини у томе пријевару и најприје направи звонару и дигне звона, те почне ударати у њих као да покаже оцу да му је црква готова; а отац дозна да је то пријевара, па прокуне да синовљева црква никад и не пропоја, као што и буде, јер на скоро дођу Турци и покваре овај манастир.

Ђо'рђев' Извор, вода у атару села Рушња у мјесту Ђириници, слаба и добра за пиће; правио је неки Ђорђије Радосављевић, који је и сад жив у селу Рушњу.

Ђо̑рђијин Гр̑об, брдовито мјесто близу села Кумодража на источној страни за два дана орања под испустом. Кажу да су Турци онђе убили неког Ђорђија.

Ђу́рин Ч̑от, брдашце у атару села Ресника на јужној страни до атара села Рушња, мало под њивом а остало под шумом.

Ђ̑уричина М̑андра, мало брдовито мјесто у атару села Кумодража на источној страни. Имало је некад шуме, али је исјечена па сад је врло мало има.

Е.

Е́рино Б̑рдо, узвишено мјесто у атару села Винче према Чунцима до атара села Малог Мокрог Луга.

Ж.

Жа̑рковачка̑ механа на шабачком путу поред Саве. (Види Чукарова механа).

Жа̑рковачка̑ општина састоји се из села: Жаркова и Кнежевца, а има свој суд у селу Жаркову у доброј општинској кући.

Жа̑рковачка̑ чета народне војске састављена из села: Жаркова, *Железника,* Кнежевца и Рушња, а зборно мјесто и грудобран има код Читачких Вода у атару села *Железника.*

Жа̑рковачки̑ Зб̑ег, стрменито мјесто у атару села Рушња на западној страни, под њивом. Кажу да су у турско вријеме били Жарковци ту у збјегу.

Жарковачко Окно, мјесто у Макишу испод села Жаркова, нешто под ливадом, а остало бара ђе расте рогоз и зуква.

Жарково, село више Саве на узвишеном мјесту, један сахат од Биограда.

Мјесто ђе су куће изнијеће за 100 дана орања и дијели се на два краја, који се зову горњи и доњи.

У овоме селу има: 105 кућа, које су од слабе грађе; 112 пореских глава, а душа мушкијех 311 и женскијех 269; ту је у доброј кући општински суд, под који потпада и село Кнежевац; има у селу једну приватну механу, а испод села још двије: једну приватну код *Бјелих* Вода, а другу (општинску) на шабачком путу покрај Саве, која се зове Чукарова механа.

Ово село спада у нурију манастира Раковице, а има своју чету народне војске, коју гледај на име Жарковачка чета; школе пак нити овђе има нити ово село спада којој другој школи.

Границе су атару: од истока мјесто Голо Брдо до атара топчидерскога, од запада Макиш поред Саве, од југа Петлово Брдо до атара села *Железника* а од сјевера Царева Ђуприја до топчидерског атара.

Око цијелога атара могло би се обићи за 6 сахата, а у њему има мјеста и вода са именима 70, која се зову: Алуге, Арватско Село, Аштиница, *Беле* Воде, Велика Стена, Велика

Чесма, Велико Окно, Виногради, Врбак-бара, Вртлог, Голо Брдо, Граб, Греде, Грм, Грујина Страна, До, Доњи Луг, Дугачка Бара, Дужница, Жарковачко Окно, Жешљиковац, Змајевац, Једек, Каловито Окно, Каљужа, Казачке Врбе, Кошеви, Кречане, Крченик, Курјаковац, Леске, Липак, Мајдани, Мала *Стена,* Мала Чесма, Мађарско Гробље, Мекуше, Милићева Бара, Млаке, Округла Пољана, Округлица, Орепак, Париповац, Пејчина Вода, Петлово Брдо, Пешачка Путина, Поповица, Прека Бара, Претрж, Приливци, Провалија, Радованова Бара, Раскршће, Р'веница, Р'веничко Окно, Репишко Окно, Репиште, Рудмановачка Трска, Рудманово, Средњи Луг, Сува Локва, Тополе, Цигански До, Црњача Бара, Чалијански крај, Читлук, Чукарова механа, Шиљата Стена и Широка Алуга. Сва пак ова мјеста стављена су и описана на свом мјесту по азбучном реду.

Путови су: један у Биоград а други на село Кнежевац.

Жарковци (а неки кажу Жарковчани) највише славе Никољ дан, Ђурђев дан и Јован дан; преслављају Мученице а крста носе о Спасов дану.

Ждра̂лова Ба̂ра, мало мјесто у атару села Ресника у Јелезовцу.

Жѐжнице, мјесто у Авали више *Белог* Потока. Кажу да је некад жежен онђе ћумур.

Ж̀елезни̂к, село више Саве у долини, 2 сахата од Биограда.

Мјесто ђе су куће заузима у дужину 2000 а у ширину 1000 хвата, и горња страна зове се Бугарски крај за то што су се ту населили људи који су дошли из Бугарске.

У овоме селу има свега 116 кућа, које су махом од слабе грађе; 126 пореских глава и душа: мушкијех 358 а женскијех 352. Ово село само за себе чини општину и ту је примирителни суд; има споредну школу и учитеља са 19 ђака, и двије механе: једна приватна одавно и од слабе грађе а једна општинска зидана по плану.

Овоме селу попује свештеник из Остружнице среза посавског и припада Остружничкој цркви, а у народној војсци потпада под Жарковачку чету.

Границе су атару: од истока Манастирина и Читачке Воде до атара села Кнежевца, од запада Трајин Поток до атара села Остружнице, од југа Шуљагин Гроб до атара села Сремчице у срезу посавскоме, а од сјевера Мајдан до атара села Жаркова.

Цио атар могао би се обићи наоколо за 3 сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 57 која се зову: Алуге, Брестова Алуга, Велика Пољана, Велике Греде, Велике Ливаде, Воиновића Ливаде, Вртаче, Вртлог, Галетин Гроб, Грабов Бунар, Греде, Горњи Саставци, Гузоњски Јендек, Дреновача, До, Доњи Саставци, Живкова Липа, Забунови Бостани, Изворац, Језеро, Калеми, Каменац, Криве Њиве,

Крушик, Кућерина, Ладна Вода, Лесе, Липак, Логориште, Мајдани, Мале Греде, Манастирина, Мађарско Гробље, Млаке, Орашће, Орловача, Пландиште, Равнице, Рт, Рудманово, Седи-баба, Седак, Станков Гроб, Стари Виногради, Стублина (на два мјеста), Суви До, Тополе, Топољак, Траљин Поток, Узунова Липа, Црквине, Читачке Воде, Чукун-декино Брдо, Џајине Баре, Шатор, Шиљата Липа и Шуљагин Гроб. Сва пак ова имена стављена су и описана ће им је мјесто по азбучном реду.

Путови су: на сјеверу у Биоград а на југу у село Сремчицу среза посавског, на истоку на Читачке Воде а на западу у Остружницу, село у посавскоме срезу.

Жељезничани славе највише Никољ дан, Аранђелов дан и Јовањ дан, преслављају другу нељељу по Ускрсу а крста носе први дан Тројица.

Кажу да је одавно ово село. У њему су биле двије цркве, којијех остатке види на имена Манастирина и Црквина. А казују да су овуда били неки мајдани, који се познају по гвожђуштинама, што се у земљи налазе.

Претци некијех садашњих Жељезничана доселили су се овђе од Острвице из села Шаторње, Трешњевице, Јарменоваца и Босуте, а други из Бугарске. (У књизи Нијемца Леополда Ранка Историја српске револуције, коју је 1864. године превео г. Стојан Новаковић, стоји на 114. страни тога пријевода, да је Гушанац излијетао из Биограда на села Жарково и Железник. А у трећој

чести Љетописа Српске Матице за 1844. годину, ан 36. страни ђе је хронологија за 1788. годину, пише ово: 20. Јуніа чує Сербскій Комендантъ Маіоръ Михайлєвить да Турцы иду изъ Београда кодъ Селесника траву косити; онъ таки узме сербскогъ капетана Новаковитьа са Обер-войводомъ Петровитьемъ и Влайкомъ съ ньіовимъ четама, оду къ Селесниковой воденици, и тамо се сакрію у єданъ шипрагъ. — 22-огъ додьу Турцы, но ньіови напредъ послати пси нанюше Сербе у засєди, и почну лаяти, Турцы стану и почну се вратьати; ал' капетанъ Соколовить иза ледьа, а Михайлєвить са Новаковитьемъ, Петровитьемъ и Влайкомъ юриши са предъ са нечувенимъ юначствомъ на Турке, 40 Турака убише, више ихъ изсєкоше и 56 коня ухватише. Отъ Серба погину Арамбаша Радованъ са 4 момка. То чуютьи Турцы изъ Београда пошлю своима яку помоть, но Михайлєвить са свои Серби уступи натрагъ преко оструженичке хунке, Дубокогъ и Палежа.

Ово је на сваки начин било у *Железнику*, јер се у четвртој чести поменутога љетописа за исту годину на 16. страни споминње у хронологији за 1789. годину ово: Єдно отдєленіє сербскогъ єрайкора оде противъ Желєзника до Велике Мостанице. Али је онај који је ово писао, погрјешно (ваља да држећи се оригинала на каком туђему језику) казао код Селесника мјесто *Железника*, а тако је и Мештаницу погрјешно написао Мостаница, као што су му и друге ријечи недотупавно написане).

Жєлезничка општина, коју чини само село *Железник.*

Желєзничка школа (споредна) у сред села *Железника,* има учитеља и до 20 ђака.

Жѐшљиковац (Жѐшљиковца), извор у атару села Жаркова, на јужној страни, добар за пиће а утјече у Макиш.

Жи̑вков `Извор, јака и добра вода у атару села Раковице на јужној страни, извире испод једног граба и утјече у поток који иде кроз село. Кажу да око овог извора има пара остављенијех; за то су неки копали и тражили туда новце.

Жи̑вкова Л̀ипа, мјесто под шумом у атару села *Железника,* у Орловачи. Неки Живко погинуо и укопан овђе под једном липом, којој се сад само пањ познаје.

Жѐивотина Б̏ара, подводно мјесто у атару Великога Села на источној страни за 5 плугова. Овуда расте сита, од које се асуре праве. Неки Живко хватао је ту рибу.

З.

За́бран, мјесто под општинском шумом највише граничевом и церовом у атару села Лештана на сјеверној страни до атара села Калуђерице.

За́бран манастира Раковице око цркве за 200 дана орања под разном шумом.

За́во̑јци, (За́воја̑ка), мјесто у атару *Белога* Потока, до атара села Лештана, под ливадама, виноградима и општинскијем забраном, у којему је само растовина; има један извор, који утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

З̑аграда, у огради забран цркве миријевске у мјесту Маломе Сланцу под разном шумом. Овђе се напаса и поји стока на потоку, који постаје од извора Стублине, а и у самој огради има извор, који оздо избија из земље, врло добар за пиће и јак за два прста.

Зак̀ршћена Гр̀аница, мало мјесто у атару села Рушња на источној страни, ђе се састају три пута: један који води у планину Липовицу, други којијем се иде у мјесто *Белу Реку,* а трећи иде у село Рипањ срез грочански.

За́пис, мјесто под њивама у атару *Белог* Потока на источној страни и близу атара села Зуца у грочанскоме срезу. Ту је сеоски запис у једној оскоруши. Има извор, који је добар за пиће, а вода с њега утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

За́пис, мјесто за 10 дана под њивом и ливадом у атару села Вишњице на јужној страни до атара Великог Села. Ту је био општински запис па је покварен и сад је на Милићевом Брду.

За́пис, мјесто у атару села Миријева на источној страни. Прије неколико година ишли су ту са литијом, и ударили запис у крушку, која и сад стоји, али више се не иде онамо са литијом; него је сад запис у Орловици.

За́пис, мјесто за 20 дана под ливадама у атару села Раковице на западној страни. Ту је општински запис у великој крушци.

За́пис, мјесто под ливадама у атару села Рушња на источној страни до ријеке Топчидера.

Зб`егови̑ште, стрменито мјесто под ливадом и виноградом у атару села Миријева на источној страни у простору за 10 дана орања. Кажу да су у Карађорђијево вријеме били ту збјегови од Турака.

Зб`егови̑ште, мало мјесто и у њему мали поток у атару села Рушња, који извире близу Стрменита Лица; вода добра за пиће, а утјече у Шиндраковац.

Зв`ецара, мјесто у Авали више *Белога* Потока; има једна рупа, која звечи, кад се што у њу баци. Кажу да је дубока и около озидана каменом као подрум, па је доста затрпана камењем и земљом, која се рони онуда, али нико не зна шта је ту било.

Зв`онара, бреговито мјесто у атару села Винче на источној страни. Казују да је ту имала звонара оном манастиру што је био на мјесту, које се сад зове Ђакова Страна.

Зел`ења̑к (Зелења́ка), добар извор у атару села Ресника на сјеверној страни више манастира Раковице, утјече у поток који иде поред истог манастира.

Зм̑ајевац (Зм̑ајевца), извор у мјесту Опљанима у атару села Винче, прилично јак и добар за пиће. Приповиједају да се овђе купао змај.

Зм̑ајевац, врло добар извор између два бријега у атару села Жаркова на западној страни, и око њега добре њиве и башче.

Зм̑ајевац, добар извор у атару села Кумодража у мјесту равном Лугу, утјече у Лештанску *Реку,*

а кажу прозван тако отуда, што су се змајеви купали у њему.

Зо́вња̑к (Зо̀вња́ка), стрменито мјесто у атару села Рушња на јужној страни под шумом буковом, и у њему извор који је јак за један прст а добар за пиће, извире из камена, а утјече у Шиндраковац. Било је а и сад има овуда зова.

З̑ква̑р, равно мјесто у атару села Пиносаве на источној страни под њивама. Казују да су некад ту биле јабуке које се зову зукве, али сад их нема.

И.

̀Иванов П̀оток, вода у атару села Кнежевца више Кијева, иде кроз Кијево па утјече у ријеку Топчидер.

̀Ива̑нчева Ж̀ежница, брдовито мјесто под њивом и ливадом у атару *Белог* Потока ниже Авале. Кажу да је некаки Иван жегао ту ћумур.

̀Иве, мјесто под утрином за 15 дана орања у атару села Ресника на источној страни до атара села Раковице и Пиносаве. Ту је зборно мјесто и грудобран *белопоточке* чете народне војске.

И̑вкова В̀ода, извор у мјесту Кленовцу у атару села Винче, јак и добар за пиће, не пресушује а утјече у једну бару више села. Веле да је ова вода прозвата овако, што је њу неки Ивко ишчистио и поправио.

̀Изворац (̀Изво̑рца), врло јак и добар извор у атару села *Железника* више Горње Дреноваче, тече кроз Дреновачки Поток па иде у Макиш.

Изворац, вода у Шугавцу у атару села Калуђерице, јака за 4 прста, добра за пиће и никад не пресушује.

Извори, мјесто и више изворчића у атару села Кумодража са источне стране до Каменца.

Ј.

Јаз, мјесто под њивом и ливадом у атару *Белог* Потока на источној страни до мјеста Широких Ливада. Некад је копан туда јаз за воденицу, која је и била на оној ријеци што иде кроз Широке Ливаде. И сад се зна куд је јаз био.

Јазбине, мјесто у атару *Белог* Потока под њивом и ливадом на јужној страни до атара села Зуца. Кажу да је ту био луг и имало јазавца, али је шума искрчена па их сад слабо има.

Јазбине, мјесто у атару села Кумодража на западној страни за 10 дана орања, испуст. Казују да је туда имало шуме па су лисице правиле јазбине, али је шума исјечена и сад је голо мјесто.

Јајиначка општина, састоји се из села: Бањице, Јајинаца и Раковице, а суд јој је у селу Јајинцима.

Јајинско, мјесто под њивама за 40 дана у атару села Раковице на сјеверној страни до атара села Јајинаца.

Јајинци (Јајинаца), село у Посављу ниже Крагујевачког пута, 1½ сахат од Биограда.

Мјесто ђе су куће изнијеће у дужину 800 а у ширину 150 хвата.

У овоме селу има: 24 куће које су од слабе грађе, 29 порескијех глава а душа: мушкијех 91 и женскијех 78; ту је општински суд под који потпадају и села Бањица и Раковица. Ово село спада у нурију манастира Раковице, а у народној војсци долази у *белопоточку* чету; има једну приватну механу од слабе грађе, а школе нити има нити којој другој школи спада, нити ко одавде даје ђаке у школу.

Границе су цијелом атару: од истока Сува Чесма на Торлаку у атару села Кумодража, од запада Саставци до атара села Бањице, од југа Јелезовац до атара села Ресника и од сјевера Горела механа у Каљавом Потоку до крагујевачког друма.

Сав атар могао би се обићи наоколо за 1½ сахат; а у њему има мјеста и вода са именима 10 која се зову: Аниште, Горела Механа, Јелезовац, Каљави Поток, Милутинов Кладенац, Пиштољина, Саставци, Станкова Водица, Таван и Широко Поље. Сва пак ова мјеста стављена су и описана на свом мјесту по азбучном реду.

Путови су: један у Биоград, а други у села: Раковицу и Ресник.

Јајинчани славе највише Никољ дан и Аранђелов дан, преславе немају, а крста носе у суботу пред Петрове покладе.

Кажу да је скорашње ово село и добило је име од Турака Јајића који су овђе земљу имали; људи пак дошли су уњ из Бугарске.

Ј̀акшића Л̀ивада, мјесто под ливадом у атару села Бањице до топчидерског атара, прозвано по г. Јакшићу из Биограда који је имао ту ливаду. А прије тога звало се ово мјесто Фочићева Ливада, јер је било дахије Фоче, као што се опет отпочело сад звати Томићева Ливада, јер је добро г. Димитрија Томића из Биограда.

Ј̀акшићев̀ Извор, вода у мјесту Дебелом Лугу у атару села Калуђерице, јака за три прста, добра за пиће и никад не пресушује.

Ј̀аружица, мало дубоко мјесто под шеварјем с лијеве стране Кречана у атару села Кнежевца.

Ја̑рчево Б̀рдо, мало мјесто у атару села Кумодража на западној страни бливу Торлака. Кажу да су ту козе пландовале.

Ј̀асе̑н, стрменито мјесто у атару села Рушња око два дана орања под шумом буковом и церовом, и у њему извор, који је јак за по прста, добра вода за пиће, оздо извире и никад не пресушује. Било је ту велико дрво јасен, којега сад нема.

Ј̀ас̑ење, равно мјесто у атару села Лештана на јужној страни, утрина за стоку.

Ј̀аси̑к (Јаси̑ка), мјесто под њивама у атару села Рушња на источној страни. Било је некад овђе јасика, али су исјечене све, само још једна има.

Ј̀асика, брдовито мјесто у атару *Белога* Потока на источној страни до атара села Кумодража под њивама и ливадама. Била је ту јасика дрво али је сад нема.

Ј̀асике, равно мјесто под родном церовом шумом за

60 дана орања на западној страни у атару села Кнежевца.

Ј'едек, велико мјесто у Макишу у атару села Жаркова, утрина за стоку.

Ј'езеро, мјесто у атару села *Железника* на сјеверној страни, под добром ливадом за 10 коса траве. У средини има једно језеро за које кажу да никад није пресушило него лани.

Ј'езеро, мјесто у атару села Кумодража на западној страни близу Торлака за 2 дана орања, испуст за стоку. Кажу да је ту некад било велико језеро, а сад нити га има нити се познаје ђе је било.

Ј'елезовац (Јелезовца), поток и око њега њиве између атара села Јајинаца и Ресника.

Ј'елени, брдо више Торлака у атару села Кумодража на западној страни.

Ј'елесијин Бро'д, мјесто под њивом за 5 дана у атару села Ресника на источној страни. Кажу да је ту имао земљу неки Јелесије.

Јем'еклук, утрина и мало забрана под разном шумом између села Миријева и Малог Мокрог Луга. Имао је ту један изворчић, али га је засула земља, која се оронила. Овђе је била механа више садашње механе која је на друму цариградском, па кажу да је из ње давана храна некијем лоповима за вријеме прве владе кнеза Милоша те је с тога спаљена, али се и сад познаје мјесто ђе је била. А приповиједају да су Срби (пијани) тукли у тој механи угарцима Турке за вријеме њине владе. (Види још Пашин Поток).

Ј`емирова Л`ивада, равно мјесто за 20 дана орања у атару села Кумодража до атара села Великог Мокрог Луга и Лештана. Биле су ливаде а сад је испуст. Кажу да је овђе имао ливаду у турско вријеме неки Турчин Јемир, па се по њему тако прозвало ово мјесто. У дну овога мјеста био је један зидан манастир, који је у турско вријеме похаран и покварен; остале су само зидине па прије 40 година покваре их људи из села Врчина среза грочанског и почну носити камење да зидају себи цркву. Лештанци су то забрањивали, и у томе је било много кавге између њих, али је опет разнијето сво то камење. Оно што нијесу Врчинци однијели, разнесу Лештанци те су зидали подруме од тога камена, као Матија и Маринко браћа. Али веле да је ову двојицу Бог наказао за то, јер им је скоро све изумрло; и кад су то опазили Лештанци, оградили су оно мјесто прошћем и направили унутра једну колибицу те на Ђурђев дан (јер је манастир док је појао, славио тај дан) а и другијех празника пале ту свијеће и моле се Богу, особито они који се одашта разболе. Часна трпеза овог манастира, коју су она браћа понијела у село на колима, пала је с кола и кад је то видио Стојан Цвјетковић старац из Великог Мокрог Луга, пришао је и тај камен привукао па га бацио у језеро које је ту, те се и сад онђе налази.

Јечми`ште, мјесто под њивама а нешто под општинским лугом у атару села Раковице на јужној страни до атара села Ресника.

Ј'ечмиште, мјесто у атару села Рушња, нешто њиве а више забран са церовом и граничевом шумом. Кажу да је ту некад сијан јечам. Ово је пошљедње мјесто у атару села Рушња на источној страни, јер је ту граница између атара села Пиносаве.

Јо'вино Л'иватче, (Јо'вина Л'иватчета), мјесто и извор на врху села Великог Мокрог Луга, вода добра за пиће и никад не пресушује; од ње постаје поток који иде кроз село Биограду па утјече у Саву.

Јо'вкина В'ода, мјесто у атару села Великог Мокрог Луга до атара Малог Мокрог Луга под добрим ливадама и њивама за 200 дана; има добар извор који је градила нека жена Јовка.

Јо'зина Ј'аруга, бреговито мјесто у атару села Лештана под општинском шумом липовом на јужној страни; има добар извор, који никад не пресушује а утјече у поток што иде кроз село.

Ј'оксимов Гр'об, мјесто под ливадом у атару *Белог* Потока на десној страни. Ово се мјесто звало Орница; а кад је ту прије 20 година убио гром неког Јоксима, прозвало се овако.

Ј'оксимовица, мјесто под шумом грмовом у атару села Рушња на источној страни.

К.

К'адијин П'оток, мјесто под орећом земљом за 10 дана у атару села Ресника на јужној страни. Кажу да је некад сједио ту некаки кадија тур-

ски. Има добар извор, који утјече у ријеку Топчидер.

К`аза`чке Вр`бе, мало мјесто у атару села Жаркова у Макишу а у предјелу Једеку. Кажу да су у вријеме првог ратовања Срба против Турака кад је руска војска долазила к Биограду, руски војници, Козаци, које Жарковци зову Казацима, пасли ту коње, па се одонда тако прозвало то мјесто[1].

Кал`акуша, мјесто под њивама за двадесет дана орања у атару села Калуђерице на сјеверној страни.

К`аламак (Каламка), мјесто под орећом земљом за 50 плугова у атару Великог Села на сје-

---

[1] У књизи Нијемца Леополда Ранка **Историја српске револуције**, стоји у пријеводу г. Стојана Новаковића на 179. страни, да је била у Биограду руска **најшлотска** чета с пуковником Балом, а на страни 181. тога пријевода помиње се како је дата стража од Козака и Срба, те је провела до Дунава Миленка Стојковића и Петра Добрњца, који су били осуђени да се прећерају из Србије; на страни пак 226. каже се да је у војни 1811. године заповједник руске војске Кутузов послао Србима једно одјељење војске под ђенерал-мајором Балом, у ком је била *најшлотска мушкетарска* чета и Козаци, те заузме Биоград. А Вук у својој књизи **Правителствующій Совѣтъ Сербскій**, која је изашла 1860. године, помиње на 52. страни, како Младен и Карађорђије нијесу допустили да се руска војска смјести у граду (Биограду), него се војници разреде по вароши, а њезином **шефу** који се звао Бала, одреди се кућа Кучук-Алијна.

верној страни, прозвано тако по каламљеној крушци, која је онђе.

К'алеми, мјесто под њивама, виноградом и воћњаком у атару села *Белог* Потока на источној страни.

К'алеми, мјесто (друго) у атару села *Белог* Потока до синора села Зуца из грочанског среза.

К'алеми, мјесто у атару села *Железника* на западној страни, под добром њивом за 10 дана орања. Имало је ту свакојаког воћа, али се много посушило.

К'алеми, равно мало мјесто под ливадом у атару села Кнежевца у Купусишту.

Кал'овито' 'Окно, каловита бара у атару села Жаркова у Макишу.

К'алуђерица, село у Подунављу у једној долини на 1½ сахат од Биограда.

Мјесто ђе су куће изнијеће за двадесет дана орања.

У овом селу има: 58 куће које су од слабе грађе, 63 пореске главе, а душа: мушкијех 156, а женскијех 149; оно потпада под мокролушку општину, попује му свештеник из Винче, и спада под винчанску цркву и школу, а у народној војсци долази у мокролушку чету.

Границе су атару овог села: од истока мјесто Шугавац до атара села Винче, од запада Кленак до атара Великог Мокрог Луга, од југа Шалавардине Њиве а од сјевера Калакуша, с обје стране до атара села Малог Мокрог Луга.

Око цијелог атара могло би се обићи за 3 сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 18 која се зову: Барутљива Вода, Бубањ, Бунар, Голо Брдо, Дебели Луг, Изворац, Јакшићев Извор, Калакуша, Кленак, Ковандлучиште, Љубичица, Мандра, Попов Извор, Слатина, Сува Чесма, Ћатин Чаир, Шалавардине Њиве и Шугавац. Сва пак ова мјеста стављена су и описана на свом мјесту по азбучноме реду.

Путови су: један на село Лештане а други Мокрим Луговима.

Калуђеричани највише славе Аранђелов дан и Ђурђиц; преслављају св. Саву, а крста носе о љетном Никољ дану.

Кажу да ово село није давнашње, а људи су се неки доселили уњ из Лијевча.

У атару села Калуђерице има једна *минерална* вода, коју гледај у почетку и на крају овога рјечника на име Барутљива Вода.

К'алуђерски Забра'н око манастира Раковице. (Види Забран манастира Раковице.)

К'аљави П'оток, вода и мјесто између атара села Јајинаца и Бањице: у јајиначком је атару шума а у бањичком су њиве. Потоку је глава у врху испод Гореле механе, а иде на село Бањицу па утјече у ријеку Топчидер.

К'аљужа, повелико мјесто под њивама и церовом родном гором у атару села Жаркова на источној страни.

К'амари'ште, брдашце у атару Великог Села на источној страни и око њега ливаде за 100 коса;

мјесто узвишено као нека камара, гомила, па кажу да се за то тако прозвало.

К'аме̂н, мјесто под виноградима за 100 мотика у атару Великог Села на сјеверној страни. Мјесто није тако каменито, али је имало много камена, који је разнијет.

К'аме̂н, брдо близу села Кумодража на западној страни од самога камена, а био је један велики камен, који је разбијен барутом прије 10 година те камење однијето за зидање.

К'аме̂н, мјесто на источној страни у атару села Кумодража више Јемирове Ливаде.

К'аме̂н, каменито мјесто под њивама за 100 дана у атару села Сланаца на западној страни до атара села Вишњице.

К'аме́нац (К'аме́нца), најбољи извор више села *Белог* Потока, из камена извире, па тече кроз село и утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

К'аме́нац, мјесто у атару села *Железника* на сјеверној страни. Туда иде пут из села у Биоград и вади се камен.

К'аме́нац, мјесто у атару села Кумодража са источне стране.

К'аме́нац, каменито брдашце у атару села Ресника на источној страни.

К'аме́нац, мало мјесто у атару села Рушња на западној страни, има извор, јак за један прст а добар за пиће, из дубине извире, а никад не пресушује. Вода с овог извора утјече у Шиндраковац.

Кам`ениита Ћуприја, зидан мост на ријеци Болечу између атара села Винче и Болеча из грочанског среза.

Кам`иљариште, равно мјесто на јужној страни у атару села Великог Мокрог Луга под добрим њивама и ливадама за 200 дана. У турско вријеме под Али-пашом чуване су ту турске камиле. У средини овога мјеста има једно језеро за добру собу широко, а дубоко тако, да би човјек могао утонути уњ. Вода се ту никад не мијења и није за пиће. Више језера има извор, добар за пиће, а утјече у то језеро.

К`ара-б`уна^р, добра озидана чесма на врх села *Белог* Потока са лијепом водом за пиће, тече мимо села са оне стране од крагујевачког друма, па утјече у ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

К`арагадина Л`ивада, мјесто под шумом у атару села Кнежевца у Великом Забрану; има извор добар за пиће а иде на Саставке.

Караула, мало равно мјесто у атару села Рушња на западној страни, под шумом буковом. Ту се састају четири међе и пута: од истока рипањски из грочанског среза, од југа барајевски и од запада сремачки, оба из посавског среза, а од сјевера рушањски. Кажу да су у турско вријеме биле туда турске страже, које се и сада познају по ускопаној земљи.

Ка^рлице, удолито мјесто под њивама у атару села Винче испод Ћакове Стране.

К`арлове Л`иваде, мјесто у атару села *Белог* Потока до новог крагујевачког друма. Некад је

био забран и кажу да га је држао човјек неки који се звао Карло, али је сва шума исјечена и мјесто искрчено па сад њиве су и ливаде.

К'ача̑рев 'Извор, изворац у атару села Пиносаве на сјеверној страни, јак за два добра прста, врло добра вода за пиће а утјече у ријеку Топчидер. Кажу да је један човјек из села, који је по занату био качар, направио тај извор па се по нему тако прозвао.

К'ијево, мјесто у атару села Кнежевца на источној страни, орања земља за 200 дана; има извор, који је за два прста јак, а добар за пиће и никад не пресушује, вода с њега утјече у поток, који туда иде из села Рушња, па се слива у ријеку Топчидер, која је испод овога мјеста. Ту има једна кућа зидана, која је сад заједно са земљом г. Светозара Ненадовића, управитеља апсанског у Топчидеру. Кажу да је овђе најприје било село са 12 кућа кад су се садашњи Кнежевчани доселили, па се доцније премјестило на садашње мјесто Кнежевац.

К'итанова Ћум'урана, мјесто под шумом, општинским забраном, у атару села Рушња на јужној страни до Курјаковца.

Кл'аденац (Кл'аде̑нца), у сред Великог Села добар извор, цијело се село њим служи, јак за три прста а утјече у поток који из села иде у Ла̑п.

Кл'ен, мјесто под њивом од 10 дана у атару села Ресника на источној страни. Кажу да је имало ту дрво клен.

Кле́нак (Кле́нка), мјесто под орећом земљом за 20 дана у атару села Калуђерице на западној страни. Приповиједају да су овђе Турци побили једанпут 30 хајдука па су ту закопани и данас им се кости налазе кад се копа. А ископан је овђе у једном винограду један камен који је оздо као мердевине, и под њим су нађене кости човјечије и коњске са главама.

У Кленку је Барутљива Вода, коју гледај на то име у почетку и на крају овога рјечника.

Кл̀ен-во̀да извор и око њега мало мјесто у атару села Кумодража на источној страни. Имало је ту дрво клен, али га сад нема, него има неколико липа.

Кл̀еновац (Кл̀еновца), мјесто у атару села Винче на сјеверној страни, сво под густом и великом шумом кленовом и липовом. Има извор, добар за пиће и ријетко пресушује.

Кле̂ње, један крај села Рушња и око њега мјесто под добријем њивама. Имало је некад овуда кленовог дрвећа, али сад нема ни једног дрвета.

Кли̂к, највише брдо између атара села Ресника и Кнежевца под ситном шумом.

Кл̀исура, поток у селу Кумодражу према Стражари, глава му је Бег-бунар у селу, али прима још извора и пролази кроз атар села Лештана па утјече код села Винче у Дунаво.

Клу̂пе, мјесто у атару села Винче на западној страни, дошло између два брешчића као клупе.

Кљу̂чеви, мјесто и у њему добар извор испод села Кумодража.

Кључеви, мјесто под ливадом у атару села Ресника на западној страни, поред ријеке Топчидера, која се овђе савила на кључеве.

Кне́жевац (Кне́жевца), село у Посављу у једном потоку на $1^1/_2$ сахат од Биограда.

Мјесто ђе су куће заузима у дужину 1000 а у ширину 500 хвата.

У овоме селу има: 47 кућа које су од слабе грађе; 48 пореских лица глава и душа: мушкијех 116 а женскијех 115; потпада под жарковачку општину; има у сред села двије механе: једну приватну а једну општинску, обје су од слабе грађе.

Овоме селу попују калуђери из манастира Раковице а у народној војсци спада у жарковачку чету; школи пак ни једној не припада нити ко даје ђецу на књигу.

Границе су атару: од истока и југа Гајић до атара села Ресника и Рушња, а од сјевера и запада Петлово Брдо до атара села Жаркова и *Железника.*

Цио атар може се обићи наоколо за 3 сахата, а у њему има мјеста и вода са именима 45 која се зову: Агина Ливада, Ада, Барица, Велики Луг, Велика Мандра, Велики Забран, Витковица, Водица, Вртача, Гајић, Дрењак, Дубоки Поток, Иванов Поток, Јаружица, Јасике, Калеми, Кијево, Клик, Крст, Кудељаци, Кулаче, Купусиште, Карагадина Ливада, Лазина Ћумурана, Људи Изгинули, Мала Мадра, Мало Кијево, Миљаковац, Муминовац, Осоје, Осредак, Окру-

гла Пољана, Парлови, Петлово Брдо, Поље, Пландиште, Радин Поток, Рујица, Старе Кречане, Синанов Луг, Стражевица, Саставци, Ћупричин Поток, Церак и Шеварице. Сва пак ова имена стављена су и описана ће им је мјесто по азбучном реду.

Путови су: један у Биоград на Топчидер, други у село Жарково, а трећи на Читачке Воде у атару села *Железника.*

Кнежевчани славе највише Никољ дан, Јован дан и Ђурђев дан, преслављају св. Тому у јесен а крста носе о Аранђелову дану.

Ово је село постало у позније вријеме и кажу да је прозвано овако по некоме кнезу који је у њему сједио, а људи су дошли уњ из Арнаутске, Босне и из Драгачева.

Кне́жевачки̂ Зб̀ег, стрменито мјесто у атару села Рушња у *Белој Реци,* више га је под шумом буковом и грмовом, а остало су њиве. Кажу да су у турско вријеме били у збјегу ту људи из села Кнежевца.

Ков̀анлук, мјесто у атару села Винче, има извор, добар за пиће а усише онђе у земљу.

Ков̀анлучи̂ште, мјесто у атару села *Белог* Потока на западној страни. Ту је био луг па кажу да су Срби крили од Турака кошнице, али је доцније искрчено па су сад ливаде.

Ков̀анлучи̂ште, мјесто под утрином за 5 дана орања у атару села Калуђерице на западној страни.

К'озјача, стрменито мјесто на источној страни до села *Бѣлог* Потока. Туда су биле појате, али сад људи ору.

К'ола^рница, мало мјесто у атару села *Белог* Потока код Дебеле Букве. Некад су Бугари правили ту кола.

К'ола^рнице, мало мјесто у атару села Рушња, близу Колиба, под шумом. Ту су некад прављена кола, па се одонда тако прозвало ово мјесто.

К'олибе, стрменито мјесто у атару села Рушња у *Белој Реци,* под забраном општинскијем, у коме има ситне и крупне шуме, сва је церова и граничева. Кажу да су некад у турско вријеме уз бјежање биле туда колибе, у којима су људи сјеђели, па се одонда тако прозвало ово мјесто.

К'олипчине, мјесто између атара села Кумодража и Великог Мокрог Луга; има поток, који утјече у Лештанску *Реку.* Кажу да је у турско вријеме било онуда много колиба, у којима су људи живили.

К'ома^рево, мјесто за 30 дана под њивом а нешто под ливадом у атару села Вишњице на јужној страни.

К'онопљи^ште, равно мјесто у атару села *Белог* Потока на источној страни. Некад су биле овуда добре конопље, а и данас се сију, јер је мјесто подводно и за њих добро кад је суша.

К'ошаре, мјесто под ливадом у атару села *Белог* Потока на источној страни. Кажу да су некад ту биле кошаре за стоку.

К'ошеви, равно мјесто под њивом и шумом церовом у атару села Жаркова, у мјесту Алугама.

Приповиједају, да су на томе мјесту били кошеви, у које су људи у турско вријеме крили од Турака жито, да би им мање десетка узимали.

К'ошеви, мјесто близу села Кумодража на источној страни, за 10 дана орања, прозвано отуда, што су Срби у турско вријеме имали ту кошеве, те сакривали жито од Турака. Онда је била онуда честа шума, али сад је голо поље, утрина за стоку.

К'ошњичи̂ште, мјесто под њивом за два дана орања у атару села Ресника на источној страни. Кажу да су ту држане некад кошнице.

Кр'агујевачки̂ пу̂т, друм на јужној страни од Биограда, води кроз атар села Бањице и Кумодража, Раковице и *Бјелога* Потока, па испод Авале иде у Крагујевац. Од Авале до Биограда није још свршен овај пут (као што је оправљен онамо од Авале Крагујевцу), али се ради на њему и ваља да ће скоро бити готов и до Биограда.

Кре́зин Бро̂д, врлетно мјесто у атару села Кумодража на источној страни. Ту се састају два потока: један од Путина, а други од Дубоке Јаруге, те се преко њих прелази у мјеста: Бубањ и Равни Луг.

Креч'ане, узвишено каменито мјесто у атару села Кнежевца до атара села Жаркова. Ту има више кречана и одатле се носи креч за сав Биоград, а вози се и у Аустрију.

Креча̀не, мјесто у атару села Лештана на јужној страни, утрина за стоку.

Креч̀ане, мјесто под ливадом за 10 дана коса у атару села Ресника на западној страни у мјесту Стражевици. Некад је ту печен креч. Има извор, који не пресушује, а утјече у земљу близу онђе, ђе и извире.

Кр̀иваја, мјесто под ливадом за 10 коса у атару села Сланаца на источној страни до атара Великог Села. Ово је мјесто доста криво.

Крн̂ве̂ Њ̀иве, мјесто под њивама и нешто под шумом у атару села *Железника* до Чукун-дединог Брда.

К̑рст, мало голо мјесто у атару села Кнежевца у Петловом Брду, ђе се састаје и раставља много путаница, које воде што је куда.

Кр̀уши̂к (Круши̂ка), равно мјесто испод села *Белог* Потока под добријем њивама. Биле су туда мале крушке па су исјечене, а сад има само једна велика крушка.

Кр̀уши̂к, мјесто под њивом у атару села *Железника* на јужној страни.

Кр̀уши̂к, заклонито мјесто под њивама и ливадама за 50 дана у атару села Раковице на југоисточној страни. Било је крушковог дрвећа, али је исјечено кад је крчено.

К̀рчени̂к (Крчени̂ка), пут од села Кнежевца *Железнику* до атара села Жаркова.

К̑рш, равно мјесто у атару села Пиносаве на западној страни под ливадом. На једној је страни један велики камен, а око њега је мала шума.

Имају три изворчића слаба, вода је прилична за пиће, али пресушује.

**К`удеља^ци** (К`удеља́ка^), мјесто у атару села Кнежевца у Осоју под ливадом. Овуда је сијана тежина.

К`улаче, брдовито мјесто под орећом земљом за 6 дана, општинскијем забраном за 200 дана под церовом родном шумом и извором, који је јак за 1 прст, никад не пресушује, добар за пиће, а утјече у поток, који иде кроз Кијево.

К`ушодра^ж, село на узвишеном мјесту више Биограда на 1½ сахат.

Мјесто ђе су куће, изнијеће у дужину 1.500 а у ширину 1.000 хвата.

У овоме селу има: 66 кућа, међу којима неколико зиданијех; 95 порескијех глава, а душа: мушкијех 256 и женскијех 232; само за себе чини општину и ту је општински суд у слабој кући.

Овоме селу попује свештеник из *Белог* Потока, а спада манастиру Раковици; у народној војсци потпада под мокролушку чету, а школи ни једној не припада, нити одавде ко у школу иде, а механу има у својем атару на Торлаку.

Границе су цијелом атару овог села: од истока Јемирова Ливада до атара села Лештана, од запада Сува Чесма на Торлаку до атара села Јајинаца, од југа атар села Раковице и *Белог* Потока, а од сјевера атар мокролушки и биоградски.

Сав атар могао би се обићи наоколо за 4 сахата, а у њему има мјеста и вода са именима 69, која се зову: Аџијнац, Баре, Бег-бунар, Боја, Брестови, Бубањ, Буква, Буквица, Бунар, Велика Ливада, Вишинац, Воденичиште, Водица, Граница, Гумниште, Гуњак, Дренов Луг, Дубока Јаруга, Дугачке Њиве, Ђорђијин Гроб, Ђуричина Мандра, Змајевац, Извори, Јазбине, Јарчево Брдо, Језеро, Јелени, Јемирова Ливада, Камен (на два мјеста), Каменац, Клисура, Кленвода, Кључеви, Колипчине, Кошеви, Крезин Брод, Курјачке Рупе, Куса Јаруга, Ладна Вода, Лукини Ораси, Маркушева Жежница, Милошев Гроб, Мули-врана, Муђурла, Одмор, Орлова Крушка, Осоје, Павитине, Павкова Вода, Пољавина Башча, Попов Луг, Провалија, Пречица, Путине, Равни Луг, Разбојиште, Рајина Коларница, Селиште, Северово Брдо, Стара Чесма, Станаричина Њива, Стејин Шиб, Стражара, Сува Чесма, Тамбур-Илијина Башча, Торлак, Точак и Чавин До. Ова су сва имена стављена и описана ће им је мјесто по азбучном реду.

Путови су: у Биоград два, један крагујевачким друмом, а други Мокрим Луговима; послије један селу Раковици а један селу Врчину у срезу грочанскоме.

Кумодрашци славе Никољ дан, Јовањ дан (зими), Ђурђев дан, Ђурђиц, Аранђелов дан и Стјепањ дан; преслављају Младенце а крста носе други дан Тројица.

Приповиједају да се ово село прије звало Куманово, и кажу да је имало у њему 800 кућа и више лијепијех цркава, па се доцније прозвало Кумодраж кад су Турци завладали. Једној цркви, која је била на западној страни села ђе је сад гробље, познаје се мјесто позидинама и види се да је велика била.

Још казују да је овђе село било прије него град у Биограду, па веле да су одавде људи ишли те зидали град.

Даље приповиједају да су се породице неке садашнијех Кумодражаца доселиле из Косова.

К`умодрашка^ механа (приватна и од слабе грађе) на Торлаку на старом крагујевачком путу, јер је нови пут сад изнад ње.

Ку`пуси^ште, равно мјесто за 50 дана орања под ливадама у атару села Кнежевца на сјеверној стрини.

К`урја^ковац (Курјаковца), бара и мјесто под ливадама и башчама у атару села Жаркова у Макишу; Кажу да је некад кад је пусто било, имало ту курјака.

К`урја^ковац, мјесто у атару села Рушња на источној страни, под шумом највише буковом и церовом, има извор, који је јак за по прста и добар за пиће а утјече у Шиндраковац. Ово је мјесто под честом шумом и до планине Липовице, па има у њему курјака, и кажу да су таке среће, те се никад не могу ту да затру.

К`урја^чке Р`упе, брдовито мјесто у атару села Кумодража на источној страни. Кажу да је

некад имало онуда курјака кад је била велика шума, која је исјечена, па је подигнута сад нова. А има курјака овуда и сад; јер прије неког времена ћерали су туда једног курјака и пуцали на њега, али је побјегао.

Ку̑са̑ Ј̀аруга, кратко и дубоко мјесто у атару *Белог* Потока на западној страни под ливадама и њивама.

Ку̑са Ј̀аруга, мјесто у атару села Кумодража у Камену.

К̀усјак, мјесто под утрином у атару села Винче на западној страни пошав цркви. Туда има неки стари шанац.

Ку̑си̑ П̀оток, врлетно мјесто у атару села Пиносаве на источној страни, њиве за 50 дана орања. По средини иде кроз јаруге вода, која извире на сред овог мјеста.

Кућ̀ерина, мјесто у атару села *Железника* на источној страни под шумом церовом и граничевом, за четврт сахата хода; има више лијепијех извора, од којијех постаје и поток тог имена, који утјече у ријеку што иде кроз село. Кажу да су некад онуда биле куће у вријеме турскога зулума и куге.

Л.

Ла̑дна̑ В̀ода, извор на западној страни у атару Великог Села, добар за пиће, а јак за 3 прста, утјече у Чагландски Поток.

Ла̑дна̑ В̀ода, добар извор у атару Великог Села на сјеверној страни, никад не пресушује, про-

лази кроз мјесто Камен па улази у земљу и послије утјече у Дунаво.

Ла̑дна̑ В̏ода, извор у атару села Винче близу цркве, под једним великим грабом до ријеке Болеча. Ова је вода најбоља од свију у селу и врло хладна љети, а утјече у поток ниже села.

Ла̑дна̑ В̏ода, извор у атару села *Железника* на јужној страни, вода добра за пиће а тјече у ријеку што иде кроз село.

Ла̑дна̑ В̏ода, извор у атару села Кумодража на источној страни, добар за пиће, никад не пресушује а утјече у *Лештанску Реку;* око њега је шума растова, а има и смреке.

Ла̑дна̑ В̏ода, извор и око њега равно мјесто под њивама између атара села Пиносаве и Ресника: вода јака и добра за пиће а утјече у ријеку Топчидер.

Ла́зина Ћум̏урана, мало мјесто под шумом у атару села Кнежевца у Јесикама. Кажу да је неки Лазо пеко ту ћумур па се одонда тако прозвало.

Л̏ани̑ште, мјесто под утрином више села Винче до Дунава.

Ла̑п, бара у атару Великог Села на сјеверној страни и око ње утрина за 20 плугова лемље. Ту се сливају воде из цијелог Великог Села и из Сланаца па непрестано стоје усишући у земљу.

Лауда́нов Ш̏анац, мјесто под њивама између атара села Миријева и Малог Мокрог Луга,

а око њега искривудан шанац, за који приповиједају да је у њему био стан њемачкоме ценералу Лаудану кад је узимао Биоград од Турака прије 76 година. (Види Врачар).

Лек̀овита В̀ода, извор на западној страни на граници између Великог Мокрог Луга и села Кумодража. Ту на Ђурђев-дан а и другијех празника и радних дана долазе многи људи те се купају и пију воду, јер кажу да је врло љековита од грознице и другијех слабости. Вода је у шуми међу бреговима и не може јој се друкчије доћи већ пјешке. Још казују да су ту привиђане (отприје док је била гушћа шума) неке аветиње у женском облику (али сад се не привиђа ништа.)

Л̀есе, мјесто под ливадама у атару села *Железника* на сјеверној страни у Макишу.

Ле̂ске (Лесака), равно мјесто под њивом у атару села Жаркова на источној страни. Било је лијесака па су исјечене кад је крчено.

Л̀епштани, село у Подунављу, у долини, на југоисточној страни среза, 3 сахата од Биограда.

Мјеста ђе су куће биће за 20 дана орања, а дијели се на два краја, који се зову: с горње стране горња махала, а с доње доња махала.

У овоме селу има: 46 кућа које су од слабе грађе; 49 порескијех глава а душа: мушкијех 113 и женскијех 119; оно потпада под винчанску општину, цркву и школу, а у народној војсци долази у велико-сеоску чету.

Границе су цијелом атару: од истока мјесто Бара до атара села Винче, од запада Виногради до атара села *Белог Потока*, од југа Миријевски Збег до атара села Зуца у грочанскоме срезу, а од сјевера Шугавац до атара села Калуђерице и Винче.

Сав овај атар могао би се обићи наоколо за 4 сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 25 која се зову: Бара, Баштинске Јаруге, Беглучка Жежница, Виногради, Гогин Бунар, Дрењак, Дугачке Њиве, Забран, Јозина Јаруга, Јасење, Кленак, Кречане, Мали Камен, Мало Поље, Мандрине, Маринкова Јаруга, Миријевски Збег, Пајино Прошће, Парлози, Пландиште, Старо Селиште, Сувар, Таван, Угљара и Шугавац. Сва пак ова имена стављена су и описана ће им је мјесто по азбучноме реду.

Путови су: један (на истоку) у Болеч, а други (на југу) у Врчин села у срезу грочанском, један (на сјеверу) на цариградски друм, а један (на западу) у село Калуђерицу па у Биоград.

Лештанци славе највише Никољ дан, Алимпијев дан и Ђурђиц, преславе немају, а крста носе о Ђурђеву дану.

Ово село није давнашње, а људи су се доселили уњ из више мјеста.

Л'ештанска Река, вода која прима више извора и мањијех потока, тече на село Винчу па утјече у Дунаво.

Ле̏шће, мјесто под њивама, ливадама и лугом у атару села Миријева на западној страни до атара села Мокрог Луга. Кажу да је туда имало много лијесака, па су исјечене кад је крчено, али их још има.

Лива̏дак (Лива̏тка), мало мјесто и поточић у атару села Рушња на источној страни; имају два слаба изворчића, који утјечу у Шиндраковац, а има нешто винограда и њива. Кажу да је некад ово мјесто било сво под шумом, и само на средини било је мало ливаде, али је сад сво искрчено и ни једног дрвета нема.

Л̏ипа̏к (Липа̏ка), узвишена раван под њивама у атару села Жаркова на источној страни. Туда има липове шуме.

Л̏ипа̏к, мјесто под липовом и другом шумом у атару села *Железника* више Џајиних Бара.

Л̏ипе, мјесто у атару села Вишњице. Имала је ту једна велика липа, која је пала па јој се сад само мјесто познаје.

Л̏иповица, мјесто у атару *Белога* Потока на западној страни под њивама и ливадама. Било је ту доста липа, па су исјечене кад је крчена, али још поједекоја има.

Л̏иповица, мјесто под лугом у атару села Винче на западној страни,

Л̏иповица, мјесто под липовом шумом у атару села Малог Мокрог Луга на јужној страни. (Види на име Обала.)

Л̏иповица, планина до села Рушња по равном мјесту, има је за три сахата хода, и скоро

колика је у дужину, толика је и у ширину. Око ње су села: од истока Рушањ из врачарскога, Рипањ из грочанског и Парцани из космајскога среза; од запада Губеревци и Лисовићи опет из космајског среза, од југа Барајево и Бађевац, а од сјевера Сремчица, сва три из среза посавскога. Свако ово село има свој одређен крај у овој планини и зна се докле је кога. Шума је овуда била тако честа да се једва кроз њу могло пролазити и од склопа није се могло ни на подне на свакоме мјесту сунце виђети и страх је човјека било кроз њу проћи. Највише је имало грмова и букава, а имало је и липа, које су исјечене тако да сад ријетко има која ђе. Дрвета има од 100 и више година, и махом је сад грмово (бјелик, цер и граница) и буково дрвеће, које је тако високо да човјека очи заболе гледајући у врхове; али има и другога дрвећа, као: кленова, јасенова, глогова, брестова, дренова, зова, липа, лијесака, дивљијех трешања, крушака и јабука, јаворова, јасика, врба, топола, бреза (понеђе), ива, клокотица, (за једну каже се клокотче), псодренова (као дријен али не рађа), грабова, оскоруша, бреквиња, жешаља (бијелијех и црнијех), а има и лоза које роде, купина и остружа. По овој планини има разног звјерења: курјака, лисица, зечева, творова, јазаваца, куна, дивљијех мачака, јеверица, јежева, ласица и кртица, а кажу да је било и срна, па су их побили људи. А од тица има: орлова

(толики да један може однијети младо јање или прасе), чапаља, јастребова (крсташа и орлића), гавранова, буљина, патака, јаребица, препелица, кљуна, голубова (великијех грљаша и малијех крилука), грлица, жуња (црнијех и зеленијех), детала, чворака, сјеница, дрозгова, косића, пузаваца, славлића (који пјевају ноћу), жутерака, травуљака, врабаца, врана (много), ркмаца, сврака, креја, а било је и дивљијех кокошију, него се сад не виђају. Још има и гљива: скрипаца, мљечаја, срндакуша, сирњаја, рудњаја (које се једу), свињача, змијњача, и црвењача (које људи не једу).

Лѝсичји̑ Поток, на јужној страни у атару села Бањице а више Топчидера поток и око њега њиве и шума. Ту има један извор, који извире испод камена, јак и добар за пиће, постаје од њега овај поток и слива се у ријеку Топчидер. Приповиједају да је ту имало много лисица.

Лѝчине, мјесто под ливадом за 20 коса у атару села Ресника на јужној страни. Кажу да су ту некад дијељене ливаде личинама.

Ло̑гориште, узвишено мјесто у атару села *Железника* на јужној страни под њивом за 10 двна. Кажу да је некад био онђе српски логор.

Ло̀ква, мјесто под орањом земљом за 20 плугова у атару Великога Села на јужној страни до атара Села Винче. Ту има у сриједи једна бара у долини, у којој расте рогоз.

Лу̀бњача, мјесто под орањом земљом за 10 дана у атару села Ресника на јужној страни. Ка-

зују да су ту прављене колибе па покриване лубом, кором од дрвета. Има извор, који никад не присушује а утјече у ријеку Топчидер.

Лу̑кин Гр̑об, мјесто под њивом с нешто забрана у атару *Белог* Потока на западној страни. Кажу да је онђе прије 40 година умрљо од куге неки Луко.

Л̑укини О̑раси, (Лукиних ораха), мјесто у атару села Кумодража на овој страни пошав новом крагујевачком друму под њивом за 10 дана. Ту су некада били виногради, а имао је један велики орах који је био неког Луке.

Љ.

Љ̑убичица, брдовито мјесто под утрином на стоку, у атару села Калуђерице на западној страни.

Људи изгинули[1], мјесто око 100 дана орања под родном шумом у атару села Кнежевца на западној страни до синора села *Железника.* Приповиједају да се у турско вријеме спахијаКнежевачки завадио са спахијом Жељезничкијем око међе, и ту се потуку те падне више мртвијех и са једне и са друге стране, који су онђе покопани па се и данас на многијем мјестима познају рупе у које су људи потрпани.

---

[1] Ово нема промјене као остала имена, него се у говору каже, ђе су *људи изгинули,* н. п. нашао волове онамо ђе су *људи изгинули,* или: сјекао дрва у шуми ђе су *људи изгинули.*

М.

Ма́јдан, мјесто за 20 дана под утрином у атару села Вишњице на источној страни.

Ма́јдани, мјесто под шумом у атару села Жаркова у Алугама; има много камена који се и данас вади. Земља је дубоко копана и види се да су ту били некад неки мајдани, а казују да се отприје налазило ту и неко комађе од ливенијех руда. Одавде почиње неки стари пут, па иде на село Кнежевац и кажу да је одатле водио у Авалу.

Ма́јдани, бреговито мјесто у атару села *Железника* на сјеверној страни до атара села Жаркова. Ту се вадио камен и кажу да се одатле носио кад је прављен град биоградски, али се сад не вади више камен него мјесто са онијем рупама стоји онако празно.

Ма́јдани, мјесто до атара села Пиносаве. (Види Табориште).

Ма́ју̑р, мјесто на западној страни у атару села Бањице под њивом за 40 дана. Приповиједају да је у старо вријеме била ту нека чаршија, а и сад се налази неко камење од зидина у земљи.

Ма̑ки̑ш, равно мјесто поред Саве на један сахат више Биограда, заузима у дужину за два сахата а у ширину за један сахат хода, и има га у атарима три села: оздо Жаркова и *Железника* а озго Остружнице из среза посавскога. По Макишу нема њива, а не могу ни бити, јер је мјесто подводно и особито кад је година кишна и Сава придође, онда га скоро свега потопи тако да ријетко на ком крају остане суво, па и траве

слабо буде за кошење. Него на више мјеста буде добријех ливада и може се лијепа сијена накосити по њима. А остало је мјесто под барама, по којима расте рогоз и сита, од којијех су све саме џомбе (мјеста као кућице које овуда зову набусице). За то људи сијеку тај рогоз и ситу те неки покривају куће и друге зграде, а неки продају те се од тога асуре плету.

Као што је Макиш велики, у њему има више разнијех мјеста која се зову: Ашчиница, Галетин Гроб, Доња Дреновача, Дугачка Бара, Жарковачко Окно, Једек, Казачке Врбе, Каловито Окно, Курјаковац, Лесе, Мале Греде, Мекуше, Млаке, Округлица, Орепак, Поповица, Прека Бара, Претрж, Приливци, Радованова Бара, Рвеничко Окно, Рудмановачка Трска, Рудманово, Тополе, Џајине Баре и Шатор. [1])

Преко Макиша иде пут шабачки.

Ма̑ла̑ Л̑иповица, стрменито мјесто у атару села Рушња на западној страни под њивама. Некад је било добријех и великијех липа, а сад их врло мало има.

Ма̑ла̑ М̑андра, мјесто под шумом за 20 дана орања више Кијева на сјеверној страни у атару села Кнежевца. Овђе има некијех старијех гробова, а казују да су ту копани они који су од куге мрли.

---

[1]) Овђе нијесу узета и она мјеста која су у атару села Остружнице из среза посавскога, јер ми их није имао ко извјесно да покаже кад сам ја једнога дана преко Макиша прошао.

Ма̑ла̑ Сте́на, мален камен у селу Жаркову на западној страни и око њега добре њиве и ливаде.

Ма̑ла̑ Ч̀есма, озидана вода у селу Жаркову, добра за пиће и јака за три прста, никад не пресушује, а утјече у Макиш.

Ма̑ле Гре̑де, мјесто под ливадама на западној страни у атару села *Железника* до атара села Остружнице. (Види Греде).

Ма̑ли К̀аме̑н, брдовито мјесто под општинском шумом у атару села Лештана на јужној страни.

Ма̑ли М̑окри̑ Лу̑г, село више Биограда на један сахат, испод крагујевачког друма

Мјесто ђе су куће имаће за 70 дана орања.

У овоме селу има: 69 кућа које су од слабе грађе, 97 порескијех глава а душа: мушкијех 291 и женскијех 261; ту је општински суд, школа и чета народне војске; имају двије приватне механе.

Границе су атару: од истока мјесто Бајдина до атара села Миријева, од запада Пашин Поток до атара вароши Биограда, од југа Обала до атара села Калуђерице и од сјевера Пашина Чесма до атара села Миријева.

Око цијелог атара може се обићи за 2 сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 11 која се зову: Бајдина, Башчованова Чесма. Милијин До, Обала, Пашин Поток, Појило, Студенац, Пашина Чесма, Селиште и Табак — Липовица. Сва пак ова мјеста стављена су и описана ђе треба по азбучном реду.

Путови су: један у Биоград а други у Велики Мокри Луг и даље.

Мало-мокролужани славе највише Никољ дан, Аранђелов дан и Ђурђев дан, преслављају Тројичин дан, а крста се носе у петак по Тројицама.

(За остало види на име Мокри Лутови).

Ма̑ли̑ Пар̀лози, (Ма̑лих Па̀рлога̑), мјесто у атару села Рушња на сјеверној страни. Има и њива и ливада, средња земља, а равница. Кажу да су овуда били виногради, па кад су забатаљени, онда се тако прозвало.

Ма̑ли̑ Шѐнац, мјесто на западној страни више села Миријева пошав Биограду под њивама. Овуда се одвојио мало на ниже пошав Дунаву онај шанац што је опасао око Биограда. (Види Врачар).

Ма̑ло̑ Ки̑јево, равно мјесто у атару села Кнежевца ниже Кијева пошав Топчидеру под ливадом за 50 коса.

Ма̑ло̑ По̑ље, равно мјесто под њивама и ливадама у атару села Лештана на западној страни.

Ма̑ло̑ Сла̑нце, (Малог Сланца), мјесто под њивама, ливадама и виноградима у атару села Миријева до атара села Сланаца. Ту је био манастир, за који гледај на име Стари Манастир.

Манастирина, мјесто у атару села *Железника* на источној страни под добријем њивама за 15 дана. Кажу да је овђе била црква и до скора

имале су велике зидине, по којима се познавао олтар и кубе, али су људи то оборили и камење разнијели те зидали којешта, као механу и извор на Читачким Водама.

Ма́настирски З̀абран око Раковице. (Види Забран манастира Раковице).

М̀андина Ли́вада, мјесто под ливадама у атару села Пиносаве.

Мандра, мјесто под испустом у атару села Калуђерице на западвој страни. Има извор.

Мандрине, мјесто у атару *Белога* Потока на западној страни са њивом и ливадом. Биле су некад ту мандре.

Мандрине, мјесто под ливадом у атару села Лештана на западној страни.

Мандрине, мјесто под орећом земљом за 10 дана у атару села Ресника на источној страни. Кажу да је ту клана стока.

М̀андри̂ште, мјесто у атару села Раковице на западној страни, нешто под њивама и ливадама, а нешто под лугом. Кажу да је некад била ту мандра.

Ма́ријин Гро̂б, мало мјесто у атару села *Белог* Потока у мјесту Доњим Честама. Кажу да је онђе укопана жена Марија.

Ма́ријине Пу́ре, (Маријиних Пу̂ра̂), мјесто под орећом земљом за 10 дана у атару села Ресника на источној страни. Кажу да је некака Марија правила ту ћумур.

Мари́нкова Ба̀ра, мјесто у острву у атару села

Винче на источној страни. Кажу да је овуда неки Маринко овце чувао.

Мари́нкова Ја́руга, мјесто под општинском шумом липовом у атару сёла Лештана на западној страни; има добар извор, који никад не пресушује, а утјече у поток што иде кроз село.

Ма́ркушева Же́жница, брдовито мјесто под шумом и у њему поток у атару села Кумодража близу Разбојишта; вода добра за пиће, а утјече у Лештанску Реку. Кажу да је неки Марко, који је скоро умрљо, имао онђе ћумурану, коју није умио да подложи, па се упалила и изгоријела, и од тада се прозове тако то мјесто.

Ма́стина Ли́вада, равно мјесто под ливадом у атару *Белога* Потока на западној страни, прозвано тако по имену некога човјека, који је онђе имао земљу.

Маџа́рица, мјесто на источној страни у атару села Рушња под ливадама, њивама и нешто под шумом.

Ма́џарска̂ Б̆ара, равно мјесто у атару села Рушња на сјеверној страни под њивама. Говоре да је овуда био пут, насип, који се и сад види, а била је једна бара, која се и сада напуни водом кад буде кише. И овђе има камења од гробља, које зову Маџарско.

Ма́џарски Гра̂д, мјесто у атару села Витњице у Мајдану под општинском утрином за 15 дана орања. Ту има неко гробље, за које кажу да је маџарско, и познаје се мјесто некијем зидинама, а веле да је ту био град и куле. Ка-

мење од тијех зидина разносе људи те себи којешта зидају.

М̀аџарско̂ Гро̂бље, мјесто у атару села Жаркова на сјеверној страни. Има и сад од гробова камења.

М̀аџарско̂ Гро̂бље, мјесто у атару села *Железника* на сјеверној страни код Сетка. Било је доскоро камење од неког гробља, али је сво разнијето и сад се не познаје ништа, него се оре. Туда се наилази на неке зидине у земљи и налазили су неко отесано камење, као диреке.

М̀аџарско̂ Гро̂бље, мјесто у атару села Пиносаве у Табориштy. Било је некад неко гробље, али је камење сво разнијето и сад се нимало не познаје мјесто гробовима, јер се оре.

М̀аџарско̂ Гро̂бље, празно мјесто за дан орања у сред села Рушња. Било је неко гробље, од којега и сада има камења, плоча простијех, али ни на једној нема потписа. То је камење, као и по осталом српском гробљу. Кажу да га је било много, па је разнијето, кад су прављене по селу чесме и ћуприје, а највише га је однијето у Топчидер, кад је зидана црква. Рушањци приповиједају, да је неко казивао, кад су се они доселили овђе, да су онђе били прије њих Мацари, те они с тога прозову тако то гробље, а неки га зову и швапско гробље.

М̀екуше, мјесто у атару села Жаркова у Макишу под њивама, ливадама и баштама, има два извора. Кажу да туда расте мека и питома трава, коју зову мекуша.

М̀илијева њи̏ва, мјесто у Авали више села *Белога* Потока. Кажу да је неки Милија најприје почео ту да ради њиву. Има и шљива, које и сад рађају, али земља се не смије орати, јер је дошла у ограду Авалску.

М̀илијин Д̏о, мјесто у атару села Малог Мокрог Луга на западној страни под њивама за 200 дана; има извор јак и добар за пиће, не пресушује нигда, а утјече у поток, који иде кроз Велики Мокри Луг. Казују да је неки Милија имао туна њиву, па се одонда тако прозвало ово мјесто.

М̀илијина К̀рчевина, мало мјесто у атару села Ресника на западној страни са добром водом, извором, који никад не пресушује, а утјече опет у земљу ђе и извире.

М̀илићева Б̏ара, мјесто у атару села Жаркова у Алугама под родном шумом. Има ту бара и вазда воде у њој.

М̀илићево Бр̏до, мјесто за 20 дана под утрином и њивама, а нешто под ливадама у атару села Вишњице на јужној страни. Овђе је општински запис у једној крушци.

М̏илкин к̏аме̑н, мјесто за 30 дана орања под утрином у атару села Вишњице на јужној страни. Кажу да се у вријеме Карађорђијево породила нека жена Милка овђе под каменом кад је бјегала од Турака.

М̀илошев Гр̏об, мјесто у атару села Кумодража на источној страни до атара села Великог Мо-

крог Луга. Кажу да је ту умрљо од куге неки Милош.

М'илошев П'оток, вода и мјесто за испуст у атару села Раковице на јужној страни, вода иде на саставке. Кажу да је неки Милош имао ту ливаду, па се одонда прозвало тако то мјесто.

Мил'утинов Кл'аденац, извор у атару села Јајинаца на јужној страни испод Широког Поља, јак и добар за пиће, а утјече у поток Јелезовац. Ресничани зову овај извор Дрљина Вода.

Ми'љков 'Извор, вода у атару села Пиносаве на јужној страни у Миљковици, утјече у ријеку Топчидер.

М'иљаковац, (М'иљаковца), мјесто за 50 дана орања на сјеверној страни у атару села Кнежевца под ливадом; има извор, јак за три прста, а вода добра за пиће, утјече мало ниже у земљу. Поред воде налазе се неке цигле и чункови стари. Неки Миљко држао је ту земљу под закуп у Турско вријеме.

Ми'љковица, врлетно мјесто у атару села Пиносаве на јужној страни под шумом помијешаном. Кажу да је ту некакав Миљко имао колибу, па се по њему прозвало тако ово мјесто.

Ми'ријево, село у Подунављу у једној долини, најближе Биограду (1 сахат).

Мјесто ђе су куће изнијеће у дужину 1000 а у ширину 700 хвата.

У овоме селу има: 72 куће, које су од слабе грађе, 93 пореске главе и душа мушкијех 256, а женскијех 208, ту је црква и школа

(гледај: Миријевска црква и школа); има свештеника у селу и двије приватне механе од слабе грађе. Ово село потпада под мокролушку општину, а у народној војсци спада у вишњичку чету.

Границе су атару овог села од истока Мало Сланце до атара села Сланаца, од запада Рупе до биоградског атара, од југа Бајдина до атара Малог Мокрог Луга, а од сјевера Лешће до атара села Вишњице.

Цио атар могао би се обићи наоколо за 4 сахата: а у њему има мјеста и вода са именима 25, која се зову: Бајдина, Баре, Брест, Велики Шанац, Вишњичко Поље, Водица, Заграда, Запис, Збеговиште, Јемеклук, Лауданов Шанац, Лешће, Мали Шанац, Орловица, Парлози, Рупе, Селиште, Смрдан, Стублина, Троглав, Ћуртово Брдо, Урвине, Чалије, Чесмица и Шеварице. Сва пак ова имена стављена су и описана ће им је мјесто по азбучноме реду.

Путови су: два у Биоград, један на Карабурму, а други на цариградски друм, и један у село Вишњицу.

Миријевци славе највише Никољ Дан и Аранђелов Дан, преслављају св. Спиридона, а крста носе на Спасов Дан.

Ово је село постало у новије вријеме.

Миријевска црква, у сред села Миријева од слабе грађе, слави Илијин Дан.

Миријевска школа у сред села Миријева, **има** учитеља и преко 20 ђака.

М̀иријевски̑ зб̑ег, брдовито мјесто под утрином у атару села Лештана на јужној страни до атара села Зуца из грочанског среза.

Ми́ркова Ба̑ра, мјесто под ливадом за три косе у атару села Ресника на источној страни.

Мла̀дљици, (Мла̀дљика) мјесто под младом грмовом шумом у атару села Пиносаве у Мајданима.

Мла́ке, мјесто за 200 дана орања у атару села Винче на источној страни под њивама и ливадама а нешто под шумом ситном. Има извор, који никад не пресушује, за пиће је врло добар, а утјече ниже села у поток.

Мла́ке, мјесто у Макишу под ливадама, а има га и у атару села Железника. Туда су неки мали изворчићи, за које кажу да су и љети и зими млаки.

Мла́чина Гре́да, мјесто под ливадом за 100 коса у атару Великог Села на источној страни. Ово је мјесто окружено баром и отуд и одуд, те узвишено и изгледа као греда. Имало је воде у барама око овијех ливада, али је сад нема тако, осим што се излије кад придође Дунаво.

Мл̀ечике, мјесто за 15 дана под њивама у атару села Вишњице на јужној страни. Овуда расте трава Млечика.

М̑окри̑ Лу̑г, јужни крај села Великог Мокрог Луга и око њега добре њиве и ливаде.

М̑окри̑ Лу̑гови, два села више Биограда. Биле су им отприје куће у мјесту Селишту, па кад су били побјегли уз Карађорђија, и намјестили се на садашњијем мјестима, онда се прозвали

један Велики, а други Мали, и на та имена треба их тражити овђе.

Зна се кад овђе није било овијех села, него је сво мјесто ђе су сад куће, било под шумом; а приповиједају да су она постала у вријеме првог војевања Срба на Турке, кад су се овђе доселили људи из мјеста око Ниша из љесковачке нахије. Кажу да су ти људи војевали са нашима на Делиграду, и преносили су из Турске амо оружје сакривено у казанима и другијем бакарним судовима. Веле да је у почетку било овђе више кућа и душа, па су се раселили по оближњијем мјестима, као у села: Бањицу, Вишњицу и друга.

Мокро-лужанин скоро ни један не пуши дувана, и кад виде млада човјека да пуши, узму га у подсмјех и потпрдицу; али они и не раде о дувану.

М'окролушка' механа из Биограда на Крагујевачкоме путу у дну Мокрих Лугова.

М'окролушка' општина, под коју спадају села: Велики Мокри Луг, Калуђерица, Мали Мокри Луг и Миријево, а има свој суд у селу Малом Мокром Лугу у слабој општинској кући.

М'окролушка Р'ека, вода која прима више извора и мањијех поточића из села: Великог и Малог Мокрог Луга и Кумодража, па тече поред Биограда с јужне стране и утјече у Саву.

М'окролушка' чета народне војске састављена из села: Великог Мокрог Луга, Калуђерице, Кумодража и Малог Мокрог Луга, а зборно

мјесто и грудобран има у Обали у атару села Малог Мокрог Луга.

М̀окролушка̀ школа у селу Малом Мокром Лугу, скоро установљена, има учитеља и 44 ђака, који су из Мокрих Лугова: Великог и Малог.

М̀ули-вра̀на, извор у атару села Кумодража до атара вароши Биограда, јак за три прста, добар за пиће, а утјече у мокролушку ријеку.

М̀улин п̀оток, доњи крај села Великог Мокрог Луга, и мјесто за 30 дана орања под испустом. Има извор, јак за један прст, добар за пиће, а вода утјече у поток ниже села. Неки бећар Стојко, који се звао Мула, држао је у прво вријеме кнеза Милоша овце ту.

М̀уминовац (М̀уминовца), на десној страни од Миљаковца у атару села Кнежевца, земља око 100 дана орања. Кажу да је ту неки Турчин Мумин сијао бостан и погинуо. Овђе има извор, који се зове Водица, па је записан на то име.

М̀усина Л̀ивада, један крај села Великог Мокрог Луга и земља за једно 50 дана орања. У Карађорђијево вријеме имао је ту ливаду неки Веселин из села Калуђерице, који се звао Муса, па послије кад се населило село, онда се овако прозвало.

Мута̀вџијина Ба̀ра, подводно мјесто у атару Великог Села поред Дунава, не ради се, јер кад придође Дунаво, излије се вода и поплави га. Неки човјек из села, који је по занату био мутавџија, радио је ту нешто, па се то по њему тако прозвало.

Му̏ћу̏рла, мало мјесто у атару села Кумодража близу Торлака на западној страни под шумом растовом. Кажу да је неки човјек, којега су тако звали, испустио и просуо ту кљук из бурета, које је носио из винограда, па онда добило ово мјесто то име.

Н.

На́сип, мјесто у атару *Белога* Потока и Раковице под утрином за стоку. По средини овога мјеста је стари пут Крагујевачки, и траје до Дугог Поља, а туда је и граница између атара села Раковице и *Белог* Потока, јер је доњи крај раковички, а горњи је бјелопоточки. Кажу да је овоме мјесту најприје било име Сврачњак, а послије кад су у Турско вријеме биле онуда српске страже, прозвало се Стража, и тако звало док нијесу насуте рупе, које су онуда биле, па се онда прозове Насип. Било је онуда бара, али их сад слабо има, него кад киша пада, мјесто се заблати тако да је највећи као ту на цијелом путу од Биограда до *Белог* Потока.

Ни́кино Бр̏до, брдовито мјесто у атару Великог Села до атара села Вишњице и око њега орања земља за 30 плугова.

О.

̓Обала, мјесто за 50 дана орања у атару Малог Мокрог Луга на јужној страни, сво под липовом шумом; зато га неки (највише из другијех села) и зову Липовица.

'Обрадова В'ода, извор и око њега њива у атару села Сланаца на западњој страни до атара села Миријева. Неки Обрад нашао је ту воду, која је јака за 2 прста, добра за пиће, а утјече у поток, који иде кроз Мало Сланце.

'Одмор, мјесто испод села Кумодража на овој страни пошав новом Крагујевачком друму, под ливадом за 10 коса. Кажу да су се ту одмарали Турци, кад су излазили из Биограда у село, јер је веле, то на по пута од Биограда до Кумодража.

'Округла' Поља'на, равно мјесго у атару села Жаркова на источној страни, под њивом за два дана, а остало је под шумом општинском.

'Окру'гла' Поља'на, мјесто под њивама у атару села Кнежевца у Ћупричином Потоку.

'Окр'углица, округла бара у атару села Жаркова у Макишу.

'Општинска' Ли'вада, мјесто за 15 коса под општинском ливадом у атару села Вишњице на источној страни.

'Ораси ('Ора'ха'), мјесто и у њему поток у атару села Сланаца на западној страни са неколико ораха, који рађају и сад; потоку је ту глава а утјече у онај поток, који иде кроз село.

'Ора'шће, узвишено мјесто са орасима и под њивама и ливадама за 20 дана у атару села *Жељезника* на сјеверној страни.

'Орепак ('Орепка), мјесто у атару села Жаркова у Макишу под ливадама. Ово се мјесто између бара отегло као реп.

'Орлова Кр'ушка, мјесто брдовито у атару села Кумодража на источној страни, кажу прозвато за то, што су се легли орлови на крушци, која је ондје. Овуда је забран под церовом шумом.

'Орловац ('Орловца), мјесто у Авали више села *Белога* Потока. Ту падају и легу се орлови, јер је мјесто под честом буковом шумом. Имају два извора, на којима је добра вода, а утјечу у поток Врановац.

'Орловац, стрменито мјесто између атара села Пиносаве и Ресника, нешто под њивама а остало под шумом растовом родном, има извор, који је добар за пиће, а вода мало ниже усише у земљу.

'Орловача, мјесто у атару села *Жељезника* на источној страни за један сахат хода под лијепом шумом церовом и граничевом. Кажу да су се легли орлови по великијем растовима, који су онуда били.

'Орловица, мјесто под њивама, ливадама и виноградима, има га у атару села Миријева на сјеверној страни за 200 дана, а у атару села Сланаца на западној страни за 300 плугова орања. Кад је снијег па дува вјетар (кошава) буду овђе толики сметови, да могу трајати до ђурђева дана, и вода што се од њих топи толико напуни земљу, да може из ње тећи до по љета, па се слива у онај поток, што иде иза села. У овом је мјесту нов запис у једној крушци.

'Осовље, велико брдо у атару села Сланаца на јужној страни и око њега и утрина за 50 плугова.

'Осоје, мјесто испод села Кнежевца под ливадама за 30 коса.

'Осоје, велико и каменито брдо у атару села Кумодража на источној страни. Кажу да је некад велика шума онуда била, а сад је нема него је голо брдо.

'Осредак ('осретка), равно мјесто за 20 дана орања под родном шумом грмовом у атару села Кнежевца на западној страни до атара села *Жељезника.* А у Жељезнику има га пола исто тако под шумом.

'Осредак, мјесто у атару села Пиносаве на источној страни под њивом. Оно је на узвишеном мјесту између потока: Анатемског и Дубоког.

'Острво, подводно мјесто у атару села Винче на источној страни, под ливадама за 50 коса.

'Отавица, мјесто под шумом између села Рушња и Рипња из грочанског среза.

'Опљани, мјесто у атару села Винче на сјеверној страни, под њивама за 150 дана орања. Приповиједају да је овђе било некад село мађарско.

'Опљанска' ч'есма, извор у атару села Винче, добар за пиће, а не пресушује, и љети је врло хладан, а из дубине извире.

П.

Пав'итине, јаруга у атару села Кумодража ниже Разбојишта.

Па'вкова В'ода, извор испод села Кумодража на овој страни, пошав Биограду, добар за пиће и никад не пресушује, а утјече у ријеку, која иде

кроз Мокри Луг, па се слива у Саву. Приповиједају да је овај извор некад много јачији био, па је избацивао борове шишарке. Око овог су извора добре ливаде за 7 коса.

П̀адали̂ште, ливаде у атару села Ресника на јужној страни за 20 коса. Некад су падали цигани ту.

Па́дине, врлетно и дубоко мјесто за 15 дана орања под њивама у атару села Вишњице на јужној страни.

Па́зари̂ште, мјесто под њивама и лугом испод села *Бѣлога* Потока близу старог друма Крагујевачког. Увече доћерају из шуме и оставе ту кола са дрвима, а сјутрадан се одатле тјерају у Биоград на пазар, па веле да се за то тако зове.

Пајино Про̂шће, мјесто под липовом шумом у атару села Лештана на јужној страни.

Па'јстовица, каменито мјесто и орања земља са мало винограда, за 50 дана свега, у атару села Сланаца на западној страни. Кажу да је била некад шума онуда, али је сад врло мало има. Ту је сад зборно мјесто и грудобран вишњичкој чети народне војске.

П̀акине Шљи́ве, западни крај села Рушња. На овоме крају има око 10 кућа.

Панађу́ри̂ште, мјесто под њивама у атару села Винче у Чекијама.

П̀аригу̂з, равно мјесто у атару села Пиносаве на источној страни под добрима њивама. Имају овђе три извора, који су један до другога, јаки између 2 и 4 прста, никад не пресушују, добри

су за пиће и постаје од њих поток на коме међе више воденица. Вода с овог потока иде на ладну воду и утјече у ријеку Топчидер у атару села Ресника, па се и овђе по њему зове једно мјесто под ливадама за 100 коса. Казују да су Срби ту имали засједу да дочекају Турке у вријеме Карађорђијеве владе. Једанпут ударе Турци из Биограда да пљачкају село, а Срби их ту дочекају и ране по стражњицама. Турци се врате у Биоград; и кад су онамо питани шта су добили, они пареći стражњице одговоре, да су то добили. Послије прозову тако то мјесто спахије из Биограда, кои су у село излазили.

П̀ариповац (Па̀риповца), поток ниже села Жаркова, који утјече у Провалију. Приповиједа се да су ту некад пасли коњи, парипи, па се одонда тако прозвало.

П̀арлози (Па̀рлога̂), мјесто под утрином за 15 дана орања у атару села Кнежевца на западној страни.

П̀арлози, мјесто под општинском шумом највише липовом у атару лела Лештана на западној страни.

П̀арлози, утрина сеоска за 100 дана орања у атару села Миријева на источној страни. Кажу да су били некад виногради туда, па кад су покварени, онда се овако прозвало. Имало је још крушака и ораха тако дебелијех, да их два човјека не би могли обухватити, али се сво

дрвеће посушило па је исјечено и сад нема ни једног.

П̀арлози, орања земља за 20 дана у атару села Ресника на западној страни. Били су некад виногради ту, па су опет почели да их саде.

П̀арцански Ѝзвор, два извора један до другога у селу Раковици, јаки између 1—3 прста, вода није најбоља за пиће, а иде на Саставке. Неки човјек из села Парцана у срезу космајском доселио се био прије 30 година и направио ту колибу да живи, па се опет вратио у Парцане, а ово се овако прозвало.

Пас̀уљак (Па̀суљка), извор и око њега земља на источној страни у атару *Белога* Потока у мјесту Честама. Некад је сијан онуда грах.

П̀асуља̂к, (Пасу́љка), мјесто под ливадом у атару села Рушња на источној страни.

П̀аун—Ч̀есма, извор у атару села Бањице на источној страни, јак и добар за пиће, а никад не пресушује. Кажу да је ову чесму неки Паун правио.

П̀ашин Ву́нар, извор у атару села Ресника у Пашиним њивама, никад не пресушује, добар за пиће, а иде на манастир Раковицу па утјече у ријеку топчидерску.

П̀ашин П̀оток, вода и мјесто у атару села Малог Мокрог Луга на сјеверној страни. Кажу да је у Карађорђијево вријеме погинуо овђе један паша с више Турака, који су пошли из биноградског града да иду у Турску, па их српска

војска дочекала ту. А веле да је тада доста Турака и була ухваћено и покрштено[1].

Пашина Чесма, озидан извор више Биограда на друму цариградском у атару села Малог Мокрог Луга, јак и добар за пиће, а тјече у Пашин Поток. Кажу да је ову чесму зидао неки паша из биоградског града за вријеме турско.

Пашине Њиве, мјесто под орећом земљом у атару села Ресника на источној страни. Кажу да је неки паша имао ту земљу.

Пашино Брдо, мјесто у атару Великог Села на западној страни, утрина за 30 плугова. С овог брда види се сво Панчево тако, да се у њему могу све куће избројати. Ту је становао с војском неки паша, па кажу да се за то тако прозвало.

Пејчина Вода, један мали извор у атару села Жаркова више Макиша и око њега брдовито мјесто под њивама.

---

[1] У другој свесци Гласника Друштва Српске Словесности има на 234. страни како се Гајо Пантелић из Тополе разговарао на Дрини са једнијем старим Турчином о устанку Срба, па кад је Гајо тај свој разговор са Турчином казао Карађорђију, овај је рекао, да не би пропали и онако раздражили Турке, да нијесу убили пашу на Јемеклуку, и да нијесу кршћавали Турке, и да нијесу узимали њихове жене и ђевојке за Србе, и да нијесу ишли на Сјеницу.

По ономе се Карађорђије кајао, што је оно учињено са Турцима, али ваљада Срби нијесу могли отрпљети да поред њих мирно прођу њихни душмани и крвопије, па су у томе на Турке ударили и оно од њих урадили.

Пе́њовића Вод̀еница, мјесто и воденица у атару села Пиносаве на јужној страни. Туда су ливаде за 150 коса.

Песк̀овити̑ Пу̑т, мјесто под ситном шумом у атару села Рушња на источној страни. Био је овуда пут којим се на колима ишло, али је покварен.

Пе́тлово Б̑рдо, мјесто под родном грмовом шумом између атара села: Жаркова, Железника и Кнежевца, а највише га има с кнежевачке стране. Кажу да ту у Карађорђијево вријеме крили су Срби кокоши од Турака, а ови кад су чули да онамо пијетли пјевају прозову тако ово мјесто.

П̀етрова Л̀ивада, стрменито мјесто у атару села Рушња на јужној страни под њивама. Некад је имало шуме букове па је искрчена. Било је ту мало ливаде и то је било неког Петра одандје из села. Овђе има извор, који је јак за један прст, а добар за пиће; из дубине извире, а никад не пресушује.

П̀ешачка̑ П̀утина, брдо у атару села Ресника на сјеверној страни. Туда је пут којијем се пјешке иде.

П̀иносава, село у Посављу испод Авале на узвишеној равници, 3 сахата од Биограда.

Оно мјесто ђе су куће изнијеће на 70 дана орања и горњи му се крај зове Табориште, јер је близу мјеста тог имена.

У овоме селу има: 56 кућа, које су од слабе грађе; порескијех глава 78, а душа: 176 муш-

кијех и 188 женскијех, свега 364; чини општину са селом Рушњем; приватну механу од слабе грађе има усред села.

Овоме селу попује свештеник из Белог Потока и спада манастиру Раковици; у народној војски потпада под бјелопоточку чету, а школи ни једној не припада, нити одавдје ко у школу иде нити има какав писмен човјек овђе.

Грапице су атару овог села: од истока Равни Гај до атара села *Белог* Потока, од запада Орловац до атара села Ресника и Рушња, од југа Горње Поље до атара села Рипња и Рушња, а од сјевера Делови до атара села Ресника.

Око цијелог атара могло би се обићи за $2^1/_2$ сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 30, која се зову: Анатемски Поток, Врх-Паригуз, Вучков Извор, Горње Поље, Делови, Доње Поље, Дубоки Поток, Дуваниште, Зуквар, Качерев Извор, Крш, Куси Поток, Ладна Вода, Мајдани, Мандина Ливада, Мађарско Гробље, Миљков Извор, Миљковица, Младљици, Орловац, Осредак, Паригуз, Пењовића Воденица, Равни Гај, Радушња, Секулинац, Селиште, Сечине, Табориште, Цветин Извор и Циганске Њиве; она су пак стављена и описана ће им је мјесто по азбучноме реду.

Путови су: један од села Биограду на крагујевачки друм, други у Ресник, а трећи у село Рушањ.

Пиносавци највише славе Јован Дан (зими), Никољ Дан и Стеван Дан; преслављају Мар-

ков Дан (по Ђурђеву дне), а крста носе у четвртак по тројицама.

Кажу да је ово село постало у новије вријеме, а људи су се ињ доселили највише из нишевачке нахије.

Пи́штољина, мало мјесто у атару села Јајинаца у Аништу; вода извире из земље и пишти.

Пи́штољина, извор у атару села Рушња на јужној страни, коме вода на више мјеста излази и пишти из земље; добар за пиће, а никад не пресушује. Око њега је шума букова.

Пла̂нди̂ште, мјесто под шумом у атару села Железника више Кућерина.

Пла̂нди̂ште, мјесто под шумом у атару села Кнежевца више Саставака.

Пла̂нди̂ште, мало мјесто у атару села Лештана на брду Тавану, ђе стока пландује.

Пла̂нди̂ште, ораћа земља за 26 дана у атару села Ресника на западној страни. Некад је ту пландовала стока. Има добар извор, који иде кроз Кијево па утјече у ријеку топчидерску.

Под Ава̀лом, мјесто под ораћом земљом за 50 дана у атару села Ресника на источној страни пошав брду Авали.

Под̀уна̂вље, доњи крај среза поред Дунава. У њему су ова села: Вилики Мокри Луг, Велико Село, Винча, Вишњица, Калуђерица, Лештани, Мали Мокри Луг, Миријево и Сланци. (Види врачарски срез).

П̀ојило, извор у врху села Великог Мокрог Луга, добар за пиће, а јак за 2 прста и никад не

пресушује; он је глава потоку, који иде низа село Биограду па утјече у Саву.

П'ојило, извор у Малом Мокром Лугу у мјесту Обали, прилично јак, а утјече у поток иза села. Ту се стока поји.

П'оље, равно мјесто под ливадама за 60 коса испод села Кнежевца пошав Топчидеру.

П'оњавина Ва'шча, мјесто за 2 дана орања, утрина у атару села Кумодража на источној страни, и око ње је шума грмова.

П'опов 'Извор, вода у мјесту Дрењаку у атару села Калуђерице, јака за 2 прста, добра за пиће, никад не пресушује, а утјече у поток, који иде кроз Ћатин Чаир.

П'опов Лу'г, мјесто у атару села Кумодража до Јазбина.

П'оповица, бара у атару села Жаркова у Макишу.

П'оса'вље, горњи крај среза више Саве; подањ долазе ова села: Бањица, *Бели* Поток, Жарково, Железник, Јајинци, Кнежевац, Кумодраж, Пиносава, Раковица, Ресник и Рушањ. (Види врачарски срез).

П'оточићи, поузвишено мјесто под ливадом између два мала поточића у атару села Ресника на источној страни; вода иде у ријеку Топчидер.

Пре'ка' В'ара, мјесто у атару села Жаркова у Макишу. Ту има воде кад се Сава излије.

Пре'трж, бара у атару села Жаркова у Макишу. Пресјекла је и предвојила ливаде, па веле да се с тога тако зове.

Пр'ечица, мјесто у атару села Кумодража испод Разбојишта, кажу прозвато за то, што је онуда

пријеки пут у село Врчин срез грочански; мјесто је брдовито и дугачко за ½ сахата, а по њему је свуд шума грмова и букова.

Прил`ивци (Прили́вака̂), бара у атару села Жаркова у Макишу. Из другијех бара прилива вода у њу, па веле да се с тога тако зове.

Прњ`авор, равно мјесто под ливадама манастира Раковице испод цркве пошав Топчидеру.

Пров`алија, општинска утрина у атару Великога Села на сјеверној страни. Пропала је ту земља, а и сад пропада.

Пров`алија, мјесто са добрим башчама и њивама у атару села Жаркова. Овђе има добар извор, који је из земље пробио.

Пров`алија, мјесто у атару села Кумодража на западној страни до новог крагујевачког пута. Има њиве и ливаде за 5 дана орања; мјесто је према другој земљи дошло као у рупи, па кажу да се с тога тако зове.

Прој`ана, мјесто под ливадама у атару села Рушња на југо-источној страни.

Пр`окоп, пут у атару села Винче, којијем се иде у Биоград.

Пр`окоп, пут у атару села Сланаца на западној страни, прокопан иза села, те се иде њим до Миријева па у Биоград.

П`утине, мјесто узвишено, а дугачко, у атару села Кумодража на источној страни; туда се иде у Врчин и Зуце срез грочански, а има извор, који је послаб, а лијеп за пиће, пролази кроз Крезин Брод па утјече у лештанску ријеку.

Пу́рина Гла̀вица, брдо у атару Великог Села више цркве, утрина за 60 плугова. Кажу да је ту некад сједио неки човјек Пуро, па се по њему тако прозвало.

Р.

Ра̑вни̑ Га̑ј, равно мјесто у атару села Пиносаве на источној страни под општинским забраном у коме су велики грмови родни.

Ра̑вни̑ Га̑ј, доста равно мјесто под грмовом шумом у атару села Рушња на источној страни.

Ра̑вни̑ Лу̑г, мјесто у атару села Кумодража на источној страни до атара села *Белог* Потока, испуст за стоку.

Равнѝце, један крај села Винче.

Равнѝце, равно мјесто у атару села Железника на јужној страни за по сахата хода, све под лијепом церовом и граничевом шумом.

Р̀адова̑нова Б̀ара, мјесто у атару села Жаркова у Макишу, а у предјелу Једеку.

Раду̑шња, поток, коме је глава у атару села Рушња на источној страни, тече низа шуме и допире до атара села Пиносаве и Ресника, па утјече у ријеку Топчидер; око њега су у рушањском атару њиве, у пиносавском шума, а у ресничком виногради.

Р̀азбоји̑ште, мјесто у атару села Кумодража на јужној страни до атара *Белог* Потока. Туда је општински забран, а дрвеће је мало растово. Кажу да су ту један пут Срби разбили и побили Турке, па се зато тако прозвало.

Р̀ајина К̏ола̑рница, стрменито мјесто у атару села Кумодража на источној страни, прозвано по некоме Раји, који је онђе кола правио. Ту има извор, који утјече у поток Клисуру, а око њега је шума букова и липова.

Р̀акито, мјесто у атару Великога Села на сјеверној страни под ливадом за 50 коса. Кажу да је некад било туда много ракитовине, али сад нема нимало, јер је сва исјечена кад је крчено.

Р̏аковица, манастир више Топчидера у једном потоку између бр̏да̑, слави Аранђелов Дан, а сабор се код њега купи о Великој Госпођи.

Црква је на равну мјесту, доста је стара и од камена зидана, а има је у дужину 8, и у ширину 4 хвата. Била је сниска и имало је по крову траве, па је помоћу свијетлога кнеза Михаила, а настојавањем садашњега игумана г. Јосипа оправљена 1862. године: озидана још у висину, ударен патос од мермера, покварена преграда од зида, која је олтар раздвајала, па ударено темпло и лијепо измалано, и друге ствари поправљене и набављене тако да човјек не би рекао да је ово онај стари манастир.

Око манастира је зидана ограда и има ћелија [1].

[1] У књизи *Јоакима Вуича путешествије по Сербији*, која је штампана у Будиму 1826. године, стоји на 304. страни, да су овај манастир у ратно вријеме цара Јосипа Турци свега попалили, а ћелије до темеља разрушили, па је ћелије кнез Милош о своме трошку 1822. године подигао.

А сад је опет госпођа Томанија, жена покојнога

С десне стране манастира идући од Топчидера, има испосница, коју зову св. Саве. А више манастира има опет један добар извор, за кога такође кажу да је *св. Саве;* вода иде из камена, и веле, да је љековита од грознице.

На лијевој пак страни има још једна вода и њу зову *св. Петка*, а приповиједају, да је неки човјек, који је слабо видио на очи, наишао на ту воду и умио се њом, па легао, и кад се пробудио, он прогледао, а јавило му се у сну, да је то учинила св. Петка, те се одонда прозове тако та вода. А с доње стране има још једна вода, која се зове *Црквена Чесма.*

Наоколо свуд је шума, само пошав Топчидеру пружа се пољана поред потока. Отприје се овом манастиру могло доћи само од Топчидера, али је сад оправљен пут, па му се може прићи и с горње стране од села Ресника, а од Топчидера просјечен је и насут пут тако да се њим може ићи на колима као и друмом из Биограда у Топчидер.

Од добара има манастир нешто њива и ливада и добар виноград, али најбољи му је забран, који је око њега: има и воденицу, а скоро је игуман израдио право те ће се и механа подићи, али школе нити има нити је кад била овђе; у нурију му пак спадају ова села: Бањица, Жарково, Јајинци, Кнежевац, Раковиг-

господара Јефрема Обреновића, о своме трошку направила једну зграду и лијепу зидану звонару, а у цркви је гробницу ископала и озидала.

ца, Ресник и Рушањ из врачарскога среза, и село Оремчица из посавске капетаније.

Приповиједају да је овај манастир био у атару села Раковице, више садашње раковичке механе у једној долини, ђе му се мјесто до скора познавало, а и сад се налази у земљи часна трпеза; па је овђе премештен од турскога зулума на дан Велику Госпођу, те се с тога сад тог дана купи сабор овђе. А кажу да је славио св. Саву док је горе био.

Овај манастир имао је диплому од руског цара великог Петра, па је та диплома од некуд сад у фрушкој Гори у манастиру Великој Ремети, и г. Јосип (садашњи игуман раковички), казује, да је приликом путовања 1863. године видио исту диплому, и у њој стоји, да калуђери одавдје могу сваке треће године долазити у Русију ради милостиње.

У атару су овог манастира мјеста: Брестови, Вигњиште, Голо Брдо, Забран и Прњавор, која су записана свако на своје име.

Нека не буде још заборављено, да је уз манастир од сјеверне стране гроб Васе Чарапића.

Раковица, село у Посављу ниже крагујевачког пута у потоку, два сахата од Биограда.

Мјесто ђе су куће изнијеће у дужину 600, а у ширину 450 хвата. У овоме селу има: 25 кућа, које су од слабе грађе, 27 порескијех глава, а душа: мушкијех 72, а женскијех 61; оно потпада под јајиначку општину; попују му калуђери из манастира Раковице, а у народ-

ној војсци долази у бјелопоточку чету; има механу, која се зове Раковичка, а школе нема нити којој другој школи припада, нити писменијех људи има.

Границе су атару: од истока Јарчево Брдо до атара села Кумодража и *Белог* Потока, од запада Ресничке Њиве до атара села Ресника, од југа Стража до атара села Ресника и Пиносаве, а од сјевера Јајинско до атара села Јајинаца.

Око цијелог атара могло би се обићи за $1^1/_2$ сахат; а у њему има мјеста и вода са именима 26, која се зову: Ајдучка Чесма, Аћимов Извор, Ацијини Брестови, Бачкало, Буковица, Вељкови Бунари, Виногради, Дуњак, Ћиркина Крчевина, Живков Извор, Запис, Јајинско, Јечмиште, Крушик, Мандриште, Милошев Поток, Парцански Извор, Ресничке Њиве, Саставци, Селиште, Спајиске Ливаде, Стража, Стојнина Њива, Тодорове Њиве, Тополе и Чарапићев Поток. Сва пак ова имена стављена су и писана ће им је мјесто по азбучном реду.

Путови су: један у Биоград на село Јајинце, а други у села: Бели Поток и Ресник.

Раковичани највише славе Никољ Дан, а крста носе у четвртак по тројицама.

Кажу да је ово село одскора, а мјесто му се прозвало овако за то, што је имало увијек рака у потоку, који кроз њега иде.

Р'аковичка' Механа, (приватна а од слабе грађе) на старом крагујевачком путу више села Рако-

вице, а (сад) испод крагујевачког пута у једном потоку на два сахата од Биограда.

Р̀аковичка̂ Ре́ка, вода у атару села Раковице. Види Раковички Поток.

Р̀аковички̂ П̀оток, вода, која се слива од вода из села Раковице, тече на манастир Раковицу и послије утјече у ријеку Топчидер. Око овог су потока њиве, којијех имају и Ресничани у атару својег села.

Рам̀адан, мјесто под добрим њивама и ливадама у атару села Вишњице на јужној страни. Има извор озидан, јак и добар за пиће, а утјече у Дунаво. Ово је мјесто у долини између два брда, па кажу да су се ту у турско вријеме буле купале, а Турци по брдима около чували их.

Р̀амино В̀остани̂ште, велико мјесто у атару села Винче на источној страни под шумом растовом. Приповиједају да је неки Турчин Рамо сијао овђе бостан.

Р̀аскрснице, ораћа земља за 2 дана у атару села Ресника на источној страни; око тога је општински забран са церовом шумом. Ту се раздвајају путови на 4 стране: један иде под Авалу крагујевачком путу, други у Рушањ, трећи у Јајинце, а четврти у манастир Раковицу.

Ра́скршће, мјесто под шумом у атару села Винче више Чекија. Ту се растављају путањице које куда.

Ра̀скршће, мјесто у атару села Жаркова на јужној страни. Ту се растављају путови у Рушањ и Железник.

Р̀веница, поток у атару села Жаркова, отока из

Макиша у Саву. Кад се Сава излије овђе вода придође и напуни Макиш; за то су испод ћуприје на овом потоку намјештена врата, те кад хоће Сава да придође, затворе се да вода у Макиш не иде, а кад се опет Макиш с горње стране напуни водом од киша или снијега, онда се отворе врата те вода одиђе у Саву.

Р̀веничко̀ Окно, бара у атару села Жаркова у Макишу и у предјелу Једеку. Ту утјече Рвеница.

Рѐпишко̀ Окно, мјесто у атару села Жаркова у Макишу. Ту утјече вода из Репишта. Мјесто је подводно и има у њему патака и гусака дивљијех.

Р̏епи̑ште, јак и врло добар извор у атару села Жаркова на сјеверној страни у једној дубокој долини и око њега добре њиве и баште. На потоку, који постаје од овога извора, мељу воденице.

Ре̑сник, село у Посављу више манастира Раковице у пристранку, 3 сахата од Биограда.

Мјеста ђе су куће, има за 100 дана орања.

У овоме селу има: 69 кућа од приличне грађе, 98 пореских ијех глава, а душа: мушкијех 231 и женскијех 265; ту је општински суд и само ово село чини општину; имају усред села двије приватне механе од слабе грађе. Ово село спада у нуријy манастира Раковице, а у народној војсци у бјелопоточку чету; школе пак нити има нити ово село којој школи припада.

Границе су атару: од истока Иве до атара села Раковице и Пиносаве, од запада Пландиште до атара села Кнежевца и Рушња, од југа Бабин Гроб до атара села Рушња, а од сјевера Стра-

жевица до атара села Кнежевца и забран манастира Раковице.

Цио атар може се обићи за $2^1/_2$ сахата, а у њему има мјеста и вода са именима 56, која се зову: Арап-Чаир, Аџијини Брестови, Бабин Гроб, Брана, Брестови, Велика Алуга, Говедарска Пољана, Голи Брег, Граб, Дедини Бунари, Делови, Дубока Јаруга, Дубоки Пут, Ђурин Чот, Ждралова Бара, Зеленјак, Јелезовац, Јелесијин Брод, Кадијин Поток, Каменац, Клен, Клик, Кошњичиште, Кључеви, Кречане, Ладна Вода, Лучине, Лубњача, Мандрине, Маријине Пуне, Милијина Крчевина, Миркова Бара, Орловац, Падалиште, Паригуз, Парлози, Пашине Њиве, Пашин Бунар, Пландиште, Под Авалом, Поточићи (на два мјеста) Радушња, Раковички Поток, Раскрснице, Рушањски Поток, Сикиљевац, Синђин Гроб, Совина Рупа, Стојадинов Бунар, Стражевица, Старчева Вода, Стрмоглавинице, Тодорова Јаруга, Трске и Циганске Њиве. Сва пак ова имена описана су и стављена ће им је мјесто по азбучноме реду.

Путови су: један на манастир Раковицу па преко Топчидера у Биоград, други у Рушањ, трећи у Пиносаву, четврти у Јајинце и Раковицу, пети у Бели Поток, а шести у село Кнежевац.

Ресничани највише славе Никољ Дан, Аранђелов Дан и Јованђ Дан; преслављају други дан васкрса, а крста носе у суботу пред петрове покладе.

За ово село каже се да је одавно. Најстарије су у њему породице Алексићи, Аџијћи и

Рњићи; Шаргићи су дошли из Арнаутске, а други су из неког мјеста Леваје. А породица садашњијех Радојичића, веле, да је постала од неког Мађара, који је одавно пребјегао из аустријске војске, па се овђе настанио и изродио 5 синова.

Ре̂сничке Њ̀иве, ораћа земља за 15 дана у атару села Раковице на западној страни до атара села Ресника. Ресничани окрчили то мјесто, а Раковичани га добили на суду.

Ри́стин П̀оток, равно мјесто под добрим ливадама и њивама за 200 дана орања ниже села Великог Мокрог Луга. Кажу да је ту погинуо неки Ристо, па зато се тако прозвало. Има извор, који је добар за пиће, никад не пресушује, а утјече у поток, који је ниже села.

Ри̂т, мјесто између атара Великог Села и Винче под баром и нешто под ливадом с винчанске стране. Овуда расте сита, од које се плету асуре.

Рњ̀аковац (Рњ̀аковца), стрменито мјесто у атару села Рушња у Бодљи под њивом. У овоме мјесту има више вода, од којијех постаје и поток тога имена, па иде на село Железник и утјече у Макиш.

Р̀один По́ток, вода која иде кроз забран Гајић па утјече у Кијево, а глава му је у атару села Рушња.

Р̀оспи-ћ̀уприја, стари од камена озидан добар мост преко потока, који тече из села Миријева, а на путу којијем се из Биограда иде у Вишњицу, а около су њиве и баштованцинице. Кажу

да је ову ћуприју градила нека жена Росшија.

Р̑т, брдовито мјесто у атару села Железника на јужној страни за 1 сахат хода под шумом церовом и граничевом.

Р̀удмановачка Т̀рска, бара у атару села Жаркова у Макишу. Ту расте трска, а близу је мјесто Рудманово.

Р̀удманово, равно и велико мјесто под добрим ливадама у Макишу између атара села Жаркова и Железника, а туда су и државне ливаде. Овуда расту гљиве рудњаје.

Р̀ујица, мало стрменито мјесто под ситном шумом у атару села Кнежевца код кречана до топчидерског Кошутњака. Кажу да је ту некад расло дрвеће рујевина.

Р̀упе, мјесто под ливадом у атару *Белог* Потока на западној страни. Око овог су мјеста и отуд и одуд брда, а оно је равно и дошло као у рупи.

Р̀упе, мјесто између атара села Вишњице и Миријева: на вишњичкој су страни њиве, а у миријевској је пјесковити мајдан, који се под закуп даје.

Р̀устемова М̑андра, мјесто у атару села Великог Мокрог Луга на јужној страни под њивом за 150 дана. Зна се кад је ту неки Рустем Турчин држао овце.

Ру̑шањ (Ру̑шња), село у Посављу на узвишену мјесту, на крају среза с јужне стране, најудаљеније од среске канцеларије (3½ сахата од Биограда).

Оно мјесто ђе су куће изнијеће за 100 дана орања, а дијели се на четворо: први је крај на источној страни, који се по долини зове Доља, и у њему има 12 кућа; други је у средини на поузвишену равну мјесту, те се зове на Брду, са 20 кућа; трећи је крај на сјеверној страни близу мјеста Клења, па се по њему и каже у Клењу, и ту има 10 кућа, а четврти је пошав к Липовици у Пакиним Шљивама на западној страни, ђе исто тако има 10 кућа.

У цијелом селу има свега 52 куће, које су махом од слабе грађе, а највише покривене ћерамидом, и у свакој има по једна, а у већим по двије и више соба, и поред сваке скоро куће има по једна или двије зграде, које зову вајати, али у њима слабо ноћују, него у кући по собама; пореским јех глава има 79, а душа: мушкијех 204 и женскијех 210, свега 414; ту је општински суд, под који потпада и село Пиносава; општинска кућа (мала и слаба) општински кош и запис, који је у једној крушци, све троје су у једној огради на равном мјесту у сред села.

Ово село спада у нурију манастира Раковице, а у народној војсци у жарковачку чету; школе пак нити има овђе нити ово село спада другој којој школи, јер и не даје нико ђецу на књигу. Била је механа па је прије неколико година изгорјела [1].

[1] Али је село скочило и извадили су право љетос, те ће опет да начине механу у селу.

Границе су атару овог села од истока место Јечмиште до ријеке Топчидера и атара села Пиносаве, од запада Бела Река до атара села Рипња у грочанском и атара села Барајева у посавском срезу, од југа Каменац до атара села Сремчице у истом посавском срезу, и од сјевера Орловац до атара села Реснина и то на све стране ½ сахата далеко од села, тако, да је сав атар дошао као круг, који би човјек могао обићи за 4 сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 75, која се зову: Белеге, Бели Камен, Бела Река, Бивоља Бара, Бодља, Брвина, Брдо, Бронза, Бугарски Извор, Врбин Поток, Голо Брдо, Голетна Пољана, Девојачки Гроб, Деларов Извор, Деларова Њива, Две Главе, Доња, Дубока Јаруга, Ђорђев Извор, Жарковачки Збег, Закршћена Граница, Запис, Збеговиште, Зовњак, Јасен, Јасика, Јечмиште, Јоксимовица, Каменац, Караула, Клење, Кнежевачки Збег, Коларнице, Колибе, Курјаковац, Ливадак, Липовица, Мала Липовица, Мали Парлози, Мађарица, Мађарска Бара, Мађарско Гробље, Отавица, Пакине Шљиве, Пасуљак, Песковити Пут, Петрова Ливада, Пиштољина, Пројана, Равни Гај, Радушња, Рњаковац, Савина Водица, Савина Стопица, Саставци, Старчева Вода, Старо Село, Стара Чесма, Сремачки Збег, Стража, Стрменито Лице, Стубљине, Топчидер, Трњак, Тришин Извор, Ћириница, Ћирин Поток, Ужичке Мере, Церак, Чесмица (на два мјеста), Шиндари,

Шиндраковац и Шобурак. Сва пак ова мјеста описана су и пометана по реду као што слова иду.

Путови су: један на Барајево село у срезу посавском и даље, други на истоку у Рипањ, село среза грочанског, а трећи на западној страни, којијем се иде у Железник и у Сремчицу, село у срезу посавскоме.

Рушањци славе највише светог Ђорђија у јесен, Никољ Дан и Јованљ Дан; преслављају Петковицу, а крста носе у четвртак (први) по тројицама.

Приповиједају да је ово село било некад велико да се по 70 млада под вијенцима скупљало на извору у селу долазећи по воду, па људи од куге помрли, и кад је тако порушено, онда се овако прозвало.

Кажу да је ово мјесто било пусто и прво се у њега доселила породица Ружића, којијех сад има неколико кућа, најимућнијех у селу. Њихна је постојбина, веле, била код Косова поред воде Лаба. Прије 100 и више година убију им онамо Турци псето овчарско и они се за то с њима заваде и потуку, па побјегну у Пазар. Ту су живљели до Кочине Крајине, а тада дођу амо и населе се у Маслошеву, садашњем селу у срезу јасеничком окружја крагујевачког, али и ту заметну бој са Турцима: једнога дана играло је коло, а субаша турски ухвати се до младе Руже, од које је постало презиме садашњим Ружићима. То буде криво њеноме човјеку, за то он узме пушку и убије онђе тога субашу, па за тијем побјегне те

се у Рушњу настани, а брат овог човјека побјегне у Њемачку. Приповиједају да је тада била на Сави ћуприја ниже Биограда на мјесту, ђе сад стају лађе.

Породице осталијех пак Рушњана, кажу, доселиле су се послије из некијех мјеста поред Мораве, и звали су се неки од њих Врцићи и Чкауље, али данас нико тог презимена не држи, него се неки зову по ђедовијем, а више њих по очинијем именима[1]. Само су упамтили да су неки, којијех се потомци сад презивљу Томићи или Спасојевићи дошли из неког мјеста Пчелице (да то не буде садашње село у срезу левачком окружја јагодинског.) А неки су из Бара[2], па се и данас по томе зову (само у селу) Баралије.

Ру̂шањска̂ општина под коју спадају села: Пиносава и Рушањ, а има свој суд у сред села Рушња у слабој кући.

---

[1] Мијењање презимена забрањено је и уредбом државне власти, него се опет не може да стане томе на пут. Тако неки и имена друга узимају, а то (мислим да) бива отуда, што се ђеци на крштењу дају грчка и чивутска имена, која нијесу у вољи нашему народу, као што је н. пр. мени поп нађео име Алимпије, с тога, што сам се родио на алимпијев дан (1840 године). Али мој отац и кум којима се није допадало ово име, нађену ми српско име *Воисав*, по којему и сад ме зову ђе сам се родио.

[2] Овако име имају три села у Србији: једно у крагујевачком, једно у пожаревачком и једно у јагодинском окружју.

Ру̑шањски П̀ото̏к, вода и мјесто под ливадама у атару села Ресника до атара села Рушња. (Види Дубока Јаруга узмеђу атара села Ресника и Рушња.)

С.

С̀авина В̀ода, извор усред села Сланаца, добар за пиће и јак 2 прста, утјече у поток, који иде кроз село.

С̀авина Вода, извор више манастира Раковице. (Види Раковица манастир.)

С̀авина В̀одица, извор у атару села Рушња испод Савине Стопице, извире озго из једнога камена, који је шупаљ, као крст, ђе вода излази. Та је вода за по прста јака, а никад се не мијења, и добра је за пиће. Кажу да је љековита од грознице.

С̀авина Ст̀опица, мјесто за 30 дана орања и пешто под шумом у атару села Рушња на сјеверној страни. Ту има један велики камен и на њему шупљо као да је човјек ногом стао. Приповиједа се, да је ту стао ногом св. Саво. А људи из села Кнежевца зову ово мјесто Божја Стопа.

С̀аиновац (Са́иновца), брдовито мјесто под њивама, ливадама, виноградима и забраном у атару села Вишњице на источној страни.

С̀акина Ч̀есма, средњи извор у Авали на граници *Белог* Потока и села Рипња, из грочанског среза, никад непресушује, вода лијепа за пиће, а тече кроз атар села Пиносаве, па утје-

че у ријеку Топчидер. Била је ова вода озидана и изведена на пут, којим се иде у Крагујевац, а сад је покварена и глава јој је више друма.

С̀амâр-Б̏рдо, мјесто у атару Великог Села на сјеверној страни око 50 плугова ораће земље; брдовито је, около су долине, а горе је узвишено и дошло као самар.

Са́ста̂вци (Са́става̂ка̂), мјесто између атара села Бањице и Јајинаца ђе се састају воде, а около су њиве и утрина.

Са́ста̂вци, мјесто у атару Великога Села на западној страни до атара села Сланаца, под баштом за 10, а под утрином за 50 плугова. Ту се састају двије воде од којијех једна иде из Малог Сланца, а друга из села Сланаца, и два пута: један од села Сланаца, а други од цркве велико-селске.

С̀аста̂вци, мјесто под шумом у атару села Кнежевца више Кијева, ђе се састаје више вода.

С̀аста̂вци, мјесто између атара села Раковице и Ресника, пола под њивама, а пола под лугом. Ту се састаје више вода па иду на манастир Раковицу и утјечу у ријеку Топчидер.

С̀аста̂вци, мјесто у селу Рушњу на источној страни за један дан орања са извором, који је добар за пиће. Ту се састају три воде: Стрменито Лице, Шиндраковац и Стара Чесма из села, па утјечу у ријеку Топчидер.

Света Петка, извор код манастира Раковице. (Види Раковица манастир.)

С̑еверово Б̑рдо, мјесто под виноградима у атару села Кумодража на сјеверној страни.

Се́дак (Се́тка), мјесто под њивама у атару села Железника на сјеверној страни.

С̑еди-Б̑аба, мјесто и извор у атару села Рушња до атара села Железника и Сремчице из посавскога среза.

Се́иновац (Се́иновца), мјесто под њивом у атару Великог Села на сјеверној страни за 50 плугова. Кажу да је ту имао земљу неки Турчин Усеин спахија, па се по њему тако прозвало.

С̑екулинац (Се̏кулинца), мјесто у атару села Пиносаве на источној страни под њивама и мало луга са разном ситном гором. Има извор, који се тако зове, јер га је, веле, некакав Секула пронашао; вода с њега утјече у ријеку Топчидер.

С̑ели̑ште, равно мјесто под добрим њивама и ливадама ниже села Великог и Малог Мокрог Луга за 120 дана орања. Има добар извор, који утјече у поток ниже села. Први пут кад су се садашњи Мокролужани доселили, овђе су се населили, и ту су биле куће док нијесу пребјегли у Њемачку уз Карађорђија, па кад су се одонуд послије вратили, онда су се премјестили на садашња мјеста, а ово прозвали овако.

С̑ели̑ште, мјесто под њивама у атару села Вишњице на источној страни иза села. Кажу да је овђе било село и стара црква, па је село измјештено на садашње мјесто, а црква је и школа и сад овђе.

С'елиште, мјесто испод села Кумодража на овој страни пошав Биограду под ливадом за 20 коса. Кажу да је онђе некад село било, а приповиједају да су Турци некад исјекли много Срба, па их укопали ту у два подрума, који се и данас познају по удољенијем мјестима.

С'елиште, удољено мјесто под њивама и ливадама у атару села Миријева на јужној страни; има извор, који је јак и добар за пиће, а утјече у поток што иде кроз село.

С'елиште, мјесто до села Пиносаве на западној страни под њивама и воћњаком.

С'елиште, мјесто за 20 дана орања под њивом и воћњаком до села Раковице на источној страни. Кажу да је најприје овђе било село Раковица.

С'ечине, мјесто у атару села Пиносаве на источној страни. Ту су њиве средње, пола је брдовито, а пола равно. Кажу да је била ту некад шума, па кад је исјечена, прозвало се тако.

Сики'љевац (Сики'љевца), мјесто под њивом, виноградом и утрином у атару села Ресника на јужној страни; има извор, јак за 4 прста, добар за пиће, никад не пресушује, а утјече у ријеку Топчидер.

С'инанов Лу'г, мјесто под добром ливадом за 10—15 коса на међи између атара села Ресника и Кнежевца (али на кнежевачкој страни) иза Кијева у мјесту Стражевица. Кажу да је овђе погинуо неки Синан-паша, који је отимао земље од Срба, па се одонда тако прозвало:

С̑инђин Гр̑об, мјесто у атару села Ресника на западној страни до мјеста Лубњача под ситном шумом.

Сла̑начки̑ По̑ток, вода у селу Сланцима, у коју се сливају више извора.

Сла̑начко Бр̑до, узвишено мјесто између атара села Сланаца и Вишњице под њивама.

Сла̑нци (Сла̑наца), село у Подунављу у једној долини, на 2 сахата од Биограда.

Мјесто ђе су куће изнијеће у дужину 1000, а у ширину 700 хвата и дијели се на четири краја, који се зову: од истока Масларова Махала, а од запада Рибошка Махала, од југа Ћуковац, а од сјевера Стари Манастир.

У овоме селу има: 73 куће, од којијех су многе каменом зидане а покривене ћерамидом и цријепом, 111 пореснијех глава, а душа: мушкијех 315, а женскијех 337; само ово село чини општину и ту је суд у слабој општинској кући, има приватна механа од слабе грађе.

Овоме селу попује свештеник из Великог Села и спада велико-селској цркви и школи, а ђака даје 35 (сад); у народној пак војсци потпада под вишњичку чету.

Границе су атару: од истока Било до атара Великог Села, од запада Орловац до миријевског атара, од југа Осовље опет до атара миријевског, а од сјевера Балабановац до атара Великог Села, све по $^1/_4$ сахата од села, тако да се цио атар може обићи за 2 сахата; а у њему има мјеста и вода са именима 23, која се зову: Бала-

бановац, Било, Будањ, Брешће, Вруђа Вода, Главица, Градиште, Грмови, Деоница, Камен, Кривија, Липе, Обрадова Вода, Ораси, Орловица, Осовље, Пајстовица, Прокоп, Савина Вода, Татино Брдо, Точак, Чесмица и Чича-Пајино Брдо. Сва пак ова мјеста стављена су и описана ђе им је мјесто по азбучном реду.

Путови су: од истока у Велико Село, а од запада преко атара вишњичког у Биоград и један у Миријево па на Мокре Лугове.

Сланчани славе највише Никољ Дан, Ђурђиц, Петковицу и Јовањ Дан; преслављају Мученике, а крста носе трећи дан васкрса.

Као што је ово село у долини, кажу да у њему најприје буде слане, па се с тога прозвало тако.

Сл̑атина, слабачак извор у Карловим Ливадама у атару *Белога* Потока, утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

Сл̑атина, мјесто за 20 дана орања у атару села Калуђерице на сјеверној страни; има језеро на коме се стока поји.

Смо́љнице, мјесто за 25 дана под њивом и ливадом у атару села Вишњице на јужној страни.

См̀рдан, велико мјесто у атару села Винче на западној страни под њивом и ливадом. Има извор, који ријетко пресушује, а није за пиће добар, јер је вода веома бљутава.

См̀рдан, мјесто под њивом и ливадом у атару села Миријева на сјеверо-источној страни. Има два извора и око њих неколико ораха, који рађају,

А приповиједају да је ту некад била црква, од које се трпеза, веле, и сад налази онђе у земљи.

См̀рдљива Л̑ипа, мало бреговито мјесто на граници између села Кумодража и Великог Мокрог Луга, под утрином за 20 дана орања.

Со̑вина Ру̀па, мјесто под орећом земљом за 10 дана у атару села Реснива на јужној страни до села Рушња. Кажу да су се ту легле некад тице сове.

Сп̀ахји̑ске Ли́ваде, мјесто у атару села Раковице на западној страни, пола под ливадом пола под лугом. Кажу да су Турци спахије имали ту ливаде у њино вријеме.

Сре̑дњи̑ Лу̑г, мјесто у атару села Жаркова у Мавишу. Ту су ливаде.

Ср̀емачки̑ Збе̑г, равно мјесто у атару села Рушња, у мјесту Белој Реци под средњијем њивама. Кажу да су у турско вријеме били у Збјегу ту људи из села Сремчице у посавскоме срезу окружја биоградскога, па се одонда то мјесто тако прозвало.

Стана̀ричина Њ̑ива, равно мјесто у атару села Кумодража на источној страни под орећом земљом за 2—3 дана.

Ста́нкова Ба̑ра, мјесто у атару села Винче. Кажу да је неки Станко овуда чувао овце.

Ста́нкова В̀одица, мјесто за 30 дана под општинском њивом у атару села Вишњице на источној страни. Има извор јак и добар за пиће, а утјече у Дунав.

Ста́нкова Топ̀ола, мјесто под њивом и ливадом у атару села Вишњице на западној страни. Имао је ту некакав Станко њиву.

Ста́ников Гро̏б, мјесто у атару села Железника на источној страни под добријем њивама за 120 дана. Кажу да се отприје ово мјесто звало Брдо, а кад је ту убио гром некога Станка прије 25 година, који је онђе и укопан, онда се овако прозвало.

Ст̀анојева Л̀ивада, равно мјесто на источној страни у атару Села Великог Мокрог Луга под испустом за 200 дана орања. На сриједи има једно језеро, које никада не пресушује и вода је с њега за пиће врло добра. Кажу да је неки Станоје чувао ту говеда, и да се одонда тако прозвало.

Ст̀ануждина, извор и мјесто ниже села *Белога* Потока под њивама; вода утјече у ону ријеку, што иде кроз Широке Ливаде. Кажу да су ту били станови за стоку, па се по томе тако прозвало.

Ста̑ра̑ Ви̑нча, један крај села Винче.

Ста̑ра̑ Ка̀луђерица, добар извор и мјесто за 20 дана орања, бреговито, под шумом највише глоговом, у атару села Великог Мокрог Луга на источној страни. Приповиједају да је ту у турско вријеме сједила нека калуђерица и држала кованлук, јер је имало лијепог дрвећа родног, а и сад има по нека дуња.

Ста̑ра̑ Ч̀есма, извор ниже села Кумодража на овој страни пошав Биограду, добар за пиће и никад не пресушује. Била је озидана чесма и кажу да су је Турци правили, али је сад покварена и нема зида. Око овог извора било је неко гробље, које се звало мађарско, и имало је много камења, које је било као и остало камење по

српском гробљу, али је однијето у Топчидрер кад је прављена црква, па сад нема ни једног камена, него је чиста земља, која се оре и коси, и сади се виноград на њој.

Ста̑ра̑ Ч̀есма, озидан извор усред села Рушња, јак за дебелу руку, на више мјеста извире, вода добра за пиће. На овај се извор скупљало некад по 70 млада под вијенцима, долазећи по воду, кад је Рушањ велики био, као што има приповијест у опису његовом.

Ста̑ре В̀иноградине, мјесто у атару села Железника. (Види стари виногради.)

Ста̑ре Креч̀ане, бреговито мјесто за 80 дана орања под ситном шумом у атару села Кнежевца у Малом Кијеву. Овђе су биле некад кречане, којима се мјесто и сад познаје по рупама.

Ста̑ре П̀ојате, мјесто у атару Великог Мокрог Луга на јужној страни под њивом за 10 дана орања. Некад су биле појате. Има извор, који је добар за пиће, а иде на Јемирову Ливаду.

Ста̑ри В̀иногради, бреговито мјесто у атару села Железника на јужној страни под испустом за стоку. Кажу да су прије 50 година били онуда виногради, па су забатаљени. Неки зову ово мјесто и Старе Виноградине.

Ста̑ри̑ Кова̀нлук, извор и мјесто под њивом у атару села Винче у Смрдану.

Ста̑ри̑ М̑анасти̑р, мало мјесто у селу Сланцима под брдом. Причају да је ту био некад манастир, којега је мјесто и сад ограђено. Кажу да су Турци погубили овђе калуђера, којега су за мошњице

објесили о дрвету, и 30 ђака, од којијех се најстарији, по имену, Стеван, посвети, које кад Турци чују, опет се поврате, али не нађу његово тијело, јер га Срби прије однесу у Аустрију у манастир Воиловицу, те тако Турци само покваре манастир. Потље некаком калуђеру из Високијех Дечана, који се звао Мерки-Седек, присни се да оправља овај манастир, и он дође Карађорђију и Младену, те му допусте да купи милостињу за то, али он не учини ништа, кажу[1].

Ста̑ро̑ С̑ели̑ште, мјесто под њивама и ливадама у атару села Лештана на јужној страни. Кажу да је некад било ту село.

Ста̑ро̑ С̑ело, сјеверни крај села Кумодража, које гледај.

Ста̑ро̑ С̑ело, стрменито мјесто испод села Рушња на источној страни, нешто ливаде, а друго под шу-

---

[1] У књизи *Іоакима Вуића путешествіе* по Србији стоји на 306. страни да је он у својему путовању 1826. године долазио у Сланце и онда је ту био манастир и црква, имала је два трула и била је веома попуцала. Даље вели да је био храм Пренесеніе Мощей святаго Первомученика и Архідіакона Стевана, кога су мошти почивале (онда) у једном гробу у женској препрати с лијеве стране. Још Іоаким Вуич каже да је тај манастир држао неку малу земљу, па је Турчину спахији Шишко-Мехмеду за њу и за десетак плаћано на годину по 12 гроша, осим што је сваки калуђер на своју главу давао по два гроша. Онда је био тамо игуман Нићифор Бранојевић, код којега је Іоаким Вуич обѣдовао, као што каже.

мом церовом. Кажу да је ту било село у турско вријеме.

Ста̑рчева В̀ода, мјесто између атара села Ресника и Рушња под њивама; има извор, који је јак за 3 прста, никад не пресушује; вода врло лијепа за пиће. Кажу да је некаки старац, коме се не зна име, градио ову воду, па се с тога прозвала тако. Приповиједају још да је овуда некад било село.

Сте́јин Шиѝб, мјесто у атару села Кумодража, ниже Стражара; има извор.

Стоја́динов В̀уна̑р, извор у атару села Ресника у мјесту Паригузу, добар за пиће, никад не пресушује, а утјече у поток Паригуз.

Сто̑јнина Њива, узвишено мјесто и око њега њиве, а остало луг, у атару села Раковице на јужној страни. Удовица Стојна, која је и сад жива, имала је ту њиву, па се по њој тако прозвало.

Стра̑жа, мјесто брдовито на источној страни више села Великог Мокрог Луга; с њега се сав Биоград тако види, да нико не може никуд изаћи да се не угледа. Срби су у турско вријеме чували ту стражу.

Стра̑жа, мјесто под њивама и ливадама између атара села Пиносаве, Раковице и Ресника. Кажу да су у турско вријеме чувале ту српске страже.

Стр̀ажаре, мјесто у атару села Кумодража на источној страни, а граница између тога и села Великог Мокрог Луга, прозвато тако што су Срби чували страже ту од Турака; мјесто је мало, а брдовито, и око њега је шума.

Стра̑же, стрменито мјесто у атару села Рушња на западној страни под њивама. Кажу ди су биле у турско вријеме ту страже, које се и сад познају по укопанијем мјестима, па се за то зове тако ово мјесто.

Стр̀ажевица, повелико мјесто између атара села Кнежевца и Ресника до забрана манастира Раковице, нешто под њивама, а остало под разном шумом. Ту су биле страже српске у турско вријеме, па се и сад познају бурдељи стражарски.

Стра̑на, бреговито мјесто под липовом и другом шумом у атару села Бањице на јужној страни испод Гољиног Брда. На дну има извор, који је до̑ар за пиће, а утјече у поток што иде кроз село.

Ст̀рменито̑ Ли̑це, извор и стрменито и каменито мјесто у атару села Рушња на узвишеној страни, све под шумом буковом.

Ст̀рмогла̑вице, брдовито мјесто у атару села Ресника на јужној страни под орањом земљом за 5 дана.

Ст̀ублина, извор у атару села Железника у мјесту Логоришту, утјече у онај поток што иде кроз село.

Ст̀ублина, извор (други) и око њега мјесто у атару села Железника на јужној страни; вода тече на Горњу Дреновачу.

Ст̀ублина, извор у атару села Миријева у мјесту Збеговишту. Кажу да је прије била озидана чесма, али сад је покварена и ударена сту-

блина: вода одатле тече кроз црквени забран у Загради.

Ст'ублине, вода у атару села Рушња у мјесту Саставцима, која оздо извире, па се слива у стублину, која је намјештена; добра је за пиће, а утјече у Шиндраковац.

Студе́нац (Студе́нца), извор и око њега мјесто под њивама за 30 дана у атару села Малог Мокрог Луга на источној страни до атара села Винче; вода јака и добра за пиће, не пресушује нигда, а усише близу онђе у земљу.

Су̂ва̂ Л'оква, мјесто у ауару села Жаркова на југо-источној страни, нешто под њивама, а остало под општинском шумом грмовом родном.

Су̂ва̂ Ч'есма, мали извор и око њега њива за 10 дана орања у атару села Калуђерице на источној страни.

Су̂ва̂ Ч'есма, извор на Торлаку у атару села Кумодража, јак за један прст, а добар за пиће, иде кроз село Јајинце и Бањицу па утјече у ријеку Топчидер.

С'ува̂р (Сувара), мјесто под општинском шумом липовом у атару села Лештана на западној страни.

Су̂ви̂ До̂, мјесто под општинском шумом у атару села Железника до Горње Дреноваче.

Т.

Т'абак-Л'иповица, мјесто под њивама и ливадама за 150 дана у атару села Малог Мокрог Луга на источној страни; има извор јак и добар

за пиће. Прије неколико година била је овуда све сама липова шума, али је исјечена и сад је мало има; а кажу да је у турско вријеме било ово мјесто неког Турчина Табака.

Та̂бори̂ште, поравно мјесто под слабијем њивама у атару села Пиносаве на источној страни до атара села Рипња из грочанског среза. Кажу да се ту купила војска. Ово се мјесто зове и Мајдани, јер даље у рипањском атару имају неке рупе, по којима се види као да је нешто ту копано и ливено.

Т̀аван, мјесто под њивом за 20 дана орања у атару села Јајинаца на источној страни до атара села Кумодража.

Т̀аван, бреговито мјесто, утрина за стоку, у атару села Лештана на јужној страни.

Т̀амбур-Илијина Ба̂шча, мјесто испод села Кумодража у ливадама.

Та́пино Б̏рдо, мјесто под виноградима за 60 мотика у атару села Сланаца на сјеверној страни. Кажу да је ту сједио неки старац, који се звао Тапо.

Т̀одорова Ј̀аруга, брдашце под шумом у атару села Ресника на јужној страни до атара села Рушња. Неки Тодор правио је ту ћумур.

Т̀одорове Њ̀иве, мјесто под њивом за 7 дана, а остало под лугом у атару села Раковице на јужној страни.

Топа́лова Кр̏ушка, мјесто под ливадама више села Винче на путу идући Великом Селу.

Топ̀ола, мјесто за 10 дана под њивом и ливадом

у атару села Раковице на јужној страни. Има ту једна велика топола.

Топ̀оле, мјесто под утрином у атару села Жаркова у Једеку.

Т̀ополе, мјесто под ливадом у атару села *Железника* у Великим Ливадама.

Топ̀оља̑к (Топоља̑ка), мјесто под ливадама у атару села *Железника*, испод Вртлога у Макипу

Т̀опчидер, ријека, којој је глава поток што иде из села Рипња среза грочанскога, па кад наступи амо на атаре села: Рушња, Пиносаве, Ресника, Кнежевца, Раковице и Бањице, прима више вода из овијех села и пружајући се на ниже мјесту Топчидеру, узима ово име и тако се зове све даље до утока у Саву више Биограда. У овој ријеци има од риба: кленића, црвенперчића и гљивара, а има и рака.

Око ове ријеке има добријех ливада, и кажу да је овуда најпитомија трава од које највише има детелине (бијеле и жуте), власуље и острика (друкчије се зове чокоглас), а расте и перуника и репушина. Него као што је ријека по долини, лако придође од киша и кад се снијег топи, поплављава многе ливаде, које се по двапут могу косити.

Кажу да се садашњи Топчидер звао *Мангаре*, па кад су тобоије Марашли-Али-паше пасли овуда коње, одонда се прозвало овако [1].

[1] О садашњему Топчидеру имало би се још говорити, особито што је ту (у конаку, који и сад стоји) сједио и умрло кнез Милош, али Топчидер потпада

Т'орлак, високо мјесто у атару села Кумодража на путу крагујевачком према Авали с ове стране од Биограда. Мјесто је ово тако узвишено према Биограду, да се с њега види сва варош; и кад се одавдје погледа на Биоград, учини се тако пред очима, да човјек мисли сад је у њему, али кад пође низ Врачар и спусти се у долину поред бањичке механе, има посла док уђе у варош, јер ваља ићи 1½ сахат. Овђе има приватна механа од слабе грађе. Кажу да је онђе убијен неки Турчин Торлак. А у турско вријеме, веле, имао је на овоме брду кућу Турчин Омер Челебијић, који је био родом однекуд близу Грахова, па је онамо отишао на војску и погинуо, као што се пјева:

Закукала сиња кукавица
На Торлаку спрема Раковице;
То не била сиња кукавица
Веће била Омерова мајка,
Синоћ мајка оженила Меја
А јутрос му сићан ферман дође
Да он иде на бој на Грахово. —

Кажу да је онда и овуда и онуда ђе је сад (испод овог брда) село Јајинци, била све сама шума и имало у њој разнога звјерења, па су

под варош Биоград, и управо опис Топчидера ваљало би да се напише онда кад би се лијепо написао и опис Биограда, као што би требало да се и Врачар с Биоградом уредно опише и каже и све остало што овђе није могло да дође у врачарски срез.

Турци из Биограда излазили горе на брдо, ђе су и Срби долазили, те се играло и веселило.

Т'ос-паша, равно мјесто у атару Великог Села, поред самог Дунава, под ливадама и њивама за 100 плугова. Кажу да неки паша, који је из Арнаутске пошао на Биоград, становао је ту са својом војском, па га је ту убио из тона други паша са брда, које се сад зове Пашино Брдо. Ту је имао неки Турчин тулбу, која се доскора познавала, па су тог Турчина Срби и убили ту.

Т'очак (Т'очка), извор у атару села Кумодража у мјесту Клисури, вода добра за пиће, никад не пресушује, а утјече у лештанску ријеку.

Т'очак, извор и око њега орања земља и ливада за 60 плугова у атару села Сланаца на сјеверној страни. Некад је ту вода ишла на точак.

Тра'љин П'оток, мјесто без воде у атару села *Железника* на западној страни до атара села Остружнице.

Тра'пино Б'рдо, мјесто у атару Великог Села на јужној страни за 10 плугова ораће земље; кажу прозвано по неком човјеку, којему је било име Нешо, па су га звали Трапом потврдице ради што се није лијепо носио.

Три'шин И'звор, вода у атару села Рушња, на, источној страни, у мјесту Кнежевачком Збегу, јака за по прста, никад не пресушује, а добра за пиће, из камена оздо извире. Кажу да је некакав бећар Тришо, који је био родом из Босне, прије 15 година ископао мало ту воде, па се по његову

имену прозвало тако. Около је њива и мало забрана.

Трња̀к (Трњака), мјесто под њивом за 30 дана орања и извор у атару села Рушња близу Мацарскога Гробља; вода управо оздо из земље извире, јака је за 2 прста, никад не пресушује, а добра је за пиће. Овуда има трња. Близу овог има још један извор, који је јак за мали прст, а испријека извире.

Тр̀оглав, извор на источној страни у атару села Миријева у мјесту Бајдини, најбољи у околини, јак тако да постаје од њега поток, који иде кроз село, и на овоме меље неколико воденица, а утјече у Дунаво. Вода избија озго из земље на три мјеста, па кажу да се с тога тако зове. Приповиједају, да је овђе глава свима водама, које каналима иду у Биоград, и кажу да је ту толико много воде да би потопила сво село, кад би сва излазила из земље, него је затворена са 9 комата сланина, па извире само колико треба.

Т̀рска, мјесто под ливадом за 2 косе у атару села Ресника на јужној страни. Има ту трсака.

Ћа.

Ћа̀јина Појата, мјесто у Широкој Падини у атару села Великог Мокрог Луга под њивом за 5 дана орања. Неки Никола држао овђе овце али-пашине, па прозват ћајом што је био као настојник, а послије се по томе прозвало овако то мјесто.

Ћатин Чаир, мјесто за 50 коса траве у атару села Калуђерице на источној страни. Приповиједају да је ту неког Турчина ћате био чаир па се за то прозвало то мјесто овако.

Ћирин Поток, врло мала вода у атару села Рушња у општинскоме забрану, Голом Брду, која утјече у Шиндраковац. Кажу да је некакав Ћиро, кои се родио у селу Железнику, прије 50 година радио нешто ту, кад је имао кућу у Рушњу, и одтада се прозвала тако ова вода.

Ћириница, мјесто у атару села Рушња на источној страни, пола њиве а пола под шумом слабом. Исти Ћиро, о којему је говорено код мјеста Ћирина Потока, имао је овђе њиву, па веле да се по њему тако прозвало ово мјесто.

Ћиркина Крчевина, мјесто под њивом и ливадом за 6—7 дана, у атару села Раковице на јужној страни.

Ћуковац, јужни крај села Сланаца, кажу прозван по тици, која је некад била ондје у шупљу дрвету.

Ћупричин Поток, мјесто под њивом за 50 дана орања у атару села Кнежевца на западној страни, и око тога шума церова родна; има у средини извор, који је јак за 2 прста, никад не пресушује, добар за пиће, а утјече у поток који иде кроз Кијево.

Ћуртово Брдо, мјесто под њивом за 30 дана у атару села Мирије́ва на сјеверо-западној страни. Казују да је на овом брду имао земљу неки човјек по имену Ћурто.

У.

'Угљара, мјесто за 5 дана орања у атару села Калуђерице на западној страни. Има ту извор.

'Ужичке М'еђе, равно мјесто у атару села Рушња на сјеверној страни до атара села Кнежевца. Ту је забран општински, а дрва су церова највише. Приповиједају да су у вријеме турско за кочине краине људи из нахије ужичке, који су пошли да иду у Њемачку, дошли довдје, па се одатле натраг вратили.

Узунова Л'ипа, мјесто под грмовом општинском шумом у атару села *Железника,* на јужној страни, до атара села Рушња.

'Урвине, бреговито мјесто у атару села Миријева на југо-источној страни, нешто њиве а остало селска утрина, свега у простору за 100 дана орања.

'Учитељев Гр'об, стрменито мјесто под малом шумом испод села *Белог* Потока. Кажу да је онђе гроб некога Васе, који је прије 20 година био у селу и учио помало ђецу. На овом мјесту ће ли су гробље да имају Бјелопоточани, али је земља тврда и мучно се копала, па су одустали и гробље измјестили на другом мјесту, а онђе је остао само онај гроб и сад се не познаје ђе је.

Ф.

Фо'чићева Л'ивада, мјесто у атару села Бањице. (Види Јакшићева Ливада).

Х.

Х'ајду'чка' Ч'есма, извор у атару села Раковице. (Види Ајдучка Чесма).

Х'алуге, мјесто између атара села Жаркова и *Железника.* (Види Алуге).

Х'аниште, мјесто испод села Јајинаца. (Види Аниште).

Х'ацијнац, извор испод села Кумодража. (Види Ацијнац).

Х'ацијини Бре'стови, мјесто између атара села Пиносаве, Раковице и Ресника. (Види Ацијини Брестови).

Хла'дна' Вода, извор. Има их на 6 мјеста у срезу, па гледај сваки на име Ладна Вода.

Ц.

Ца'рева Ћ'уприја, зидан од камена мост на ријеци Топчидеру на граници атара жарковачког и топчидерског.

Ц'ариградски' Др'ум, пут на источној страни од Биограда, води кроз атар села Миријева и Малог Мокрог Луга па иде на Болеч и Гроцку, а одатле даље на Алексинац. Од Биограда до Болеча скоро је просјечен, калдрмисан и насут овај пут, те се сад може ићи у Биоград њим онако као што се лијепо путује од Смедерева до Алексинца. Ово је био (као што је и сада) главни пут од Биограда, па се види да је он и прије био калдрмисан, јер се по мјесту, које је иза садашњег друма са источне стране, познаје стара

калдрма, која је зарасла у земљу, а по њој порасло велико дрвеће. Тако је ово давнашњи пут, а људи овуда говоре да га је правила проклета Јерина.

Цве́тин `Извор, вода у атару села Пиносаве на западној страни, јака за два прста и добра за пиће, утјече у ријеку Топчидер. Кажу да је нека баба Цвијета имала овђе њиве.

Це́рак (Це́рка), поравно мјесто за 25 дана орања под ситном шумом у атару села Кнежевца на западној страни до Јаружице.

Це́рак (Це́рка), мало мјесто и извор у селу Рушњу у Малој Липовици, јак за један прст, а добар за пиће, извире из земље оздо, а никад не пресушује. Туда има церове шуме.

Циганска Вара, мјесто поред Саве од Биограда па до Топчидера.

Циг`анлија, државна ада у Сави поред Макиша, заузима от прилике у дужини 3500, а у ширину 1500 хвата. Једна је трећина под ливадама, а остало је под врбовином [1].

Ц`иганске Њ`иве, мјесто под њивама између атара села Пиносаве и Ресника; има извор, који је јак и добар за пиће, а утјече у ријеку Топчидер. Кажу да су овђе Цигани сјеђели па се одонда тако прозвало.

Ц`игански^ До^, мјесто под њивом за 2 дана, а дру-

---

[1] У четвртој чести Љетописа српске Матице за 1844. годину, стоји на 16. страни да су се 14. Септем. 1789. године Срби тукли са Турцима код *Циганке*, кад је њемачки ђенерал Лаудан узимао Биоград.

го под трњем у атару села Жаркова на западној страни. Кажу да су некад ту сједили Цигани па се одонда тако прозвало.

Ц̀рвена̑ Ш̀ума, мјесто брдовито и каменито под сеоским забраном у атару села Бањице на лијевој страни. Кад се закопа на некијем мјестима нађе се помало црвене земље.

Ц̀рвени̑ Бре̑г, брдо на источној страни у атару села Великог Мокрог Лука; земља је као црвенкаста.

Ц̀рквена̑ Ч̀есма, извор код манастира Раковице, (Види Раковица манастир).

Цр̑квина, мјесто под њивом у атару села *Железника* на сјеверној страни више Орашћа. Кажу да је некад била овђе црква, а скоро нађена је у земљи часна трпеза, која је сад код школе у селу.

Цр̑њача В̑ара, мјесто у атару села Жаркова у предјелу једеку у Макишу. Кад вода ту застане као да поцрни, па кажу да се с тога тако прозвало.

Ч.

Ча̑вин До̑, равно мјесто под њивом и ливадом ниже села Кумодража, кажу прозвано по неком Турчину Чави, који је онђе земљу имао.

Чагљ̀ански По̑ток, јак извор а послије поток, и око њега мјесто у атару Великога Села на сјеверној страни за 100 плугова ораће земље. Веле, да је овђе имао чардак дахија Кучук-Алија. Према овоме је потоку с оне стране Дунавца аустријска ада Чагљанац, око које се

може обићи на чамцу за 2 сахата. Кажу да је ова ада била на српској страни, којој је и ближа, па је за вријеме ратовања Срба са Турцима дата Аустрији за барут [1].

Ч'алијански Кра'ј, доњи крај села Жаркова. Било је туда неко трње тога имена. Кад су се неки људи из Турске населили ту, онда се они прозову Чалијанци, а послије опет по њима прозвало се мјесто.

Ч'алије, брдовито мјесто под њивама у атару села Миријева на сјеверној страни за 20 дана. Овуда има много биља, које се тако зове. Оно је највеће за бој човјечији, а густо је тако да се кроз њега ни зец провући не може; изгледа као багрење, али му је још гушће лишће, које почиње одмах од земље, и има од дна до врха шиљасте бодљике, које су као кукице завијене, па се никако не могу руком ухватити, а нити цвати нити каквог рода даје [2].

---

[1] У трећој чести Љетописа Српске Матице за 1844. годину, пише на 37. страни да се српски *фрајкор и банатска регимента* од 24. до 28. Јуна 1788. године више пута возила на лађама и ораницама у разне дунавске острве, особито у Чанљанац, и тукла и рашћеривала Турке по Дунаву.

[2] Господин доктор Јосип Панчић издао је 1865. године књигу *Флора у околини београдској*, и ту има спомена о овој биљци. Него ја сам мислио да све траве и дрвеће, а и рибе и друго звјерење, попишем онако како народ које познаје и о томе казује, као што има овђе о томе у опису Липовице планине и Топчидера ријеке, али сам то оставио за други пут.

Чар'апићев П'оток, мјесто под шумом буковом и церовом и у њему вода у атару села Раковице на источној страни. Овђе су прије 39 година изгинули Чарапићи (Ђорђије и његов брат), који су дизали буну на кнеза Милоша [1].

Ч'екије, велико равно мјесто у атару села Винче на источиој страни. Ту је црква и школа винчанска, и зборно мјесто и грудобран велико-сеоској чети народне војске. Приповиједају да је овђе некад био стан њемачкој војски и кажу да је онда ту мјерено сијено на чекије.

Ч'есма, добар озидан извор у сред села *Белог* Потока, утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

---

[1] Гледај о томе у вуковој књизи: Милош Обреновић или грађа за српску историју на страни 185.

Чарапићи су поријеклом из села Рипња у грочанскоме срезу, али су сједили у *Беломе* Потоку и били су јунаци, као што се у пјесми пјева да је Фочић Мемет-ага у вријеме устанка Срба на дахије, говорио својијем друговима да ће земљу умирити кад погуби неке знатније Србе, па са њима и Чарапиће, за које овако вели:

Док погубим до два Чарапића
Из потока Б'јелог од Авале,
Ко'ј су кадри на Врачар изићи
У Београд Турке затворити —.

Па су тако Турци, кад су се дахије подигле, и убили најприје Марка Чарапића. А Васо Чарапић погинуо је на Андријев Дан 1806. године кад су Срби узели Београд од Турака.

Ч'есмица, извор у атару села Бањице у Каљавом Потоку.

Ч'есмица, извор на дну села *Белог* Потока, добар за пиће, а утјече у ону ријеку што иде кроз Широке Ливаде.

Ч'есмица, извор и око њега бреговито мјесто под шумом на јужној страни у атару села Великог Мокрог Луга.

Ч'есмица, извор у атару села Миријева у мјесту Малом Сланцу и око њега њиве и ливаде врло добре.

Ч'есмица, озидан изворчић у сред села Рушња, који ријетко кад пресушује.

Ч'есмица, извор у атару села Рушња у мјесту Рњаковцу, јак за 2 прста, а из дубине иде и лијеп је за пиће. Више тога имају неке зидине, али се не зна поздраво шта је било, него мисли се да су морале куће бити онуда.

Ч'есмица, извор и око њега њиве за 50 плутова у атару села Сланаца на западној страни; вода добра за пиће, никад не пресушује, а утјече у поток, који иде кроз село.

Ч'есмиче (Ч'есмичета), извор у сред села Великог Мокрог Луга, добар за пиће и јак за 2 прста, никад не пресушује, а утјече у поток, који иде кроз село Биограду па утјече у Саву.

Ч'есте, равно мјесто у атару села *Белога* Потока до атара села Зуца; ту су њиве и ливаде, а био је луг па је искрчен.

Ч'итачке Б'оде, мјесто у атару села *Железника* на источној страни до атара села Рушња, под

њивама за 100 дана. Ту има приватна механа, која је подигнута прије 20 година, и туда је пут из Биограда на Рушањ па преко Липовице даље; има озидан извор за 2 прста јак и добар за пиће, никад не пресушује, а утјече у ријеку, што иде кроз село. Приповиједају да су ову воду пронашли рабаџије, који су се онда звали *читаци*, па се по томе тако прозвало то мјесто. Овђе је зборно мјесто и грудобран жарковачкој чети народне војске.

Ч'итлук, мјесто под њивама и добрим виноградима у атару села Жаркова на сјеверној страни.

Ч'ича-Па'јино Вр'до, мјесто под земљом и виноградима у атару села Сланаца на западној страни за 30 плугова. Кажу да је некад сједио ту неки Чича Пајо.

Чо'чи'н В'уна'р, извор испод села *Белога* Потока близу мјеста Врбе под равнијем ливадама, а ниже њега је нови општински запис у једној крушци.

Ч'укарова Мех'ана, (од слабе грађе општинска механа) испод села Жаркова на друму, којијем се иде из Биограда у Шабац и Ваљево. Први пут кад је прије 24 године отворена ова механа, узео и више година под кирију држао неки Стојко из Биограда, који се Чукар звао, па се отада тако прозвала.

Чуке'та, брдовито мјесто у атару *Белога* Потока под ливадама и лугом близу новог крагујеваког друма до атара села Раковице.

Ч'укун-де'дино Вр'до, мјесто у атару села *Железника* на јужној страни, нешто њиве а остало ис-

пуст, свега за 10 дана орања, има мало слабе шуме. Кажу да је овуда била, а и сада има нека трава, коју зову чукун-деда. Она изгледа плава, а има жут цвијет, велика је за један педо и само има један струк.

Чу̑нци (Чу̑нака̑), мјесто у атару села Винче на западној страни, има мало њива и шуме растове. Туда је друм цариградски. Овуда се находе и сада чункови, којима је вода ишла, а има ту један изворчић, који је добар за пиће.

Ц.

Ца̑јине Б̑аре, равно мјесто у атару села *Железника* на западној страни до атара села Остружнице у Макишу, све лијепе ливаде за 200 коса. (Види Галетин Гроб.)

Ш.

Ша̑бачки̑ Пу̑т, друм који од западне стране Биограда води на Чукареву Механу па преко Макиша поред Саве (а испод села Жаркова и *Железника*) у Остружницу, одатле на Умку и даље к Шапцу и Ваљеву. Од Биограда до Чукарове Механе зове се Топчидерски Пут, јер се њим иде (с доње стране испод брда) и у Топчидер, а неки га зову Насип, за то што је калдрмисан и насут шљунком, па је издигнут (особито ђе је долина и бара, као н. п. кроз Макиш) те вода, која се слије од више и од снијега из бара, не иде преко њега, него утјече и стоји около у каналу, који је поред пута.

Ш̀алавардине Ња̀иве, мјесто под орећом земљом за 30 дана у атару села Калуђерице на јужној

страни. Приповиједају да је ту земљу имао неки, који се звао Шалаварда, па се по њему прозвало тако то мјесто.

Ш̀анац, два мјеста у атару села Миријева. (Види Велики и Мали Шанац).

Ш̀атор, мјесто под ливадама у атару села *Железника* на сјеверној страни у Макишу.

Шв̀апско Гро̂бље, мјесто у селу Рушњу. (Види Мађарско Гробље).

Шев̀арице, мјесто за 10 дана орања под ситном шумом у атару села Кнежевца код Кречана.

Шев̀арице, земља за 10 дана орана у атару села Миријева на источној страни, мјесто брдовито, већи је дио под виноградима, који су добри, а остало је под шумом. Кажу да је некад сва ова земља била под шумом, али је исјечена много кад је крчено.

Ш̀иљата̂ Л̀ипа, мјесто под грмовом шумом у атару села *Железника* на јужној страни до атара села Рушња и Кнежевца.

Ш̀иљата̂ Сте́на, мјесто у атару села Жаркова више Макиша. Има један високи шиљаст камен, а око њега је трње, које се зове Чалије.

Шиљковац (Ши́љковца), мјесто у атару села *Белог* Потока испод Авале, има нешто винограда и ораће земље, а друго је под општинскијем забраном у којему је махом церова шума велика.

Ш̀инда̂ри, мјесто у атару села Рушња, у Малој Липовици. Бугари прије 40 година сјекли су ту шиндру, па кажу да се са тога тако прозвало. Има ту извор, јак за један прст, а

добар за пиће, извире из дубине, а никад не пресушује; вода с њега утјече у Шиндраковац.

Ш`индра`ковац, поток на јужној страни близу села Рушња, глава му је у брду код Каменца, па тече селу и примајући многе мање изворчиће, утјече у ријеку Топчидер. Тако се зове цијело мјесто, које је стрменито и слабо се ради, јер је по њему буково дрвеће, мало и велико.

Ш`ирока` А`луга, мјесто у атару села Жаркова у предјелу Алугама под растовом и другом родном шумом.

Ш`ирока П`адина, мјесто за 20 дана орања на јужној страни у атару села Великог Мокрог Луга у долини између два бријега.

Ш`ироке Л`иваде, равно мјесто у атару села *Белог* Потока под добром ливадом за 20 коса. Туда иде поток, коме је глава у селу Врчину грочанске капетаније, па примајући многе мање воде из атара бјелопоточког, пролази кроз Лештане и утјече у Дунаво више села Винче.

Ш`ироко` П`оље, испуст за 40 дана орања у атару села Јајинаца на јужној страни.

Шкр`бина Л`ивада, равно мјесто под ливадом у атару села *Белог* Потока на сјеверној страни.

**Шобу`рак** (Шобу`рка), извор у атару села Рушња код Бодље на западној страни, јак за 2—3 прста, вода ту иде на кору од дрвета, шобури, па кажу да се за то тако прозвао. Око ове су воде све ливаде за 100 коса. Вода та тече кроз ливаде и утјече у поток Рњаковац.

**Ш`угавац** (Ш`угавца), велико поузвишено мјесто

између атара села Винче, Калуђерице и Лештана близу цариградскога друма под њивама, ливадама и виноградима, и неки дио под шумом; највише га има у атару села Калуђерице, а најмање у лештанском атару. На ономе крају с винчанске стране има добар извор, који никад не пресушује, а увире близу онђе у земљу.

Шуљагин Гроб, мјесто у атару села *Железника* на јужној страни под лијепом шумом за 150 дана орања. Кажу да су ту убили лопови неког човјека Шуљагу, који је носио из Биограда паре покојнога Милутина Гарашанина (оца г. Илије Гарашанина); па отада се тако прозвало.

ДОДАТАК.

А̀вала. У књизи La Turquie d'Europe par Ami Boue. Paris 1840. пише у другој чести на 369. страни, да су Римљани, кад су први пут допрли до овога краја, направили овај градић на Авали, која се онда звала *Mons Aureus* (златно брдо), и да је прије Биоградa сазидан тај градић, који су послије Турци оправљали под Махомедом II.

О Авали имаће још народнијех прича, а слушао сам да има о њој нешто и на њемачкоме језику (чиними се у новинама, које се зову: Pfenig Magazin), али нијесам могао тијех новина наћи. Него временом, кад се Авала опише и са оне стране, која је у грочанскоме срезу (јер овђе је узет само крај што је под врачарском капетанијом), ваљало би побиљежити и све народне приче и оно што се по књигама налази, као што сам ја овђе побиљежио уз нека мјеста.

Бар̀утљива во̀да у атару села Вишњице. У књизи господина доктора Линденмајера: *описъ минералны вода*, пише, да је ова вода бистра, а кад се захвати, показују се мијурићи по крају суда; удара доста на покварена јаја, а топла је до 15 ром. степена. Ову је воду 1835. године пре-

гледао доктор Хрушаујер у Бечу, па је нашао да има у њој

водо-сумпорнога киса (идротионгас),
угљокисел. гаса и
сољнокис. грке земље.

А као што господин Линденмајер каже, ова је вода љековита за мање болести, за које треба сумпорна вода, а може се и пити и у њој купати. Него она и сада стоји неоправљена онако као што је и прије била.

Бар̀утљива в̀ода у атару села Калуђерице У истој књизи господина доктора Линденмајера: *описъ минералны вода*, стоји да је ова вода бјелкаста, као да је млијечна; бљутава је и удара на сумпор и на покварена јаја, а топла је до 20 ром. степена. Ову је воду 1848. године испитао господ хемик П. Илијић, и нашао, да је она скоро као и она у атару села Вишњице, и може се исто као и она и пити и у њој купати. Али ни ова вода није нимало оправљана, нити је што рађено око ње, те да би се даље могло виђети какова је и за каку би потребу могла пристати.

ЈОШ НЕШТО.

У рукопису ја сам био пометао знаке гласова свуд ђе је требало код имена мјеста и другијех ријечи, које од оних постају, али штампарија није имала овијех слова са тијем знацима; за то су узети исти знаци са словенскијех слова, те су пометани само у почетку над именима мјеста. Па с тога су слова над којима су ти знаци, онако раздвојена од другијех, јер се друкчије нијесу могла намјестити. Али мислим да ће се опет моћи разумјети и виђети над којим је словом који знак.

Ови су знаци пометани по мојој жељи, да би се могло бар на првоме мјесту виђети како ваља изговорити које име, а за то сам ја биљежио и промјене уз многе ријечи, за које би се могло двоумити како се мијењају, као н. п. што Пàсуљак имa Пасуљáка, а Пасу́љак има Пасу'љка, преко свега што сам гледао да и на другијем мјестима поменем овака имена у промјенама кад су долазила у ријеч; јер сам ја виђао да многи гријеше у овоме, пишући и изговарајући нека мјеста друкчије него што се она управо говоре. Али то није никако чудо, зашто ми немамо још честита рјечника ни главнијих мјеста у Србији, те да би они,

који нијесу имали прилике да овака имена чују из уста народа, могли знати како се које говори и каке промјене има.

Ја сам мислио у предговору к овоме мојем рјечнику доста да говорим о томе, како се у нас много пише, а мало привређује, и како се копирањем и натурањем туђега свему нашем велико зло чини, па сам то оставио за други пут; него сад кад сам у ријечи о мјестима у Србији, не могу да изоставим, а да не речем неколике о ономе што сам мислио. Тако осим што се у нас многа *романтическа дѣла* преводе и *разна стихотворенія* копирају, а по новинама непрестано пише шта и незнатни људи мисле и говоре о политици према бијелом свијету, — нађе се по неки те преводи и *животоописанія* и *приключенія* туђијех људи, а неки пишу и о *растѣніама* и о *плодородію* у којем мјесту Њемачке, Француске и Инђилеске, али се још ни један не нађе да напише честито живот, карактер и заслуге којега нашег знатнијег човјека, или да опише шта ће у нас има. Ја мислим (као што сам и од многих слушао да говоре) да ово бива отуда, што сви наши, који би требало да што пишу, чим виде туђе земље или чују или читају о каквим туђијем пословима, уврте себи у главу да све знају, па мисле и зажеле да оно све и у нас на једанпут постане, а своје побаце и још (у'зао час и наопако) говоре да то није ништа, не знајући, веселници, да свашто није за свакога, и да и у нашега народа има доста ствари, о којима се могу написати чи-

таве књиге исто онако као и у свију другијех народа. Такове људе ваља само жалити и желјети им да се освијесте, па да виде да је вријеме да се једном озбиљски отпочне радити на нашијем стварима, јер најпрече је да човјек познаје себе и своју кућу, као што вели и народна пословица:

Свак је себи најближи.
Своја кућица своја слободичица.

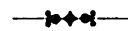

О РЕКАМА У СРБИЈИ.

ОДЛОМАК ИЗ БЕЛЕЖАКА ЗАОСТАВШИХ

ОД ПОКОЈНОГ

ЈОВАНА МИЛЕНКОВИЋА,

ЂУМРУКЦИЈЕ БЕОГРАДСКОГ У ПЕНЗИЈИ.

Покојни Јован Миленковић, који је бележке за Географију Србије написао, из којих бележака је одломак овај извађен, саставио је карту једну Србије, која је школском комисијом са 100 ⌗ награђена, и за основне школе примљена, и коју је карту, као и оне, које су: Пчелар и Стојан Обрадовић израдили, познати списатељ Г. Ами Бује похвалио у седници академије наука у Бечу, назвавши Миленковића, да је био рођени картограф.

Кад су 1830 године из Петерсбурга амо послани били инжинирски официри с једним астрономом, да сниме карту Србије, а особито у њој означе границе данашње, одређен је био Јован Миленковић, да с' официрима тима иде као толмач, који је руски прилично говорио; налазећи се дуже време с' реченим официрима у друштву, мотрио је шта они раде; а и официри су радо Миленковића поучавали како се карте праве; Миленковић се дакле може сматрати као ученик тих официра инжинирских, који су прву карту Србије снимили и однели је у Петерсбург, оставивши онда нама само крајеве, да се виде границе садашње кнежевине српске. Оволико налазимо за нужно навести за оне који мисле, да су само прави учени људи позвани да карте састављају; а не неучени, у којих број спада и Миленковић.

Одломак овај из бележака Миленковићевих показује нам:

1. Прве почетке писања за географију, топографију, а особито за потамографију нашег отачаства; па још од једног домородца.

2. Спомиње за 22 реке, о њиним дужинама, току острвима, превозима; и о рибама у њима налазећима се.

3. Које су и мање реке споредне и које од њих, осим Саве и Дунава у веће утичу.

4. Спомиње се за 13 брда слабо познатих и за млого места.

5. Имена места, брда, река, већих и мањих, износе преко 100 речи у одломку овом написаних и биће од користи не само географу и картографу него и филологу.

Време се приближује, да ћемо имати карту Србије бољу, него што смо је досада имати могли. Сада наше војено министарство шиље способне официре за крокирање; бељешке њихове дају грађу већ ваљану; и кад се све то прибере, неће изостати карта Србије с' којом ћемо моћи пред страни свет изићи с' образом.

Јован Гавриловић.

О РЕКАМА У СРБИЈИ.

I.

Реке, које Србију деле од других држава, и које из страних крајева у Србију утичу.

1. **Сава** наступа на Србију код Раче, код ушћа реке Дрине. Од Раче она има готово свуда ониске обале, и зато у јесен и у пролеће плави многа места. У Сави има два острва, која Србији припадају: једно ниже Шапца, које се зове Прањско, друго више Београда спрам Топчидера: Циганлија названо. Она утиче у Дунав под Београдом. Од места, где Сава наступа па Србију, до ушћа свог има 36 сати турски. (Сат турски = 2400 хвати бечких). Превози постоје на њој од наше стране: на Ушћу Дрине, Митровици, Шапцу, Забрежју, Топчидеру и Београду.

2. **Дунав** примивши код Београда Саву, тече од запада к истоку до Нове Оршаве (Адакале); одакле окренувши свој течај, иде к југо-истоку до Радујевца, где у њега река Тимок утиче; оставивши овде границу Србије, пружа се он даље к истоку између Бугарске, Влашке, Молдавије, и утиче у Црно море. У Дунаву има много знаменитих и великих острва, од којих Србији врло мало припадају. Острва која припадају Србији јесу ова: 1. код Гроцке; 2. више Рама; 3. више Градишта; 4. код

Голубца; 5. Поречка Ада и ниже ове 6. Аџијина Ада, и 7. код села Сипа. Сва су ова острва пуста и не насељена. Ниже Смедерева има једно велико острво и у њему село; но оно Србији неприпада; као и оно острво (остров Гаљ) ниже Брзе Паланке, које припада Влашкој, и на овом је село истога имена било; ал 1834. год. сељаци из овога села изселе се и настане покрај Дунава у Србији, између Брзе и Неготина, које село добије име Мијајловац. Острво ово морало се уступити Влашкој, по сепаратном акту трактата адрианопољског, 2. Септембра 1829. године утврђеном за Влашку и Молдавију.

Од Голубца или Бабакаја у Дунаву су она страшна места за лађе и лађаре, која Турци зову Демир-капија (гвоздена врата), а Срби ђердап, које је реч опет турска. Горњи Ђердап лежи између Милановца и села Добре; а доњи између Адакале и Фетислама (Кладова). Горњи је много страшнији од доњега кад је велика вода, али мање држи; а доњи много држи, него је мање опасан. Доњи је ђердап кад вода опадне за веће лађе сасвим непроходим. Како је вода кроз ђердапе себи силом пут просекла кроз брда и брзо пролази преко стена и камења, чини она на тим местима таку јаку хуку, да се на горњем ђердапу, при тихом времену на читава 2 сата хука та чути може. Камење, које се у води налази на горњем ђердапу слабо се кад види у сред воде, него само кључеви и бацајући се у вис водени клобуци виде се; а на доњем, кад лети вода осане, мислио би човек кад спрека погледа,

да би могао с камена на камен Дунав прећи, као што се и приповеда, да је тако некакав ајдук из Србије на ону страну пребегао.

Лађари, путујући одозго с лађама, узимају на горњем ђердапу думенцију (корманоша) у селу Добри; а на доњем из Текије, а лађе аустријске из Љупкове и из Оршаве. Товарне лађе одоздо особито на доњем ђердапу вуку се воловима, а кад вода опадне, онда и на једном и на другом ђердапу лађе стојати морају, изчекујући већу воду. Лађе уз воду путујуће узимају корманоше за горњи ђердап и у Милановцу; а на доњем и у Кладушници, Цеперацу, Кладову, Сипу и Текијама. На нашој страни постоји наредба, да лађари могу узимати корманоше и људе, кад оће. Ал који лађар потражи помоћ, мора му се дати у нашој страни за известну таксу. На свршетку горњег ђердапа спушта се с наше стране у Дунав једна каменита коса, која се зове Гребени, и која је одозго заклањала бившу варош Пореч, а одоздо бранила је у време Карађорђево са утврђеном батеријом пролазак турским шајкама уз Дунав. Између Милановца и Оршаве код стјена где је Дунав најужи и најдубљи: од 18 до 20 хвати, има једно место, које се зове Казани, где се вода у пеколико минута јако лими, и као највеће гумно обрће, да лађе особито мање кад случајно на овај вртлог наиђу, оће да прогута и упропасти; ако само корманош није вешт, да га у ономе тренутку обиђе. Дунав осим товарних лађа, које по највише со из Влашке за Србију и Босну износе, има с Немачке стране и многе пароброде, на

којима се многи путници и роба из Аустрије у Турску и обратно преноси. Дужина је Дунава до ушћа Тимока 60 сати турских.

3. **Дрина**, која са кривудањем својим 52 сата дели Србију од Босне, (извире у Херцеговини у предјелу Пиви код Гацког одатле текући од југа к северу кроз предјел Горажде) наступа на границу српску испод вароши Вишеграда више планине Звезде код потока Брусника. Она осим других босанских река, прима у Херцеговини код варошице Руде реку Лим, код Вишеграда Бели и Црни Рзов, (који од Мокрогорског карантина теку). Одавде даље текући између Босне и Србије, прима из окружија Ужичког с десне стране реку Дрвенту, Рачу, Пилицу, Рогачицу и Бачевачку Реку, која ужичко од подринског окружија дели. Од Бачевца из окружија подринског прима у себе: Трешњевицу, Азбуковачку Реку, Љубовију, Грачаницу, која од Сокола тече, Велику и Радаљску Реку; и код Лознице Штиру а ниже ове Јадар. С леве пак стране више Зворника један сат реку Дрињачу готово као и Дрина велику; а утиче у Саву, у Мачви, окружија шабачког код нашег карантина на Рачи спрам сремске Раче.

Дрина има много острва, од којих Србији припадају: испод Љубовије: Диздарева Ада; код Лознице: Шепачка, Кривића и Али-Пашина; код Љешнице: Коњска (Нинића Ада), Пејина, Бујуклића Башта, Ушће Стараче, Црнобарска и Трипковића Ада.

Дрина је од Раче да близу Зворника широка како где: од 50, 60 и 70 хвати; а дубока је тако,

да одоздо и одозго од Зворника на ниже могу товарене лађе, као и горе по Сави путовати. Од Зворника навише к југу није могуће због каменитих прагова и велике брзине пловити; осим с малим чамцима и сплавовима, на којима спуштати се може различита грађа јелова и смрчова, из планине Звезде, код Јагоштице; као што је спушћана грађа једанпут Дрином у Смедерево и у Брзу Паланку, где су се лађе градиле за море, које је кнез Милош после за добре новце продао.

На Дрини има три превоза, на којима воде сплате: код карантина Раче, код састанка на Шепачкој Ади, и код састанка на Љубовији; а горе на друму Мокрогорског каратина код вароши Вишеграда постоји камени мост врло стари; кажу да су га још Римљани зидали. У Дрини има различитих риба, међу којима се одликује тако названа Младица, која се највише у пролеће у Марту месецу, кад Дрина буде велика, и мање друге реке подуспори, ухватити може, до 20—25 ока велика.

4. **Увац**, који границу Србије од Херцеговине у 14¾ сати дужине дели, извире 3 сата више вароши Сјенице, из горе Јадовника код села Дубнице, а на границу Србије наступи испод Сјенице спрам Нове вароши код реке Тисовице, која такођер у 2 сата Србију дели више Ојковичког брда; одатле текући он између великих брда и каменитих стјена, до планине Вучијег Потока, где оставља границу Србије, мало ниже код вароши Пријебоја слива се у реку Лим. Увац неприма у себе никаквих речица, осим код Сјенице текућу са српске границе од

планине Голије реку Сапу, код Ојковичког брда Тисовицу и код планине Кожља реку Добросиљичку; он је као и остале реке, које кроз кршовита места теку, врло брз, мало је песковит, а више каменит. Дубок је где где од 3, 4 до 5 стопа. На бродовима се газити може, а на неким местима је непроходим. Главни су бродови: Кокин Брод близу Сјеништа и Ојковице с наше и спрам Нове-Вароши с оне (турске) стране, које је као на главном бившем друму између Старог Влаха, Херцеговине и Колашине, а и сад постоји, али је престао радити од 1834. г., кад је граница Србије утврђена. На истом броду стоји с наше стране главна караула. Добро би било за околни народ, да се састанак код Василине Чесме са Јавора скине и овамо доле на овај брод, који је између села, пренесе, где су му ближе и сусједне вароши, као: Нова Варош, Пријепоље, Руде и Пријебој. Јавор је велика и висока планина, од села удаљен, као пустиња, зими је непроходим, кад су велики сметови. Увац је пун различитом рибом: пастрмком, липеном и младицом.

5. **Рашка река**, која Србију од Ново-Пазарског кадилука, који спада под босански пашалук, 1½ сата дужине дели. Извире више Новог-Пазара код манастира Сопоћана; и текући по сред Новог-Пазара, покрај Ђурђевих Стубова, где је Петрова Црква, улази у Србију код Хаџи Десанове ћуприје, а код карантина на Рашкој утиче у Ибар. Рашка је мало мања од Увца, а у њој има онаквих истих риба као и у Увцу. Она је песковитија од Увца.

6. **Ибар**, који Србију такођер од Јелице, кадилука Ново-Пазарског 3 сата дели, извире испод горе Проклетије у Старој Србији, одакле текући у неколико од југа к северу преко Шпињања и Бубе, одатле окренувши се к истоку до Митровице у дно Косова, где узевши у себе реку Ситницу окреће се ипак к северу, текући овако између града Звечана и манастира Рудаца испод Бањске (овде постоје развалине дворова Бановића Страјине) у Србију наступа између Јаринске косе и планине Кома с Ново-Пазарске стране. На њему постоје три пограничне карауле на Јарињу, Поповом пољу и Казновићу. Одакле примивши реку Рашку и текући даље између чачанског и крушевачког окружија, прима у себе с леве стране Брвеник, Студеницу, Дубачницу и Лопатницу; с десне стране из окружија крушевачког Руденицу, Јошаницу и Ушћанску реку. Текући овако покрај самог Карановца утиче у Мораву $^3/_4$ сата ниже Карановца. Он је овде готово као и Морава велики, премда је од ње много бржи и доста каменитих прагова има; опет зато могла би се по њему при великој води у јесен и у пролеће свака, особито лепа јелова грађа из планине Чемерне и Столова са плавовима до Мораве и Моравом даље спуштати. Ибар је изобилан са свакојаком рибом; врло мало ниских брегова има. Он се од Рашке на ниже редко где газити може. На њему има два превоза на Бањевцу и код Карановца.

7. **Бугар-Морава**, дели врло мало Србију од Нишевачког кадилука. Она је готово велика као и Србска Морава, извире у Зазлији (?) јужно од Ко-

сова у Старој Србији у кадилуку Приштинском. Текући од југа к северу кроз В. Гнилан, Ново брдо Врању и Лесковац, наступа у Србију 2 сата испод Ниша код састанка Суповца. Осим других поудаљенијих од Србије река прима у себе 2 сата више Суповца код Курвиног Града реку Топлицу, која извире са српске границе код Бећировца, с десне пак стране близу Суповца реку Нишаву и Тополницу; из окружија алексиначког реку Моравицу, која кроз Алексинац тече; с леве стране из окружија крушевачког реку Турију спроћу манастира Св. Романа, Ђуниску Реку; а код села Сталаћа утиче у велику Српску Мораву. На овој Морави има три превоза, зато што се редко гди газити може: на Прћиловцу спроћу Алексинца, на Ђунису и код Сталаћа. Рибом обичном је изобилна.

8. На границу Србије наступају два **Тимока:** велики и мали. **Велики Тимок**, који Србију од Бугарске 13. сати далеко дели, извире у Бугарској у кадилуку Пиротском с јужне стране Балкана, више села Равног Бучја а у Србију наступа на границу окружија гургусовачког (сад књажевачког) код Коритаца између гора: Дреноврта и велике Падине; одакле текући кроз окружије гургусовачко, црнорјечко и покрај крајинског утиче у Дунав 1 сат ниже Радујевца. С десне стране прима реку Репушничку, Жуковску и Кади-Богаз; с леве пак стране 1¼ сата ниже Гургусовца (сад Књажевца) Мали (или пандиралски, или сврљички) Тимок, који кроз Гургусовац тече; из окружија Црнорјечког 1 сат ниже Зајичара трећи (или кривовирски) Тимок или Црну Реку, која кроз Зајичар тече; даље Ми-

куличку и Вражогрначку реку из окружија крајинског, Велико - Јасиковачку и Мокрогорску реку. Он се од Зајичара редко где газити може. На ушћу, као на друму, између Ниша и Србије постоји превоз. Он је од Зајичара на'ниже тих, дно му је по готово свуда песковито, и из песка његовог испирају злато. Рибе у њему имаде изобилно. У њему има особита нека риба, коју житељи тамошњи зову Верозуб, која је много налик на шарана, само што му је шкрга мања и блеђа и ужи је од шарана, има га од 3—4—5 ока тежине; вкуса је особито доброг; вата се само у овој реки и у Олтеници у Влашкој, а више нигде; риба ова налази се у овој реки само лети у Јунију и у Јулију месецу.

9. **Мали Тимок** премда не чини нигди границу Србије од Бугарске, ипак се међу овог рода реке ставља, јер долази преко границе Србије. Он извире такође у Бугарској у кадилуку Пиротском између планина: Орлана и Бабине Главе, а у Србију утиче на граници окружија књажевачког, код састанка Пандиралског, где се у подземне пећине слива и на један сат ниже код села Периша опет из земље изтиче; и полу кружно текући кроз цео Сврљички Срез и варош Гургусовац, ниже које ¼ сата утиче у велики Тимок.

Водена граница Србије заузима 183¼ сати турских а цела граница у наоколо 275 сати турских, и тако имамо суве међе 91¾ сати турских.

II. Реке домаће, веће и мање.

1. **Морава српска** извире на граници у Старом Влаху окружија Ужичког, срезу Моравичком, из планине Голије. Глава јој се дели на три рукава, један рукав извире од Јанковог Камена, други рукав испод Скендеровца, а трећи испод Сувог Р'та више села Јерчега, па се зато овде зове Јерчегска Река (овде се Голија планина са планином Јавором дели). Сва се ова три рукава састају, и један у другог сливају више вароши Ивањице одакле 2. сата до села и цркве Ариља са Великим Р'завом и Ђетињом састају и носе име Моравица, а одавде тек постаје права Морава. Текући с места од Југа к Сјеверу покрај Ужичког, Чачанског, Рудничког с две стране, Крагујевачког, Крушевачког и око целог Јагодинског, врло мало Алексиначког, Ћуприског, Смедеревског и Пожаревачког, прима у себе с леве стране; из окружија Ужичког: Велики Рзав, Ђетињу, ниже Пожеге Скрапеж, с десне из Драгачева реку Белицу код Гугаљске скеле, обрнувши се од Овчара и Коблара к истоку до Крушевца, прима с леве стране из окружија Рудничког реку Каменицу, ниже Чачка: Чемерницу, у коју Деспотовица утиче; из окружија Крагујевачког ниже Карановца Гружу, а с десне стране код Карановца Ибар; више Крушевца Велуђску Реку, ниже мало Расину и код Сталаћа Бугар-Мораву. Од Крушевца обрнувши свој течај и опет к сјеверу, прима она с десне стране из окружија Алексиначког реку Шупељак, код Параћина Црницу,

код Ћуприје Раваницу, испод Свилајнице Ресаву; с леве пак стране више Јагодине Лугомир, ниже Белицу; из окружија Крагујевачког Багрданску реку, и из окружија Смедеревског Лепеницу, код Орашја Јасеницу. Више села Лугавчине одваја се од велике Мораве отока једна под именом Језава која се под Смедеревским градом у Дунав салива а права Морава текући између Смедерева и Пожаревца утиче у Дунав код Кулича 1½ сата ниже Смедерева.

Морава од Чачка и ниже њега широка је 30 до 40, а код Пожаревца 50 до 70 хвати; у Септембру 1857., кад је вода врло мала била, износила јој је ширина на ушћу, где Ибар у њу утиче 30 хвати; код вароши Ћуприје има ширине вода од 30 до 100, а од једне обале до друге има местимице преко 160 хвати. На ушћу код Кулича, где се Морава у Дунав слива мерена је она у Децембру 1857. године, и имала је 70 хвати (ваљда при најнижој води?) од једног краја до другог. Место у Дунаву, где Морава улази и простире се, има висине 1 до 2 стопе, при највећем стању 3 хвата, а при средњем 9 стопа до 2 хвата. Средња ова висина постоји од Марта до Јулија месеца; а кад би се од клада и супова очистила могле би по њој од 30—40.000 ока товарне лађе пловити. На Морави има 21 превоз: скела гугљарска, код Чачка, Станчића, код Мрчајевца, код Катрге, Обрве, Сирче, Милочаја, Чукујевца, Новог Села, Трстеника, Почековине, Јасике, Обрежја, Рашевца, Синег Вира, Глоговца, Вајске, Црквенца, Ливадице, Батовца, на друму између Пожаревца и Смедерева.

Морава од Чачка на ниже све саме ниске брегове и широка поља има, која су од свију поља и равница у Србији најплодоноснија, на којима се највише кукуруза обдјелава. Морава кад нарасте велика, врло је плаовита. У њој има свакојаке рибе: велики сомова и шарана, јесетра и особито велики носвица.

2. **Колубара,** у окружију ваљевском извире на граници ваљевског и подринског окружија између планина: Медведника и Јабланика, 6 сати више Ваљева; одакле текући кроз само Ваљево прима ¼ сата испод ове вароши у себе Градац, који из Дивчибарских планина на граници ваљевског, ужичког и рудничког окружија извире, даље Љиг из окружија рудничког, Пештан и Турин, из окружија београдског; с леве стране Рабас из окружија ваљевског и слива се код Палежа у Саву. Овде на ушћу вози скела због успора Савског; а на више свуда се газити може, она се пружа на 20 сати дужине, има на њој много добри велики воденица од 10—12 витлова. Воденице ове међу и зими и лети. Више Ваљева има у Колубари лепих пастрмка као и у Градцу, а ниже реченог места има свакојаке рибе.

3. **Млава,** у окружију пожаревачком у омољском срезу код села Жагубице из једног јаког и велике дубљине, и као највеће гумно врела извире; обкољено са свију страна малим брдима под самим врелом воденица од више титлова меље. Она тече кроз велике планине горњачке покрај манастира Горњака до Ждрела и даље кроз цело окружије (?),

од југа к истоку, примивши многе друге мање рјечице, утиче у Дунав код села Костолца. Млава је после Колубаре с воденицама најбогатија. Она се може свуда газити горе, а на ниже имаде на њој велики дрвени мостова.

4. **Пек**, извире из поречких планина у срезу Поречко-Ријечком на граници окружија крајинског, више села Дебелог Луга близу Мајдан-Пека. Он је као и Млава велики, само што је много бржи од Млаве. Слива се у Дунав код села Винче ниже Великог Градишта. Пек се свуда гази, кад је мала вода, има много бродова; а кад је велик, мора се чекати док вода опадне.

5. **Поречка Река** у окружију крајинском, извире са северне стране планине Дели-Јована с једним рукавом; а с другим од Рудне главе. Слива се у Дунав 1 сат ниже Дол. Милановца. Она је песковита и доста брза; у песку њеном може се наћи злата.

6. **Трећи Тимок**, иначе Кривовирски или Црна Рјека, у окружију црнорјечком, извире у срезу зајчарском више села Кривога Вира; извор му је 2 хвата од земље висок у једној полуокружној каменитој стјени, која га у полак наслоном својим покрива. Водопад му је такође за 2 хвата висок, под којим одма воденица с два витла меље, у самом извору неприметно је како вода извире, но само даље од извора. Текући покрај подножја планине Ртња, кроз цело окружије црноречко и варош Зајчар слива се у велики Тимок 1 сат ниже речене вароши. Он је код Зајчара

мало мањи од великога Тимока. Има у њему лепе рибе. Дужина његовога тока износи 10 сати.

7. **Моравица**, река у окружју Алексиначком, извире 3 сата више вароши Бање на граници окружија сад књажевачког испод планине Озрена; одкуд текући покрај саме Бање и даље између планина Тракање и вароши Алексинца утиче у Бугар-Мораву ¼ сата ниже Алексинца. У њој имаде различитих лепих риба. Пружа се дужином 9 сати.

8. **Расина**, река у окружију Крушевачком, извире у срезу Козничком између планина Готче и Жељина, текући кроз цео срез Кознички до више цркве Брусе, где се са Грашевачком и Брзетском реком саставља, одатле постаје већа, тече даље Крушевцу и ниже вароши ове ½ сата код села Бивоља утиче у Бугар-Мораву.

9. **Јадар**, у окружију подринском, извире на граници окружија ваљевског из планине Вукопа. Тече кроз цео Јадрански срез и утиче између Лознице и Љешнице у Дрину. На ушћу се неможе газити; а на путу Лозничком има мостова преко њега.

10. У окружју Ћуприском две су повеће реке у срезу Ресавском **Ресава**, а у срезу Параћинском **Црница**. Ресава има много воденица, као и Колубара. Она извире из дубљине Голубињски планина. На њој имаде стругарница на коима се јелове даске и друга грађа струже, и барутана са ступама, те се барут туче и прави. Тече кроз цео срез Ресавски и покрај манастира Манасије између планина: Мађије и Пасторка и вароши Свилајнице, а 1 сат ниже ове утиче у велику Мораву.

11. **Црница** у срезу Параћинском извире из планина Голубињских више села Забрега и из планине Брезовице, она не пружа се далеко, ал је врло јака, текући кроз варош Параћин утиче она испод вароши ове у Бугар-Мораву. У њој имаде риба свакојаких, од села Бошњака на више к селу Забреги, има доста пастрмки и младица.

12. У окружју Крагујевачком највећа је река **Јасеница** која извире од Рудника, и текући кроз окружје Крагујевачко и Смедеревско поред вароши Паланке, утиче у Мораву код села Орашја. На ушћу се не гази, него се прелази преко великог дрвеног моста. На њој имаде доста воденица. И у њој имаде изобиљно риба свакојаки.

13. **Пештан**, ова је река по највећа у окружју Београдском, извире из планине Букуље близу села Буковика у окружју Крагујевачком, тече даље и примивши с леве стране код села Врелаца реку Лукавицу, утиче у Колубару између села: Степојевца и Дражевца. И у њој има лепи различити риба.

ГРАЂА

ЗА ТОПОГРАФИЈУ

ОКРУГА КЊАЖЕВАЧКОГ

СА КАРТОМ.

НАПИСАО

СТЕВАН МАЧАЈ,

ЛЕКАР ОКРУГА КЊАЖЕВАЧКОГ, РЕДОВНИ ЧЛАН КР. МАЂАРСКОГ ДРУШТВА ЗА ПРИРОДНЕ НАУКЕ У ПЕШТИ, И КОРЕСПОНДЕНТНИ ЧЛАН СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА У БЕОГРАДУ.

I.

Књажевачки округ лежи између 38—39° северне ширине и под 38° источне дужине.

Граничи од истока и југа са Бугарском и то са видинским пашалуком у дужини од 18 сахата и са нишевачким у дужини од 26, од запада и севера са алексиначким и црноречким округом.

Величина округа износи до 100□ сахата.

1. Реке и баре у окр. књажевачком.

Најглавнија је река у књажевачком округу тако названи *Трговишки Тимок*, који извире у пиротској нахији код манастира св. Николе до села Бериловца и Врстовца на два сахата од наше границе, и код карауле Коренатаца улази у наш округ и пошто репушничку, д. каменичку, жуковачку и трговишку реку у себе прими, саставља се испод окружне вароши са сврличким Тимоком. *Сврлички Тимок* извире код села Паиж у Пироту; Шестигабарска и Витановачка река јесу главе овом Тимоку, који тако састављен улази у нашу земљу код Пандирала. — Мало по ступању у Србију улази испод Пандирала у природни тунел, у коме свој пут близу 300 хвата продужава, пак више села Перишa опет из камените пећине истиче. Овај подземни пут врло је знаменит с тога, што при улазку у тунел вода ма у

каквој количини да се накупи, опет се при излазку непримећава да је већа, гди напротив кад се пре улаза смањи и при излазку остаје знаменито мања. Приликом провальивања облака, кад вода читаве грмове, греде, пањеве и кладе у тунел уноси, још се досад није могло приметити, да су се виђали при излазу исте ствари. Вода што се тиче боје и бистроће једнака је и при улазку и излазку, нити се може казати, да је она подложна каквом филтровању. При изласку чини се као да се вода из знатне дубљине тихо диже, а не да дотиче.

У Пандирало улазио сам 23 Јулија и 10 Августа 1862 год. но после 47 хвати пута принуђен бих због дубоких вирова да се вратим. — Глава ове реке често пресушује, тек пошто прими манојлички, гушевачки, црнољевички, изворски, преконошки и галибабински поток, постаје повећом речицом, која код Нишевца испод старог града Сврљига у клисуру од кречних стена улази, и у њој свој ток до Подвиса продужава. Од Нишевца до Подвиса прави Тимок на места мање или веће водопаде, најзнатнији је тако звано „Рипало“ где вода са 1,5 хвата скаче са јаким шуштањем; пошто би примио неке мање поточиће састаје се испод Кнежевца са трговишким Тимоком. Дужина Тимока од извора до Кнежевца износи 16 сахата.

У Тимок утичу ове мање воде:

Манојлички поток почиње са четири главе и то из Црквенца, Шестигабра, Јеленка и из Манојличког ждрела, ови се извори стичу више манојличке цркве и чине манојличку реку, која се с десне стране

у сврлички Тимок улива. Дужина реке износи до 3 сахата.

Гуљанска река, која никада не пресушује, извире из планине Баре и после тока од полдругог сата утиче у Тимок.

Изворски поток почиње између Бурдима и Бучума у брегу Врлину, прима у себе више поточића, као што је онај што извире код цркве из брега Ждрело, а даље Мали Извор и Големи Кладенац што долази од Мрљиног дела; све се ове воде сливају спрама села Белог-Иња у сврлички Тимок.

Црнољевичка река извире из Ждрела више и за ¼ сата утиче у Тимок.

Белоињска река постаје из сљедујућих извора: **Дебеле букве**, која излази из Подевала брега, **Раичине баре**, која долази из Коритиног дола, прима у себе речицу **Корито**, **Забел главу** и **Белоињско врело**; према селу сви се ови потоци по путу од ½ до 1 сата сливају у сврлички Тимок.

Главно врело **рибарске реке** излази из Јавора у Ђуриначком атару, прима у себе **Божичев Кладенац** и **Црвено барско**; три ова извора сачињавају рибарску реку, која има дужину од 32 сата.

Хајдучки Кладенац, који уз дубоког дола и **Прехода**, који из Шопора сељског произлази, стичу се у Ђуриначку реку, која у сврлички Тимок утиче.

Преконога има две реке: а), **Добру**, која долази из брега Коларнице и прима повише малих поточића, као што су: **базарски** што долази од Дебелог дела, **цигански** и **баичин** поток; б), Врело, које у брегу Стражи извире, прима у себе **Помоо-**

ницу, а наниже код воденице Румењка обе ове реке састављене утичу код Дервена у сврлички Тимок.

Лалиначка река извире у селу Сливју; у њу се улива на месту што се зове Ливађе Грбовачка река, која у тако названом градцу започиње и **Стаичин** поток истиче из Дувијег врха и улива се испод Орловог Гњезда у Грбовачку реку, а овако скупа под именом **Калиничке реке** улази више Нишевца у Тимок, дужина јој износи до три сата.

Поред свега тога што се оволике реке у сврлички Тимок до села Нишеваца сливају, често је опет тако мали, да једва отиче, но у даљем свом току у клисури прима још више мањих речица и постаје непресушном реком.

Малушински поток извире у селу Драинцима испод Трешнога камена и слива се више Нишевца у Тимок.

Белица извире из планине Девице прима у себе Мечидолски поток, који у Мечијем долу извире, и код **Курвана брега** улива се у Белицу; Мечидолски поток, који у планини Белици извире и ниже Мечидола заједнички се више сврличког града у Тимок спушта. Дужина му је до три сата.

Ракиначки поток извире у брду Ракинцу више села Палилуле. само у кишно пролетње време отиче, и пролазећи кроз село утиче у Тимок.

Трстеница река извире у Гудилом ждрелу и кроз Палилулу у Тимок улази.

Буковички поток извире у селу Буковику у бањском атару, па се затим у трстеничку реку код села Палилуле улива.

Топалски поток, који се и Ждрелце називље почиње у брду „Задна,“ тече кроз село Топлу, где је један извор, који никад непресушује, с њиме се једини продужавајући свој пут улази до тако названог Сињег-врха у Тимок.

Југо-западну границу овог округа чини река **Девица,** која из планине Девице у бањској извире, пошто у себе прими Оштру чуку, лабуковачки, пирковачки св. ранђелски и попшички поток код последње карауле нашег округа, Драговца, у Бугарску прелази.

Пирковачка река извире у брегу Лесковику тече кроз село Пирковце и улива се у Голему реку или Девицу.

Манастирски поток има три извора, но највећу количину воде добија из манастирског врела.

Попшичка река извире код села Копајкошаре у брду Равништу из повише врела и улази у Девицу или Голему реку.

Селишки поток извире из Јездиног врха и утиче у Голему реку.

Пошто сврљички Тимок прими у себе и Топалску реку, и клисурска ждрела, ступа код Подвиса у тимочки срез, где му долазе још ове реке: *Орешачка* река, која извире из планине Кључа, у њу се улива *Студени поток,* који тече из планине Мида, и још више мањих поточића и кладенаца у себе прима. *Грезанска река* има три главе: *балановачка* извире у белопоточком атару, *топалска* у буриловачкој клисури, *слатинска* под именом Студенца у планини Тумби, она протиче кроз Зориновце и Сла-

тину и прима близу Вине *винску реку*, што долази из Краљевице а тече кроз Булиновац и Вину. Код „саставака“ ниже Булиновца прешачка и грезанска река стичу и сливају се у Књажевачком атару са тимочком водом у јаз пок. Стевана Пироћанца.

Женска река долази из планине Чапљака с десне стране прима испод села Кренте крентачки поток, који извире из тако назване Големе Ливаде, с леве стране долази друга глава из Љутог врха; обе ове главе сједињене ниже села Жлне утичу у Тимок.

Ове се реке у главни или трговишки Тимок сливају: *гор. Каменичка река*, која има две главе: једна долази од Писане Букве и Иванове Ливаде, а друга из Јаворског дола са врелом из Јаблана прима у себе гор. Каменицу. Остале главе имају своја имена и то корнатечки поток извире у турском брегу Корнатеци; *Чупуриски поток* извире у Вотњику, *Прогореличком* је потоку глава у брегу Прогорелици, *Мељском* је потоку глава у Турској у Драиловцима, у њега улази поток из брега Драголици. Ове се последње четири реке сливају у Тимок до села гор. Каменице.

Доњи Каменички Поток извире у Турској у брегу Големе Ливаде, код карауле Црквенца улази у Србију, прима у себе више мањих речица и слива се више горње Каменице у трговишки Тимок.

Штрбачке речице има их на броју шест: 1. извире из брега Витличког, састаје се са потоком *Менедицом*, 2. долази од брега *Бара*, прими неколико малих извора; 3. тече од Петрове падине; 4. од Биљине падине и у њу се улива други поток што

иде од Селишта; 5. долази из Грнчара; 6. од Ушевице.

Црвенички поток извире у самом селу из више кладенаца с леве стране и улази код воденице у Тимок.

Жуковачка река долази са три главе из алдиначког атара под именом Лева река, Космавица и Топузанов гроб, прима Дрвничку, Балиначко-старо-Коритску, Дејановачку и Причевачку речицу и улазе близу села гор. Соколовице и Жуковца у трговишки Тимок.

Трговишка река има два извора Локвански и Бучиновски, који се код села Штитарца сједине, пролазе скупа кроз село Трговиште и уливају се у Тимок.

Именоване реке сачињавају **Трговишки Тимок,** који се испод Књажевца са сврличким Тимоком стиче.

Испод Књажевца улазе у Тимок с леве и десне стране још ове реке:

Калиничка река извире у алексиначком округу у селу Влашко Поље тече кроз село Бучје, ту се стиче са другом главом, која долази од брда Бранковице. На крају села Бучја прави калиничка река леп водопад. Код села пак Ваљеваца прима у себе неке мање поточиће, који у брдима Слемена, Равуловца и Кремена извиру; слеменски извор пролази кроз село Дубетинце, испод тог села прима друга два извора, и као повећа никад непресушујућа река тече кроз село Дречиновци и слива се у Тимок испод Књажевца.

Башава извире у Голој-Чуки више села Бер-

чиноваца, у току своме прима незнатне изворе, крај Горњег Зунича продужавајући свој пут на сат испод Књажевца с десне стране улази у Тимок.

Трновачка река извире из кладенца „Видерице“ прима у себе Свракар, Церцин кладенац, Ћуанац а у селу Трновцу воду што из тамошње чешме долази, па наскоро стиче с леве стране у Тимок.

Јелашничка река, којој долазе млоги извори и поточићи, један је од најглавнијих извора у планини Расоватог камена, и у току своме прима Мељачку реку, Уров дол, Јелашницу, која из Алдиначке међе излази и над селом Радучевцима улива се у главну реку; Влашки дол извире на Балиначкој планини, *Урдеш, Голема река* и *Левача* извиру у брегу Базови; *Паљевина* излази из тако названог Равног Брега и тече кроз село Шарбановце; две речице из Брлидола, прва из брега Плоче, а друга из Матеовог брега; најпосле *Биљачки поток*, *Карчина бара* и *ладни дол,* све ове речице и потоци сачињавају Јелашничку реку, која се испод села Равне с десне стране у Тимок улива.

Ново-Ханска река. Главни су јој извори у Бугарској у тако названом Јанкином делу. Прима најпре речицу, која извире у брегу Китки и пролази кроз село Н. Корито; даље Петрушицку реку која се збира над селом равног имена; Ошљанску реку, која се започиње у брегу Тресак.—сви ови потоци теку скупа кроз село Нови-Хан и улазе у Тимок.

Дреновачка река са два извора од којих један извире с леве стране долази из блега названог Велигден, други пак с десне стране баш у селу Кожељу, обе се стичу и теку даље у Тимок.

Суха река, која у брегу Буковцу извире и у Тимок улази. Често пресушује.

Врбичка река, која извире близу села из неколико кладенаца.

Селачка река извире на Бабином носу више манастира Суходола, прима у себе с десне стране Циганску реку, а с леве стране суходолско врело, које испод манастира прави водопад од 15 хвати, затим тече кроз село Селачку и према селу Врбици улива се у Тимок. Овај последњи поток ретко пресушује.

Змијанац излази из Голе-Стене.

Боровачка река долази из незнатних извора више села и готово сваког лета пресушује.

Изворска река извире из Бабиног носа и Милошева камена. У њу се сливају а) вода, која на брегу Блацу истиче, б) она што извире у брегу Локви. Обе ове речице теку сједињене кроз село Извор.

Шашка река извире из брега Ђаволског дола у Бугарској на један пушкомет од наше границе, прима у себе помање речице и поточиће и као последњи поток с десне стране код села Вратарнице улива се у Тимок, и ретко пресушује.

Заградска река. Састављена је из врела, што извире више села, из Поповог Кладенца и боровачког извора. Ти се извори састављају у самоме селу

и после сат и по тока улазе ниже села Вратарнице у Тимок. На међи између књажевачког и црноречког округа находи се манастирско врело, које се улива у бару Грлиште.

Белоречка река. Јача јој глава извире у црноречком округу, прима с југа поток, који испод белоречког камена под именом „врело“ истиче примивши у себе снајков кладенац и филиповски поток, промени свој источни правац к северу, затим опет у источном правцу пролази кроз клисуру и кроз село Грлиште, и ниже истог села улива се у Тимок.

Знатније баре. Великих бара у овоме округу нема. Код вароши Књажевца наоди се једна барица од 1½ плуга величине; на њој расте трска и шевар. Даље према селу Врбици види се манастирски рит од три плуга простора. Испод села Дубетинаца на Дервену мање су барице на којима трска расте. Најпосле виде се неке пиштољине близу Белога-Потока, на Ветрилу до села Сливја.

2. Врда у окр. Књажевачком.

Књажевачки је округ један од врло брдовитих округа у Србији, сав је планинама обкољен, а и сам унутрашњи простор небројеним је брдима испресецан. Прва из северне Бугарске у округ ступајућа планина *Ведерник*, близу Белограчика улази правцем сјеверо-запада под именом *Бугарске гламе* у нашу границу, и овде се раздваја: к сјеверу пружајућа се грана има ове висове: *Тресак, Бабин нос, Црноглав, Остричевица, Сименски* и *Љути До, Ра-*

њена рука, Голина и *Бездет*, који прелазе, као крајња сјеверна планина у *Вршку Чуку*. К западу идућа грана опет се на два огранка дели; сјеверо-западни има ове врхове: *Миљина Глама, Лепушанска Глама, Лиса Глама, Љути Камен, Планински Дел, Јаношица, Буковица, Игриште, Манастирска Глама, Влашки-Дел* и са *Новохановском Чуком* спушта се у Тимочку долину. Манастирска глама пружа се преко *Змијанца* до Вратарнице, овде се опет диже постизава *Тошишницом* и *Магленом* своју највећу висину, после се опет југу спушта у *Васиљске* и *Белопоточке планине*, затим прелази и губи се иза села Давидовца у алексиначки округ.

Друга више југо-западу управљена грана има сљедујућа имена: *Тупањ, Грнчарева Глама, Градска Глама, Игриште, Чука, Турјачка Глама,* коју од *Липове Гламе* ошљански поток раздваја и са *Голчом* у тимочкој се долини свршава.

Висови који од Балкана преко „Бабиног Зуба“ у Бугарској између карауле „Кади богаза“ и „Корепатаца“ у наш округ прелазе, почињу се Црним Врхом (на Турској страни) к Ивановој Ливади спуштати и ту се деле на сјеверну и југо-западну грану. Прва се преко Писане Букве и Расоватог Камена пружа и граничи ту са Големом Гламом; југо-западна грана дели се даље на више огранака који се сви к Тимоку спуштају. Ови су огранци од Писане Букве: *Папрадна-орница, Мустачев-Хрт, Топузанов-гроб, Јаблан, Булски-дел, Умин-до, Столице, Дебела-глава, Оскоруша, Свети-врх* до манастира св. Троице; од Алдинаца преко Дрвника: *Гра-*

диште, Д. Соколовица, Жуковац; од Карауле Шљиве: *Вонска-чука, Панађуриште, Владове-крушке, Кладни Дел* и *Врањеница*.

Од Расоватог Камена пружају се тимочкој долини сљедујући врхови: Голач, Хрсовац, Базова, Манчин Крст, Средил, Друмовска преслат, Тумба, Смиљовица, Црна бара, Вардиште, Хаџин гроб, гди се у петрушкој долини окончавају.

Ови брегови чине са југо-западном граном Ведреника кадибогазку клисуру.

Јелашничку клисуру састављају: Градишка чука до Шарбановца, Јесиковац, Рушите, Лазиње поље с десне стране; а с леве стране: Кратки Хрт, Дуловиште, Црквенац, Стражиште.

Сви брегови сврличког среза јесу сјеверо-западни и југо-западни огранци другога ланца балканског и то, *Бабине главе*, која се у Бугарској на северозападну и југо-западну грану дели.

Северна грана улази са Паижким Каменом у нашу границу више Пандирала код карауле Младеноваца под именом Јеленак, к северу диже се са Добриславица, и више карауле Блата, са врхом Орловица, пружа се к сјеверо-западу и прави Горунов дел, Микулов дел, Тумбу, и од Грнчара, највишег врха, постепено се спушта до вароши Књажевца.

Исти се ланац код брда Габра раздваја и иде југу на Околиште, Тиовце, Драинце и са Кацмацином прелази у Богданицу, код Нишевца, гди га Тимок раздваја и после се опет поред Плужине, Лалинца спушта на Ветрила и иза Пирковца прелази у алексиначки округ.

Од Богданице к северу пружајућа се коса има сљедујуће врхове: Волувица, Правац, Црвена бара, Вељa рудна, Јаниште; на истоку Станков врх, Средња планина и Чести-Љиљак.

Сви остали врхови под разним именима спуштају се у тимочку долину у форми полу-месеца, као што је Тресибаба, Рогошки врх, Орешачка стена и др.

Југо-западна грана под именом Сулигата више села Козје у Бугарској, све се више подиже до *Модре стене* гди у нашу границу пролази у тако названи *Ланац*. С десне стране Ланца находи се Јелов врх и Кладанци, иза Ланца долази Мали врх, Црни врх, Голи врх, Перинатица, Голубињак, Плеш као највећа висина, Килова чука, Лесков врх, Коларница, Костолов камен, Паносница, Гарванов камен, Мала грамада, Јованов трап и Грамада, гди се други ланац Бабине главе свршава.

Последњи уз Турске прелазећи ланац ступа под именом *Бајтарице* у наш округ и прима имена: Дебели Дел, Црвена Бара, Седалиште и најзад се спушта поред села Копанкошаре у Попшић и изчезава у долини реке Белице.

Сљедујући су брегови продужења из Бугарске а имено из нишевачке долине подизајућих се брегова: Курилово, Калафат, Крша Топола, Црно Трње, Шупљи Горун, Љути врх и Драговац.

Иванова Ливада, Плеш, и Расовати Камен јесу највиша брда у овом округу. Са пограничних се брда гдешто има врло леп поглед: тако са Курилова и Плеша види се прекрасна нишевачка долина и Ниш са својим мунарима и са лепом новом срп-

ском црквом и др.; са Бабиног носа види се чак Калафат, неки део Влашке и Дунав са својим вијугастим кривинама и малим островчићима, а поред села Раковице бели се језеро тако названо Милованово блато, које се пружа до села Рабиша, врло се јасно види Белограчик и др.

У Целом округу нема *равнице*, осим у тимочкој долини, која на разним местима разну ширину заузима.

3. Производи из царства минералног.

Пре но што бих коју реч проговорио о минералним производима овог округа, ваља ми нешто казати о геолошком његовом саставу, о стенама и камењу, из ког се мало час описата брда састоје.

Већина горских ланаца, који се у округу на све стране укрштају састављена је из кречног камена. Први такав ланац јест на сјеверо-истоку онај, који испод карауле Китке и Кадибогаза у наш округ улази. На западу су му гране ошљанска брда на северозападу манастирске планине, а на северу они брегови, који до Змијанца, Вратарнице у црноречки округ прелазе. Тимоком раздвојени они се опет на западу појављују код Вратарнице, Боровца и испод Врбице и дижу се отуд у висове Стубла, Топушнице и Маглена.

Други кречни ланац, који из Бугарске у Књажевачки округ прелази наоди се на северу од карауле Коренатца; он одпушта млоге огранке, западни прави причевачки ланац до села Градишта, северо-западни соколовачку клисуру са високим од-

весним стснама до дела Жуковца, а југо западни иде до Штрпца и Тимока. Западни се ланац окончава са малим Грнчарем, на десној обали трговишког Тимока.

Трећи кречни лапац увлачи се код карауле Младенаца у наш округ. Грана пружајућа се југо-западу прави гола брда, која се између Влахова, Лукова и Околишта наоде. У више западном правцу прави изворске, драиначке планине, ове се последње гранају: северо-западни огранак спушта се преко Плоче у Тимок, исто то бива за сјеверним огранком Тресибабом, средњи пак ланац спушта се у тимочку долину код села Рогоште; на подножју овог ланца извире тако названа Бањица. Западним правцем чини Богданицу и окренувши се више Нишевца, Плужине, Лалинаца и Сливја Ветрилима се окончава. Северо-западни огранак пролази у топалски плато и одтуд се продужава до Попшице; северни пак огранак пошто би саставио Бело-Поточку клисуру повија се к северу у Васиљске, Галибабиначке и Давидовачке стеновите висове, који се на северном крају округа бучанским Магленом окончавају.

Четврти кречни ланац чини источну границу од Пандирала до Грамаде, код села Периша прелази Тимок, код гушевачко-пандиралског друма снижава се, пак се опет до Тресибабе диже и ту се стиче са пређашњим ланцем.

Последњи кречни ланац прелази код тако зване Бајтарице у књажевачки округ, у југо западном свом продужењу производи грбовачке стене и поред села

Копајкошаре испод Попшића и драговачке карауле даље се к југу спушта.

Кречне стене што толику површину Књажевачког округа покривају издижу се гдешто у високе чуке и гребене: такову једну чуку преставља Гричар, који је само са западне сгране приступан, а од истока спушта се одвесним стенама у дубљину од 50 хвата; још је већа бучанска планина, која се са севера амфитеатрално спушта у непроходљиви амбис.

Друга је особитост кречним стенама та, што праве на млого места мање или веће клисуре. Највећу такову клисуру прави Тимок у току своме до Подвиса. Овај 6 сати дугачки пролаз, кроз који Тимок тече, један је од најлепших природних појава у нашем округу. Испод Нишеваца улази Тимок у ту клисуру, гдешто се чини као да се једва помиче, другда струји са неодољивом силом у притешњеном кориту, а на неким местима се са великим шумом низ излокану литицу стропоштава у дубљину од млого хвата. Под сврличким је градом ова клисура највеличанственија: ту се река скреће са свога правца и обилази стену од 10 до 100 хвата, на којој је озидан био стари замак Сврљиг и то на самом њеном врху, где се чини да једва има места за орловог њиздо. Клисура ова није од крај адо конца проходљива; ја сам 1862. г. са највећом муком могао од улазка до испод „Рипала“ продрети, нити ми је познато, да је когод други кроз њу прошао.

Трећа је доста знатна клисура горњо каменичка: њу је репушничко-папратска река прокопала, тако,

да су једва једна кола у стању да прођу. Пролазећи туда човека страх обузима е ће се стеновита платна, којих може на обе стране рукама дохитити, над њим склопити. Пут траје 5 минута.

Има још других али мање знатних клисура, као она између Градишта и горње Соколовице и друге на трговишком Тимоку, око Барањице и т. д.

Још имају кречне стене и ту особитост, што се у њима на многим местима налазе мање или веће пештере као: у Пеконогама, Попшићу, Нишевцима, Белом-Потоку, Васићу, Пандиралу, г. Каменици, Вратарници, у тимочкој и соколовачкој клисуру и др.

Да видимо из ближе неколицину од главнијих пештера.

Преконошке пештере налазе се у сврљичком срезу на ½ сата од села Преконоге на страни, која се стрменито диже десно од пута, што из реченог села на границу води. Ту има свега три пештере: две су к северу окренуте, трећа запада. Средња која је под именом *Шакрна страна* позната јест најзнатнија. Улазак у ову пештеру врло је снизак: човек мора на три хвата далеко насатице лежећи полагано се помицати, док дође до прве пространије шупљине, која је сталактитима на прилику филарета од ниског улазка раздвојена. Пошто се прсђе ова природна препрека шупљина постаје све пространијом; њени се сводови блистају, као да су драгоценим камењем посути. Овај се део пештере може сматрати као нека огромна гробница, јер се ту наоде небро-

јени остатци свакојаких препотопних животиња. На југо-западном крају ова се прва шупљина стешњава у пролаз, који води у други део пештере. Пролаз је овај врло клизак, бар за човека, који томе није вичан, да хода по самој поледици. По кратком путу стаза се повије на више, њом се стигне на неку омалену равницу и ту се пролази са доста великом муком поред амбиса, док се доспе до пукотине, која води у главну пештеру. Кроз пукотину ваља се спустити на конопцу, по томе се стаза опет на више пење и најзад се по дужем пужању излази у главну пештеру. Ту се указују зачуђеном гледаоцу свакојаке ствари, које људска фантазија и слаба светлост од неколико донешених свећа завија у виђене којекада ликове; неки држи да је у каквој цркви са олтаром, амвоном и полилејима, други се диви прекрасним мермерним стубовима и свакојаким статуама, млоги виде кошљице, големе главе од шећера, гробнице и друге обичније ствари, сваки пак опажа своја чуства узбуђена необичношћу околине, у којој се налази, а ово узбуђење увећава самоћа и сумрачност дубоко под земљом скривеног места и тишина, која ту влада и коју једва да прекида гдекоји водени млаз, који низ дуваре од пештере лапти, или са свода на махове капље у свакојаке камене ведрице.

Ова иста вода, која једна буни вечиту тишину пештере, једина је и сила, која ствара сва она чудеса, што се у пештери виђају. Честице од кречне материје у води растворене скамене се после излапења воде онде, где су са воденом капљом пале,

и на тај начин стварају се полагано сталактити и друге чудновате ствари, које сам пре споменуо.

Испод описате пештере находи се друга под именом *Голема Шакрна*. Улазак јој је 3 хвата висок, 4 широк, а 4 до 5 хвата дубока је; свод из ког се у другу мању пештеру пролази, садржи неких окамењених костију.

Трећа више к југо-истоку лежећа пештера названа *Равна пећина*, у толико је спомена достојна, што сачињава издубљену шупљину једнаке ширине и дубљине и што је као црном чохом застрта од гара; у средини њеној има округао сталактит од 1-5 хвата дебљине.

Идући од Вратарнице к Књажевцу с леве стране находи се брег Голина, који у себи скрива пештеру названу *Топлик*. У њу сам улазио 18. Јануара 1861. године и то због тога, што ми је јављено, да је вода, која из ње извире приметно топла. Према доста великој зимској цичи вода, која из пештере излазаше, чињаше се чисто млака=9°Р. Скинувши обућу уђосмо кроз узану, доста ниску пукотину најпре јужним правцем, после се истоку окренусмо и ту шупљина постаје већа. Пештера је ова готово округла, до 5 хвата висока, а заузима простора до 16 кубичних хвата, у средини пештере спушта се врло јака водена жица, која са јаким брујањем пада на 3 хвата висок и до 2° широк, округао сталактит. Место само од неколико свећа осветљено, монотонија падајуће и свуд унаоколо расипајуће се и падајуће воде, побуђују у находећег се ту човека доиста страховито чуство. Ја искрено

признајем, да никад што чудније и страховитије видио и осећао нисам.

Знатна је још пештера, која се између села Мањинаца, Кожеља у Бучја на топушничкој планини налази. Ја сам двапут у њу улазио, последњи пут у друштву лицејских питомаца 1863. године. У овој се пештери налази, кад лети довољно влаге има, на више педи нагомиланог леда. Одкуда то долази да се у овој пештери и у њој подобним лети находи леда, а да га зими нема, ово су различни испитачи природе покушавали од различите руке да растумаче. Најприличније је мишлење оних, који то приписују спором изједначењу температуре подземних празних просторија са спољашњим ваздухом. Зимња температура врло споро разлађује камене слојеве, који пештеру сачињавају, и истом онда кад по дужем трајању стигне до 0°Р. почиње да се ствара од влаге што је у пештери лед, а овај ће тек онда почети да се топи кад летња температура до дубљине пештере доспе.

Има у кречном камењу још и других пештера, које су мање знамените и од којих су многе само онима познате што шалитру кухају. У нишевачке пештере неможе се улазити због мефитичког гаса, којим су напуњене и од којих се запаљена свећа или луч гаси.

Осим пештера виђају се у кречном камену многе *вртаче* или углубљења земље налик на какав огромни левак. Особито сврљички срез богат је оваквим вртачама и то на Плочи на путу од села Извора до Љубине Воде, код Драинаца, Преконога, али нај-

више их има по граници око карауле Блата. Неке од ових вртача праве су безданице, које у велике дубљине силазе; камен, који се у њих баци дуго се време чује, како се о дуваре амбиса разбија.

Како ове вртаче тако и пештере издубљене су силом текуће воде, која је кадра, да угљокисели креч раствори, особито онда кад садржи повише угљене киселине: јер кад ова из воде изађе, угљокисели креч пада с места на дно и представља оно, што је нашем свету под именом бигра познато. Оваквог бигра има на млого места у нашем округу на име у Поншићу до преконошке воденице а највише у Суходолу: црква и све манастирске сграде почивају овде на бигру, који се непрестрано умножава из извора што више манастира из кречне стене избија.

Поред кречног камена, који већину простора у овом округу заузима, има још овог камења: Пешчара и то на много места. Најглавнији је онај до села Трговишта, Жлне, Слатине и Зориновца. Трговишки је груб зелено-плаветникаст и сачињава једну гомилу; жлнски раздваја сву планину до саме реке више села на прилику каког зида од шкриљња, испод села виђа се у слојеве мање или веће дебљине састављен. Пешчар, који се између карауле Тополе и Курилова у сврљички срез увлачи, црвен је и крупан, пружа се до самог манастира св. Ранђела, и преко реке Белице прелази у алексиначки округ. Има још пешчаног камена и у самом Књажевцу близу куће поч. Стев. Пироћанца и у њему се находе неке окамењене шкољке.

Воденичарског порфира и то од три рода има у селу Зубетинцима.

Сиенита находи се на Расоватом камену близу Подвиза.

Гранита има на Ветрену; на Ивановој ливади гранита и гнајса, а испод Шљиве у селу Папратни налази се нешто серпетина.

Још имам да споменем у селима Дрвнику, Старом Кориту и Бањици находеће се огромне црвено мрке и црнкасте шљаке, које имају 50 — 80 ока у тежини, и које доста наличе на неке базалте.

Важно би било дознати геолошко доба, кад су стене што овај крај Србије састављају, постале; али је то за сада бар што се целе површине овог округа тиче немогуће зато, што још нема довољно палеонтолошких података, који би допуштали, да се у овом обзиру штогод одсудно каже. На Кожељу нађен је окамењен пуж: Acteonella gigantea, а близу Периша окамењена шкољка Rhynchonella vespertilio; по овима значајним шкољкама те две точке спадају у формацију креде, и то у ону етажу коју у Аустрији госауском називљу, а оваю спадају по свој прилици и они пешчари, што су у Књажевцу, и неки Амонити, који су гдешто по округу нађени, а најпосле и они млоги корали, који се на путу у Пандирало у брду копају. На подножју Плоче према Подвису стене су начичкане невим нумулитима или орбитолитима, који се нису још могли точно испитати да би се дознало, дали спадају у Еоценску или коју сгарију формацију.

У погледу на употребљиве минерале наш је округ врло сиромашан. У Причевачкој планини Златарици копало се за турско време олово, за сад се нико с тим незанима. Брусног камена има у Зориновцу и Новом-Кориту. Угљена и то лигнита нашао сам на млого места а особито у Јелашничкој реци, у Вину, у Подвису, Жлни и Бучју; но нигди се неупотребљава за кућевну потребу.

Исто је тако овај крај Србије сиромашан и у минералним водама, јер има само три извора, које у њих бројати могу, два млака и један хладан. Први се налази близу Рготште, његова је вода бистра, пријатног куса и има температиру од 21. 5°Р.

Други топли извор находи се у Нишевцима у самом кориту Тимока тако, да му се вода меша са речном водом. Ја сам је 25. Окт. 1860. год. мерио и нашао сам, да је 11°Р топла била, кад је у исто доба тимочка вода имала 3.5°Р топлоте. Од ова два извора немамо још поуздане хемичке анализе. Трећи хладни извор налазисе у Липници хатара плужинског.

4. Производи из царства биљака.

Округ овај лежи на источном крају Србије и зато има, већ по овом положају, вегетацију, која се у млогоме чему од вегетације у осталој Србији разликује. Ево биљака, које су по Дру Панчићу искључиво у овом округу нађене и које спадају већином у грчку флору, а неке што су звездицом забележене, посве су за европску флору нове: Dian-

thus Nocanus Boiss. Silene Lerchenfeldiana Bmg. Cerastium campanulatum Vis. Astragalus glycyphylodes Stev. Cytisus microphyllus Boiss. Ononis Columna All. Trigonella striata De. var. uniflora Panc.* Orobus luteus L. Potentilla geoides DC. Sempervivum purpurascens Sch. Ribes grossularia L. var. pubescens Koch. Aethusa elatior M. B. Freyera cynapioides Rcht. Knautia lyrophylla Panc.* Scabiosa micrantha Desf. Achillea pubescens DC. Senecio tymphraesteus Boiss. S. Othonnœ Sm. Chamaepeuce stricta DC. var graeca Boiss. Centaurea chrysolepis Vis.* C. salonitana Vis. var. Hieracium moesiacum Panc.* Campanula Wildenovii Boiss. Verbascum pannosum Vis.* Salvia officinalis L. S. argentea Sm. Calamintha Nepeta Clairv. Hyssopus angustifolius MB. Stachys spinulosa Sm. Globularia vulgaris L. Rumex arifolius All. Euphorbia Myrsinites L. Lilium albanicum Gri. Allium sibiricum Stev. Colchicum spec.*

Од употребљивих биљака расту у овом округу млоге тако зване официналне биљке као: кукута, татула, слачица, наваља (Aspidium filix mas.) буника, велико биље, матичњак, пелен, саса, чемерика, мразовац и др.

Од дивљих биљака што дају боју узима се: српац за жуту, метвица и натракула или козлац за црну, а рујз за црвену боју. Од овог последњег сваке се године износи 8 до 12.000 ока у краински округ.

Осим мање важног шибља, што по шумама расте, има у овом округу доста леске и дрена, бзове и пасдрена око река и села, фење по сврљичком срезу,

белог и црног глога (Crategus melanocarpa MB), јоргована свуда по камењарима, морског грожђа (Ribes Grossularia L) на Плешу, кржљавог бадема (Amygdalus nana) на Кожељу, а свуда по вишим брдима лепих малина.

Од шумског дрвећа ово је најважније: граница, горун, цер, љутик, јавор, млеч, клен и маклен; различите липе, јасен бели и црни, буква, граб, брест, јова, бреза, топола, различите врбе, ређе се гдешто још вија дивља, или мечија леска.

Оголићен кречни камен, који доста велику површину у овом округу запрема, узрок је те су шуме особито по нижим топлијим крајевима у нас доста ретке и зато бива оскудица у дрвљу, који дан све осетљивија, поглавито онде где се, као у окружној вароши, новише народа стиче. Најжалостније голети вијају се на Големој Глами, на Барама, близу Нишеваца, над Белим потоком, над Кожељом, близу Подвиса и др. Поред ових голих камењара има гдешто и врло лепих шума, највише на граници као на Бабином носу, од Чумине реке до Иванове ливаде, на Плешу, Курилову, Бучју и др. Шуме су ове већином букове, ређе се вија по подгорју растово дрвеће помешано са буквом или грабом. Још је спомена вредан за наш округ орах, који свуда око река а највише на трговишком Тимоку у великом броју дивљи расте и толико плода доноси, да се сваке године знатна количина његовог производа у Турску продаје.

Међу најважније биљке, што се и нашем округу сеју, спада кукуруз, јер га народ највише и нај-

радије употребљава, али и успева тако добро, као да му је тимочка долина права постојбина. Мање се сеју стрна жита и то зоб, јечам и пшеница, која особито у тимочкој долини воло добро успева; најбоље пшенично брашно доносе на пијацу Штипљани, Зориновчани, Селачани, Ново-Ханчани, Баличани и Винчани. Проса (ситна проја) у нас нема, а ни за елду у овом округу нико незна.

Доста је важан и кромпир, који као да се све већма одомаћава у нашем округу, за сада пак највише се сади по граници.

Међу најважније поврће спада лук (црни и бели), купус и паприка; од последњег двога толико се у нас производи, да се тим скоро савршено намирује потрошак од лука, за сада се још подоста увози из оближњих округа.

Од бостана особито се одликују добротом својом каличинске лубенице и диње, али највише се бостана сади у окружној вароши. Бундева и тикава има свуда у изобиљу.

Од варива најобичнији је пасуљ, мање се сеје боб и сочиво.

Биљке које би се као артикле за трговину дале употребити, слабо су народу овог округа познате.

Конопља се сеје врло мало, нешто више лана и то у сврљичком срезу. Погдешто су се почели чинити покушаји са сејањем шарлагана, (Sesamum).

Ради боје саде гдешто по селима броћ, више је распрострањен дивљи шафран, осутак или милобод (Carthamus tinctorius).

Дуван је врло редак и оно што се производи није баш ствари.

Леп напредак опажа се у новије време у гајењу винове лозе, за којом је радњом наш народ особито у тимочком срезу живо пошао. Најбоље је за сада вино врбичко, кожељско, штипинско, дебеличко и књажевачко. Што још за сада уназађује ову радњу јест недостатак добрих подрума и добрих судова, и то чини да нам се вино дуго држати неможе. Поред тога још влада и тај хрђав обичај у овом округу, да се у вино меће пелен и друге мирисљаве биљке у тој намери, да се вино боље одржи и да је кусније.

По конскрипционом протоколу у тимочко заглавском срезу има свега 21.583 мотика винограда, од тих долази на Књажевац и његову околину 4007 мотика и то:

На источне винограде, Дубраву и Диволески и Љути поток.	1654	м.
На Главичицу или јужне винограде .	873	„
На стране дуж алексиначког друма .	1300	„
На крај где је ћурчијски мост . .	30	„
На Церван или јужне винограде .	150	„

У сврљичком срезу који је због свог положаја и висине за ову радњу мање сходан, има највише винограда у Белом Иању и Давидовцима по 200 м. у Попчићу 280 м. у Лукову и Грбавчи по 400 м. у Копајкошарама 640 м. а највише у Пирковцу 800 м. Свега пак има у овом срезу 3820, а у целом округу 25.403 мотике.

У воћу је наш округ доста богат; има врло млого фела јабука, врло красних крушака особито у сврљичком срезу, необично лепих крупних трешања око Вратарнице, има даље доста кајсија и бресака, које се последње узимају за печење ракије; но највише има шљива од којих се највише ракије пече, врло ретко се гдешто куха пекмез или шљиве суше. Осим тога има још вишања, гуња, оскоруша и мушмула.

Дуда има свуд близу села и добро успева, али овде му лишће нико неупотребљује на хранење свилених буба.

5. Производи из царства животиња.

Од дивљих животиња, које би од каке веће важности биле, могу само споменути срне, дивље свиње и зечеве, дивље су свиње доста ретке по високим планинама, али се сваке године по где која убија. Ради кожуха се лове лисице и видре, које се последње често око Тимока виђају. Мечке су доста ретке и понајвише нам долазе са Старе Планине, чешћи су курјаци премда се и њима неда да отму мах.

Из реда птица, од којих млоге само у пролеће и јесен к нама долазе, као дивље гуске, пловке, шљуке и препелице које нико не лови; најважнији је тетреб, који се по високим планинама Расоватом Камену и Ивановој Ливади виђа.

Од водоземаца осим других змија виђа се често по камењарима отровна ридовкиња (Vipera amodites), а око река има особито млого корњача, које у нас нико не једе.

Рибе има по свима нашим већим рекама: у Тимоку до Вратарнице се млого крат хватају сомови од 30 ока, шарани од 4 оке; у Књажевцу најобичније су рибе карас, кркуша, мрена и линьак а где што се виђа и она ретка рибица, коју наш народ слабо познаје пак је зато и не једе, змиуљица (Petromyzon Pleneri Heck et km). Пастрмака има само у репушничкој реци.

Од нижих животиња највише има рака у Пандиралу, шкорпије се где што виђају у св. Аранђелу, пијавица има највише у манастирској бари, а има их и на другим местима, но у опште се слабо ко њиховим ловлењем занима.

Још спомена заслужује златна буба, која се често на јасењу по великим брдима виђа, али народу није позната.

Од гајене домаће стоке има у нашем округу наблизу:

коња	3.500.
волова и крава	10.000.
коза	12.000.
оваца	24.000.
свиња	30.000.

Бивола се неколицина виђа само у окружној вароши.

Коњи нису баш најбољег соја и у овом се обзиру виђа у нас неки назадак, јер је пре неколико година у сврљичком срезу било прекрасних коња. Исто је тако и остала марва од најобичнијег соја, нити се што предузима да би се облагородила.

Од пернате животиње се осим кокошака, гусака и пловака највише држе ћурке, и то у толиком броју, да се могу за врло јевтину цену добити.

Са држањем пчела млоги се свет у нас забавља, и може се узети, да у округу има од најмање руке 5300 кошница, а производи се, рачунајући, да једна кошница даје 13 ока меда и 8 ока воска, 68000. ока меда и 42000 ока воска.

Свилене су бубе напротив у овом округу доста занемарене и тек у најновије време почиње се ова радња нешто мало више распрострањавати, у чему наша окружна варош осталом народу добрим примером предходи.

II.

1. Власти, цркве и школе у окр. књажевачком.

По верозакону сви су становници у овом округу источно православни, осим неколицине страни дошљака, што којегде растрвани живе.

Округ подпада у духовним стварима под Неготинску епархију.

У окружној вароши постоји једна црква, коју је озидао блажено почивши Књаз Милош Обреновић у спомен одцеплења пограничних седам округа од турске власти, као што надпис над вратима препрате сведочи. Основатељ цркве обдарио ју је са два звона. Средње је звоно набавила Милана Паћкова; а највеће је звоно од породице покојног Раје Дамјановића, који је овди год. 1858 умро.

Капитал књажевачке цркве осим непокретних добара износи 160.000 гроша у готовом новцу и под сигурним интересом.

Остале мирске цркве јесу: св. Ранђелска, Нишевачка, Лалиначка, Изворска, Црнољевичка, Манојличка, Жлнска, Васиљска, Врбичка. Има још мање капелице у Дебелици, Бучју, Новом — Кориту и Кожељу.

Манастира има три: Суходолски или св. Богородице и доњо Каменички или св. Троице. У првом се налази игуман са два брата и једним монахом; у другом наместник с једним братом.

Још су два манастира у округу била св. Ранђелски и св. Петра, али ови су у мирске цркве преображени; за св. Ранђелску цриву говори се да су је нека браћа Радивојевићи из Рудника зидали. Ово сведочи надпис који се на кубету нашао, и који овако гласи: „Сеј божествени храм и собор архистратига Гаврила и Михајла подиже сја иждивенијем и трудом браће Радована и Радосава Радивојевића од Рудника града, год. . . .“

Г. Каниц, који је ову цриву год. 1864. обновљену посјетио, изјављује своје сажаленье, што се није с њом у погледу на старине пажљивије поступало.

У окр. варошки има протојереј са једним капеланом и једним свештеником. У сврљичком срезу има свештеника: у Нишевцима, Пирковцима, Извору, Грбавчи, Лозану, Црнољевици. У тимочко-заглавском срезу: у Балинцима, Јаковцу, Васиљу, Соколовици, Заграђи, Бучју, Ваљевцима, Дебелици, Балановцу, Боровцу и Штрпцима.

Школе у којима се млади нараштај овог округа поучава, јесу ове: у Књажевцу основна школа са 4 разреда, 3 учитеља и једним катехетом и са 182 ђака; у срезу сврљичком: у Нишевцима са 45, у Попчићу са 50, у Црнољевици са 43 ђака; у т. заглавском срезу: у Васиљу са 70, у д. Каменици са 80, у Новом-Хану са 68, у Врбици са 40 и у Заграђи са 52 ђака; по свима селским школама има само 1 учитељ у сва 3 разреда. У читавом округу само до 46 женске деце посећавају школу у окружној вароши, доиста мален број за тако велики округ. Год. 1864. износио је број ученика у округу 613.

Полицајну власт врши окружни началник, коме је додат помоћник, секретар, писар и неколицина практиканата. Финансијалну, санитетску и инжинирску струку заступају: казначеј, лекар и инжинир. Полицајне и судске наредбе извршују по срезовима два среска начелника: тимочко заглавски са среском кућом у Књажевцу, има писара, извршитеља и једног практиканта; сврљички са среском кућом у Нишевцима, има писара и једног практиканта.

Под полицајну власт спадају погранични чувари, буљукбаше са својима момцима, који дуж границе у 29 караула поређани чувају плот и границу у смотрењу санитетском и полицајном. Имена стража пошав од алексиначког округа јесу ова: Драговац, Шупљи Горун, Топола, Курилово, Дебели Дел, Грамада, Помосница, Коларница, Плеш, Баре, Пандирало, Младенаци, Блато, Црквенац, Шљива, Иванова ливада, Писана Буква, Расовати камен, Кадибогаз, Китка, Тресак, Суви Кладенац, Остричевци,

Шашка и Затворена Пољана, која са Вршком Чуком у .црноречком. округу граничи.

При началничтву постоји телеграфска штација са једним руковатељем и једним чиновником, а осим тога има још и пошта са својим експедитором.

Началничтву су даље подчињена: два ђумрука Грамадски и Пандиралски, и Пандиралски полукарантин.

Најпосле стоји под надзором полицајне власти и ово-окружна болница, која је 1850-51. год. подигнута и прирезом, који народ на годину плаћа, дошла до капитала од 160.000 гроша. Болницом управља окр. физикус, коме је додат један лекар као помоћник. Ово је број досад лечених лица:

Године	1853.	22	лица
„	1854.	7	„
„	1855.	55	„
„	1856.	66	„
„	1857.	59	„
„	1858.	53	„
„	1859.	68	„
„	1860.	90	„
„	1861.	156	„
„	1862.	85	„
„	1863.	100	„
„	1864.	139	„
	Свега	906	

Главна цел при подизању болнице била је та да се истреби болест френга, која се у овом округу поодавно, и у опште од год. 1809 изродила, но поред френгавих лечени су и други болесници, више

него половина од горенаведеног броја. Што се ова болест у овом крају још није истребила поглавити је узрок неки у простоме народу јако укорењени страх од шпитаља. Но као да полагано тај страх од шпитаља исчезава, и зар ће скорим сасвим уступити свесном уверењу, да је подизањем шпитаља најбоље и најпрече средство изабрано противу горенаведене болести, која се с оца на сина наслеђује а кадшто и читаве фамилије гнусном ругобом жигоше.

2. Становништво у ћићаревачком округу.

Становници што у овом округу живе јесу по народности Срби, изузимајући два села Заграђу и Ново Корито, где су се населили Бугари, који су своју народну ношњу и обичаје задржали, и врло ретко дају своје кћери у друга села, а и момци њихови неузимају страних девојака.

Цело ово становништо живи у 1 окружној вароши и у 108 села.

По последњој точнијој конскринцији год. 1859. било је: у окружној вароши 527 кућа са 494 жењених, 713 нежењених, 485 данак плаћајућих, 727 неплаћајућих и 1210 женских, свега 2417 глава.

У тимочко-заглавском срезу: 4000 кућа, 6255 жењених, 8611 нежењених, 5284 данак плаћајућих, 9587 неплаћајућих, 14077 женских, свега 28948 глава.

У сврљичком срезу: 1676 кућа, 3295 жењених, 4626 нежењених, 2608 данак плаћајућих, 5311 неплаћајућих, 7457 женских, свега 15376 глава.

Ово су имена села и број кућа и становника у књажевачком округу.

У СРЕЗУ ТИМОЧКО-ЗАГЛАВСКОМ	Куће	Жењени	Нежењени	Женски
Штрпци П. О.*	90	136	181	288
Горња Каменица О.	95	165	246	356
Долња Каменица П. О. Ш. Ц.	116	211	305	451
Причевац О.	21	50	56	104
Папратна	34	60	93	134
Дејановци	53	94	134	197
Жељна П. О. Ц.	71	134	174	292
Црвење	49	82	110	196
Крента О.	33	61	70	131
Мучибаба	41	83	122	184
Понор	50	72	114	175
Рготе О.	39	61	78	142
Старо Корито О.	36	53	74	122
Орешац	40	89	110	205
Дрвник	17	25	48	49
Градиште	11	21	20	28
Алдинци О.	61	117	174	268
Репушница	16	27	30	59
Ново Корито О.	99	138	237	358
Радичевац О.	40	63	79	142
Балинци П.	44	71	113	182
Шарбановци	10	15	19	39
Жуковац О.	43	66	88	154
Кандалица	29	44	60	103
Горња Соколовица П.	21	35	45	66
Трговиште О.	48	67	88	136
Штитарац	27	44	53	94
Видојевац	10	17	15	40
Нови Хан О. Ш.	128	196	252	448
Петруша	27	36	44	86

* Слова показују да ту има: Ц. црква, П. парох, С. среска кућа, О. општинска кућа, Ш. школа, К. карантин, Ђ. ђумрук.

У СРЕЗУ ТИМОЧКО-ЗАГЛАВСКОМ	Куће	Женени	Неженени	Женски
Јелашница О.	67	93	122	204
Јаковац	80	118	172	285
Ошљане О.	121	184	292	418
Селачка О.	91	151	198	346
Извор О.	118	197	258	415
Берчиновац О.	45	65	81	?
Локва	40	50	83	127
Доње Зуниче О.	61	79	134	173
Горње Зуниче	49	53	77	138
Врбица Ц. Ш. О.	113	155	211	340
Бела Река О.	142	211	256	408
Мариновац О.	108	172	248	371
Заграђе са Вратарницом О. П. Ш.	254	364	441	809
Трновац	75	116	154	263
Дреновац О.	59	80	93	198
Ваљевци П. О.	44	71	101	173
Стогазовци	30	43	66	106
Дречиновци	18	27	36	70
Каличина	23	28	40	86
Боровац О. П.	88	117	157	257
Кожељ О. Ц.	111	163	204	353
Дебелица О. П. Ц.	94	138	164	308
Поткрање О.	18	29	37	73
Равна	56	77	134	193
Штипина	35	48	81	113
Мањинци О.	42	69	102	156
Долња Соколовица	34	47	71	109
Лепена	28	43	54	90
Бучје О. П. Ц.	161	261	377	564
Зубетинци	56	106	154	238
Васиљ О. П. Ш. Ц.	81	146	184	334
Глоговац	17	27	44	77
Балановац О;	53	101	130	217
Грезна	24	39	47	89
Слатија О.	21	38	44	82

У СРЕЗУ ТИМОЧКО-ЗАГЛАВСКОМ	Куће	Женени	Нежењени	Женски
Зориновци	37	64	107	169
Вина О. П.	58	86	122	208
Топла	19	33	52	70
Булиновац	26	34	56	80
У срезу сврљичком.				
Нишевци Ц. П. С. О. Ш.	75	162	172	355
Плужина	59	132	171	280
Бели Поток, Божиновци, Топла О.	80	168	241	449
Варош, Палилула, Мечји До О.	40	88	136	199
Давидовац О.	38	74	119	160
Радмировци	24	41	57	94
Галибабинци	62	123	168	290
Драинци О.	45	115	153	243
Миљковци	28	51	101	119
Лалинци Ц. О.	82	166	216	361
Сливље	18	30	53	73
Грбавче П.	80	146	185	300
Шљивовик О.	54	115	139	266
Мерцелат	28	53	77	124
Жељево	19	28	61	58
Бело Иње О.	41	70	98	169
Рибаре	42	103	108	211
Ђуринци	30	51	78	112
Прнољевица П. Ц. Ш.	40	80	101	181
Преконога	81	154	219	338
Влахово О.	38	59	101	144
Маноилица Ц.	47	64	114	176
Лукоро	68	123	188	280
Гулијане О.	53	118	140	269
Округлица	32	79	99	178

У СРЕЗУ СВРЛИЧКОМ	Куће	Жењени	Нежењени	Женски
Лозан П.	42	76	111	184
Гушевац О.	42	78	109	377
Околиште	37	70	109	163
Периш	51	77	127	156
Попчица О. Ш. } Пирковци П.	56	89	149	194
Копајкошаре	21	33	61	72
Бурдимо О.	62	113	175	258
Бучим	25	52	81	110
Туовци	23	48	77	101
Извор О. Ц. П.	77	187	234	420
Пандирало К.	7	6	10	12
Грамада Ђ.	4	3	8	2

Број целога народа у књажевачком округу износио је речене 1859. год. 46741 главу.

По последњем год. 1863. у округу чињеном попису, који због предузетог тада прецењивања добара није могао подробно бити извршен, нашло се да има: у окружној вароши 507 кућа, 1586 мушких и 1284 женских; у тимочко-заглавском срезу 4810 кућа, 16520 мушких, 15643 женских; у сврљичком срезу 1976 кућа, 8600 мушких, 8224 женских. — Свега 51.857 глава.

Ако се овај број сравни са оним што је пре четири године нађен (46.741), излази, да је за четири године нарасло становништво свега са 5116 глава, које чини годишњи нараштај од 1279 глава или нешто мало више од 2.7.%.

3. Радиност и трговина.

Становници су у овом округу већином земљеделци, а само у окр. вароши има повише занатлија а и трговци, што са домаћим или страним артиклама раде највише су настањени у Књажевцу.

Што се најглавнијег, земљеделског рада тиче, у коме се још и сада народ налази у примитивној својој простоћи: плуг, мотика, јарам, а тако и начин радње остао є онај исти, који є у прадедова био.

Занатлије су на селу ретке, јер сваки прави себи потребне у земљоделству справе; где што се налази по који вештији качар или колар, који је и ван круга свога села познат, ређе се виђа у селу који налбангин, мутавција или тувекција; осим тога има особито између пограничних стражара вештих дрводеља, кои знају израдити врло лепе чутуре, кашике, дрвењаче и млоге друге ситнице, које понајвише странцима за добру напојницу уступају.

Само неколико производа земљоделства (шљиве, жито и кудељу) прерађује сељак, све друге радње у рукама су варошана или странаца.

Из шљива а и комине, где је има, пече народ ракију и та је радња тако распрострањена, да нема села где неби било повише казана.

Млинова има у великој количини на свакој скоро реци, али при свему овом изобиљу догађа се у сушним годинама, као што је била 1861—62—63, да народ наш у други суседни округ ићи мора, да своје жито самеље. У читавом су округу најзнатније воденице капетана Тривуна у Подвису са 6 витлова

капетана Стевана Пирићанца такођер са 6 витлова и још неке мање на Тимоку, које непрекидно мељу. Све се друге морају од суше и мраза за дуже време одмарати; пак почем ветрењача нема то је лањска сушна година натерала многе, да суваче подижу и такове постадоше у Лалинцима, Извору, Мучибаби и др.

Од коже прави сваки сељак за себе потребну обућу.

Вуну и кудељу прерађују саме жене, оне је преду тку и праве од ње све што је од руха за чељад потребно.

Ово је главно што се у селу и од сељана израђује, све друге селске потребе намирују се од свакојаких занатлија и трговаца што су већином у окружној вароши насељени. Од тих занатлија има само у окружној вароши ових: мумџија са 11 мајстора и 10 калфи, лончара са 10 м. и 7 к., терзија и абаџија са 116. м. и 80 к. калајџија са 5 м., ћурчија са 42 м. и 28 к., бојаџија са 20 м. и 13 к. и папуџија са 5 м. и 3 к.; остале занатлије неједнако су подељене на села и окружну варош и то: налбанти у вароши са 11 м. и 4 к., а на селу 6 м. и 2 к., мутавџије у вар. са 14 м. и 5 к., а на селу са 14 м. и 9 к., ћерамиџије у вар. са 3 а на селу са 31 м., туфекџије у вар. са 3, а на селу са 5 м.; кујунџије и кантарџије једва хране неколицину људи а особито последњи има јаке конкуренте у циганима, који варошане и сељаке са нужном гвожђуријом снабдевају. Тим бољу прођу имају производи неких других занатлија као тер-

зија, абаџија, мумџија и ћерамџија. Ови последњи продају на годину ½ милиуна цигаља и до 1 милиун ћерамида. Дунђери и ћерамџије нам долазе већином из Бугарске и то су једини странци што се у повећем броју за краће или дуже време које где насељавају.

Занимање варошких женскиња слаже се у главноме са занимањем сељанака с том разликом, што се овде више израђује памук но кудеља, што се у платно почешће меша свила и што се у опште сваки рад са већом вештином извршује. Особито су у овом погледу спомена достојни ћилими, које неке књажевчанке знају тако лепо исткати, да ни у шари ни у чврстоћи ни најмање не уступају пиротским ћилимима. Исто се тако може у Књажевцу наћи прекрасних чарапа, премда су у овој вештини и сељанке а имено сврљичке чувене.

Домаћој је трговини средсреда окружна варош, а најглавније су артикле осим стоке, коже, вуна, лој, сир, маст, мед, восак и ораси. Нешто се од ових ствари преноси у Аустрију но највише у оближњу Турску. Три главна друма, која на олакшење тој трговини служе, јесу доста добра: први води из Књажевца низ Тимок преко Вратарнице у Зајечар, други што је од скора довршен иде кроз тополску клисуру и на крају ње стиче се са алексиначким друмом, који још није довршен. Уз ова два друма тече телеграфска жица. Трећи је друм, што из Књажевца у Бугарску води, он се раздваја више извора тако назване љубине воде, горња грана иде преко полукарантина пандиралског у Пирот, друга

преко састанка грамадског у Ниш. Вицинални или селски путови за сада сви се још налазе у примитивном стању.

4. физички састав, нарав и здравље становника.

Народ је овог округа у опште снажног састава више средњег но високог стаса, крупних костију и крепких живаца, тако да је кадар да сноси највећу зиму и врућину. Плаве је боје, а коса му је понајвише смеђа, лице округло и доста често виђа се човек са пријатним образима. Прекомерно угојених људи нисам нигди нашао.

По нарави народ је у овом крају доста кротак, властима послушан, али поред тога слободољубив и на зло зао; ума је доста бистра и разборита, али због непознавања природних појава наклоњен је празноверију. На дому је трезвен, радин и врло гостољубив, особито приликом своје славе или каке свадбе. Као православни Христијанин свето држи своју славу и пост, сваком се приликом крсти, радо подиже цркве, но за то опет не иде радо у цркву и млоги неуме правилно да очита „Оче наш“.

Као поданик веран је своме књазу и љуби своје отачаство; но старији нараштај као још зазире од Турака: био је до скора по гдикоји старац, који би крадом сваке године одлазио видинском или нишевачком паши, да му однесе какав поклон, — постојећи у јагњету, маслу или меду, ваљда с тога да би у своје време заштитника имао. Често можеш и сада од гдекојег старца да чујеш: *„Кад су нас Срби*

узели“ или „*Кад је Србија завладала*“. Из којих се израза јасно види, да у нас појам о самосталности и српској народности за сада још на слабом темељу почива.

Здравља је наш народ поред своје умерености, радиности и свежег планинског ваздуха, у коме живи, у опште доста добра, само страда у гдекојим крајевима од френге, која и ако је у својим посљедицама доста грозна, због врло спорог свог напредовања не задаје нашем сељаку бог зна какове бриге, ни га побуђује да за времена потражи потребнога лека.

Болести, које годишње промене собом доносе не подлеже нигде неким жестоким утицајима, и ако гдешто опаснији карактер на себе примају, јесу највише узроци неугодна обиталишта, свакојаке предрасуде и кварење патолошког процеса од стране добру радих али невештих баба и надрилекара. У новије се време у овом призрењу опажа леп корак у напредак: млоги свет тражи већ лекара и вољно се подвргава његовим прописима; млоги већ разуме да је и ученом лекару доста тешко савладати све оне невоље, којих човек допада, а камо ли да то може какова изветрена баба; али та боља свест врло споро продире у народ, чему се није нимало чудити: што су толики векови несреће и ропства са собом донели, то се неда за неколицину десетица година истребити.

Полицајним уредбама, које смерају на то да се здравље сачува народ се наш, као свачему, што од власти долази, радо покорава, и каво се довољно уверио о спасителности каламљења крављих богиња,

врло радо врши све прописе, који му се у овом смотрењу чине. За последњих 5 година одсеком се пелцовало на годину 1949 људи, млого више но што чини годишњи нараштај (1279), које показује да се у нас сваке године прилично млоги странци насељавају, или да су од пређашњих времена заостали непелцовани млоги маторци, који се истом сада на пелцовање склањају.

5. Начин живота, ношња и храна.

Наш народ проводи свој живот у доста хрђавим домовима поред ватре, изложен свима оним невгодама, које јака ваздушна промаха између двоје противних недовољно склопљених врата и пространог димњака са собом доносе. Али поред свију ових невгода, што су скопчане са борављењем у ватринпту, као чести назеби и осакаћења деце а кадшто и маторих људи, наш сељак изабрао је себи и то врло паметно, чисто као по неком нагону, ово место за ноћиште: ваздух, који кроз пукотине промахује, односи са собом она шкодљива испарења, што из млого ту нагомиланих људи излазе, а и што остаје то уништава ватра, коју чељад и ноћу на изменце бриљиво подстиче. Све би то другчије било да народ живи као у вароши по собама: сниске, тескобне и мрачне собе, где их по селским кућама има, и да нису као обично закрчене рухом и свакојаким стварима што сељаку требају, због скученог простора скоро би се и од мало људи напуниле загушљивим ваздухом, и ово би на здравље сељана млого штет-

није дејствовало него што дејствује оно мало промаже у ватришту.

У најновије време обраћа се нешто већа пажња на зидање селских кућа, које бивају бар по спољашњости угледније, али млога ће још вода Тимоком протећи док наш сељак дође до тога стања, да може да подиже куће, које ће одговарати свима потребовањима угодности и разумне хигијене.

Какве су у сељака куће такав му је и кућни намештај, прост и већином сиромашан, какав је у старих био, то јест све такове ствари које се могу у случају бегства лако понети или остављене прегорети. А кад је брже наш сељак и могао заборавити, да му је деда или отац небројених пута бегао и све до голе душе у рукама душмана остављао! У окружној вароши и по селским трговачким кућама виђа се где што бољи намештај, али тај се већином састоји из ствари, које у селидби млого не сметају.

Што у нашег народа нису боље куће и у кући покућанство, томе су криве околности, у којима је до скора живео и кратко време од како је сам себи господар; теже се може оправдати, што му у кући и око куће не влада добар ред и чистоћа, и у овом обзиру, као да је наша окружна варош заборавила, да јој ваља простоме околном свету у свачему на углед да служи, јер баш овде је гробље разграђено, у сред вароши стоји касапница, и на млого страна има, особито око Тимока, смрада и нереда, које би све ваљало у интересу здравља и доброг укуса одклонити.

Ношња наших сељака не разликује се од ношње уобичајене у осталој Србији; само пастири имају посве страшан изглед са своим влашким шубарама, — зову их барде или баретине — и својим кожусима, од којих један омотава тело а друга два краке. Жене повезују главе на влашки и бугарски начин, дугачком белом марамом, а девојке у Заграђи и Новом-Кориту плету врло укусно своју дугачку косу, која низ леђа виси.

Храна изузимајући посте обична је народу нашем месо и то овчије, свињско и од домаће живине, а осим тога доста се троши сира и млека. У окружној вароши све се више почиње да тражи говеђе месо.

Посна храна састоји се из пасуља, сочива, тимочке рибе, у туршији сачуване воћке, а поред свега тога у великој се количини употребљује паприка.

Од пшенице зготовљена хљеба ретко сам по округу налазио. На млого места замењује га укусно печена погача. Јела од теста зготовљена врло су ретка осим вешто умешене гибанице.

Опште распрострто пиће јесте ракија и вино. Ракијом се мало и велико мушко и женско служи. Али части служи народу нашем, што је у пићу умерен, и врло су ретке пијанице, које и сами прости народ презире.

У окружној вароши удомаћила се кафа и рум. За ово последње пиће, Богу хвала, наши сељаци — осим гдевојега кмета — још незнају. Ово сведочи сљедујући случај: један се човек из нашег округа опкладио за рубљу, да ће оку рума попити. Већ први покушај га о немогућности тога увери, али страх од

плаћања рубље натера га те попије уговорену оку, а после неколико сахата буде жртва своје лакомислености.

6. Народни обичаји.

Сваки иоле знаменити догађај у животу нашега народа скопчан је са којекаквим обичајима, који већином на то смерају, да се догађају прибави кад већа озбиљност, кад општије саучешће, или пуније весеље, како би се млого којешта боље запамтити, зло лакше сносити а добро савршеније ужити могло. Млогима од ових обичаја мора се тражити клица у давној прошлости народа нашега и у религијама различитим од оне, коју данас Срби исповедају. Ово је узрок што млоги од тих обичаја и у опште много којешта, што народ у разним приликама предузима, противно нам се чини бистром и практичном духу народа нашега, а противно и установама христијанске науке, коју, осим свију сталежа, прости народ најискреније поштује.

Прилике у којима различити обичаји највише на видик излазе јесу: рођење и крштење, слава и друге народне светковине, свадба, смрт и погреб.

Рођење и **крштење**. Већ први претрудни за мајку акт рођења, којим млади Србин на бели свет излази, посве је необичан и од онога различит што се у осталој Европи виђа, или што акушерска наука прописује; млада и здрава Српкиња на селу — бар у нашем крају — рађа дете стојећи. Ово је дошло зар још из оних времена, кад су биле веће задруге или кад је жена делила са својим господаром тру-

дове селења, бегства или четовања. Млада опкољена у таким приликама у кући млогобројном чељади, а ван куће, у планини или у логору, свакојаким страним светом, морала је крити своје пороћајне болове, којима није у први мах ни за узрок дознавала, а кад би одолела мука прихватила би се за буди коју оближњу ствар и родила би дете, као што је то врло лепо изражено у овом народном стиху:

Скочи млада са коња витеза
Прихвати се за јелове гране
Виком врисну и помаши дјете.

Није сумње да је овај примитивни начин рађања доста опасан и да је млогократ праћен свакојаким невољама за дете и за мајку; али и то неподлежи никаквој сумњи да ће тога обичаја помало нестати, кад нестане на селу онога на чему се поглавито оснивао, некадашње душевне и телесне снаге.

И онај обичај да се новорођеном детету одсеца пупчана врвца сикиром или ножем т. ј. таковим оруђем, које је свакад при руци, може се растумачити из некадашњег стања нашег народа; мање је разумљиво што се породиљи веже за врат неколико чесана белога лука, што јој се над постељом забада вретено, што бабица детету иглом нос окрвари и др.

Трећег дана после рођења пече се колач, који се фарбаном вуном обвија и накити; на врх колача меће се со, и овим даром посећује се породиља, уз колач доноси јој се сир и лук, а за време поста пасуљ. Ове дарове доноси не само род већ и комшике. На колач полажу се дарови, обично ситне паре. Први дародавац јест отац, после њега сви остали

гости. Потом узме или домаће или суседно мушко дете споменути колач, на четири га места загризе, увуђани или комшије му га на глави преломе и тек се после седне за ручак; детету, на чијој се глави ломи колач, морају оба родитеља бити жива.

Исти гости учествују у свечаности крштења и доносе том приликом колач и друге дарове.

Кад се дете носи на крштење или после 40 дана у цркву, а и у другим приликама кад се некуд носи, обично му се огарави чело, да му зле очи наудиле неби.

Слава. Дан пре славе проводи се у строгом посту. По заласку сунца женске зготове вечеру, а млађи са чутуром позивају комшије — готово сво село. Скоро затим долазе гости и честитају сутрашњи празник; овом се приликом ништа недоноси. Сутра дан доносе гости печену кокошку или друго какво печење и умешену погачу. Ове се ствари марамом покривене доносе. Чутура с вином пак и шуле, земљани мали суд на форму буклије, — са ракијом несме да фали.

Скупљени гости најпре се понуде са ситно исецаним и расолом поливеним купусом, и кољивом, а после и ракијом. После тако положеног темеља свечар викне домаћици „дај ручак“. Тај се обично састоји из укусно зготовљена купуса, киселе чорбе, јаније и јагњећа ил прасећа печења. Уз ручак пију се здравице и свагда се прва пије у здравље Светломе Књазу.

После веселог ручка гости се спремају за разилазак, но најпре метну на погачу, што је још

прве вечери на совру стављена, по коју пару уз ове речи: „да благословиш једну пару светому“, на које домаћин каже: „Бог да благослови“, а потоме се праштају. Совра са лебом, на ком стоји со, остаје недирнута за време читаве славе, која обично три дана траје.

Оваково прилагање паре на хлеб што је на соври уобичајено је и осим каквог весеља, кад странац, дошавши у село, сврне у какву кућу и ту се нарани и напоји.

Празници од народа највише цењени јесу: Ђурђев дан, Ускрс и Божић. Ђурђев дан сматра се као први летњи празник. У очи тога дана прави се оградица, где ће се овце и козе мусти; пошто је свршена оградица избаци се пушка, после се дотера стока и помузе; то се прво млеко подсири. У вече истога дана скупи се младеж у општинској кући или на каквом пространом месту, где се до зоре пева и игра: пред зору иде се у цвеће у шуму и плету се венци покрај каке воде, а овде се и узима јутрена закуска, која се састоји из сира, јаја и ракије, која се у таквим приликама никад не заборавља. Пре повратка младежи из ливаде или горе, домаћи одвоје јагњце, да би довољно млека намусти могли.

Прво се јагње пече на Ђурђев дан; пре тога дана ретко ће наш сељак, да закоље јагње или да једе сира или млека. Кад свештеник дође и молитву очита, узме нож, прекрсти јагње на грудима и одсече му плећку, тако исто прекрсти млади сир и четвртину од истог узме.

На Усврс наш овчар неузима црвена јаја у руку, да му овце и козе неби тог лета од вимена боловале.

Прве недеље божићњег поста жене никако нераде кудељу, лан или вуну, да им стока преко лета од црвља не пати; на ком се месту у ово време стока затекла ту мора да остане читаву недељу. На Младенце не прежу се волови од страха змија и гуштера.

Осим славе и млогих прописаних светковина наш народ празнује још гдекоје дане, за које црква незна. Ови празници, које особито женскиње у прсте знају, стоје по свој прилици у свези са којекаквим природним појавима или другим неким догађајима, који су се кадгод у те дане збили и којих се спомен одржао у памети народа, због особитих посљедица, које су зар ти догађаји имали. Мора се признати да наш ратар тима празницима млоге лепе дане у безпослици пропушта; али ко му може то замерити, кад погледа на претрудни рад, који он, слабо одевен а још слабије храњен на највећој врућини и зими при ветру и лапавици, од како је помилео до гроба врши!? Ко ће га прекорети што тражи да своје намучено тело одмори који дан више, него што је то црвеним словима у календару забележено?

Свадбе. Три дана пре свадбе скупе се девојке пред кућом младожење, певају и плету венце. У вече истога дана дође старојко са барјаком јавећи се избацањем пушке. За труд свој остаје при вечери. У суботу у вече наново се скупе девојке пред

вратима младожењиним, а пошто је пушка јавила долазак, наставља се до неко доба ноћи весеље. Сутра дан младожења седи до долазка старојка у кошари, тада се изведе избацећи пушку, а девојке му одпевају опредељену на то песму. Младожења се љуби најпре са оцем и мајком, после редом са осталим гостима. Ту се пије, игра и спрема се поход за девојку.

Кад младожења приспе у девојчину кућу, љуби се с коња с бабом, кад се с коња скине баба му подмеће раоник. Сватови су дужни да донесу у девојчину кућу ракије, вина, меса, соли, паприке, меда, кашика, чанака и др.

Кад невеста по венчању први пут улази у младожењину кућу, мора око свекрве, која у столици седи и сито са пшеницом држи, на коњу трипут обићи. Потом сиђе с коња и уђе у кућу, где трипут око ватре обилази, међутим лажња обара столице и растура главње што су на ватри, а млада мора да диже оборене столице и да поремећене главње у ред доведе.

Кад је девојка отета или је добегла младожењи, онда се при њеном долазку избацују три пушке. Пре свечане свадбе морају се у оваквој прилици најпре родитељи помирити, које се обично лако сврши уз какав дар, који се девојчином оцу даје.

Овде ми ваља напоменути један чудан и у осталоме свету редак обичај, који се у нашем крају јако укоренио особито у сврљичком срезу, и који је по свој прилици главни узрок, што се у овом крају људство неумножава у оној мери, у којој би

то могло у другим околностима бити. У нас се девојке удају у 28 до 35 години, а траже момка од 15 до 18 година. Момак од 20 до 22 године, без сваке телесне мане, здрава и крепка састава, поштеног владања и доброг стања, неможе да нађе девојку, јер је „дрт“, а за дрта момка неће ниједна девојка да пође.

Смрт. Пошто је наш сељак последњи дуг Богу платио, лепо га окупају, обуку и наместе у сандук; ту га наките цвећем и то тако, да се читав мртвац покрије, а дуж сандука веже се у накрст црвен конац. После се запале свеће и настаје кукање, а пратња и сарањивање најзад свршава се на обични начин.

Гробље је обично удаљено од села и на узвишеном месту стављено. Дробови су по пропису 5 до 6′ дубоки — за женске свагда нешто дубљи.

7. Историја и старине округа књажевачког.

Пређе се овај округ по главној вароши Гургусовцу, гургусовачким округом звао; приликом пак доласка блаженопочившег Књаза Милоша 17. Јануара 1859. год. окружна варош добије име Књажевца, и по томе округ име књажевачког округа.

Новија историја, што се тиче учешћа, које је имао народ овога краја у ратовању против Турске, побележена је у Летопису од г. 1827. књ. I. и IV. а нешто има у Вука Караџића „Правитељствујућем Совјету“, а повише што је по казивању старих

људи побележио г. К... у новинама „Српска Народност“ год. 1863.

Стара историја није још довољно испитана. Доста велики број развалина, што се у овом округу виђају, показује, да је овај крај још за време Римљана прилично насељен био, пак ако се и то доста поуздано зна, да су путови из Дарданије на мезијиски Дунав већином кроз Тимочку долину ишли, при свему том неда се бар из мени познатих извора одсудно казати, какове су населбине у овом крају Римљани држали, које су градове они подигли, а који су у касније доба постали.

Старине. У округу овом има на сљедујућим местима развалина древних градова: близу Књажевца до трговишког Тимока у оном крају, што се сад Бараћицом зове; код села Равне, у Кожељу, Градишту, на Грнчару, над д. Каменицом, Сврљички град, Кулиште до Подвиса. Прве две расвалине и трагови од Римљана заоставши путова јасно показују, да су се овде у старо доба знатни догађаји збивали, ма да је немогуће доказати имена варошима, које су у оно доба ту цветале.

Бараћица. Од свију старина најважније су оне у тако названој Бараћици. У овим развалинама нађена су 3. камена.

Први се камен наоди у Жуковцу, висок је две стопе, а 1½ широк и толико исто дебео, а састоји се из пешчаног камена. Има надпис, који се јасно читати може, само што су му горња слова мало искварена; изгледа овако:

MERCVRIO
NAI: SATI
CLAVDIA
PLOTINA
EX VOTO
NE POS*)

Други камен, који се у авлији примирителног суда у вароши Књажевцу наоди, јест 3 стопе дугачак 1 стопу широк и 10 палаца дебео. Састоји се из кречног камена. По казивању оних људи, који га ископаше, био је с десне стране неки двери узидан. Штета што је баш на оној страни, на којој је надпис до половине окрњен, зато се и неможе сав прочитати. Други дирек, који је с леве стране на вратима стојао није имао надписа већ лавров венац. Тај други камен бачен са висине у Тимок сав се разломио, а ово је на њему:

IARC
PMA
ODC
LF
cc
VLI
EE
JN...

Трећи камен, који се код црвенског записа св. Јеремије налази од прекрасног је тесаног мермера и преставља дугуљасту четвороугалну плочу, 3 стопе

*) Види се да је то било подножије идола меркуровог, што је у Нишу (Naissus), који је тамо по завештању подигла нека Клаудија Плотина. *Ш.*

дугачку, 2½ широку. На њему су с лица изрезане у релифу шаре састојеће се из једне руже на среди и 4 листа у ћошковима, а с наличија стоји крст. Штета је, што је ова старина преко средине преломљена; али опет боље би јој место било у народном музеју него овде, где ће најзад пропасти. Шаре су оваке:

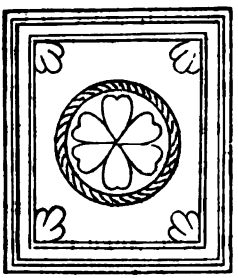

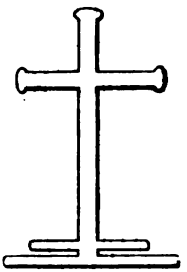

Даље к истоку стоји друга развалина неког старог утврђења. Ту су нађени стари новци цара Јустина и Јустинијана. Од Барањице к северо-западу пружала се некада нека знатна ваљда римска варош, јер дуж целе десне обале трговишког Тимока, до самог улаза његовог у сврљички Тимок испод Књажевца, свуд се закопине са римским цигљама находе.

Равна. До села Равне на левој обали сајуженог Тимока стоје разваљени остатци неког старог града. Форма му је дугуљаста четвороугална, источна и западна дужина износи 75, а северна и јужна 120 корака. Свега је било на овом граду 12 кула, по једна на свакоме ћошку, по 2. у средини свакога зида; ове последње као да су чувале 4 капије, које су између њих биле. Судећи по мло-

гим циглама, које се ту налазе, нема сумње, да су ту Римљани обитавали. Од овога града води стари друм дуж тимочке долине до села Вратарнице, и по свој прилици код Новог-Хана одвајао се онај, који је кроз ново-ханску долину преко Кадибогаза у садашњу Ашчар-Паланку водио.

Кожељ. Северо западу од села Кожеља на по сата далеко находе се неке развалине на шиљку неке кречне стене, али су већином до земље срушене, само је нешто боље сачувана једна кула и један зид, што је град од истока ограничавао. Пошав из града у село виђају се још гдешто трагови утврђења, која су приступ ка граду чувала. Најзнатније пак јест оно, што се у самоме селу види, а то је развалина неке старе цркве, која је 27 корака дугачка и до 15 корака широка била. При овој развалини нашао се један камен на прилику полумесеца, био је и на њему могу се читати изрезане ове речи:

ВЪ ЛѢТО . . . . . .
. . . . SѰЗ ЦАРСТВУЮЩЕМУ
. . . . Д АПРИЛА . . . . . .

камен и надпис је изобијан и зато се није могло све прочитати и преписати.

Приликом првог мог доласка у Кожељ распитивао сам у стараца, да ли што о развалинама те цркве знају: они ми казаше да је иста црква од скора прилично сачувана била, да свод цркве није био веома искварен, и да је један део торња још стојао. Али да им је дошао од више власти налог,

да се тороњ подкопа, црква сруши и камење на зидање књажевачке цркве употреби.

Добро би било да се са оваквим старинама смотреније поступа и да се преко вештих људи дозна да ли су оне заиста за рушење и да ли несадрже што год, што би нашу прошлост ма најмање објаснило. Свака такова развалина доноси нам глас онога века, у ком је постала, само ваља тај глас разумевати. Уништењем тих старина прекида се за вавек могућност, да штогод о прошлим вековима дознамо.

Сврљиг. Од свију развалина, које се у књажевачком округу находе, најбоље је сачуван сврљички град. Од две куле мал не читаве, само што су без крова, једна је округла, а друга четвороугаљна; обе ове куле стоје на источној страни замка. Дужина града износи до 100, а ширина 43 корака. Судећи по прилично добром стању, у коме се и данас овај град налази, може се слободно закључити, да је у новије време зидан или настављен на какав ту пређе постојећи римски или грчки град и то баш у време Немање, који га је по казивању Мајкова (види његову историју стр. 11.) уз неке још друге градове после смрти грчког цара Мануила освојио.

Градиште. До села Градишта налази се на јужној кречној стени развалина старог неког замка. Ту је неки орач нашао хаљине мађарског или српског кроја, које су биле место гајтанима сребрним токама накићене. Нађени су даље неки чанци, је-

дан служавник и неки саплаци, све од сребра са свакојаким изрезима.

Осим споменутих развалина има их још на млогим другим местима у горњој и доњој Каменици, на Грнчару, Јаношици, на суходолској глами, код села Бучја, Јаковца, до села Преконоге, Кулишта и др. Али се о њими није могло ништа дознати што би вредно било, да се забележи.

У селу доњој Каменици находи се једна црквица у византијском али здраво опалом и погрешном стилу, а из тога се даје закључити да је она по свој прилици у оно време подигнута, кад је вештина у зидању била пошла горему. Живопис чини ми се да је онај исти, који сам у Студеници и Манасији видио.

У Вратарници има стара развалина цркве која се по причању старих људи озидала у спомен оних јунака, који су се за отачанство борили и славну смрт на бојишту претрпили. Ту — вели народ — Немци бијаху изненадно нападнути и до ногу потучени.

У старине се може још бројати и манастир св. Троице који је озидан за време деспота Лазара, као што се може закључити из овог натписа што се у цркви види:

изволенїем' оца и поспешенїем'
сина и совршенїем сто дх . . сы
хм . . . сва тцы . . . . деспт: ла
зарь: вл: ѕцнѕ: *)

*) А то је 6956 = 1448 године после Христа.

НЕКРОЛОГ

КОСТЕ БРАНКОВИЋА.

Смрт Косте Бранковића, ректора и професора „велике школе“, члана „српскога ученога друштва“ и члана „школске комисије“, са високе куле саборне београдске цркве око осам сати изјутра 22. Новембра 1865. г. огласише звона тужним својим звуком. Велик је то губитак како за народну просвету уобште, тако и посебице за српско учено друштво и велику школу!

Коста Бранковић, што се порекла тиче, подложан беше обичној нашој србској судби; рођен је од потребитих родитеља, отац му се зваше Петар, занатом ћурчија а мати Катарина. Прве зраке светлости сунчеве поздравио је својим незлобним осмејком у Новоме Саду у очи равноапостолнога цара Константина године 1814. и тако јо што оно веле — са рођењем и име себи донео.

У месту рођења свога изучио је основне школе и гимназију у којој је међу осталим професорима за професора Реторике (1829. год.) имао бистроумнога Ђорђа Магарашевића, првога уредника „Летописа Србскога“ а за професора Поезије (1830.) са своје свестране учености на далеко чувенога Павла Ј. Шафарика, који су га обојица ово због његове добре и благе нарави, ово нарочито због ванредне његове приљежности и особитога усцјевања у наукама на прво место између сврстника његових стављали и као узор позднијим својим ученицима представљали.

По себи се разуме, да је најодличнији Шафариков ученик и учећи у Сегедину Философију и слушајући у пештанском свеучилишту права, поред свега тога што је учећи друге себе издржавао, међу великом множином саученика своих свагда превасходство одржао, и тим на част негдашњем изврстном професору свом послужио.

Но околности, које свакоме живот и напредак условљавају не дадоше ни нашем Бранковићу предузети течај православних наука довршити. Да би ближе роду и завичају своме био, где се и лакше него у туђинству издржавати могао, после свршене прве године права дође из Пеште у Карловце и ступы год. 1833. у тамошњу Богословију. Овде је и смерним понашањем својим и точношћу у извршавану својих богословских дужности на себе обратио толику пажњу тадашњих професора Богословије, блажене успомене бившега владике Горњо Карловачкога Евђенија и садањега преосвећенога Будимскога г. Арсенија, да су га велезаслуженом за оностраво српство митрополиту Стефану Стратимировићу топло препоручили као достојнога за надзорника-префекта-присна му сродника Младена. Оволике почасти још се ниједан србски богословац удостоио није. И тако је К. Бранковић, као надзорник реченога младића, кроз две године бивши по страним местима Богословију приватно изучио и 1836. год. из свију предмета богословских у Карловцима испит са одличним успјехом положио.

Још док је у Пешти права учио, са својим искреним другом покојним Исидором Стојановићем, бившим професором К. С. Лицеја и чланом друштва српске словесности, који је леп спомен у српству по себи оставио, са одушевлењем помишљао је на Србију као на неко топло и светло огњиште, где се свако потребито србче и огрејати и хлебом заложити може. И ова помисао сад наново у њему успламти, и он по добивеном одовуда извештају, да ће стално професорско званије добити — како је пасош који се онда споро и тешко из Беча набављао, добио, — пређе у Србију 6. Јула 1837. год. где прво за професора полугимназије шабачке намењен, а после 6 дана (22. Јула) за професора Реторике у подпуно подигнутој гимназији крагујевачкој постављен буде.

У пролеће год. 1839. уведен је Бранковић за професора Математике, Статистике, Физике и Немачкога језика у Лицеју прошле јесени основаном, које је предмете по вишој наредби с концем исте године (17. Децембра) заменио са Логиком, Основним Мудрословљем, Метафизиком и Етиком. И ове чисто философске науке предавао је он до 1854. год. а одтада по новом устројству Лицеја поред Логике предата му је Психо-

логија и Педагогика, које је науке као професор до своје смрти достојно заступао.

У течају дужевременога професоровања Бранковић је уз своје редовне предмете више пута заступао упражњене бивше катедре Математике и Физике, а 1838. и 1839. год. у место директора основних школа походио је главнија места Србије приликом школских испита..

Као понеки Римљанин у цветуће доба римске републике што се поносио вишекратним избором на достојанство конзула, тако се и Коста Бранковић могао дичити тим, што је ово поверењем другова својих, ово наименовањем предпостављене му власти, пет пута ректором највишега просветног у отачаству нашем завода био.

Како се завело учено друштво код нас, постављен је за члана, и од 1845. до конца 1847. био је секретаром, а 1851. год. подпредседником истога друштва.

Топло родољубље којим су његове српске груди дисале, осведочио је 1848. године својим саучешћем у покрету аустриских Срба као члан главнога одбора у Карловцима, одкуда је често обширне и важне извештаје „Српским Новинама“ достављао.

С почетком 1850. наименован би за члана школске комисије. Те исте године у лето ожени се са кћери пароха сенћанскога г. Тимотија Бранковића, Катарином, с којом се зародио и после себе два сина и две кћери оставио.

И као професор и као члан српскога ученог друштва К. Бранковић, знатно место заузима међу српским ученим светом по својој књижевној радњи. Он је написао „Основно Мудрословље“ и „Логику“ (по Кругу) за употребљење учећој се младежи у великој школи, за тим две мале књиге „Логику“ и „Физику“ за почетнике у наукама, и „Ускршња јаја“ за раздавање доброј деци основних школа у име награде; а у рукопису је оставио израђену „Психологију“ и „Педагогику.“ Мимо то, као ректор велике школе говорио је више пута беседе приликом годишње школске свечаности о светом Сави, издао је неколике саставе у два „Гласника“ и израдио по неколи чланак у свима трима „Читанкама“ и у „Првим Знањама“ за основне школе.

Поред свију својих послова још је он кроз целу 1856. годину уређивао и издавао „Шумадинку,“ и прилагао

је разне чланке у „Српски Љетопис," „Уранију" и „Голубицу."

Мерило за оцењивање његове јавне радње најпоузданије је то, што су му се сви, које је он кроз 28. година свога професоровања на пољу филозофије са начелима чисто умним запојавао, од којих неки сада највиша у држави нашој званија достојно одправљају, — с најњежнијом ученичком признателношћу свагда одзивали. — А у приватном своме животу беше К. Бранковић благ и мирољубив, кротак и незлобив, разборит и уздржљив, веран друг, искрен пријатељ, послушан син, њежан супруг, добар и љубезан отац. У њега је требујући добивао помоћи, сумњајући се доброга савета, у невољи налазећи се утјехе. Подобно оном врлом израиљанину, који је пред смрт своју сакупљене около себе запитао: „нема ли који злу вољу на њега?" и покојни Бранковић могао би нас упитати, и зацело би одговор добио као и онај: „Ти си прави божији човек, нико ништа против тебе нема!"

Опште поштовање, које је К. Бранковић у публици нашој уживао, очевидно се показало при смрти његовој. Погреб му је заиста био сјајан и величанствен, на ком су се стекли у небројеној множини свакога стања грађани наши, да последњу почаст укажу свом врстном саграђанину.

Његова Светлост, ценећи заслуге покојника на олтар народној просвети принесене, благоволила је подарити 200. ‡ цесарских удовици и деци његовој.

ПРОТОКОЛИ

СЕДНИЦА СРБСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

XI. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 29. Маја 1865. год.; присуствовали су: гг. председатељ друштва: Јован Гавриловић, чланови одбора: Коста Бранковић, Емилијан Јосимовић, заступајући г. Јос. Панчића, и секретар Ј. Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол 10. седнице одбора.

Бр. 71. Г. Коста Бранковић јавља, да је одсек за науке језикословне моралне и литерарне накнадно решио, да се за оригиналне чланке редовни чланова друштва К. Бранковића и Ђ. Малетића печатане у Гласнику за печатани табак даде награда од 8 # т. ј. осам дуката цесарски; —

на које би решено да одбор усваја ово мишлење одсека.

Бр. 72. Г. Емилијан Јосимовић јавља, да је одсек за науке природословне и математичне прегледао и оценио оригинални чланак редовног члана Јос. Панчића „О Шафрану“ и предлаже, да се печата у Гласнику а да се награди са 10 # т. ј. са десет дуката цесарски за сваки печатани табак; - на које би решено:

да одбор ово мишлење одсека усваја у свему.

Бр. 73. Г. Емилијан Јосимовић јавља, да је одсек за науке природословне и математичне прегледао чланак: „О домаћим средствима за лек“ и мисли, да овај предмет није према цели и намери друштва овог за Гласник;

одбор саглашава се са мишлењем одсека, зато нека се чланак врати сачинитељу.

Бр. 74. Госп. председатељ друштва Јов. Гавриловић јавља, да му је с писмом својим послао за ово друштво на дар госп. Јефта Јефтановић, трговац родом Србин из Руме сад живећи у Риги у Русији, 10 # т. ј. десет

дуката цесарски, желећи тим подпомоћи друштво у постизавању његове цели; на које би решено, да се дарцу писмено у име друштва захвали.

Бр. 75. Госп. председатељ друштва јавља, како му је г. Јос. Панчић, члан овог одбора писмено јавио, да због слабости здравља мора на неко време отсуствовати из Београда, зато да одреди најстаријега члана одсека за науке природословне и математичне, да га у одбору кроз то време заступа, — а он да је већ у ову седницу позвао г. професс. Емилијана Јосимовића; које се прима на знање.

Бр. 76. Секретар друштва јавља, да су дошле за ово друштво на дар сљедујуће ствари:

1. Од г. Csengery у Пешти: Budapesti Szemle uj folyam I. kötet, 1, 2 füzet, 1865. две књиге.

2. Од млетачког друштва за науке, овога орган: Atti del imper. reg. Societa veneta. Tomo X. Serie 3-a dispensa 4-ta. 1 свеска.

3. Од царске академије наука у Бечу: 23 свезке њени: Sitzungsberichte, и Almanach за годину 1864.

4. Од краљевско-норвежког универзитета у Христијанији седам разни списа на норвежком језику, тичући се јестаствени наука.

5. Од горње лужичког друштва, овога Magazin 41. Band, 1. 2. Heft. 2 свезке.

6. Од г. Јос. Викторина, катол. свештеника у Будиму, издато од њега дело: Jonaša Zaborského, Basně dramaticke, v Budine 1865. 1 свезка.

7. Од уредника новина „Ost und West" у Бечу, више бројева ови новина.

8. Од уредника новина „Zukunft" у Бечу 1. број ови новина,

Које беше примљене с хвалом.

Прочитано и подписано у 12. седници одбора, у Београду дана 31. Августа 1865.

XII. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 31. Августа 1865. год.; под председатељством госп. Јована Гавриловића, присуствовали су чланови одбора: гг. Јосиф Панчић и Филип Христић, као заменик госп. Николе Крстића, и секретар Ј. Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол седнице једанајсте одбора.

Бр. 77. Госп. председатељ јавља да је дошла с поштом аустријском медајља кована од бронза приликом 600 годишње светковине Дантеја за ово друштво, без писма , а по свој прилици дар од Госп. Већецци-Рускале; која би примљена с хвалом.

Бр. 78. Госп. председатељ саобштава писмо господина Већецци-Рускале послато му од господина министра просвете заједно са 1 екземпларом беседе господина Већеццује;

на које би закључено, како се из писма и из беседе господ. Већецци-Рускале види с каквом је готовошћу и ревношћу заступао приликом Дантејове светковине Јужне-Словене, а поименце Србе и ово друштво, то да се истом господину писмено захвали у име друштва како на тој љубави тако и на медајљи и на беседи, коју је дао штампати.

Бр. 79. Господин председатељ предложи, да се господин Већецци-Рускала у првом идућем скупу друштва изабере за почастног члана овог друштва;

на које би једногласно решено, да се одбор с тим предлогом подпуно саглашава.

Бр. 80. Господин председатељ прочита писмено известије о свом путовању у Млетке и о чињеним тамо корацима око тога, да се продужи у мљетачком архиву истраживање и преписивање акта принадлежећи к историји Срба и јужни Словена, започето од овог друштва;

за које би решено, да се то известије саобшти одсеку друштва историјском, како би овај даље што за добро нађе по том предмету чинити могао.

Бр. 81. Господин председатељ саобштава, да је на његов предлог у државном совјету решено, да се за главни архив земаљски или државни приготови згодна зграда, и да се тај стари државни архив ту у ред доведен смести;

на које би решено, да се и то знања и управљања ради одсеку за науке историјске и државне саобшти.

Бр. 82. Господин председатељ прочита писмо, које му је писало из Беча тамошње друштво славенске беседе у ком га то друштво моли, да за библиотеку славенску, која се тамо у Бечу поред те беседе заводи, и ово друштво своје књиге и гласнике пошље на дар, и предлаже да се та жеља бечке беседе уважи; —

на које би решено, да се пошље од свију књига

што је ово друштво издало, а од којих још има екземплара, за речену библиотеку по један комад на дар.

Бр. 83. Госп. Филип Христић предлаже, да се исто тако пошље од књига друштвени по један екземплар на дар библиотеки господина Бошковића у Дубровник, који има знамениту књижницу отворену свима отличнијим људима особито књижевницима,

на које би решено: да се преда г. Филипу Христићу од сваке књиге друштва по један екземплар за библиотеку Бошковића у Дубровнику.

Бр. 84. Господин председатељ саобштава писмо секретара агенције србске у Букурешту госп. Живановића, који моли, да ово друштво пошље своје гласнике и историјска дела државном архивару и библиотекару румунском у Букурешту господину Бољаку,

на које би решено, да се пошљу преко реченог господина Живановића, господину архивару и библиотекару Бољаку у Букурешту сви гласници, од који још има екземплара, и друге књиге од овог друштва издате историјског садржаја.

Бр. 85. Секретар јавља да је гласник 18-ти готов, предлаже, да се да везати, и да се раздаје члановима и разпошље друштвама, а уједно да се преда материал за идућу 19-ту књигу у штампу, како би се могло одма приступити к печатању сљедујуће књиге,

које све би одобрено; а цена 18-те књиге да је обична т. ј. 6 гроша чаршијски.

Бр. 86. Госп. Панчић предлаже, да се оне књиге друштвеног гласника које су само у 250 комада штампане биле, и које су већ разпродате, наново печатају тако да се попуни број од 500 комада, у ком се сад гласник штампа,

на које би решено, да се о том упита господин министер просвете, па да то будо са његовим знањем и одобрењем.

Бр. 87. Секретар јавља да су дошле за друштво сљедујуће књиге, и то:

1. Annuaire des societés savantes 1 и 2 tome, за које платио је г. председатељ пошти 5 фор. 21 кр. аустр. вред., на које би решено, да се та свота истом господину из касе друштва врати.

2. Матица хрватска послала је: Književnik za godinu 1865. свезак 1., 2. и 3.

3. Господин Панчић предао је: од млетачког ученог друштва, његовог органа: Atti della societa Veneta, Tomo X. Serie 3. dispensa 5 и 7.

Од географијског друштва у Бечу: Mittheilungen der kais. kön. geografischen Gesellschaft. 8. Jahrgang 1864. Heft 1.

Он сам поклања друштвеној библиотеки своје дело: Флора околине београдске, у Београду 1865.

4. Господин професор Головацки из Лавова послао је: Сборник наукови. Година I. 1865. випускъ 1. и 2.

5. Редовни члан госп. Владимир Јакшић шиље на дар свој државопис Србије, свезку II.

Које све бише примљене с хвалом.

Прочитано и подписано у седници тринајстој одбора, дана 10. Септембра 1865. у Београду.

XIII. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 10. Септембра 1865 године; под председатељством госп. Јована Гавриловића, присуствовали су чланови: гг. Јосиф Панчић, и Филип Христић, као заменик Николе Крстића, и секретар Ј. Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол дванајсте седнице одбора.

Бр. 88. Прочита се писмено решење окружног суда подринског у Лозници, дато дана 27. Августа 1865. г. № 7436. којим исти суд решава, да се наследници почившег Вука Ст. Караџића, за месец дана од примања овог писмена, истом суду изјасне: имају ли шта на тестамент истог покојног Вука Ст. Караџића примјетити, који тестамент приложен је реченом судском акту у одостоверено препису, а којим тестаментом исти Вук Ст. Караџић, у случају ако његови закони насљедници изумру, завештава своју земљу Лагатор у Лозници и баштину у Тршићу у окружију подринском, српском ученом друштву у Београду; на које би решено, да се споменутом окружном суду одговори, да српско учено друштво нема шта противу горенаведеног тестамента приметити, него моли, да суд тај нареди да се исти тестамент изврши.

Бр. 89. Прочитано би писмо господе издаваоца Саборских списа од године 1861-ве Доктора Шухаја, и барона Др. Кушлана, дато у Загребу дана 11-тог Рујна

1865-те године, с којим шаљу овом друштву један екземплар Списа сабора године 1861-ве у четири књиге лепо повезане, на дар; које бише примљене с хвалом.

Бр. 90. Господин председатель предаје послато овом друштву на дар од господ. Милана Јоксимовића, члана суда окружија подринског, оригинално писмо Карађорђево, дато у Тополи д. 22. Јунија 1813-те године, № 1830, писано руком секретара Јанићија Ђурића, управљено на тадашњег војводу и главно командујућег краја Ужичког господара Милоша Обреновића; које би примљено с великом хвалом.

Бр. 91. Секретар јавља, да су за ово друштво дошле на дар од сачинитеља: Споменак, изворне песме Светолика Лазаревића; књ. I. у Новомсаду 1860. књ. II-га у Новомсаду 1865-те године;

које бише примљене с хвалом.

Прочитано и подписано у Београду дана 24. Октобра 1865. године.

Седница природословног одсека српског ученог друштва, држана 10. Октобра 1865. год. у присутству гг. Дра. Ј. Валенте, проф. Е. Јосимовића, проф. М. Панића и проф. Ј. Панчића.

Бр. 1. За чланак „о рекама у Србији" изјавише гг. Панчић и Јосимовић своје мишљење, да овај чланак баш велике важности нема, али да почем садржи неке појединости које за српске реке још нијесу познате, мисле да се може у гласнику штампати. Други чланови придружили су се овом мишљењу и на то је закључено,

да се ово одбору ученог друштва саопшти.

Бр. 2. За чланак „Топографско описаније књажевачког округа" изјавише гг. Јосимовић и Панић: да у овом саставку има много излишних ствари, које би боље било да се изоставе и у опште да би најбоље било да се сав чланак преради а после да се може у гласнику штампати, што се пак награде тиче да се за штампан табак да 7 ‡ ц. рачунајући и карту у један штампан табак; а карта да се сведе на ¼ величине; остали чланови придружили су се овоме мишљењу; нашто би закључено,

да се ово одбору ученог друштва саопшти.

IV. Седница одсека за историјске и државне науке. држана д. 14 Октобра 1865. год. Присуствовали су гг. Филип Христић, као заменик председника одсека, Јов Гавриловић, Јован Мариновић, Влад. Јакшић, Мил. Миличевић, П. Срећковић, Ј. Шафарик, Д. Црнобарац и М. Миловук.

Бр. 1. Одређени за то чланови Јов. Гавриловић и Ј. Шафарик подносе писмено израђену за штампање објаву наградоносног питања „о Богомилима" која пошто би прочитана, би закључено,

одбору предложити да се тако стави у идући гласник и у београдске и друге српске и југословенске новине.

Бр. 2. Г. Мил. Миличевић подноси известије о чланку г. А. Богића „топографски опис среза Врачарског" за који био је одређен да га прегледа, и јавља да је прегледао ово дело и да је најпре своје примедбе на исто саопштио писцу, које је овај драговољно усвојио и удјејствовао, зато сад мисли да тај саставак заслужује да се печата у гласнику, а за награду нека одсек реши; он мисли да се да писцу одсеком за цео тај чланак 25 # ц. на које би закључено,

да одсек одобрава у свему мишљење г. М. Миличевића, зато да се овај чланак препоручи одбору друштва за штампање, на гореизложени начин.

Бр. 3. Г. Јов. Гавриловић поднео је известије о свом путу у Млетке, које одбор саопштава одсеку овом знања ради, а г. Гавриловић саобштио је даље, да је он поводом критике г. С. Љубића у књижевнику печатане, у којој исти господин каже, какви су недостатци у оном што је редов. члан Ј. Шафарик радио у Млетачкој архиви, где између осталог вели, да је он кроз три године био код исте архиве званичник, и да је тада све то што је Шафарик скупио и још много више преписао које има у препису код себе, он г. Гавриловић, писао г. С. Љубићу писмо у Реку и питао га: „били он ту своју збирку југославенски споменика млетачке архиве, уступио овом друштву за пристојну награду да се печата овде у гласнику друштва," но одговор није још добио, на које би закључено,

да се сношење са г. С. Љубићем о овом предмету продужи и да се одбор друштва о том постара, како би се те ствари од г. С. Љубића за печатање приба-

вити могле за пристојну награду.

Бр. 4. Одбор саопштава овом одсеку известије г. Јована Гавриловића о том како је у државном савету на његов предлог закључено, да се државни архив у особитом за то одређеном зданију смести и уреди, а потом и приступним учини за оне који историјска испитивања у њему чинити желе; које служи на пријатно знање.

Бр. 5. Ред. члан г. Ј. Шафарик јавља како је поуздано дознао да г. Даничић печата цео цароставник архиепископа Данила, којега је онај живот краљице Јелене само један део, за кои је друштво већ решило да се у гласнику печата, зато он жели одустати од печатања тог чланка; које се одобрава.

Бр. 6. Г. Ј. Гавриловић предлаже да овај одсек прими у кандидацији за чланство овог друштва г. професора овдашње гимназије Стојана Новаковића, уредника Виле, на које би решено.

да се од стране овог одсека, исти г. Стојан Новаковић профес. овд. гимназије препоручи одбору, као кандидат за редовно чланство овог друштва.

XIV. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 24. Октобра 1865. год.; присуствовали су: председатељ друштва госп. Јован Гавриловић, чланови одбора: гг. Јосиф Панчић, Филип Христић и архимандрит Сава, као заменик госп. Косте Бранковића, и секретар Ј. Шафарик.

Прочита се и подписа протокол тринајсте седнице одбора.

Бр. 92. Госп. председатељ саобшти одбору, да је у место г. Косте Бранковића, који због болести у седницу доћи неможе, позвао као његовог заменика редовног члана одсека за науке језикословне, литерарне и моралне г. архимандрита Саву; знања ради.

Бр. 93. Г. Панчић јавља, да је одсек за науке природословне и математичне прегледао рукописни састав покојног Јове Миленковића: „о српским рекама,“ и да је нашао, да се исти напечата у гласнику, што има у њему података за земљопис Србије, који још нису нигде печатани; које одбор одобри.

Бр. 94. Г. Јос. Панчић јавља, да је одсек за науке природословне и математичне прегледао рукописно дело кореспондентног члана друштва, госп. Стев. Мачанја, окружног лекара у Књажевцу: „опис окружија књажевачког с картом“, и да је нашао, да је вредан да се штампа у гласнику, но на тај начин, да се неке излишне ствари, које су обележене, изоставе и тако да се саставак скрати. и у слогу да се поправи; карта пак да се литографише у четвртини садашње величине: на које г. Панчић изјави, да ће се он о том старати, да се ове поправке учине; а тако поправљени спис имао би се по мишљењу одсека наградити са седам дуката за печатани табак, при чем карта да се рачуна у један печатани табак; —

који предлог одсека би у свему одобрен од одбора.

Бр. 95. Г. Филип Христић јавља, да је одсек за науке историјске и државне прегледао дело г. Алим. Богња: „опис среза врачарског“, и да је нашао, да је оно достојно да се штампа у гласнику друштва, а писцу да се да награда од двадесет и пет дуката цесарски за цео тај посао; —

који предлог одсека би усвојен од одбора.

Бр. 96. Г. Филип Христић јавља, да је одсек за науке историјске и државне одобрио у свему објаву, наградоносног питаня „о богомилима“, коју су по његовој препоруци написали гг. Јов. Гавриловић и Јанко Шафарик, на које би решено,

да се та објава стави одма у српске новине београдске, па и у идућу књигу гласника, при том да се умоле уредничтва остали српски и југословенских новина, да је у своје листове приме и прештампају.

Бр. 97. Госп. председатељ друштва подноси спис г. Стојана Обрадовића, живећег у пензији председатеља окружног суда „историја народа окружја подринског од године 1813 до 1834“, који овај господин подноси друштву као предлог за гласник,

на које би решено, да се исти састав преда на преглед и оцену одсеку друштва за науке историјске и државне.

Бр. 98. Господин председатељ предлаже, да се фотографише кућа на великој пијаци, у којој је негда живио, учио и умро славни Србин Доситеј Обрадовић, и у којој је био кроз неко време под Карађорђем и со-

вјет српски, па је после била турска текија, јер се вели, може при регулирању вароши та кућа разрушити;

на које би решено, да се о том постара секретар и да одбор у своје време о овој ствари извести.

Бр. 99. Господин председатељ јави, како се чује да г. Сопрон одлази из Земуна у Сарајево, а како ово друштво има још с њиме рачуне за поверене му у комисију друштвене књиге, то да би ваљало учинити што је нужно, да се ти рачуни разчисте;

на које би решено, да господин председатељ нареди што је за то најцјелисходније, да се та ствар коначно у ред доведе.

Бр. 100. Секретар и касир предлаже, да се у напредак само једном главном комисионеру друштва предају друштвене књиге у комисију, и то местном књижару Велимиру Валожићу, кои је једини досад уредно изпуњавао обвезаности, које је имао као комисионер према друштву, и кои као човек овдашњи, имајући ту и лежећи добара, даје највише гаранције, јер је досад ово друштво у смотрењу продавања својих књига посредством комисионера, искусило многе незгоде, —

које би од одбора једногласно одобрено.

Бр. 101. Господин председатељ предаде једну каменописну слику, представљајућу фамилије српских властела, које су биле у време цара Уроша, и коју поклања друштву господин Милорад Медаковић, —

која би примљена с хвалом.

Бр. 102. Госп. Панчић предаје књиге: Atti del imper. reg. Istituto Veneto. Tomo X. Serie 3. Dispensa 6. 8. 9., које је послало млетачко друштво за науке, књижевност и вештине, —

које беше примљене с хвалом.

Бр. 103. Како новосадски књижар г. Светолик Лазаревић, који има од овог друштва књиге за продавање, од дужег времена није друштву дао никакав рачун о тим књигама, нити је у обште што за њих јавио, то одбор наређује,

да секретар изиште од реченог господина рачун о друштвеним књигама повереним му за продавање.

Бр. 104. Одбор наређује, да се идућег дана 7. Новембра тек. год. у јутру после службе божије, држи скуп друштва, за који да се благовремено позову сви чланови друштва, и да се објави у новинама, а секре-

тар да по дужности изради годишње исвестије о радњи и о стању друштва, које ће се скупу од стране одбора поднети, а које ће он најпре саобштити одбору у идућој седници овога, у којој ће се имати и програм за седницу скупа сачинити.

Прочитано и подписано у 15. седници одбора, дана 3. Новембра 1865. године у Београду.

XV. Седница одбора српског ученог друштва, држана дана 3 Новембра 1865. год.; присуствовали су: гг. председатељ друштва: Јован Гавриловић, чланови одбора: др. Јос. Панчић, филип Христић, и Архимандрит Сиса и секретар и касир друштва Ј. Шафарик.

Прочитан би и подписан протокол 14. седнице одбора.

Бр. 105. Секретар и касир друштва прочита извештај о радњи српског ученог друштва, у прошлој 186⁴/₅ години и о целом садашњем стању друштва, који је по решењу одбора написао, и који се има у име одбора скупу друштва поднети, —

овај би одобрен од одбора, и би решено да се тако скупу поднесе.

Бр. 106. Одбор одређује сљедујући програм за седницу скупа српског ученог друштва. која ће се држати 7. Новембра тек. год.

1. Прочитат ће секретар и касир друштва извештај о радњи друштва у прошлој 186⁴/₅ години и о садашњем стању друштва, кои се има поднети од одбора скупу друштва по §. 33. устројства друштва.

2. Предложит ће се скупу на одобрење: „пројект пословног реда“ који је сачинио одбор по решењу скупа под бр. 13, 1864. године.

3. Предложит ће одбор скупу на одобрење, да се на издавање дјела покојног Вука Стеф. Караџића на корист његове заоставше породице, приложи од овог друштва 30 ‡ дуката цес.

4. Предложит ће одбор скупу за избор кандидате за чланове српског ученог друштва.

5. Скуп ће на позив председатеља друштва решити оћели досадашњи секретар и касир друштва и даље остати или не.

6. Редовни чланови друштва чиниће своје предлоге, ако какве имају.

Бр. 107. Госп. председатељ друштва јавља да је по предмету рачуна са г. Сопроном штампаром земунским учинио нуждне кораке, и предаје за архиву концепт писма које је писао по том послу у Земун; знања ради.

Бр. 108. Госп. председатељ саобштава, да је учинио неке кораке у послу рачуна друштва са г. Светоликом Лазаревићем, књижаром новосадским, и предаје за архиву друштва концепт писма које је по истом послу писао г. Лазаревићу; знања ради.

Бр. 109. Госп. председатељ предаје за архиву друштва, друштвена акта, тичућа се коресподенције са књижаром Хинцом у Новомсаду, и објашњавајућа рачуне о књигама друштвеним предатим у комисију за продавање књижарима Сопрону у Земуну и Хинцу у Новомсаду: за које би решено да секретар та акта која су код бившег казначеја друштва г. Јефте Аврамовића досад била остави у архиву, куд принадлеже.

Бр. 110. Г. Филип Христић предлаже, да се у име друштва пошље на дар 17-та књига гласника, у Лондон енглеским списатељицама госпођицама Макенци и Ирби, које су познате пријатељице Срба; решено да се тако учини, и да секретар преда два комада речене књиге г. Фил. Христићу, који ће исте у Лондон оправити.

Прочитано и подписано: у Београду дана 3. Новембра 1865. год.

V. Седница, одсека српског ученог друштва за науке језикословне литерарне и моралне држана 5. Новембра. 1865. год. Присуствовали су: редовни чланови: г. Архимандрит Савва, као заменик председника, гг. К. Цукић, Л. Ненадовић, Ђ. Малетић, М. Бан и Сава Сретеновић.

Бр. 1. Како се по §. 21. устројства овог друштва сваке године један члан одбора мењати има, то овај одсјек, којега председник као најстарији члан одбора, засад одступа, решава:

да се одбору предложе за 1866. г. као кандидати редовни чланови: гг. Коста Бранковић, архимандрит Сава и Љубомир Ненадовић, од који ће једног за председника овог одсека одбору назначити Господин министер просвете и црквени дела.

Бр. 2. Г. архимандрит Савва предаде одсеку ради прегледа слово редовног члана Ђ. Малетића говорено ђацима овд. гимназије о распусту школском, на које би решено:

да то слово прегледа ред. члан г. Матије Бан.

Седница скупа српског ученог друштва држана дана 7. Новембра 1865. године. Присуствовали су гг. Јов. Гавриловић председатељ; редовни чланови: Јов. Мариновић, Коста Цукић, Рајко Лешјанин, Дим. Црнобарац, Фил. Христић, Милан Петронијевић, Мил. Лешјанин. Јос. Панчић, Мил. Спасић, Владим. Јакшић, Аћим Медовић, Сава Сретеновић, Мил. Милићевић, Серг. Николић, Пант. Срећковић, Мил. Миловук, Матија Бан, почастни чланови: Мил. Симић, Јов. Драгашевић, и секретар и касир Ј. Шафарик.

Бр. 1. Пошто г. председатељ рече, да се седница започне, прочита секретар „известије о радњи српског ученог друштва у 1864 и 65-тој години и о његовом садашњем стању,“ које одбор по §. 33. с. устројства друштва подноси скупу;

за које би закључено да се напечата у Српским Новинама, и у идућој књизи гласника.

Бр. 2. Читан би: „пројект пословног реда за српско учено друштво“ који је по закључењу скупа од д. 25. Октобра 1864. године бр. 13. израдио, одбор а сад га подноси скупу на одобрење;

на које чинише гг. редовни чланови друштва своје приметбе, у сљедству којих беше учињене неке измене и поправке у истом пословном реду.

Бр. 3. Како због краткости времена није могло бити свршено прегледање пројекта пословног реда, а остали послови стојећи у програму ове седнице скупа немогоше бити ни предузети, то на предлог г. председатеља,

би закључено, да се седница скупа продужи у идућу недељу, дана 14. Новембра текуће године у 10 сати пре подне.

Продужење седнице скупа српског ученог друштва, д. 14. Новембра 1865· год. Присуствовали су, гг. Јован Гавриловић председатељ; редовни чланови: Јов. Мариновић, Коста Цукић, Филип Христић, Мил. Петронијевић, Милоје Лешјанин, Милов. Спасић, Јос. Панчић, Серг. Николић, Јов. Валента, Ак. Медовић, Сава Сретеновић, Панта Срећковић, и секретар и касир Ј. Шафарик.

Бр. 4. Продужено би читање „пројекта пословног реда" и бише чињене приметбе од г. редовни чланова, а по овима усвојене од скупа неке измене и поправке пословног реда, и пошто то буде свршено,

би закључено: да скуп тако поправљени пословни ред друштва одобрава, овај да се штампа у идућој књизи гласника, а по њему у будуће да се поступа.

Бр. 5. На предлог г. председатеља, за прегледање прошлогодишњег рачуна о примању и издавању друштва, и за прегледање рачуна за идућу 1866 годину, који ће се имати поднети скупу већ прегледан,

бише одређени, редовни чланови: гг. Милан Петронијевић, Милован Спасић и Милан Ђ. Милићевић.

Бр. 6. На предлог г. председатеља учињени у име одбора, „да скуп одобри, да се из кассе друштва може дати 30 # то јест тридесет комада дуката цес. као помоћ за издавање на свет дела пок. Вука Стеф. Караџића, у корист његове заоставше удовице" а пошто је најпре вишеством гласова решено: „да се овај предлог одбора узме у решавање,"

би већином гласова закључено: да се у име друштва из касе друштвене приложи у помоћ на гореречену цјел 30 # т. ј. тридесет дуката цес.

Бр. 7. Господин председатељ предлаже, да се изберу за редовне чланове српског ученог друштва, гг. Јован Бошковић профес. велике школе, и Стојан Новаковић проф. овд. гимназије и уредник „Виле,"

на које би једногласно закључено: да се речена господа примају за редовне чланове српског ученог друштва.

Бр. 8. Господин председатељ у име одбора предложи, да се избере за почастног члана овог друштва г. Ђувенале Вењецци-Рускала,

на које би једногласно закључено, да се речени господин прими за почастног члана српског ученог друштва.

Бр. 9. Господин председатељ предложи скупу питање: „оће ли скуп приступити к избору новог секретара и касира друштва или не?"

на које једногласно би закључено, да досадашњи секретар и касир друштва остане и даље у истој дужности.

Бр. 10. прочитано би писмо господина министра просвете и црквени дела од д. 6. Новембра тек. г. № 3909, коим јавља господин министер друштву, да је Његова Светлост Књаз, благоволила на његов предлог под истим даном поставити члена државног совета г. Јована Гавриловића за председатеља српског ученог друштва; које служи на знање и управљање.

Бр. 11. Прочитано би писмо госп. министра просвете и црквени дела, од дана 6. Новембра тек. год. № 3902. којим јавља овом друштву, да је од предложени му кандидата, за председатеља одсека за науке језикословне, моралне и литерарне, одредио редовног члана друштва г. архимандрита Саву; које служи за знање и управљање.

Бр. 12. На предлог господина председатеља бише одређени да подписима своима одостовере овај протокол седнице скупа, редовни чланови друштва, гг. Милан Петронијевић, Милов. Спасић и Милан Ђ. Милићевић.

Извештје одбора о радњи српског ученог друштва у 186⁴/₅ години, и о његовом садањем стању, поднешено скупу друштва дана 7. Нов. 1865 год.

Српско учено друштво, обновљено под овим именом највишим указом свог светлог оснивателя, од дана 29 Јулија 1864 године, а уједно и преустројено датим му истог дана устројством, одпочело је наново своју заједничку радњу, смерајућу на постизавање задатка, који му је прописан у §. 2 његовог устројства, то јест почело се „*занимати науками и вештинама у колико се оне понајближе тичу српства*" са почетком месеца Новембра прошле 1864. године, пошто се најпре органи-

зовало и установило у свом скупу држаном дана 25 Октобра 1864 године.

Ови дана навршила се дакле година од како је ово друштво, после дужег престанка, по новом прописаном му устројству, с обновљеном ревношћу продужило радити око обделавања знања и наука тичући се понајближе нашег народа и отачаства србског, око разширивања познавања себе самог, свог прошлог и садашњег живота и стања у нашем србском роду, а о тој његовој прошлогодишњој радњи, одбора је дужност, известити овај поштовани скуп друштва, а уједно поднети му рачун о целом садашњем стању, нарочито и о стању помоћни новчани средства овога друштва.

Што се прво тиче самог плода друштвене радње, то јест они књижевни послова које је ово друштво у течају прошле године печатане јавности и употребленју нашег знања и науке љубећег света предало, или бар за објавлење помоћу штампе већ приготовило, из ког плода најбоље ће се моћи познати и оценити и сама ревност и труд који су чланови овог друштва употребили и положили око постизавања цјели друштвене, и видити дали се друштво бар у нечем приближило изпуненју задатка прописаног му патриотском жељом његоговог светлог основатеља;

од прошлогодишњег Новембра до сад предали су чланови друштва а и други неки наши списатељи, који нису у друштву, сљедујуће списе и саставке, као прилоге за друштвени гласник:

1. Редовни члан друштва и председатељ одсека за науке језикословне литерарне и моралне госп. Коста Бранковић своју беседу: „о развитку наше велике школе“, у којој је изложена стручна повестница нашег највишег учевног заведенија.

2. Редовни члан друштва и председатељ одсека за науке природословне и математичне, госп. Др. Јос. Панчић, свој састав „о шафрану“ у ком је поред описа њеног точно и разумљиво изложена и нега ове врло користне за земљеделско газдинство биљке, и јасно је показано са коликом коришћу би се она могла код нас у Србији неговати.

3. Редовни члан друштва госп. Ђорђе Малетић, своју естетичну разправу о народној песми „о Страхинићу бану“, у којој показао је велику лепоту њену, а

уједно изложио и своје мисли о времену и начину постанка тако знаменити и драгоцени јуначки песама српског народа.

4. Редовни члан и секретар друштва, преведену са старог пољског и чешког језика „кронику турску србина Мијајла из Острвице од године 1490;“ у којој има више важни података за старију повестницу српског народа.

5. Редовни члан друштва госп. Милан Милићевић, преведени с француског чланак „о метеорским манастирима у Тесалији“ који садржава важне вести о неким члановима славне владајуће династије српске Немањића, и ком је додат каменописни снимак подписа грчки, српски владатеља: цара Стефана Душана, његовог брата Симеона, и овога ћерке Марије, удате за деспота Епирског Тому, као што се налазе на оригиналним грчким повељама именовани лица, које се чувају у тим манастирима.

6. Редовни члан друштва г. Панта Срећковић. преведени са руског језика важан за најстарију историју Словена на југу Европе чланак: „о светом Димитрију Солунском и о солунским словенима.“

Досад наведени саставци, од којих су прва три оригинална, а остали преведени, прегледани и оцењени од дотични одсека друштва, предати су већ јавности, напечатани у органу друштва и налазе се у рукама већине друштвени чланова а и нашег читајућег света; но осим тога дошли су друштву у течају ове прошле године још сљедујући прилози за гласник:

7. Од редовног члана друштва и председатеља одсека за науке историске и државне г. Дра. Николе Крстића оригинални чланак. „О битки под Београдом у 1456. години“ важна за објашњење времена владања Деспота српског Ђурђа Бранковића Смедеревца историска монографија.

8. Од редовног члана и председатеља друштва г. Јована Гавриловића оригинални чланак. „О нашим пећским патриарима“ у ком је показано како су се трудили српски патријарси у време после коначне пропасти српске државе, да поврате своме народу изгубљену слободу.

9. Од г. Алимпије Богића чиновника у министарству унутрашњи дела, оригинално дело: „Опис врачар-

ског среза" подробно топографиско описивање свију места реченог среза у азбучном реду, врло леп прилог за специјалну топографију Србије.

10. Покојног Јове Миленковића оригинални спис: „О српским рекама" који садржава многе досад непечатане податке за земљопис а нарочито за потамографију Србије.

11. Од кореспондентног члана друштва г. Стеф. Мачаја, окружног лекара књажевачког, оригинални „Опис књажевачког окружија с картом истог окружија" доста обширна грађа за топографију Србије.

И ови сви прилози већ су прегледани и оцењени од дотични одсека друштва, прва два и наштампана су, трећи сад се печата, а у остала два има друштво спремљену довољну грађу за 19. књигу свог органа.

Још један, дакле 12-ти прилог за гласник налази се сад на прегледу и оцени а то је г. Обрадовића, председатеља окружног суда живећег у пензији историски саставак о судбини и догађајима народа у Подрињу од године 1813. до год. 1834.

Што се тиче састанака друштвени, за ови прошли тринајест месеци имало је друштво 15 седница одбора, 4. седнице одсека за науке природословне и математичне, 5. седнице одсека за науке језикословне литерарне и моралне, 4 седница одсека за науке историске и државне, и једну седницу скупа, дакле свега 29 састанака. У овим састанцима осим прегледања и оцењивања поднешених друштву писмених саставака и чланака, намењени за прилоге у друштвени орган, осим вршења мање важних текућих послова управе и економије друштвене, рађене су сљедујуће важније ствари:

а. По решењу скупа под бр. 13. израђен је и претресан у одбору. „Пројект за пословни ред овог друштва", који пошто би од одбора одобрен, буде предат свима одсецима, како би г. чланови друштва могли упознати се с њим, и своје приметбе чинити кад се буде исти пројект у скупу друштва за одобрење расматрао.

б. По закључењу скупа под бр. 15. писао је одбор у име друштва министарству просвете и црквени дела молећи ово, да изволи подјејствовати код наше високе владе, да се даде удовици покојног заслужног српског списатеља Вука Стеф. Караџића годишња новчана помоћ за уживлење, на коју молбу добило је друштво од

истог министерства одговор од дана 3. Декембра 1864 год. № 3963, по ком она није могла бити уважена.

в. На предлог свог председатеља госп. Јована Гавриловића, који јо изјавио, да би нуждно и полезно било за побуђење наши списатеља на критична научна истраживања на пољу наше народне повјестнице, предлагати од стране друштва наградоносна питања, а да ће један члан друштва дати у име овог друштва 50 ⅁ цес. на награду, за критично написану научну расправу о историји секте богомила, која је негда међу Србима особито у Босни постојала, одсек за науке историске и државне израдио је за печатање објаву наградоносног питања, која је штампана у овдашњим новинама, а која ће се и у идућој књизи гласника на концу штампати.

г. На предлог редовног члана друштва госн. Милана Милићевића, који је писмено позивао друштво, да што скорије приступи ка скупљању, сређивању и средством друштвеног органа на свет издавању свију докумената относећи се на новију српску историју, одсек за науке историске закључио је, на које се и одбор сагласио: 1. да се у обште прегледе и оцене сви при друштву овом налазећи се историјски споменици, и да се сви који јошт нису јавности предати, у друштвеном гласнику напечатају, 2. да се умоли наша висока влада, да изволи допустити, да могу неки чланови од друштва за то изаслати, чинити историјска истраживања у земаљским архивама, и преписивати важне за историју документе, па такове са дозволењем високе владе и јавности предавати; и 3. да друштво позове лица која би имала важна за новију историју Србије писма, да их друштву саобште, а исто тако да умоли људе којима су познати догађаји наше нове историје, да их попишу и описе да овом друштву уступе; од који закључења прво извршиће се повремено кад год за гласник буде требало материјала, и тада ће се споменици по избору одсека историјског у гласнику штампати; у смотрењу другог закључења учинио је госп. председатељ друштва као члан државног совјета у самом овом високом надлежатељству предлог да се старе земаљске архиве у особитом зданију сместе, уреде и за историјско испитивање приступне учине, који предлог био је од државног савета уважен; а што се треће точке тиче. она је већ нашла практичног одзива у нашој публици, и

одбор имао је задовољство примити за друштво из Подриња једно важно писмо, и једну историјску монографију.

д. Одбор друштва примио је преко почастног члана овог дружтва високопреосвештеног господина митрополита Мијајла позив одбора за издавање дјела покојног Вука Стеф. Караџића, коим се позивају сви пријатељи наше књижевности да добровољним новчаним прилозима по могућности подпомогну издавање дјела Вукови, која још нису печатана, и препечатавање већ печатаних, а обоје на корист његове заоставше породице, — на који решио је предложити скупу, да ово друштво приложи на гореречену за србску књижевност тако важну и користну цјел 30 ‡ цес.; као што је већ пре приложило новчане прилоге на светковине стогодишница и Савве Текелије и Качића-Миошића.

е. У име друштва умолио је одбор господина Ђувенала Вељеци-Рускалу познатог из његових књижевних дјела пријатеља Срба, да има доброту заступати ово друштво при шеетстогодишњој светковини највећег песника Италије Данта Алиђијера у Флоренцији, и изјавити тамо осећања највећег поштовања свију изображених Срба према великом сину Италије; — који је ову молбу љубезно примио и испунио, па је известио друштво о том, шта је по овом послу радио, и послао му на дар своју штампану беседу држану приликом исте светковине у Равени, при гробу Данта, и прекрасну бакрену медаљу, ковану од Флорентијске обштине за спомен те светковине.

ж. По налогу господина министра просвете и црквени дјела од 2. Новемб. 1864. год. № 3846, примио је одбор од дотични лица, коима су биле за чување поверене, све ствари, протоколе архиву и рачуне с доказима друштва србске словесности, као сад овом друштву припадајуће, које су предате на руковање с њима секретару и касиру друштва.

з. Одбор дао је напечатати као што је већ напред споменуто, 18-ту књигу гласника, која је под новим именом гласника србског ученог друштва прва, и која на двадесет и пет табака и пет листова, садржава осим три оригинална и три преведена чланка, још и законе тичуће се преустројења друштва од 29. Јулија 1864. године, списак свију чланова друштва, и протоколе свију дотле држани седница и скупа друштва, кад је свр-

шена штампа те књиге гласника. — Затим приступило се одма к печатању 19-те књиге гласника од које већ је напечатано преко десет табака, а за коју лежи приготовљен довољни материјал, тако да ће се и она моћи ваљда довршити и издати ове 1865 године.

и. Са решењем своим од 27. Августа 1865. године № 8436. саобштио је суд окружија подринског у Лозници овом друштву у одостовереном препису тестамент покојног госп. Вука Ст. Караџића, у ком овај за случај ако његови законни наследници изумру, завештава своја непокретна добра земљу лагатор у Лозници и баштину у Тршићу овом ученом друштву, а уједно позвао га исти суд да се изјасни имали што против тог тестамента примјетити, на које одговорено је истом суду у име друштва, да српско учено друштво нема шта противу горенаведеног тестамента примјетити него моли да суд тај нареди да се исти тестамент изврши.

ј. На предлог госп. председетеља друштва закључено је, ступити у преписку са госп. професором Љубићем, кои има многе документе млетачког архива преписане и преко одбора потрудити се, те ствари за пристојну награду од истог госп. Љубића прибавити, па да се овде у гласнику друштва штампане јавности предају.

Што се тиче умножења научни средства и збирки друштвени у овој прошлој години, друштво је сљедујуће књиге добило на дар и у замену, и то:

1. Одъ царско руске академије наука у Петербургу:

Сочиненія Державина, съ обяснительным примѣчаніями Грота томъ I. стихотворенія часть I. Спетербургъ 1864. 4° . . . . . 1 ком.

2. Одъ друштва за историю и древности у Одесси:

Записки Одесскаго общества исторіи и древностей томъ V. Одесса 1863. 4° . . . . . 1 „

3. Одъ Матице Илирске у Загребу:

Književnik časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti. Uredjuju dr. Rački, Jagić i Torbar. Godina I. svezak 1. 2. 3. U Zagrebu 1864. 8° . . . . . 3 „

Godina II. Sv. 1. 2. 3. 1865. . . . . 3 „

5. Од царске академије наука у Бечу:

Sitzungsberichte der philosoph.-histor. Classe. Bd. 41—47.

Sitzungsberichte der matemat.-naturwissenschaftl. Classe. Jahrg. 1862-1864.

Register IV. der philosophisch - historisch. Classe.

Almanach für das Jahr 1863. unddel 1864.

СВЕГА 61 СВЕСКА.

5. Од краљев. академије наука у Берлину:

Monatsberichte der königl. preuss. Academie der Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1863. Berlin 1864 8° . . . . . 1 ком.

6. Од мљетачког ученог друштва: његов орган:

Atti del imp. reg. Istituto Veneto di scienze lettere ed arti, Tomo 7. 8. 9, Venezia 1861. — 1864. 8°. . . . . 3 „

Tomo 9. Serie 3. dispensa 2. 3. & 4. dispensa 10 Tomo X. Serie 3. dispensa . . . 4—9 10 „

7. Од госп. Антон. Ченгерије у Пешти:

Budapesti Szemle: (Свеске 61. 62. и 63. Pest. 1864. 8° у . . . . . 2 „

Свеске: 64. до 70 1865 године у . . . . 3 „

„ uj folyam. I. kötet 1 es 2 füzet 1865 2 „

8. Од г. Архимандр. Дечанског Серафима:

Дечански споменици, у Београду 1864 8° 1 „

Плач старе Србије, у Земуну 1864. 8° . . 1 „

9. Од уредника „Ost und Westa“ у Бечу, и „Zukunfta“, више бројева тих листова за 1864 1865 год.

10. Од управит. гимназије карловачке:

Програм велике гимназије карловачке за школ. год. 1864., година X. у Карловци 1864 8° 1 „

11. Од госп. Јоце Марковића, трговца у Букурешту, његову песму спевану у славу госп. мајора Мише Анастасијевића, на свили печатану, у Букурешту 1864.

12. Од друштва за зоологију и минералогију у Регенсбургу:

Abhandlungen des zoologisch - mineralogischen Vereines in Regensburg. 8 и 9 tes Heft 1860 Regensburg. . . . . 2 „

Corespondenz-Blatt des zoolog.-mineralog. Vereins in Regensburg XV., XVI. und XVII.

Jahrgang. Regensburg 1861 — 62 — 63 . . . . 3 кам.

13. Од друштва за природословне и лекарске науке у горњој Хессенској:

Zehnter Bericht der Oberhessischen Gesellschaft für Natur und Heilkunde. Giessen 1863 . 1 „

14. Од императ. руског общтества истории и древностей при московскомъ университетѣ:

Чтениja за год. 1860. књ. 2. 3. 4.
и . . . . . 1861. „ 1. 2. 3. 4.} . . 7 „

15. Од немачког ученог друштва: Freies deutsches Hochstift, у Франкфурту на Мајну:

Denkschrift von Mädler über die wahre Jahreslänge und die Zeitrechnung . . . . . 1 „

Heiss Ed. Über die Principien der gregorianischen Schaltmethode und die Verbesserung derselben . . . . . 1 „

16. Од краљевско-норвежког универзитета у Христијанији, с писмом секретара универс. професора г. Холста: 7 разни књижица на норвешком језику . . . . . 7 „

17. Од г. проф. Стојана Новаковића, уредника Виле, његове списе:

Несрећни анђелак, у Београду 1862 . . . 1 „

Пушкина: Кавкаски роб, превео Ст, Н. у Београду 1863 . . . . . 1 „

Ранке србска револуција, део I. прев. Ст. Н. у Београду 1864 . . . . . 1 „

18. Од г. Милорада Поповића његове Песме, прво коло, у Београду 1863 . . . 1 „

19. Од г. Дамј. Павловића, инцинира:

Гетов Торквато Тассо, превео Д. П. у Новомсаду 1864 . . . . . 1 „

20. Од г. G. Vegezzi-Ruscala, његово дјело:

Le colonie Serbo-Dalmate del circondario di Larino, provincia di Molisè. Torino 1864 . . . . 1 „

Његова беседа држана у Равени при светковини Дантеја . . . . . 1 „

21. Од уредника Змаја у Пешти, бр. 3-ћи истог листа.

22. Од госп. Лавровског, профес. императ. руског университета у Харкову, његово дјело:

Кирил и Методији. Харков 1863. с писмом 1 „

23. Од друштва за јестаствене науке у Сибину у Ердељу:
Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermanstadt 12. Jahr. 1 ком.
24. Од друштва за јестаствене науке у Дражданима, званог: „Исис“:
Sitzungsberichte der naturwissenschaftlich. Gesellschaft Isis Jahrgang 1862. . . . . 1 „
25. Од друштва природоиспитатеља у Москви:
Bulletin de la societé imperiale des naturalistes, de Moscou. Année 1864, № 1 . . . . . 1 „
26. Од еванђеличког пастора Дан. Келна
Serbien und die Serben, nach Denton . . . 1 „
27. Од г. Аксакова, уредника новина Дењ у Москви, 21 број исти новина за год. 1863.
28. Од горњо-лужичког друштва:
Oberlausitzisches Magazin 41. Bd. 1. und 2. Heft . . . . . 2 „
29. Од г. Јосифа Викторина, рим.-катол. свештеника у Будиму, издато од њега дјело:
Jonaša Záborskeho Basne dramatické v Budine 1865. свеска I. . . . . 1 „
30. Од географијског друштва у Бечу:
Mittheilungen der k. k. geograph. Gesellschaft 8 Jahrgang. Wien 1864. Heft I. . . . . 1 „
31. Од г. дра. Панчића, редовног члана друштва и председатеља одсека за науке природосл. и математичне, његово дјело:
Флора околине београдске, у Београду 1865 1 „
32. Од г. професора Головацког у Лавову
Зборникъ наукови. Година I-ва 1865, у Лавову Випуск 1. 2. . . . . 2 „
33. Од редовног члана друштва г. Владимира Јакшића, његово дјело:
Државопис Србије. Свеска II-га . . . . . 1 „
34. Од г. професора дра. Шухаја и барона Кушлана у Загребу:
Spisi sabora trojedne kraljevine god. 1861-ve u Zagrebu držanoga. књ. 1 — 4 лепо везане . . 4 „
35. Од Светолика Лазаревића из Новосада, његов:
Споменак песме, књ. I., у Новомсаду 1860 и књ. II., у Новомсаду 1865. . . . . 2 „

Осим тога купљене су за библиотеку друштва:

36. Продужење Ригеровог: Slownika naučnog, од свеске 41 до 102 . . . . . 61 ком.

37. Annuaire des sociétes savantes. Tome 1 & 2. Paris 1864 . . . . . 2 „

свега . . 194 ком.

И тако дошле су прошле године у друштвену библиотеку 194 свезке разни књига и повремени списа.

Ова библиотека, која око 800 разни дела броји, и то највише тичући се Срба и Словена, и које дику и окрасу чине 62 комада старих словенских рукописа, по највишој наредби (у устројства друштвеног §. 54.) јесте део јавне народне библиотеке при министерству просвете и црквених дела, но тако, да је за себе намештена и у особитим каталозима уписана; а тим постала је за сваког нашег и страног књижевника у свако доба лако приступна и употребљива.

Још су за остале друштвене збирке дошле ове прошавше године на дар сљедујуће ствари:

Од госп. Теофила Димића, управитеља српски народни школа у Срему, 55 комада разни оригинални писмени документа, принадлежећи к повестници српској Карађорђевог времена, међ којима има важних досад необјављених комада.

2. Од г. Милана Јоксимовића, члана окружног суда подринског у Лозници, једно оригинално писмо Карађорђево писано тадашњем војводи Господару Милошу Обреновићу дана 22. Јунија 1813-те године, из Тополе у Ужице.

3. Од госп. Вецеци-Рускале једна прекрасна медаља од бронза, кована у Флоренцији за спомен шестстогодишње светковине Дантове.

4. Од госп. Милорада Медаковића једна литографирана слика, представљајућа славне властелске породице српске, које су биле у време цара Уроша.

Што се тиче књига од овог друштва издатих, од тих још има код друштва.

1. Од гласника књ.	I. —	1	комад,
„ „ „	II. —	83	„
„ „ „	III. —	190	„
„ „ „	IV. —	300	„

„	„	„	V. —	360	ком.
„	„	„	VI. —	340	„
„	„	„	VII. —	450	„
„	„	„	VIII. —	7	„
„	„	„	IX. —	0	„
„	„	„	X. —	75	„
„	„	„	XI. —	110	„
„	„	„	XII. —	183	„
„	„	„	XIII. —	228	„
„	„	„	XIV. —	287	„
„	„	„	XV. —	220	„
„	„	„	XVI. —	260	„
„	„	„	XVII. —	312	„
„	„	„	XVIII. —	350	„

2. Забаве за децу, од архимандрита Гаврила Поповића . . . . . 1110 ком
3. Косте Бранковића мале логике . . . 1244 „
4. Мил. Спасића малог јестесвеног земљеописанија . . . . . 650 „
5. Јов. Стеића, мале антропологије . . 175 „
6. Косте Бранковића, мале физике . . . 125 „
7. Архимандр. Гаврила Поповића, часови благоговјенија . . . . . 535 „
8. Од грађе за србску граматику I-ве части 190 „
„ „ „ „ „ II-ге „ 670 „
9. Од Сократови наука . . . . . 344 „
10. Од Цицеронове књиге о дужностима 344 „
11. Од грађе за србску историју књ. I-ве деловодни протокол Карађорђев . . . . . 160 „
12. Даничића, србске синтаксе . . . . . 325 „
13. Даничића, Дометијановог живота светога Саве . . . . . 13 ком.
14. Пуцићеви србских споменика дубровачке архиве књ. I-ве . . . . . 235 „
„ II-ге . . . . . 108 „
15. J. Шафарика пописа акта млетачке арх. 66 „
16. J. Шафарика, Acta archivii Veneti I-ве књиге . . . . . 67 „
II-ге књиге . . . . . 103 „
17. Од преписке о унији Венед. Краљевића 140 „

Осим ових има знатан број, Јов. Стеића расправе о србском правопису, и више стотина стотина комада од:

Медовића карте окружија пожаревачког. Пчелара карта окружија крапнског, и Симића Милана грбова србски.

Овде са сажалењем приметити морамо, да је продавање друштвени књига са великим незгодама скопчано, које су одбор приморале на то, да у напредак само овдашњем свом комисионеру књижару Велим. Валожићу књиге на продавање у коммисион даје, тако да он сам даље разашиље књиге онима који ишту или о коима мисли да им може поверити; од свију дојакошњи комисионера друштва у прошлој години само је он један предао друштву точан рачун о повереним му књигама и знатну сумму новаца за продате друштвене књиге.

Инвентар покућни и канцеларијски ствари друштва, у прошлој години слабо је умножен, само су начињена два нова печата с надписом „србско учено друштво 1864.“

Рачун о примању и издавању друштва прошле године, од преустројења друштва до данас, сљедујући је.

Прво примљено је:

1. Остатак готовине у касси друштва србске словесности . . .	102 гр.	6 пр.	чар.
2. Од високе владе помоћ друштву по буџету 1864 год.	8740 „		
3. Од високе владе годишња помоћ друштву давана по буџету 1865 године	9060 „		
4. Поклон од госп. Јефте Јефтановића, србина из Руме, трговца у Риги у Русији	690 „		
5. За продате у течају прошле године књиге друштвене	1212 „	20 „	„
Свега дакле пријмање	19,714 гр.	26 пар.	чар.

Друго издато је:

1. Плаћени су дугови заоставши после друштва србске словесности, у неиздатим платама, и разним контама	1684 гр.	30 пр.	чар.
2. Плата секретару и касиру друштва од 2. Септ. 1864 год. до конца Октобра текуће год. . . .	3465 „	14⅓ „	
3. Плата послужитељу дру-			

штва од Септ. 1864 год. до Октобра 1865	1212 гр.	
4. Награде издате списатељима за прилоге печатане у Гласнику 18-том и 19-том	9706 „	20 пр. чар.
5. Поштарине за разаслате страним ученим друштвама књиге од овог друштва издате	202 „	
6. Мањи канцеларијски трошкови, на нове печате, писма и др.	176 „	
7. Књиговезцу за везивање књиге 18-те гласника, и други књига	530 „	
8. За набављене за друштво књиге.	120 „	
Свега трошак чини:	17,096 гр.	24⅓ пр.
Кад се од примања са. . .	19714 „	26 „
Одбије издавање са	17096 „	24⅓ „
Показује се стање садашње друштвене касе са	2627 гр. и 1⅔ пр. чар.	

Што се најпосле тиче личног стања овог ученог друштва, оно је у течају прошле године изгубило три своја почастна члана, и то 1. бившег у пензији члана совета Србског, господина *Стефана Стефановића*, који је ове године у месецу Септембру овде у Београду умро. 2. госп. *Паука Јанковића* такође бившег у пензији члана совета србског који је умро у Смедереву у месецу Јулију ове године; 3. госп. *Стеф. Марковића* бившег члана совета србског у пензији који је умро у Бечу у лету ове године. Осим тога изгубило је друштво *једног редовног* члана госп. *Герасима* (Стојковића), владику Неготинског, који је умро Јулија месеца ове године у Неготину.

А да би ово друштво своје признавање и поштовање према учињеним србском народу књижевним услугама јавно показало, то је у дотичним одсецима и у одбору закључено, са предходним знањем господина министра просвете и црквени дела, предложити овом скупу да се изберу за чланове друштва сљедујућа господа:

1. За почастног члана господин *Бувенале Вићеци Рускала*, познати пријатељ Срба, који је издао и печатану књигу на талијанском језику, тичућу се Срба.

2. За редовне чланове: господин *Ђуро Даничић*, отлично познати српски списатељ.; господин *Јован Бошковић* професор наше велике школе, који је више књижевни дела, нарочито тичући се Српства и Словенства списао и штампана издао. и господин *Стојан Новаковић* професор овд. гимназије и уредник литерарно-беретристичног листа „Виле", који је исто тако познат већ као српски списатељ.

ПОСЛОВНИ РЕД ЗА СРБСКО УЧЕНО ДРУШТВО.

I. О одсеку.

1. Сваки одсек ученог друштва скупља се на позив дотичног председника одсека.

2. Председник сазива одсек или по решењу одбора, или по свом нахођењу, кад се покаже потреба, или ако то најмање 3. члана редовна заиште.

3. Председник отвара и затвара саветовања одсека, и руководи иста; њему се предају писмени предлози, које поједини чланови желе учинити у одсеку на основу §. 23. устр. ученог друштва; а на њега се управљају и устмени предлози, и он позива одсек, да се о истима саветује. Предлози се овакви подносе председнику пре, но што отвори саветовање, како би могао или предлоге само саобштити одсеку, или позвати одсек, да се о истима саветује, и по истима своје решење донесе. Председник може одложити саветовање о неком предмету, а и решење предмета за другу седницу, ако види, да ће се тад предмет боље изцрпети моћи.

4. Сваки члан има право и у самој седници правити устмене предлоге, ал се о овима одсек неможе у тој седници саветовати, ако се покаже да има пречи послова. А ако који члан жели какву краћу расправу или састав читати у седници, он ће напред о том известити председника, да се његово читање стави на дневни ред.

5. Одсек се саветује, и своје решење доноси: а) хоће ли се неки састав примити за гласник, или хоће ли се неко дело у рукопису штампати од стране друштва, или не; б) како да се награди примљени састав или рукописно дело, које ће друштво да штампа-

Одсек само о оним саставима, и делима у рукопису може се саветовати и по истима своја решења донети, које му саставе, и која му дела председник по препоруци одбора (§. 33. устр: т. г.) поднесе.

6. Пре, но што ће се одсек пустити у саветовање и решавање по смислу а, и б, §. 5. саслушаће мишлење референата, једног или виме одређени председником, у сагласију са одсеком, да састав, или дело прегледе, и своје мишлење о истом, и како да се дело награди, одсеку изјаве.

Само у том случају, ако је састав краћи, па се у одсеку прочита, може одсек на устмени предлог председника решити, да се такав састав не даје на оцену референтима, него да се одма реши, шта ће с њим бити; то се исто може учинити, ако половина чланова, што су у седници, то зажеле.

7. Осим случаја у §. 6. споменутог, председник и при другим предметима одређује референте, у сагласију са одсеком да о истима одсеку поднесу извештај: исто има бити и на захтевање три члана.

8. Чланови одсека, који су у једно и чланови одбора, не могу се употребити за референте, у одсецима, ван ако по специалности предмета то сам одсек за нужно нађе.

9. Кад буду референти по §. 6. подносили своје реферате одсеку, члан, о чијем је саставу или делу реферат, излази из седнице.

10. Председник има право предложити одсеку кандидате за чланове друштва; и позвати одсек, да реши, хоће ли се предложено лице узети за кандидата или не. Свој предлог дужан је председник подкрепити разлозима по смислу §. 6. устр.

Ако одсек не пристане на предлог председников, онда исти никако и не улази у протокол одсека.

11. Да неко осим случаја у §. 10. постане кандидат за члана ученог друштва, нужно је, да три члана неког одсека поднесу на писмено предлог, па у том да изложе разлоге за што држе, да је неко заслужан, да буде

члан друштва. Ако одсек не усвоји предлог, овај се не заводи у протокол.

12. Оно се узима, да је одсек решио, на шта пристане половина чланова, што су у седници одсека, и бар један више.

Ако су чланови на једнако подељени, оно се узима за решење одсека, за што је председник дао свој глас.

13. Одсек не стоји у свези непосредној нити с друштвама, нити с појединим лицама изван одсека, него све послове одправља преко одбора.

14. У седнице одсека сваки члан може довести госта, а и председник може то дозволити отличним лицама, да дођу,

15. О ономе, шта се у одсеку ради, деловођа одсека води протокол; у који улазе не само предлози, о којима одсек доноси своја решења; него и извештаји, које одсеку подносе поједини чланови у интересу науке; као и дискусије, које се о неким питањима могу у одсеку породити; а и све друго, што може за науку имати вредности, па ма одсек не имао шта да реши по таквом предмету. Протокол одсека подписује председник и деловођа; али се у протоколу свагда изложи који су чланови у седници били.

16. Решења одсека доставља заједно са протоколом и актама на знање и даље по томе поступање председник одсека одбору.

17. Ако је председник спречен доћи у већ заказану седницу, заступа га члан, кога за ту прилику сам одсек одреди; а ако деловођа не дође, заступа га члан кога избере одсек.

Седницу одсека у случају кад је председник спречен може сазвати само онај члан, ког на то овласти одбор.

18. За ред пословања у пододсецима важе ова иста правила, која важе за одсеке.

———

II. О одбору.

1. Чланове одбора (§. 27. устр.) сазива у одбор на саветовање председник друштва, који саветовањма у одбору руководи. Он саобштава одбору сва писма, која су дошла друштву, и позива чланове одбора да се саветују о предметима, које ће требати у следству таквих писама решити.

2. Одбор ради све оне послове, који су му одређени устројством ученог друштва, (§. 33. устр.) Он узима у расмотрење решења појединих одсека достављена му од *референата;* и по истима наређује, што за умесно нађе. Особито:

а. Одбор или усваја оно, што је у одсеку решено; и тад то решење извршава; а о извршењу стара се председник и секретар друштва; или

б. Одбор не пристаје на решење одсека и тада:

3. Ако одбор не усвоји решење одсека, одбор ће преко својих *референата* целу ствар са својим разлозима поднети одсеку на ново пресуђење, па ако одсек не одступи од свог првашњег решења, одбор ће целу ствар изложити скупу да овај реши, шта да се у таквим случајевима уради.

4. Сваки члан одбора има право у одбору чинити усмена и писмена предложења о свему, што долази у рад друштва.

5. Председника у одбору заступа најстарији по избору референат. Референта у случају потребе заступа најстарији, по избору члан друштва, из дотичног одсека.

Овакво заступање важи најдуже само до скупа;

6. Одбор се поглавито стара, да се редовно печата друштвени научни орган „Гласник" и то тако, да сваке године бар по једна свезка изађе.

О уређивању гласника главну бригу води секретар друштва. Он у гласник ставља само саставе, прегледане одсецима.

Сталне рубрике гласника јесу: а. библиографија србских, и колико се може, словенских књига; па и на страним језицима писаних, које се тичу србства и словенства; б. некролози умрлих чланова друштвених; в. протоколи седница одбора и поједини одсека.

7. Одбор води бригу о томе, да учено друштво добије потребна средства, да може постићи своје цели.

8. О ономе, шта се у одбору ради, води секретар одбора протокол; који подписују сви, који су у одбору присуствовали.

9. Писма, која се у име ученог друштва шиљу подписује председник и секретар друштва, а одбор може опуномоћити ког члана друштва да у датим известним пословима може у име одбора кореспонденцију водити.

Писмена, која се тичу продаје друштвени књига, подписује сам секретар, извештавајући о својој радњи одбор.

III. О скупу.

1. Скуп ученог друштва сазива председник друштва писменим позивом, у ком ће бити кратак програм шта ће се у седници радити, и који се доставља у кућу свима члановима друштва, што су у Београду; а и обзнаном у новинама.

Саветовања скупа руководи председник.

2. Скуп саслушава извештај, који у име одбора прочитава секретар друштва.

3. Скуп бира чланове за учено друштво, предложене му у име одбора председником друштва. Избор бива или узвиком, или гласањем, које се мора предузети, ако то закту бар три члана ученог друштва.

4. Скуп саслушава предлоге одбора, или појединих своих чланова, и у колико исти долазе у круг делања његовог, доноси о истима своје решење.

Никакав се предлог од појединог члана неможе у скупу учинити устмено, него се мора пре, но што председник седницу скупа закаже, како би могао предлог ући у програм скупа, предати председнику, и овај после тај предлог подноси скупу на саветовање и решење.

5. Као што се секретар друштва по смислу устројства ученог друштва (§. 29) бира на неизвесно време, то ће се само у том сличају решавати о промени секретара, ако то зажели бар пет чланова, који су предлог за то председнику благовремено предали.

6. О ономе, шта се у скупу ради, секретар друштва води протокол, који осим њега и председника подписују најмање три члана друштва које скуп бира. Из сваког одсека бира се по један члан ради тога.

У протокол се бележе у кратко и разлагања појединих чланова, о предмету о ком скуп доноси своје решење.

7. Скуп одређује три члана који ће прегледати годишњи рачун о примању и о издавању друштва.

Објава наградног питања.

Да би се испитатељи историје јужних Словена побудили на подробније испитивање важних појединих догађаја и појава нашег народног живота, српско учено друштво закључило је расписати позив на оне који се са испитивањем историје Срба и јужних Словена у обште занимају, да испитају догађаје и учење секте Богомила, (Patareni, Manichaei), која је у XI — XII и у сљедујућим вековима међ јужним словенима, а нарочито у Босни постојала, а коју су римски папе особито преко угарски краљева изкоренити много настојавали; па у особитој расправи да одговоре на сљедујућа питања:

1. кад су се Богомили у Босни и међ јужним Словенима у обште појавили; и какви су њиови догађаји и судбина.

2. Какво су учење имали, и какву веру су исповедали; па и како је била устројена њихова црква.

2 Дали је секта богомилска, у свези са старим јеретицима Мале Азије, Сирије и Арменије, (Манихеима, Јевтихијевцима старим и новим Катаренима, Иконоборцима) а особито са учењем монаха Василија сажеженог у Цариграду 1119 год.

4. Кад је ова секта богомилска међ Словенима постала, и дали је била у свези са јеретицима на западу: Патаренима, Албигензима и др; против коих је папа Инокентије III. инквизицију завео.

5. Како су богомили у Босни нестали, и шта је од њи било, дали су се они потурчили.

Ова разправа која би имала изнети око 10 печатаних табака, чисто преписана од другог а не од сачинитеља, да се пошље председатељу српског ученог друштва, у запечаћеном пакету, означеном девизом којом истом девизом имаће се с поља означити и запечаћено

писмо, у ком ће бити име, карактер и место пребивања сачинитеља.

Рок до кога имају се расправе послати реченом председатељу срб. учен. друштва у Београду, оставља се до конца месеца Новембра идуће 1866-те године.

Коју од послатих расправа одређени од друштва чланови одсека за науке историјске нађу да је најбоља, та ће добити од овог друштва награду од 50 ⵣ цес. у злату, с тим да сачинитељ зато задржава право собствености на расправу своју, али да буде дужан исту расправу најдаље за једну годину дана печатати; и ако би сачинитељ пристао да уступи своју расправу овом друштву, добиће за то као накнаду 100 комада исте своје расправе штампане о трошку друштва.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

FEB 27 '58 H